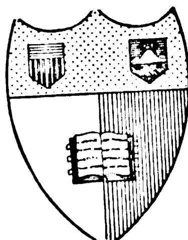

CORNELL UNIVERSITY LIBRARY
3 1924 106 907 847

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUINQUAGESIMUM.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1922.

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA ET BIBLIOPOLIO QUAE ANTEHAC E. J. BRILLII FUERUNT.

INDEX

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER.

(Continuantur ex vol. XLIX pag. 171).

CXVII.

QUID PAULUS SCRIPSERIT DE LITERIS DIMISSORIIS.

Miror, ad hunc usque diem Paulo relictum [1]: *qui intra tempora praestituta dimissorias non postulaverit vel acceperit vel reddiderit, praescriptione ab agendo removetur et poenam appellationis inferre cogetur*, unde oritur iuris vitium gravissimum. Puniendum legimus eum, qui dimissorias *non postulaverit*. Facile credimus: peccavit enim. Puniendum praeterea, qui appellationis iudici dimissorias (*non*) *reddiderit*. Ne id quidem miramur. Sed quid peccavit, qui dimissorias (*non*) *accepit*? Cuius rei culpa tota est penes iudicem, nec litigatori officere debet secundum illud Marciani [2]: *s u f f i c i t autem p e t i s s e intra tempus dimissorias instanter et saepius, ut, etsi non accipiat, id ipsum contestetur; nam instantiam petentis constitutiones desiderant* [3]. Postea quoque *observatam* hanc *rationem*, ut dimissorias *postulari suffic(eret)*, docet in Codice Theodosiano [4] Constantinus pater vel Constantius filius; unde sequitur harum denegationem litigatori non posse nocere, qui

1) V 34 § 2. 2) L. 1 § 2 D. 49. 6.

3) Quae sequuntur: *aequum est i g i t u r, si per eum steterit, qui debebat dare litteras, quo minus det, ne hoc a c c i p i e n t i noceat*, equidem Marciano adiudicare vix ausim. Sed nihil ad rem.

4) c. 18 C. Th. 11. 30. Constantino magno adscribit eam Mommsen.

iuxta antiquum ius ex die sententiae plenum annum habet ad conveniendum ex integro adversarium apud eum iudicem, qui de appellatione cogniturus fuerit [1]). Quapropter admiratio subit animum, quidni Ulpiano l. 5 § 5 D. 49. 5 pro *constituta.... appellatoria tempora* reddiderit *annum* in Palingenesia [2]) Lenel. Ad Paulum ut redeamus, tollemus apud eum vitium rescribendo: *qui... non postulaverit vel acceperit (nec) reddiderit.* Insinuavit autem se retrorsum in praecedentem paragraphum [3]) vitium: *ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, literae dimissoriae diriguntur, quae vulgo apostoli appellantur, quorum postulatio* [et acceptio] *intra quintum diem ex officio facienda est* [4]). Siquidem praescribi potest litigatori, ut apostolos *ex officio*, id est [5]), ab officiali postulet; illud non, ut accipiat eas a non dante. Itaque eadem opera utramque paragraphum probabili, nisi fallor, modo sanavimus. Restat de ipsa poena vel non postulantis apostolos vel acceptos non reddentis disquisitio. Cui subiecta materies duplex, punitur enim, Visigothis si fides, quum quod *praescriptione ab agendo submovetur*, tum quod *poenam appellationis inferre cogetur*. Ergo de priore specie nemo dubitat, quin sibi revera desertor appellationis praeiudicet, proinde, nisi ex iusta causa in integrum restitutio implorabitur [6]), sententia olim lata nunc futurum sit ut exsecutioni mandetur [7]); ex diverso de altera specie valde contenditur, vel, quod in multis codicibus, deterioribus licet, clausula deest, vel, quod de poena appellationis cavendum est post quinque dies *ex die acceptarum litterarum* [8]),

---

1) c. 67 C. Th. 11. 30 (= c. 31 C. 7. 62). Cf. Kipp, *Festgabe* etc. (1889) p. 77[34].

2) Not. 2 ad II p. 383. Ne alter quidem Otto vidit *annum* subesse. (*Ztschr. der Sav.-St.* VII (1) p. 56/7.)

3) Sent. V 34 § 1.

4) Etiam *ad reddendos* tempus praestitutum fuit (c. 5 C. 7. 62).

5) Cf. l. 45 § 8 D. 49. 14; Bruns, font. (1909) n⁰ 123 IV lin. 3; Marini not. 16 ad Pap. 74.

6) c. 5 C. 7. 62.

7) c. 8 C. 7. 62. Idem separatim sanxit Constantinus (c. 14 C. Th. 11. 30) in appellatione per consultationem pro fisco; idem Valens (c. 6 C. Th. 11. 31) in temporis reparatione; idem denique Iustinianus (c. 5 § 4 C. 7. 63) in ipsa causae actione. Sed videtur ibi (c. 5 § 4 cit.) in parenthesi legendum: *cum (appellator) potest et minime praesente (adversario) litem exercere.*

8) Paul. Sent. V 33 § 1.

quocirca qui *non postulaverit* litteras poenam committere posse non videtur. Qua ratione ductus clausulam aperte damnat Cuiacius et hunc secutus Schulting, tacite Bethmann-Hollweg [1]). Qui generaliter docet [2]) appellationis poenam eum dumtaxat constringere, cuius iniusta appellatio pronuntiaretur, ex diverso deserentis factum, veluti acceptos apostolos qui non reddidisset, vacuum solutumque poena esse. Atqui refellit eius sententiam magnus testis, Asiae proconsul, in inscriptione Coa postea reperta [3]), ubi diserte declaratur [4]) poenam appellationis διὰ τοὺς φυγοδικοῦντας introductam esse. Ubi φυγοδικεῖν vertendum quidem putat Mommsen (p. 36) „*unterliegen*", ne scilicet impingatur in Bethmanni Hollwegii auctoritatem, quae nos religio non tenet. Ergo pecuniae periculum faciet desertor, utique si caverit. Quid, si non caverit propterea, quod literas *non postulaverit* et multo minus acceperit? Hunc poenam committere absurdum videbatur Cuiacio Antonioque Schulting, idque fraudis Visigothicae certissimum indicium. Erit autem res absurda, si poena debeatur propter cautionem, non, si cautio interponatur de poena iam per se debita. Quamobrem fraudis suspicione absolvendi sunt Visigothi, ipsa vero clausula interim ut genuina retinenda. Simul corroboratur Bethmanni Hollwegii opinio [5]): cautionem *de exercenda provocatione*, quae abrogatur c. 6 § 6 C. 7. 62, et Pauli [6]) *in poena(m) appellationis* eandem esse. Quae si vera videatur suspicio, dicendum erit, Tribonianum sane multos fefellisse, qui sub Diocletiani persona cautionem abrogaverit istis nihil sentientibus, quae sub Visigothis duraverit. Aliam fraudem praemiserat eidem obtrudendo: *apostolos post interpositam provocationem etiam non petente appellatore sine aliqua dilatione iudicem dare oportet*, ubi deprehenditur luculento testimonio vel Constantini vel Constantii [7]): *apostolis datis, quod iuxta observatam rationem postulari sufficiet*, si quidem, cui *sufficere* videatur

1) *Civilprozess* § 116[61] (II p. 708).
2) Op. cit. § 116[40] (II p. 706).
3) *Ztschr. der Sav.-St.* XI p. 34/5.
4) Lin. 11 (pag. 35).
5) Op. cit. 116[40] (II p. 706). Adstipulatur Mommsen, *Ztschr.* cit. XI p. 36.
6) Sent. V 33 § 1. 7) c. 18 C. Th. 11. 30.

postulatio, is postulationem non remittit. Itaque aut non remisit postulationem Diocletianus aut frustra vocem emisit. Quorum quia probabilius est non remisisse, censeo c. 6 cit. ultimam paragraphum Triboniano reddendam, idem non intercedam, paenultimam quoque et quartam reddere qui voluerit, quum nova poena appellationis (*ne temere autem ac passim provocandi omnibus facultas praeberetur, arbitramur eum, qui malam litem fuerit persecutus, mediocriter poenam a competenti iudice sustinere*) possit videri successisse in locum poenae gravissimae atque adeo crudelissimae [1]), quam statuerat Constantinus [2]). Vetus poena *in omnibus pecuniariis causis* auctore Paulo [3]) *terti(a) part(e) eius pecuniae* continebatur. Quam sententiam omiserunt Visigothi, utrum contemplatione Constantinianae legis [4]) nescio, sed receperunt pedissequam [5]): ut adsertor periculum faciat, *quanti causa* [6]) *aestimata (si)t*, eius tertiae partis. Erat autem in eam summam *cavendum* [7]) fideiussoribus idoneis [8]) apud iudicem primum, quem eleganter hodie appellant *a quo*. Quod efficit Mitteis [9]) apud Paulum [10]) tacite supplendo: *morans in eo loco, ubi appellavit, (ibi) cavere debet, ut ex die acceptarum litterarum continui quinque dies computentur. Si vero longius, salva dinumeratione itineris* [11]) *quinque dies cum eo ipso, quo literas acceperit computantur*. Idem efficitur inscriptione Coa, quam superius laudavimus [12]). Nam ibi proconsul ex appellatione iudex futurus magistratibus, qui primum iudicium fuerant, praescribit (lin. 8) ab appellatore *ἀξιόχρεως λαβεῖν*,

1) Ita videtur Bethmanno Hollwegio, op. cit. § 160 post notam 78 (III p. 337).

2) c. 3 (Vis. 1) C. Th. 1. 5.

3) Sent. V 33 § 8. Summa exprimitur inscriptione Coa (*Ztschr.* cit. XI p. 34), sed non refertur ad quantitatem condemnationis. Ne Tacitus quidem rationem manifestat (Ann. XIV 28).

4) c. 3 (Vis. 1) cit. (C. Th. 1. 5).

5) Sent. V 33 § 7.

6) *Causam* intelligo, quidquid praeter *corpus ipsum* (l. 20 D. 6. 1) in restitutionem venit. Itaque conicio Paulum scripsisse: *in eius mod(o) tertiam*.

7) Sent. V 33 § 1.

8) Sent. V 33 § 3.

9) *Ztschr.* cit. XXXVIII (1917) p. 293[1].

10) Sent. V 33 § 1.

11) A loco, ubi consistat, ad locum ubi cavendum est.

12) E *Ztschr.* cit. XI p. 34/5.

nimirum ἐγγυητὰς, quod vocabulum excidit [1]). Cautionis vice permittitur [2]) atque adeo expedit [3]) *poenam ipsam vel quid aliud pro ea deponere* [4]). Quod fieri videmus in papyro quodam Oxyrrhynchita [5]), sed, quod observavit Mitteis [6]), apud ipsum appellationis, non, ut superius, apud primum iudicem. Datis enim ibi [7]) diebus quindecim instruendi sese, arbitror, gratia [8]) — quamquam improbat dilationem Constantinus [9]) in appellationis iudicio *interpositae appellationis*, id est, ab interposita appellatione *tempore sufficiente litigatoribus ad perferendam instructionem plenissimam* — instituta appellatione [10]) pars iubetur (lin. 8/9) *ἐντὸς τῶν ιε΄ ἡμερῶν κατελθεῖν καὶ τὸ πρόστειμον.... θεμα τίσαι.* Ergo, quia dubitari vix potest [11]), num iubeatur *κατελθεῖν* ad appellationis iudicem, consequens est, ut iubeatur apud eundem poenam deponere. Praeterea, quia *κατελθεῖν* simpliciter iubens intelligendus est iubere *ad se* rediri [12]), fuerit oportet, qui iussit, Sopater appellationis iudex, non, ut est hactenus creditum [13]), primus. Ad deponendum igitur illic a redditis literis quindecim, non, ut apud Paulum, ab acceptis quinque dies dantur. Vel sic tamen dubitandi causa non est, alio licet modo, de eadem re actum.

---

1) Vocabulum excidisse non vidit, qui reliqua vidit, Mommsen, *Ztschr.* cit. XI p. 35[1]. Maluit certe vertere „*verantwortlich machen*" (proxime supra lineam), quam lapidicidam arguere.

2) Sent. V. 33 § 2.

3) *Ne quis in captionem verborum in currendo incidat.*

4) Diversum esse in stipulationibus praetoriis (l. 7 D. 46. 5) adnotaverunt Cuiacius atque Schulting. Cf. Keller, *Civilproz.* not. 888 (p. 387); Bethmann-Hollweg, *Civilproz.* § 119[18] (II p. 732).

5) P. Oxy. 1408, 1—10 (*Ztschr.* cit. XXXVIII p. 291). Nondum ibi correctum est (lin. 3) τούτο(υ), quod pendet a (lin. 5) τὸ πιστόν.

6) *Ztschr.* cit. XXXVIII p. 293 (cum not. 1).

7) Lin. 2: Σώπατρος εἶπεν· ἀρκέσουσί σοι πεντεκαίδεκα.

8) P. Argentor. 41 (Chrestom. II 93), 6: (πρὸς) παρασκευὴν τῆς δίκης.

9) c. 3 (i. f.) C. Th. 11. 36, quam illustravit, ut solet, Gradenwitz, *Ztschr.* cit. XXXVIII p. 37—41.

10) Lin. 7: ἔκκλητος.... ἐστίν.

11) Quum iam sit finitum primum iudicium.

12) Dissentit Mitteis, *Ztschr.* cit. XXXVIII p, 292: „*denn κατελθεῖν heisst: hinreisen (zu einem Abwesenden)*". Stant contra lexica.

13) Etiam a Paulo Jörs, *Ztschr.* cit. XL (1919) p. 94/5, sed ad alia intento.

CXVIII.

De donatione mortis causa vel directa depositi genere instituta.

Frequens est, ut quis deposito legem dicat, sibi ut reddatur superstiti, post mortem Titio, si vivet. Est ex eo genere lapis Tegeaticus Xuthiae [1]), ad quem rectissime adnotat Bruck [2]) esse conventionem pro extraneo [3]) mortis causa donandi consilio interpositam („*Zuwendung von Todeswegen, die durch... Vertrag zugunsten Dritter verwirklicht werden soll*"). Sunt similia apud Papinianum [4]) Paulumque [5]) experimenta, quorum de effectu quaeritur [6]). Negat enim Papinianus in proposita specie *perfectam* (Tribon.: celebratam) *donationem*, ex diverso Paulus, cui convenerat, ei actionem secundum legem depositi accommodare prima utique facie videtur. Excutiamus igitur utriusque sententiam. Et quidem Papinianus donationem cur rescindat [7]), perspicuum est, modo teneamus salva nova Iustiniani constitutione [8]) Cincia quoque remota [9]) in tota hac quaestione de donationibus perficiendis omnia communia esse mortis causa et inter vivos [10]), nisi quod illa mortis exspectat eventum. Quia igitur *nec paciscendo nec legem dicendo nec stipulando quisquam alteri cavere potest* [11]), ideo non potest lex tenere, ut sive quandoque [12]) sive post mortem eius qni depo-

1) *Inscr. jur. grecq.* XXIII B.

2) *Ztschr. der Sav.-St.* XXXII (1911) p. 356[3].

3) Quam eleganter hodie appellant *in favorem tertii.*

4) L. 31 § 3 D. 39. 5 (= Vat. 257). 5) L. 26 pr. D. 16. 3.

6) Cf. e. g. Mitteis, *Ztschr.* cit. XIX p. 246[1].

7) Longe aliter interpretatur locum Bähr, *Archiv f. d. civ. Praxis* 67 (1884) p. 172: „*der Ausspruch* non videri celebratam donationem *soll muthmaasslich nur den Zweifel beseitigen, ob diese Art der Zuwendung unter die gesetzlichen Beschränkungen der Schenkung falle*".

8) c. 4 C. 8. 56 (57). Ex diverso Constantinus Vat. 249 § 3 donationem sive *directa(m)* sive *mortis causa instituta(m)* eodem modo ordinat.

9) Quia morte removetur, in donatione mortis causa locum habere non potest.

10) Perspexit Keller, *Institutionen* (1861) § 339 (p. 344). Cf. quoque Savigny, *System* IV § 172 (p. 261) = Keller p. 355.

11) E. 73 § 4 D. 50. 17.

12) Ita contraxerat cum Pasione Lyco (Demosth. 52 § 3), quo de negotio docte, ut solet, disputat Mitteis, *Ztschr.* cit. XIX p. 245[1].

nat, extraneo depositum reddatur [1]), nisi hic a depositario reddi sibi stipulatus sit [2]). Est igitur expeditissimus Papiniani responsi intellectus, sed eo obscurior Pauli, qui, quum ad novum maritum pergens mulier hac lege deposuisset „*cum sana salv(a) venero, restitues mihi: certe, si aliquid mihi humanum contigerit, filio meo, quem ex alio marito suscepi*", et intestata mortua esset, et quaestio orta esset, utrum *filio an marito* depositum reddendum esset, responderit *filio*. Incertos enim nos dimittit, quo iure depositum reposcerit filius, quo maritus. Et in filio quidem cogitari potest aut lege depositi actum aut iure hereditatis legitimae, quod tamen utrumque suas habet molestias; conventionis argumentum: quia non videtur matris pactio posse prodesse filio, hereditatis: quia neque unus filius ex maiore parte intestatae heres esse potest, quod ad reposcendum sufficere *dicitur* [3]), neque exprimitur filium hunc unum et solum fuisse. In marito vel maior est ἀπορία, quia non facile perspicitur, manus ad depositum quo praetextu porrigere potuerit, cui mulier utique in manum non convenisset [4]). Fuit, qui diceret [5]): per communes liberos in potestate retentos factum uxoris heredem maritum, si plures erant, etiam ex maiore parte, proinde in hac causa certatum inter heredes et eum, cui convenisset, responsum autem pro eo, cui convenisset. Concedimus, si quod certamen fuit, necessario certatum esse inter heredem unum pluresve et eum, cui convenisset, quia hoc sublato omnis controversia tollitur. Remanet, uter pro heredibus steterit: filius an maritus? Videt quisque, filio matris

---

1) In utraque specie perinde regulam obstare vidit Savigny, *System* IV § 157 not. r (p. 123). Sed putat Hellwig, *Verträge auf Leistung an Dritte* (1899) p. 23[33]: quod mortis causa sic donetur, morte convalescere, quasi *non perfectam* sit = *nondum perfectam* et Papiniano operae pretium fuerit docere mortis causa donationem superstite donatore in pendenti esse.

2) L. 11 D. 33. 4; l. 34 pr. D. 39. 5; c. 2, c. 19 C. 5. 12; c. 4 C. 5. 14. Diversum postea benigna iuris interpretatione in donationum legibus decretum est: ut haberet, qui stipulatus non esset, utilem actionem (c. 3 C. 8. 54 (55) = Vat. 286).

3) L. 14 pr. D. 16. 3. Cf. l. 1 § 36 eod.

4) Si convenisset, testatae et *intestatae* idem ius futurum erat.

5) Hellwig, op. cit. (*Verträge auf Leistung an Dritte*) p. 3[3], ad exemplum Antonii Fabri, Coniect. XIX 18 § 2. Nihil invenerat Bähr, *Archiv* cit. 67 p. 172: „*was der* maritus *mit der Sache zu thun hat, ist völlig unklar*".

intestatae utique heredi, et fortasse soli, multo magis hanc partem convenire quam marito, non heredi nisi ex accidentibus, numquam soli extante privigno, ne maiore quidem ex parte nisi ex accidentibus futuro. Consequens est, eius cui convenisset partem marito potius quam filio convenire, matrem denique pactam non, ut nunc vitio [1]) legitur: *restitues... filio meo*, sed: *restitues... (marito, non) filio meo, quem ex alio marito* [2]) *suscepi*, et respondisse Paulum pro herede contra eum, cui convenisset. Est igitur verum exemplum pacti pro extraneo [3]), sed quo demonstretur esse nullius momenti, qua re tollitur quaestio utrum valeat exemplo fideicommissi a debitore relicti, quod putabat Bähr [4]) magnoque acumine iteravit Hellwig [5]). Illa quaestio remanet: hodierno iure pactum pro extraneo an et quatenus valeat, cum conveniat ut post mortem deponentis superstiti depositum reddatur Titio; subest enim, ut initio diximus dixeratque Kübler [6]), donatio mortis causa, quae Gallorum et Batavorum legibus arcetur, quo sublato principalis quaestio superest: pactum pro extraneo an hodie valeat. Nam nova quidem Germanorum lege [7]) generaliter valere decretum est, sed, quia apud Anglos [8]) nondum (1910), apud Gallos et Batavos ambigue scripta lex est, èt vetus certamen perseverat èt vetera argumenta adhuc suum quodque pondus retinent eo vel magis, quia lex potest quidem iubere, non vero persuadere, quod praecipuum usum habet in iis, quae non contineri viden-

---

1) Vitium aliquod subesse senserat Bähr, l. l.

2) *Ex alio marito* scribere qui potuit, si nihil praecessisset de praesenti barone?

3) Hoc graviter adfirmat Rabel, *Ztschr.* cit. XXX p. 467.

4) *Archiv* cit. 67 p. 171/3. Praecesserat Faber, Coniect. XIX 18 § 4, qui non dixit, quod dixit Bähr, l. 77 D. 30 tractari eandem speciem („*vertragsmässig(e) Aufl(age)*").

5) Op. cit. p. 3 sqq. Pressit Ottonis illius vestigia etiam adstrictius Lambert, *la stipulation pour autrui. Thèse (Paris)* 1893 I § 78 (p. 92/3).

6) *Gött. gel. Anz.* 1915 p. 42. Negabat nuper (2 Nov. 1914) curia Hagana (*W. P. N. R.* 2358), propterea quod quasi condicio donationi iniecta sit: *nisi heres noluerit*. Quod inprimis ambigitur (Baudry, *Traité de droit civil* XII (1906) p. 221/2 (= *Oblig.* n⁰ 171); Bähr, *Archiv* 67 (1884) p. 171/173), deinde vero ad rem non facit (l. 11 § 5 D. 32).

7) *B. G.-B.* § 328.

8) Cf. Anson, *Principles of the law of contract* (1910) p. 252/7; Pollock, *Principles of contract* (1894) p. 193, 198—202.

tur arbitrio sed ratione, ut ius obligationum plerisque [1]). Inprimis autem constare debet, quid sit, quod controversiam faciat. Etenim, quum apud Romanos conventio pro extraneo intelligeretur eius, qui non esset in potestate manu mancipio futuri creditoris, hodie sublatis imperandi iuribus admissa autem per sui iuris personas adquisitione, conventio intelligitur eius, qui non sit futuri creditoris iustus vicarius, veluti tutor curator procurator. Num etiam negotiorum gestor [2])? Exigit mandatum vel speciale vel generale dialecticorum princeps Grotius [3]) me quidem iudice, si semel placeat [4]) διαλεκτικῶς καὶ κενῶς agendum esse, optimo sane iure, quibus videatur sola voluntas aut se aut sibi obstringere [5]) nec posse quisquam alii velle nisi tutor pupillo curatorve ei, quem in curatione habet [6]). His enim consequens est, ut *in omnibus rebus*, sive eae *dominium transferunt* sive alterum alteri obligant, *concurrat oporte(a)t affectus ex utraque parte* [7]), neve possint *inter alios acta* .... *aliis* aut *nocere* [8]) aut prodesse [9]). Quamobrem ex pacto, quod quis

---

1) E. g. Belgae oratori apud: Voorduin, *Gesch. en Begins.* V (1838), p. 13: *„dans cette partie il n'y a presque rien d'arbitraire ni de systématique; mais vous y trouverez la réunion de tous les principes, que la raison, l'équité et la conscience révèlent à tous les hommes"*.

2) Antequam scilicet ratum habeatur.

3) De iure B. ac. P. II 11 § 18. 2.

4) Displicet Aristoteli (de anim. I 1 § 8 i. f.), ut furtum Verri.

5) Cf. e. g. Gans, *Grundlage des Besitzes* (1839) p. 53: *„wir verlangen blos, dass zugegeben werde, dass der Boden des Rechts der Wille sei, und alle Stufen und Theile des Rechtsgebäudes auf dieser Grundlage ruhen"*; Bruns, *Recht des Besitzes* (1848) p. 489: *„der Wille ist vermöge seiner Geistigkeit und Freiheit überhaupt die Grundlage und der Ausgang alles Rechts"*; Jhering, *Grund des Besitzesschutzes* (1869) p. 31: *„dass der Wille die* vis agens *des ganzen Privatrechts ist, darüber bin ich mit meinen Gegnern vollkommen einverstanden"*. Propositionem non improbat, conclusionem — suo quemque velle obligari — valde probat, quo nihil hodie maius habemus, Meijers in: *Weekbl. voor privaatr.* 52 (1921) p. 142/3, quod suo cum damno non legunt exteri.

6) Cf. e. g. Drucker, *Bezitsverkrijging* etc. Diss. Leid. (1879) p. 109 ima.

7) L. 55 D. 44. 7 ia. l. 1 § 3 (*adeo autem* rell.) D. 2. 14. Pothier, *Oblig.* n⁰ 4: *„de même que je ne puis par ma seule volonté transférer à quelqu'un un droit dans mes biens, si sa volonté ne concourt pour l'acquérir, de même je ne puis pas par ma promesse accorder à quelqu'un un droit contre ma personne, jus qu'à ce que sa volonté concoure pour l'acquérir"*. 8) R. Cod. 7. 60.

9) Hoc recte, id est, secundum disputandi rationem subiungitur quum a Pomponio l. 7 D. 23. 4 tum *Cod. civ.* art. 1165.

neque ipse fecerit neque fieri mandaverit, neque tutor curatorve eius fecerit fierive mandaverit nihil potest adquirere [1]), nisi contra rationem iuris aliquid constituentium auctoritate exceptum sit. Quae quidem omnia sunt absurdissima [2]), verum, ut bene formati corporis membra ita cohaerent, ut semel concesso principio contra disputari non possit. Quocirca rectissime contendit Van der Keessel [3]) Grotii doctrinam *ex ipsa rei natura* descendere, id est, iuris naturalis ipsi fundamento innixam esse, quapropter mirum non est, multos ab eo deceptos esse, etiam cautos et sapientes, velut Ottonem Stobbe [4]). Ergo negotiorum gestor *naturaliter* pro extraneo frustra paciscitur, nisi ratum habeatur. Quid, qui suo nomine alteri stipulatur? Quod quibusdam videtur absurdum esse isque, qui alteri stipuletur, utique negotiorum gestor esse [5]). Nos vero, ne contra receptum usum negotiorum gestorem appellemus [6]), qui rem suam det [7]) vel se obliget, ut obligatio quaeratur alteri [8]), quem dicere solemus *sub modo* contrahere [9]), et, quia non agitur de rerum substantia, sed de schematis nescio quibus et

---

1) Pothier, *Oblig.*, nº 87: *„l'obligation qui naît des conventions et le droit qui en résulte étant formés par le consentement et le concours des volontés des parties, elle ne peut obliger un tiers, ni donner de droit à un tiers dont la volonté n'a pas concouru".*

2) Ceteris tamen absurdior, quem separatim demoliri aggressi sumus cap. harum observ. LXXV, de adfectuum concursu locus. Quam nuper appellabat Anson, *Principles of the english law of contract* (1910) p. 40: *„the modern* (p. 2: *Savigny's) analysis of contract".* Nempe illic oritur, quum apud nos occidit, sol necdum innotuit Schlossmann.

3) Thes. 510.

4) *Handbuch* III (1878) § 172 II 4 (p. 118): *„es ist daran festzuhalten, dass ein Vertrag an sich nur Wirkungen unter den Contrahenten erzeugt".*

5) Cf. quos laudat Gallos refutandi causa Baudry, *Traité de droit civil* XII (1906) p. 196² (*Oblig.* nº 152), quemve Austriacum iurisconsultum Windscheid (1891) § 316*a* not. 1 (i. f.).

6) Non propterea daturi ultro citroque negotiorum gestorum actionem, unde cavendum putat Moltzer, *Overeenk. ten beh. van derden.* Diss. Leid. (1876) p. 78/9.

7) Vel commodet vel deponat.

8) Hunc (id est, se obligantem ut actio quaeratur alteri), esse dicit Bähr, *Archiv* etc. 67 (1884) p. 160², stipulantem *sibi.* Redit eodem definitio Eduardi Lambert, *Thèse* cit. I § 51 (p. 62). Ex diverso Grotius, op. cit. II 11 § 19, ei, qui sibi stipuletur, promissorem sub modo adsimulat quasi propriam personam sustinentem.

9) Cf. Dernburg, *Pandekten* I (1892) § 115³.

quasi larvarum umbris, pareamus Grotio, quum doceat [1]) *distinguendum es(se) inter promissionem mihi factam de re danda alteri et inter promissionem in ipsius nomen collatam, cui res danda est*, quo casu negotiorum gestio vertitur. Ergo, *si mihi facta est promissio, omissa inspectione, an mea privatim intersit, quam introduxit ius Romanum, naturaliter videtur mihi acceptanti ius dari efficiendi, ut ad alterum ius perveniat, si et is acceptet* [2]). Erit igitur hoc quoque pactum pro extraneo, quod ad ipsius personam attinet, antequam acceptaverit nullius momenti [3]), quia iure naturali [4]) sine acceptione nihil adquiri potest; valebit autem, quod ad stipulatoris personam attinet, a quo potest etiam remitti, sicut ab eo, qui sub modo promiserit, modus, *quamdiu a tertio acceptatum non erit* [5]). Interest inter eum, cui ex pacto alieno actio quaeratur *naturaliter* acceptatione ipsius, et eum, qui iure scripto [6]) utiliter agit adversus donatarium secundum donationis modum, *nam ex consensu omnium ex ipso pacto donationis ius dicitur absenti quaesitum* [7]), *etiamsi id pactum eave condicio a nemine absentis nomine acceptata fuerit, ut Iason explicat* [8]) *optime perpensa ipsius constitutionis decisione* [9]), huic enim iure singulari [10]) agere permittitur, quamvis *stipulatus non sit*, id est,

---

1) Op. cit. II 11 § 18. 1.

2) Haec Grotius, cui quoad acceptationis necessitatem testimonium dicit, quem laudat, Covarruvias ad c. *Quamvis*, P. 2 § 4 n⁰ 13 *(secuta absentis acceptatione eiusque praestito consensu teneatur praesens stipulator ei actione cedere)*. Scribit nihilominus Lambert, *La stipulation pour autrui, Thèse (Paris)* 1893 I p. 169 (§ 159): *„la théorie de l'acceptation de la stipulation pour autrui... a été découverte par les premiers commentateurs de notre code civil"*.

3) Consequens est, ut, si interim resiliat promissor, stipulatori quidem teneatur, non vero ei, cui convenerat. Quod vidit Windscheid (1891) § 316*a*. 1, corrigitque quasi ipsius arbitrio permissum.

4) Ergo nihil agitur locis iuris Romani, quibus demonstrat Regelsberger, *Archiv* cit. 67 (1884) p. 12, ignoranti posse adquiri, sed ipsum ius naturale (Baudry, *Traité* cit. XII (1906) p. 202 lin. 11 (*Oblig.* n⁰ 154. 5): *„(les) principes"* = (Fenet IX p. 139 lin. 30) *„(le) droit naturel"*) detrudendum est possessione.

5) De iure B. ac. P. II 11 § 19.

6) c. 3 C. 8. 54 (55) = Vat. 286.

7) Covarruvias, Var. Resol. I 14 n⁰ 13 vs. 10 (*quamobrem*).

8) Num. 22 ad l. 122 § 2 D. 45. 1. Contuli.

9) Covarruv., Var. Resol. I 14 n⁰ 11.

10) *Benigna iuris interpretatione.*

non acceptaverit: nam iure Romano, quia non est ex pacto actio, nisi per stipulationem acceptari non potest. Quod ut tenuisset Lambert [1]) — non tenuisse certum est [2]) — fortius dicturus erat [3]) utilem actionem ei, propter quem sub modo donatum sit, sine acceptione quaeri. De eo tantum dissentiunt Doctores, utrum possit *re integra* [4]) modus a donatore remitti [5]) atque sic utilis actio intercipi. Quod absurdum videbatur Fachinaeo [6]); praevaluisse tamen videtur opinio Bartoli [7]): ut possit, non propter ipsa verba constitutionis [8]), sed propter Pauli in re simili responsum [9]), proinde, ibi ut legitur, *heredis voluntatem non esse exquirendam*, sed ipsius tantum qui donaverit [10]). Quamdiu autem integra res est? Respondet Covarruvias [11]): *post absentis acceptationem nequaquam posse donatorem etiam ex consensu donatarii a praedicto pacto in favorem tertii apposito re(ced)ere*, ideo, ni fallor, quia post acceptationem directam actionem absens nactus est. Quae sententia omnia fere suffragia tulit eorum nimirum, qui ad exemplum Bartoli modum remitti posse sentirent [12]), quocirca mirari non debemus, cur, postquam est reditum ad sententiam Bartoli, quam deseruerat Gallicus legislator, quum fideicommissa ordinabat [13]), simul sit

---

1) *La stipulation pour autrui. Thèse (Paris)* 1893.

2) *Thèse* cit. I § 181 (p. 192/3).

3) *Thèse* cit. I p. 166 (§ 151).

4) Fachinaeus, Controv. VIII 89.

5) Ita scilicet, ut donatario potestas fiat, cui liberum erit vel nunc exsequi *invito donatore* modum (Covarruv. Resol. cit. (I 14) n⁰ 9 ad exemplum l. 8 D. 18. 7), quocirca supervacanea est disputatio, quam instituit Baudry, *Traité* cit. XII (1906) p. 217 (*Oblig.* n⁰ 169. 2).

6) L. l. (Contr. VIII 89).

7) Ad l. 122 § 2 (i. f.) D. 45. 1.

8) *Iuxta donatoris voluntatem*, quae potuisse in propositam sententiam laudari, recte observat Glück IV p. 471[26].

9) L. 3 D. 18. 7.

10) *Hoc proba(re) omnes, qui Bartoli opinionem sequuntur*, testis est Covarruvias, Var. Resol. I 14 n⁰ 17.

11) Var. Resol. I 14 n⁰ 13 vs. 3 (*tertio apparet*).

12) Cf. Lambert, *Thèse* cit. II § 74 (p. 86) = d'Aguesseau, *Oeuvres* XII (*Brux.* 1829) p. 526/7.

13) *Ordonn. sur les substitutions* (1747) tit. I art. 11, quem laudat Pothier, *Oblig.* n⁰ 73. 3. Editur mendose (*acceptées* pro *acceptée*) apud: d'Aguesseau, *Oeuvres* XII (*Brux.* 1829) p. 481.

reditum ad Covarruviae interpretationem (*Cod. civ.* art. 1121). Post quod videndum, numquid intersit inter hanc novissimam iuris Romani interpretationem et ius naturale Grotii. Aiunt dialectici propterea, quod non possit promissio acceptari ab herede [1]), sed possit heres eius, cui actio quaesita sit, acceptando rem in tutum redigere [2]). Quos refellit eiusdem nationis divina quadam mente cancellarius, quum doceat [3]) hanc acceptationem verum esse contractum („*un véritable contrat*"), quocirca, si potest ab herede interponi, nihil oberit, quominus promissio ab herede acceptetur; si non potest ab herede promissio acceptari, ne res quidem in tutum acceptando redigi. Apparet igitur hactenus nihil referre, quum statuebat modum post acceptationem non posse remitti, sequine voluerit, ut sentit Lambert [4]), Gallicus legislator veterum pragmaticorum doctrinam, an, quorum ille rationem omnino non habet [5]), dialecticorum novorum ex Grotiano genere oracula. Qui priore utique articulo (1119, nobis 1351) iuris Romani regulam aperte confirmavit [6]), Grotii denique haeresin *inspectione(m)* eius *omi(ttentis)* rebus et factis damnavit, vel sic tamen potest non omne venenum, quod ex hoc fonte bibisset, reddidisse. Cuius si quid mansit, unica sedes sit posterioris articuli (1121, nobis 1353) particula, qua tenere iubetur pactio pro extraneo, „*lorsque*

---

1) Baudry, *Traité* cit. XII (1906) p. 204 (*Oblig.* nº 156 i. f.). Descendit sententia recto limite ex Grotii de iure B. ac P. II 11 § 16 (Pufend. III 9 § 6).

2) Baudry, ibid. p. 202/3 (nº 154 I).

3) *Oeuvres* XII (*Brux.* 1829) p. 531 lin. 34. Eodem redeunt sententiae ipsius Codicis civilis rogatorum, quas recepit Fenet XIII p. 225 (Bigot): „*si la tierce personne a déclaré qu'elle entend profiter de la stipulation* l'engagement (= *le consentement*) *devient réciproque*", p. 316 (Favart): „*sa déclaration équivaut à une acceptation*", p. 417 (Mouricault): „*son consentement étant réuni à celui des autres parties, le contrat se trouve réellement scellé par trois volontés*".

4) *Thèse* cit. II § 5 (p. 5), § 79 (p. 89).

5) Iuris naturalis expertem totum diceres, nisi, *Thèse* cit. II § 54 (p. 68), alteri sine mandato non suo nomine stipulantem, id est, negotiorum gestorem adsimularet *testi*, quod mutuatus est a Ioanne Barbeyrac not. 5 ad Grotii de iure B. ac P. II 11 § 18.

6) Hoc fatetur Lambert, *Thèse* cit. II § 1 (p. 1/2), longe aliud dicturus § 10 (p. 10), § 54 (p. 68/9): pertinere art. 1119 ad pactum negotiorum gestoris („*il s'applique lorsque d'une part le stipulant n'a aucun intérêt personnel à l'exécution de l'obligation et que d'autre part il ne s'est point engagé lui-même envers le promettant*").

telle est la condition d'une stipulation que l'on fait pour soi-même", quae sic interpretatur rogatorum unus ex quatuorviro Bigot [1]: *„il suffit que ce soit la condition d'une stipulation que l'un des contractants fait pour lui-même; telle est l'obligation contractée au profit d'un tiers* par une (= *comme condition d'une) donation: alors* [2]) *l'équité ne permet point que la personne ainsi obligée ne remplisse pas la condition de son* contrat (= *acquisition*)". Quorum sensus hic est [3]: cui promittatur vel donetur [4]) ea lege eave sub conditione ut alii det vel faciat, eum ad dandum vel faciendum adstringi. Descendit praeceptum ex Grotiana officina [5]) institore, opinor, Wolffio [6]), cuius octavo decimo saeculo medio *regnabat* iuris doctrina *per plerasque Europae regiones* [7]), ne Gallia quidem hominem aversante [8]). Ergo, si fideliter textum interpretatus est Bigot, conicias tres quatuorviros in perniciem Grotianae constitutionis coniurasse, eosdem concordiae causa quarto adiunctae propositionis gratiam fecisse eo vel magis, quod adiuncta propositio de promissione sub modo aliquid commune habere videretur, etsi revera non habebat [9]), cum Diocletiani constitutione de donatione sub modo [10]), quam forum dudum receperat. Sed molestum est, quod secundum hanc interpretationem in uno legis articulo

---

1) Apud: Fenet XIII p. 224/5.

2) Quae sequuntur, mutuatus est a Roberto Pothier, *Oblig.* n° 72 (ad c. 3 C. 8. 54 (55) = Vat. 286), qui potest ipse mutuatus esse a minore Pufendorf (Moltzer, *Overeenk. ten beh. van derden.* Diss. Leid. (1876) p. 246 not. 1).

3) Vidit praeceptor meus J. P. Moltzer, *Overeenk. ten beh. van derden.* Diss. Leid. (1876) p. 319.

4) Id est, detur, quo ducit recta Baudry, *Traité* cit. XII (1906) p. 190/1 (*Oblig.* n° 148. 6), adhibito art. 1973.

5) De iure B. ac P. II 11 § 19: *ex superioribus intelligi etiam potest, quid sentiendum sit de onere adiecto promissioni... in commodum tertii.* Quod hic expressum volebat, expressit Bigot.

6) *Institutions du droit de la nat.* (Leid. 1772) § 435: *„si l'on attache en faveur d'un tiers une charge à* la *(= sa) promesse".* Ex hoc libro in Codicem civilem nonnihil influxit. Cf. modo *Instit.* § 593 cum C. Civ. art. 1599; § 551 cum C. Civ. art. 1984 *(en son nom).*

7) Den Tex, Encycl. jurispr. (1839) § 222.

8) In fronte maioris operis, quod quasi Pandectas iuris naturalis continet, unde huc pertinet III § 756, etiam academiae Parisinae *membrum* se qualificat.

9) Quid intersit, diximus supra.

10) c. 3 C. 8. 54 (55) = Vat. 286.

pronomen indefinitum significat semel legem dicentem, iterum legem accipientem, tertium legem dicentem. Quod vitant vitium reliqui oratores duo, dum „*condition d'une stipulation qu'on fait pour soi-même*" interpretantur „*(stipulation faite) à la suite d'une stipulation que je fais pour moi-même*" [1]) „*stipulation accessoire*" [2]), qua cum definitione convenit locus quidam Roberti Pothier [3]), qui potest quatuorviris obversatus esse. Fatetur denique Baudry-Lacantinerie [4]) hanc quam maxime interpretationem cum ipsius legis verbis consentire. Sed nihilominus verba „*stipulation que l'on fait pour soi-même*" interpretatur [5]) promissionem, qua quis suo nomine se obstringat, quo rem effectu deducit eodem, quo Bigot. Sunt apud nos, qui latius interpretantur: conventionem iustam cui quis suo nomine interveniat sive stipulando sive promittendo, pro qua sententia laudari potest rubrica Roberti Pothier [6]): „*que ce qui concerne une autre personne que les parties contractantes peut être le mode ou la condition d'une convention*", quam possunt rubricam auctores codicis respexisse. Sed possunt etiam respexisse ab illo positum [7]) exemplum: posse quem utiliter stipulari sibi sub condicione: nisi detur alteri, etsi non docet Pothier hoc casu extraneo actionem quaeri. Hoc tamen adsumi potuit ex Wolffio [8]), qui condicionem et modum tantundem valere praecipit. Ergo oriuntur quatuor interpretum sententiae: posse pro extraneo utiliter stipulari, qui promittendo se obstringat [9]), qui stipulando alterum sibi [10]), cuius alioquin iusta

---

1) Fenet XIII p. 316 (Favart).

2) Fenet XIII p. 417 (Mouricault).

3) *Constitution de rente* n⁰ 241. 2. Appellat quidem *clause* (non condicionem).

4) *Traité* cit. XII (1906) p. 189³ (*Oblig.* n⁰ 148).

5) Ibid. p. 189/90 (n⁰ 148).

6) *Oblig.* ante num. 70. Sed in textu ex *conventione* mox fit *datio* (n⁰ 71. 1: „*je puis aliéner ma chose à la charge* etc.") ex datione *donatio* (n⁰ 71. 3: „*le tiers qui n'avait pas été partie au contrat de donation*").

7) *Oblig.* n⁰ 70.

8) *Instit. du droit de la nat.* § 435. Ex hoc libro in Codicem civilem nonnihil influxit. Cf. modo *Instit.* § 593 cum C. Civ. art. 1599; § 551 cum C. Civ. art. 1984 (*en son nom*). — Bis cecini ne sic quidem Baudrycolas excitaturus.

9) Bigot; Baudry.

10) Favart; Mouricault; Ferrini, *Enciclop. giurid. ital.* XII 1 (v. *Obbligazione*) p. 721; Diephuis X (1886) p. 429; suprema nostra curia 1914.

sit conventio [1]), qui stipuletur extraneo et poenam sibi [2]). Ex quibus quidem rebus gerundis aptissima est tertia, quia effectu tollit regulam, ne liceat pacisci pro extraneo; quando enim non licebit, si omni iustae conventioni potest hoc accedere? Itaque tantundem valet ita interpretari atque contendere, ut contendit Lambert [3]), ex art. 1121 semper valere pactum („*les rédacteurs de notre code.... ont bien nettement prouvé, dans l'article 1973, que les termes de l'art. 1121* n'avaient (= *n'ont*) *rien de limitatif*"). Sed mihi sufficiat demonstrasse, huius articuli interpretationem unam [4]) alteramve [5]) stare non posse, quin simul constet ex Wolffiana penu aliquid ipsius conditores traxisse, inde qui traxerunt quum mandati definitionem [6]) tum celeberrimam regulam, quae rescindit alienae rei venditionem [7]), quod neutrum observatum vidi usquam [8]).

CXIX.

Quae sint testamenti.

Vidimus olim [9]), quid esset testamentum; modo videamus, quae sint testamenti, id est, quae testamento naturaliter insint. Nam codicilli, etiamsi *pars intelliguntur testamenti* [10]), re tamen vera accedunt, quorum *ius singulare est, ut quaecumque in his scribentur, perinde haberentur, acsi in testamento scripta essent* [11]), quocirca non obtinebit *in illis, quae non iuris sed facti sunt* [12]).

---

1) Ita videbatur supremae nostrae curiae 1913. Indidem stat collega P. Scholten, *W. P. N. R.* 1916 p. 367 (*overdr.* p. 33/4).

2) W. H. de Sav. Lohman (apud: Land, *Verklaring* IV 1 (1907) p. 207/8), qui nunc supremae nostrae curiae praesidet. Adfinis est sententia viri clarissimi Meijers, in Themide nostra 66 (1905) p. 434/5, 436[3].

3) *Thèse* cit. II § 2 (p. 2).

4) Quae nobis fuit prima.

5) Nobis quartam.

6) Cod. civ. art. 1984 (*en son nom*). Cf. *Instit. du droit de la nat.* § 551.

7) Cod. civ. art. 1599. Cf. *Instit.* cit. § 593.

8) Ter cecini ne sic quidem Baudrycolas excitaturus.

9) Cap. harum observ. XCIV.

10) L. 11 D. 29. 3; l. 14 D. 29. 7; Windsch. (1891) § 630[7].

11) L. 2 § 2 D. 29. 7.

12) L. 7 § 1 D. 29. 7. Plura dabit Windscheid (1891) § 630[11], qui recte appellat *fictionem*.

Eadem causa est *secun(darum) tabul(arum)* [1]), quum *alia hora* factae sint [2]); alioquin non tantum videbuntur, sed revera erunt pars principalium tabularum. Naturaliter autem insunt omnia, quae vox testantis nuncupavit, atque praeterea [3]), si tabulas ordinavit, quae in tabulis scripta leguntur, quasi voce nuncupata sint [4]), nisi tabulas excipit Iulianus [5]), *quibus heres scriptus non (si)t*, ne ipse quidem, opinor, negaturus posse testamento heredes partim nuncupari partim scribi eosque ad hereditatem pariter venturos. Plane, si quis heredes quosdam nuncupavit quosdam scripsit, etsi iure civili concurrunt, non possunt simul accipere bonorum possessionem, quia secundum tabulas bonorum possessio defertur, *si tabulae testamenti*, signatae utique [6]), *extabunt* [7]); *secundum* [8]) *nuncupationem* [9]) *tabulis... non signatis* [10]) vel *sine scriptis testamento condito* [11]). Sed fallit sententia in eo, *qu(i) testamentum in tabulis sibi fecit, filio autem impuberi per nuncupationem substituit*, de quo Iulianus *respondi(t)* [12]) *sententiam praetoris in danda bonorum possessione eam esse, ut separatim patris separatim filii heredes aestimari debeant: nam* [13]), *quemadmodum scripto filii heredi separatim*

---

1) L. 11 D. 29. 3. 2) Cf. l. 16 § 1 D. 28. 6.

3) Iure civili testamentum fieri posse partim scripto partim sine scripto demonstratur exemplo testamenti principalis et pupillaris (l. 20 § 1 D. 28. 6: *si pater sibi per scripturam filio per nuncupationem, vel contra, fecerit testamentum, valebit*).

4) Gai. II § 104. Cf. l. 1 § 5, l. 9 § 2 D. 28. 5.

5) L. 20 D. 29. 7. Adstipulatur in Pandectis Paulus. Sed potest videri fraude Triboniani ibi suppressa esse diversa sententia, quam revera hic probaverit (*et hoc puto rectius dici*).

6) Gord. c. 2 pr. C. 6. 11. Ergo graviter fallit Tribonianus § 1 ia. § 3 Inst. III 9, quum doceat *illis* (§ 3: *omnibus*), *qui recte facto testamento heredes instituti s(i)nt* (§ 3: *iure scriptis heredibus) da(ri) secundum tabulas bonorum possessionem*. — Ceterum non est necesse, ut totum testamentum signatum sit, quamobrem, ut in *uno* testamento, *sufficit tabulas esse patris signatas etsi resignatae sint filii, et (filii) septem signa patri* (sic libri) *sufficiunt* (l. 20 pr. D. 28. 6; concurrit ex parte l. 9 D. 37. 11).

7) R. Dig. 37. 2.

8) Vel *contra* (Papin., Resp. V § 20; c. 1 C. 6. 13).

9) *Secundum nuncupationem* bonorum possessionem decretalem fuisse credendum non est Cuiacio Paris. I 1073 B, 1112 C/D; III 64 A (Obs. III 3).

10) Papin., Resp. V § 20.

11) Gord. c. 2 § 1 C. 6. 11; c. 1 C. 6. 13.

12) L. 8 § 4 D. 37. 11. 13) Id est, ergo.

ab heredibus patris (nuncupatis), ita nuncupato potest videri separatim a scriptis patris heredibus bonorum possessio dari. Apparet ex eodem testamento dari posse bonorum possessionem secundum tabulas et secundum nuncupationem, quum altera petatur ab heredibus patris, altera ab heredibus filii [1]), quod ad observandum operae pretium non fuisset, si etiam in unius bonorum possessione petenda iungerentur heredes scripti et nuncupati, *separatim* ad suam cuiusque causam *aestima(ti).* Qui si non iunguntur, videndum utri praeponantur. Et mihi quidem videtur, qua ratione in possessione danda is qui tabulas habet praefertur ab intestato ius habenti: quia de tabulis facilius constare potest quam de iure, eadem ratione, quum tabulae extant, quamdiu potest locum habere secundum tabulas, cessare secundum nuncupationem; quod si iam locum habuit, multo magis. Ex diverso, si tabulae non extant, quia iam non agitur de possessione [2]) sed de successione [3]), cessat bonorum possessio intestati, quamdiu locum habere potest secundum nuncupationem [4]). Ergo, quod scribit Ulpianus [5]): *bonorum possessio potest peti ab intestato, si certum sit tabulas non extare septem testium signis signatas*, hoc modo est interpretandum: ut possit peti bonorum possessio intestati, non sufficere esse intestatum, sed praeterea requiri, ut desint tabulae; converso igitur ordine non sufficiet deesse tabulas, si vel sic testatus sit ore. Ex diverso Ciceronis tempore deesse sufficiebat, ut daretur bonorum possessio intestati [6]), quod *quare... sit aequissimum, facile es(se) dicere* pronuntiat [7]), sed non dicit [8]).

1) Exheredati vel ex parte heredis instituti. 2) *Interim* habenda.

3) Nisi superior gradus petere omisit habens ius legitimum.

4) Hoc ideo certum est, quia adhaeret bonorum possessioni contra nuncupationem (Papin., Resp. V § 20), quae liberis praeteritis quum adversus extraneos heredes institutos supervacanea esset, tum adversus fratres exheredatos inutilis, si praecederet intestati *unde liberi*.

5) L. 3 D. 38. 6. Similiter Modestini l. 1 § 1 D. 38. 15 ita est interpretanda, ut bonorum possessio intestati cesset *s(i) tabulae testamenti... extent, (ni)si secundum eas vel contra eas bonorum possessionem nemo accepit.* Est enim bonorum possessioni contra vel secundum nuncupationem quovis modo locus faciendus.

6) Accus. III 45 § 115. Non puto testamenta per nuncupationem illis temporibus nondum fuisse rata. 7) Ibid. 44 § 114.

8) Tantundem Fabricius, *Ursprung* etc. *der* bon. poss. (1837) p. 25/6.

Sapienter; cur enim facilius constet de iure sui heredis, cui moveatur status vel generis quaestio, quam de iure testamenti tabulis non extantibus? Sed redeamus eo, unde digressi sumus: testamenti esse ea, quae in tabulis ante conditum testamentum scripta sunt [1]) et leguntur. Et quidem *script(a)* intelliguntur, quae litteris scripta sint [2]) *iussu domini*, id est, ipsius testatoris, quidquid enim *non iussu domini scriptum* [inductum deletumve] *est*, *pro nihilo est* [3]). *Legi* autem intelliguntur, quae *oculis perspici(untur)... sufficit autem*, *si legibilia sint* [4]). Scripta, deinde *inconsulto deleta et inducta nihilominus valent*, modo legi possint [5]). Nihil autem interest, utrum testator tantum induxerit, an praeterea supra scripserit induxisse se, *proinde*, *etsi inconsulto superscripsit induxisse se*, *manebunt et* (= aut), *si ademit* [6]), [non] *erunt adempta* [7]). Quin, *etsi novissime, ut solet* [8]), *testamento fuerit adscriptum: „lituras inductiones superductiones* [9]) *ipse feci*", *non videbitur referri ad ea*, *quae inconsulto contigerunt* [10]). Ex diverso consulto *(deleta et inducta) non valent* [11]). Sunt igitur in eadem causa, quae consulto testatore deleta et ea, quae inconsulto testatore scripta sunt,

1) *Post conditum testamentum, immo signatum* aliquid adscripsit tabulis Remigius (Brisson, form. VII 160), qua de re cf. Savigny, *Gesch.* II (1834) p. 117/8.

2) L. 6 § 2 D. 37. 1.

3) L. 1 pr. D. 28. 4; l. 22 § 7 D. 48. 10.

4) L. 1 pr. D. 28. 4.

5) L. 1 pr. D. 28. 4; l. 1 D. 37. 2; c. 12 § 1 C. 6. 23.

6) I. e., si quaedam ademit, deinde hoc induxit et supra scripsit induxisse se. Negationem qui conservat Mommsen, ita refingit: *sic adempta non erunt adempta.* Mallem: *sic dempta.*

7) L. 1 § 1 D. 28. 4; c. 12 § 1 C. 6. 23.

8) Solebat adhuc Francorum temporibus. Cf. modo testamentum Remigii (Brisson, form. VII 160): *si qua litura vel caraxatura fuerit inventa, facta est me praesente, dum a me relegitur et emendatur;* Bertichranni (ibid. 162): *si quae liturae, si quae caraxaturae, si quae literae adiectae sunt vel detractae, ego feci;* form. Marc. II 17: *si quid liturae, caraxaturae, adiectiones superdictionesve factae sunt, nos eas fecimus vel facere iussimus, dum testamentum nostrum saepius recurrimus vel emendavimus* (Zeumer p. 88, Thév. p. 21).

9) *Superductiones* confirmatur Marculphi auctoritate (II 17: *superdictiones*). Quid proprie sit, quaerit Glück XXXIX (Mühlenbruch) p. 83.

10) L. 1 § 1 D. 28. 4.

11) L. 1 pr. D. 28. 4; l. 16, l. 17 D. 34. 4; c. 12 § 1 C. 6. 23. Cf. Krueger, *krit. Versuche* (1870) p. 17¹ (ad l. 16 cit.): *„selbstverständlich... vor der* consummatio testamenti".

nam neutra testamenti esse videntur [1]). Ex tali igitur heredis institutione nec cerni potest hereditas nec peti bonorum possessio [2]), ne legata quidem sic relicta debentur. Atqui legimus apud Ulpianum [3]): *consulto deleta exceptione petentes repell(i)*. Referenda haec esse ad ea, quae post consummationem testamenti deleta sint, quum est perspicuum tum iam pridem [4]) intellectum; sed videndum est, an revera ab Ulpiano profecta sint. Scripserat hic [5]), si legi non possint, ne inconsulto quidem deleta *deberi, sed hoc ita demum, si ante consummationem testamenti factum est*, quibuscum ultro coeunt [6]): *quoniam* [7]), *si* [8]) *totum testamentum non extet, constat valere omnia, quae in eo scripta sunt* [9]). *Et* [10]), *si quidem illud concidit testator* [11]), *denegabuntur actiones, si vero alius invito testatore, non denegabuntur.* Ergo videntur interposita *(sed consulto quidem deleta exceptione petentes repelluntur, sive legi possunt sive non possunt)* Ulpiano abiudicanda, fortasse etiam plura, nam occurrit illud: statim rediri ad ea, quae ante [12]) consummationem contigerint, his verbis [13]): *et hereditatis portio* [a]*dempta vel tota hereditas, si forte sit substitutus* [14]), *(vacue)facta* [15]) *videbitur, non quasi*

1) L. 2 § 7 D. 37. 11. Cf. Krueger, *Versuche* cit. p. 12²: *„beides geht auf die Zeit vor Abschluss der Testamentserrichtung"*.

2) L. 8 § 3 D. 37. 11.

3) L. 1 § 3 D. 28. 4.

4) Schulting (ad ipsum locum); Krüger, *Versuche* cit. p. 4.

5) L. 1 § 2 D. 28. 4.

6) Ex l. 1 § 3 cit.

7) Mediis omissis offendere desinit *quoniam* (Krüger, *Versuche* cit. p. 4/5: *„der Satz, dass, selbst wenn das ganze Testament zu Grunde gegangen, doch sein Inhalt in Kraft bleibe, kann nicht als Bestärkung des anderen Satzes angeführt werden, dass es für die Aufrechterhaltung des durchgestrichenen darauf ankomme, ob absichtliche oder zufällige Streichung vorliegt"*).

8) *Etiamsi* reponit Mommsen in editione maiore (I p. LXXXV).

9) Idem docet Gaius II § 151.

10) Verba: *constat valere omnia quae in eo scripta sunt et* tamquam glossam damnat Mommsen, l. l., stomachante et obtestante Burchardo Guilielmo Leist, *Serie* etc. IV p. 194.

11) Sana mente. Ergo si *mente captus* incidit tabulas, non tantum valet testamentum (Scaevol. l. 20 D. 28. 3), sed ne denegabuntur quidem actiones.

12) Cuiac. Paris. I 1113 A, qui non debebat in eam sententiam laudare l. 14 pr. D. 30.

13) L. 1 § 4 D. 28. 4.

14) Alioquin nullum erit testamentum. Quocirca non adsentio Antonio Fabro (Coniect. XVIII 16) delenti *si forte sit substitutus*.

15) Libri: *iure facta*.

adempta [1]), *quoniam hereditas semel data adimi* [facile] *non potest* [2]), *sed quasi nec data* [3]). Quamobrem dubito, an circumscribenda sint priora omnia incipientibus a *sed hoc ita demum* [4]). Quo non erit effectum, ut ipsa actionum denegatio perfecto testamento et cancellato patrem habere videatur Tribonianum; supersunt enim vel sic genuina testimonia non pauca. Veluti docet Papinianus libro XVI quaestionum [5]) et libro VIII responsorum [6]): *divu(m) Marcu(m) in eius persona...., cuius nomen peracto testamento testator indux(isse)t*, exemplum secutum senatus, qui, *quum quidam scripsisset heredes, quos instituere non poterat, quamvis institutio non valeret, neque superius testamentum ruptum esset, heredibus tamen* prioris testamenti, *ut indignis, qui non habu(isse)nt supremam voluntatem, abstuli(sse)t iam pridem.... hereditatem*, proinde causam.... *ad praefectos aerarii misi(sse)* [7]) *fisco portionis emolument(o) adiudicat(o)* [8]). Exstant ipsa acta [9]), nec potest dubitari, quin a Papiniano ea rata habeantur, adnectit enim quasi de suo: *de praeceptionibus eidem datis voluntatis erit quaestio* [10]). Quo magis est mirabile eundem iurisconsultum

---

1) Ergo initio *dempta* reponendum fuit, et refellitur opinio Cuiacii (Paris. I 1112 D) haec pertinere ad ademptionem verbis factam.

2) Cf. l. 13 § 1 D. 28. 2: *regula est iuris civilis, qua constitutum est hereditatem adimi non posse;* l. 17 § 2 D. 29. 1: *cum in paganorum testamentis sola hereditas* [exheredatione] *adimi non possit.* Qua de re cf. Cuiacius Paris. I 1089 A et ex altera parte Glück XLIV (Fein) p. 112; XXXVI (Mühlenbr.) p. 396—412; nam aberrat Leist, *Serie* etc. IV p. 155.

3) Hoc dici non potuit de hereditate quolibet modo *post* consummationem testamenti vacuefacta. Interest autem inter eodem testamento adempta et non data gestorum ordinem spectantibus, nihil enim adimi potest, quin ante sit datum. Sed iuris potestate nihil interest, quia, *quod ademptum est, nec datum vide(tur) secundum Celsi et Marcelli sententiam, quae vera est* (l. 14 pr. D. 30).

4) Similis est, ni fallor, interpolatio l. 14 § 1 D. 30 *(et hoc ante impletum testamentum fecerit);* l. 12 D. 28. 5 *(scilicet si hoc ante peractum testamentum scriptum sit).*

5) L. 12 D. 34. 9. 6) L. 16 § 2 D. 34. 9. 7) L. 12 cit.

8) L. 16 § 2 cit. Cur igitur ad praefectos misit? Ut singularum rerum actiones exercerentur, opinor.

9) L. 3 pr. D. 28. 4 (Marcelli).

10) L. 12 cit. Ergo, quae sequuntur, *et legatum ei non denegabitur* rell. non possunt esse Papiniani. Apud Marcellum (l. 3 pr. D. 28. 4) hoc tantum traditur: *dubitatum* esse *maxime de his legatis, quae adscripta erant his, quorum institutio fuerat inducta,* non traditur sententia principis.

libro VI responsorum [1]) nos docere, quum quis [2]) *testamentum* suum *irritum esse volui(sse)t et intestatus esse malui(sse)t* [3]), et, quum *testator* heredem *inimicitiis gravissimis persecutus... testamentum aliud facere instituisset neque perficere potuisset* [4]), *heredum institutiones et substitutiones in eodem statu mansisse placu(isse)* [5]), nec *hereditaria(s)* propterea *actiones... denega(tum iri)* [6]). Num igitur hi potius retinuisse voluntatem videbuntur, quam, quorum nomina testator induxerat? Atqui, inquiunt, in hac utraque specie non induxerat. Fateor, sed in altera certe testamentum praeparaverat, quod quomodo potuit ad hereditatem auferendam non sufficere, quum satis fuerit heredes scribere, qui institui non possent [7])? Verene interest inter testamentum coeptum et testamentum, quod iustum heredem non habeat? Interesse volunt Cuiacius [8]) atque Leist [9]), ne secum pugnet sententia Papiniani; candidior Krueger [10]) versari pugnam admittit. Quod eo vel magis obtinendum est, quia certe initio creditum est coepti testamenti et eius, quod iustum heredem non habeat, eandem ad auferendum potestatem esse; alioquin Pertinaci constituendi causa non fuisset: *ut testamenta priora non prius essent irrita, quam alia perfecta essent* [11]) *neve ob hoc fiscus aliquando succederet.* Qua cum oratione perfecte congruit sententia Papiniani Resp. libro VI, sed abhorret eiusdem Quaest. libro XVI, Resp. libro VIII non solum in testamenti posterioris non perfecti causa, sed etiam nominis inducti, adsimulat enim causam causae [12]). Quid

---

1) L. 36 § 3 D. 29. 1; l. 22 D. 34. 4.

2) *Veteranus*, sed hoc nihil ad praesentem tractatum.

3) Ea species l. 36 § 3 cit.

4) Ea species l. 22 cit.

5) L. 36 § 3 cit.

6) L. 22 cit. Hic quoque consulti verba *(actiones ei non denegabuntur, sed, legatum si petat, exceptione... submovebitur)* adsentientis sunt ut illic (l. 12 D. 34. 9): *de praeceptionibus... voluntatis erit quaestio.*

7) L. 12 D. 34. 9.

8) Paris. IV (Q) 426 C/D. Quam torqueat eum facti conscientia his verbis ostendit ipse: *Scripti non videntur habere supremam voluntatem nec tamen sunt indigni* (posteriore testamento tantum coepto).

9) *Serie der Bücher 37 und 38* IV p. 224[10].

10) *Krit. Versuche* (1870) p. 28[1].

11) Haec pars constitutionis transiit in § 7 (6) Inst. II 17. Totam servat vit. Pertin. c. 7.

12) L. 12 D. 34. 9.

ergo est? Non sustinuisse reor iurisconsultum [1]) pro fisco statuta ad similia producere, non contra fiscum libellorum magistrum vel praefectum. Quid Ulpianus [2])? *Cancellaverat quis testamentum vel induxerat et s(e) propter unum heredem facere dixerat* [id postea testamentum signatum est [3])]. *Quaerebatur de viribus testamenti deque portione eius, propter quem se cancellasse dixerat. Dicebam, si quidem unius ex heredibus nomen induxerit, sine dubio... ipsi soli denegari actiones.... Sed, si omnia nomina induxerit, ut proponitur, adscripserit autem idcirco se id fecisse, quia unum heredem offensum habuit, multum interesse arbitror, utrum illum tantum fraudare voluit hereditate an vero causa illius totum testamentum infirmare, ut (sci)licet unus inductionis causam praebuerit, verum omnibus offuerit. Et, si quidem soli ei ademptam voluit portionem, ceteris nihil nocebit inductio, non magis, quam si volens unum heredem inducere invitus et alium induxerit. Quodsi putavit totum testamentum delendum ob unius malum meritum, omnibus denegantur actiones* etc. *Denegatis* porro *actionibus* in hac quoque specie [4]) *fisco locus erit* ex constitutione divi Marci [5]), quacum consentit rescriptum Alexandri [6]): *(quia) testatrix voluntatem suam non mereri unum ex heredibus declaraverat, merito eius portio non iure* [7]) *ad alium translata fisco vindicata est.* Ergo coheredibus non adcrescit, ne substituto quidem defertur adempta portio [8]), quin omnibus nominibus deletis ab intestato

---

1) Cf. l. 10 D. 49. 14 (Modestini). 2) L. 2 D. 28. 4.

3) Resignatum iterumque signatum testamentum *utroque iure vale(t)* (l. 23 D. 28. 1), quod eo pertinet, ut peti possit bonorum possessio secundum tabulas (Leist, *Serie* etc. IV p. 200), qua de re hic non agitur. Inseruit Tribonianus, ne propter Iustiniani constitutionem (30 C. 6. 23) testamentum utroque iure infirmaretur. Itaque inclusi. Etsi non vult carere iis Leist, quasi iterum signando voluntatem suam non abrogandi totum testamentum testator manifestet (IV p. 217/8: *„(durch) die Neusignirung (hat der Erblasser) deutlich gezeigt,... dass er dem Testamente doch irgend eine Wirkung beilege"*).

4) Cf. l. 29 § 1 D. 49. 14; l. 1 pr. D. 29. 6.

5) L. 3 D. 28. 4; l. 12, l. 16 § 2 D. 34. 9. Ipse provocat (l. 3 cit.) ad divi Pii constitutionem, quam eandem laudare videtur Gaius II § 151*a* (i. f.).

6) c. 4 C. 6. 35.

7) I. e., *per epistulam vel codicillis.* Longe aliter explicat Leist, *Serie* etc. IV p. 229[13]: *„(nicht) positiv-hinweisen(d)"*.

8) De substituto loquebatur Ulpianus l. 2 D. 28. 4: *sed si instituti nomen*

nemo vocabitur, etiamsi maxime *se consecuturum* testator *puta(verit), ut intestati exitum faceret* [1]). Cui sententiae non obstat genuinus sermo Pauli [2]): *sed si, ut intestatus moreretur incidit tabulas* [et hoc approbaverint hi qui ab intestato venire desiderant], *scriptis avocabitur hereditas* [3]). Sed revera negotium facit, quod auctore Paulo [4]) *intestati dicuntur, qui.... ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt.* Quod quodammodo confirmat Gaius, quum doceat, eius, qui linum inciderit, intestati bonorum possessionem peti posse [5]), etiamsi testamentum iure civili valeat [6]); ergo videtur praetor ex eiusmodi testamento bonorum possessionem [7]) denegasse [8]). Nam, si tantum promisisset exceptionem doli mali adversus eum, qui testati bonorum possessionem petisset, nihilomagis potuit intestati bonorum possessio peti [9]). Ergo, quia lino inciso testati bonorum possessio denegatur, potest intestati bonorum possessio peti, quin videtur adversus heredem ex testamento esse cum re, proinde fiscus excludi [10]). Denegantur enim actiones, siquidem denegantur, ei qui non denegatis hereditatem habiturus sit, non sine re futuro heredi vel bonorum possessori [11]). Veluti, quum quis liberos praeterierit et scriptorum heredum nomina induxerit, quia bonorum contra testamentum possessione data sine re heredes efficiuntur [12]), quamdiu potest dari, actiones eis non denegabuntur. Similiter, quum quis non iure fecerit testamentum et sint legitimi, quia salvis Hadriani [13]) et

---

induxit et substituti reliquit, (sub)stitutus emolumentum hereditatis non habebit. Emendavit Cuiacius.

1) Cf. l. 3 D. 28. 4 (ubi adimitur hereditas); l. 36 § 3 D. 29. 1 (ubi non adimitur). Voluntatis rationem haberi docet Leist, *Serie* etc. IV § 43 (p. 228—231).

2) L. 4 (i. f.) D. 28. 4.

3) Non avocaret scriptis heredibus hereditatem Paulus ob id tantum, *quod testator aliud testamentum mutata voluntate facere voluit* (l. 19 D. 34. 9).

4) Sentent. IV 8 § 1 (Coll. XVI 3 § 1).

5) II § 151*a*. 6) II § 151.

7) Secundum nuncupationem. Quod dissimulat Leist, *Serie* etc. IV p. 202.

8) Cf. R. Dig. 38. 13 (Lenel, *das* edictum § 163).

9) Contrarium docet Leist, *Serie* etc. IV p. 148/9, p. 256, quasi exceptio possit efficere, ne bonorum possessio data videatur.

10) Ad hunc sensum Gai textum (II § 151*a*) ab anno 1877 explevit Krueger, me quidem iudice, omnino recte.

11) Res teste non eget, quandoquidem, qui nihil habet, ei nihil potest auferri.

12) Gai. II § 125. 13) L. 12 pr. D. 28. 3.

Antonini [1]) constitutionibus bonorum possessio adversus legitimos heredes sine re futura est, non invitabitur fiscus tabulis deletis; ne tum quidem is invitabitur, modo sint legitimi, *si quis.... supremas tabulas incid(eri)t, ut priores supremas relinqu(a)t* [2]). Interest tamen, quod in his speciebus, id est, quum quis liberos praeterierit, et quum non iure fecerit testamentum, etiamsi tabulas non deleverit, scripti ab hereditate repelluntur, quocirca deletis nulla causa invitandi fisci, ex diverso, quum nec liberos praeterierit et testamentum iure fecerit, nisi nomina induxerit, hereditatem scripti obtinebunt, quocirca in hac specie dubitari reapse potest, utrum fisci causa praeveniat intestati causam necne. Erat rescripto divi Pii, quod laudat Gaius [3]), bonorum possessio ante fiscum, quod divi Marci decreto mutatum censeo. Decedebat quidem etiam postea, qui testamentum iure factum cancellasset, quoad eius ad ius praetorium attinebat, intestatus; poterat igitur intestati bonorum possessio peti et poterat fortasse etiamtunc a bonorum possessore heredi opponi doli mali exceptio [4]), sed non perinde fisco post huic datas actiones. Nova quidem Iustiniani constitutione [5]), *si quidem testator linum vel signacula inciderit vel abstulerit utpote voluntate eius mutata, testamentum non vale(t)*; erit igitur utroque iure intestatus [6]) nec fisco locus; ex diverso, si denuo signavit, *utroque iure valebit* [7]); quodsi etiam heredum

1) Gai. IV § 149.

2) L. 11 § 2 D. 37. 11. Quodsi prius testamentum iure civili valet, etiamsi desint legitimi fiscus excludetur. Cf. Leist, *Serie* etc. IV § 39 (p. 210/2).

3) II § 151*a*.

4) Clausula l. 4 § 10 D. 44. 4 *(et ideo heres, qui non habet voluntatem, per exceptionem doli repellitur)* genuina non videtur. Nihilo magis integra videtur l. 1 § 8 D. 38. 6 *(si heres institutus non habeat voluntatem vel quia incisae sunt tabulae vel quia cancellatae vel quia alia ratione voluntatem testator mutavit voluitque intestato decedere dicendum est* [ab intestato] *rem habituros eos, qui (ab intestato) bonorum possessionem acceperunt)*. Sed ad propositam quaestionem non multum refert.

5) c. 30 C. 6. 23 (anni 531). Cf. Leist, *Serie* etc. IV § 49 (p. 263/5).

6) Quid si redire voluit ad prius testamentum? Valebit utique ad bonorum possessionem petendam (l. 11 § 2 D. 37. 11). Etiam iure civili valiturum contendit Leist, *Serie* etc. IV p. 266. Rem non decernit Windscheid (1891) § 565 ante notam 7. Interest, quia bonorum possessio secundum tabulas, etiam novo iure, non semper est *cum re*. Quod demonstravimus cap. XCII.

7) L. 23 D. 28. 1.

nomina induxit, denegabuntur iis actiones [1]) cessurae fisco [2]). Idem ius erit, sive posteriore testamento heredes scripserit, *quos instituere non poterat* [3]), sive *per epistulam vel codicillos... voluntatem suam non mereri unum ex heredibus* vel omnes [4]) *declaraver(i)t* [5]). Alioquin voluntas mutata neque fisco prodest neque scripto heredi obest [6]), si nemo sit ab intestato successurus. Potest enim ab intestato successurus non habenti voluntatem opponere exceptionem [7]). Legatorum proprium ius est et ante Iustinianum semper fuit. Sive enim testator ea praestari noluit, denegabitur ex testamento actio [8]), sive onerati nomen induxit, ipsa praestabuntur [9]).

CXX.

Ad edictum de edendo [10]).

Edixit praetor, *qua quisque actione agere v(el)let*, ut *eam edere(t)* adversario [11]) tot forte diebus, antequam eum in ius vocaret [12]). Edi praeterea voluit *exempla instrumentorum* [13]), quod praeceptum non, ut superius, generale est, sed ad eum dumtaxat pertinet, qui ex stipulatu acturus est, is ut edat verba stipulationis. Fefellit Tribonianus interpolando [14]) haec:

1) L. 1 § 3, l. 2 D. 28. 4. Cf. l. 22 D. 34. 4.

2) L. 3 D. 28. 4; l. 12, l. 16 § 2 D. 34. 9. Cf. Windsch. (1891) § 673[1].

3) L. 12 D. 34. 9.

4) Cf. l. 2 D. 28. 4.

5) c. 4 C. 6. 35.

6) L. 36 § 3 D. 29. 1; l. 22 D. 34. 4; § 7 (6) Inst. II 17.

7) L. 4 § 10 D. 44. 4 (Leist, *Serie* etc. IV p. 256/7). Nam l. 1 § 8 D. 38. 6 commode potest aptari ad novam Iustiniani constitutionem (Leist, *Serie* etc. IV p. 265). Cf. Windscheid (1891) § 564[7].

8) L. 4 § 10 D. 44. 4; l. 36 § 3 D. 29. 1; l. 3 § 11, l. 15, l. 22 D. 34. 4; Windscheid (1891) § 640[2].

9) L. 2, l. 3 D. 28. 4; l. 16 § 2, l. 12 D. 39. 4.

10) Lenel, *das* edictum (1907) § 9.

11) L. 1 pr., § 1 D. 2. 13.

12) Cf. Lenel, *Ztschr. der Sav.-St.* XV (1894) p. 386/8 (ubi redit in viam, quam monstraverat pridem Cuiacius (Obs. X 10 (Paris. III 282 C): *editio actionis... in ius vocationem praecedit*, sed in Paratitlis vacillat), deinde vero, quem laudat, Rudorff, *Ztschr. für Rechtsgesch.* IV (non II) p. 26); Partsch, *Ztschr. der Sav.-St.* XXX (1909) p. 496/7.

13) L. 11 D. 2. 13.

14) L. 1 § 3 D. 2. 13.

edenda sunt omnia, quae quis apud iudicem editurus est[1]), docet enim praetorem non comprehendisse nisi solas stipulationes genuina vox Ulpiani[2]): *edere non videtur, qui stipulationem totam non ed*[id]*it*, quod etiam confirmatur a Paulo[3]): *si legatum petatur, non iubet praetor verba testamenti edere*, nam solent iurisconsulti haec fere componere: *ex testamento* et *ex stipulatu*, quum res pertineat ad stricta iudicia[4]), sicut hic, nam, quia in strictis dumtaxat verba captamus, syllabas aucupamur, ideo in strictis propria causa fuit edicendi, ut ipsa verba, propter quae quis acturus esset, ad literam ederentur adversario. Quae tamen cessat causa, si verum vidit Paulus[5]), in legatorum actione, *quia heredes solent habere exemplum testamenti.* Quocirca praetor de stipulationibus tantum, ut edantur, edixit. Et scripsit fortasse Ulpianus[6]): *(stipula)tiones sine die et consule (ed)i debent*[7]), nam sequitur proxime: *rationes tamen cum die et consule edi debent.* Erat autem poena quaedam eorum, qui non edidissent, nam *subvenie(ndum)* scribit Ulpianus[8]) *eis, qui ob aetatem vel ob sexum lapsi non edider(i)nt vel ob iustam causam.* Puniendi causa, ni fallor, quod praetori visum est non expedire, si lis a dilatione incipiat; erit autem utique a dilatione incipiendum, si reus nulla re cognita in ius venerit. Quod rectissime perspexit Noodt, sed non recte putat puniendi causam non fuisse[9]). Restat, quem praetor punire soleat quoque poenae genere. Qua de re putabat Rudorff[10]) ei, qui non, ut oportet, edidisset, obiciendam dilatoriam exceptionem; Lenel in pristina edicti editione[11]) ei, qui formulam non edidisset, *iurisdictionem denegari*[12]), qui in-

1) Insulsum est, quod addit: *non tamen, ut et instrumenta, quibus quis usurus non est, compellatur edere.*

2) L. 1 § 4 D. 2. 13. 3) L. 2 eod.

4) Steph., sch. 1 ad Bas. 22. 6. 6: *ἔθος... τοῖς νομικοῖς, ἀπὸ τῆς ex stipulatu... καὶ τῆς ex testamento... πάσας σημαίνειν τὰς στρίκτας.*

5) L. 2 cit. 6) L. 1 § 2 D. 2. 13.

7) Legitur: *editiones sine die et consule fieri debent.*

8) L. 1 § 5 D. 2. 13. 9) Idcirco l. 1 § 5 cit. loco movet.

10) *Ztschr. f. Rechtsgesch.* IV p. 27. Locum laudat Corodeanu, *sur la fonction du* vindex (*Bucarest* 1919) p. 40 not. 3 (p. 41). Est similis sententia Bethmanni Hollwegii, *Civilproz.* II § 86 (p. 213/4) praeterquam quod tuetur eam per c. 8 C. 2. 1 (perperam. Cf. Cuiac. Paris. IX 18 A).

11) 1883 p. 49. 12) Cf. l. 26 § 6 D. 4. 6.

strumentum non ediderit, eum pertinere ad *repromissionem decimae partis* [1]). Postea [2]) in eum, qui formulam non edidisset, promissam edicto poenalem in factum actionem [3]) suspicatus est, ultimo [4]) utrumque repromissioni decimae partis vel, si quis maluerit, poenali in factum actioni subiecturus. De quibus sententiis ea, quae loquitur de repromissione decimae partis, omnino ferri non potest, siquidem repromissio non tenet nisi calumniatorem [5]), calumniator autem non est per se, qui formulam vel stipulationem non, quum oportet, ediderit. Haud magis horum convenit utri denegatio iurisdictionis, qua coercetur is, qui decreto praesentis praetoris actor non obtemperat [6]), quod longe gravius quam in edictum committere. Dilatoria exceptio ne ipsa quidem convenire videtur, qnia nullam non edentis poenam continet. Potest enim evitari differendo actionem et coercebitur [7]) is demum, qui non distulerit, non, quod non edidit, sed, quod non distulit [8]). Ergo sola restat poenalis in factum actio, nisi quis putaverit, quod negabat Accursius [9]), dicere ausus est Cuiacius [10]): propter eiusmodi vitium litem perdendam, quasi par causa sit non edentis et plus petentis [11]). Paucis verbis ante dixerat in ius vocantem, *nisi prius edat*... *nihil ag(ere)*. Illa sententia tota displicet Antonio Schulting [12]), altera placet in eo, qui formulam non edat, proinde reum, cui formula edita non sit, *in ius venire*... *non cogi*, sed, qui instrumenta non edat, sine instrumentis litigaturum [13]). Non vidit praetorem proprie hoc voluisse, ut ederetur *stipulatio*, proinde,

---

1) Cf. (quam laudat) Consult VI § 13 ad eamque Bethmann-Hollweg, *Civilproz.* II § 104[49] (p. 536); Keller, *Civilproz.* not. 693 (p. 296). Fuitne *re(cuperat)ionem*? Cf. Bruns, font. (1909) 14 II 4; 16 II 23?

2) *Ztschr. der Sav.-St.* XV (1894) p. 388[1].

3) Huic proxima est sententia Accursii, gl. *subvenitur* ad l. 1 § 5 cit.: teneri hominem *ad interesse*. Atqui nihil interest dilationem utique accepturi.

4) *Das* edictum (1907) p. 60/1.

5) Consult. VI § 13.

6) L. 26 § 6 D. 4. 6.

7) Litis damno (Gai. IV § 123).

8) Erit igitur ipsum non edendi factum impunitum.

9) Gl. *subvenitur* ad l. 1 § 5 cit.

10) Obs. X 14 (Paris III 288 B).

11) Hoc demonstrat per Consult. V 7.

12) Enarr. II 13 § 12.

13) Eam poenam instrumenta non edenti statuit etiam Dernburg, *Pandekten* I (1892) § 131[5]. Cf. Endemann, *Civilprozessr.* (1868) § 124 I B 1 (p. 467).

si non edita reicienda sint, ipsam ex stipulatu actionem interceptum iri, quo rem deducere non vult. Sicut poenam, ita ipsam actionis et stipulationis editionem unam fuisse verisimile mihi videtur [1]), quemadmodum hodie quoque actio et instrumenta simul edenda sunt [2]). Poena sane hodie non est una; actionem enim non, uti oportet, edentis in eo consistit, quod libelli ut frustra dati instantia casurus [3]), instrumenta tempore non edentis, quod suo sumptu, licet vincat, postea editurus est [4]). Editionis occasione eius, quae interponenda est propter iudicium, subiungit praetor [5]) clausulam dissimilem huiusmodi: *argentariae mensae exercitores rationem, quae ad se pertinet, edent* [6]) *adiecto die et consule.* Ubi, quo referatur, quia non habet pronomen reflexivum, atque praeterea requiritur calumniae iurisiurandi mentio [7]), ideo valde placet Ottonis Lenel restitutio: *argentariae mensae exercitores (ei, qui iuraverit non calumniae causa postulare edi sibi) rationem quae ad se pertinet* [8]), *edent adiecto die et consule* cum appendicula [9]): *argentario eive, qui iterum edi postulabit, causa cognita edi iubebo,* deinde [10]) formula *in id, quod interfuit,* quam praeivit ei Ulpianus [11]): *ex hoc edicto in id quod interfuit actio competit,* quod paulo post [12]) sic explicat: *id praest(andum), quod inter-*

---

1) Et item Cuiacio (Paris. IX 3 B) atque Bethmanno Hollwegio, *Civilprozess* § 86 (II p. 213).

2) *Code de proc. civ.* art. 65: *„il sera donné avec l'exploit copie des pièces sur lesquelles la demande est fondée".* Similis est *(deutsche) Civilprozessordn.* § 131 (122) ia. § 253 (230) i. f.

3) Datur scilicet reo *exceptio* quam vocant *obscuri libelli,* cuius iura ad legem nostram iudiciariam, quae tunc erat, exposui in: *Rechtsgeleerd Magazijn* IX (1890) p. 1—18.

4) Cf. *(deutsche) Civilprozessordn.* § 95 (90).

5) L. 4 pr. D. 2. 13.

6) Futurum pro imperativo, sicut lege repetund. inscr. lin. 25: *(pe)r eum pr(aetorem) advorsariumve mor(a) non er(it)* (cf. lin. 35: *is praetor ei moram ne fa(cito)....*), et in edicto de iumentis (l. 38 pr. D. 21. 1).

7) L. 6 § 2, l. 9 § 3 D. 2. 13.

8) *Pertine(a)t* potius.

9) L. 6 § 8 D. 2. 13.

10) Quod olim interponebat edictum, quo formulam praetor promitteret, id nunc (1907) omittit.

11) L. 6 § 4 D. 2. 13.

12) L. 8 § 1 D. eod.

fu(er)it mea rationes edi, *cum decerneretur a praetore.* Quae verba non pro suo ingenio pertinere docet Lenel [1]) ad interpretationem vocis *interfuit*, dum ipsa non interpretatur. Observandum erat, quod observavit Demelius [2]): sicut vindex in ius vocati, qui tenetur ex edicto, ut reum, si defensionem eius omittit, exhibeat [3]), decreto praetoris id ipsum facere iubeatur antequam actio detur [4]), ita argentariae mensae exercitorem non tantum ex appendicula edicti, ubi dubitari non potest, sed etiam ex edicto principali *decreto* conveniri, ut intra certum diem edat, deinde, *cum dolo malo non exhibe(a)t* [5]) coerceri. Quam in rem erat *in factum acti(o)* [6]), non, quod Gaium aliud agentem testem habet [7]): *quanti intersit agentis editas sibi* rationes esse, sed, quod Ulpianum docentem audivimus: *in id quod interfuit* [8]). Hactenus enim Ulpianus recte potior est Ottoni testis, sed non debebat Lenel illo duce formulam fingere, omittere vero edictum non tantum de actione danda [9]), sed etiam de decreto interponendo, quo molestius multo carendum fuit. Qua de re crediderim in haec fere verba praetorem edixisse: *(qui) dolo malo non ediderit* [10]) *(intra eum diem, quem decreto comprehendam, in eum,) quanti ea res fuit* [11]), *iudicium in factum dabo* [12]). Quod decretum sicut superius in causa desistentis vindicis quia non adversus solum confitentem interponitur, ideo ei specie potius quam re simile est illud, quo praetor vel *praeses provinciae exhiberi (ancilla)m iubebit* [13]) vel testamentum, *si* quis *(non)*

---

1) *Das* edictum p. 63 (52).

2) *Exhibitionspflicht* (1872) p. 253 (§ 51).

3) Diximus cap. XLV.

4) L. 4 D. 2. 8.

5) L. 8 pr. D. 2. 13.

6) L. 9 pr. D. 2. 13.

7) L. 10 § 3 D. 2. 13.

8) Similiter in vadimoniis *aestimationem eius, quod intersit agentis ad illud tempus referendum est, quo sisti debuit....* (l. 12 § 1 D. 2. 11). Ex diverso propter stipulationem aediliciam *consequar, quant(um) mea intersit aut post stipulationem interfuerit....* (Procul. l. 16 § 2 (i. f.) D. 21. 2), id est, quantum post stipulationem *umquam* mea interfuerit.

9) Hoc se tantum omisisse putat: *das* edictum (1907) p. 62 ima.

10) Cf. l. 8 pr. D. 2. 13 (Lenel, *das* edictum (1907) p. 64 not. 3).

11) Lenel: *quanti* actoris *interfuit.*

12) Cf. l. 9 pr. D. 2. 13.

13) c. 1 C. 3. 42. Intelligunt Thalelaeus (Bas. 15. 4. 21) et Demelius (*Exhi-*

neget se exhibere posse vel oportere [1]), alioquin daturus actionem ad exhibendum vel interdictum de tabulis exhibendis. Quo casu quaeri potest, quis futurus sit exitus, si quis post eiusmodi decretum dolo non exhibet? Cui quaestioni respondisse videtur Diocletianus [2]): *exhibitionis necessitate tenetur, qui facultatem habens culpam vel dolum in explendo praecepto* [3]) *committit, ita ut, qui rem deteriorem exhibuit, aequitas exhibitionis proficiat, ut, quamvis ad exhibendum agi non potest, in factum tamen actio contra eum detur.* Sed habet ea constitutio non multum genuini, quin paene nihil. Inprimis enim, quod observavit Biondi [4]) decedere debet integra clausula (*ita ut* rell.), quae partim (*aequitas exhibitionis* rell.) descripta est ex Salvio Iuliano [5]) partim in factum actionem, quae datur ad exemplum actionis ad exhibendum, applicat speciei (*qui rem deteriorem exhibet*), cui tali auxilio minime opus est: *exhibuit enim et nihil impedit directam actionem*, id est, rei vindicationem *talis exhibitio* [6]). Detracta clausula quae pars remanet (*exhibitionis necessitate tenetur, qui facultatem habens culpam vel dolum in explendo praecepto committit*) tam est absurda, ut genuina esse non possit. Quis enim dubitet, quin, qui *facultatem*, exhibendi opinor, habeat, *exhibitionis necessitate* teneatur? Quis praeterea requirat, ut *culpam vel dolum in explendo* quolibet *praecepto* committat? Difficile dictu, quid revera Diocletianus rescripserit, sed potest fuisse tale: *(in factum actione) tenetur, qui (exhibere* [7]) *iussus) culpam* [8])

---

bitionspflicht p. 42 not. 3 i. f.) actionis ad exhibendum dationem. Cui sententiae obstat, quod *apud iudicem* statim *de rei veritate*, id est, de proprietate *quaer(e)tur* (c. 1 cit.).

1) L. 1 § 1 D. 43. 5; l. 2 § 8 D. 29. 3. 2) c. 7 C. 3. 42.

3) Formulam hic rursus intelligit Demelius (op. cit. p. 215) itaque vertit: „*während des Prozesses*".

4) Iudic. bon. fid. I (1920) p. 53 not. f.

5) L. 3 § 14 D. 10. 4.

6) L. 17 D. 10. 4. Ergo reprehenditur (l. 9 § 3 eod.) Sabini sententia: *si quis rem deteriorem exhibuerit, (us)que ad exhibendum eum teneri.* Sed nostra nihil interest, quia sic quoque in factum actio abundaret.

7) A praetore, quum contendere nollet. *Reus* enim apud iudicem datum *contumax* sine mora *damnari po(tes)t* (l. 3 § 2, l. 7 § 4, § 6, l. 9 § 3 (ia. l. 17), § 6, l. 11 § 2 D. 10. 4).

8) Non sollicito, quia etiam *post iudicium acceptum* venire videtur *culpa*: l.

vel dolum in explendo praecepto committit. Ex superioribus apparet decretum praetoris, quo iubetur aut vindex reum sistere aut argentarius rationem edere, simile esse interdicto exhibitorio, nisi *exitu* differt [1]), qnia statim ab initio in factum actio promittitur, ex diverso, quod in confitentem se exhibere oportere redditur, non tantum exitu dissimile, sed etiam re, quia hoc decreto *peractum est negotium* [2]), nisi postea quid contigerit.

Absoluto capite CXX liceat mihi paulisper subsistere et respirare et emensum iter oculis retro lustrare. Incipiam autem ab indice titulorum.

I. De exceptione rei iudicatae. II. De actione ex vadimonio. III. Ad edictum de procuratoribus. IV. De mancipationis utilitate (1889). V. De erroribus quibusdam Romanorum circa probationum materiem. VI. Ad regulam XII tabularum rerum venditarum alienationem inhibentem donec pro pretio satisfactum sit. VII. An pignus valeat sine credito. VIII. De iure eius qui in rem impenderit. IX. An suae rei pignus consistat. X. Quid sit iure suo pignus distrahere (l. 13 D. 20. 5) (1890). XI. Ad interdictum „ne vis fiat aedificanti". XII. Quid sit remittere. XIII. Quando remittatur (1891). XIV. Ab Ulpiano interpolatus Iulianus. XV. Suum Celso restitutum. XVI. Abiudicatur Ulpiano l. 3 § 4 D. 12. 4. XVII. Apud Ulpianum ex stipulatione non nasci condictionem. XVIII. Quid sibi velint verba „si certum petetur". XIX. Abiudicandum Ulpiano fragmentum de certi condictione (l. 9 pr. — § 3 D. 12. 1). XX. Ulpiano abiudicandum fragmentum de triticaria condictione (l. 1 pr. D. 13. 3). XXI. De certis formulis. XXII. Ad Ulpiani de condictione commentarium. XXIII. Quid sit condictio. XXIV. De condictione certi vel incerti. XXV. De condictione certi (1892). XXVI. Emendatur Pauli fragmentum, quod est hodie l. 21 D. 16. 2. XXVII. De bonae fidei iudiciorum exitu. XXVIII. Ad iudicium depositi et ad formulam Octavianam.

---

12 § 4 D. 10. 4. Non enim obstat l. 7 § 5 eod. (cf. l. 27 § 1 D. 6. 1 iis. l. 15 § 3, l. 16 § 1 eod., quosque praeterea laudat locos Savigny, *System* VI p. 167).

1) Cf. Gai. IV § 161—165. 2) Cf. Gai. IV § 141.

XXIX. Quid divus rescripserit Marcus circa doli mali exceptionem. XXX. Quid sit compensare. XXXI. Quid sit compensatio debiti. XXXII. Pensatae pecuniae condictio Triboniano restituitur. XXXIII. De compensationis natura. XXXIV. Restituitur Macri fragmentum, hodie l. 1 § 4 D. 49. 8. XXXV. Quid intersit, re vel facto compensari dicas. XXXVI. De argentarii periculo. XXXVII. An et quatenus ex dispari causa compensetur. XXXVIII. An supersint in Digestis eius vestigia deductionis quam patitur bonorum emptor. XXXIX. Quid sit quod dicitur dotem peculiumve minui. XL. Quid sit ipso iure compensari quod dicitur. XLI. De iure retentionis. XLII. An retentio compensatioque salva sit mutui rei bonis venditis. XLIII. De stipulationibus quae actionum instar habeant. XLIV. Ad stipulationem de rato. XLV. De vindicibus et defensoribus [1]) (1893). XLVI. An civitatium bona veneant. XLVII. Ad actionem de aestimato. XLVIII. De praescriptis verbis actione. XLIX. De actione quae competit ex rerum permutatione. L. Quid sit actio. LI. De traditionis utilitate. LII. Ad actionem proiudicati. LIII. Ad iudicati actionem. LIV. Quomodo succedatur in locum debitoris. LV. Ad lapidem A. Furii Rufi. LVI. De actione impetranda. LVII. De actione edenda. LVIII. De condictione propter poenitentiam. LIX. De possessionis condictione. LX. De condictione fructuum. LXI. De constitutione ad Aufidium Victorinum (1894). LXII. Cui competat in rem actio. LXIII. Quid sit legitimum. LXIV. De lege nata, lata, data (1895). LXV. De strictis iudiciis. LXVI. Repetitio quotuplex. LXVII. De triticaria condictione. LXVIII. De publica praediorum traditione. LXIX. De clandestina possessione recuperanda. LXX. Quando possessio ab iusto possessore transferatur. LXXI. Interdictis retinendae possessionis recuperandi vim inesse. LXXII. De censualium librorum auctoritate. LXXIII. De finali controversia (1896). LXXIV. De bonorum possessione Carboniana. LXXV. Quomodo fiat conventio. LXXVI. Ad edictum divi Hadriani. LXXVII. De cen-

1) Hoc capite continentur (quod ibi praemisi), quae de vindice in ius vocati dederam in *Themide* nostra 1888, praeveniendus, ut fere solemus Batavi, a Gauckler in *Nouv. rev. histor.* 1889. Bonum factum, quod Gallo suum restituit Lenel, *das* edictum (1907) p. 67 lin. 3.

tumvirali iudicio. LXXVIII. De pignore praetorio (1897). LXXIX. De iudicati actionis natura. LXXX. Cui detur et in quem iudicati actio. LXXXI. De actionibus utilibus ad exemplum legis Aquiliae. LXXXII. Ad hereditatis petitionem (1898). LXXXIII. Ad praeiudicii exceptionem (1899). LXXXIV. De actionis denegatione (1900). LXXXV. Quomodo fiat litis contestatio (rescr. 1920). LXXXVI. Ad noxales actiones. LXXXVII. Ad formulam actionis arbitrariae. LXXXVIII. Quid sit in rem actio (1902). LXXXIX. De pignoris historici origine (1903). XC. De lege commissoria. XCI. Ad sextam Isaei (1904). XCII. Ad interdictum quorum bonorum (1905). XCIII. De deposito usurario. XCIV. Quid sit testamentum. XCV. Ad legem damnatam (19 Dig. 5. 2). XCVI. De sacramento denegando (1906). XCVII. De pignore legitimo. XCVIII. Quomodo satisdatio evitetur (1907). XCIX. Compensatio quotuplex (1908). C. Quid proprie in iudicium deducatur. CI. Quando ex usu recesserit rei in iudicium deductae clausula (1909). CII. Quibus modis in ius pignoris succedatur (1910). CIII. De hereditatis possessore. CIV. Ad edictum de inofficioso (1912). CV. De iudiciis in rem duplicibus [1]) (1913/4). CVI. Ἐξούλης δίκη cui competat et de lege sacrata Halicarnasensi [2]) (1915). CVII. De Nilo censitore (1915/7). CVIII. De dominiorum incerto tollendo. CIX. De publicis determinationis monumentis. CX. Quid vindicari possit (1917). CXI. De mensurae generibus (1918/9). CXII. Ad bonorum possessionem litis ordinandae gratia. CXIII. Ad noxalem iniuriarum actionem [3]). CXIV. Quando in usu esse desierit mancipatio (1920). CXV. An semper probet actor. CXVI. De formularum origine [4]) (1921). CXVII. Quid Paulus scripserit de literis dimissoriis. CXVIII. De donatione mortis causa vel directa depositi genere instituta. CXIX. Quae sint

---

1) Inest libellus quem obtuleram Paulo Friderico Girard viro clarissimo de me optime merito (*Mélanges* (1912) vol. II).

2) Inest pars commentationis, quam patri dicaveram in Serto Naberico (1908), a pag. 275 (*Verba sunt Aristotelis*) ad pag. 280³. Quae praecedunt, leguntur in cap. CXVI.

3) Inest libellus, quo a me honoratus est Gérardin vir clarissimus (*Mélanges* 1907).

4) Inest commentatio, quam patri dicaveram in Serto Naberico (1908), usque ad pag. 275 (*Verba sunt Aristotelis*). Quae sequuntur usque ad pag. 280³, transierunt in cap. CVI.

testamenti. CXX. Ad edictum de edendo (1922). CXXI. De concurrentibus actionibus (prodibit).

Ex his pertinent[1]) praecipue

ad pactum omne	capita 75; 118.
ad possessionis causam	69—71.
ad proprietatis causam	4; 6; 51; 68; 108; 114.
ad pignoris causam	7—10; 55; 78; 89; 90; 97; 102.
ad ius hereditarium	74; 76; 77; 91; 92; 94; 95; 103; 104; 112; 119.
ad actionem omnem	50; 54; 121.
ad in rem actiones	62; 82; 88; 105; 106; 110.
ad agrorum controversias	73; 109; 111.
ad operis novi nuntiationem	11—13.
ad condictionem omnem	14—25; 58—61; 65—67.
ad praescriptis verbis actionem	47—49.
ad causam depositi	93.
ad noxarum genus	81; 86; 113.
ad compensationem	26—42; 99.
ad rei iudicatae vel in iudicium deductae exceptionem	1; 100; 101.
ad iudicati actionem	52; 53; 79; 80.
ad omne ius solemne	2; 56; 57; 63; 64; 83—85; 87; 96; 116; 117; 120.
ad alieno nomine agentes	3; 43—45; 98.
ad probandi genus	5; 115.
ad censum	72; 107.
ad civitates vendendas	46.

Horum omnium domi servatur textus emendatus et auctus cum locorum indicibus locupletissimis. Unde δείγματος ἕνεκα deprompsi cap. LXXXV (rescriptum).

Observatiunculas scribere institui, postquam mature intellexi apud cives meos quacumque tandem de causa abiectum et contemptum me futurum, proinde operae pretium non esse eorum in usum componere, quae ut lectitarent, nullo pacto eos

1) Rubrica interdum fallit, cum ab ingressu petita est, ut CXVIII.

adduci posse cernebam. Erat igitur aut iugiter silendum [1]) aut Latine addiscendum, ut cum exteris loqui possem, quorum pars Batave nesciunt veluti omnes Galli, postquam sepultus est Esmein [2]), pars nescire se fingunt veluti Teutoni, quam dedit iis tesseram Savigny [3]), ut semper possent, quod nostri invenissent, priores invenisse [4]). Quam in rem multos habent συνεργοὺς quum apud hanc gentem tum apud Helvetios Scandinaviosque stultissimum quemque. Profecturus autem mihi videbar variis quaestionibus breviter enodandis curaturo verba patre, quo nostra memoria nemo maiorem antiqui sermonis usum adeptus est [5]). Nec me omnino spes fefellit; nam, ne sim ineptus, quod mihi dant ceteri, id possidere me dissimulando, ingenue fatebor me mihi videri eam Latine scribendi scientiam consecutum esse ut sine fastidio ab omnibus, quorum interest, legi perspicueque [6]) tractare possim, quaequae subiecta stylo sit materies, quantumvis longe a iure Romano remota videatur, veluti monumenta publica (cap. LXVIII, CVIII), agrorum formas (cap. LXXIII), vasaria (cap. LXXII, CVII), vehicula αὐτοκίνητα vel volantia, filo vel sine filo aut nuntios aut colloquia alia id genus, quo nondum pervenit disputatio nostra. Sed, quod erat praeterea in votis, ut post tirocinium exiret iustum aliquod volumen nostro nomine inscriptum, id relinquere cogor maior sexagenario inter ludicra factus, adde, editore [7]) destitutus. Observatiunculas tamen, dum licet et voltum servat fortuna benignum, pergam ut coepi.

1) Ut foras Hungaris, postquam Latine scire desierunt nec viri fortes et patriae suae dignitatis conscii Teutonice voluerunt (*krit. Vierteljahrsschr.* 54 (1919) p. 160).

2) Nempe is indignabatur, quod putabam eum Batave nescire.

3) *Gesch.* I (1834) p. 13. Nihilominus cooptavit eum academia nostra inter primos (1855). Adeo nescit haec gens tueri dignitatem suam. Remedium quaeris? Naviget Budam (not. 1).

4) Velut, ius perfectum nihil esse nisi consuetudinem quandam, invenit primus Frenzel, *Recht und Rechtssätze* (1892) p. V, secundus Hamaker quadriennio ante: *Het recht en de maatschappij* (1888) p. 114. Rem esse consilii, non casus, candide fatetur Wlassak, *Ztschr. der Sav.-St.* XXXI (1910) p. 197: „*in deutschen Werken* (ex abundanti addit: *romanistischen Inhalts) ist zumeist der heimischen Literatur stillschweigend eine Art Vorzugsrecht eingeräumt. Gewiss wird kein Verständiger unsere Schriftsteller deshalb tadeln*". Profecto nemo: ut tamen inter vafros cauti versemur.

5) Vidit capita I—CIV.

6) Velim alius dicat: eleganterque.

7) Quaeritur barathro donaturus.

DE INSCRIPTIONE GRAECA ANTIQUISSIMA.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Inter inscriptiones Ionicas saeculi sexti non ultimo loco habendum est decretum Cyzicenum, quo progenies Medicae et Aesepi honoratur [1]). In lapide, cuius pars superior deest, legitur primum ultima pars decreti *βουστροφηδόν* priscis litteris conscripti, deinde rursus idem decretum verbo tenus repetitum litteris primi ante Christum saeculi. Quingentis igitur fere post annis decretum in inferiore parte eiusdem lapidis redintegratum est. Atque veri simile est hoc factum esse ab iis, quorum interesset, dico seros nepotes Medicae vel Aesepi, qui adhuc immunitate vectigalium fruerentur. Verba decreti sunt haec:

ἐπὶ Μαιανδρίου. πόλις Μηδίκεω καὶ τοῖσιν Αἰσήπου παισὶν καὶ τοῖσιν ἐκγόνοισιν ἀτελείην καὶ πρυτανεῖον. δέδοται παρὲξ ναύσσου καὶ τοῦ ταλάντου καὶ ἱππωνίης καὶ ἀνδραποδωνίης· τῶν δὲ ἄλλων πάντων ἀτελέ̄ς. καὶ ἐπὶ τούτοισιν δῆμος ὅρκιον ἔταμον. τὴν δὲ στήλην τήνδε πόλις Μανῆ ἔδωκε τῷ Μηδίκεω.

Prima sententia post vocem *πρυτανεῖον* finienda est. Nam si verbum *δέδοται* cum viris doctis Roehl Dittenberger Michel cum praecedentibus coniungas, soloece pro *δέδωκε* dictum sit; quod mendum nemini, ne quadratario quidem, cum aliqua veritatis specie tribui potest. Sane nunc prima sententia verbo caret, sed mente facile suppletur: *πόλις* (*ἔδωκε*). Ellipsis quae

1) Mordtmann, Herm. 1880, p. 92 sqq. Roehl, I. G. A. 491; Dittenberger, Syll.² 464; Syll.³ 4; Michel, Recueil, 532; Bechtel, S. G. D. I. 5522; Solmsen, Inscr. graec. ad inl. dial. sel.³ 51.

dicitur verbi dandi non inaudita est [1]). Quacum inprimis comparanda est ellipsis verbi dedicandi ubique usitata. Minime igitur necessarium est obtemperare viro docto Wackernagel [2]), quem sequuntur Bechtel et Solmsen, qui ex coniectura verbum *ἔδωκε*, tamquam a lapicida aetatis Romanae neglegentia praeteritum, primae sententiae adiecit. Sed non de hac ellipsi quicquam in medium proferre in animo mihi est, sed de verbis: *Μηδίκεω καὶ τοῖσιν Αἰσήπου παισίν*, quae insolito ordine disposita esse quivis videt. Haec primus Roehl [3]), deinde Bechtel et Solmsen audaci coniectura vexaverunt, qui verba in lapide insculpta exhibuerunt in hunc modum correcta: *πόλις* (*Μανῇ ἔδωκε τῶι*) *Μηδίκεω καὶ τοῖσιν Αἰσήπου παισὶν καὶ τοῖσιν ἐκγόνοισιν ἀτελείην καὶ πρυτανεῖον.* Scilicet persuaserunt sibi lapicidam in ipso exordio decreti, quod ei describendum mandatum erat, duo triave vocabula praeteriisse, atque adeo ipsum nomen civis, pro quo decretum latum esset. Hoc illis probabile visum esse quis non mirabitur? Licet enim quadratarii in parvis rebus non raro peccent [4]), tamen tantam socordiam iis imputare nefas est. Qua re autem inducti sunt illi, ut ad aliquid tale confugerent? Indoli linguae Graecae ea quae in lapide leguntur, repugnare iis videbantur. Iam igitur hoc nobis perpendendum est, possitne Graece dici: *Μεδίκεω καὶ τοῖσιν Αἰσήπου παισίν* pro: *τοῖσι Μεδίκεω παισὶ καὶ τοῖσιν Αἰσήπου παισίν.*

Dudum litteratis exploratum est [5]) apud epicos et lyricos et tragicos poetas Graecorum praepositionem, quae ad duo substantiva pertineat, saepe alteri demum praefigi [6]). Duo exempla demonstrabunt tibi, quid dicam:

---

1) Cf. e. g. Hom. Il. II, 413:

μὴ πρὶν ἐπ' ἠέλιον δῦναι καὶ ἐπὶ κνέφας ἐλθεῖν

cum Od. IX, 530:

δὸς μὴ 'Οδυσσῆα πτολιπόρθιον οἰκάδ' ἱκέσθαι.

Di meliora (duint). Blaydes ad Aristoph. Ach. 247, Thesm. 287.

2) Wackernagel, Stud. zum griech. Perf. p. 10.

3) Adnotatio Roehlii haec est: „Post vocem *πόλις* deest *Μανῇ τῷ* vel sim.".

4) Veluti hic noster in voce *ἀτελείην* Δ pro Λ exaravit et pro *Μεδίκεω* scripsit *Μηδίκεω*.

5) Burmannus Bentleius Valckenaerius Ruhnkenius huius rei gnari erant.

6) Cf. Hermann. ad Viger. p. 854; Soph. Ai. ed. Lobeck, ad vs. 397—400; Matthiae, Griech. Gramm. II, § 595, 4; Kuehner—Gerth, Griech. Gramm. II, 2, p. 550, 3.

ποτὲ μὲν κακόν, ἄλλοτ' ἐπ' ἐσθλὸν ἕρπει

(Soph. Ant. 366),

οἱ δὲ νέοι μολπήν τε καὶ ἐς χορὸν ἐντύνεσθε

(Call. Hymn. II, 8).

Habetur autem eiusmodi verborum ordo pro artificioso. In libro de syntaxi Graeca certe, quem post Kuehnerum curavit Gerth a. 1898, adhuc explicationis loco adferuntur haec verba Dissenii: „quum in continuata constructione facilius languescat oratio, hoc artificio poetico nova vis et alacritas secundo membro conciliatur, eaque vera causa est huius collocationis".

Sed hic peculiaris ordo verborum in figura ἀπὸ κοινοῦ non ad solas praepositiones pertinet, sed quodvis vocabulum, quod per grammaticam et sensum cum duobus vocabulis cohaeret, saepenumero a poetis alteri demum apponitur. Rursus duobus exemplis contentus ero:

ἡδὺς οὐδὲ μητρὶ δυσμενής

(Soph. El. 929),

ἄλλο μὲν ἐξεσάωσεν ὑπ' ἰλύος, ἄλλο δ' ἔνερθεν
κάλλιπεν αὖθι πέδιλον ἐνισχόμενον προχοῇσιν

(Ap. Rhod. I, 10 sq.).

Magnam copiam consimilium locorum e poetis Graecis collegit Wilamowitzius Her.[2] II, p. 62 sq. [1]), qui cum de hac re ageret, simul dubitare se significavit, num etiam in prosa oratione tale quid inveniatur. Statuit tamen particulas negativas secundo loco ἀπὸ κοινοῦ positas etiam prosae proprias esse. Velut apud Herodotum legitur: ἐκ δέ οἱ ταύτης τῆς γυναικὸς οὐδ' ἐξ ἄλλης παῖδες ἐγίνοντο [2]).

Eadem apud scriptores Latinos figura usu venit et quod ad praepositiones et quod ad alia vocabula attinet. Exempla e poetis Romanis petita Burmannus ad locos Ovidii et Vergilii, Bentleius et Peerlkampius collegerunt ad Hor. Carm. III, 25, 2:

quae nemora aut quos agor in specus?

Artificiosam, ut dixi, hanc figuram esse persuasum habent. Sed Vahlen iam in editione sua Aristotelis libri περὶ ποιητικῆς

---

1) Cf. Kuehner—Gerth, o. l. II, 2, p. 601 sq. Soph. ed. Bruhn, Anhang, p. 95 sqq.

2) Herod. V, 92, β, 2.

ad pag. 1449, a: Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσεια [1]) exemplis satis multis ex Aristotele Platone Aeschine delibatis non raro articulum secundo loco ἀπὸ κοινοῦ poni ostendit. Postmodo copiam locorum a Vahleno collectorum Radermacher [2]) adauxit loco ex Epicteto petito: εἰς μέμψεις καὶ τὰ ἐγκλήματα τῷ θεῷ ἐκτρεπόμενοι [3]). Tum Leo a. 1896 in Analectis Plautinis, ubi copiosissime de figura ἀπὸ κοινοῦ apud poetas Romanos egit, locum Platonis (Euthyd. p. 278, a) tractavit, ubi in codice Bodleiano haec leguntur: ταὐτὸν ὄνομα ἐπ' ἀνθρώποις ἐναντίως ἔχουσι κείμενον, τῷ τε εἰδότι καὶ ἐπὶ τῷ μή [4]). Idem apud Latinos vestigia huius positurae vocabulorum etiam per pedestrem sermonem patere ostendit (p. 5), cum exempli gratia in Ciceronis oratione pro Murena (§ 21) sit traditum: „quam ego... pari atque in eadem laude ponam" (p. 42). De sermone Graeco iudicium non tulit, sed de sermone Latino certe rectissime haec dixit: „multis persuasum esse video, cultissimae tantum et deliciarum plenae carminum arti eius figurae usum convenire. sed non facile poetarum subtilitati placet frequenter usurpare figuram cuius non ad intimam linguae naturam radices pertineant". Denique magna gratia acumini et industriae Guilielmi Baehrens referenda est, qui cum in Mnemosyne [5]) tum in Philologi supplementis [6]) plurima huius figurae exempla e sermone pedestri Latino omnium aetatum petita congessit, quorum maior pars ab editoribus obscurata fuerat, et nunc in Glottae vol IX° [7]) etiam prosae Graecae aliquid suorum studiorum impertire coepit. Neque solum varias eruditorum sententias exposuit, quas ego quoque post illum legentium in gratiam memoravi, sed etiam ipse nova quaedam in medium protulit. Docuit enim hanc de qua agimus ἀπὸ κοινοῦ figuram ad articulum pertinentem inveniri apud Simplicium, ad prae-

1) Bywater (Aristotle, On the art of poetry, p. 131 sq.) cum Spengelii coniecturam (ἡ) Ἰλιάς contra Vahlenum defenderet, iniuria de quaestione, num articulus eiusmodi locis ἀπὸ κοινοῦ positus esse censeri possit, quid sentiret non dixit.

2) G. G. A. 1899, p. 709.

3) Epict. Diss. I, 6, 42.

4) Cf. Baehrens, Glott. 1918, p 179.

5) Mnemos. 1910, p. 395 sqq.

6) Philol. Suppl. XII (1911) p. 235 sqq.: Beitraege zur lateinischen Syntax.

7) Glott. 1918, p. 178 sqq.

positiones apud Simplicium et Porphyrium. Mihi aliud exemplum apud Arrianum indagare contigit: *καὶ τίς ὑμῶν πονήσας οἶδεν ἐμοῦ μᾶλλον ἢ ἐγὼ ὑπὲρ ἐκείνου* [1]. Nonnulli editores Arriani, velut Krueger et Roos, hanc sententiam lacuna laborare sumpserunt. Sed manifestum videtur nihil desiderari; intellegamus modo necesse est *ἐμοῦ μᾶλλον* brevius dictum esse pro: *ὑπὲρ ἐμοῦ μᾶλλον*. Praeterea Baehrens animadvertit etiam in verbis compositis praepositionem secundo loco *ἀπὸ κοινοῦ* poni posse. Nam apud Dionem Chrysostomum: *ὁ δὲ φιλόδοξος ἄγει τε καὶ ἀφέλκει τῶν ἡδονῶν* [2] iure dixit idem esse atque: *ἀπάγει τε καὶ ἀφέλκει τῶν ἡδονῶν*. Huius quoque rei consimile exemplum mihi praesto est. Etenim quae leguntur apud Polybium: *ἐπειδὰν γὰρ ἐξοιδοῦν τι τῶν μερῶν φιλονικῇ καὶ πλέον τοῦ δέοντος ἐπικρατῇ, δῆλον ὡς οὐδενὸς αὐτοτελοῦς ὄντος κατὰ τὸν ἄρτι λόγον, ἀντισπᾶσθαι δὲ καὶ παραποδίζεσθαι δυναμένης τῆς ἑκάστου προθέσεως ὑπ' ἀλλήλων, οὐδὲν ἐξοιδεῖ τῶν μερῶν οὐδ' ὑπερφρονεῖ, πάντα δ' ἐμμένει τοῖς ὑποκειμένοις, τὰ μὲν κωλυόμενα τῆς ὁρμῆς, τὰ δ' ἐξ ἀρχῆς δεδιότα τὴν ἐκ τοῦ πέλας ἐπίστασιν* [3], tum demum apte congruenterque dicta esse videntur, cum statuimus intellegendum esse: *οὐδὲν ὑπερεξοιδεῖ τῶν μερῶν οὐδ' ὑπερφρονεῖ*.

Itaque demonstratum est hanc de qua agimus figuram, quae pertineat ad particulam negativam vel praepositionem vel articulum, etiam in prosa oratione Graecorum inveniri. Quod cum ita sit, quod iudicium iam nobis ferendum est de Herodoti l. VII[1] c. 209, ubi codices A B haec praebent: *νῦν γὰρ πρὸς βασιληίην τε καὶ καλλίστην πόλιν τῶν ἐν Ἕλλησι προσφέρεαι καὶ ἄνδρας ἀρίστους*, codices R S V, quorum aequa est auctoritas: *νῦν γὰρ πρὸς βασιληίην τε καλλίστην τῶν ἐν Ἕλλησι προσφέρεαι καὶ ἄνδρας ἀρίστους?* Verba sunt Demarati apud Xerxem de patria sua Sparta. Id quod est in codicibus A B praestare mihi videtur, primum quod in universum veri similius est aliquid excidisse quam aliquid a grammatico scribave interpolatum esse, tum quod Sparta, quae sola inter civitates

1) Arr. Anab. VII, 10.
2) Dio Chrys. de regno, IV, 136.
3) Polyb. VI, 18, 7 sq.

Graecas gubernaretur a regibus, absurde diceretur βασιλητη καλλίστη τῶν ἐν Ἕλλησι. Statuamus igitur necesse est vocem πόλιν positam esse ἀπὸ κοινοῦ, eoque libentius id consilium capiemus, cum Vahlen Radermacher Baehrens ostenderint, quantopere coniunctiones τε-καί huic figurae faveant.

Ad extremum revertor ad inscriptionem Cyzicenam, unde orsus sum. Nonne iam in: Μεδίκεω καὶ τοῖσιν Αἰσήπου παισίν voces τοῖσι παισίν positas esse ἀπὸ κοινοῦ tibi videntur? Fatendum quidem est apud scriptores Graecos nullum adhuc locum huius plane consimilem repertum esse. Sed apud Latinos talia non desunt [1]):

„spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit, reliquorum sui moris et copia Graecorum artificum" [2]);

„responsum ab senatu esse: Rhodios nec utilitatium neque cura impensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse". [3])

Haec si recte disputata sunt, apparet figuram et apud Romanos et apud Graecos minime artificiosam, sed popularem esse. Popularem inquam et simul poeticam: sola oratio pedestris artificialis eam aut respuit aut rarissime ei indulget, poetae se eiusmodi legibus astringi non patiuntur. Considerent velim iam harum rerum prudentes, num huic figurae populari Graecae et Latinae communis origo tribui possit. [4])

---

1) Cf. Baehrens, Beitr. p. 268.

2) Liv. XLI, 20, 10.

3) Liv. XLV, 3, 6.

4) Cf. exempla e carminibus epicis Germanicis et hodiernis scriptoribus petita, quae Leo Anal. Plaut. p. 6 attulit. Versiculi, quos commemoravit Franciscus Harder Glott. vol. X a. 1919 p. 139:

Der Papst der wil durch Thun, Calvin wil durch Verstehn,
In Himmel aber wil durch Glauben Luther gehn,

vix huc facere mihi videntur. Recte enim Leo o. l. p. 5: „quod si verbum commune", inquit, „in fine demum totius periodi ponitur, figura plerumque nulla est". Nihil hic statuendum nisi hyperbaton vocum „in Himmel", quo ordo ceterorum vocabulorum paulo immutatus est.

Mihi potius comparanda videntur verba, quibus Goethe usus est in libro primo operis cui inscribitur „Dichtung und Wahrheit": „der Schoepfer und Erhalter Himmels und der Erden".

AD T. LIVII LIB. XLI ET XLII NOTULAE.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

T. Livi ab urbe condita. Ed. A. Zingerle.
Editio maior. Vindobonae 1899—1901,

Lib. XLI.

1. 6: *inter mare et castra* [*et*], *ut idem aquatoribus ad fluvium esset praesidium, M. Aebutius tribunus militum secundae legionis duos manipulos militum ducere iussus est.*

Vocabulum *et*, quod uncinis cinxi, expungendum est.

4. 1: *Sub haec A. Baeculonium, signiferum suum, notae fortitudinis virum, inferre signum iussit. ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit.*

Zingerle Novakium secutus voc. *unum* tamquam delendum significavit atque aliorum multa proposita in apparatu commemorat, quae sunt: *signum si* — *si signum seque* — *si nunc* aut *tum* — *unum si se* — *si uno animo se*.

Legendum credo: *si universi sequerentur*.

Ceterum pronomen *suum*, quod post *signiferum* nunc legitur et Dukero iam suspectum fuit, nescio an traiciendum sit ante voc. *inferre*.

5. 3: *quo non capta tantum castra ab hostibus nec fuga quae vera erat, sed perditas res deletumque exercitum omnem allatum est.*

Auctore I. F. Gronovio editor pro *erat* scripsit: *erant*, sed

sic voc. *fuga* casu nominativo positum ferri posse non credo neque crediderunt qui *deserta* inserendum esse post *fuga* putarent.

Dubito an vera sit tradita lectio, quam ita intellegere velim ut verba *fuga quae vera erat* = *quae vera fuga erat* pro uno nomine sint.

6. 9: *non publice tantum se premi imperio, sed singulos iustum pati servitium. [iustos] coniuges liberosque vexari; in corpus, in tergum saeviri*, e. q. s.

Hartelio suadente Zingerle voc. *iustos* damnavit: Sigonius *iuxta se* — Weissenborn *ipsos* coniecit.

Corrigas quaeso: *sed singulos iustum pati servitium iussos: coniuges liberosque vexari* e. q. s.

8. 8: *Fregellas quoque milia quattuor familiarum transisse ab se Samnites Paelignique querebantur, neque eo minus aut hos aut illos in dilectu militum dare.*

Verba postrema interpretes multum vexarunt atque I. F. Gronovius etiam *neque eo minus hos aut plus illos* corrigendum esse censuit. Utrum tamen Fregellates plus an minus militum darent, Samnites Paelignosque non curavisse opinor: hoc querebantur se semper eundem numerum dare debere quamvis imminuta civium copia. Ideo *illos* ad Fregellates pertinere nullus credo neque igitur sententiam quam Gronovius voluit auctori obtrudendam esse opinor. Samnites Paelignique hoc unum querebantur, numerum militum dandorum sibi numquam levari, qua de causa *hos* — *illos* ad Paelignos et Samnites utique referre arbitror et argumentum querelae *neque ... dare* tamquam ex persona Livii additum accipio.

10. 2: *ubi cum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Histros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus esse, excivit.*

Zingerle cum Madvigio *esse* post *excercitus* addere maluit quam post *satis*, ut Kreyssigio — vel post *duos*, ut Hertzio visum est. Nonne potius credendum est, verbum *adesse* excidisse ante voc. *adversus*, cum praesertim haec sequantur: „concursu ex omnibus populis iuventutis facto repentinus et tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseverantius pugnavit."

11. 2: *Claudius . . . oppidum . . . oppugnare intendit, amnemque praeterfluentem moenia, qui et impedimento oppugnantibus erat et aquationem Histris praebebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. ea res barbaros miraculo terruit abscisae aquae: et ne tum quidem memores pacis* e. q. s.

R. Novák verba *abscisae aquae* (in codice est *abscisaquae*) inducenda esse recte monuit; nimirum a nescio quo ascriptus est ad illustranda verba *ne tum quidem* ablativus absolutus *abscisa aqua,* qui cum post voc. *terruit* in textum migravisset tamquam a voce *miraculo* pendens genitivi formam adeptus est. Ceterum alterum quoque tollendum est vitium: pro *et ne tum quidem* restituendum est: *sed ne tum quidem.*

12. 5: *exercitum in agrum Sardorum Iliensium induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant; cum utraque gente signis conlatis conflixit.*

Exaratum est in codice *auxilia Iliensium*, quam scripturam inde ortam esse suspicor ut olim fuerit: *Iliensibus subvenerant.*

24. 15: *valeant ad* ⟨*id*⟩ *nunc eadem illa, non ut praecipue amici, sed ne praecipue inimici simus.*

Ita Zingerle recensuit cum H. I. Muellero pro Vindobonensis lectione quae est: *valeantacnunc*; Hartel suspicatus est *valeant ac* ⟨*faciant*⟩ *nunc*, Madvig *valeant nunc*, Harant *valeant itaque nunc.*

Legendum esse credo: *valeant ut antea nunc.*

24. 19: *indignatione principum, quod, quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, litteris paucorum versuum impetraret, decretum differtur. legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset* e. q. s.

Pro *deinde postea* Hartel coniecit *de eadem re postea*, Heusinger *de ea re postea*, Crevier *deinde* vel *postea* delere voluit.

Emendandum censeo: *deinde praepostere.*

25. 6: *Proxenus . . . paucos post dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus: damnataque eo crimine in exsilium abiit.*

Perizonius *damnata quae*, I. F. Gronovius *quae damnata*

proposuit. Equidem nescio an post *sublatus* omissum sit verbum *insimulata*, quod propter litterarum similitudinem facile excidere potuit.

LIB. XLII.

1. 4: *praetores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam.*

Eo quod inter varia senatus decreta, quae deinceps enumerantur, haec quoque provinciarum sortitio est, vide an non Livius potius scripsisse putandus sit: *praetores deinde provincias ⟨sortiri iussi.⟩ sortiti sunt A. Atilius Serranus urbanam* e. q. s. Cf. XXXVIII 42, 6: et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus cet.

5. 6: Graeciae civitates Perseo magis favebant quam Eumeni sive aliis de causis *seu quia ⟨sua⟩ non obiecta esse Romanis volebant.*

Sic editor Novakio obsecutus scripsit pro codicis lectione: *quianonobiectaesse*, alii alia. Praetulerim: *quia non obiectos sese R. v.*

11. 9: Eumenes in senatu et alia arguit et Perseo *accessisse ad vires eam, quae longo tempore multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem.*

Ante voc. *longo* propter litterarum similitudinem excidisse videtur *volgo*. Cf. ea quae in capite sequenti disseruntur et c. 26 i. f.

14. 6: *et legatio Rhodiorum ⟨aderat Romae, cuius ferox⟩ erat nec falsa dicturus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatis quoque suae ⟨insectationem⟩ Persei criminibus iunxisset.*

Zingerleum huic loco male consuluisse existimo. In codice post *Rhodiorum* haec sunt: *erat hac falsa iturus princeps*, quae Drakenborch probabiliter sic restituit: *⟨ven⟩erat ac Satyrus*

princeps, quamquam etiam verbum *erat* retineri atque cum editore Basiliensi (1531) legi posse concedo: *et legatio Rhodiorum erat ac Satyrus princeps;* nomen enim principis hoc loco omnino requiritur et puerile additamentum *nec falsa dicturus* haud dubie reiciendum est. Recipienda igitur est editionis Basiliensis lectio, quae supplementa omnia, a viris doctis excogitata, supervacua reddit. Neque magis opus est vocabulo *insectationem* Madvigio auctore a Zingerleo inserto, qui ipse in apparatu suo *insimulationem* proposuit: verba tradita optime enuntiata sunt neque quicquam amplius desiderant.

17. 1: *Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, quo legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei regis [eius] erat, rediit.*

Sine iusta causa editor Drakenborchii coni. *quo legatus ad* pro codicis lectione *legatusquiad* recepisse videtur; Weissenborn melius cum editione Bas. 1531, una transpositione contentus, dedit: *qui legatus ad.* In codicis scriptura *regiseiuserat* non cum Hartelio, quem Zingerle secutus est, *eius* resecandum esse credo, neque pro hoc pronomine corrigendum *missus*, ut editori Bas. 1531 visum est, sed latere suspicor: *regis ire iussus erat*, cl. c. 19 i. f.

19. 5: Ariarathes rex filium suum per legatos Romam misit educandum, ut iam a puero moribus Romanis hominibusque adsuesceret. *ea legatio grata senatui fuit.*

Exaratum est in codice: *etregemetlegatio*, quod varie interpretati sunt, editor Bas. 1531 per *ea regis legatio*, Madvig *egregie ea legatio* reponendum esse putavit, alii alia. Equidem scriptum fuisse credo: *et regis mens et legatio grata senatui fuit.*

34. 9: *expulso rege Antiocho, subactis Aetolis reportati sumus in Italiam; et deinceps bis, quae annua merebant legiones, stipendia feci, bis deinde in Hispania militavi* cet.

In stipendiis suis enumerandis Sp. Ligustinus regiones, ubi ea fecit, ubique significavit excepto hoc loco, quo non solum indefinite loquitur, sed etiam putide addit id quod nemo Romanus ignorabat, legiones annua stipendia merere solitas esse.

Non tamen A. Roobol (Exercitationes criticae in T. Livi Libr. XLI—XLV, Trai. ad Rh. 1916, p. 27 sq.) mihi persuadere potuit, verba *quae annua merebant legiones* tamquam emblema in marginem releganda esse, neque verum esse credo id quod Madvig dubitanter coniecit *bis* ⟨*in iis*⟩, *quae annua merebant legiones, stipendia feci.* Legendum puto: *et deinceps bis, qua omnino merebant legiones, stipendia feci.*

In codice scriptum est: *bisque!*

43. 4: *Ab hoc conloquio, fide indutiarum interposita, legati Romani in Boeotiam conparati sunt.*

Locum exscripsi qualis in codice legitur. Lectio autem *conparati sunt* nimirum corrupta est atque editores vulgo Douiatii coniecturam *profecti sunt* recipiunt neque aliter Zingerle fecit, qui multa aliorum proposita insuper commemorat. Nemo tamen ex iis de comparandi notione quae hoc loco aptissima est cogitasse videtur: suspicor enim Livium scripsisse aliquid quale est: *in Boeotiam ut conpararant inter se eunt.* supra in c. 37 init. comparationem atque provinciarum divisionem enarravit, quae inter legatos facta est.

43. 10: *utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exules accusatoresque Ismeniae et Ismenias ipse.*

Vocabulum *tamen*, quod quo pertineat se nescire iam Madvig annotavit, Zingerle inclusit tamquam ex litteris praecedentibus *(certamen)* repetitum. Equidem vix dubito quin restituendum sit: *tum.*

45. 6: *trepidaturos tum repente* ⟨*in*⟩ *paranda classe, cum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis coepissent.*

H. I. Muellero iubente editor praepositionem *in* addidit, sed docet locus a Weissenbornio allatus (XLI 27, 13) ea opus non esse; alibi vero in hac sententia describenda librarius peccavit: nempe vocabulum *tum* non suo loco nunc legitur, sed reponendum est in versu sequenti: *nisi tum reficere naves* e. q. s.

51. 7: *tria milia Threcum liberorum suum ducem habebant.*

Cretensium par paene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum et Syllum Gnosium.

Nomen ducis, quem Threces liberi habebant, post hoc verbum excidisse credo.

53. 9: *Cyretias oppugnare coactus, primo* [*e t i a m*] *die acri concursu ad portas armatorum est repulsus; postero die omnibus copiis adortus in deditionem omnes ante noctem accepit.*

Iniuria editorem voc. *etiam* inclusisse opinor tamquam ortum ex altera parte voc. *Cyretias* repetita neque melius H. I. Muellerum pro eo coniecisse: *item.* Recte Weissenborn monuit, id non tantum ad *primo*, sed ad totam sententiam pertinere. Livius enim hoc voluit: primo die res etiam eo pervenit ut repulsus sit, postridie vero urbem cepit. Nihil igitur mutandum videtur.

54. 2: *quae res cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniae ad tuendos sese acrius accendit.*

Ante *ipsos* excidisse *tum* mihi quidem est persuasissimum.

57. 8: *duas inde ex agmine turmas Threcum, duas Macedonum cum binis Cretensium cohortibus et Threcum m i s i t.*

Corrigas quaeso: *e m i s i t.* Cf. C. 58. 11: consul, intra vallum peditum acie instructa, et ipse equitatum omnem cum levi armatura emisit.

60. 7: *Romanis quidem praesens pavor demptus erat, in tuto castra habentibus; damnum inter cetera praecipue famae movebat.*

Pro *movebat* scriptum fuisse puto: *mordebat*, cum praesertim verbum movendi significatione prorsus diversa (§ 6: ut neminem alium suorum moveret) positum sit.

63. 1: *non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti* 〈*Persei*〉, *laeti eam famam accepere.*

Lacunam manifestam, quam alii aliter explere voluerunt, Zingerle cum Weissenbornio ita explevit ut post *experti* inseruerit *Persei*: nescio an insuper post *quidam* addendum sit: *e t i a m.*

AD HERODAM.

SCRIPSIT

P. GROENEBOOM.

I 1: Θ[ρεῖσ]σα, ἀράσσει τὴν θύρην τισ.

Identidem Herodam ab Atticorum scriptorum usu recedere notum est; in promptu sunt exempla:

II 32 laudes civium καλῶν κἀγαθῶν praedicantur, qui τῆι γενῆι φυσῶντεσ — πρὸσ τοὺσ νόμουσ βλέπουσι; vulgo tamen (μέγα) φυσᾶν (idem fere quod μέγα φρονεῖν, cf. Eur. I. A. 125) dicitur de eis, qui insolenter et arroganter se gerunt: Men. Discept. 492 K. ὦ τρισκακόδαιμον καὶ μέγα (καιμεγαλα p., corr. v. Leeuwen, Leo) φυσᾶισ καὶ λαλεῖσ, fr. 302_2 Kock III p. 86 οἱ φυσῶντεσ ἐφ' ἑαυτοῖσ μέγα et sensu transitivo [Dem.] XIII 12 μετεωρίσασ καὶ φυσήσασ ὑμᾶσ.

IV 17: νούσων — τὰς ἀπέψησασ = ἀπέμαξασ, cf. Dem. XVIII 259 καθαίρων τοὺσ τελουμένουσ καὶ ἀπομάττων τῶι πηλῶι κτέ., Rohde, Psyche 7/8 p. 75, 406, Soph. fr. 34 Pearson ἀπομαγμάτων ἴδρισ, cum editoris adnotatione, Harpocr. ἀπομάττων — ἀντὶ τοῦ ἀποψῶν.

V 50: ὡσ ἤν τι τούτων ὧν λέγω παραστείξηισ (ita enim scribendum et lectio παραστίξηισ omnino repudianda est), ubi παραστείχειν (περιστείχειν legitur δ 277) = παραβαίνειν, ὑπερβαίνειν; similiter Plato bis ἐκβαίνειν utitur, ubi παραβαίνειν exspectatur: Symp. 183 b συγγνώμη παρὰ θεῶν ἐκβάντι τὸν ὅρκον (v. l. τῶν ὅρκων), Politic. 295 d μὴ ἐκβαίνειν τἀρχαῖά ποτε νομοθετηθέντα.

VI 6: κἢ⟨ν⟩ τοσοῦτ' ἀποστάξηι (cf. Call. fr. 205 Schn. καὶ κρῖμνον κυκεῶνοσ· ἀποστάζοντος ἔραζε, quem locum contulit Crusius), ubi ἀποστάζειν = ἀπορρεῖν, cf. VII 82; alterum huius

usus exemplum praebet Soph. Ant. vs. 959 οὕτω τᾶσ μανίασ δεινὸν ἀποστάζει / ἀνθηρόν τε μένοσ, ubi ἀποστάζει iterum = ἀπορρεῖ, cf. El. vs. 1000 ἡμῖν δ' ἀπορρεῖ κἀπὶ μηδὲν ἔρχεται.

VI 22 :διαβαλεῖσ ἥν σοι εἴπω, ubi διαβαλεῖσ = differes; fortasse eodem modo explicandus est locus Herodoteus (VIII 22) ἵνα ἢ — ἢ ἐπείτε ἀνενειχθῆι καὶ διαβληθῆι πρὸσ Ξέρξην (scil. τὰ γράμματα), ἀπίστουσ ποιήσηι τοὺσ Ἴωνασ, ubi Schweighaeuseri explicatio „si literae istae ad Xerxem relatae, et in calumniam et criminationem apud eum fuissent adductae" minus mihi placet.

VI 32: χἠτέρην τιν' ἀνθ' ἡμέων / Φίλην ἀθρείτω = ὁράτω, σκοπείτω: Theocr. XV 2 ὅρη δίφρον Εὐνόα αὐτᾶι, Soph. Ai. 1165, Dem. XIX 338 δεῖ — εὔφωνον (κήρυκα) σκοπεῖν, Is. II 18 ἐσκόπει ὁ Μενεκλῆσ γυναῖκά μοι.

VII 7: μέχρισ τὸν ὕπνον ἐκχέηι πάντα = ἀποβάληι, ἐκβάληι.

VIII 15: Φρένασ βόσκεισ = τρέφεισ; exempla congessit Headlam Cl. Rev. XIII p. 153, XVIII p. 313.

Accedunt locutiones quales sunt ἐξ ἀγροικίησ (I 2) = ἐξ ἀγροῦ: occurrit vocabulum hoc sensu Dittenberger Syll.[3] 344_{100} (v. Herwerden), id. Or. Gr. Inscr. Sel. 519_{29} et apud seriores (Plut. 311 b, 519 a, Diod. I 36, 8, Luc. de Saltu 34, Sext. Empir. adv. gramm. 228, Erotici; plura dabit Passow-Crönert s. v.); τῆσ ἀωρίησ (III 29) = senectutis; constructio insolita τῶν σε γουνάτων δεῦμαι, cui respondet locus suspectus Thuc. V 36, 2 ἐδέοντο Βοιωτούσ (Beare Hermath. XIII p. 82).

Iam sequuntur loci nonnulli, quos editores silentio praeterire solent:

I 6: ἄγγειλον ἔνδον Μητρίχηι παρεῦσάν με.

Iterum ab Atticorum usu recedit Herodas, nam ἔνδον εἰσέρχομαι, βάρβαρον declarat Phrynichus L. p. 127; apud seriores tamen satis frequens hic usus est: Ael. H. An. IX 61 ὠθεῖται ἔνδον, V. H. XIII 2 ἐσαγαγὼν ἔνδον, Babr. 74_4 παρῆγον ἔνδον, Dio Chrys. VII 56 εἰσάγει ἡμᾶσ ἔνδον, Aristaen. I 5 εἰσπεπήδηκεν ἔνδον. Corruptus esse videtur locus ex com. fr. ad. (K. III p. 605): γάμοσ κράτιστόσ ἐστιν ἀνδρὶ σώφρονι / τρόπον γυναικὸσ χρηστὸν ἔνδον λαμβάνειν. / αὕτη γὰρ ἡ προὶξ οἰκίαν σώιζει μόνη, ubi M. Haupt Opusc. III 637 pro ἔνδον coniectura incertissima ἔδνον restituit.

IX I: ἕζεσθε πᾶσαι legimus, VI 1 contra Coritto mulierculam intrantem adloquitur:

κάθησο, Μητροῖ („be seated").

Mirum hoc; nam κάθισον stanti, κάθησο sedenti dici recte ait Lucianus LXXVI 10 (v. Herwerden Lex. Graec. Suppl.[2] s. v. καθιζησόμεθα; posterioribus demum temporibus formis κάθισον et κάθησο promiscue uti videntur), ut e. g. docet Arist. Ach. vs. 59 κάθησο σῖγα „in sede tua tacitus remane" ad sedentem, vs. 123 κάθιζε „conside" ad stantem dictus; nec repugnat Thesm. 1184, ubi ὁ τοξότησ saltatricem invitat: κάτησε, καὶ κάτησο, ναῖκι, τυγάτριο (corr. v. Leeuwen); ibi enim loquitur *Scythes*, non Atheniensis. Cum nostro loco Plat. Symp. 175 d confero — Agatho Socratem intrantem appellat — παρ' ἐμὲ κατάκεισο, et Terent. Phorm. 195 „sta ilico", ubi Phormio servum currentem adloquitur.

Sed, ut iam tandem revertar unde profectus sum, praeter consuetudinem I 1 Θ[ρέϊσ]σα, ἀράσσει τὴν θύρην τισ poeta verbo ἀράσσειν (ἀράττειν) utitur, quod apud scriptores Atticos notionem *fortiter* pulsandi, *arietandi* habere solet: iuvenis temulentus, qui nocte intempesta domum redit, Hercules esuriens, amator morae impatiens ἀράττει τὴν θύραν, arietat aedes; anus vero debilis κόπτει, κρούει τὴν θύραν. Quod egregie demonstrat locus festivus (Arist. Eccl. 976): οὗτοσ, τί κόπτεισ; μῶν ἐμὲ ζητεῖσ; — πόθεν; — καὶ τὴν θύραν γ' ἤραττεσ! i. e., ut loquar cum Leeuwenio: „Heus tu, quid pulsas?... atque adeo arietabas ianuam!" Cf. etiam Theocr. II 6, cui respondet vs. 160, (iterum de amatore agitur) οὐδὲ θύρασ ἄραξεν ἀνάρσιοσ, Eur. Hec. 1044. Apud posteriores demum verba ἀράττειν, κρούειν, κόπτειν promiscue, ut videtur, usurpantur; legimus enim Anacreont. XXXIII 7—8 Preis. θυρέων ἔκοπτ' ὀχῆασ scil. Amor et vs. seq. τίσ θύρασ ἀράσσει, cf. Hes. ἀράττων· κρούων. Statuendum igitur h. l. verbum ἀράττειν non „arietare", sed simpliciter „pulsare" significare.

Cum hoc loco coniungo III 11:

οὐκ ἂν ταχέωσ λήξειε.

Hicksium secuti λέξειε edere solent: sed quis sanus vocabulum λέξεις, vel pueris notum, in λήξειε mutavisset? Optimo iure igitur λήξειε (a verbo λάσκειν) defendit Meister: ἔληξα:

ἔλακον = ἔδηξα: ἔδακον. Obloquitur Headlam (Cl. Rev. XVIII p. 308), qui verbum λακεῖν semper significare „to scream, to shriek, to cry aloud" contendit: rectissime, sed nonne potius confitendum est iterum Herodam a sollemni usu recessisse et verbo λάσκειν notionem „dicendi" non „clamandi" dedisse, ut VIII 15 φρένασ βόσκεισ = τρέφεισ, I 1 ἀράσσει = κρούει?

I 26: κεῖ δ' ἐστὶν οἶκοσ τῆσ θεοῦ.

De nomine deae h. l. ambigitur; longa bonorum series ut Τύχη dea nobis in mentem veniat efficit, sed potius facio cum iis, qui interpretantur: „Veneris aedes." Gyllis enim unam tantum novit deam — Venerem, cf. vs. 62 — et ut Pindarus Pyth. V 24 Cyrenam κᾶπον 'Αφροδίτασ, Pyth. IX 53 Libyam Διὸσ κᾶπον, Pyth. II 2 Syracusas τέμενοσ Ἄρεοσ vocat (cf. B 506 'Ογχηστόν — Ποσιδήϊον ἀγλαὸν ἄλσοσ, 696) ita h. l. Aegyptus οἶκοσ τῆσ θεοῦ (Veneris) audit.

Imaginem suggesserunt verba praecedentia πέπωκεν ἐκ καινῆσ; vocabulum autem γυναῖκεσ (vs. 32) — Veneris ancillae pulcherrimae —, omnium quae enumerata sunt bonorum veluti summum, magno cum pondere in fine sententiae positum est, cf. Arist. Vesp. 676 ὕρχασ, οἶνον, δάπιδασ, τυρόν, μέλι, σήσαμα, προσκεφάλαια, / φιάλασ, χλανίδασ, στεφάνουσ, ὅρμουσ, ἐκπώματα, πλουθυγίειαν.

Antiquissima vocis οἶκοσ significatio („grande maison", „domein", cf. Meillet, Aperçu d'une Histoire de la Langue Grecque p. 99) ut nostro loco etiam alibi apud scriptores Graecos hic illic dilucet (e. g. Xen. Hell. III 4, 12).

In vs. sequenti vocabula ἔστι κου καὶ γίνεται iniuria tentantur (Weil κἠγίνετ'): eadem tautologia e. g. Hdt. VIII 86 ἦσάν γε καὶ ἐγένοντο occurrit.

I 29: θέαι, φιλόσοφοι, χρυσίον, νεηνίσκοι κτέ.

Quod Gyllis de Museo et de philosophis loquitur, diu νεηνίσκουσ bibliothecae regiae praefecti adiutores esse censebam et conferebam Tzetzem, in Aristophanem Prooemia (Kaibel C. G. F. p. 31, 13) ὡσ ὁ Καλλίμαχοσ νεανίσκοσ ὢν τῆσ αὐλῆσ ἱστορεῖ, ὃσ (Dziatzko: ὑστέρωσ) μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοὺσ πίνακασ αὐτῶν ἀνεγράψατο (Weinberger, Fleckeis. Jahrb. 1892 p. 272)

et eundem (Kaibel p. 25, 3) Ἀλέξανδροσ ὤρθου τὰ τραγικά, Λυκόφρων τὰ κωμικά· νεανίαι ἦσαν Καλλίμαχοσ καὶ Ἐρατοσθένησ, cf. Schol. Plaut. (Dziatzko, Rh. Mus. XLVI p. 349): sicuti refert Callimacus aulicus Regius bibliothecarius qui etiam singulis voluminibus titulos inscripsit.

Quia vero tales adiutores perpaucos numero fuisse consentaneum est, hanc explicationem iam reieci et nunc, doctus papyris, potius interpretor „tirones" (recruten): Lesquier, Les Institutions Milit. de l'Egypte sous les Lagides p. 62 n. 3, Preisigke, Fachw. des öff. Verw. Äg. s. v., Gelzer, Sitzungsb. d. Heid. Akad., Phil. Hist. Kl. 1914, 2 p. 65; addo Dem. XVIII 116 ἐκ τῶν ἰδίων ἀναλωμάτων καθώπλισαν τοὺσ νεανίσκουσ ἀσπίσιν ὀκτακοσίαισ, cum Weilii adnotatione.

Ptolemaei II temporibus cives advenaeque procul dubio cotidie in Alexandriae plateis tirones conspiciebant.

I 32: μὰ τὴν [Ἅι]δεω κούρην.

Δεωκούρην legit et edidit Meister: αδεω κ. legit Crusius (sed litteram α vix dispicio).

Headlam (Cl. Rev. XIII p. 151), quem sequitur Nairn, dubitabundus „the daughter of Hades — Hecate?" vertit: comparari potest Ἀδμήτου (= Plutonis: K. O. Müller, Proleg. 306) κόρη· Ἑκάτη (Hes.), Hymn. Orph. LXXII 3, Rohde, Psyche⁷/⁸ II p. 80 adn. 2. Strigam apte per Hecaten iurare negari non potest: fieri tamen potest ut alia explicatio magis placeat.

Alibi enim (Epicr. fr. 9_2) ἡ κατάρατοσ μαστροπόσ pingitur ἐπομνύουσα τὰν Κόραν, τὰν Ἄρτεμιν, / τὰν Φερρέφατταν. Eodem modo me iudice Gyllis, quae vs. 86 formula ναὶ Δήμητρα utitur, h. l. per *Proserpinam*, *Plutonis uxorem* iurat: scribo igitur μὰ τὴν [Ἅι]δεω Κούρην.

Eadem constructio legitur Eur. Or. 1686 τῇι θ' Ἡρακλέουσ Ἥβηι, cf. Arist. Eccl. 46 τὴν Σμικυθίωνοσ — Μελιστίχην, Verg. Aen. III 319 Hectoris Andromache, v. Leeuwen ad Arist. Eq. 448.

Formam Κούρην boni codices servaverunt Hdt. VIII 65; fluctuat nominis orthographia, ut e. g. docet tabella devotionis Cnidia (aetas est incerta), ubi legitur και μη τυχη Δαματροσ και Κουρασ et paullo post μη τυχοι Δαματροσ και Κορασ (Meillet l. l. p. 311).

I 35 sqq.:

λάθοιμ᾽ αὐτὰσ
εἰποῦσα]. κοίην οὖν, τάλαιν[α], σὺ ψυχὴν
ἔχουσα] θάλπεισ τὸν δίφρον; κατ᾽ οὖν λήσεισ
γηρᾶσα], καί σευ τὸ ὥριμον τέφρη κάψει.

εἰποῦσα suppl. Blass, Danielsson, ἔχουσα Rutherford, Blass, γηρᾶσα (supplementum incertissimum!) Rutherford, cf. vs. 63.

Ut matrona illa Romana „premens altum rubicunda sedile" (Ov. Med. Fac. 13: locum iam contulerunt alii), ita hoc quoque loco Metricha θάλπειν τὸν δίφρον dicitur, cf. infra vs. 76 et VII 48 ὅκωσ νεοσσο[ὶ] τὰσ κοχώνασ θά[λ]π[ο]ντεσ; comparatur igitur muliercula cum gallina, ut docet fragmentum non invenustum scriptoris anonymi, a Grenfellio et Huntio editum (Pap. Oxyr. II 39 seq.):

ὁ γὰρ ἀλέκτωρ ἠστόχηκέ μου
καὶ Θακαθαλπάδοσ ἐρασθεὶσ ἐμὲν ἐνκατέλιπε,

ubi Θακαθαλπάσ (leg. Θακοθαλπάσ cum Bechtelio, Herm. XXXV p. 348) procul dubio gallinae nomen est; adde Aesch. fr. 157 ἐφημένη τάφον τέκνοισ ἐπῷζε τοῖσ τεθνηκόσιν, ubi Nioba sepulcro filiorum defixa cum gallina ovis insidente comparatur: v. Wilamowitz, Aischylos, Interpretationen p. 57 adn. 1.

Addo nomen Διφρίδασ Xen. Hell. IV 8, 21 (Bechtel, Die einst. männl. Personennamen des Gr. p. 79), Hes. s. v. δίφρισ· ὁ ἑδραῖοσ, καὶ καθήμενοσ ἀεί, οἷον ἀργόσ, R. Herzog, Die Wiskottens c. II: „Du sähst wohl am liebsten, wenn man schon eine Stunde vor der Post *die Kontorstühle* wärmte".

Sequentia nondum expedita sunt, sed hoc certum κατὰ nullo modo cum γηρᾶσα coniungi posse, ut vult Nairn. Novo igitur verbo κατλήθειν (καταλήθομαι iam legitur X 389) sensu τοῦ λήθειν, λανθάνειν usus est Herodas, ut καταδοκέειν, κατεικάζειν, κατελπίζειν, καταφρονέειν apud Herodotum idem fere significant quod verba simplicia δοκέειν, εἰκάζειν, ἐλπίζειν, φρονέειν.

Quid autem sibi velit οὖν (vs. 37), quod fortasse e vs. 36 irrepsit, dicere non possum; praeterea manus prima ου scripsit, ν (et circumflexum?) addidit m. rec.[2]; fieri igitur potest ut rectius scribatur:

κατ' οὐ λήσεισ
γηρᾶσα] καί σευ τὸ ὥριμον τέφρη κάψει;

cum signo interrogationis, ut iam indicavit Crusius.

Sed ne tunc quidem omnia recte se habent; nam εἰποῦσα (vs. 36), ἔχουσα (vs. 37), γηρᾶσα (vs. 38) parum eleganter h. l. coniuncta esse quivis videt: praestat fortasse initio vs. 38 substantivum supplere (e. g. τὴν κῆρα Meister, Πλούτωνα vel tale quid):

κατ' οὐ λήσεισ
τὴν κῆρα] καί σευ τὸ ὥριμον τέφρη κάψει.

Iam sequuntur vocabula καί σευ τὸ ὥριμον τέφρη κάψει, quibuscum confero Theocr. XIV 69 ἐσ γένυν ἕρπει / λευκαίνων ὁ χρόνοσ· ποιεῖν τι δεῖ, ἇσ γόνυ χλωρόν. De rogo enim h. l. cogitari non posse mihi persuasum est: busti *flamma* (neque cinis, τέφρη) cadavera consumere solet neque Metricham iuvenem morituram esse, sed florem aetatis celeriter evanescere monet Gyllis, cf. vs. 63, Eur. fr. 24 θήλεια δ' ἥβη θᾶσσον ἐκλείπει δέμασ, Theocr. XXVII 9 (ad virginem) τάχα γάρ σε παρέρχεται ὡσ ὄναρ ἥβη, Cats:

Siet, vrijsters, met den snellen tijt,
Die staegh en ongevoeligh glijt,
Soo worden blonde vlechten grijs,
Soo worden blijde sinnen vys,
Soo worden roode lippen blaeu cet.

Iure igitur Sharpley cum Headlamio (Cl. Rev. XIII p. 151) vertit:

you'll waste away,
youth swallowed in *the ashes of decay.*

Affero A. P. IX 62 Ἴλιον ἱρὴν — αἰῶνοσ τέφρη κατεδήδοκεν.

I 41:

ἱλαρὴ κατάστηθι
—] π[ρὸ]σ ἄλλον·

π..σ P praebere videtur, super π littera ρ scripta: ante litteram σ potius ι quam ο distinguere mihi videor; lectio incerta.

E multis supplementis, quae excogitaverunt viri docti, maxime placet ἱλαρὸν] π[ρὸ]σ ἄλλον (Crusius), coll. e. g. Plaut. Bacch. 81 apud me, mi anime, ut *lepidus cum lepida* accubet. Exquisitius vero, quamvis prorsus incertum, fortasse aliud supplementum videbitur, quod mihi in mentem venit: Μάνδριν] π[ρὸ]σ ἄλλον; confero Theocr. XI 76 — loquitur Cyclops a Galatea repudiatus — εὑρησεῖσ Γαλάτειαν ἴσωσ καὶ καλλίον' ἄλλαν, Verg. Ecl. II 73 invenies alium, si te hic fastidit, Alexim, Dem. IV 11, Tac. Hist. IV 73. [Eodem modo se ante multos annos hunc versum restituisse per litteras mecum communicavit v. Leeuwen].

I 50:

ὁ Ματαλ[ί]νησ τῆσ Πατακίου Γρύλλοσ.

ομᾱτᾰκ.νησ superscr. λ P (cf. Wright, Harv. Studies in Cl. Phil. IV p. 178); ·γυλλοσ· P, in margine γρυλ· manus recentissima.

In hoc versu vestigium „metronymiae" detexisse sibi videntur viri docti, quae tamen consuetudo a Graecis aliena est (v. Wilamowitz, Staat u. Gesellsch. der Gr. u. R. p. 33); Herodotus I 173 de Lyciis, qui „weder Griechen noch Arier" sunt, narrat: καλέουσι ἀπὸ τῶν μητέρων ἑωυτοὺσ καὶ οὐκὶ ἀπὸ τῶν πατέρων, cf. Nic. Dam. F. H. G. III 461. De hac quaestione comparari possunt: Töpffer, Att. Geneal. p. 192, Meister, die Mimiamben des Herodas p. 680, Paton-Hicks, Inscr. of Cos n⁰ 368, Herzog, Koische Forsch. u. Funde p. 183, Paton-Hicks l. l. p. 256.

Utcumque res se habet, Herodas nihil nos docere potest; in censum veniunt duo loci, versus, de quo agitur et III 48 τοῦ Μητροτίμησ ἔργα Κοττάλου ταῦτα, ubi simplici ratione locutio explicari potest: Metrotima enim regnat, maritus debilis — γέρων ἀνὴρ ὠσίν τε κὤμμασιν κάμνων — nullo in numero est, ut diu est observatum.

Sed redeo ad I 50: Aristophanem Ach. 614 (ὁ Κοισύρασ) neque de filio e concubina nato neque de „metronymia" nescio qua cogitare consentaneum est; ita hoc quoque loco, ubi mulier adloquitur mulierculam, filium a matre, quae cum Metrichae tum Gyllidi bene cognita est, potius appellari facile in-

tellegitur. Fieri tamen potest ut iocus lateat et Gyllis imprudentia labatur: nobilis ille victor patrem non habet, τῆσ μητρὸσ καλεῖται i. e. „filius est non legitimus".

„At nomen Grylli in indicibus victorum legitur (Förster, die Sieger in den Olympischen Spielen n° 383), quinquies teste poeta vicit".

Respondeo nomen saepius occurrere — Xenophontis filio e. g. nomen erat Gryllus, cf. etiam X 2 — et claras iuvenis victorias eiusdem esse generis atque illas, de quibus agit Luc. Tim. 50; ibi Demeas parasitus exclamat νενίκηκε δὲ πὺξ καὶ πάλην καὶ δρόμον ἐν 'Ολυμπίαι μιᾶσ ἡμέρασ καὶ τελείωι ἅρματι καὶ συνωρίδι πωλικῆι — cui Timon: ἀλλ' οὐδὲ ἐθεώρησα ἐγὼ πώποτε εἰσ 'Ολυμπίαν respondet.

Obiter moneo vs. 48 σύνεγγυσ ἧμιν pronomen ἧμιν in papyro ex ἡμῶν correctum esse: praetuli vocabuli ante Aristotelis aetatem satis rari (Thuc. IV 24, 4, Xen. Hell. VI 5, 17, Mayser, Gramm. der Gr. Pap. p. 484) constructionem, quae minus vulgaris esse videtur; similiter Hdt. VII 33 deteriores nonnulli 'Αβύδου καταντίον correxerunt, boni codices constructionem insolitam 'Αβύδωι καταντίον servaverunt.

I 71: χωλὴν δ' ἀείδειν χὡλ' ἂν ἐξεπαίδευσα.
χωλὸν, add. α m. rec. 2 P.

Cf. Eur. Hec. 1050 τυφλὸν τυφλῶι στείχοντα παραφόρωι ποδί.

Omnes ad h. l. coniecturae (ἀείρειν κῶλον, ἀείρειν κῶλ' ἂν similia) prorsus supervacaneae sunt nec dubito quin recte vertatur „je lui aurais appris à chanter à cloche-pied de ces chansons qui clochent" (Boisacq): claudam clauda canere edocuissem. Adiectivum enim χωλόσ cum de pede et manu (Eupol. fr. 343, Luc. Alex. 55), tum sensu translato usurpatur, cf. A. P. XI 273 χωλὸν ἔχεισ τὸν νοῦν ὡσ τὸν πόδα, Lys. XXIV 3, ubi ὁ ἀδύνατοσ „εἰ γάρ, inquit, ἐξ ἴσου τῆι συμφορᾶι καὶ τὴν διάνοιαν ἕξω καὶ τὸν ἄλλον βίον διάξω, τί τούτου διοίσω", Xen. Hell. III 3, 3. Eodem modo, ut hoc exemplo utar, Dem. VIII 36 duplex τοῦ ὑγιαίνειν (sanum esse) significatio locum acriter iocandi praebet: ὑμῶν οἴκοι μενόντων, σχολὴν ἀγόντων, ὑγιαινόντων (εἰ δὴ τοὺσ τὰ τοιαῦτα ποιοῦντασ ὑγιαίνειν φήσαιεν) κτέ.

Illustrat imaginem Arist. Eccl. 208 τὸ δὲ κοινὸν ὥσπερ Αἴσιμοσ

κυλίνδεται, ubi Schol. adnotat *Αἴσιμοσ· χωλὸσ ἄτιμοσ καὶ ἀμαθήσ.* — *ἄτιμοσ οὗτοσ καὶ χωλόσ*; vir claudus enim *κυκλοῖ τὴν βάσιν, τὸν πόδα, κυλίνδεται*: itaque claudus est Aesimus, claudicat res publica, ut optime locum explicavit v. Leeuwen; cf. Dickens, Our Mutual Friend cp. VII: „his (Mr. Wegg's) sensations in this regard halt as to their strict morality, as he halts in his gait".

I 81: *δὸσ πιεῖ[ν ἱ]δρῶι.*

πιεῖν Kenyon; *ἱδρῶι* Blass, qui *ιδρωι* dignoscit; *ἁδρῶι* Crusius, qui *δρω* legere sibi videtur.

Quod legit Crusius *ἁδρῶι*, coll. Hes. *ἁδρῶι· μεγάλωι* (sc. *ἐκπώματι*), pugnat cum *μελαινίδα* (vs. 79); Bücheler *ἁδρῶσ* (largiter) praefert: optime, sed ultima littera potius *ι* quam *σ* mihi esse videtur. Legendum igitur *ἱδρῶι* (Blass), quod explico (*σὺν*) *σπουδῆι*, coll. Xen. Cyr. II 2, 30 *οὐδὲν ἀνιδρωτί ποτε αὐτὸν εἶδον ποιοῦντα.*

II 13—14:

. . . . *η ἐστ' ἀλ[ηθ]έα ταῦτα το[ῦ ἡλ]ίου δύντοσ*
. . . . *θε* . . . . *ων, ἄνδρεσ, ἥ[ν ἔ] χει χλαῖναν·*

13. . . . . *η εσταλ* . . *εα* P, suppl. Blass (*κεὶ μὴ ἐστ' κτέ.*); *τοῦ ἡλίου* Kenyon, Blass alii.

14. Dignoscere mihi videor: . . . . *θ* (*ο*?) *ε* . . . . *ων ανδρεσ η* . . *χι χλαιναν*: Crusius . . *σ* (*λ*?) *ο ε τ ο* (*πισ*?) . . . *ων* — *η* . . *χι*: Blass . . . . *λοστολ* . . *ων* — *η* . . *χε*: Kenyon . . . . *θε* . . . . *ων ανδρεσ* . . . *χε χλαιναν.*

Aristophon, nobilis ille Battari patronus, *ἔτι νῦν ἄγχει* (vs. 12) i. e. *ἔτι λωποδυτεῖ*: Hes. *ἄγχει* explicat *πνίγει* (Theocr. V 106); vocabulum artis proprium esse suspicor coll. Philostr. Imag. II 6, 3 — agitur de *παγκρατιασταῖσ* — *δεῖ δὲ αὐτοῖσ καὶ τέχνησ ἐσ τὸ ἄλλοτε ἄλλωσ ἄγχειν.*

Sequentia perobscura sunt; Nairn cum Blassio edidit:

κεὶ μ]ὴ ἐστ' ἀλ[ηθ]έα ταῦτα, το[ῦ ἡλ]ίου δύντοσ
ἐξέλ]θετ' ὀ[λέσ]ων, ἄνδρεσ, ἥ[ν εἶ]χε χλαῖναν·

Vocabula *ἐξέλθετ' ὀλέσων* explicat *ἐξελθέτω ὀλέσων* sc. *πᾶσ*

τισ, quam constructionem „decidedly harsh" vocat: sed hoc balbutire, non Graece loqui est.

Suspicor Battarum hoc fere modo disputasse: „nonne creditis, iudices, patronum meum virum esse robustissimum? Insigne documentum vobis dabo: ipsam togam, quam gerit, post solis occasum furatus est!"

Suppleo igitur in vs. 13 Crusium secutus:

χῶσ δ]ή ἐστ' ἀλ[ηθ]έα ταῦτα — το[ῦ ἡλ]ίου δύντοσ
ἐπέ]θε[το κλέψ]ων, ἄνδρεσ, ἥ[ν ἔ]χει χλαῖναν.

Eadem constructio occurrit Dem. XX 115 ὅτι (= ἵν' εἰδῆθ' ὅτι) τοίνυν ἀληθῆ λέγω — λαβέ μοι τὸ ψήφισμα τουτί; pulchrius exemplum legitur Xen. Hell. II 3, 27 ὡσ δὲ ταῦτα ἀληθῆ — ἣν κατανοῆτε, εὑρήσετε οὔτε ψέγοντα οὐδένα μᾶλλον Θηραμένουσ τουτουὶ τὰ παρόντα οὔτε ἐναντιούμενον κτέ., ubi rectissime Dindorf adnotat: „post hoc sequi debebat μαρτύριον vel tale quid, quod latet in oratione ad iudices conversa".

Optime scio talia supplementa prorsus esse incerta; praeterea — quamquam participium quale est κλέψ]ων, μάρψ]ων h. l. aptissimum est — spatium fortasse vix sufficit: ἐξῆλ]θε [κλέψ]ων?

Alio modo sensum idoneum restituere possum supplementa Crusii in vs. 13 et Headlamii in vs. 14 coniungens:

χῶσ δ]ή ἐστ' ἀλ[ηθ]έα ταῦτα — το[ῦ ἡλ]ίου δύντοσ
ἄνευ]θε [μόχθ]ων, ἄνδρεσ, [εἴλη]χε χλαῖναν!

II 28—29:

ὃν χρῆν ἑαυτὸν ὅστισ ἐστὶ κἀκ ποίου
πηλοῦ πεφύρητ' εἰδότ', ὡσ ἐγὼ ζώειν.

28. ονεχρην αυτον P: correxerunt Ellis, Bücheler, Weil, Blass.

29. ζώειν Crusius, Blass: ζωιην P.

Fabulam Promethei respici docent interpretes: Call. fr. 133 Schn. εἴ σ' ὁ Προμηθεὺσ / ἔπλασε, καὶ πηλοῦ μὴ 'ξ ἑτέρου γέγονασ, cf. H 99 ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε i. e. „redeatis ad πηλὸν ἐξ οὗ πεφύρησθε", Arist. Av. 685 ἄνδρεσ — πλάσματα πηλοῦ, Aeschyl. fr. 369 τοῦ πηλοπλάστου σπέρματοσ, Iuven. VI 13, Pers. III 23, Ep. ad Rom. IX 20 cett.

Imago tamen paululum mutata est addito pronomine ποίου

et potius afferendi sunt loci, quales sunt Iuv. XIV 35 quibus arte benigna/ et *meliore luto* finxit praecordia Titan, cf. „an abominable little clod of *common* clay, with the soul of a servant", „*whatever clay* I'm made of, youre made of the same" (Shaw, Arms and the Man). Moneo allitteratione litterae *π* pulchre Battari furorem pingi: Γ 50 *πατρί τε σῷ μέγα πῆμα πόληϊ τε παντί τε δήμῳ*, Soph. El. 210 *ποίνιμα πάθεα παθεῖν πόροι* (L i n d n e r, Cothurnus Sophocleus § 35), „one huge *P*reternatural *P*uppet*p*lay of *P*lots; *P*itt *p*ulling the wires" (Carlyle).

II 31: *τῆς πόλιος καλυπτῆρες.*

Minus recte Dalmeyda „les gros bonnets de la ville", Crusius „die Spitzen der Stadt" (quod melius quadrat in Theocr. XV 142 *Ἄργεος ἄκρα*) vertit: rectius explicant alii „imbrices" (dakpannen).

Confero Xen. Mem. III 1, 7—8, ubi exercitus bene instructus comparatur cum domo firme constructa in qua *οἵ τε λίθοι καὶ ὁ κ έ ρ α μ ο ς (τάττονται) ἐ π ι π ο λ ῆ ς.*

INSCRIPTIO TIPASENSIS.

SCRIPSIT

J. VAN WAGENINGEN.

Anno superiore Tipasae in oppido Mauretaniae Caesariensis a Francogallis inventa est inscriptio Latina, quae exarata erat in opere musivo vestibuli ad aedificium pertinentis, quae olim Iudaeorum proseucha fuisse, post in ecclesiam Christianam mutata esse videbatur. Inscriptio autem, quae ab intrantibus templum facile legi poterat, edita est a viro doctissimo Albertini hunc in modum [1]):

qui potuit cunctos operum superare labores
explicitamq(ue) domum variis ornare te(s)sellis
[Christus] ut immensum coniungeret aed[i]bus amplis,
mox sumet laetus debitam cum laude [coronam]
nominis ut compos maneat praemiumq(ue) reportet.

Inscriptio, ut recte docuit Albertini, saeculo quarto non posterior est, nam versus bene compositi et pacti sunt praeter paucos errores metricos. In *tessellis* enim et in *praemiumque* prima syllaba correpta est. Nomen *Christus*, pro quo in ipso pavimento legitur ·X· compendium, et accusativus *coronam* addita sunt ab editore, qui versus sic Francogallice vertit:

„celui qui a su vaincre toutes les difficultés des travaux et décorer de mosaiques variées une vaste demeure, pour que le Christ vînt ajouter sa grandeur à l'ampleur de l'édifice, recevra bientôt avec joie la couronne et la gloire, qui lui sont dues, de façon à rester en possession de sa renommée et à remporter le prix".

Sed ipse haesit in hac versione additque hanc annotationem: „l'inconvénient de cette explication est qu'elle oblige à admettre une construction pénible: ni l'emploi de *immensum* avec la valeur d'un substantif abstrait 'immensité, grandeur', ni le

---

1) Académie des inscriptions et belles lettres 1920, p. 387—391.

tour *immensum coniungere aedibus*, joindre, ajouter sa grandeur à un édifice, ni le changement de sujet (ita sane!) ne sont très satisfaisants. Cette difficulté tombe, si l'on accepte l'interprétation séduisante de M. Gsell: ·X· étant une *crux decussata*, doit se lire *decus*. Il y aurait là un rébus-calembour qui serait assez dans le goût du IVe siècle africain et *decus immensum coniungere* serait une periphrase pour 'embellir'."

Verum tamen antequam ad hanc Gsellii interpretationem confugimus, quae aenigma tam perplexum iocumque tam arcessitum ingenio poetae Africani obtrudit, iam videamus, possitne illud compendium ·X· etiam aliter explicari atque Albertini id enodavit. Iam apud Diogenem Laertium legimus III 66: „X περιεστιγμένον πρὸς τὰς ἐκλογὰς καὶ καλλιγραφίας. Itaque iam in Platonis codicibus librarii ad locos pulchros ·X· = χρηστόν adscribere solebant, neque temerarium videtur in Latina inscriptione Christiani cuiusdam idem compendium Graecum non per χρηστόν sed per accusativum Χριστόν interpretari, ita ut versus egregius exsistat:

Χριστὸν ut immensum coniungeret aedibus amplis

h. e. ut (idem architectus, qui in versibus antecedentibus commemoratur) Christi immensum imperium [1]) coniungeret aedibus amplis. Ita poeta Africanus optime significat aedes e profanis sacras esse factas [2]). In accusativi forma Graeca (-ον) adhibenda, quae metro postulatur, poeta exempla luculenta Vergilii Ovidii aliorumque secutus est (Neue-Wagener p. 204—205), quamquam confitendum est alibi in carminibus Christianis poetas a forma Graeca abstinuisse et compendio X vulgo additum esse exitum declinationis Latinae: Xi, Xo Xm (Cappelli Lexicon Abbrev. 417). Raro exitus in accusativo omnino omittitur, cf. Engström C. L. E. 222 (in praescripto): *i p*(er) X *a*(d) *m*(eliora) [3]). Ac ne quis offendatur verbis *Christus immen-*

---

1) Buecheler A. L. II 2, 1359, 3—4:

qui mortem vicit meritis mundumque relinquens
immensum Christi possidet imperium.

2) Albertini, l. l. 390: „le caractère chrétien de l'édifice, affirmé par le troisième vers, est surabondamment établi par la représentation des colombes et par les objets trouvés dans la terre".

3) Buecheler A. L. II 2, 1840: 'accipite, sancti, vobis fratrem dignumque minestrum X' (= Christo).

sus, lectores monere velim de exemplo Horatiano, C. IV 2, 7: „immensusque ruit profundo Pindarus ore”.

Fieri potest, ut etiam ambiguitas quaedam insit in verbis Χριστὸν *immensum*, et poetae aequales hunc versum legentes simul audiverint *χρηστὸν immensum*, ingentem pulchritudinem, sed hoc veri simile non duco.

Verum in postremis versibus poematii Tipasensis reapse tecte aliquid, scilicet nomen ipsius architecti, significatum esse mihi videtur, quod nunc in animo est demonstrare.

Nempe interpretatio illa Francogallica verborum *nominis ut compos maneat*, quam dedit Albertini, non ab omni parte recte se habet. Nam sicut is *voti compos* dicitur, qui id quod deos rogavit, assecutus est, ita is *nominis compos manet* [1]) sive est, qui id quod in eius nomine latet sive nomine eius portenditur atque praemonstratur, adeptus est. *Nomen* enim, ut hoc loco sine attributo positum est, non famam indicat, quemadmodum Albertini arbitratur, sed nihil aliud est nisi vocabulum, quo quis nuncupatur. Quae cuncta si tenemus, facilis est coniectura. Is enim

mox sumet laetus debitam cum laude coronam,
nominis ut compos maneat praemiumque reportet,

qui appellatur Stephanus.

Coronae illius, ut notum est, saepius in carminibus sepulchralibus mentio fit, quorum conditores forsitan memores fuerint epistulae I Petri 5, 4: *καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον*, cf. Buecheler A. L. II 2, 1617: „Castula puella annorum XLVIII reddidit spiritum VI idus Martias properans kastitatis sumere premia digna.

meruit immarcibilem coronam. perseverantibus tribuet deus gratiam. in pace”.

Ibid. II 1, 317: „qui bene confessi vicerunt arma maligna, / praemia victores Cristi meruere coronam” 309: „marmoribus vestita novis veneranda sepulcra, / quae intemerata fides decorat Christique corona.”

Ita Stephanus, templi Christiani architectus, aliquando a Christo coronam accipiet, qua propter merita dignus est, atque hoc modo *nominis* sui *compos* fiet.

1) Mnem. 47, 341—344.

HERODOTEA.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

III, 39. Copiae Polycratis enarrantur: ἔκτητο δὲ πεντηκοντέρους τε ἑκατὸν καὶ χιλίους τοξότας. Ex his efficias tyrannum praeter πεντηκοντέρους alias naves longas non habuisse. Nihilominus c. 44 triremes commemorantur, quas ille Cambysi auxilio misit: ὁ δὲ ἐπιλέξας τῶν ἀστῶν τοὺς ὑπώπτευε μάλιστα ἐς ἐπανάστασιν ἀπέπεμπε τεσσαράκοντα [1]) τριήρεσι. Thucydides quoque Polycrati triremes fuisse tradit; nam Ionibus Polycrate Massiliensibus, qui saeculo sexto plurimum mari pollebant, memoratis, ita pergit: δυνατώτατα γὰρ ταῦτα τῶν ναυτικῶν ἦν. Φαίνεται δὲ καὶ ταῦτα τριήρεσι μὲν ὀλίγαις χρώμενα, πεντηκοντέροις δ' ἔτι καὶ πλοίοις μακροῖς ἐξηρτυμένα ὥσπερ ἐκεῖνα. Difficultati ita subvenire conati sunt viri docti nonnulli, ut contenderent Polycrati tantum naves Samias [2]) fuisse, quae cum neque triremes essent neque naves quinquaginta remorum, modo πεντηκόντεροι modo τριήρεες ab Herodoto nuncupatae essent. Explicatione tam ludicra nos ludificari non sinemus. Praestabit suspicari c. 39 post verba πεντηκοντέρους τε ἑκατόν excidisse numerum triremium, quas Polycrates aedificandas curaverat.

In fine eiusdem capitis leguntur haec: ἐν δὲ δὴ καὶ Λεσβίους πανστρατιῇ βοηθέοντας Μιλησίοισι ναυμαχίῃ κρατήσας εἷλε, οἳ

1) Numerum in codicibus manuscriptis maiorem esse, quam cui fides habeatur, animadvertit Cobetus.

2) De Σαμαίναις cf. Plut. Per. 26; Didymus ap. Hesych. s. v. Σαμιακὸς τρόπος; Cratinus et Choerilus in Phot. lex.; Athen. XII, p. 540, e.

τὴν τάφρον περὶ τὸ τεῖχος τὸ ἐν Σάμῳ πᾶσαν δεδεμένοι ὤρυξαν. Steinius coniecit post vocem *εἷλε* excidisse vocabulum quale *πολλούς*, ne Herodotus dixisse videatur Polycratem Lesbios *ἀπαξάπαντας* in acie cepisse. Neque iniuria ita argumentatus est. Mihi autem semper veri similius visum est deesse nomen numerale una litterula notatum. Quod nunc confirmare videtur papyrus Oxyrrhynchius 1619 [1]), primo p. C. saeculo exeunti tribuendus, qui fragmenta libri III' Herodoti historiarum continet, dummodo certum sit, quod editori Bernardo Grenfell non plane constat, ad c. 39 pertinere frustulum hocce:

[βοηθέοντ]α̣[ς]
κρατή̣[σας]
[τάφρο]ν π̣ερ[ὶ].

Cum versus in hoc volumine XXV vel XXIV litteris constent, hic quoque ab initio vocis *κρατήσας* usque ad finem vocis *τάφρον* totidem litterae exaratae fuisse debent. In verbis traditis: *κρατήσας εἷλε, οἳ τὴν τάφρον* numerantur litterae XXIII. Ergo non plures quam una duaeve litterulae in codicum archetypo excidisse videntur.

40: *καί κως βούλομαι καὶ αὐτὸς καὶ τῶν ἂν κήδωμαι τὸ μέν τι εὐτυχέειν τῶν πρηγμάτων, τὸ δέ τι* [2]) *προσπταίειν, καὶ οὕτω διαφέρειν τὸν αἰῶνα ἐναλλὰξ πρήσσων ἢ εὐτυχέειν τὰ πάντα.* Impedita sententiae constructio compta et nitida fiet, si licebit verba *καὶ αὐτός* transponere hoc modo: *καί κως βούλομαι καὶ τῶν ἂν κήδωμαι τὸ μέν τι εὐτυχέειν τῶν πρηγμάτων, τὸ δέ τι προσπταίειν καὶ αὐτὸς οὕτω διαφέρειν τὸν αἰῶνα ἐναλλὰξ πρήσσων ἢ εὐτυχέειν τὰ πάντα.*

42. Codices AB: *καί σε ἐπὶ δεῖπνον καλέομεν*, RSV: *καὶ ἐπὶ δεῖπνόν σε καλέομεν.* Legendum esse mihi videtur: *καὶ σὲ ἐπὶ δεῖπνον καλέομεν*, te quoque ad cenam invitamus. Cf. Hom. Il. XXIV, 543:

καὶ σέ, γέρον, τὸ πρῖν μὲν ἀκούομεν ὄλβιον εἶναι.

Aesch. Prom. 973: *καὶ σὲ δ' ἐν τούτοις λέγω.*

---

1) Ox. Pap. XIII (a. 1919), p. 185.

2) Alterum *τι* inseruit Cobetus.

Hanc sententiam si cum praecedenti connectere voluisset scriptor, dicendum ei fuisset: *καὶ δὴ καὶ σὲ ἐπὶ δεῖπνον καλέομεν.* Sed in asyndeto non offendo.

43: *ὁ Ἄμασις... ἔμαθε ὅτι ἐκκομίσαι τε ἀδύνατον εἴη ἀνθρώπῳ ἄνθρωπον ἐκ τοῦ μέλλοντος γίνεσθαι πρήγματος καὶ ὅτι οὐκ εὖ τελευτήσειν μέλλοι Πολυκράτης εὐτυχέων τὰ πάντα, ὃς καὶ τὰ ἀποβάλλει εὑρίσκει.* Ultima verba, si indicativa sint, imperfectum flagitent. Quapropter ea optativis praecedentibus assimilanda esse censeo scribendo: *ὃς καὶ τὰ ἀποβάλλοι εὑρίσκοι.*

48: *συνεπελάβοντο δὲ τοῦ στρατεύματος τοῦ ἐπὶ Σάμον ὥστε γενέσθαι καὶ Κορίνθιοι προθύμως· ὕβρισμα γὰρ καὶ ἐς τούτους εἶχε ἐκ τῶν Σαμίων γενόμενον γενεῇ πρότερον τοῦ στρατεύματος τούτου, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦ κρητῆρος τῇ ἁρπαγῇ γεγονός.*

Lacedaemonii Samiis bellum intulerunt circa annum 525, ludibrium Samiorum in Corinthios commissum est regnante Alyatte, ut paulo infra diserte dicitur, rapina crateris, ipso Herodoto teste (I, 70), facta est ultimis temporibus regni Croesi, qui in locum Alyattis successit. Ergo verba supra exscripta, quod ad temporum rationem attinet, magnopere atque etiam, ut verum fateamur, inepte inter se pugnant. Exstat tamen testimonium minime spernendum, quo nisus olim Panofka Herodotum haec non ita scripsisse ostendit, ut in codicibus nostris legantur. In libelli enim de Herodoti malignitate c. XXII° expeditio Lacedaemoniorum et Corinthiorum contra Samios *μετὰ τρεῖς γενεὰς* post *ὕβρισμα* illud Corinthiis illatum suscepta esse perhibetur. Totum caput qui perleget videbit scriptorem hac in re non impugnare vel corrigere rationem temporum apud Herodotum, sed ea ipsa referre quae apud illum legerat, ut deinde lamentetur de auctoris incuria ac stoliditate. Patet igitur illum, quisquis fuit, apud Herodotum scriptum invenisse non: *γενόμενον γενεῇ*, sed *γενόμενον τρίτῃ γενεῇ πρότερον τοῦ στρατεύματος τούτου.* Mendum e ratione veteris scripturae facilem explicatum habet: scilicet pro Γ̄ΓΕΝΕΗΙ in archetypo codicum per communem haplographiam exaratum erat ΓΕΝΕΗΙ. Emendatio Panofkae vulgo non suo pretio aestimata quamque postremus pro argumentis invectione usus

explosit Belochius [1]), omnibus editoribus Herodoti diligenter perpendenda est. Quin etiam grammaticos antiquos, quibus chronographia curae erat, cum adhuc non exploratum esse videatur, qua ratione aetatem Periandri indagaverint [2]), ab hoc loco Herodoti ad eam computandam profectos esse persuasum habeo. Teste enim Sosicrate apud Diogenem Laertium [3]), Periander mortuus est a. 585: *Σωσικράτης δέ φησι πρότερον Κροίσου τελευτῆσαι αὐτὸν ἔτεσι τετταράκοντα, καὶ ἑνὶ πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς ἐνάτης Ὀλυμπιάδος.* Obiisse igitur eum statuit sexaginta annis, id est, ut Graeci loquuntur, *τρίτῃ γενεῇ* ante expeditionem Lacedaemoniorum contra Polycratem. Sed praecipue agere velim de verbis, quae apud Herodotum subsequuntur: *κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦ κρητῆρος τῇ ἁρπαγῇ γεγονός.* Hic enim versatur cardo quaestionis, in his inest manifesta rerum repugnantia. Potuitne Herodotus in ratione temporum definienda occupatus rem, quae regnante Alyatte facta erat, diserte eidem aetati tribuere atque rem, quam Samii sub finem regni Croesi commiserant? Non potuit, ideoque eum scripsisse arbitror: *οὐ κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τοῦ κρητῆρος τῇ ἁρπαγῇ γεγονός.* Memineris oportet capite praecedenti rerum scriptorem narrasse rapinam crateris Lacedaemoniis causam fuisse, ut arma Samiis inferrent; iam Corinthiis Lacedaemoniorum sociis similiter praetextum contra illos fuisse addit, quamquam non eidem aetati tribuendum, sed aliquanto vetustius. Particula *οὐ* post *τούτου* haplographia interiit. *Οὐ κατά* legitur etiam l. II[1] c. 10: *εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι ποταμοί, οὐ κατὰ τὸν Νεῖλον ἐόντες μεγάθεα,* et c. 134: *κατὰ Ἄμασιν βασιλεύοντα ἦν ἀκμάζουσα Ῥοδῶπις, ἀλλ' οὐ κατὰ τοῦτον.* Particula *δέ* etiam alibi apud Herodotum tertio loco collocata invenitur; cf. I, 138; VII, 8, δ: *ὃς ἂν δέ*; VII, 9: *μετ' αὐτὸν δέ.* Hoc loco verba ita disposuisse videtur positurae *οὐ δὲ κατά* devitandae causa, siquidem *οὐδέ* plerumque [4]) non eandem significationem habet atque

---

1) Beloch, Griech. Gesch. I, 2², p. 276.

2) Ibid. p. 275: Auf Grund welcher Kombinationen die Chronographen zu diesen Ansätzen gekommen sind, wissen wir nicht.

3) Diog. Laert. I, 95.

4) Inprimis apud Homerum hic usus particulae *οὐδέ* invenitur. Cf. Fraenkel, Alb. Gratul. in hon. H. van Herwerden, p. 63 sq. sub VIII. In universum tamen

ἀλλ' οὔ. Quamquam non semper tale quid ab Herodoto detrectatum est. Veluti l. VIII[1] c. 60, γ legitur: οἰκότα μέν νυν βουλευομένοισι ἀνθρώποισι ὡς τὸ ἐπίπαν ἐθέλει γίνεσθαι, μὴ δὲ οἰκότα βουλευομένοισι οὐκ ἐθέλει οὐδὲ ὁ θεὸς προσχωρέειν πρὸς τὰς ἀνθρωπηίας γνώμας. Contra de industria consecutionem particularum οὐ et δέ vitasse videtur l. IX[1] c. 42: εἰδότων μέν, ἐν ἀδείῃ δὲ οὐ ποιευμένων τὸ λέγειν, et l. VI[1] c. 52, quem locum Cobetus [1]) correxit particulam negativam inserendo: εἰδυῖαν μὲν καὶ τὸ κάρτα λέγειν ταῦτα, οὐ βουλομένην δέ.

Quo magis conclusiones meae, si in controversiam vocentur, perspicuae sint, moneo me quaestionem, quanam aetate Periander et Alyattes vixerint, ne tetigisse quidem: de sola temporum ratione, quae Herodoto propria erat, quaesitum est.

49. Corinthiis, ex quo in insulam Corcyram colonos deduxerint, Corcyraeos semper infensos fuisse docet Herodotus hisce: νῦν δὲ αἰεὶ ἐπείτε ἔκτισαν τὴν νῆσον, εἰσὶ ἀλλήλοισι διάφοροι ἐόντες ἑωυτοῖσι. Sic in archetypo omnium codicum scriptum

---

rarissimus est. Dabo exempla quae mihi suppetunt: Il. XXII, 78: ἦ ῥ' ὁ γέρων... οὐ δ' Ἕκτορι θυμὸν ἔπειθε; cf. VI, 160: ἀλλὰ τὸν οὔ τι πεῖθ'. Il. XXIV, 25: ἔνθ' ἄλλοις μὲν πᾶσιν ἑήνδανεν, οὐ δέ ποθ' Ἥρῃ; cf. I, 22: ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί... ἀλλ' οὐκ Ἀτρείδῃ Ἀγαμέμνονι ἥνδανε θυμῷ. Il. XXIV, 413: δυωδεκάτη δέ οἱ ἠώς κειμένῳ, οὐ δέ τί οἱ χρὼς σήπεται. Il. XXIV, 433: πειρᾷ ἐμεῖο, γεραιέ, νεωτέρου, οὐ δέ με πείσεις. Od. VIII, 343: ἐν δὲ γέλως ὦρτ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν. οὐ δὲ Ποσειδάωνα γέλως ἔχε. Od. X, 318: αὐτὰρ ἐπεὶ δῶκέν τε καὶ ἔκπιον, οὐ δέ μ' ἔθελξεν, Od. XI, 324: ἦγε μέν, οὐ δ' ἀπόνητο. Orac. ap. Oenom. ap. Eus. Praep. Ev. V, 22: ἔστιν ἐν Τρηχῖνος αἴῃ κῆπος Ἡρακλήιος πάντ' ἔχων θάλλοντα, πᾶσι δρεπόμενος πανημαδόν, οὐ δ' ὀλιζοῦται, Soph. Oed. Col. 480: τοῦ τόνδε πλήσας θῶ; δίδασκε καὶ τόδε. — ὕδατος, μελίσσης· μὴ δὲ προσφέρειν μέθυ. Scriptores, ut οὐ δέ pro *sed non* ponere devitent, his praecipue utuntur artificiis: 1⁰ pro δέ ponitur οὖν; cf. Herod. V, 96: Ἀρταφρένης ἐκέλευέ σφεας... καταδέκεσθαι ὀπίσω Ἱππίην· οὐκ ὦν δὴ ἐνεδέκοντο τοὺς λόγους, VII, 15: ἔγνων ταῦτά μοι ποιητέα ἐόντα τά συ ὑπεθήκαο· οὐκ ὦν δυνατός τοί εἰμι ταῦτα βουλόμενος ποιέειν, Kühner-Gerth, Griech. Gramm. II, 2, p. 161. 2⁰ pro δέ ponitur καί, cf. Nonn. Dion. XV, 310: ἆ, πόσα Φοίβου ἔκλυε μελπομένοιο καὶ οὐ φρένα θέλγετο Δάφνη. Aristot. Rhet. III, 9, p. 1409, 8: δεῖ δὲ τὴν περίοδον καὶ τῇ διανοίᾳ τετελειῶσθαι, καὶ μὴ διακόπτεσθαι. 3⁰ inter οὐ et δέ inseruntur vocabula quaelibet; cf. schol. Aristot. rhet. ed. Rabe, p. 195, 25: ἡ ὅλη γοῦν περίοδος ὀφείλει ἀπαρτίζειν διάνοιαν..., μὴ μέντοι γε δὲ διακόπτεσθαι. 4⁰ ordo particularum οὐ et δέ invertitur; cf. Epict. Enchir. 53: ἐμὲ δὲ Ἄνυτος καὶ Μέλητος ἀποκτεῖναι μὲν δύνανται, βλάψαι δὲ οὔ.

1) Var. Lect. p. 421.

fuit; nam quod praebent codices R S V ἑωυτοί plane nihili est. Sed haec nemini sana esse visa sunt propter pleonasmos: εἰσὶ... ἐόντες et ἀλλήλοισι... ἑωυτοῖσι. Quorum ille defendi non potest ope l. II[1] c. 30: ἦσάν οἱ διάφοροί τινες γεγονότες τῶν Αἰθιόπων vel l. III[1] c. 108: ἡ προνοίη... ἐστὶν ἐοῦσα σοφή, sive hoc recte traditum est, sive non est [1]). Quapropter Cobeto in mentem venit εἰσὶ... ἐόντες mutare in διατελεῦσι... ἐόντες [2]). Alterum pleonasmum ut tollerent, Gaisford Schweighaeuser Baehr vocem ἀλλήλοισι deleverunt. Cobetus contra ἑωυτοῖσι sustulit, quod setius est, cum ἑωυτοῖσι per ἀλλήλοισι, non ἀλλήλοισι per ἑωυτοῖσι explicari potuerit. Nec defuerunt qui unum alterumve vocabulum mutarent vel de suo insererent, ut et ἀλλήλοισι et ἑωυτοῖσι vindicare possent. Veluti Valckenaerio rescribere placuit: (συγγενέες) ἐόντες ἀλλήλοισι, Kruegero: ἐρίζοντες ἑωυτοῖσι. Admodum ingeniose uterque. Iam vero papyrus Oxyrrhynchius 1619 et horum et ceterorum conamina irrita fuisse demonstrat. Idem tamen simul viros doctos iure ac merito hoc loco corruptelam odoratos esse ostendit. Leguntur enim haec:

τε ἔκτισ[αν τὴν νῆσον, εἰσὶ ἀλλή-]
λοισι διάφ[οροι . . . . τού-]
των εἵν[εκεν]

(Inde a voce τούτων incipit alia sententia.) Cum igitur post vocem διάφοροι tantum novem litteris locus restet, in volumine Aegyptio non exaratum erat istud ἐόντες ἑωυτοῖσι. Veri simile mihi videtur solum ἑωυτοῖσι vel ἑωυτοῖσιν scriptum fuisse. Reputent iam critici et grammatici qui nunc sunt, num ἀλλήλοισι iuxta ἑωυτοῖσι ferri possit. Fatendum quidem est haec nusquam coniuncta adhuc inventa esse. Ipsa tamen natura linguae non obstare videtur, quominus coniungantur.

55. Spartae Herodotus incidit in Archiam aliquem, Samii filium, Archiae nepotem, ὃς ξείνων πάντων μάλιστα ἐτίμα τε Σαμίους καί οἱ τῷ πατρὶ ἔφη Σάμιον οὔνομα τεθῆναι, ὅτι οἱ ὁ πατὴρ Ἀρχίης ἐν Σάμῳ ἀριστεύσας ἐτελεύτησε. τιμᾶν δὲ Σα-

1) Cf. Philostr. Heroic. p. 708: πρὸ γὰρ δὴ τοῦ Παλαμήδους ὧραι μὲν οὔπω ἦσαν οὖσαι.

2) Mnemos. 1883, p. 281.

μίους ἔφη, διότι ταφῆναί οἱ τὸν πάππον δημοσίῃ ὑπὸ Σαμίων. Haec legenti mihi semper mirum visum est, ut Spartanus ille Samiis gratias redderet perpetuas et tamquam beneficio se ab illis affectum arbitraretur, quod avum suum, cum intra muros telis obrutus cecidisset, in sepulcro condidissent. Quid enim de corpore eius fecissent? Nam canibus et corvis Graeci non nisi proditores patriae relinquere solebant. Gratia tum demum Samiis referenda fuisset, si eum, cum sepeliretur, iustis pro virtute honoribus prosecuti essent. Hoc Steinius quoque intellexisse videtur, cum in commentariis suis per vocem *ταφῆναι* Herodotum dixisse monumentum mortuo factum esse poneret; quae sententia neque hic neque alibi ex hoc verbo elici potest. Alia vero difficultatis solutio in promptu est. Nam id ipsum quod in lectione codicum A B desideratur, exstat in lectione codicum R S V, quae nunc ab omnibus spernitur. Ibi enim legitur: *διότι ταφῆναί οἱ τὸν πάππον δημοσίῃ εὖ ὑπὸ Σαμίων.* Εὖ *ταφῆναι* est *καλῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ταφῆναι*, ut Platonis verbis utar [1]). Ipse Herodotus iterum hanc locutionem usurpavit l. VI[i] c. 30: *τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἱστιαίου λύσαντάς τε καὶ περιστείλαντας εὖ ἐνετείλατο θάψαι*, ubi Steinius adverbium *εὖ* perperam cum participiis praecedentibus coniunxit, et Theocritus epigr. XI, 3:

εὖ μιν ἔθαψαν ἑταῖροι ἐπὶ ξείνης ξένον ὄντα.

Notum est scriptores vocem *εὖ* non raro consulto a sua sede removere et a verbo separare. Cf. Demosth. pro cor. 144: *καὶ γὰρ εὖ πρᾶγμα συντεθὲν ὄψεσθε* [2]).

59. Samiorum exules a Polycrate pulsi Siphniis centum talenta irrogaverunt, *παρὰ δὲ Ἑρμιονέων νῆσον ἀντὶ χρημάτων παρέλαβον, Ὑδρέαν τὴν ἐπὶ Πελοποννήσῳ, καὶ αὐτὴν Τροιζηνίοισι παρακατέθεντο.* Verba *ἀντὶ χρημάτων* vulgo ita interpretantur, ut dicat Herodotus Samios insulam Hydream ab Hermionensibus pecunia emisse. Sed quam ob rem insulam emissent, ut eam ilico Trozeniis traderent? Si ipsi in Hydrea consedissent, aliter res se haberet; nunc vero absurdius est quod Herodo-

---

1) Plat. Hipp. mai. p. 291, e.
2) V. Wilamowitz, Leseb. Erl. I, p. 46.

tum dixisse credunt. Verum vidisse videtur Larcherius, cuius opinio apud Schweighaeuserum memorata est. Scilicet hoc dicit rerum scriptor: „ab Hermionensibus vero pro pecunia insulam acceperunt". Aurum ab illis quoque exegisse videntur, sed cum gravarentur et in vicem pecuniae insulam Hydream pollicerentur, hac contenti fuisse. Deinde, quoniam eiusmodi insula ipsis non opus erat, Trozeniis eam permiserunt, non gratis, puto, sed pretio.

Pergit Herodotus hoc modo: *αὐτοὶ δὲ Κυδωνίην τὴν ἐν Κρήτῃ ἔκτισαν οὐκ ἐπὶ τοῦτο πλέοντες, ἀλλὰ Ζακυνθίους ἐξελέοντες ἐκ τῆς νήσου.* Rursus hodie non bene intellegunt, quid dicat. *Ἐκ τῆς νήσου* enim pro *ἐκ τῆς Κρήτης* dictum esse, Samios in Cretam navigasse putant, ut colonos Zacynthios inde expellerent. Cum tamen nusquam alibi traditum sit e parva insula Zacyntho in Cretam coloniam esse deductam neque hoc veri simile videatur, manifestum videtur mihi verba *ἐκ τῆς νήσου* significare: *ἐκ τῆς Ζακύνθου.* Zacynthios ex sua insula deturbare statuerant, ut eam occuparent ipsi, sed tempestate, priusquam Maleam flexissent, coacti ad litora Cretae appulerunt, ut olim Menelaus post bellum Troianum finitum [1]).

Sequuntur haec: *ἔμειναν δ' ἐν ταύτῃ καὶ εὐδαιμόνησαν ἐπ' ἔτεα πέντε, ὥστε τὰ ἱρὰ ἐν Κυδωνίῃ ἐόντα νῦν οὗτοί εἰσι οἱ ποιήσαντες καὶ τὸν τῆς Δικτύνης νηόν.* Ultima verba: *καὶ τὸν τῆς Δικτύνης νηόν* Steinius tamquam emblema eiecit, et quod in fine sententiae posita languere viderentur et quod Graecis, inprimis Samiis, nihil esset cum cultu Dictynnae et quia templum Dictynnae non Cydoniae neque prope Cydoniam, sed in finibus oppidi Polyrrheniae situm fuisse autumat. Haec omnia inconsiderate dicta sunt. Nam et Callimachus, qui dixit:

ὅθεν μετέπειτα Κύδωνες
νύμφην μὲν Δίκτυναν, ὄρος δ' ὅθεν ἥλατο νύμφη
Δικταῖον καλέουσιν, ἀνεστήσαντο δὲ βωμούς
ἱερά τε ῥέζουσι, [2])

et Strabo, qui contra Callimachum pugnat cum aliis verbis

1) Apollod. epit. ed. Wagner, p. 226: *Μενέλαος. . . προσσχὼν Σουνίῳ. . . κἀκεῖθεν εἰς Κρήτην ἀπορριφείς. . .*
2) Callim. hymn. III, 197 sqq.

tum his: τῆς μέντοι Κυδωνίας ὄρος ἐστὶ Τίτυρος, ἐν ᾧ ἱερόν ἐστιν, οὐ Δικταῖον, ἀλλὰ Δικτύνναιον [1]), cultum Dictynnae Cydoniatis vindicant. Capite Dictynnae nummi Cydoniae ornati sunt. Neque necessarium est statuere Strabonem a se ipso dissidere, cum paulo infra scribat: ..Πολυρρήνιοι, παρ' οἷς ἐστιν τὸ τῆς Δικτύννης ἱερόν. Tityrus mons et templum Dictynnae inter Cydoniam et Polyrrheniam sita fuerint ibique, si vaticinari fas esset, repertum iri dixerim, cum rudera antiqua huius quoque regionis investigabuntur. Iam vero patere arbitror, quare Herodotus non scripserit: τὰ ἱρὰ τὰ ἐν Κυδωνίῃ ἐόντα τά τε ἄλλα... καὶ τὸν τῆς Δικτύνης νηόν, sed aedem Dictynnae, quam extra urbem sitam esse sciret, consilio a ceteris templis Cydoniatarum segregarit iisque opposuerit.

60: περὶ λιμένα χῶμα ἐν θαλάσσῃ, βάθος κατὰ εἴκοσι ὀργυιέων. Lectionem omnium codicum κατά, cui Steinius et Hudeus Eltzii coniecturam καί praetulerant, nunc confirmavit papyrus Oxyrrhynchius 1619. Grenfellius vel sic lectioni traditae fidem denegavit iamque legendum esse coniecit: κατὰ εἴκοσι ὀργυίας aut κατὰ εἰκοσιόργυιον. Κατά tamen Herodoto etiam alibi, ut nobis *om en bij*, Britannis *about*, pro adverbio est. V. l. II[i] c. 145, ubi tria exempla exstant, et l. VI[i] c. 44: λέγεται γὰρ κατὰ τριηκοσίας μὲν τῶν νεῶν τὰς διαφθαρείσας εἶναι, ubi cum scriba archetypi codicum A B voculam κατά procul dubio genuinam praeterierit, Steinius et Hudeus eam iniuria abiecerunt.

---

1) Strab. X, 4, 12.

PAULO THOMAS

SEPTUAGESIMUM ANNUM FELICITER PERACTUM GRATULATUR

CORNELIUS BRAKMAN

atque dedicat viro clarissimo professorique Gandavensi optime merito de Terentio Manilio Velleio Paterculo Seneca Petronio Apulcio aliisque scriptoribus Latinis haec

MANILIANA.

I. Comparantur inter se Manilius et Lucretius.

Conradus Busken Huet sagacissimus ille criticus quondam ait librum c. t. *Camera Obscura* et opus commenticium, quod inscribitur *Max Havelaar*, alterum alterum abolere. Idem nobis non minore profecto iure licet affirmare de duobus poematis didascalicis Latinis, quae vocantur de Rerum Natura et Astronomica. In illo enim carmine Lucretius docet atomos numero infinitas casu conexas post longissimam seriem saeculorum mundos effecisse. Ergo hic vates procreatorem non agnoscit. At Manilius poeta Stoicus, qui condidit quinque libros Astronomicon concedens de origine mundi homines semper inter se dissensuros esse, cum eius rei scientia intellegentiam nostram superet, tamen non solum loquitur de fabricatore Olympi (V 31) aut de eo, qui moenia mundi struxit (I 486), verum etiam sibi persuasit divina sapientia mundum quem ea penetrans animet gubernari (I 250 sq. et 484 sq.). Id pernegans Epicuri sectator praedicat tam tenuem naturam esse deorum, ut eorum sedes dissimiles oporteat esse nostris (V 153 sq.). Vivunt

autem dei in intermundiis beate tanquam exempla sublimia hominibus. Haec terra tot vitiis praedita, a dis non est aedificata (V 195 sqq.) neque iis nos curae sumus: documento est inopia infantis (V 222 sqq.), cum bestiam natura omnibus rebus instruxerit. Penitus diversa est sententia Manilii, qui asseverat summi numinis iussu mortalium fata pendere a signis stellisque quae mores fingant tam gentium quam singulorum hominum (IV 122 sqq.). Talem igitur poetam consentaneum est tollere fere liberum arbitrium (IV 110 sqq.), cum Epicuri interpres hominem depingat usu et labore improbo progredientem in cultu (lib. V exeunte), verum ambitione avaritia superstitione se ipsum aliosque vexantem (in fine lib. III).

Manilius pro insignibus adversariis ducit philosophos, qui ab hortis nomen habent, quorum rationem eloquenter et fortiter impugnat (I 483—538) partim verbis ipsius Lucretii usus, ut apparet vel ex 485—7

(mundum) nec forte coisse magistra,
ut voluit credi, qui primus moenia mundi
seminibus struxit minimis inque illa resolvit.

Itaque facile intellegimus etiam Astron. I 529

nec *cadere in terram* pendentia *sidera caelo*

opponi contra De Rer. Nat. II 209

non *cadere in terram stellas et sidera* cernis?

Alibi poeta Stoicus omnes res πνεύματι perfundi ratus de silvarum incendiis sic iudicat I 857—8

silva sibi collisa crematur:
ignibus usque adeo natura est omnis abundans.

Quam rem Lucretius explanare studet in hunc modum, I 901—3

scilicet et non est lignis tamen insitus ignis,
verum semina sunt ardoris multa, terendo
quae cum confluxere, creant incendia silvis.

In rebus physicis summi illi poetae quam maxime adversarii sunt, in ethicis eundem finem non eadem via petunt, nam animi tranquillitatem uterque exoptat. Eum statum alter invenit, si perturbationibus domitis liber dolore et continens simplicem vitam degit. Eidem persuasum est mortem ad nos nihil pertinere (III 830) isque velut plenus vitae conviva recedit

(III 938). Manilius docet nos neque cărituros esse eis, quae nobis destinata sint, neque habituros quae negata, nam fatis regi orbem, certa lege omnia stare (IV 14). Quod qui collegerit ex historia et e vita cuiuslibet hominis, eum non diutius dilaturum esse vivere aevumve quaerendo perditurum (IV 3).

Ante Manilium Diodorus rerum scriptor Stoica disciplina imbutus professus erat planetas veros ἑρμηνέας esse divini numinis (Bibl. II 30, 4). Auctor Astronomicon quotienscunque pollicitus est se de stellis errantibus acturum esse, promisso non stetit: morte videtur impeditus esse quominus fidem servaret, quocirca astrologiam zodiaci modo tradidit atque paene exclamavit: signa rogate quae vos maneant, investigate caelum! Eadem causa Lucretium prohibuit disserere de sedibus deorum, quamvis id se facturum esse promisisset (V 155). Ceterum hic quoque vates aequales monet, ut totam naturam perscrutantes metu mortis liberentur et aequo animo aetatem degant.

Qui Lucretii libros volverunt, non ignorant ibi nullum vitium gravius impensiusque peti quam luxuriam (e. g. II 20—38; III 1057 sqq., V 1122 sqq.). Idem malum Manilius quoque aggreditur tamen minus acriter (IV 10—11; V 293, 370, 388); nimirum mores Manilii aequalium erant meliores quam civium Romanorum, qui Lucretii temporibus fuerunt: sane non frustra Augustus censuram egerat multaque in antiquum statum restituerat. Quare poeta Stoicus minus vehementer in corruptos homines invectus est, pudor utique et gravitas aucta erant, ita ut Porticus plures sectatores invenisset, Epicurei vero numero decrevissent. Quae res ipsa fortasse Manilium movit, ut iam dudum quodammodo provocatus a Lucretio pangeret poema de signis stellisque, quo mundum deum esse divinaque providentia gubernari omnia demonstraret. Et Lucretius (I 926 sqq.) et Manilius (II 57 sqq.) commemorat se viam ab aliis non tritam iniisse. Maximas difficultates quas res tractanda tulit, uterque poeta superavit Musarum dono praeditus summo ingenio. In nonnullis rebus tamen poeta Stoicus exstitit discipulus poetae antiquioris e. g. in structura poematis, nam illius exemplo splendidissima praemisit prooemia argumentorum expositionibus. In describendo autem orbe lacteo

aemulatur Vergilium in sexto Aeneïdos depingentem sedes beatas et Anchisae recensionem animarum. Iam vero Manilii artem in enarrandis zodiaci partibus damnandis (IV 444—500) merito admiramur paremque putamus Ovidii peritiae. Quin etiam illa de Andromeda digressio (V 538—619) composita secundum rhetorica praecepta omnibus numeris absoluta est. Etsi Manilius re vera summus poeta est habendus, tamen non magni fuit momenti in litteris, hac in re utique ei Lucretius praestitit, quem Vergilius Horatius Prudentius alii imitandum sibi proposuerunt. Fieri autem potest ut astrologicum illud poema non intellegeretur, constat certe Manilium saepius deceptum esse vel res confudisse interdum etiam licenter mutasse.

Cum Lucretius legentes de fonte suo non celet, Manilius neque Asclepiadem Myrleanum neque Posidonium neque alium auctorem commemorat, neque magis qui complura a Manilio mutuatus expressit Firmicus Maternus mentionem facit de poeta magistro.

Satis severe in prooemio libri III Manilius iudicat de vatibus, qui aut res gestas heroum aut materiam fabulosam celebraverunt; dubium vix est quin ibi notet Vergilium et Ovidium. Stoicus ille censor (mirabile dictu) unum Menandrum, Epicuri fautorem, maximis laudibus afficit V 475—7.

in cuncta suam produxit saecula vitam
doctior urbe sua linguae sub flore Menander,
qui vitae ostendit vitam chartisque sacravit.

Lucretius contra Empedoclem refutaturus adversarium pulcherrimis versibus extollit I 729—733 (Sicilia fertur)

nil tamen hoc habuisse viro praeclarius in se
nec sanctum magis et mirum carumque videtur.
carmina quin etiam divini pectoris eius
vociferantur et exponunt praeclara reperta,
ut vix humana videatur stirpe creatus.

Atque adeo hic poeta putat Chaldaeorum rationem de luna crescente et decrescente et diversam disciplinam „astrologorum" conciliari posse (V 720—30).

Haud temere Manilius videtur confessus esse II 581—2

idcirco nihil ex semet natura creavit
pectore amicitiae maius nec rarius unquam.

Porro qui comparat II 385—6

iam vero nulla est haerentibus addita signis
gratia; nam consensus hebet quia visus ademptus

et II 572—3

sed plerumque manent inimica tertia quaeque
lege, in transversum vultu defixa maligno

cum II 685—6

proxima vicinis subscribunt, tertia quaeque
hospitibus,

non potest hic controversiam non videre, verum operae pretium est laudare quae Garrod observat [1]: But the inconsistency is not perhaps considerable; a poet who believes so little in true friendship is not likely to put much faith in the ties of *vicinitas* and *hospitium.* Equidem coniecerim Manilium hic ad suos casus alludere et fortasse a parentibus amicisque indigna passum esse quae eum moverent, ut paene desperaret de amicitia. Veniunt mihi in mentem omnia quae Lucretius libro IV exeunte de amore disputat. Ibi ille quoque non pauca rettulisse videtur quae ipse expertus erat. Quod ut credam Hieronymus auctor est narrans miserum poetam primum amatorio poculo in furorem versum esse, deinde manus sibi intulisse. Ceterum neque inter Lucretium et Memmium amicitiam mansisse constat. Videtur ergo uterque poeta in vitae conditione minus felix, fortasse etiam humili loco natus fuisse. Verum statuere licet praematura morte et Lucretium et Manilium ereptum esse, ut extrema manus eorum operibus non accederet. Carmen autem de Rerum Natura magis absolutum est quam Astronomica, ubi locus de stellis errantibus desideratur. Persuasum mihi est Manilium quoque, si vita suppetivisset, sextum adiecturum fuisse librum, qui planetas tractavisset [2]). Verum quamquam neuter vates opus suum consummare potuit, poema de Rerum Natura et Astronomica iure habentur in numero summorum artificiorum: quibus vividis coloribus heroas Ho-

---

1) Manili Astronomicon Liber II edidit H. W. Garrod (Oxonii 1911); cf. pag. 132 ad vs. 685.

2) Boll (cf. Sphaera p. 402—3) et v. Wageningen (cf. Commentar. p. 317—8 demonstraverunt sextum librum non fuisse destinatum descriptioni occasuum signorum, quorum ortus referuntur in libro V.

merus, iisdem Lucretius depinxit atomos, Manilius signa.

Nemo miretur Manilium tantam operam consumpsisse in disciplina tam obscura! Meminerimus necesse est et Augustum et Tiberium et multos imperatores Romanos mathematicis fidem habuisse ac ne Tacitum quidem Chaldaeorum rationes prorsus sprevisse. Ceterum secta Stoica docens fatis cuncta regi, docens *συμπάθειαν* esse *τῶν ὅλων* maximo opere fovit auxitque astrologiam, quae specie verae doctrinae non carebat. Neque prius emortua est quam accuratior scientia motuum corporum caelestium artem et rationem Babyloniorum omnino subruit [1]).

II. Observationes criticae et grammaticae.

Manilius homines in cultu artibus disciplinisque progredientes depingens cum alia scribit tum haec I 85—88

tunc et lingua suas accepit barbara leges,
et fera diversis exercita frugibus arva,
et vagus in caecum penetravit navita pontum,
fecit et ignotis *itiner* commercia terris.

Itiner vocabulum Lucretianum Manilio minime cascarum vocum sectatori abiudicandum esse omnes fere editores vel interpretes censent. At quid sit restituendum ab ipso poeta disci potest. Nam de Cancro legimus IV 166—170

attribuit varios quaestus artemque lucrorum:
merce peregrina fortunam ferre per urbes
et, gravia annonae speculantem incendia, ventis
credere opes orbisque orbi bona vendere posse
totque per ignotas *commercia iungere* terras;

praeterea paulo infra de duodecim signis zodiaci auctor haec docet vs. 294—296

sed nihil in semet totum valet; omnia vires
cum certis sociant signis sub partibus aequis
et velut hospitio mundi *commercia iungunt.*

Ad quae exempla sic refingi oportet I 88

et vagus in caecum penetravit navita pontum,
fecit et ignotas *iungi commercia* terris.

1) Cf. Bouché-Leclercq L'astrologie grecque pg. 626.

Fieri autem potest ut *iungi* olim extrusum sit superscripto aliquo verbo, velut medio ex *ignotas inter terras*. *Inter* certe exhibet codex Matritensis. Ceterum nemo offendatur locutione *fecit*... *iungi*, cum ipse Manilius ponat I 206—8

sic mundus et ipse
in convexa volans teretes *facit esse* figuras
stellarum.

De mundi axe Manilius primum tradit I 279

aera per gelidum tenuis deducitur axis,

deinde sic pergit vs. 282

immotus at ille
in binas Arctos magni per inania mundi
perque ipsum terrae directus constitit orbem.
nec vero e solido stat robore corporis *eius*,
nec grave pondus habet, quod onus ferat aetheris alti.
usque adeo tenue ut verti non possit in ipsum.

Librarii in fine versuum saepe lapsi sunt vocabulis omittendis (e. g. IV 606, 798 cet.) mutandisve. Hic (vs. 285) ultima tantum vox corrupta est: aut *eiꝰ* aut *ei* in codicibus exaratum est. Versus vero quos attuli paene clamare mihi videntur Manilium scripsisse

nec vero e solido stat robore corporis *instar*.

Similitudo, quae non deest inter extremam syllabam verbi *corporis* et initium sequentis *instar*, librarium in errorem potest induxisse. Ubi agitur de „communi amico". quem Orion fingit, *instar* usurpatur principio versus nempe V 64

instar erit populi totaque habitabit in urbe
limina pervolitans.

In geographia astrologica de Piscibus exponuntur haec IV 800—805

Piscibus Euphrates datus est, ubi piscis opertu,
cum fugeret Typhona, Venus subsedit in undis,
magna iacet tellus magnis circumdata ripis
Parthis et a Parthis domitae per saecula gentes,
Bactraque et *aeterius* Babylon et Susa Panosque
nominaque innumeris vix complectenda figuris.

Cum Scaligero et Housmano credo sub *aeterius* (804) latere nomen proprium, hic edidit *Aethiopes*, nomen populi Asiatici. Sed cum paulo supra sermo sit de *Aethiopibus* incolis Africae IV 758

ardent *Aethiopes* Cancro, cui plurimus ignis;

parum verisimile videtur poetam, cuius genus dicendi haud ambiguum est, idem nomen alio sensu repetivisse. Itaque inter *Bactra* et *Babylon* potius cogitandum est de *Assyrii*, quam vocem rariorem fortasse librarius mutavit in adiectivum *aetherius* totiens obvium in Astronomicon libris. Ediderim igitur

Bactraque et *Assyrii*, Babylon et Susa Panosque.

Assyrii optime quadrat post *gentes* (vs. 803); etiam *Bactra* positum videtur pro *Bactris* apud Vergil. Aen. VIII 688

victor (sc. Antonius) ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit.

Inter locos similes poetarum qui ante Manilium fuerunt, enumeratos a Wageningeno (edit. pag. 189 sqq.) permulta inveniuntur Lucretiana. Quin etiam haud scio an Manilio canenti IV 227 sq.

sunt quibus et *simulacra* placent et ludus in armis —
tantus amor pugnae —

obversati sint versus notissimi Lucr. II 40 sqq.

si non forte tuas legiones per loca campi
fervere cum videas, *belli simulacra* cientis
44 his tibi tum rebus timefactae religiones
effugiunt animo pavidae.

Commemorandum est, id quod interpretes fugit, Manilium cecinisse IV 667

(horrendos angues ....)
in poenas fecunda suas parit horrida tellus

praeeunte Vergilio hisce verbis (Aen. VI 598)

immortale iecur tondens *fecundaque poenis*
viscera.

Neque Manilius neque Lucretius abhorret a genetivo qui dicitur inhaerentiae. Apud illum quinquies adhibetur III 162

negotia rerum; IV 362 sortis pars (nam *sors* idem est quod *pars decanica*); IV 631 vestigia plantae; V 187 pedicarum compede; V 237 ruris campos.

At multo saepius Lucretius illo parum eleganti genere dicendi utitur; in uno quinto libro eius carminis didascalici haec exempla inveniuntur: vs. 14 liquoris laticem; 211 terraique solum; 720 globus pilai; 807 loci regio; 885 ubera mammarum; 1124 iter viai (cf. 714 cursus viam et II 626 iter viarum).

Brevitati consulens e ceteris libris affero tantummodo I 557 longa diei infinita aetas anteacti temporis omnis; II 90 totius summa; III 262 primordia principiorum; IV 817 in fraudem frustraminis; VI 1199 funera leti.

Qui diligenter Arnobium legerunt, ii probe sciunt quantas quotque res Christianus ille scriptor debeat Lucretio. At Manilium semel modo designasse videtur, equidem puto Arnobium scribentem II 25 *hic est ille pretiosus et rationibus homo augustissimis praeditus, mundus minor qui dicitur, et totius in speciem similitudinis fabricatus atque formatus* [1]) impugnasse illius poetae versus hosce IV 893—5

quid mirum, noscere mundum
si possunt homines, quibus est et mundus in ipsis,
exemplumque dei quisque est in imagine parva?

Schmalz in Syntaxi (§ 194 pag. 459) agens de coniugatione periphrastica et quidem de participio praes. coniuncto cum verbo *esse* laudat tantummodo Lucr. III 396 est coercens, Manilium ne nominat quidem. Plurima neque omnia Munro citat Lachmanno auctore. Quamobrem affero Lucr. II 1089 generatimst [2]) abundans (quocum compares velim Man. I 858 est abundans); Lucr. III 277 latens est; Man. III 579 est haerens; V 389 erit tribuens; V 397 erit capiens.

Poeta expositione de signis trigonis quadratis hexagonis adversis perfecta expedire incipit, cuius dei tutelae signum quodque zodiaci attributum sit. Ad quam quaestionem transit hisce verbis II 433—5

1) Hic textus a codicis lectione vix discrepat, quam Reifferscheid perturbavit.
2) Hoc verissime coniecit Munro.

his animadversis rebus quae proxima cura?
noscere tutelas adiectaque numina signis,
et quae cuique deo rerum natura dicavit.

V. Wageningen qui optime de Manilio meritus est, nunc (vid. Comment. pag. 132) verba *quae proxima cura* pro parenthesi habet, sicut fere Garrod (qui tamen pro *rebus* edidit *debes*); putat ergo interpres noster infinitivum *noscere* positum esse pro imperativo *nosce*. Sed omnia recte se habent in editione Teubneriana: interrogatio [1]) *quae proxima cura* excipitur responso *noscere*, ad quem infinitivum subaudiendum est: *proxima cura est*, sive *primum studeamus*. Ceterum notum est Manilium infinitivo liberius esse usum, quod doctissimus ille vir concedere videtur sumens infinitivum *deflere* qui legitur IV 13—14

solvite, mortales, animos curasque levate
totque supervacuis vitam *deflere* querelis

„posse pendere a verbo *desinendi*, quod audiendum est ex verbis antecedentibus *curasque levate* (et *levate* h. e. desinite deflere)".

Quodsi quis conferre vult verba Valerii Flacci (qui tamen sexaginta annis post Manilium floruit) III 411—3

ergo ubi puniceas oriens ascenderit undas,
tu socios *adhibere* sacris armentaque magnis
bina deis,

facile perspiciet vocem *adhibere* nihil pertinere ad praecedentia; itaque hic purus putus legitur infinitivus pro imperativo.

1) Genus demonstrandi per interrogationem familiarissimum est Lucretio, Horatio, Prudentio, Arnobio, aliis.

AD „HISTORIAM APOLLONII REGIS TYRI".

SCRIPSIT

P. THOMAS.

Hist. Apollon., c. XVI (p. 30, 2—6 ed. Riesianae II., 1893): *Rex vero videns tantam bonitatem filiae suae valde gavisus est et ait ad eam: „Nata dulcis*, † *me salvum habeas. Iube tibi afferre lyram et aufer iuveni lacrimas, et exhilara ad convivium.*

Locum corruptum ex altera codicum classe (*β b*) emendandum censet Riesius. In ea autem sic se habet: „*Nata dulcissima, salvum habeas. Defer lyram et aufer iuveni lacrimas et exhilara convivium*".

Nonne succurrit decantatum illud: „Incidis in Scyllam cupiens vitare Charybdim"?

Alia ingredienda est via.

Notissima est illa formula *sic* cum subiunctivo optativo, qua iubentes, orantes, precantes pondus verbis nostris addimus, v. g.: *Sic valeas, fac quod te rogo.* Pro *sic* scriptor noster, ut est sermonis latini imperitus, *si* usurpat. C. VII (p. 11, 2—4): *Indica mihi, si valeas, quae est haec causa, quod civitas in luctu moratur?* C. XXIV (p. 43, 7—8): *Dic mihi, si valeas, unde venisti?* C. XXXIV (p. 71, 2—3): *Si salva sis, indica mihi, quantum dedit ad te iuvenis, qui ad te modo introivit?*

Unde, opinor, patet locum de quo agitur ita emendandum esse: *Nata dulcis,* <*si*> *me salvum habeas, iube tibi afferre lyram,* etc.

Codicum alii *si* omiserunt, alii e NATADVLCISSIME *nata dulcissima* effecerunt. Distinctionem autem graviorem post *habeas* omnes perperam intulerunt.

THEOCRITUS E RHIANO, RHIANUS E THEOCRITO CORRIGITUR.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

In carmine Aeolico Theocriti misere tradito leguntur haec:

τετορταῖος ἔχει παιδὸς ἔρως μῆνά με δεύτερον,
καλῷ μὲν μετρίως, ἀλλ' ὁπόσον τῷ παιδὶ περρέχει
τᾶς γᾶς, τοῦτο χάρις, ταῖς δὲ παραύαις γλυκὺ μειδιᾷ [1]).

Verba καλῷ μὲν μετρίως, quae nonnulli pro corruptis habuerunt, egregie vindicantur, collato carmine sepulcrali prope Philippos in marmore insculpto, in quo aliquis puerum amatum sic alloquitur:

te sortita Paphon pulcro minus ore notabat
diva, sed in toto cor[d]e plicata inerat [2]).

Altera pars eiusdem versus laborat vitio metrico, quod editores auctore Buechelero tollere solent scribendo:

ἀλλ' ὁπόσον τῷ ποδὶ περρέχει
τᾶς γᾶς, τοῦτο χάρις.

Collato epigrammate Rhiani, quo puer laudatur hoc modo:

τοῖον σέλας ὄμμασιν αἴθει
κοῦρος καὶ νεάτους ἐκ κορυφῆς ὄνυχας [3]),

sententiam dumtaxat loci pessumdati probabilius restituere mihi videor coniciendo:

ἀλλ' ὁπόσον κράατι περρέχει
τᾶς γᾶς, τοῦτο χάρις.

Sed Rhiani quoque verba depravata esse constat. Quae sic fere emendanda esse suspicor:

τοῖον σέλας ὄμμασιν αἴθει,
κομψὸς ἐς νεάτους ἐκ κορυφῆς ὄνυχας [4]).

1) Theocr. XXX, 4 sqq.
2) C. I. L. III, 686; Buecheler, Carm. epigr. 1233, vs. 5 sq.
3) Anth. Pal. XII, 93.
4) Cf. Hor. Epist. II, 2, 4; Plaut. Epid. 623.

ΕΡΙΣ-ΕΡΩΣ.

In carmine venusto e papyris Aegyptiacis recuperato a Bernardo Grenfell [1]) puella amatorem fallacem, quem misere deperit, alloquitur hisce (vs. 44 sqq.):

γίνωσχ' ὅτι
θυμὸν ἀνίκητον ἔχω,
ὅταν ἔρις λάβῃ με,

„scito me invictam esse, cum semel iurgare incipiam [2])". Megaeram quandam mortalem loqui putes, quam iure fugerent omnes. Aut probabile tibi videtur poetam scripsisse:

ὅταν ἔρως λάβῃ με?

Conferas quaeso paulo supra vs. 8 sq.:

χὡ τὴν φιλίαν ἐκτικώς
ἔλαβέ μ' Ἔρως,

et Theocr. XXX, 9:

ἐμέθεν δὲ πλέον τᾶς κραδίας ὤρος ἐδράξατο. [3])

G. V.

Theocriti carmen IX

incipit:

βουκολιάζεο Δάφνι, τὺ δ' ᾠδᾶς ἄρχεο πρᾶτος,
ᾠδᾶς ἄρχεο πρᾶτος, ἐφεψάσθω δὲ Μενάλκας,
μόσχως βουσὶν ὑφέντες, ὑπὸ στείραισι δὲ ταύρως.

Ridiculum hoc. Sed poetae, quisquis fuit, imputandum? An corrigendum censes:

ἐπὶ στείραισι δὲ ταύρως?

G. V.

---

1) Grenfell, An Alexandrian erotic fragment, Oxonii, 1896. Weil, La plainte d'une amante délaissée, Rev. des Et. grecques, 1896. Wilamowitz, Des Mädchens Klage, Gött. Nachr. 1896. (Crusius, Herond. ed. min.[5] p. 124 sqq.).

2) Weil: „Sache que j'ai un courroux indomptable, quand la rage de la querelle me prend".

3) Cf. Soph. Ant. 781: Ἔρως ἀνίκατε μάχαν; Trach. 498; Eur. Hipp. 446; Hes. Scut. 41.

QUID SIT *τὸ κοινὸν γραμματεῖον.*

SCRIPSIT

J. J. E. HONDIUS.

Verbis *τὸ κοινὸν γραμματεῖον* acta *Φρατόρων* significari inter viros doctos communis opinio esse videtur [1]), quae interpretatio nisi fallimur a glossario Harpocrationis profecta est, qui de Isaei or. VII^ae c. XVI° sq. haec adnotavit: *κοινὸν γραμματεῖον καὶ ληξιαρχικόν· τὸ μὲν κοινὸν γραμματεῖόν ἐστιν εἰς ὃ ἐνεγράφοντο οἱ ἀγόμενοι εἰς τοὺς Φράτορας καὶ γεννήτας, τὸ δὲ ληξιαρχικὸν εἰς ὃ ἐνεγράφοντο οἱ εἰς τοὺς δήμους ἐγγραφόμενοι, ὡς δεικνύουσιν ἄλλοι τε ῥήτορες καὶ Ἰσαῖος ἐν τῶι περὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου κλήρου.* Revera verbis nostris loco quem diximus hanc vim inesse constat, nec solum singularem sed etiam pluralem *τὰ κοινὰ γραμματεῖα* atque etiam *τὸ γραμματεῖον* ita usurpari docent loci:

I. G. II 841^b [2]), II vs. 18—22: *ὃς δ' ἂν δόξηι μὴ ὢν Φράτηρ ἐσαχθῆναι, ἐξαλειψάτω τὸ ὄνομα αὐτõ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ Φρατρίαρχος ἐκ τõ γραμματείο τõ ἐν Δημοτιωνιδῶν καὶ τõ ἀντιγράφο;*

ib. III vs. 95 sq. *ἐὰν δὲ ἀποψηΦίσωνται οἱ θιασῶται, ὁ δὲ εἰσάγων ἐφῆι εἰς τὸς ἅπαντας, τοῖς δὲ ἅπασι δόξει ἶναι Φράτηρ, ἐνγραφέσθω εἰς τὰ κοινὰ γραμματεῖα.*

Attamen aliam quoque vim verbis inesse ex oratione Demosthenis cui titulus *πρὸς Εὐβουλίδην* (LVII) luce clarius apparet,

1) Cf. Schoemann—Lipsius, Gr. Altert. I p. 385; Gilbert, Handbuch II p. 186; B. Haussoullier, La vie municipale en attique, p. 12 sq.; id. Dict. d. antiq. s. v. demos; Francotte, La polis grecque p. 52, p. 72 sq.; Toepffer, das Attische Gemeindebuch, Hermes XXX (1895), p. 391 sq.; Hiller v. Gaertringen ad Ditt. Syll.³ 921_{21}. De voce *τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον* vid. e. g. De Sanctis *Ἀτθίς*², p. 335 sq. et locos ibi citatos.

2) = Syll.³ 921, Michel 961.

ubi legimus § 26: *ἀπώλετο τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον* (quo tempore Antiphilus Euboulidis pater praefectus demi erat); sed eadem res § 60 significatur hisce verbis: *ἔφη* (sc. Antiphilus) *τὸ κοινὸν γραμματεῖον ἀπολωλέναι*, et rursus § 62: *ὅτε ἠφάνισαν τὸ γραμματεῖον*, et cum his tabulis omnes cives quibus ius erat in contionem demi venire conscripti essent, hae quoque significantur cum legimus § 8: *ἦν κύριος* (sc. *ὁ δήμαρχος*)..... *τῶν γραμματείων ἐξ ὧν ἀνεκάλει τοὺς δημότας*.

Adulescentes athenienses anno decimo octavo confecto [1]) in tabulis ligneis inscribi nobis tradit Aristoteles Ἀθ. πολ. 53, 4 [2]): *οἱ δὲ ἔφηβοι ἐγγραφόμενοι πρότερον μὲν εἰς λελευκωμένα* [3]) *γραμματεῖα ἐνεγράφοντο, καὶ ἐπεγράφοντο αὐτοῖς ὅ τ' ἄρχων ἐφ' οὗ ἐνεγράφησαν καὶ ὁ ἐπώνυμος ὅ τῶι προτέρωι ἔτει δεδιαιτηκώς*.

Propriis igitur tabulis [4]) ephebi cuiusque anni inscribi solebant, qui libri in modum [5]) colligabantur; qua de causa saepe plurali numero *τὰ γραμματεῖα* dicuntur. Alba demotarum, quae vulgo *τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον* vocantur, verbis *τὸ* (*κοινὸν*) *γραμματεῖον* vel *τὰ κοινὰ γραμματεῖα* [6]) quoque designari posse loci Demosthenis supra laudati docent. Aliud huius usus exemplum locus apud Isaeum, recte si interpretamur, nobis praebere potest; legimus enim in oratione de Apollodori hereditate (VII) in § 1[a] [7]):

ᾤμην μέν, ὦ ἄνδρες, προσήκειν οὐ τὰς τοιαύτας ἀμφισβητεῖσθαι ποιήσεις, εἴ τις αὐτὸς ζῶν καὶ εὖ φρονῶν ἐποιήσατο καὶ ἐπὶ τὰ ἱερὰ ἀγαγὼν εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀπέδειξε καὶ εἰς τ ὰ κ ο ι ν ὰ γ ρ α μ-

---

1) Cf. Arist. Ἀθ. πολ. 42, 1; schol. ad Aeschin. c. Tim. 18, schol. ad Lucian. Jup. Trag. 26.

2) Idem Harpocration s. v. *στρατεία ἐν τοῖς ἐπωνύμοις*.

3) Bekker, Anecd. p. 277: *λεύκωμά ἐστι πίναξ γύψωι ἀληλιμμένος, πρὸς γραφὴν πολιτικῶν γραμμάτων ἐπιτήδειος*.

4) Quomodo magistratus acta sua asservarint copiose docet Wilhelm, Beitr. z. Griech. Inschr. p. 229—299; cf. E. Weiss, Öster. Jahresh. XVII (1914), Beiblatt p. 270 sq., W. Bannier, Berl. Phil. Wochenschr. 1920, p. 48. Lapidibus d e c r e t a praesertim incidi solebant, idque solum diserte iussum si esset (cf. Ed. Meyer, Forsch. z. alt. Gesch. II p. 115); tabulis inscribebantur acta publica quae in tempus tantum, in usum magistratuum, asservabantur, sicut alba demotarum, cf. Wilhelm, l. c. p. 239 sq.

5) Wilhelm, l. c. p. 243, 248.

6) Sic etiam in inscriptione Syll.³ 921_{97} de uno tantum albo mentio fit.

7) Cf. quae adnotat Wyse ad loc.

μ α τ ε ῖ α *ἐνέγραψεν ἅπανθ' ὅσα προσῆκεν, αὐτὸς ποιήσας, κτέ.* Thrasyllus, qui Apollodoro vivo tabulis *Φρατόρων* [1], tabulis demi post eius mortem (quod irritum erat) inscriptus erat, hoc a iudicibus neglegi vult, quam ob rem vocem ambiguam *τὰ κοινὰ γραμματεῖα* adhibet quae utrasque tabulas designare potest. Hisce persuadet iudicibus de tabulis demi (*τὸ ληξιαρχικὸν γρ.*) agi atque causam suam satis infirmam dissimulat.

Verba nostra autem non solum pro eo quod nonnumquam *τὸ Φρατερικὸν γραμματεῖον* (e. g. Dem. XLIV, 41), sed etiam pro eo quod proprio nomine *τὸ ληξιαρχικὸν γραμματεῖον* dici solet usurpari posse cum viderimus, generalem eis vim inesse pro certo habemus. Quod uno etiam exemplo illustrare libet: legimus I. G. II 1061 vs. 20 sq.: *ἀναγράψαι δὲ τάσδε τὰς συνθήκας τοὺς μὲν ὀργεῶνας εἰς τ ὸ κ ο ι ν ὸ ν γ ρ α μ μ α τ ε ῖ ο ν*, ubi de actis orgeonum (sed vide infra) agitur; quo cum loco conferatur inscriptio ex insula Lemno quam legimus Rev. d. Et. grecq. XV (1902), p. 140, 2: *ἐπὶ Ἀρχίου ἄρχοντος. Ὅρος χωρίου καὶ οἰκίας πεπραμένων ἐπι λύσει* [H H H] H *δραχμῶν ὀργεῶσι τοῦ Ἡρα[κλ]είως τοῦ ἐν Κόμει κατὰ τὸ γ ρ α μ μ α τ ε ῖ ο ν τὸ [ὀργει]ωνικόν.*

Si autem rogamus ubi hae tabulae asservatae sint, rursus aliam significationem verbis nostris inesse reperiemus. Recte enim Wilhelmus [2] verbis *τὸ κοινὸν γραμματεῖον* t a b u l a r i u m quoque designari posse statuit, ut docent hi loci: 1^0 I. G. II^5 603^b [3] vs. 5 sq.: [*ἀναγράψαι δὲ εἰς*] *τὸ γ ρ α μ μ α τ*[*ε ῖ ο ν τὸν ἄρχοντα Μεσο*]*γείων τὰ ἐψηΦισμένα τῶι κοινῶι τ*[*ῶι Μεσογείων....*];

2^0 Athen. V p. 210 f (= XII p. 527^e): *τ ο ῖ ς δ ὲ γ ρ α μ μ α τ ε ί ο ι ς* (*οὕτως γὰρ ἐκάλουν τ ὰ κ ο ι ν ὰ τῶν συνδείπνων*) *ὡς οἰκητηρίοις ἐνδιαιτώμενοι* (sc. *οἱ Σύριοι*) [4];

1) Verbis *εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀπέδειξε* adscriptionem in phratoras designari inter alios locos huius orationis § 28 docet ubi eadem res significatur verbis: *συγγενεῖς καὶ Φράτερας*, vel § 43 ubi dicitur *γεννήτας καὶ Φράτερας*; sed hoc quoque loco <*καὶ Φράτερας*> inseri debere (sic plerique editores auctore Buermanno) non est quod video. 2) l. c. p. 254 sq.

3) Cum supplementis Wilhelmi quae proposuit in Ἐφ. ἀρχ. 1905, p. 232, Beiträge p. 254.

4) Prorsus inepte Poland, Gesch. d. Griech. Vereinswesen p. 55 vertit: Vereine von *σύνδειπνοι* die sich *γραμματεῖα* nennen; *τὰ κοινὰ* vertendum puto: „Vereinslokale" vel tale quid.

3⁰ haud scio an I. G. II 1061 (vide supra) quoque de tabulario [1]) mentio fiat; utrum de tabulis an de tabulario agatur, non semper distingui posse sermo patrius nos admonet quo etiam per vocem „archief" utraque res significari potest;

4⁰ ad hos locos, iam diu cognitos, novum addere nobis contigit; legimus enim in titulo, nuper prope viculum cui Ἅγιος Κοσμᾶς nomen est [2]) inventum, ubi de laudatione demarchi suffecti agitur: (vs. 17 sq.) ἀναγράψαι δὲ τὸ ψήφισμα τὸν δήμαρχον εἰς τ ὰ κ ο ι ν ὰ γ ρ α μ μ α τ ε ῖ α καὶ ἐν στηλεῖ λιθίνει καὶ στῆσαι ἐν τῶι Διονυσίωι.

Restat ut unum quod nobis oppositum iri suspicamur iam nunc refellamus; nonnulli enim scriptores tabulas demotarum apud demarchos asservari tradunt, e. g. Suidas, Harpocration s. v. δήμαρχος: τὰ ληξιαρχικὰ γραμματεῖα παρὰ τούτοις ἦν; schol. ad Arist. Nub. 37: τὰ ληξιαρχικὰ γραμματεῖα παρ' αὐτοῖς (sc. τοῖς δημάρχοις) ἦν [3]). Quibus obiectionibus respondemus: 1⁰ παρὰ hisce locis non „apud" sed „penes" significare, sicut dicitur loco Demosthenis supra laudato (XLVII, 8): κύριος..... τῶν γραμματείων; 2⁰ aliis demis alium fuisse morem neque omnes sua tabularia habuisse: hodie quoque in Graecia vici sunt qui habent δημαρχεῖον, in aliis autem acta publica in domo τοῦ δημάρχου vel τοῦ προέδρου asservantur.

---

1) Verbo γραμματεῖον non solum vim tabularii (locus ubi „τὰ γράμματα" observari solent) sed etiam vim ludi litterarii (locus ubi „τὰ γράμματα" disci solent) inesse docet Suidas s. v. γραμματεῖον· διδασκαλεῖον.

2) Quattuor circiter milia passium a Phalero in ora attica situm est; totum titulum in libro annali cui nomen „Annnal of the British School" pervulgare nobis in animo est.

3) In Schol. ad Aeschin. c. Tim. 18 in verbis: καὶ ἦν τὰ γραμματεῖα ταῦτα παρὰ τοῖς δημόταις pro δημόταις δημάρχοις legendum censeo.

PROPERTIANA.

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

(Continuantur ex vol. XLIX pag. 448).

Elegia 19.

1 etsi me invito discedis, Cynthia, Roma.

Pro *discedis* Baehrensius *decedis* scripsit. Iniuria, ut opinor. Tota enim elegia poeta fingit in aliam Italiae partem se abiturum, in aliam Cynthiam. Iam ipso huiusce distichi pentametro id facit:

laetor quod sine me devia rura coles

(recte ς *coles*, ceteri *colis*). Locum quo sit abitura Cynthia non nominat, sed diversum eum esse ab illo ubi ipse sit venaturus satis apparet e versu 25 sq.

qua formosa suo Clitumnus flumina luco
  integit et niveos abluit unda boves.

Absurdum enim foret dicere: „at ego in Clitumno venabor", si eodem vel in eius viciniam Cynthia quoque esset profectura. Seque per aliquod tempus longe a Cynthia afuturum diserte declarat versibus 27 sq.:

tu quotiens aliquid conabere, vita, memento
  venturum paucis me tibi Luciferis.

Ubi quod subito metuit ne quid peccet Cynthia, cum antea se iam de eius fide aliquamdiu securum fore significaverit, utpote quae remoto illo loco tuta ab omnibus sit futura illecebris, agnoscimus poetam ad mutandum argumentum propensum et de constantia minime sollicitum. Aptissime autem tota

elegia minatione illa: „mox me adfuturum memento" claudatur, cum praesertim in quatuor illis versibus qui adduntur:

sed me nec solae poterunt avertere silvae
nec vaga muscosis flumina fusa iugis,
quin ego in assidua mittam tua nomina lingua,
absenti nemo ne nocuisse velit

parum insit ponderis, venustatis vero nihil, neque vel Palmerius suo *mussem* pro *mittam*, nec Munro vs. 29 *sed* pro *sic* legendo, nec Baehrensius vs. 32 *dum* reponendo pro *ne* eos plane nobis commendaverint.

11 illic assidue tauros *spectabis* arantes
et vitem docta ponere falce comas

iam vs. 7 habuimus:

sola eris et solos *spectabis*, Cynthia, montes

Sed minime ingrata illa repetitio, nam vs. 11 facetissime vitae rusticae spectacula opponuntur iis quae in theatris eduntur; vs. 9:

illic te nulli poterunt corrumpere ludi.

Vehementer vero hic displicet, alibi tolerabilis, variata structura in hisce: (spectabis) tauros *arantes* et vitem *ponere* comas. Scin quid in pentametro sit legendum? Nempe

et vitem *doctam* ponere falce comam.

Frequentissimum illud: „hostis *docetur* oboedire" pro *cogitur*: Hor. C. II, 6. 2:

Cantabrum doctum iuga ferre nostra

vel: „rivus cursum mutare".
Hor. Epl. I, 14, 30

(rivus) multa mole docendus aprico parcere prato

Sic vitis, quae amputatur, ponere comas *docetur* vel *discit* i. e. cogitur.

vs. 16 Omnia ab externo sint modo tuta viro

non metus poetae significatur sed extollitur simplicitas rustica.

vs. 18 Veneri *ponere* vota iuvat

i. e. *solvere*. Nam cui quis debitum solvit, ab eo (vel ea) liber est.

19 „Reddere pinu cornua" corruptum est, non enim hic de aliquo tropaeo est cogitandum.

23 *iaculo* pro inepto *igitur* bona est Baehrensii emendatio.

Elegia 20.

8 Sollicito lacrimans defluit a Sipylo

De Niobe haec dicuntur sed est versus misere corruptus et, ut mihi quidem videtur, insanabilis. Certe nihil nos adiuvant codices, quorum N. habet *lacrimes* ceteri *lacrimans*, neque virorum doctorum coniecturae. Quid enim Scaligerana *depluit* proficimus, quid vero Housmaniana „sollicito lacrimans defluit os Sipylo"? Considera hexametrum, apparebit de nostro versu esse desperandum:

nec tantum Niobe bis sex ad busta superba.

Quid hoc significat? Nempe: „(non tantum) Niobe, quae, cum iam undecim liberos amisisset, etiam superba fuit....." Urgendum enim illud *ad* ut sit: „*quamdiu nondum* duodecim suorum conspexerat cadavera". Quid nunc sequi debet, atque adeo quid solum potest sequi: Ut opinor, unum illud quod recte *opponatur* priori sententiae, quam in hexametro inesse videbamus: „at cum ad unum omnes amisisset, flendo extabuit et in saxum est conversa". Fortasse in codicum nostrorum proavo vel abavo apodoseos quae huiuscemodi fere fuerat: „Sola relicta..... deriguit" cetera omnia evanuerant, solae literae primae *sol* apparebant etiam.

21—24 Septima iam plenae deducitur orbita lunae,
cum de me et de te compita nulla tacent:
interea nobis non unquam ianua mollis,
non unquam lecti copia facta tui.

Hosce versus plane hinc alienos esse et aperta fronte certare cum praecedentibus libenter Baehrensio assentior. Nolim tamen cum eo operam perdere in alium eos locum traiiciendo. Nam quod ille coniicit ante 21, 1 ponendos, non potest ea elegia aliud habere exordium quam quod nunc habet:

a, quantum de me Panthi tibi pagina finxit.

Una litura deleverim potius. Ne tamen plane nihil dicant, bis *non unquam* est legendum (23 et 24), non vero cum F et V *nonnunquam*, quod tamen, qua ratione ductus nescio, unice verum esse contendit Housmanus.

28 possum *ego naturae* non meminisse tuae?

Coniecit *egon ah curae*, quem putas? Lachmannusne? Immo vero summus ille Nicolaus Heinsius.

Elegia 21.

Mendaciorum plenis epistolis Cynthiam a Propertio abalienavit Panthus, sed mox missam fecit et aliam uxorem duxit. Cum illa nunc libere de Cynthia iocatur. Haec perspicua sed miror vs. 9 sq. legi:

dispeream si quidquam aliud quam gloria de te
quaeritur: has laudes ille maritus habet.

Exspectaverim enim *praeteritum* tempus, ut hoc dicat poeta: ideo uxorem duxit Panthus ut haberet cum qua absenti tibi insultare posset.

11 sq. Colchida sic hospes quondam decepit Iason:
electa est tenuis namque Creusa domo.

Sic vs. 12 legitur in melioribus qui dicuntur codicibus. Quid ultra quaerimus? Legamus cum Ruhnkenio quod unice huic loco aptum:

eiectae tenuit namque Creusa locum.

Elegia 22.

3 sq. Nulla meis frustra lustrantur compita plantis.
O nimis exitio nata theatra meo.

Aut inter hexametrum et pentametrum excidit aliquid, aut, quod mihi non prorsus incredibile videtur, insigne hic locus praebet exemplum quantopere Propertius ab alia cogitatione ad aliam amet transitus subitos et parum exspectatos.

13 sq. quaeris, Demophoon, cur sim tam mollis in omnes:
quod quaeris „quare?" non habet ullus amor.

Pentametrum, sic a Lachmanno interpunctum, aequi bonique consulit Baehrensius. Equidem quem sensum latere in versu sic distincto sibi finxerit Lachmannus quasi per transennam dispicere mihi videor, sed sic illud a nullo mortalium unquam esse enuntiatum vel omnino potuisse enuntiari luce mihi est clarius. Quid enim? „Amor non habet *quare*" estne hoc: „Amorem quare hoc vel illud faciat ne rogaveris: non rationem ille factorum dat suorum"? Eo tamen enuntiato hic opus est. Inest in Huschkii coniectura: „quod quaeris curae non habet ullus amor". Sic si legimus, etiam sequentia

cur aliquis sacris laniat sua brachia cultris
et Phrygis insanos caeditur ad numeros?

i. e. eodem (i. e. nullo) iure roges „cur aliquis e. q. s." apte adduntur, apteque sic pergitur

uni cuique dedit vitium natura creato:
mi fortuna aliquid semper amare dedit

modo cum Waardenburgio legamus *unum cuique*. Qui in hexametro pro *natura* dedit *fortuna* putidus fuit magistellus.

22 ......haud unquam est culta labore Venus.

Equidem „culta" praetulerim coniecturis „fessa" (Italorum) vel „rupta" (Ruhnkenii).

35 Denuo repente hic mutat consilium et argumentum poeta.

40 ut sciat esse *aliam* quae velit esse mea.

Recte, ut opinor, Itali *aliquam*. Coniunctioni *ut* nullus hic locus esse videtur: *tum* legerim.

Lacunam inter 42 et 43 nullam esse puto; hic quoque ad aliud argumentum poeta transsilit.

43 sq. Aut, si es dura, nega, sin es non dura, venito:
quid iuvat *at* nullo ponere verba loco?

Recte *at* pro *et* Baehrensius. Sed quid hoc prodest nisi cum Beroaldo sic pergitur: „pondere verba loqui"?

47 sq. De excluso amatore haec dicuntur:

quanta illum toto versant suspiria lecto?
cur recipi quae (quem ς) non noverit ille D V / illa F N vetat O / putat ς

Sensu cassus pentameter, sed cui non Terentiani illius

excludor, ille recipitur

memori

cum recipi quem non noverit illa putat

in mentem venit? Omnia, etiam absurdissima, metuunt amatores.

Idem ille sollicitus amator

et rursus puerum quaerendo audita fatigat
quem quae (F) / quae quoque (D V) plura timet quaerere plura (D V) / fata (F) iubet / iuvat (F)

Pentametrum sic refinxerim:

quem quo plura timet quaerere plura iuvat.

Nam „quaerendi" verbum repetitum parum me movet, sed vehementer displicet sonus in *timet* — *iubet*.

ELEGIA 23.

1—4 Cui fuit indocti fugienda haec semita vulgi,
ipsa petita lacu nunc mihi dulcis aqua est.
ingenuus quisquam alterius dat munera servo,
ut promissa suae verba ferat dominae?

Sic edidit Baehrensius sed v. 1 coniicit:

cui fuerit fugienda indocti semita vulgi

quo versu ingrato saltem intolerabile istud *haec* vitatur. Sed nescio an melius Housmanus:

cui fugienda fuit indocti semita vulgi

etenim illud *fuĭt* bene versu, quem ipse affert, defenditur IV, 1, 17:

nulli cura fuit externos quaerere divos.

Versu 2 nihil equidem mutaverim; non enim video quidni „ipsa petita lacu aqua" poni possit pro „ipso lacu petita aqua".

Sed in vs. 4 haereo. Amores (nuptarum) ingenuarum se missos facere et ad libertinas redire declarat poeta pertaesus molestiarum quibus ei adversus priores illas fuit perfungendum. Nuptarum ianitores fuerant corrumpendi ut ad dominam ferrent epistolia. Audio, sed „promissa" istud ridiculum videtur. Quid enim? Verba promiserat dominae amator. Quo modo? Nonne epistolio quod ab eodem illo ianitore fuerat redditum? Quidni ergo *statim* istud scripsit quod postea erat scripturus, an ultro, nulla re coactus, cavere volebat ne vel semel pervulgatum illud „Roma mora" re ipsa redargueretur? Immo vero *dona* promiserat, ad quae perferenda maiore opus fuit ianitoris labore et diligentia atque maiore ad servum corrumpendum pecunia. Epistolium gratis perferre fortasse non gravaturus ille erat. Suboluit aliquid Housmano, sed eius coniectura *praemissa* rem plane reddit obscuram.

11. Quid sit probabiles proponere coniecturas, quid eleganter ineptire nusquam melius quam hic discernitur. De nuptarum importunitate et arrogantia sic poeta conqueritur:

quam care semel in toto nox vertitur anno!

Pro *vertitur* Hemsterhusius proposuit *venditur* et sic aptum certe restituit sensum. Non contentus eo Heimreichius hoc est commentus:

nam cardo semel in toto vix vertitur anno

quod primo aspectu lepidissimum videtur. Sed accuratius qui rem perpendit ferre non poterit istud card*o*.... tot*o*.... ann*o* neque omissum aliquem dativum quo is cui non patefiat ianua indicetur, postremo observabit male coniunctione *nam* versum praecedentibus annecti. Aequi ergo bonique Hemsterhusii faciet lectionem, licet parum istud „Venditur” placeat.

13—18 Nunc ingenuae isti impotenti sic opponitur meretricula facilis:

contra, reiecto quae libera vadit amictu
custodum et nullo septa timore, placet,
cui saepe immundo Sacra conteritur Via socco,
nec sinit esse moram, si quis adire velit,
differet haec nunquam e. q. s.

Non miror Baehrensium pro „reiecto” aliud requirere vocabulum, magis miror eum non sensisse parum apte totam sententiam versuum 13 sq. esse contextam. Equidem totum distichon protaseos fungi vice debere et pro *placet* legendum esse *sedet* suspicor: semper enim inter se opponuntur per viam ambulans et domi sedens. Tum apte annectetur: „differet haec nunquam e. q. s.; et plane fit supervacuum distichon istud absurdum

cui saepe immundo Sacra conteritur Via socco,
nec sinit esse moram si quis adire velit.

Nam fac quemquam intelligere quid sibi hexameter velit, utrum adolescentibus liberius viventibus ideo placet meretricula quod facilis est an quod „lutulenta ruit sus”? Illud opinor. Tum nonne tibi delirantis videtur istud: quae non sinit esse moram... differet haec nunquam? Mihi quidem in mentem hic venit Plautinum istud:

cui di sunt propitii ego illi non esse iratos puto.

Abeat hinc in malam rem absurdum distichon 23 sq.

libertas quoniam nulli iam restat amanti,
nullus liber erit si quis amare volet

nam vs. 23 claudenda tota elegia est. Disticho enim

et quas Euphrates et quas mihi misit Orontes
me capiant: nolim furta pudenda tori

aptissime et more Propertiano reditur ad exordium. Sed de *mihi* dubito. Coniicerem *huc* nisi tanto praestaret nudum *misit*.

Ecquid *modo*, ut significetur pura puta barbara, nondum artibus meretriciis imbuta? Istud certe „libertas-volet" irritum est conamen imitatoris imperiti.

Elegia 24.

Tam arte huius elegiae versus 1—10 cohaerent cum praecedente elegia (XXIII, 1—22: „quoi fuit indocti — pudenda tori") ut non mirer Scaligerum unam e duabus fecisse. Novam tamen decem illi versiculi elegiam efficiunt, non novis numeris distinguendam a praecedenti sed lineola ab ea separandam quemadmodum et faciendum esse demonstravimus I, 7 1—26 („tunc igitur demens — illa futura mea est") et 27—46 („hic erit — gloria canitiem"). Priore parte finxerat poeta se missa facta Cynthia a libertinis opem et solatium petere. Nunc se ab amico sic reprehendi fingit:

„tu loqueris cum sis iam noto fabula libro
et tua sit toto Cynthia lecta foro?"

3 sq. cui non his verbis aspergat tempora sudor?
aut pudor ingenuus aut reticendus amor.

Unum hic intelligo: haec poetam secum ipso loqui. Nam si haec quoque dicerentur ab eo qui priori disticho (tu loqueris-foro) poetam refutavit, ineptissime poeta a verbis *quod si* initium faceret respondendi. Scaligeri *surdo* pro *sudor* hexametrum ita corrumpit ut e planissimo prorsus fiat obscurus, nam planissima est tradita lectio qua poeta aliquid veri inesse in reprehensione ista agnoscit. Sed pentametro quid faciamus? Ecquid pro *aut*...*aut* legamus *haut*...*haut*, aut, si *ŭs* ante caesuram productum duriusculum videtur, *non*...*non*? Ut toto disticho hoc dicat poeta: „verum est, confiteor, quod dicunt illi: amor ingenuus (i. e. ingenuae, qualis est Cynthia) pudori non est, neque mihi fuerat dissimulandus". Hoc enim Propertius fecit fingendo se omissa Cynthia ad meretriculas confugisse

5 sq. quodsi tam facilis spiraret Cynthia nobis,
non ego nequitiae dicerer esse caput.

Contenderat ergo adversarius Cynthiam poetae facilem esse et semper fuisse. Sed id ipsum negat poeta: non enim se

commissurum fuisse ut identidem amore mutando in crimen levitatis incurreret. Tum sic semet purgare pergit:

7 sq. nec sic per totam infamis traducerer urbem

haec luce clariora, sed sequitur pentameter

ureret et quamvis nomine verba darem.

Hic de more „deteriores" codices meliorem lectionem *urerer* servant. Baehrensii coniectura „non mala" pro „nomine" nil proficimus. Quanto melius Palmerus *non mihi*! Nam revera verba sibi dedit poeta putando se Cynthia carere et alias amare posse. Postremo lepidissime defensionem suam sic concludit:

quare, ne tibi sit mirum me quaerere viles:
parcius infamant: num tibi causa levis?

Lepidissime, ais: eo enim iam calumniando rem perducit ut omni crimine liberet meretriculas vulgares, in ingenuas omnem culpam conferat. „Illae enim" ait „non damnosae solum sunt, sed etiam laedunt famam adolescentium, qui ab illis reiecti ad meretriculas se conferunt.

Quid nunc sex illis faciamus versiculis, qui in codicibus statim sequuntur? Nam nihil certius est quam hoc, elegiolam, quae a „tu loqueris" incipit pentametro:

parcius infamant: num tibi causa levis?

claudi.

Sunt autem hi

11 et modo pavonis caudae flabella superbae
et manibus durae frigus habere pilae,
et subit iratam talos me poscere eburnos
quaeque nitent Sacra vilia dona Via.
15 A, peream si me ista movent dispendia, sed me
fallaci dominae iam pudet esse iocum.

Hinc alienos iam dispexit Scaliger. Iure, u. o., sunt enim iam non de vilibus et libertinis sed de ingenuis procacibus, de quibus praecedentis elegiae actum est versibus 7—12. Ibi ab ipso poeta additos etiam sed postea deletos suspicor aut, quod magis mihi arridet, in margine ascriptos ab aliquo imitatore, quem minime infelicem fuisse tum optime senties si cum Heinsio „durae...pilae" legeris pro „dura pila". Quam bene enim inter se componuntur illa: „flabella caudae" et

„frigus pilae"! Recipiendum praeterea ab eodem: „subit iratam" pro „cupit iratum". Non enim *amator* hic fingitur iratus, quod plane hinc alienum, sed avara mulier quae, ut donum aliquod poscere possit, iram simulat, quam primum placandam.

Elegia 24*b* (23, 17—52).

Certius nihil est quam novam hanc esse elegiam: in codicibus cohaeret cum praecedente (24, 1—16 atque adeo 1—10, nam 11—16 inde esse removendum modo vidimus). Primus separavit Scaliger, rectissime, nam novum argumentum vs. 17 inchoari ex ipsa exclamatione „hoc erat e. q. s." apparet. Sed simul hic disertissimo docemur exemplo quatenus in ratione illa Scaligerana nobis sit procedendum: relinquenda ea est si non omnia tam certa sunt atque efficacia quam hic, ubi nobis elegiam praebet, quae in se teres est atque rotunda, ubi omnia plana sunt, perspicua et, si levia quaedam excipimus vitia, nulli dubitationi obnoxia.

3 sq. Una aut altera nox nondum est in amore peracta,
et dicor lecto iam gravis esse tuo.

Hoccine „nondum una aut altera" ferri potest. Non minus mihi absurdum videtur quam Aristophaneum illud *πλεῖν ἢ τάλαντα πολλά* quod tam feliciter correxit van Leeuwen *πλεῖν ἢ ἑκατόν* legendo. Quid quod similiter hic quoque peccatum est: exciderat aliquid, complevit versum criticus parum acutus. Et quid illud est quod post *nox* facile excidere poterat et propter sequens „et — iam" prorsus est necessarium? Nempe *vix*:

una aut altera nox vix est in amore peracta,
et dicor lecto iam gravis esse tuo.

Sic loquuntur homines qui derideri nolunt. Suboluit aliquid correctori codicis V, qui in margine *dura* appinxit. Sed vocativus ille non est huius loci

23 contendat mecum ingenio, contendat et arte.

Ante hunc versum excidisse quaedam putabat Lucianus Mueller. Non video cur id sit suspicatus. Nam ab interrogatione

ille tuus pennas tam cito vertit amor?

sat facilis est ad ipsum novum amatorem transitus.

35—38 Minime equidem praeclaros istos versiculos cum Rossbergio in finem elegiae traiecerim.

Nam vs. 52 aptissime clauditur elegia, non vero versu 38. Neque vs. 35 cum Baehrensio legerim: *tum me* compones e. q. s. pro:

tu mea compones et dices, ossa, Properti,
haec tua sunt: eheu, tu mihi certus eras.

Nullum enim certius fidelitatis testimonium quam si poeta ab eadem, quam nunc deperit, componitur.

43 mire dictum *parvo spatio* pro „per breve tempus".

47 sq. Hoc disticho transponendo nihil nos proficere opinor. Nusquam legi malim: est enim languidissimum, neque quidquam praebet viciniae vel ponderis vel ornamenti.

49 noli nobilibus, noli *conferre* beatis.

Versus corruptus. Heinsii *te offerre* parum gratum. Schraderi *gaudere* nimis recedit ab universo elegiae argumento, quod est de perfidia amatorum. Verissime Eldikius *confidere lautis*. Et est lenissima emendatio. Quam facile enim librarius negligens *conferre* scribere potuit pro *confidere*, deinde versum explere *beatis* pro *lautis* scribendo.

Elegia 25.

Miror nondum cuiquam suspicionem esse subortam duo ista disticha (1—4)

unice nata meo pulcherrima cura dolori,
excludit quoniam sors mea „saepe veni",
ista meis fiet notissima forma libellis,
Calve tua venia, pace, Catulle, tua

invito poeta huic carmini praefixa. Quam enim inepta eorum est enuntiatio, quam sunt sensu vacua! Quo sententiae vinculo primus cum secundo cohaeret versus? Et quid omnino versus secundus sibi vult? An quisquam mortalium, cum dicere vult (id quod vel per se ipsum satis est languidum) „ego tam sum miser ut raro me invites" haec balbutit: „excludit sors mea saepe veni". Esto, utcunque enuntiatum, hoc habemus: „quamvis sis adversum me crudelis, tamen te cantabo ita, ut omnium fias mulierum celeberrima". Quid subito Calvus & Catullus sibi hic volunt? An cinerem et manes curare sepultos credamus quod post ipsos novus poeta suos amores versibus extulerit

in caelum? Nonne hoc miserum illum exsulem decet potius, qui omnium malorum immemor de sola sua apud posteros fama est sollicitus? An de Calvi et Catulli gloria Propertius quidquam detrahit, si suis libellis Cynthiam *notissimam* fore vaticinatur? Metuendumne ei est ne usquam quisquam exsistat malevolus qui nolit superlativum illum ἀπολελυμένως positum credere sed statim συγκριτικῶς adhibitum suspicetur ad alios poetas carpendos? Et quam lepide elegia haec incipit a comparatione

miles depositis annosus secubat arvis
  grandaevique negant ducere aratra boves,
putris et in vacua requiescit navis arena,
  et vetus in templo bellica parma vacat,
at me e. q. s.

Tamen quis miretur hoc exordio imitatorem aliquem ad aliquid de suo addendum esse invitatum?

33 sq. Rivalem felicem ne nimis sit securus sic admonet poeta:

quamvis te persaepe vocet, semel ire memento:
  invidiam quod habet, non solet esse diu.

Hexametrum multi multis modis tentarunt; haud mirum, nam istud *ire memento* absurdius est quam dici potest. Ullus si sensus inesset, sic fere esset interpretandus versus: „semel iam es admissus ad Cynthiam, hac una nocte contentus esto, ultra eius facilitate utaris cave". Quis unquam, obsecro, sic latine est locutus? Neque multum proficimus Baehrensii coniectura *negato* scribentis pro *memento* (Polycratis Samii ea ratio est, non adolescentis leviusculi) aut Lachmanni *timeto*. Hoc enim vocabulo rivalis ille moneretur ut semper Cynthiam vitaret. At vs. 21 sic rivalem Propertius est allocutus:

tu quoque, qui pleno fastus assumis amore

ergo iam saepius ille facilem expertus est Cynthiam. Iacobi vero emendatio omnes explet numeros:

quamvis te persaepe vocet, simulare memento.

Hoc enim cauti est et invidiam vitantis, quamvis sis in amore fortunatus, semper metuere te omnia simulare et solliciti sumere speciem.

35 at si saecla forent antiquis grata puellis.

Sic edidit Baehrensius spreta egregia Dousae filii emendatione

at si saecla forent antiqua his grata puellis.

41 Mutabiles amatores sic reprehendit.:

vidistis pleno teneram candore puellam,
vidistis fuscas, dulcis uterque color.

Pro *pleno* Housmanus coniecit *niveo*, recte, ut opinor. Pro *dulcis* rectius codex N. *ducit*.

43 sq. vidistis quandam Argiva prodire figura,
vidistis nostras, utraque forma rapit.

Hanc lectionem (prodire) si a manu secunda codicis F accipimus, nulla praeterea molimine opus est ut aptum obtineamus sensum. Baehrensius aliis obsecutus legit:

vidistis quandam Argivam prodente figura

Housmanus vero mavult:

vidistis patriam Argivas prodente figura

collato Moreti vs. 31 sq.

erat unica custos,
Afra genus, tota patriam testante figura.

Uter igitur utrum est imitatus? Si Propertius Moreti poetam, e lepidissimo limpidissimoque versu fecit horridum obscurumque, si Moreti poeta Propertium, id fecit quod minus etiam credibile, ut e vocabulis temere coniectis versum componeret venustissimum. Nihil enim de Moreti aetate statuo, sed semper et ubique elegantissimum Ovidii imitatorem deprehendere mihi videor.

Totam denique disputationem de amatoribus novos semper amores quaerentibus sic poeta concludit:

cum satis una tuis insomnia portet ocellis,
una sit et cuivis femina multa mala.

Lepidissimum mihi paradoxon illud „una.... multa mala" videtur. Non Baehrensio, qui e coniectura dedit", una.... cura sua", quod friget languetque. Housmanus vero ante hanc clausulam distichon excidisse opinatur, quod ipse est commentus. Mihi aptissime rediri illa videtur ad vs. 39 sq.:

at vos, qui officium in multos revocatis amores,
quantum sic cruciat lumina vestra dolor!

nam *tuis* sicut *cuivis* in universum dictum est.

ELEGIA 26.

1—6 Vidi te in somnis fracta, mea vita, carina
Ionio lassas ducere rore manus,
et quaecunque in me fueras mentita fateri,
nec iam humore graves tollere posse comas,
qualem purpureis agitatam fluctibus Hellen,
aurea quam molli tergore vexit ovis.
quam timui ne forte tuum mare nomen haberet
teque tua labens navita fleret aqua.

Disticha 5 sq. et 7 sq. Burmanus inter se transposuit. Haud dubie sic vs. 5 structura nascitur paulo durior, sed nimis absurdus traditus ordo: „luctantem te vidi cum fluctibus et paene intereuntem, Hellae similem quae ariete vehebatur". Aliquid et Heinsio suboluit, qui vs. 6 *cum* legit pro *quam*, sed sic non persanatur locus.

9 sq. quae tum ego Neptuno, quae tum cum Castore fratri,
quae tibi suscepi iam dea Leucothoe!

Sic recte Heinsius pro *quaeque tibi excepi.*

Fortasse non est necessaria distichi 11 sq. transpositio quam suasit Baehrensius, sed quam lepidum sic rerum narratarum ordinem obtinemus et quam venustam elegiae clausulam:

17 sed tibi subsidio delphinum currere vidi,
qui, puto, Arioniam vexerat ante lyram
11 at tu vix primas extollens gurgite palmas
saepe meum nomen iam peritura vocas.
iamque ego conabar summo me mittere saxo,
cum mihi discussit talia visa metus.

Novam hinc incipere elegiam non dixerim, tam cognatum est argumentum versuum 1—20 et 21—58 cum praesertim *carina* illa, quae vs. 1 commemoratur, simul cum Cynthia poeta ipse vectus sit cogitandus. Etenim ad *saxum*, quod vs. 19 habemus, carina fracta est. Idem ergo hic est statuendum quod I, 8.

Recte Baehr. hosce versus sic transposuit:

33 et tabula una duos poterit componere amantes
34 (prora cubile mihi seu mihi puppis erit);
31 unum litus erit sopitis unaque tecto
32 arbor, et ex una saepe bibemus aqua.

vs. 31 Heinsii *tectum* pro *tecto* est recipiendum, sed nunc desideratur *praedicatum* quod ei in praecedentibus opponatur (velut: „unum litus erit torus nobis, unaque arbor tectum". Nam versum non praesto).

43 „iactabimur oris". Immo „i. auris" ut vult Heinsius.

Versus 49 sq. admodum obscuri sunt. De Amymone enim haec dicuntur:

iam deus amplexu votum persolvit: at illi
aurea divinas urna profudit aquas.

51 Enumeratis aliis deis, qui Amori non fuerint duri, haec addit poeta:

Crudelem et Boream rapta Orithyia negavit.

Nonne *negarit* legendum? Testis est Orithyia Boream non esse crudelem. Cf. quae observavimus ad I, 20, 4.

ELEGIA 27.

Versus 5 sq. Heimreichius post 12 ponit; recte, ut opinor, dummodo cum „deterioribus" *sequitur* legatur pro *sequimur*, ut haec sit ultima pars elegiae:

11 solus amans novit quando periturus et a qua
morte neque hic Boreae flabra nec arma timet,
seu pedibus Parthos sequitur, seu classe Britannos,
et maris et terrae caeca pericla viae.
15 iam licet et Stygia sedeat sub arundine, remex,
solvat et infernae tristia vela ratis,
si modo damnatum revocaverit aura puellae,
concessum nulla lege redibit iter.

Versu 16 Broukhusii *solvat* recepi cum L. Muelleri interpunctione vs. 15, ne rerum perturbaretur ordo, nec non vs. 17 „deteriorum" *damnatum* pro *clamantis* quod est languidissimum. Contra *damnandi* verbum est aptissimum ubi cum gemitu et indignatione quadam mortis fit mentio, cf. IV, 11, 15 „damnatae noctes".

7 sqq. rursus et obiectum flemus caput esse tumultu
cum Mavors dubias miscet utrimque manus.
praeterea domibus flammam domibusque ruinas
neu subeant labris pocula nigra tuis.

Rursus, ne hinc praesidium petas lectioni vs. I, 20, 52 a Palmero propositae, in enumeratione eandem vim habet quam *modo*. Vs. 8 *dubius* legendum arbitror pro *dubias* quod versum iusto obscuriorem reddit; Homericum *ξυνός* Ἐνυάλιος poeta vertit. Recte Muellerus pro *domibusque* restituit *metuisque*, qui singularis egregie commendatur vocabulo *tuis*, pro quo frustra Broukhusius commendat *suis*. Lachmanni „domibus flammam dominisque ruinam" specie ingeniosum est, revera absurdum.

Elegia 28.

3 Hoc certum est post Iovis invocationem (1 et 2) sequi debere 33 sq.:

33 sq. hoc tibi vel poterit coniunx ignoscere Iuno,
frangitur et Iuno si qua puella perit

et fortasse una haec sufficit transpositio.

9 sq. num sibi collatam doluit Venus? illa peraeque
semper formosis insidiosa dea est.

Sic ego legendum arbitror: *semper* pro *prae se*, cum Marklando; *insidiosa* pro *invidiosa* cum Behotio. Propter *peraeque* cf. Cic. Verr. III, 121: „atque hoc peraeque in omni agro decumano reperietis" et alibi.

21 sq. Andromede monstris fuerat monstrata marinis:
haec eadem Persei nobilis uxor erat

Miror neglectam a Baehrensio praeclaram Eldikii emendationem *orat* pro *erat*. Pro *monstrata* (vocabulo *errore* e praecedente *monstris* nato) quid sit legendum nostri arbitrii est statuere. Mihi praeplacet varia lectio *devota*.

26 Apte locum expedivit Baehrensius *igne* legendo pro *ille*.

28 Quoniam argumentum manet idem (Cynthiae morbus), praestat quae hic (atque etiam quae vs. 35) incipiunt non considerare tamquam novas elegias sed tamquam eiusdem continuationes quas poeta mutato mentis statu addiderit.

57 sq. Versus hos („nec forma-manet") inficetos et a proposito alienos iure damnavit Fonteinius.

61 sq. redde etiam excubias divae nunc ante iuvencae

lepidissime sic poeta Isidem significat estque ea circumscriptio simillima Catullianae illi

gemelle Castor et gemelle Castoris,

quapropter in pentametro

votivas noctes et mihi solve decem

nolim cum Baehrensio ipsum nomen *Isidi* ponere pro *et mihi.* Non solent faceti homines sic suos ipsi iocos interpretari. Quid quod ipsum illud *et mihi* lepidissimum est ἀπροσδόκητον.

Elegia 29.

1 hesterna modo lux cum potus nocte vagarer

sic codices O, in codice F *modo* suprascriptum habet *mea*, unde plerumque sic editur,

hesterna, mea lux, cum potus nocte vagarer.

Sed id quidem ferendum nullo modo esse iam Heinsius intellexit. Legimus enim vs. 42

ex illo felix nox mihi nulla fuit

neque tam, ut opinor, ineptus fuit Propertius ut unquam diserte declaraverit noctem sibi nullam fuisse vel felicem vel miseram post hesternam, post quam nullam omnino noctem habuerit. Mirum quod non idem ille Heinsius eo argumento adstipulatus sit Guyeto, qui a versu 23 novam incipere elegiam statuerit. Neque dubium est quin inde a vs. 23 argumentum tractetur diversum ab eo de quo agunt vs. 1—22; diversum, sed tamen cognatissimum. Ergo equidem censeo hic idem quod I, 8 evenisse ut scriptae iam et perfectae elegiae novam partem ipse poeta adderet: priore parte narrat quid sibi nocte evenerit vago et nescio quas amicas quaerenti *foris* (sic enim vs. 14 legendum e Dousae patris certissima emendatione pro inepto *fores*), altera quid mane amicam speculanti. Certe Baehrensianum illud

extrema modo cum *perpotus* nocte vagarer

supra quam dici potest ἀπειρόκαλον et ἀγροικόν est.

3 *Minuta* nolim cum Baehrensio in *minata* mutare. Non enim numerus sed forma illo *minuta* significatur: sunt genioli quales sunt depicti in parietibus Pompeianis. Nihil ergo molesti habent verba subsequentia „hos vetuit me numerare timor". *Sed* a quo vs. 7 incipit non urgendum.

9 *locavit* mihi vehementer placet neque video quomodo

irrepere potuerit in locum vocabuli languidissimi *notavit* quod proposuit C. F. G. Mueller.

15—18 Abeant hinc in malam rem quatuor isti versiculi, quos iam Fonteinius hinc plane esse alienos intellexit. Dixeris sic iusto breviorem fieri priorem partem elegiae; sed quid ei adiiciunt ponderis vel ornamenti? Atque etiam ex altera parte aliquid recidendum esse videbimus ita ut restituatur aequabilitas.

21 *iniecto amictu* intelligi *nodum* vs. 10 Baehrensius statuit, quod ut incredibile ita verum videtur.

27 sq. Nihil Fonteiniano invento certius hosce versus post 40 legendos. Ubi nunc leguntur importune structuram sententiarum et ordinem rerum narratarum perturbant.

35 sq. apparent non ulla toro vestigia presso
signa voluptatis nec iacuisse duos

hos versus, quos alii emendare studuerunt, alii exemplis nihil huc facientibus defendere sunt conati, Cynthia Propertiana plane indignos esse dudum intellexissent omnes, si observassent quam funesti essent versibus 37 sq.

aspice ut in toto nullus mihi corpore surgat
spiritus admisso natus adulterio.

Qui enim innocentiae suae certum monstrat indicium, non aliud quid in eandem sententiam praemittit. At nunc quam languida est ista repetitio *apparent....aspice* et quam sunt inepta et semibarbara quae illud *apparent* sequuntur! Sic loqui potuit aliquis monachus mediaevalis, non aureae aetatis poeta Romanus.

41 Quidquid hic moliti sunt critici, utique retinenda vox *custos*. Nulla enim aptior ad totum huius partis argumentum breviter referendum.

Elegia 30.

Hoc carmen si cum Lindnero, Rossbergio, Baehrensio, sic disponis: 1—12; 19—30; 33—36; 31 sq.; 13—18; 37—40, elegiam habes sat bene decurrentem; *fatetur* poeta se non *posse* Cynthiae amorem missum facere; *declarat* se id ne *velle* quidem, neque ullo modo rumores curare hominum, fingitque locum amoenissimum ubi, nullis vexatus

hominum sermonibus, totum se dare possit amori, vino, carminibus.

vs. 23 una contentum pudeat me vivere amica?

Quid Baehrensium moverit ut *unum* legeret pro *una* plane me fugit.

37 hic ubi me prima statuent in parte choreae,
et medius docta cuspide Bacchus erit,
tum capiti sacros patiar pendere corymbos:
nam sine eo nostrum non valet ingenium.

Sic demum, legendo vs. 37 *me* pro *te* cum Italis, et vs. 40 *eo* pro *te* cum Baehrensio, descriptionem habemus plenam, perfectam, elegantem.

Elegia 31.

11 in quo Solis erat supra fastigia currus.

In quo sc. *templo* quod vs. 9 praecedit. Cur pro eo Baehrensianum recipiamus inventum *aequos* (i. e. itidem marmoreus)? Ne latinum quidem istud est.

Elegia 32.

5 sq. Usus praeclara emendatione viri docti in Misc. Obs. II, p. 106 et variis quibusdam minoris momenti lectionibus totum distichon sic restituo:

curve tua Herculeum te portant esseda Tibur,
Appia cur totiens te via Lanuvium?

Sunt etiam nunc qui ridicula ista *anum* vel *anus* tueantur. Frustrane ergo iis clamatur sensu carere istud „via te ducit" nisi locus addatur quo ducat?

31 sq. Tyndaris externo patriam mutavit amore
et sine decreto viva reducta domum est.

Santenius „et sine dedecore est viva reducta domum". Eleganter, sed vel sic intolerabile istud *viva* remanet.

43—46 Sic mutata interpunctione facetissimum obtinemus ἀπροσδόκητον:

o nimium nostro felicem tempore Romam,
si contra mores una puella facit!
haec eadem ante illam iam impune et Lesbia fecit,
quae sequitur certe est invidiosa minus.

Elegia 33.

6 De Iside sic poeta conqueritur:

quaecumque illa fuit, semper amara fuit.

Recte *quodcumque* Housmanus: de dea enim agitur quae formam mutavit.

8 (ad eandem):

Sensisti multas quid sit inire vias.

Cave hic de re amatoria cogites: agitur de miseriis quas ipsi Isidi amor attulit, propter quas eam amantibus mitem esse decebat.

12 mansisti stabulis abdita pasta tuis.

Housmano splendida videtur Palmeri emendatio:

mansisti et stabulis arbuta pasta tuis.

Mihi haec repetitio praecedentis videtur

a, quoties quernis laesisti frondibus ora

et „mandisti....pasta" absurda est tautologia, nisi *mandere* hic *ruminandi* habet vim, quod fieri posse haud affirmaverim.

23 „verba sinis *mea* ludere". Recte Heinsius *me* scribi iussit.

25 Ira motus subito alias sibi fingit poeta caerimonias plenas laetitiae libidinisque; sed diu iratus esse Cynthiae non potest et iam vs. 35 consilium mutat.

41 nulla tamen lecto recipit se sola libenter.

Heinsius *pota* pro *sola*, sed illud ex ipso apparet contextu et sensu, qui in *sola* inest, carere non possumus.

42 est quiddam quod *vos* quaerere cogat Amor.

Burmanus *nos*, sed sic vitiosa nascitur structura.

Elegia 34.

Multa incommoda hoc perpessum est carmen. Dissecando in frustula parum proficimus. Ut *carmen* sat bene decurrit.

7 hospes in hospitium Menelaus venit adulter.

Egregie illo „hospes in hospitium" quam impie saepe Amor sanctissima perrumpat atque disturbet iura depingitur. Absit ergo Baehrensianum illud „hunc per in hospitium".

12 possesne in tanto vivere flagitio?

Housmanus posses tum t. v. f. Sed hoc iam Heinsius invenit.

23 Subitus hinc transitus et vere Propertianus. Hoc aequi

bonique consulere praestat quam post 24 lacunam relinquere.

29 „Nil iam tibi, Lynceu, prosunt philosophia tua et docti poetae quibus insudas" ait Propertius additque

aut quid.... tibi prosunt carmina lecta?
nil iuvat in magno noster amore senex.

Nihil, paene dixerim, in locum, quem vacuum reliqui, quadrat praeter Scaligeranum „Lucreti". Primum poeta philosophos Graecos significavit et alios et eos qui *rerum vias* descripserunt, nunc additur Lucretius Romanus (*noster*, v. l. *vester*). Quem quod *senem* dicit non mirandum in adolescentulo, cui iam Catullus senex videri possit. Neque negligendum illud *lecta* quod nobis in mentem vocat Ciceronis in epistula ad Quintum fratrem celebrem illum de Lucretii locum, ubi de scriptore diverso quidem a Lucretio, quem tamen cum Lucretio coniungit, hoc dicit: „illum si legeris, hominem te non putabo" unde hoc certe sumere nobis licet Ciceroni Lucretium legere satis arduum esse visum laborem. Legimus apud Ellisium J. o. Ph. 22 legendum esse *Erythraei* et sic significari Pyrrhum, in quem Lynceus Samius, nostri Lyncei proavus commentarium scripserit ad quem alludat lectio *vester*. Ὦ Ζεῦ βασιλεῦ τῆς λεπτότητος τῶν φρενῶν!.

36 ...... ipsa suas *decipit* unda vias.

De Maeandro haec dici qui audiverit quomodo dubitare poterit quin recte Fonteinius emendaverit *respicit*?

53 nec si post Stygias aliquid restabit erumpnas

absurdam lectionem optime correxit Waardenburgius: „n. s. p. S. aliquid restabimus undas". Non contentus eo Lachmannus „restans erit undas". Taliane commemorari etiam! Munro vero n. s. p. S. aliquid „rest arbiter undas" et hoc „restore" appellat Housmanus!

83 sq. Quid hic legendum esse olim statuerim vide apud Enkium. Unum addo me non mutasse sententiam.

(*Continuabuntur*).

Ad Ciceronis or. pro Sestio § 47.

Paulo longiorem locum exscribam quo melius appareat quid inde eximendum mihi videatur. Rogat ergo Cicero:

„Nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum mentes maxime sapientium ac fortium virorum, cum ex corpore excessissent, sentire ac vigere?"

additque haec:

„quorum alterum fugiendum non esse [carere sensu], alterum etiam optandum [meliore esse sensu]".

Ipsae aures ista condemnant.

I. I. H.

Ad Ciceronis or. pro Sestio § 99.

„....in tanto civium numero magna multitudo est eorum qui aut propter metum poenae [peccatorum suorum conscii] novos motus conversionesque reipublicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi furorem discordiis civium ac seditione pascantur".

Inclusa periodi nervos nimis crudeliter incidunt.

I. I. H.

IURIS ROMANI STUDIORUM VINDICATIO.

SCRIPSIT

J. VAN BINSBERGEN.

Mnemosynes lectores profecto haud magni facere viderer, si non omnium interesse mihi persuaderem, quid iuris Romani notitia ad iuris hodierni studium conferre possit. Omnes nimirum litterarum Latinarum, immo totius antiquitatis Romanae amore pariter imbuti sunt neque quisquam Rutilii Namatiani versus pulcherrimos non laudat atque ex animi sententia repetit:

Exaudi, regina tui pulcherrima mundi,
  Inter sidereos Roma recepta polos,
Obruerint citius scelerata oblivia solem
  Quam tuus ex nostro corde recedat honos!

Unde mihi quidem constat eos recusaturos non esse paulisper mecum considerare, quantam vim in parte Occidentis illa disciplina etiamnunc exerceat, qua nulla umquam praeclarior ex populi Romani ingenio fluxerit. Breviter ac summatim disputaturus sum, importunum esse iudicans in tali proposito inquisitionum minutarum eventibus, nedum conatibus legentium animos fatigare.

Ius Romanum licet hodie nusquam fere iam valeat (at paucos ante annos adhuc viguit in maxima Germaniae parte, ubi novus codex civilis Germanicus Kalendis Ianuariis anni MCM demum introductus est), vis atque potestas eius iuris manet et durat semper. Quo fit ut Universitatis disciplina hoc iuris studio propaedeutico carere non possit. Habemus autem Iustiniani Institutiones tamquam eximium exemplum

libri in discipulorum usum confecti, atque adeo *κτῆμα εἰς ἀεὶ* omnibus iuris studii tironibus.

Iam obiter librum inspicientibus continuo patet iurisconsultum hic verba facere et eum iurisprudentem qui felicissimo modo veterum exemplaribus usus est, quae perquam concinne in unum redegit [1]).

Res nota est, Gaii institutiones primarium fontem Iustiniani elementorum fuisse. De Gaii commentariis quattuor haud facile est iuste iudicare propter multas lacunas quae libro manuscripto insunt. Quae supersunt quadam inconcinnitate laborant. Quae omnia non impediunt quominus inventum unici Gaii institutionum exemplaris a Niebuhrio anno 1816 Veronae factum, praesertim propter librum quartum ordinem iudicii privati continentem, maximi momenti fuerit iuris *classici* studio.

Cum longissimum cursum quem ius Romanum per saecula peregit, persequimur, quatenus id facere licet, miramur quantopere Romani praediti fuerint sensu instituta continuandi ac fideliter conservandi quae longa dies probavisset. Numquam ulla plane abrogabatur iuris institutio, sed novi aliquid iuxta vetus ponebatur, donec id quod antiquum erat, paulatim evanuit. Vehementer dolendum est historiam iuris Romani nobis parum tantum innotuisse. Ut taceam de legibus quae feruntur „regiis", incipit notitia nostra a reliquiis duodecim tabularum: disiecta ea sunt membra sermone lapidario tradita, quae ceteroquin nisi perquam imperfecte nobis illius vetusti temporis ius exponunt.

---

1) Audiamus ipsum imperatorem in prooemio i. e. constitutione „Imperatoriam maiestatem" (anni 521 p. C. n. die 21 Nov.) qua institutiones confirmavit:

„... Cum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina ... e. q. s. Cumque hoc deo propitio peractum est, Triboniano viro magnifico et exquaestore sacri palatii nostri nec non Theophilo et Dorotheo viris illustribus antecessoribus .... convocatis specialiter mandavimus ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones.... Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum in quos omne ius antiquum collatum est... in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimae scientiae prima elementa".

Sunt igitur institutiones liber ex quo iuris elementa discantur, sed eaedem vim legis habent, nam sic pergit imperator: „plenissimum nostrarum constitutionum robur iis accommodavimus", et porro „has leges nostras accipite".... e. q. s.

Quin genuina sint illa fragmenta — paucos ante annos hoc demonstrare conatus sum [1]) — equidem certe non dubito; neque magis dubitandum est quin XII tabulis solum fere ius Romanae originis sit conscriptum; ius quod moribus receptum erat, iis primum ratione et via ex auctoritate populi collectum est, quae ex peregrinorum iure originem trahunt, perraro ibi inveniuntur [2]).

Ex saeculis post XII Tabulas pauca tantum de iure nobis nota sunt: Plauti Comoediae in usum huius materiae cautissime adhibendae sunt; ceteroquin haud ita multa nobis praebent.

Sequitur Cicero. Liberae reipublicae temporibus Ciceronis opera nobis primarius fons sunt iuris, sed etiam cautius quam Plautus M. Tullius mihi consulendus videtur, idque pluribus de causis: primum quod saepe ICtos ludibrio habet, ut in oratione pro Murena, deinde quod versutus causarum patronus hic et illic vera et mendacia permiscere non veretur, v. c. in difficillima illa oratione qua Q. Roscium comoedum defendit.

Aetate imperatoria clarior lux nobis fulgere coepit. Sed — ut mittam Gaii institutiones ceteraque similia opuscula — ut illius aetatis ius cognoscamus, fere unice adeundae sunt nobis Pandectae sive Digesta, ingens opus nostratiumque iudicio mire et prorsus ἀσυστηματικῶς confecta legum collectio. Etiamsi numerum locorum interpolatorum haud ita magnum sumamus, e fragmentis quae nulli dubitationi sunt obnoxia quomodo ius paulatim creverit, non clare perspicere possumus. Ratione quae dicitur synchronistica iuris historiam conscribere velle, me quidem iudice, opus desperatum est. Et chronologice iuris cursum enarrare, ex ipsius rei indole res arida et parum iucunda esse videtur.

De *praetoris* quoque labore et industria, qui interpres erat

1) Themis, 1920, IV.

2) Insuper de XII tabulis numquam id obliviscendum est, legislationem illam grave et certissimum fuisse momentum in discordiis patrum et plebis. Fustel de Coulanges (la Cité antique p. 366) hac de re adnotat: „les Douze Tables.... ont été écrites au milieu d'une transformation sociale; ce sont des patriciens qui les ont faites, mais ils les ont faites sur la demande de la plèbe et pour son usage. Cette législation n'est donc plus le droit primitif de Rome; elle n'est pas encore le droit prétorien; elle est une transition entre les deux".

iuris ipsius magistratus aetate vigentis quique inde condidit amplissimam iuris privati partem, de praetoris opera qua semper sensim sensimque ius mutabatur, de via quam praetor iniit, nihil pro certo affirmare possumus. Legislatoris partes numquam praetoris fuerunt: inde sui generis neque adhuc solutum aenigma est quomodo praetor ea quae statuerat perferre potuerit [1]) (hanc autem rem ei successisse ipsa iuris historia luculentissime demonstrat.)

Quodsi tanti aenigmatis solvendi periculum facere mihi licet, haec pauca in medium proferre velim.

Apud Romanos quoque leges et mores tamquam solos iuris fontes commemorari videmus. Quod sane verum est, sed ista doctrina tum demum exoriri ac vigere potuit, cum iurisconsultorum ordo quidam doctus eruditusque constitutus iam est, qui a ratione profecti ius definire studerent. Verum enimvero iuxta atque adeo supra leges et mores ius illud est, quod, e causis agendis enatum, a prudentium responsis atque sententiis duxit originem. Istas autem sententias iudices ferebant, qui nullo magistratu fungebantur sed erant privati cives et iuris fere imperiti, unde fiebat ut sententias ad suum ipsorum sensum, quid aequum esset quid iniquum, referre solerent. Sane is aequi iustique sensus iuris fons primarius semper et ubique fuit atque etiamnunc est.

Praetor cives illos privatos ac iuris rudes tamquam iudices (recuperatores) designabat: „praetor dat iudicem". Bene igitur „custos iuris civilis" appellabatur, sed insuper, quod probe tenendum, „viva vox iuris civilis".

Quod ad formam attinet leges et mores manebant: ceterum in rebus ad ius privatum vere pertinentibus numerus legum, quae nobis quidem innotuerunt, exiguus est admodum: legislator formalis qui erat hic in itinere substitit.

Qualem autem rei cursum fuisse putandum est?

Leges et mores hominibus sensim impedimento esse coeperunt.

Iudex, vir privatus idemque iuris inscius, e vulgo profano

---

1) Praetor enim iubet iudicem condemnare, si paret reum hoc vel illud fecisse. Brevissime sic formula concipitur:

„Si paret A^m^ A^m^ apud N^m^ N^m^ mensam argenteam deposuisse eamque dolo malo N^i^ N^i^ A^o^ A^o^ redditam non esse, iudex condemna; s. n. p., absolve".

electus, velut sui circuli repraesentator, suo iuris sensu et opinionibus imbutus — nempe iuris conscientia vim suam exercet *αὐτονόμως*, non tantum *ἑτερονόμως*, ut philosophi nunc loquuntur — talis igitur vir, cum reum non condemnare aut absolvere non poterat, quoniam verba formulae tertium non dabant, id repugnare sentiebat iusti conscientiae, quae in eo atque in propinquis eius vigebat. Scilicet minister publicus aliter sentit, quippe qui ante omnia leges spectet: est enim magistratus atque partem suam imperii sustinet.

Iam vero praetor civibus, quid iusti conscientia facerent quae in suorum coetu orta atque aucta erat nescientibus, subsidio venit.

Tantum aberat ut potestatem suam excederet vel cuiquam vim inferret, ut novis formulis edendis salutem afferret hominibus; quibus formulis ius, quod tunc cum maxime vivebat, identidem condebatur itaque adhiberi poterat. Quod cum faceret, tam de iure quam de iis, qui ius desiderarent, optime est meritus.

Haec omnia quae a me disputata sunt argumentis e fontibus prolatis comprobari non posse probe novi, sed ratione psychologica explicatio mea a vero aliena non esse videtur.

Quod homines oculos animosque in formalem partem quaestionis adhuc sine fine defixerunt caecos eos absque vero aversos reddidit.

Sed iam venimus ad ius imperatorium. Hic diligenter animum attendendum est ad ea quae invenimus Inst. 1. 2. § 6:

„....et quod principi placuit legis habet vigorem, cum lege regia quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit".

Lex illa de imperio testimonium dat magnae reverentiae quam iuris publici Augustus habuit, sed ante omnia nobis documento est eum penitus perspexisse Romani populi mentem atque ingenium. Videtur mihi haec lex ingeniosissimum inventum. Augustus sibi a populo legislatoris potestatem delegandam curavit, sed non solum hanc, immo absolutissimum dominatoris ius; (et haec omnia salva liberae reipublicae constitutione). Testis huiusce rei est sexta nobis servata clausula illius legis [1])

1) C. I. L. VI, 930.

quae imperatori Vespasiano imperium contulit, ubi haec leguntur: „uti quaecunque ex usu reipublicae maiestateque divinarum humanarum publicarum privatarumque rerum esse censebit, ei agere facere ius potestasque sit, ita uti divo Aug(usto) Tiberioque Iulio Caesari Aug(usto) Tiberioque Claudio Caesari Aug(usto) Germanico fuit". [1])

Neque negari potest optimos ex Romanis imperatoribus hac illibata potentia tantummodo in civium felicitatem esse usos. Nonne — neque fortasse iniuria — ab recenti historiarum scriptore affirmatum est, in tota historia nullam feliciorem aetatem generi humano alluxisse quam secundo saeculo p. C. n., ab Hadriano usque ad Septimium Severum „sole meridiano super orbem terrarum fulgente"?

Sed, ut iam dixi, quamquam fieri nequit ut perfecta atque absoluta historia Romani iuris iam scribatur, neque verisimile est unquam fore ut hoc facere liceat, tamen, quoad fata eius novimus, maxima afficimur reverentia. Ubicumque Pandectas evolvimus, haud dubie ibi textus genuinus nobis ante oculos ponitur, ubi nullum verbum otiosum reperimus. Admirabilis est illa imperatoria brevitas, quam quod postera gens legislatorum tamquam salutare exemplum secutum non est, vehementer est dolendum.

Iustiniani institutiones sunt et erunt monumentum aere perennius libri methodice et praecise compositi ex quo iuris elementa hauriantur. Sed haec facultas nimirum in hac re tota posita est, quod qui ius docet propriam scintillam ingenii in discipulos transmittat; quam docendi artem ne per totam quidem vitam peractus paedagogiae cursus cuiquam inculcare possit.

Quod attinet ad vim legislativam Iustinianae codificationis, eximie vera se praestiterunt verba constitutionis Tanta [2]) qua Pandectae confirmantur, ut imperatoriae leges fuerint „valiturae in omne aevum". Ecce vere praesagientis animi divinatio!

Cum medio XV° saeculo regnum Byzantinum tandem cor-

---

1) Notandum est nomina imperatorum Caligulae et Neronis quippe quorum memoria damnata esset, omissa esse.

2) Const. Tanta § 23.

ruisset itaque imperium Orientis periisset, reviviscere coepit ius Romanum in parte Occidentis et mox universe recipiebatur. Quam receptionem quamvis quis detrectare voluerit, hoc certe verum manet rem inauditam esse in historia generis humani.

Per multa saecula iam antea ius Romanum partim vigebat in nonnullis regnis Germanicis post imperii Occidentis interitum ortis. Inde a Caracallae constitutione [1]), hoc ius universum totius imperii Romani ius factum erat. Constitutione illa Antoniniana prorsus perdit ius Romanum indolem iuris urbici et fit, quod revera iamdudum erat, ius totius orbis terrarum.

Quae adhuc a me disputata sunt, tantum ad ius privatum pertinent. Ius publicum ICtorum industriam et sagacitatem non expertum est. Quod partim ex eius iuris natura (velut iuris poenalis vel criminalis), partim eo explicandum est, quod praetor unice edixit, neque ultra ei licuit, de iure privato. Celeberrimi commentarii Pauli, Ulpiani, ceterorum in edictum idcirco huius iuris amplissimae partis expositio et explicatio sunt.

Iuris magnitudo naturaliter fluxit ex magnitudine populi Romani, qui bella gessit non ardore et cupidine prolatandi imperii motus, sed ut sibi ipse constaret, quique optimis suis temporibus semper memor fuit praecepti „parcere subiectis et debellare superbos".

Ut Graeci maiores nostri sunt quod ad artes et philosophiam attinet, sic Romani quod ad ius.

Justa iuris civilis nostri notitia eiusque doctrinae studium ne fiat vilis βαναυσία, elementorum iuris Romani cognitione carere non potest. Nempe maxime valet methodo sua, disciplina iuridice i. e. abstracte cogitandi, inde optima est propaedeusis qua tirones ei cogitandi rationi, quam tam difficulter nanciscuntur, assuefieri possunt. [2])

Ut iam dixi: a perfecta et accurata conscribenda iuris historia abstinendum nobis est. Initio Pandectarum [3]) invenimus

---

1) Anno 212 p. C. n.

2) Operae pretium est investigare quantopere olim Romani ipsi quoque cum dura iuris materia luctati fuerint et qua ratione difficillima ex mere concreto ad subtile id abstractum pervenerint quod nos posteri tantopere miramur. Ceterum nimis longe a proposito aberrarem, si haec persequi vellem.

3) L. 2 Dig. 1. II. Pomponius libro singulari enchiridii.

satis magnum fragmentum enchiridii Pomponii, aequalis imperatoris Hadriani. Pomponius in libro suo „de origine iuris" primum disseruit de ipso iuris ortu, deinde de magistratibus deinceps exortis, postremo enumeravit ICtos ab antiquis temporibus usque ad aetatem suam. Postremus quem nominat est celeberrimus Salvius Iulianus qui edicto „perpetuo" certam et stabilem formam dedit. [1])

Pomponii fragmentum magna ariditate conspicuum est. Magnum est intervallum in iuris historia inter tempora ex quibus certa quaedam notitia ad nos pervenit et ea quae praecedunt. Verbi causa patria potestas, fundamentum iuris familiae et quodammodo totius privati iuris, antiquitus sine ullo dubio ius vitae ac necis [2]) erat, patrifamilias competens in omnes qui suae potestati erant subiecti.

Quando hoc tam late patens ius factum sit potestas, quae nobis notissima est, indagari nequit.

Quin etiam ex posterioribus temporibus „historicis" quae feruntur, pauca admodum pro certo novimus: quando lege Aebutia lata legis actiones sublatae sint et iudicium privatum, per formulas ordinatum, sit introductum, tantummodo coniectando assequi possumus. Inde nobis deest notitia temporis quo ius honorarium oriri coeperit, quod, ut supra dixi, substratum erat celeberrimorum Ulpiani, Pauli ceterorumque commentariorum [3]) quorum fragmenta gravissima sunt pars Pandectarum.

De abolendis legis actionibus et exordio formularum scripsit P. F. Girard [4]). Adnotat Girard [5]): „quand la loi Aebutia eut mis à côté de la procédure ancienne la procédure nouvelle". Sed, ut iam multos ante annos in dissertatione mea [6]) disputavi, minime haec quadrant in Gaii verba 4, 30: „per legem Aebutiam et duas Iulias *sublatae* sunt istae legis actiones".

---

1) Ut apparet ex Const. Tanta § 18:
„edicti perpetui subtilissimus conditor".

2) Vide apud Sallustium Cat. 39, 5: „in his erat A. Fulvius senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari iussit".

Apud Livium quoque simile exemplum occurrit.

3) Scilicet in edictum perpetuum Salvii Iuliani.

4) Ztschrft d. Sav. St. 14, p. 11—54 (1893) et postea.

5) Ibid. p. 19.

6) De legibus ablatae pecuniae (Trai. ad Rhenum 1906) p. 33 n. 1.

Inde verisimilius mihi videtur iam *ante* legem Aebutiam *formulas iuxta legis actiones* exstitisse (nempe in usum peregrinorum), legem autem Aebutiam legis actiones prorsus abolevisse. Lex Aebutia semovit legis actionum reliquias, de quibus cum quadam contemptione et apud Gaium [1]) et apud Gellium [2]) mentio fit.

Quod paulo copiosius hac de re egerim eo excusandum est, quod haec quaestio arctissime cohaeret cum exordio iuris honorarii, quae est pars longe amplissima et gravissima Romanorum iuris privati.

Qui plura hac de re scire cupiunt, quomodo res, mea quidem opinione se evolvisse videatur, inspiciant specimen meum litterarum inaugurale.

Novissime hac de re v. cl. J. C. Naber scripsit [3]), qui sic concludit: „ergo, si quid aliud, videntur formulas e iure Graeco, Attico praesertim, Romani mutuati esse. Licet autem èt Athenis quarto ante Chr. saeculo èt aliquanto post Romae per formulas litigatum sit"... e. q. s.

De vitis magnorum ICtorum pauca vel nihil nobis notum est. Quibus annis gravissimae leges latae sint, nos fugit.

Sed quid refert? Habemus Iustiniani Institutiones, optimum iuris librum, qui ipse se commendat simplici et, ut videtur, iam vetere ratione et disciplina. Trifariam totum ius dispertitur: persona cui ius competit, res in qua ius habet, actio qua ius suum persequitur. Persona, res, actio: en habes totum ius in nuce.

Ex ipsius rei natura sequitur Iustinianum ex Gaii libro quarto ordinem iudiciorum privatorum continenti pauca tantum mutuatum esse. Quartus ille Gaii liber fere unicus nobis fons est notitiae veteris litis ordinationis; qua de causa permagni nostra interest hunc librum nosse. Ceteri tres Gaii libri erant pro maxima parte nobis iam antea noti ex imperatoris Institutionibus.

---

1) Inst. 4, 30.

2) G. N. A. 16, 10, 8: „omnis illa XII tabularum antiquitas lege Aebutia lata consopita est".

3) Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, deel 1, afl. 2, p. 230 vlgd: „de formularum origine".

Nimirum non omni mendo carent Iustiniani Elementa; v. c. in libro, qui leges continet, ea, quae ad historiam pertinent, abesse debent, sed obliviscendum non est praesertim imperatorem et antecessores id egisse, ut fieret liber in usum studiosae iuventutis. [1])

Antequam finem faciam, haec mihi etiam in medium proferre liceat: ab antiquissimis temporibus Romani sensu iuris intellegendi et creandi praediti fuisse videntur. Optime hoc describit H. St. Chamberlain [2]): „das römische Recht war ein unaufhörlich „Werdendes", durch besondere geniale Einrichtungen befähigt, den wechselnden Bedürfnissen der Zeiten sich anzupassen". Et porro [3]): „es von selbst erfinden und aufführen, das hätte kein anderes Volk vermocht, denn nirgends war die nötige Verbindung von Charaktereigenschaften und Geistesgaben vorhanden, und dieses Recht musste *gelebt* werden, ehe es gedacht wurde, ehe die Herren kamen, welche von einem „natürlichen" Recht so Erbauliches zu melden wussten und vermeinten, es sei der Geometrie vergleichbar, die der einsame Gelehrte in seiner Kammer ausklügelt".

Longum est de mutationibus religione Christiana in iure factis disserere. Manifestum est ius familiae et ius hereditarium nova religione orta maxime affecta fuisse.

Ad finem propero. Maximum meritum iuris Romani est, quod est *ius*, quod felici eventu praeceptum iuris „suum cuique tribuere" observare conatum est.

Non fluxit ius Romanum ex democratico cursu directo ut ius hodiernum quod saepe rem oeconomicam et ius permiscet. Non enim ius idcirco natum est ut pauperes eo defendantur. Ea re iniuria afficiuntur ii qui hodie dicuntur „oeconomice fortes". Nam sic a proposito suo longe aberrat, quod est: efficere ut vitam „socialem" vivere cives possint.

Utinam studium Romani iuris iunioribus sit non aliquid quod fastidiose aggrediantur et defunctorie, ut cum ICtis loquar, discant, sed cuius elementa bono animo percipere

---

1) Constitutio Imperatoriam Maiestatem sic incipit: „....imperator Iustinianus.... cupidae legum iuventuti.

2) Grundlagen des XIX Jahrhunderts p. 168.

3) Ibid. p. 170.

conentur; historica via ac ratione procedant ducibus magnis illis praecursoribus: Cuiacio, qui ineunte nova aetate post medium aevum floruit, et Savignio conditore „Scholae" quae fertur „Historicae".

Quod si fecerint, magnas eruditionis opes sibi comparaverint, unde non solum largi fructus in hodierni iuris studium redundent, sed quibus per totam vitam tamquam inexhausto utantur thesauro, memores semper versus Aeschyli virum illum celebrantis,

ὃς οὐ δοκεῖν ἄριστος ἀλλ' εἶναι θέλει.

Ad Plut. v. Tiberii Gracchi.

C. 5. Nullus copiarum dux Romanarum in re gerenda fuit infelicior quam Caius Mancinus cuius quaestor ad Numantiam erat T. Gracchus διὸ καὶ μᾶλλον τοῦ Τιβερίου διέλαμψεν οὐ μόνον τὸ συνετὸν καὶ ἀνδρεῖον, ἀλλ', ὃ θαυμάσιον ἦν, αἰδώς τε πολλὴ καὶ τιμὴ τοῦ ἄρχοντος.

Ne nugetur bonus scriptor, suum sibi θαυμασιώτερον ei reddamus.

C. 8. Ridiculo hunc locum liberemus vitio, quo nullum est in textu Plutarchi frequentius: Gaius Laelius ἐπεκλήθη σοφὸς ἢ φρόνιμος· ἑκάτερον γὰρ ἐδόκει σημαίνειν ὁ σαπίηνς.

Immo vero δοκεῖ!

I. I. H.

‘ΟΜΟΛΟΓΟΣ.

SCRIPSIT

B. A. VAN GRONINGEN.

De voce *ὁμόλογοσ*, quam in nonnullis papyraceis documentis in Aegypto Romanorum in potestatem redacta conscriptis invenimus, breviter sed recte viri docti JOHNSON, MARTIN, HUNT egerunt in paginis 287—288 secundi voluminis eius operis, cui nomen est *Papyri Rylands*. Cum autem iisdem rebus iterum operam dare haud supervacaneum mihi videatur esse, fusius et copiosius rectam eius vocis interpretandae rationem exponere ac defendere, praeterea eos locos, in quibus invenitur, pertractare placet. Varia sane ratione usurpatur ea vox, variis verbis adiungitur, neque igitur semper et ubique prorsus idem significat; tamen vim principem propriamque unam et eandem esse apparet, quam si ei subieceris, cetera contextus te docebit. Statim in medias res: adiectivum *ὁμόλογοσ* idem valet atque participium *ὁμολογούμενοσ* „professus", „qui ipse profitetur" aut „de quo non ambigitur", sensu facili et obvio [1]). Restat tamen ut demonstrandi munere fungar.

Primum de iis documentis agam qui eum sensum apertius demonstrant, minus perspicuis in posterum dilatis.

In Aegypto quotannis ab iis magistratibus, qui has res curabant, agrorum inquisitio habebatur, qua constituendum erat utrum Nili aquis superfusis inundati essent an sicci man-

1) Cf. e. g. Thuc. 4, 62 *τὴν ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένην ἄριστον εἶναι εἰρήνην*; Luc. Hermot. 36 *τὰ γὰρ ὁμολογούμενα τοῖσ ἀμφισβητουμένοισ εἰκάζεισ*; *ἐξ ὁμολόγου* autem (Polyb. 1, 87, 9; 3, 91, 10 etc.) non differt ab illo *ἐξ ὁμολογουμένου* (ibid. 3, 111, 7).

sissent, utrum *βεβρεγμένη* facta esset *γῆ* annon; minus tributi ab iis agricolis exigebatur, quorum terra madida reddita non erat. Omnia tamen arva inspicere inutile erat neque visitabantur nisi ii agri qui a vicorum scribis delati erant, indicio ab ipsis agricolis facto; hominum autem natura et indole fiebat ut plures quam par erat designarentur agri, cum nullum contra dubium remaneret quin ii, qui designati a rusticis non essent, *βεβρεγμένοι* essent.

Papyrus Lipsiensis 105 (ed. Mitteis; = Wilcken, *Chrest.* n. 237) saeculi I vel II p. C. n. de cuiusdam regionis agris agit, 4300 *ἀρουρῶν* in latitudinem, quarum ab incolis, tanquam Nili aquis caruissent, ad *ἐπίσκεψιν* delatae sunt 1850 *ἄρουραι*; ultimi versus (31-finem) haec habent: *Τὰσ | γὰρ λοιπ(ὰσ) εἰσ πλήρωσι[ν] | τῶν 'Δτ καὶ πρὸσ | τῶν διὰ τοῦ ἐν κεφαλ[αίῳ] | λόγου σημανθεισῶν | ὑπ' αὐτοῦ βεβρεγμέν(ων) | παρεῖκεν μὴ μετα|δοὺσ ὡσ ὁ μ ο λ ό γ ο υ σ | οὔσασ.* Ea voce igitur ii agri designantur, quos *ἀβρόχουσ* esse neque scriba neque domini indicaverant, quosque bene Nili aquis irrigatos esse ipsi profitebantur. Neque igitur quod clarissimo Wilckeno obloquamur nobis est, qui (ad locum p. 276) „unbestritten" *βεβρεγμέναι* vertit, quia ipsi agricolae silentio terras suas tales esse confiterentur.

In *Pap. Rylands* II n. 209 (III p. C. n. saeculi) singulorum vicorum arva variis segetibus obsita recensentur et simul quot cuiusque fructus artabae tributi instar solvi debeant conscribitur; huius papyri initium describere libet, evidentiae causa nullis supplementis indicatis, numeris autem nostris usurpatis:

[.....]. *ων* (erat vici nomen), *ἄρουραι* $103\frac{13}{64}$, *πυροῦ ἀρτάβαι* $468\frac{43}{48}$, *κυάμου ἀρτάβαι* 45, *Φασήλου ἀρτάβαι* $4\frac{1}{8}$, *Φορέτρων πυροῦ ἀρτ.* 54.., *ὧν ἀ β ρ ό χ ο υ γῆσ ἄρουραι* $10\frac{17}{64}$; *πυροῦ ἀρτ.* $44\frac{3}{16}$, *κυάμου ἀρτ.* $2\frac{1}{3}$, *λοιπαὶ ὁ μ ο λ ό γ ο υ ἄρουραι* $92\frac{15}{16}$, *πυροῦ ἀρτ.* $424\frac{17}{24}$, *κυάμου ἀρτ.* $42\frac{2}{3}$, *Φασήλου ἀρτ.* $4\frac{1}{8}$.

Eiusdem prorsus generis est *Pap. Berol.* I n. 84 (anni 242/3 p. C. n.) cuius versus quosdam eadem lege perscribo, inde a versu quarto:

Ἤχθησαν εἰσ ἀπαίτησιν σιτικῶν Φόρων διοικήσεωσ καὶ οὐσιακῶν διὰ δημοσίων γεωργῶν τοῦ ἐνεστῶτοσ ἕκτου ἔτουσ ——. Ἔστι δέ· Πηλουσίου, —— ἄρουραι [.]$517\frac{57}{64}$, *πυροῦ ἀρτ.* $29.299\frac{45}{48}$, *κριθῆσ ἀρτ.* $302\frac{5}{8}$, *Φακοῦ ἀρτ.* $1261\frac{35}{48}$, *ὧν ἀ β ρ ό χ ο υ ἄρουραι* $4.437\frac{57}{64}$,

πυροῦ ἀρτ. 24.565$\frac{1}{4}\frac{3}{8}$, *κριθῆσ ἀρτ.* 296$\frac{5}{8}$, *Φxκοῦ ἀρτ.* [?], *λοιπαὶ ὁ μ ο λ ό γ ο υ ἄρουραι* [cetera fere desunt].[1])

Qui textus collati quid doceant, iam videamus. Cuiusque vici arva, tributo cui nomen *σιτικά* obnoxia, quaeque igitur *εἰσ ἀπαίτησιν ἤχθησαν,* in duas partes distinguuntur, *γῆν ἄβροχον* et *γῆν ὁμόλογον.* Hanc esse eam terram, quae, agricolis confitentibus, bene irrigata sit, non iam incertum est, si quidem prior textus bene explicatus est. Ita res factas esse affirmari potest: ubi primum Nilus crescendi finem fecit, ii rustici, quorum agri non inundati erant, de ea re magistratus certiores faciebant; qui statim in duas partes suorum vicorum terris divisis, alterum *γῆσ ἀβρόχου* indicem, alterum *ὁμολόγου* composuisse videntur.

Postea, accurata episcepsi, ut aiebant, habita, *τὸ ἀπαιτήσιμον* conscribebatur neque dubium est ex testimonio documentorum, quae tractamus, quin in eo componendo servata sit ea distinctio, quam diximus.

Quam rem satis mirabilem ita papyri *Rylands* editores interpretati sunt: verbis *γῆ ἄβροχοσ* in eius modi contextu non designari eos agros, qui re vera inundatione caruerint sed eos quos falso domini in *ἀβρόχων* indicem referendos curaverint, cum illis sine dubio tributum impositum non sit, neque in *ἀπαιτησίμῳ* eorum mentio facta sit. Quod tamen si verum esset, illud Pelusium, de quo pap. Berol. agit, miserrimum fallacibus et fraudulentis hominibus refertum receptaculum esset; *ἄρουραι* fere mille recte, amplius quattuor milia falso indicata essent! Quisquis profecto novit quam duris poenis eos, qui fiscum fraudare temptavissent, afficere Romani soliti sint, id factum minime credat. Quod in eadem papyro non iam exstat *γῆσ ἀβρόχου Φxκοῦ ἀρτxβῶν* numerus, magnopere dolendum est; quo fit ut non iam appareat utrum revera minus tributi ea terra omnis solverit, quod fortasse papyrus prior ostendit, quam terrae ex professo madefactae, an eadem regula et lege usi sint magistratus ad tributum constituendum. Papyrum Berol.

---

1) Collato textu priore in prima *ἀρουρῶν* mentione legendum esse [5]517$\frac{5}{6}\frac{7}{4}$, in fine autem hoc modo supplendum esse apparet: *ἄρουραι* [1080, *πυροῦ ἀρτ.* 4.734$\frac{2}{3}$, *κριθῆσ ἀρτ.* 6, *φακοῦ ἀρτ.* ?]; ratiocinationes hic iterare alienum videtur.

potius contrario favere videri nunc sufficiat notare. Quid autem sibi velint alterius papyri docti editores, qui simul γῆν ἄβροχον in talibus textibus terram iniuria hoc vocabulo a rusticis praeditam designare, simul tamen minus tributi ex iisdem terris esse exactum affirmant me fugit. Veri similius ita de his rebus cogitare mihi videtur: agricolas, ubi primum quam latissime posset Nilus terras superfusus esset, ἀβρόχουσ indicavisse supra iam dictum est; quin tamen etiam eas fertiles reddere conati sint, nemo dubitat, cum γῆν ἐπηντλημένην quoque exstitisse demonstrent documenta. Quae artificiose irrigata arva in neutra papyro inveniuntur, quod satis mirum est, cum saepe ita egisse agricolas manifestum sit. Sed ab initio γῆ ἐπηντλημένη (sive ἐπαντλητόσ) vere ἄβροχοσ erat, sicut γῆ καθ' ὕδατοσ ab initio certe ὁμόλογοσ. Duo libri postea a magistratibus conscripti esse videntur, alter indicem habens γῆσ ἀβρόχου, alter indicem ceterorum agrorum. Postea, episcepsi habita, non εἰσ ἀπαίτησιν ἤχθησαν arva nulla aqua madefacta aut ea quae sub aqua mansissent, cetera autem in tributi descriptionem referebantur, in qua ἀβρόχου et ὁμολόγου γῆσ discrepantiam servari apparet.

In papyro Berolinensi multo plures fuisse ἀρούρασ terrae ἀβρόχου quam ὁμολόγου γῆσ admirationem movet. Non huius loci est penitus has res perquirere; certe luce clarius videtur recte nos interpretatos esse in iis textibus eam vocem, quam tractemus.

In documentis enumerandis sequitur *Pap. Berol.* III 776, in cuius altera columna certe de vinetis agitur, quae tributo immunia per aliquot annos fuisse, postea autem, cum satis magnum fructum redderent, ea immunitate orbata esse videntur. Versus 16 sqq. ita ab editoribus papyri Rylands iam laudatae (l. l.) supplentur:

καὶ ἀπὸ προσγι(νομένων) ιγ (ἔτουσ).... αἱ εἰσ ἀτέλ(ειαν) ἀνταναιρ[ούμεναι . . .] διὰ προσγρ(άφου) εἰσ ὁμ[ο]λ(όγουσ) ἀ[ποκατεστάθησαν.

Huius vineae dominus, cum eius terra, sive modo consita, sive alia de causa, sterilis ad tempus facta esset, a magistratibus sine dubio petivit ut, legibus concedentibus, tributum remitteretur; re perspecta et immunitate concessa, in talium terrarum indicem proprium ea vinea inscripta est; nunc autem,

postquam satis ferax denuo reddita est, ex eo indice sublata et iis est addita, quibus nullum levamentum petitum, quarum igitur condicio communis et ordinaria et reditus satis magnus erat, quas recte se haberi silentio ipso vinitores confitebantur [1]).

Semper terram ὁμόλογον eam designare iam vidimus, cui nullum privilegium petitum sit, quam tributo alicui obnoxiam esse sua sponte profiteantur domini.

Sed non solum agris, etiam hominibus illa appellatio adiungitur. Lacunis sane scatens, sed in ea re, quam tractamus, satis perspicuus est textus, nobile M. Sempronii Liberalis, Aegypti praefecti, edictum volo (*Pap. Berol.* II 372 = Wilcken, *Chrest.* n. 19), cuius versus 22—23 optime ita suppleti sunt ... [ὡ]σ ὁμολόγ[ο]υ[σ] | [κακουργούσ. Sensus prorsus idem est; sunt enim confessi scelerati, nefarii certi, quos ipsa facta notent.

Imprimis in controversiam vocata est locutio ἄνδρεσ ὁμόλογοι in iis textibus, qui de tributo capitis sunt. Praeter ceteras est clarissimi Wilckeni bis [2]) edita interpretatio, qui ὁμόλογον virum eum esse disputat, qui latine dediticius vocetur, ὁμολογεῖν enim valere „sich dem Feinde ergeben nach bewaffnetem Widerstande", atque Gai Instit. I 14 („vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam adversus populum Romanum armis susceptis pugnaverunt, deinde victi se dediderunt.") conferri posse. Minus tamen rectam esse, minus apte quoque in quemque verbi usum cadere eam vertendi rationem, etiam aliis de causis improbandam esse iam alii putaverunt, optimo iure mea quidem sententia. Iterum eadem vox idem significat, ut opinor, quod e documentis nunc probaturus sum.

Papyri Londin. II p. 38, anni p. C. n. 94/95, versus 63—65 (= Wilcken, *Chrest.* n. 63) ita legantur:

Ἤχθησαν εἰσ ἀπαίτ(ησιν) τῷ ιγ (ἔτει) ὁμό(λογοι) ἄνδ(ρεσ) χκθ,
ὑπερ(ετεῖσ) ιγ (ἔτει) [3]) (ἐτῶν) ξα ε,
[τε]τελ(ευτηκότεσ) ιγ (ἔτει) β· (γίνονται) ἄνδ(ρεσ) χλϛ.

Eorum numerus indicatur, qui in vico quodam capitis tributum eius tertii decimi anni praestare debent, sive ipsi, sive

1) De pueris similia fere habet pap. *Stud. Pal.* I p. 64, quam infra tractabimus.

2) Apud Rostowzew, *Studien zur Gesch. des Kolonats* p. 220—223; tum in suo opere *Grundz. und Chrest. der Papyruskunde* I 1 p. 59—60, I 2 p. 88—90.

3) Haec est recta legendi ratio, locutio ὑπὲρ ιγ (ἔτουσ) nihili est.

per heredes. Qui enim anno vertente ad sexagesimum primum aetatis annum pervenerunt, non quidem totum, sed certe deminutum tributum solvebant, itaque εἰσ ἀπαίτησιν ἤχθησαν; item, si quis mortuus erat, heredes eius tributum ex parte quadam pendere cogebantur, sed ea solutio mortui nomine facta, mortuo, non heredibus imputabatur, quo fiebat ut mortuus ipse numeravisse pecuniam putaretur. Distinguuntur autem ab iis aetate maioribus et mortuis viri ὁμόλογοι; qui quales sint quaeritur. Ὑπερετῆ quendam non iam „dediticium" esse, quis credat? Immo cuiusque aetatis sunt dediticii. Facillime enim, iis textibus, qui de agris sunt, collatis, apparet quibus in rebus abhorreant ὁμόλογοι a ceteris qui tributum pendant: ubi primum aetate maior quis factus est aut vita decessit, de ea re certiores fiebant magistratus, neque tributi remissionem petere neglegebant homines. Ceteri autem, ut qui optime sciant sibi tributum capitis esse solvendum, nihil petunt eoque ipsi τὸ ἐπικεφάλαιον solvendum suscipiunt, atque summo iure, ut agri non controversi, ὁμόλογοι eodem sensu dicuntur. Immunitas agrorum non concedebatur antequam ἐπίσκεψισ habita est; eadem ratione hominum immunitatem ἐπίκρισισ praecedere debebat. Minus sane quam ea epicrisis, quae de pueris erat, nota est altera, cui obnoxii erant ii, qui τὸ ἐπικεφάλαιον antea solverant, postea autem non iam solvebant. Sed papyrus *Stud. Pal.* I p. 71, 159 et p. 74, 550 sqq. docet eos qui ad sexagesimum aetatis annum pervenerint, ἐπικρίνεσθαι; qua inquisitione sine dubio praeter cetera et imprimis quaerebatur utrum revera ad illam aetatem pervenisset quidam an emolumenti causa id mentitus esset; fraudi enim minime pepercisse homines ut fructum aliquem caperent, multae quoque papyri demonstrant. *Pap.* autem *Berol.* II 560, quam infra tractabo, etiam invalidos tributo pendendo absolutos esse probat, cum profecto intellectu facillimum sit ita res se habuisse ut iis quoque, qui sive aegritudine sive debilitate sibi ipsis consulere non possent, tributi levamentum concederetur, postquam id petitum esset. Quo fit ut ἄνδρασ ὁμολόγουσ esse eos pateat, qui tale beneficium, qui ἐπίκρισιν non petierint, sicut γῆ ὁμόλογοσ ea est, cui ἐπίσκεψισ non rogetur. Quid enim, ut exemplo utar, Herodem illum facere dicamus, qui anno p. C. n. 189 de se ipso haec

(*Pap. Berol.* I 115, 6 s. = Wilcken, *Chrest.* 203) scripserit: *καί εἰμι Ἡρώδης ὁ προγεγραμμένος λαογραφούμενος γέρδιος*, nisi aperte profiteri, *ὁμολογεῖν*, sibi *τὴν λαογραφίαν* esse pendendam, se infimi *τῶν λαογραφουμένων* generis esse? Nonne re videtur Herodes *ὁμόλογος* esse *λαογραφούμενος*?

Eodem fere sensu iterum vox *ὁμόλογος* legitur in pap. *Stud. Pal.* XX, 3 sqq. (saeculi II/III p. C. n.):

(*πέμπτου*) (*ἔτους*) *ἦσαν ὁ μ ό λ ο γ ο ι ἄνδ(ρες) ρμδ, λαογρ(αφία*) (*δραχμῶν*) [*εψξ*, (*προσδιαγραφόμεναι*) (*δραχμαὶ*) *τξ*

συμβολ(ικὰ) (*δρ.*) *ξδ*, *γ(ίνεται*) (*τάλαντον*) *α* (*δρ.*) *ρπδ*, *ἁλικῆς* (*δρ*) *ς*[

συμβολ(ικὰ) etc.

Quales sint hae rationes, mihi quidem non satis apertum et manifestum est. Sed cum de tributo capitis (*λαογραφία*) agatur, veri simile est voci, quam tractamus, eandem atque aliis locis inesse vim; cur tamen soli *ὁμόλογοι*, ceteris omissis, indicentur, me fugit. Certe apparet verbum, de quo agimus, non solum in iis textibus usurpari, in quibus aliis *λαογραφουμένων* generibus opponantur viri *ὁμόλογοι*, sed etiam, cum nulla fiat distinctio expressa.

Utrum idem in *Pap. Berol.* II 560, saeculi p. C. n. II, versibus 20—23 (= Wilcken, *Chrest.* n. 64) accidat, an alia ratione res se habeat, pro certo affirmare, cum tot sint lacunae, non possumus. Haec leguntur:

] *γεωργοῦντες ὁ μ ό λ ο γ ο ι ἄνδ(ρες) ρμδ* [1])

] *γεωργ[οῦ]ντ[ε]ς δημοσίαν καὶ οὐσιακὴν γῆν ἄνδ(ρες) ριε ὁμόλογοι ἄ] νδ(ρες) ρα ὑπερ(ετεῖς) ιγ ἐνσινῆς α*

] *περὶ τὴν κώμην βασιλικῆς γῆς διὰ δημοσίω(ν*) etc.

Fieri potest ut *ὁμόλογοι γεωργοῦντες* (cf. Johnson, Martin, Hunt, *Pap. Ryl.* II p. 288) ii sint homines, qui sine ullo dubio *δημοσίων γεωργῶν* muneribus fungi debeant; attamen participio *γεωργοῦντες* sua est vis, potiusque credam cum Wilckeno (ad locum) illud participium *γεωργοῦντες* demonstrare *ὁμολόγους ἄνδρας* certum aliquod hominum genus esse, qui ad tempus *γεωργοῦσιν*, non tamen verti debere voce „dediticii", sed „professi", ut qui denuo *ὑπερετέσιν* et *ἐνσιναῖς* opponantur,

1) Nonne casu idem est numerus atque in textu priore?

puto. Utut est, alia documenta probatura sunt *τοὺσ λαογραφουμένουσ*, i. e. eos qui *τὴν λαογραφίαν* pendebant, etiam aliis muneribus fungi, quae sua sponte, *ὁμόλογοι*, suscipere deberent.

Sensum, quem verum esse affirmo, optime, ut opinor, quoque illustrat papyrus edita in *Stud. Pal.* I p. 64, 142, in qua sermo est de pueris nondum adultis, qui sedibus ad tempus occupatis derelictis, cum parentibus in proprium domicilium, *τὴν ἰδίαν*, reversi, *ἐν ὁμολόγοισ ἀνελήφθησαν*. Haec enim legimus: *ἀπὸ ξέ(νησ) κα[τεισελθόντεσ?] σὺν τοῖσ πατράσι ἐν ὁμολ(όγοισ) ἀνειλ(ημμένοι)*. Qua de causa, quamquam *ἀφήλικεσ* tributum capitis nondum pendant, tamen in homologos assumpti sint, obscurum non videtur: cum ad annum aetatis decimum quartum pervenerint, sine ullo dubio et *λαογραφίαν* soluturi et ceteris *τῶν λαογραφουμένων* muneribus functuri sunt, nulla epicrisi sive inquisitione adhibita; quin, etiam si tributi remissionem petit, tamen non in eorum indicem, qui eandem petierint, inscribetur; iam nunc de tali puero dediticio non ambigitur utrum, ad iustam aetatem perveniens, *λαογραφούμενοσ* futurus sit an non. Quod optime cum iis, quae de vineis tradit *Pap. Berol.* III 776 supra commemorata, conferri potest. Utrum ad eandem rem pertineat locus ille *Codicis Theodosiani* (XI 24, 16), qui sic se habet: „ii sane qui vicis quibus adscripsi sunt derelictis <— —> et qui *homologi* more gentilicio nuncupantur", an non, per lacunam non iam satis manifestum est.

Inter ea munera, quae praeter tributum solvendum dediticii suscipere debeant, opera publica primum locum obtinent. Itaque ii qui capitis tributum sibi impositum esse concedebant aperte aut silentio, non solum argentum praestandum sed etiam laborem sibi conficiendum esse profitebantur, et sua sponte, quoad ius strictum respiciamus, saepe sane, si ad res ipsas, quae in hac questione non tanti sunt, attendamus, vi coacti, magistratuum iussis ac decretis obtemperabant. Quid ergo mirum, si tales quoque operarii *ὁμόλογοι* dicuntur? Fieri potest, quod equidem credo [1]), ut ab ea, quae de ipsa *λαογραφία* est, haec appellatio translata sit, cum iidem viri tributum penderent,

1) Cur ita credendum sit, cetera docebunt.

iidem opera praestarent; hoc certum: ipsius verbi ipsa vis eadem est. Huius usus testimonium sit *Pap. Londin.* II p. 228 sq. vs. 141 sq., ubi ὁμόλογοι operarii ab aliis, qui e vicis proximis ad auxiliandum arcessiti sunt, discernuntur. Illi sua sponte res imperatas suscipiebant, ab his vero, alterius vici incolis, haec opera aliena erant.

Postremo de viris homologis agunt Thebis repertae tesserae Graece conscriptae (in Wilckeni editione, *Griechische Ostraka*, numeris 412—415 designatae), e quibus unam (n. 414) transcribo:

Ψεναμούνιοσ Πεκύσιοσ προστάτησ θεοῦ ὁ μ ο λ (ό γ ῳ) Πιβοῦχι Πετεήσιοσ χαίρε(ιν)· ἀπέχω παρὰ σοῦ (δραχμὰσ) δ ὀβολοὶ (sic) β, τὴν λογείαν τοῦ θεοῦ περὶ τῶν δημοσίων. (Ἔτουσ) ἐνάτου Νέρωνοσ τοῦ κυρίου Μεσορὴ ια.

Quid e talibus textibus ad ipsum vocis ὁμόλογοσ sensum constituendum apparere possit? Nisi universe et generatim eadem vi atque λαογραφούμενοσ usurpatur, eos deorum cultores significare debet, qui sua sponte talem stipem se collaturos esse polliciti sint; quod tamen vix credam.

Non solum agri et homines ὁμόλογοι dicuntur, sed etiam verbo λαογραφία apponitur ea vox. Mirum tibi non videbitur, me λαογραφίαν ὁμόλογον significare eam arbitrari quae certa sit, de qua dubium non sit, quae ut inquisitione confirmaretur vel redargueretur rogatum non sit. Textus nunc iam videamus:

Papyrus *Stud. Pal.* I 71 (= Wilcken, *Chrest.* n. 61) nobis ἀπαιτήσιμον τοῦ Ἰουδαίων τελέσματοσ anni p. C. 72/3 servavit. Longior est textus quam ut transcribatur; hoc notandum est, versibus 180 et 203 mentionem fieri ἀνδρῶν τελείων ὄντων ἐν ὁ μ ο λ ό γ ῳ λ α ο γ ρ α φ ί ᾳ; ceterum in plures partes ibi Iudaei distinguuntur: sunt variae aetatis mulieres, sunt praeterea ἄνδρεσ quos dixi, tum ἀφήλικεσ, masculini generis iuniores, quibus Iudaea stips imposita iam est sed qui, minus quattuordecim annos nati, nondum λαογραφίαν solvunt; inter viros non erant ὑπερετεῖσ, certe non describuntur; feminam ὑπερετῆ, i. e. sexaginta annis maiorem habet vs. 184. Quod iam primo obtutu verisimile erat, hoc loco probatur: inter ἄνδρασ ὁμολόγουσ et ἄνδρασ τελείουσ ὄντασ ἐν ὁμολόγῳ λαογραφίᾳ non interest: ii enim sunt viri, quibus census certe praestandus est eoque ab aetate maioribus minoribusque et invalidis ac

feminis differunt. Sicut igitur viri dicuntur homologi, qui dediticiorum officia in se recipiant, ita ὁμόλογος dicitur descriptio, quam ex professo faciant. Fortasse quomodo fiat ut ampliore ibi formula usus sit documenti scriptor quaeris? At enim de altera stipe agens, copiosius certiusque alteram indicare necesse habuit. Utut est, hac dicendi via quam accuratissime et uberrime genus hominum, quod dixi, designatur.

Eodem pertinet maximi pretii documentum, ea ipsa de causa in controversiam vocatum, *Pap. Oxy.* 478 volo (= Wilcken, *Chrest.* n. 218), anno p. C. n. 132 conscriptum; quo filium suum Ptollim nomine iustae aetatis factum, censum solvere debere libertina quaedam declarat, non quidem totum sed partem eius, ut quem in numero τῶν δωδεκαδράχμων, eorum quibus laographia deminuta pendenda sit, duci oporteat; eius enim patrem Phaonem iam mortuum eiusdem ordinis δι' ὁμολόγου λαογραφίας ιγ ἔτους ʽΑδριανοῦ (= 128/129) fuisse et patronae suae patrem Dionysium ὁμοίως δωδεκάδραχμον fuisse δι' ἐπικρίσεως ζ ἔτους θεοῦ Τραιανοῦ (= 103/104) vitaque eum natu maiorem iam decessisse. Has sententias interpretandi rationes variae iterandae non videntur. Qui penitus eas novisse pensi habet, is ea, quae huius papyri editores principes et Wilckenus in commentariis et adnotationibus tradiderint, videat. Δι' ὁμολόγου autem λαογραφίας, quod idem valere ait atque λαογραφία τῶν ὁμολόγων (accipe „dediticiorum"), sensu et usu non differre ab illo δι' ἐπικρίσεως, quod δωδεκάδραχμος aliquis et dediticius sit, cum tributum solvat, et ἐπικεκριμένος, cum pars ei remissa sit, cum contendit clarissimus Wilcken, ei minime credo. Cur enim in publici iuris documento illa dicendi varietas? Neque qua re adductus scriptor honestae illi et honorabili appellationi δι' ἐπικρίσεως altero loco praetulerit illud δι' ὁμολόγου λαογραφίας, quod dedecori magis sit, facile videtur intellectu. Postremo huc potius omnia, quae adhuc vidimus, inclinant ut distinguatur quod ὁμόλογον dicitur ab epicrisi, si non concessa at certe petita. Eadem igitur vi δωδεκάδραχμον aliquem dici „per epicrisim" et eadem „per apertam laographiam" defendi posse nego. Illa voce ὁμοίως, quae ad unum δωδεκάδραχμος pertinet, in errorem ne inductus sis; petitricis enim refert et pueri patrem et patronae patrem eiusdem ordinis

esse, non tales esse „per similia". Quid re intersit, quaerentibus facilius patebit si ea, quae ad utrumque virum pertinent, inter se opposuerimus. Documentum autem ipsum quin anno p. C. n. 132 conscriptum sit, nullum est dubium [1]). De utroque igitur haec discimus:

de Phaone	de Dionysio
μητροπολίτησ δωδεκάδραχμοσ est,	*μητροπολίτησ δωδεκάδραχμοσ* est,
δι' ὁμολόγου λαογραφίασ,	*δι' ἐπικρίσεωσ*,
anni 13 Hadriani (= p. C. n. 128/9 [= ante 4 annos),	anni 7 Traiani (= p. C. n. 103/4 [= ante 19 annos),
quo anno census non est habitus;	quo anno census est habitus;
iam mortuus est.	iam mortuus est *ὑπερετήσ*.

Sequiturne aliquid ex iis partim similibus partim variis rebus, quod eas locutiones, quas tractamus quaeque secundum locum obtinent, explicet? Iam videamus.

Atque fortasse, quod mihi quidem accidit, primum de illa diversitate cogites, quae de censu, qui decimo quinto quoque anno agi solebat, est: nempe anno 13 Hadriani censum non esse factum, 7 Traiani contra eum esse habitum. At, quod sciamus, ad censum epicrisis referenda non videtur; sunt enim documenta [2]), quae eodem anno epicrisim habitam esse atque census fuerit, demonstrant; sunt alii textus [3]), quibus contraria res manifesta est. Formula *δι' ἐπικρίσεωσ* igitur cum census anno cohaerere non videtur.

Itaque alia ratione veritatem quaeramus, a ceteris discrepantiis profecti. Idem non valet *δι' ἐπικρίσεωσ* et *ἐπικεκριμένοσ*, neque *δι' ὁμολόγου λαογραφίασ* et *λαογραφούμενοσ ὁμόλογοσ*: prius enim utrumque non rem ipsam, nempe utrumque virum esse metropolitem, qui duodecim drachmas pendat, significat, sed viam ac rationem qua talium virorum privilegium demonstratur; ut aliis verbis utar, ea testimonia afferuntur, ea documenta, ea publica instrumenta proferuntur quibus patere possit et Phaonem et Dionysium eiusdem beneficio ornati ordinis esse; privilegium eius modi suum esse non satis est

1) Cf. Wilcken, *Chrest.* p. 251/2.
2) E. g. *Pap. Lond.* II p. 38, 54 s.
3) E. g. *Pap. Lips.* 561 ed. Wilcken, *Chrest.* n. 217.

contendere, etiam e publicis tabulis comprobetur, neque ex iisdem semper; certe cuiusque generis documento ultimo ad probandum usi sunt. Magistratus, ad quem petitio mittitur, ad certum aliquem in metropoleos actis publicis locum reicitur, ad ultimum sane, quo in loco res ita se habere ut petitrix affirmet, appareat. Neque semel brevitatis causa voce *ἐπικρίσεωσ* usi sunt ut non inquisitionem ipsam, sed inquisitionis documentum designarent [1]), et eodem modo factum esse ut vox *λαογραφία* census tabulas vellet, *τὰ ἀπαιτήσιμα* vel similia, facile intellegitur. Quare ita vertendae videntur locutiones: altera „ex testimonio epicriseos documentorum anni 7 Traiani principis", altera „teste *ὁμολόγου λαογραφίασ* indice anni 13 Hadriani principis".

Phao autem minus sexaginta annos natus vitam posuit, Dionysius contra aetate maior. Quae diversitas, collatis iis quae exposui in *Pap. Lond.* II p. 38 tractanda (v. supra p. 129), cur ad eorum annorum documenta reiciatur magistratus, docet. Dionysium enim septimo Traiani principis anno sexagesimum aetatis annum explevisse contendo, quo factum esset ut in posterum duodecim drachmis pendendis levatus esset, postquam eum ad illam aetatem re pervenisse epicrisis demonstraverit. Ut diutius vixit, quippe qui *ὑπερετήσ* mortuus esset (quo anno minime refert neque igitur conscribitur), ita posteriorum annorum documenta de eius privilegio nihil docuisse videntur, quod scribere supervacaneum erat, cum prorsus nihil iam penderet; neque magis eo anno in libris *τῶν ὁμολόγων λαογραφουμένων* inveniri poterat eius nomen, cum epicrisim postulavisset. Quo fit ut eius anni *ἐπικρίσεωσ* documentum hac in re testimonio afferatur et recte eo reiciatur magistratus. Phaonem contra, antequam ad sexagesimum annis pervenit, mortuum, ita non *ἐπικριθῆναι* manifestum est. Alia igitur ratione eius privilegium probandum erat neque certius erat aliquid quam census libri; in iis enim, qui quotannis, prout mortui essent aut ad iustam aetatem pervenissent aut eam aetatem excessissent incolae dediticii, mutabantur, etiam Phao inter dodecadrachmos legebatur neque dubito quin iterum ad ultimum census librum

---

1) Cf. *Pap. Berol.* I 324, 19 (= Wilcken, *Chrest.* n. 219).

annuum, in quo inveniri posset, revocaverit petitrix; ita ut eum anno 13 Hadriani principis mortuum esse pronuntiare possimus; nam, ut in promptu est, non iam describebantur mortui, nisi eo anno quo exstincti erant. Tributi ex parte immunitas minime effecit ut Phao non inter ὁμολόγους referretur, cum nemo eius mortem providere posset.

Quae contenderim ut paucis repetam, Dionysium anno p. C. n. 103 sexaginta annos natum, quae aetas ei optime convenit, quippe qui fortasse Ptollidis pueri avus[1]) fuerit, ἐπικριθῆναι puto; cuius inquisitionis documentum idem ultimum fuit eius privilegii testimonium; Phaonem contra ante quattuor annos mortuum esse credo, filiolo decimum aetatis annum agente, eoque factum esse ut anni p. C. n. 128 census descriptio demonstrare posset eum eiusdem ac Dionysium fuisse ordinis. Inter utramque enuntiationem interesse vidimus, utramque ad publica scripta referre, quorum utrumque ex natura sua proprio modo idem beneficium demonstret. Simul autem etiam hoc loco sententiae ὁμόλογος λαογραφία, nisi quod documentum ipsum designet, eandem atque alibi esse vim, atque adiectivum ὁμόλογος, quod nos tractamus, idem, quod semper diximus, significare manifestum est.

Ut de viris homologis non solum in iis papyris, quae de tributis et stipibus sunt, sed etiam in documentis, quae ad opera publica pertinent, sermonem esse vidimus, ita ὁμόλογος λαογραφία locutio etiam cum aggeribus exstruendis aliisque operibus perficiendis cohaeret. Cum autem ad censum, ad capitis tributum proprie pertineat illa enuntiatio, ad alias res postea sit translata, rem ita quoque se habere de voce ὁμόλογος sola usurpata aut adiuncto vocabulo ἄνδρες, quod iam supra dixi (p. 131), credendum est.

Pap. Berol. II 618, 13 (anni p. C. n. 213/4) verbis ἀπὸ μὲν ὁμολ(όγου) λαογρ(αφίας) iterum, ut supra, opifices ipsius vici iis, qui ex proximis vicis ad laborem publicum praestandum arcessiti sunt (οἱ ἐκ προτροπῆς πρὸς καιρὸν παραγινόμενοι πρὸς τὴν τῆς γῆς ὑπηρεσίαν) opponit. Quos ἀπὸ ὁμολόγου λαογραφίας prorsus eosdem esse atque τοὺς ὁμολόγους, quorum

1) Ita iam Wilckenus *Chrest.* in summa pag. 253.

mentionem fecit *Pap. Lond.* in pag. 132 tractata, nulla demonstratione eget.

Si non omnia in his rebus incerta amovi, at ambiguae vocis interpretationem planam et facilem confirmasse mihi videor.

Plut. v. Agidis c. 2 Παραβάλωμεν (immo παραβαλοῦμεν) δ' αὐτοῖς (sc. Gracchis) Λακωνικὸν ζεῦγος δημαγωγῶν Ἆγιν καὶ Κλεωμένην τοὺς βασιλεῖς. Καὶ γὰρ οὗτοι τὸν δῆμον αὔξοντες, ὥσπερ ἐκεῖνοι, καὶ πολιτείαν καλὴν καὶ δικαίαν ἐκλελοιπυῖαν πολὺν χρόνον ἀναλαμβάνοντες, ὁμοίως ἀπηχθάνοντο τοῖς δυνατοῖς μὴ βουλομένοις ἀφεῖναι τὴν συνήθη πλεονεξίαν.

Haud facile quid hic Plutarchus sibi velit perspicies, nisi inter τόν et δῆμον insreueris particulam τε. Duobus consiliis novatores Spartani odium nobilium in se provocarunt, licet alterum esset populare, alterum quam maxime antiquum et Lycurgeum.

ib. c. 9 sq. Largitur populo Agis pecuniam suam πολλὴν οὖσαν ἐν τοῖς γεωργουμένοις καὶ νεμομένοις.

Non longa opus est deliberatione ad intelligendum ἔν τε γεῶργ. καὶ νεμ. requiri. Populus autem admirabatur iuvenem regem ὡς δι' ἐτῶν ὁμοῦ τριακοσίων πεφηνότος ἀξίου τῆς Σπάρτης βασιλέως.

Ex certo et constanti usu Plutarchi ὁμοῦ τι (= circiter) est legendum. Nudum istud ὁμοῦ sensu caret.

I. I. H.

DE HORATI ARTIS POETICAE U. 120

SCRIPSIT

I. S. PHILLIMORE.

Scriptor *honoratum* si forte reponis Achillem....

Haec lectio a uiris bonae Latinitatis peritissimis praeeunte Bentleio damnata iamdudum hebescente criticorum acumine in uolgatum Horati textum denuo se ingessit, cum tamen nemo exemplis eam satis comprobauit. Quamuis enim pluribus locis Cicero *honoratos* dixerit qui non reuera honores adepti essent, tamen nusquam id fecit quin ab honoribus adipiscendis translatio agnosci possit. Usus est sane hoc uerbo de Thucydide (*Orat.* 32) uel de Dionysio philosopho (ad Att. IX, xii. 2): sed quid huiusmodi hominibus cum Pelei Thetidisque nato, Myrmidonum rege? Unde illi honores aut honos? Nisi forte ideo honoratum dixit Horatius quod ipse unum se omnium ἀγέραστον doluit.

Recte igitur scribarum non poetae hanc esse Latinitatem Bentleius contendit: in neminem enim nisi ciuem cui ciuilis aliqua dignitas defertur, recte cadit ut *honoratus* dicatur. Atqui si ille uitium bene agnouit, idem in medendo minus felix. Nam et quod ipse proposuit *Homereum* et quod inde alter traxit *Homeriacum*, auctoritate carent. Quid quod nec ad rationem loci bene perspectam satis accommodata? Quae si prius nobis constiterit, nescio an aptius uerbum e litteris perperam descriptis elici possit.

Ergo quid sibi uolt illud *scriptor*? An ipsum pro eo q. e. 'tragoediarum scriptor' positum est? Non credo: neque si noster in *Epist.* II, i, 62

'ad nostrum tempus Liui scriptoris ab aeuo'

Andronicum a tot aliis Liuiis qui nihil scripserunt distinguere uoluit; nec, si Publilius (ap. Macrob. Sat. II, VII, 8)

'quicum contendisti *scriptor* hunc spectator adiuua'

scribendi et spectandi officia inuicem opposuit, statim efficitur ut ubiuis huic uoci subaudiendum sit 'fabularum'. Atque hoc praesertim loco cum nihil attineat Achillem epitheto ornare (nec enim ille magis Homereus quam Aeschyleus, uel Sophocleus, uel Euripideus — quis eum non induxit?) multum refert qualis uel qualium ipse scriptor Piso Achillem reponere debeat. Ipsum Horatium consule

'non ego inornata et dominantia nomina solum
uerbaque, Pisones, *Satyrorum scriptor* amabo'
(A. P., 235).

Nonne apparet sub istis litteris quae h-o-n-o-r-a-t-u-m faciunt quaerendum esse genetiuom aliquem casum quo scriptoris character definiatur? Redde quaeso ac restitue poetae

'scriptor *honestorum*, si forte r. A.'

Honesta autem sunt qualia legebat Tiberius, speciosa (*Epist.* I, IX, 4 — legentis *honesta* Neronis), decora, ad tragicum spiritum convenientia. Honestis contraria sunt turpia: haec scribat licet qui ad mimicam uilitatem se demittet uel qui Achillem per παρατραγῳδέαν comicum inducet. At non haec Pisoni conveniunt, qui ex tota Arte Poetica tragici carminis praemia petiisse manifestatur. Interpretes ueteres, Donatus et Seruius, saepe hoc uerbo usi sunt in locutionibus siue Vergilianis siue Terentianis laudandis: e. g., Don. ad *Andriam*, 460.

Sensus quidem bene habet, nec difficile est animo repraesentare qui potissimum ex tot sollemnibus antiquariorum erroribus nitorem tersissimi poetae hac macula infecerit. Scilicet cum *honorum* in *honorum* abiisset, mox hoc explendi uersus gratia male in *honoratum* creuit.

Scribebam Glasguae Scotorum mense Nouembri MCMXXI.

APULEIANA.

SCRIPSIT

H. WAGENVOORT H. f.

Ad fabulam quae est de Psyche et Cupidine adnotationes.

Met. V. 1: 'parietes omnes argenteo caelamine conteguntur bestiis et *id genus* pecudibus occurrentibus ob os introeuntium. Mirus prorsum [magnae artis] homo, immo semideus vel certe deus, qui.....' e. q. s.

Sermo hoc loco est de splendidissima illa Cupidinis regia ab ipsis deis aedificata, quae primo obtutu divini domicilii prae se fert speciem. Quid autem sibi velit illud *id genus pecudibus* satis perlucidum non est. Fuerunt qui cogitarent de pecudibus feris sive efferatis, velut quae a Varrone commemorantur, *d. r. r.* 2. 1: 'etiamnunc in locis multis genera pecudum ferarum sunt aliquot, ut in Phrygia ex ovibus, in Samothrace caprarum'. Purserus in egregio suo commentario conferri iubet locum qui est *Met.* 2. 1: *boves et id genus pecua*, sed ipse concedit, non constare rationem, quoniam quidem inter *boves* et *pecua* multo minor sit discrepantia quam inter verba quae sunt *bestiae* et *pecudes*.

Procul dubio hic locus corruptelae suspicionem movet et procedente tempore magnus nimirum congestus est emendationum numerus, quas omnes enumerare longum est. Iure autem Purserus monuit, summa prudentia agendum esse in cultro adhibendo, quippe cum accusativus ille qui dicitur descriptivus *id genus* verum Apulei stylum prodere videatur: in tribus e. g. capitibus deinceps succedentibus (*Apol.* 9, 10, 11)

quater occurrit. Fortasse eam ob causam Helmius censuit nil nisi ⟨*aliis*⟩ inserendum esse ante verba *id genus*; Purserus cunctanter eodem loco inserere proposuit ⟨*ceteris*⟩. Quo pacto quid profecerimus me quidem latere fateor.

Nescio an potius alia via ineunda sit ad hanc difficultatem tollendam. Fieri enim potuit, ut *id genus* illud suo loco aberraverit, immo hoc ita factum esse paene in promptu est. Etenim primo quidem loco haud raro tale quid accidit in Apulei traditione: cfr. *magnae artis* in sententia proxima; secundo autem verba q. s. *bestiae* et *pecudes* (vel plerumque *ferae* et *pecudes*) saepissime inter se coniunguntur cum quis omnia animalium genera tam fera quam mansueta complecti vult. Cuius rei post Hildebrandum Butlerus et Owenus (ad *Apol.* 7, ubi legimus *feris et pecudibus*) haec exempla attulerunt: apud ipsum Madaurensem *Apol.* 12 *pecuinis et ferinis*; Sen. *Ep.* 108. 20 *pecudibus ferisve; N. Q.* III. 25. 2 *fera et pecus omne*; Suet. *Ner.* 31 *pecudum et ferarum*; addo Apul. *Met.* 11. 1: *pecuina et ferina;* Mart. IX. 71. 9: *pecudesque feraeque.* Num cui his verbis sive *id genus* addere sive aliud quid ineptum non videatur atque molestum?

Iam mea quidem opinione duo tantum loci sunt, quorum ratio habenda est. Primo quidem in sententia proxima post *mirus prorsum.* Ibi quidem vitii origo facillime indagari posset. Fac enim scribam aliquem pro verbis illis q. s. *magnae artis* substituere voluisse *id genus*, id quod re vera legendum esset, atque ideo supra scripsisse: nil mirum profecto, si in lineam superiorem devenissent. Atqui hoc experimentum parum procedit, nam si legimus: 'mirus prorsum id genus homo, immo semideus vel certe deus....', tum *id genus homo* subiectum evadit sententiae, cum tamen haec verba eadem vice fungi oporteat atque nomina illa q. s. *semideus* et *deus.*

Altera autem atque ea probabilior coniectura exsistere mihi visa est, quae me quidem iudice veram textus interpretandi viam indicet. Legendum esse opinor: 'nam summa laquearia citro et ebore curiose cavata subeunt aureae columnae, parietes ⟨*id genus*⟩ omnes argenteo caelamine conteguntur bestiis et pecudibus occurrentibus ob os introeuntium'.

Ita si legimus, omnis scrupulus sublatus esse mihi videtur.

Nempe notatu dignum est in descriptione tam accurata, quaeque copiose narret qua materia laquearia, columnae, paulo infra etiam pavimentum, constructa essent, prorsus nos celari de parietum materia. Sane hoc quidem auctor nos docet, muros argentea caelatura fuisse contectos, sed satis hoc artificium novimus ut intellegamus, non totos parietes a summo ad imum tali caelamine obductos finxisse Apuleium, neque tam simpliciter eum verbo contegendi usum esse. Quod si loco proposito inserimus *id genus*, non solum columnae sed etiam parietes aurei erant, atque hi quidem caelamine contecti. Parietes aureos in Orientis domibus regiis exstitisse haud raro legimus, sed etiam Romae imperator Nero domum suam construxerat auream, de qua Plinius *n. h.* 33. 54: 'Nero Pompei theatrum operuit auro....; et quota pars ea fuit aureae domus ambientis urbem!' Nequaquam igitur fictam cogitatione imaginem Apuleius nobis depinxit. Accedit quod ipse ne dubitare quidem nos sinit, cum paulo infra ita procedat: 'ceterae partes longe lateque dispositae domus sine pretio pretiosae *totique parietes solidati massis aureis* splendore proprio coruscant.'

Sic ea verba, quae ante *pecudibus* posita iure suspicionem movent, post *parietes* aegre desiderantur.

***

Met. V. 5: 'Ea nocte ad suam Psychen sic infit maritus — namque praeter oculos et manibus et auribus † *ius* nihil sentiebatur'.

In praefatione quam editioni suae praemisit (*Flor.* p. LVI) Helmius haec dicit: 'In fabula Amoris et Psychae duo sunt loci, qui adhuc remedium expectant'; quorum alter me quoque vexare pergit, alterius nescio an mihi contigerit ut non ipsam lectionem genuinam, ita certe verum sensum enucleare et restituere.

Obiter moneo, quod nondum adhuc notatum esse videtur, in huius sententiae initio pronomini q. e. *ea* vim indefinitam esse attribuendam, ita ut *ea nocte* idem significet atque *quadam nocte* („eens op 'n nacht"). Capitis quarti initio de certa quidem nocte sermo fit, sed quisquis sequentia perlegerit facile

concedet, eam hoc loco non posse intellegi. Alia huius rei certa exempla mihi quidem non innotuerunt, nisi quod quodammodo ea comparare possumus quae legimus *Apol.* 82: 'haec et id genus ea quam merito tunc dici potuerunt'; ibi quoque pronomen *ea* magnam partem propria significatione privata esse et sensu fere indefinito adhibita esse videtur, etsi hunc transitum aliquanto leniorem esse concedo. Nihilo setius hanc rem non neglegendam esse arbitror, praesertim cum in posterioribus quae e sermone Latino fluxerint linguis pronomen q. e. *is*, *ea*, *id* radicitus evanuerit.

Iam pergamus ad cetera interpretanda; necesse autem erit simplicia quaedam et luce clariora in mentem nobis revocemus, quae pertinent ad usum praepositionis q. e. *praeter*, imprimis apud Apuleium. Primum hoc dico: *praeter* aut addit aliquid aut excipit, atque id ita quidem, ut hoc sensu in sententiis generalibus, illo in ceteris adhibeatur. Velut cum dico: 'praeter Caium omnes aderant', excipi Caium volo, sed cum ita loquor: 'praeter Caium et Lucius et Publius aderant', Caius ceteris duobus additur.

Ergo, si praeter *ius* illud omnia recte tradita sunt, qua de re nemo adhuc quod sciam dubitavit, tum verba *praeter oculos* non excipiendum esse visum sed ceteris sensibus addendum indicant. Itaque si nihil sentiebatur, tum neque oculis neque manibus neque auribus quicquam sentiebatur; sin cum multis interpretibus coniectura sententiam restituimus affirmativam, (legendo e. g. cum Luetjohannio *is non nihil sentiebatur*), tum necessario et oculis et manibus et auribus sentiebatur. Quod si minus probabile, immo absurdum videtur, non mihi imputandum est: ipsa ratio cogit.

Altera observatio haec est: Apuleius illa praepositione uti solet, non modo ut novum subiectum vel obiectum aliis adiciat, sed etiam qua aliorum casuum enumerationem variet. Quam rem duo exempla illustrent. *Met. l.* X. 34 narrationem praebet obsceniorem: nuptiarum aspectu asini et mulieris veneficae in scena celebrandarum populus delectabitur. Paulo ante asinus secum reputat quod sibi imminet dedecus: 'at ego *praeter* pudorem obeundi publice concubitus, praeter contagium scelestae pollutaeque feminae, metu etiam mortis cruciabar'. Sane hoc

exemplum utile est: *praeter pudorem — metu etiam mortis* idem valet quod *non solum pudore, sed etiam metu mortis.* Quin in altera sententiae parte etiam audacius auctor loquitur, ubi per ellipsin haec vult dicere: non solum contagio scelestae pollutaeque feminae.... immo, non solum cogitatione contagii scelestae p. f., sed etiam metu. Identidem talia apud Apuleium leguntur, velut *Met. l.* IV. 12, ubi narratur, latronem quendam parietes perfodisse casae aniculae in cubiculo superiore dormientis. Quo ubi devenit, anus astuta dolo eum adducit ut per altam fenestram prospiciat; tum levi tantum ictu opus est ut labatur et praeceps detur ad terram. 'Qui *praeter* altitudinem nimiam super quendam etiam vastissimum lapidem propter iacentem decidens.... non diu cruciatus vitam evasit'. Vide quam artificiose auctor duas mortis causas expresserit et duorum casuum ablativorum usum vitaverit.

Quibus rebus perpensis iam erit luce clarius, iniuria plerosque commentatores verba q. s. *praeter oculos* interpretatos esse: *exceptis oculis*, velut Beckius ita legere voluit: 'istius nihil non sentiebatur', atque hunc ait esse sensum: 'nam oculis exceptis manibus et auribus optime sentiebat Psyche eum adesse', quem praepositionis usum prorsus abhorrere ab Apulei stylo dicendi demonstrasse mihi videor.

Gravissimam primo aspectu sic ortam esse difficultatem non nego, sed videamus possitne superari. Fac scriptum fuisse tale quid: 'non solum oculis, sed etiam manibus et auribus peculiare nihil sentiebatur'. Optime tum quod ad sensum pertinet omnia procedunt: prae noctis tenebris oculis videlicet quicquam sentire peculiare non licebat, sed quod maius est, etiam manibus et auribus maritum illum, quem tam taetrum fore tamque crudelem virgini praedixerant, a natura humana alienum esse omnino nihil sentiebatur. Ipsa autem auctoris verba restituere minus nimirum facile erit; mihi quidem haec coniectura probabilissima est, eum scripsisse: 'namque praeter oculos et manibus et auribus *immanius nihil* sentiebatur'. Ergo his verbis meo iudicio non continetur argumentum, maxime scilicet supervacaneum, quare fieri potuerit ut Psyche adesse maritum senserit, sed Apuleius animos legentium comparare vult ad comissimam illam ac mitissimam allocutionem, quam sine dubio

paulo magis exspectaverint quam ipsa nova nupta: 'Psyche dulcissima et cara uxor'.

* * *

Met. V. 20: 'quoniam nos originis nexus pro tua incolumitate <*ne*> periculum quidem ullum ante oculos habere compellit.....'

Hoc loco agendum erit de re parvula nec tamen nullius momenti. Psyches sorores pereunt invidia et curiositate; precibus eius commotus Cupido permisit ut regiam viserent et oculis perlustrarent, quo facto suspicio iis orta est fieri non posse quin maritus ille ignotus sororis minimae natu sit deus quispiam. Itaque conubio sibi inviso finem facere constituunt: regia denuo intrata altera ex iis oraculo formidoloso in mentem revocato virgini simplici persuadet monstro horrendo eam nupsisse, altera deinde monstri interficiendi consilium profert atque ita fari incipit: 'quoniam nos....' e. q. s. Quae verba postquam Hildebrandus defendit, et Helmius et Purserus <*ne*> inseruerunt, pronomen *ullum* a tali sententia affirmanti alienum esse rati. Iniuria id quidem meo iudicio, quod ut argumentis stabiliam, duae quaestiones mihi tractandae erunt, prior, sitne lectio *periculum quidem ullum* repudianda quod a sermone Latino abhorreat, altera, si revera defendi possit, utra lectio melius cum contextu conveniat.

Quod pertinet ad priorem quaestionem hoc loco longus esse nolo, quippe quam nuper fusius persecutus sim in commentariis quarto quoque mense in lucem prodeuntibus quibus titulus Neophilologus (a. VII fasc. 2), ubi demonstrare conatus sum pronomina illa q. s. *quisquam* et *ullus* nequaquam necessario coniungenda esse cum sententiis negativis: hoc tantum refert, sintne posita cum sententiae ictu ita ut nil nisi ipsam negationem negent. Sed cui haec curae sunt, quae alibi exposui ut inspiciat vehementer quaeso; equidem mihi persuasi nihil esse quod quis textui tradito obiciat, licet nonnihil remotus sit ab oratione Ciceronis. Quod si cum commentatoribus illis locum sanare volumus, sensus neque melior exsistit neque aptior; tum enim non sermo est de Psyches periculo, quod

illac omnibus viribus se avertere velle contendant, sed de ipsarum sororum periculo ab ipsis pro Psyches salute neglecto. Ita rem se habere non credo, primo quod non sorores ipsae facinus perpetraturae sunt sed Psychae committendum relinquunt. At per ludibrium fortasse Apuleius ita locutus est! Audio; nego quoque. Etenim crebro iam de ipsius Psyches periculo auctor locutus est: c. 17 'tu quidem felix et ipsa tanti mali ignorantia beata, sedes *incuriosa periculi tui*'; c. 18 'ad haec iam tua est existimatio, utrum sororibus *pro tua cara salute sollicitis* adsentiri velis et declinata morte nobiscum *secura periculi* vivere an saevissimae bestiae sepeliri visceribus'; c. 19 'nunc si quam salutarem opem *periclitanti sorori* vestrae potestis adferre, iam nunc subsistite'.

Nihil ergo hoc loco mutemus, sed pronomini saepe hucusque male mulcato suum iam attribuamus.

AD RUTILIUM NAMATIANUM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Poeta dum Castrum, quod Inui esse putat, praetervehitur, in oppidi ruderibus simulacrum dei observat, cui nomen suum locus debet.

227 Stringimus .... et fluctu et tempore Castrum:
Index semiruti porta vetusta loci.
Praesidet exigui formatus *imagine* saxi,
Qui pastorali cornua fronte gerit.

Lacunam, quae in versu primo est, alii aliter explendam putant: certa medela nondum inventa est. Pro *imagine* autem Baehrens fortasse *margine* emendandum esse ascripsit. Si quid mutandum est, equidem maluerim: *in aggere*. In eis vero, quae de eodem numine mox sequuntur, Baehrensium traditam lectionem male immutasse credo:

233 Seu Pan Tyrrhenis mutavit Maenala silvis
Sive sinus patrios incola Faunus init,
Dum renovat largo mortalia semina fetu,
Fingitur in venerem pronior esse deus.

Baehrens enim de suo recensuit: *Dumve novat*, ita argumentatus: 'propositum Inui nomen duplici modo explicatur: vel ab ineundo terram (sive ex Graecia peregrinus sive indigena in abditum patriae sinum migrans) deus dictus est vel ab ineundo feminas'. At vereor ne in loco explicando subtilitati minutiori indulserit neve in dumeta correpserit. Mihi Rutilius hoc voluisse videtur: Inuus sive deus peregrinus est, qui ex Arcadia huc pervenit, sive indigena in patriae sinus abditos recedens, utique tamquam deus fingitur in venerem

propensior, dum renovat h. e. id quod ex eo apparet quod largo fetu renovat mortalia semina.

Quod poeta respectu nominis dei haud dubio verbum *init* posuit, Baehrensium in errorem induxit, cum praesertim *mortalia semina* de una hominum propagine dicta esse sibi persuaserit; haec verba intellegenda sunt in universum de fructibus tam animalium et plantarum quam hominum, qua de causa coniecturas *saecula* Muelleri et *femina* G. F. Ungeri reiciendas esse opinor.

Ad Herculis portum iam accedentem Rutilium locum ipse M. Aemilii Lepidi admonet, qui Romae arma quondam intulit, atque quattuor Lepidos percenset, qui maleficia qualiacumque commiserunt, quibus consideratis exclamat:

309 Nominibus certos credam decurrere mores?
Moribus an potius nomina certa dari?
Quicquid id est, mirus Latiis annalibus ordo,
Quod Lepidum toties reccidit ense malum.

Voc. *ense* non concoquo neque ullo modo probabiliter explicari posse reor: plane etiam obloquitur eis quae de quarto Lepido dicta sunt. Quandoquidem poetam hoc voluisse credo: mirum est quod in nostris annalibus toties Lepidus aliquis vir malus recurrit, hoc eum scripsisse suspicor:

Quod Lepidum toties reccidit esse malum.

Fieri etiam potest ut miratus sit res tam sibi contrarias quam sunt *lepidum* et *malum*, in annalibus toties esse coniunctas, ita ut verborum lusui indulsisse putandus sit.

Mons Argentarius cum Isthmo comparatur.

319 Qualis per geminos fluctus Ephyreius Isthmos
Ionias bimari litore findit aquas.

Baehrens ascripsit, *fluctus* vix sanum sibi videri et fortasse legendum esse *ductus*. Malim: *flexus*, ut *per geminos flexus* verbis *ancipiti iugo* vs. 316 respondeant. Cf. Curt.: duo terrae eius velut bracchia excurrunt; media flexu modico sinum faciunt, Mela: grandis litoris flexus grandem insulam includit.

Poeta cum Ilvae appropinquat, ferri fecunditatem huius

insulae multis laudibus celebrans comparationem instituit inter auri ferrique usum atque utilitatem vss. 351—368, in quibus duo manu emendatrice egere mihi videntur. In damnis, quae generi humano aurum inferre solet, enumerandis hoc affert:

359 Aurea legitimas expugnant munera taedas,
Virgineosque sinus aureus imber emit.

Hunc locum legenti numquam non mihi persuadetur poetae obversatum esse Iovem in imbrem aureum conversum et Danaën, quae Persea pluvio conceperat auro. Eo quod vocabulo 'imber' usus est, de hac re nulla potest esse dubitatio. Quae cum ita sint, verbum *emit* ab hoc loco alienum esse atque reponendum credo:

Virgineosque sinus aureus imber init.

Forte evenit ut alibi quoque vocabula *sinus* et *init* in eodem versu poeta posuerit, illud vero significatione non eadem, sc. vs. 234:

Sive sinus patrios incola Faunus init.

Ad versum alterum, quem hac in comparatione metallorum corruptela laborare puto, nunc transeo. Poeta postquam mala quibus auri sacra fames homines afficit exposuit, ad ferri merita commemoranda sic pergit:

363 At contra ferro squallentia rura coluntur,
Ferro vivendi prima reperta via est:
Saecula semideum, ferrati nescia Martis,
Ferro crudeles sustinuere feras:
Humanis manibus non sufficit usus inermis,
Si non sint aliae ferrea tela manus.

Equidem illud *ferro* in vs. 366 non extrico. Rutilium hoc voluisse arbitror: Genus semideum non novit usum armorum telorumque ferreorum neque ad bellum gerendum neque ad feras propulsandas: hominibus vero manus nudae ad talia non sufficiunt, sed opus est ferreis telis, quae alterius paris manuum vice iam funguntur. Haec interpretatio si vera est — neque aliam locus admittere mihi quidem videtur —, lectio *ferro* concinnitatem comparationis atque totius loci sententiam misere disturbat ac corrumpit. Qua de causa mihi constat, importunum illud *ferro* e vs. 364 per errorem hic repetitum, scripturam archetypam detrusisse, quam ita revocare velim:

Saecula semideum, ferrati nescia Martis,
Robore crudeles sustinuere feras.

Si quis *Corpore* vel *Dextra* vel *Nudi* maluerit, non habeo quod obloquar. [1])

Viator noster mire delectatur Faleriae regione deliciis plena,

381 Sed male pensavit requiem stationis amoenae
Hospite conductor durior Antiphate.

Baehrens pro *pensavit* legendum esse putavit: *turbavit*, sed non sollicitanda est lectio tradita. Cf. Lucan. Phars. IX 685:

Ille quidem pensabat iter propiusque secabat
Aera, si medias Europae scinderet urbes,

ad quem locum Francken monuit, memorabile exemplum esse simplicis pro composito i. q. *conpensasset*, et Haskins bene interpretatus est: 'would have been shortening his journey, and cleaving the sky by a nearer course'. Idem verbum vs. 1002 eiusdem Pharsaliae libri recurrit:

avidusque urgente procella
Iliacas pensare moras,

ubi Haskins: 'to make up for his delay at Ilium'.

Nihil igitur mutandum est.

Summi montes Corsicae insulae conspiciuntur et mox obscurantur.

435 Haec ponti brevitas auxit mendacia famae:
Armentale ferunt quippe natasse pecus;
Tempore Cyrnaeas quo primum venit in oras
Forte secuta vagum femina Corsa boven.

Baehrensio ante vs. 435 nonnulla periisse videntur neque temere orta ea videtur suspicio, ut nunc locus legitur. Vide tamen an non poeta scripsisse putandus sit: *Hic ponti brevitas*, quod similiter posuit vss. 341, 417, 518, 575.

1) Emendationem *nudi* unice veram esse persuasum iam mihi est, postquam v. d. Brakman, cui corruptelam indicaveram, per epistulam me monuit, eius originem sic explicari posse ut quis supra voc. *nudi* addiderit: *sc. ferro*, quae glossa genuinam lectionem postea detruserit.

Coniecturam Muelleri *quem perarasse* pro *quippe natasse*, quam Baehrens ineptam vocat, ego quoque non necessariam esse iudico, sed aeque inutile ipsius Baehrensii est propositum *quem penetrasse*, nam frequens est verbi natandi usus transitivus, vid. Verg. Georg. III 259, Ov. Tr. V 2, 25, Art. I 48, Stat. Theb. IV 705 (amnes natatos), Martial. XIV 196, et obiectum e versu superiore facile cogitatione suppletur. Locus optime se habet, dummodo post voc. *pecus* colon sustuleris.

Navis, quae in tractum Volaterranum ingressa erat, exitu difficili, quem pali utrimque indicant, altum repetit.

457 Incertas gemina discriminat arbore fauces
Defixasque offert limes uterque sudes.

Immerito hunc locum nonnulli suspectum habuerunt, e quibus Schrader servato vocabulo *limes* pro *uterque* scribi iussit: *utrimque* — Baehrens pro *limes* etiam de suo *limus* recensuit. At sanus est locus traditus, cum limes idem significet quod linea sive terminus: limes uterque, h. e. dexter et sinister, duplici arborum serie exitum ambiguum distinguunt atque sudes defixas, quibus constant, gubernatori monstrant.

Infelicissima est etiam Baehrensii recensio versus

493 Victorinus enim, nostrae pars maxima mentis,
Congressu explevit mutua vota suo,

in quo pro *pars* suam substituit coniecturam quae est *laus*, alteram *spes* in apparatu offerens, et pro *mentis* cum Burmanno edidit *gentis*, haec argumentatus: „potes amicum vocare 'animi tui partem', etiam 'partem maiorem', sed inepte vocabis 'maximam partem animi', nedum 'mentis': traxit corruptela *mentis* prius vocabulum".

Confiteor me latere quid obstet quominus amicum partem maximam sive permagnam nostrae mentis sive animae vocemus. Cf. vs. 426: Provecta est animae portio magna meae, vs. 178: Corpore divisos mens tamen una tenet.

Aio Baehrensium duobus locis versum iniuria immutasse.

511 Lutea protulerat sudos aurora iugales:
Antemnas tendi litoris aura iubet.

Inconcussa vehit tranquillus aplustria flatus,
Mollia securo vela rudente tremunt.

Offendit me quod vela, quae, vento impleta lateque distenta, etiam tremere dicuntur, vocantur mollia, cum vere rigida ac dura sint admodum. Quae cum ita sint, poetam scripsisse suspicor: *omnia*.

Poeta visurus est Protadium, virum probissimum,

543 Quem qui forte velit certis cognoscere signis,
Virtutis speciem corde vidente petat.

Baehrens pro *vidente* scripsit: *vigente*, explicans: „summam illam virtutis imaginem animo, siquidem hic valet potestque ad eam adspirare, sibi fingat". Heinsius coniecit speciosius: *videre putet*, sed locum non sollicitandum esse II 18 comprobare videtur, ubi haec sunt:

Italiam rerum dominam qui cingere visu
Et totam pariter cernere mente velit,
Inveniet e. q. s.

Tempestate adversa impeditus ne iter continuet, Rutilius venatum it.

625 Funditur insidiis et rara fraude plagarum
Terribilisque cadit fulmine dentis aper.

Emenda: *Fallitur insidiis.*

631 Interea madidis non desinit Africus alis
Continuos picea nube negare dies.

Baehrens recte monuit, *continuos dies* pessime pro 'continuos per dies solem' dictum esse, sed minus recte de suo edidit: *Continuos* (nomin. sing.) — *diem*. Inficetum est, Africo, cui suum attributum iam est *madidis alis*, alterum attributum *continuos picea nube* per asyndeton addere, unde putida oriatur tautologia atque legentes, qui quidem Rutilium poetam, non grammaticum esse existimant, de forma *continuos* animi pendeant.

Immo, morbum loci Baehrens perspexit, sed medelam non invenit.

Vocabula *continuos-dies* tangenda non sunt, ut sequentia demonstrare mox videbimus, sed in verbo, quod tam sincerum et loci sententiae tam accommodatum videtur, vitium latet,

quia e ceteris vocabulis nullum corruptum esse potest, id quod nemo non agnoscet qui in mentem poetae penitus se insinuaverit.

Quaerendum est verbum aliquod, cuius *Africus* subiectum-obiectum *continuos dies* esse possit, quod deinde *picea nube* tamquam ablativum instrumentalem admittat, cuius scriptura denique ad litterarum ductus verbi *negare* ita prope accedat ut librarium in errorem inducere potuerit ut pro verbo rariore verbum tritum sibique notissimum ante oculos se habere crederet.

Quibus perpensis quis non videt, reddendum esse Rutilio:

Interea madidis non desinit Africus alis
 Continuos picea nube n i g r a r e dies.

Quam apte iam sequuntur:

Iam matutinis Hyades occasibus udae:
 Iam latet hiberno conditus imbre Lepus!

Cf. Stat. Silv. II 6, 83:

non saevius atro
nigrasset planctu genetrix tibi salva lacertos.

et Tertull. adv. Marc. IV 8: et nigrati ignorantiae tenebris.

Est hoc libri secundi exordium:

1 Nondum longus erat nec multa volumina passus:
 Iure suo poterat longior esse liber.
Taedia continuo ttmuit c e s s u r a labori,
 Sumere ne lector iuge paveret opus.

Baehrens *censura*, quod in Muelleri editione recensetur, typothetarum vitio, utique male scriptum videri annotavit et ipse cum *cessura* vix sanum censeret, coniecit *sessura*, id est 'haesura'.

Si lectionem corruptam esse Baehrensio assentirer, potius emendandum crederem:

Taedia continuo timuit s e c u r a labori,

h. e. taedia quae efficerent ut lector, deterritus opere continuo neque usquam interrupto, nil iam id curaret atque perlegere recusaret. Verbum timendi cum accusativo rei timendae et cum dativo personae vel rei cui timetur et alibi occurrit et Iuvenal. 6, 17: furem timere pomis, Plin. N. H. XIV 16: timent aegris vini noxiam, Quintil. IV 1: iudex religiosus

libentissime patronum audit, quem iustitiae suae non timet.

Verum tradita lectio, quam allitteratio a Rutilio adamata et ipsa commendat, vera est et bonam interpretationem admittit. Verbum cedendi cum dativo personae idem significare posse quod 'accidere', 'contingere' atque tam in malam quam in bonam partem usurpari, monere vix opus est: utriusque usus exemplum unum sufficiat: Cic. Verr. II 70: ut etiam is quaestus huic cederet, Liv. XXIII 43, 14: nolle ominari quae captae urbi cessura forent.

Nihil igitur mutandum est.

Ad Ovid. Met. IX, 575.

Attonitus subita iuvenis Maeandrius ira
proicit acceptas lecta sibi parte tabellas.

Homines esse demiror qui Ovidium scripsisse illud *lecta sibi parte* nunc omnino credant. At credit H. Magnus, cum scripturam traditam retinuerit et in editione Germanice illustrata ad locos nonnullos a loco nostro prorsus alienos legentem referat. Mihi sane ut olim sic etiamnunc *nisi* reponendum esse ita constat ut, si verum sit, id quod Georges in lexico suo affirmat, *nisi* pro *non nisi* apud posteriores frequens esse, apud classicos vero auctores non nisi eis locis, qui suspicionem moveant, inveniri, equidem Nasonem hunc usum h. l. novasse mihi persuadeam. Ad Curt. VII, 6, 11: „armis abstinebant nisi lacessiti" Th. Vogel quidem contendit: „So setzen auch Classiker bisweilen *nisi* mit Beziehung auf eine nicht ausgesprochne, sondern nur vorschwebende Negation", sed exempla desiderantur.

P. H. D.

RUTILIANA.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN J. f.

In universum generatimque Horatii sermo, qui vulgo Iter Brundisinum vocatur Claudio Rutilio Namatiano potest exemplo fuisse in condendo poemate de Reditu suo ex urbe aeterna in Galliam. Ut tamen vates Gallus metrum elegiacum praeferret, Ovidius tertio carmine primi Tristium libri Romae valedicens videtur auctor fuisse. Hac in re fieri potest ut etiam Propertius in Carm. III 21 exponens quomodo·Athenas profecturus sit, ut amoris erga Cynthiam obliviscatur, Rutilium moverit, quippe cum hic in rebus metricis, velut in frequenti spondeorum et vocum tetrasyllabarum usu maximum illum poetam elegiacum imitatus sit. Iam vero Ovidii Ibim et suam in Stilichonem invectivam metro saltem congruere Rutilius non potest non cupivisse. Ceterum iam inde a septimo ante C. n. saeculo vates Graeci elegis solebant queri de fortuna, imprudentes monere, amicos commendare, inimicos exsecrari denique omnes fere animi motus significare. Rutilius etsi quinto p. C. n. saeculo floruit summa cum laude poetae officio functus est, ita ut a Luciano Mueller merito haberetur in praestantissimis Romanorum versificatoribus (cf. Praef. edit. eius pag. XI). Qui quamquam fortasse dignus non est, qui cum Claudiano componatur, Ausonium certe adaequat idemque censendus est postremus excellens paganorum poeta Latinus.

Ex quo F. Jäger in egregio libello, c. t. Rhetorische Beiträge zu Rutilius Claudius Namatianus, demonstravit hunc poetam Gallum poema suum ita panxisse ut responderet τόποις λόγου συντακτικοῦ (vide Menandrum apud Spengl. Rhetor.

Graec. III pag. 430—4), nemo iam credit carmen a vate iter faciente ex tempore factum essse, id quod Vessereau contendit. Totius autem carminis duae imprimis partes secundum praecepta rhetorica sunt composita. Quarum altera (vs. 55—142) est laus Romae sive Panegyricus, qui ἐγκώμιον „βασιλέως" et ἐγκώμιον πόλεως et παράκλησιν vel cohortationem continet. Altera pars est invectiva in Stilichonem (II 31—60), cuius sex κεφάλαια in doctissima disputatione O. Schissel—Fleschenberg (Claudius Rutilius gegen Stilicho) praesertim secundum Hermogenem enumerat ἐξέτασις τοῦ ἐναντίου (31—40), πρᾶγμα sive ἔκθεσις (41—42), γνώμη (43—46), ἔκβασις et ἀπογραφὴ τῶν ἀδικημάτων (47—50), διαβολὴ τοῦ παρελθόντος βίου (51—56), σύγκρισις et παράκλησις (57—60).

Licet omnino leges artis rhetoricae observatae sint, tamen carmen nihil habet quaesiti omniaque fere rotunda sunt, nam poeta liberius rem tractavit neque unquam artificem exuit. Tritum illud: magna est ars, cum ars non apparet, si in quemquam, convenit in Rutilium. Obiciunt vituperatores poetae tantummodo, quod itinerarium pro reliquis partibus λόγου συντακτικοῦ nimis longum sit. Qui censores tamen videntur oblivisci Rutilium inserendis amicorum parentiumque laudibus variationem gratam atque iucundam praebere descriptioni urbium insularum portuum, quae videt visitve.

Sed non modo ex compositione diligens discipulus rhetorum agnoscitur, verum etiam ex figuris verborum, quibus nimis prope indulget. Quam ad rem quoniam interpretes, velut Keene, parum animum attendunt, aliquot exempla proferre non inutile puto.

Antithesim Rutilius in deliciis habet e. g.

I 488 inque pari dispar fomite quaerat opus;
I 526 tunc mutabantur corpora, nunc animi.

Cf. etiam I 492, II 45 cet.

Oxymoron non minus adamat:

I 518 perditus hic vivo funere civis erat;
I 578 fluxerunt madidis gaudia maesta genis;
I 122 exemplo caeli ditia damna subis.

Cf. etiam I 80; I 397 cet.

Neque epanalepsis spernitur; vide I 47—49 (exaudi....

exaudi), I 79 (te....te) I 427 (sic....sic), I 608—9 (harpyias harpyias).

Notatu dignum est legi ψόγον auri I 357—362, ubi in singulis versibus aut ipsa vox *auri* aut adiectivum *aureus* invenitur; at in versibus 363—8 qui laudem ferri praedicant bis [1]) substantivum, quod est *ferrum*, reperitur, semel adiectivum *ferrea*, semel *ferrati*.

Neque praetereunda est paronomasia notissima

I 66 urbem fecisti quod prius orbis erat (cf. I 328).

Magna vero copia allitterationum sine ullo negotio in Rutilii carmine deprehendi potest

I 173 rexerat ante puer populos proconsule Poenos;
II 39 iam tum multiplici meruit munimine cingi.

Adde iuncturas quales sunt I 316 caerula curva; I 365 saecula semideum; I 429 currere curamus cet.

Nonnunquam hic poeta una littera repetenda peculiarem vim versui affert. Nonne in extremo versu prioris libri (644):

I 641 qualiter Oceanus mediis infunditur agris,
destituenda vago cum premit arva salo;
sive alio refluus nostro conliditur orbi
sive corusca suis sidera pascit aquis

littera *s* quasi murmur aquae reddit (tamquam in Homericis verbis πολυφλοίσβοιο θαλάσσης)?

Ipsam invicem consuetudinem vel repetitionem solam indicare videtur eadem littera iterata I 121

adversis solemne tuis sperare secunda.

Vidimus igitur Rutilium, quod attinet ad formam, venustissimos versus scripsisse plurimos, verum etiam sententias et acutas et pulcherrimas in eius poemate non paucas legimus. Praecipue panegyricus ille, quem supra breviter attigi, locis abundat lepidissimis, e quibus laudo tantum vs. 93—96

percensere labor densis decora alta tropaeis,
ut siquis stellas pernumerare velit.
confunduntque vagos delubra micantia visus:
ipsos crediderim sic habitare deos.

Sirii vim egregie depingit versus I 480

---

1) In versu 366 genuinam vocem *ferro* extrusit, cf. infra pag. 165.

cum pallent herbae, cum sitit omnis ager [1]).

Providentia dei melius vix potest ostendi quam hoc disticho II 33—34

excubiis Latiis [2]) praetexuit Apenninum
claustraque montanis vix adeunda viis.

Hic illic Keene aliique interpretes omiserunt annotare, ex quo fonte Rutilius verba imaginemve hauriret. Nemo infitiari potest poetam Gallum scribentem I 319—320

qualis per geminos fluctus Ephyreius Isthmos
Ionias bimari littore findit aquas

desiguare Horat. I 7, 2 bimarisve Corinthi moenia.

Rutilius canens I 129—130

quae mergi nequeunt, nisu maiore resurgunt,
exiliuntque imis altius acta vadis

Romam consolatur memor Horatiani versus notissimi IV 4, 65

merses profundo, pulchrior evenit.

Magis verbis quam re differunt inter se I 426

animae portio magna meae

et Horat. I 3, 8 animae dimidium meae.

Denique Horatii verba IV 7, 13

damna tamen celeres reparant caelestia lunae

Rutilius rhetorice sic exprimit I 122

exemplo caeli ditia damna subis.

Auctorem loci Rutiliani huiusce I 257—8

ut solet excussis pugnam praeludere glebis,
stipite cum rigido cornua prona terit (sc. taurus)

desidero in commentario a Keenio confecto; est nimirum Verg. Aen. XII 103—106

mugitus veluti cum prima in proelia taurus
terrificos ciet atque irasci in cornua temptat
arboris obnixus trunco ventosque lacessit
ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.

Etiam facile apparet locutionem *loci ingenio* (Rutil. I 328)

---

1) Confer quaeso quae Manilius de Capricorno regnante exponit III 641
tunc riget omnis ager, clausum mare, condita castra.

2) *Latiis* exhibet Vindobonensis, at Mueller edidit *Latii*.

Ovidianam esse cf. Ex Pont. I 1, 52 nec satis ingeniò tuta fuisse loci; ibid. IV 7, 22; Trist. V 10, 18.

Cum Rutil. II 31—32

si factum certa mundum ratione fatemur,
consiliumque dei *machina* tanta fuit

iure Keene comparat Lucret. V 96 *machina mundi*, verum oportuit conferri etiam Prudent. Perist. X 339

verbo creavit omniformem *machinam*. [1])

Re vera interpretes, ut Rutilii verba illustrarent, multo saepius scriptores posterioris Latinitatis, velut Frontonem, Apuleium, Arnobium, Prudentium conferre debebant — id quod mox apparebit.

Nunc mihi agendum est de disticho (I 475—6)

subiectas villae vacat aspectare salinas:
namque *hoc censetur nomine* salsa palus

propter Keenium, qui perperam pentametrum interpretatur, scribit enim (pag. 213).

„For the salt marsh is valued on this score, for this reason". For this use of *censetur* cf. Senec. Epist. 76, 8 *id in quoque optimum est, cui nascitur, quo censetur*, Sueton. Grammat. 10 *Eratosthenes multiplici variaque doctrina censebatur.*

„For the use of *nomine* cf. Cic. Fin. 2, 7, 21 *qui cum luxuriae viverent, non reprehenderentur eo nomine*". Ego quoque interpretationem vernaculam praemittam: wij hebben er tijd voor om de nabij de villa gelegen zoutpannen te bezichtigen: met dien naam, moet men weten, wordt 't zilte moeras bestempeld.

Locutio *hoc nomine censetur* nihil aliud significatur nisi *appellatur*, obvia autem est imprimis in posteriore Latinitate. Hic duo exempla ex Apulei Metamorphosesin desumpta commemorabo.

Psyche a marito repudiata sororem compellans fingit Amorem se allocutum esse hisce verbis (V 26): confestim toro meo divorte tibique res tuas habeto, ego vero sororem tuam — et *nomen quo tu censeris* aiebat — iam mihi confarreatis nuptiis coniugabo.

1) Vide Mnemos. XLVIII (1920) pag. 442, ubi praeterea attuli Prudent. Cath. IX 14 et Hamart. 247.

Infra legimus Lucium mutatum sive asinum veniisse sacerdoti deae Syriae; ipsius autem auctoris verba haec sunt (VIII 25) et ilico me stomida [1]) spartea deligatum tradidit (sc. prior dominus) Philebo; *hoc enim nomine censebatur* iam meus dominus.

Itaque perspicuum est neque *censeri* positum esse pro *aestimari* neque *hoc nomine* pro *hac causa*.

Deinceps dicendum est de tribus vocabulis, quorum usum Keene non satis explanavit: incipiendum est a

I 214 cuius Aremoricas pater Exuperantius oras
nunc *postliminium* pacis amare docet.

Hic *postliminium* non pertinet ad ius civitatis, sed valet idem atque *reditus*, sicut a Frontone usurpatum est in disputatiuncula de Bello Parthico (Nab. 219, 17) tum Polycrates litteras ordine de casu et *postliminio* anuli perscribtas ad regem Amasim mittit.

Ablativo huius vocis identidem Apuleius utitur pro adverbio e. g. Metam. III 25 statimque in meum Lucium *postliminio* redibis; Florid. 19 aegre tamen ac difficulter Asclepiades impetravit brevem mortuo dilationem atque ita vespillonum manibus extortum velut ab inferis *postliminio* domum rettulit confestimque spiritum recreavit cet.

Idem scriptor interdum *postliminio* cum genetivo coniungit, velut Metam. II 28 Zatchlas adest Aegyptius propheta primarius, qui mecum iam dudum grandi praemio pepigit reducere paulisper ab inferis spiritum corpusque istud *postliminio* mortis animare; ibid. X 12 cet.

Rutilius describens quemadmodum aestate aqua salinarum quasi congelata sales relinquantur, admonet rursus hieme Histrum flumine astricto plaustra vehere. Tum sic pergit I 487

rimetur solitus naturae expendere causas,
inque pari dispar *fomite* quaerat opus.

Fomite translato sensu positum esse pro *causa* vel *fonte* elucet e multis exemplis, quae praebet Prudentius velut Perist. X 516

---

1) Sic cum Sittlio edidit Helm, at v. d. Vliet Scaligeri coniecturam *tomicla* recepit.

medere, quaeso, carnifex tantis malis,
concide, carpe *fomitem* peccaminum.

Idem poeta docet de anima Apotheos. 927

quae quia materiam peccati ex *fomite* carnis
consociata trahit e. q. s.

Prudentius rogat Apotheos. 939

quid mors hominis sine crimine posset?

et respondet ibid. 941

concideret sterilis peccati *fomite* nullo.

Cf. etiam Hamartig. 114. Paulinus Nolanus coniungit *fomes* et *fons* Epist. X 45.

Agmen claudat Boeth. de cons. philos. I 6, 48 (Peip. pag. 22) Habemus maximum tuae *fomitem* salutis veram de mundi gubernatione sententiam, quod eam non casum temeritati, sed divinae rationi subditam credis.

De Lachanio patre, qui consularis Etruriae praefuit, ita ut omnes Tusci eum maxima laude afficerent, haec narrat Rutilius I 589—590

constantemque sibi pariter mitemque fuisse
insinuant natis, qui meminere senes.

Keene ut vim vocis *insinuant* explicet, nihil aliud facit nisi laudat Dig. 32, 1, 11, 2 voluntatem suam heredibus *insinuare* („make known to").

Insinuare idem valere atque *tradere* vel *docere* optime discimus ex Arnobio, cf. II 19 (Reifferscb. 63, 14) quid enim aliud se spondent (sc. grammatica, musica, geometricae formulae) vel *insinuare* posse vel tradere, quam ut regulas nominum differentiasque noscamus, ut intervalla in vocum sonis, ut loquamur suadenter in litibus, ut terrarum continentias metiamur? V 4 (Reifferscb. 177, 7) apud Timotheum, non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios aeque doctos super Magna deorum Matre superque sacris eius origo haec sita est, ex reconditis antiquitatum libris et ex intimis eruta, quemadmodum ipse scribit *insinuat*que, mysteriis; V 19 (Reiffersch. 191, 3) sed et illa desistimus Bacchanalia altera praedicare, in quibus arcana et tacenda res proditur *insinuatur*que sacratis, ut occupatus puerilibus ludicris distractus ab Titanis

Liber sit; V 29 (Reifferscb. 200, 21); I 38; IV 13; IV 21 cet.

Cf. etiam Macrob. in Somn. Scip. I 2, 4 cur enim si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc *insinuatione* curatum est?

Roensch (Ital. u. Vulg. pag. 387) ne unum quidem exemplum Arnobianum affert.

Qui fieri possit ut is, qui Rutilium aliquotiens perlegit, locos corruptos suspectosve silentio praetereat?

Poeta ait Romam urbem legiferam dignam esse quae divinis honoribus afficiatur, nam (I 73—76)

inventrix oleae colitur vinique repertor
 et qui primus humo pressit aratra puer;
aras Paeoniam meruit medicina per artem
 factus et Alcides *nobilitate* deus.

Ussani in editione, quae Florentiae prodiit (1921), Castalione auctore scribit *mobilitate*, quod ferendum esse nego. Certe in Apocolocyntosis capite quinto Hercules, ut derideatur, dicitur totum orbem terrarum pererravisse, quod non offendit in satira Menippea, verum Rutilius Stoicam disciplinam amplexus (II 31) Herculem habet pro heroe κατ' ἐξοχήν, qui aerumnis superatis propter virtutem gloriamque dignus est qui in deis numeretur. Ergo dubitari non potest quin *nobilitate* vera sit lectio.

Laus Protadii inde a vs. 543 praedicatur. Erat ei quondam in Treverorum civitate praedium magnum, unde pulsus habitat in Umbria contentus parvo fundo: fortuna adversa virum constantem et iustum, qui praefectus urbi fuit, non mutavit. Quibus rebus narratis poeta sic pergit I 555

exiguusque *regum rectores* caespes habebat
 et Cincinnatos iugera pauca dabant.

Hic quoque tueor verba tradita *regum rectores*: vel ipsa paronomasia monet, ne quis [1]) licenter *regum victores* Rutilio obtrudat. Librarium, ut pro simplici et facili voce *victores* exararet minus frequens verbum *rectores*, quidnam moveret?

1) Quod fecerunt Baehrens, Mueller, Keene alii.

Rutilius manifesto dicit nonnunquam a viris pauperibus, qui quidem essent singulari consilio doctrinaque, potentes reges gubernatos esse, non respiciens ad certas personas, sed in universum ad magistros et iureconsultos. Pentameter demum pertinet ad belli duces peritissimos.

Victorini, qui fuit vicarius praefecti praetorio Galliarum, cuius imperio Britannia quoque subiecta erat, virtutes etiam ultima Thule novit, de qua insula poeta canit

I 503—4 extremum pars illa quidem discessit in orbem,
sed tanquam *medio* rector in *orbe* fuit (sc. Victorinus).

Antiquitus Delphi medius orbis sive ὀμφαλὸς γῆς vocari solebat, sed non de Apollinis sede loquitur Rutilius, verum ultimas terras Victorinus tanta innocentia administravit, velut si in ipsa urbe, capite mundi, inspectantibus civibus diceret ius. Necesse est ut opponantur inter se *extremum in orbem* (vs. 503) et *media in urbe* (504). Quocirca contra Vindobonensem, quem sequitur Heidrich, pentameter edatur sic

sed tanquam *media* rector in *urbe* fuit.

Librarius voce *orbem* (503) deceptus videtur et *orbe* (504) exarasse. Verum ne hic quidem paronomasiam, quae eadem nobis obvia fuit vs. 66 (*urbem.... orbis*), poeta sprevit.

Sexto die Rutilius Triturritae appropinquat; tunc.... sed praestat ipsius vatis verba exscribere I 527—530

inde Triturritam petimus: sic villa vocatur,
quae *latet* expulsis insula paene fretis.
namque manu iunctis procedit in aequora saxis,
quique domum posuit, condidit ante solum.

Apertum est in mari molem esse constructam ubi villa posset aedificari. Hic quis non meminit Horat. II 18, 20—21

marisque Bais obstrepentis urges
summovere littora?

Patet tales substructiones solidas atque ingentes ipsamque domum satis amplam fuisse. Cum praeterea Rutilius ab initio itineris quam proxime littus legit [1]), non potest illa paeninsula poetam latuisse, cum praesertim singula tam fuse describat.

---

1) Cf. vs. 219—220; vs. 227 *stringimus*... Castrum.

Heinsius, Burman, Crusius, Mueller, Schenkl, Keene *latet* corruptum putaverunt. Equidem astipulor Muellero, qui restituit *late*, ut augeatur vis verbi *expulsis*, itaque vertendum videtur: vandaar zetten wij koers naar Triturrita, eigenlijk een schiereiland, dat ver weg de golven terugdrijft. Kunstmatig samengevoegde rotsblokken immers loopen vooruit in zee: wie hier zijn woning bouwde, moest eerst den bodem leggen.

Verisimile est librarium ut elisionem tolleret, litteram *t* inseruisse [1]). Longa syllaba eliditur etiam II 55 (Stilicho aeterni).

Conabor denique ipse quoque tres locos emendare. Primo die poeta Caeretanos fines praetervectus conspicatur Castrum, de qua navigationis parte haec legimus

I 227—8 stringimus.... et fluctu et tempore Castrum
index semiruti porta vetusta loci.

Exciderunt fortasse duo verba: *hinc collapsum*. Saepissime legimus in inscriptionibus: (aedificium) *vetustate collapsum*. Cf. praeterea Sueton. Aug. 20 aedes sacras vetustate conlapsas.... refecit; ibid. Calig. 21 conlapsa vetustate moenia; Claud. 25 templum Veneris Erycinae vetustate conlapsum; Tacit. Ann. II 47 eodem anno duodecim celebres Asiae *urbes conlapsae* nocturno motu terrae; Verg. Aen. VI 226 conlapsi cineres (brandstapel) cet.

Voces *semiruti..... loci* (228) declarant parietinas et rudera a Rutilio conspecta esse. Minus igitur aptum est supplementum *hinc canens* a Muellero propositum [2]). Vix est quod moneam fluctibus aedes subrutas esse undasque idem effecisse atque tempus.

Post ψόγον auri (357—362) sequitur laus ferri, exscribo tantum I 365—8

saecula semideum ferrati nescia Martis,
ferro crudeles sustinuere feras.
humanis manibus non sufficit usus inermis,
si non sint aliae ferrea tela manus.

1) *Latet* invenitur etiam I 634.
2) Barth et Keene suppleverunt *hinc exesum*.

Versus 365 docet heroas ignorasse ferrum, e versu proximo invicem discimus eosdem ferro se contra feras defendisse, quae sententiae inter se pugnant. Luce clarius est sub *ferro* (366) mendum latere. Mihi videor integram lectionem restituere et simul originem erroris monstrare posse pentametri initium sic figurando

ferro
nudi crudeles sustinuere feras.

Nimirum glossemate genuina vox pulsa est. Cf. Stat. Theb. VI 18 (et nunc eximii regum)

concurrunt *nudas*que movent in proelio vires.

Rutilius Populoniae cognovit Ceionium Rufium Volusianum amicum praefectum urbi esse factum. Itaque verum eius nomen libenter, ut celebraret, carmini insereret, nisi severa lex metri obstaret: Volusianus enim a tribus syllabis brevibus incipit. Ipsius vatis verba sunt I 419—422

optarem verum complecti carmine nomen,
  sed quosdam refugit regula dura pedes.
cognomen versu *veneris*, carissime Rufi:
  illo te dudum pagina nostra canit.

Veneris (421) exhibet Vindobonensis, at Romanus *venens*. Cum *veneris* et proxime antecedens verbum *versu* similitudinem quandam habeant, ex litterarum confusione vitium videtur natum esse. Quamobrem repetitis iisdem fere litteris — mutato tamen ordine — scribo

cognomen versu [1]) *servit*, carissime Rufi,

i. e. uw bijnaam, liefste Rufius, leent zich voor 't gebruik in 't vers, daaronder heeft reeds te voren mijn gedicht u bezongen (cf. vs. 168 Rufius).

Plinius *serviendi* verbo saepe de rebus utitur N. H. XVI 63 (64) 157 chartisque *serviunt* calami; XXXIII 12 (54), 152 eademque materia (sc. argentum) et cibis et probris (cum) *serviat* cet.

Ussani coniecit

quo (sc. nomine) veniens versu <caperis>, carissime Rufi.

---

1) *Versu* pro *versui* positum est.

Sed ad ipsum poetam revertamur, nam ars critica restituere conatur ea quae a librariis et invidia temporum corrupta sunt: hac in re Rutilius innocens est. Eius autem carmen litterarum Latinarum cultores iure semper permagni fecerunt, non modo cum alterum eiusmodi syntacticum poeticum non extet, verum etiam cum auctor multos proceres florentes ineunte fere quinto saeculo commemoret. Quorum quidam velut Messalla (268), Protadius (542), avus Albini (466) in Symmachi amicis numerandi sunt, quoniam ad eos senator ille epistulas scripsit. Itaque Rutilius fuit alumnus illorum hominum Romanorum, qui studebant litteras Latinas, mores antiquos religionemque ad novam vitam excitare. Cuius rei ratio habenda est, si Rutilii odium in Christianos condemnamus. Romae, ubi imperator et aula et maior pars civium novam religionem profitebantur, viro praefectorio tacendum erat, sed in mari palam invehitur in monachos eremitasque. Ceterum meminimus et Hieronymum ineunte et Salvianum exeunte quinto p. C. n. saeculo severe de multis eiusmodi Christianis iudicasse. Denique concedendum est Rutilium non magis religionem Christianam intellexisse quam Aristophanem rationem Socratis.

Gibbon duas res in Rutilio eiusque opere improbat. Primum enim negavit in carmen de poetae reditu laudes Romae convenire, verum constat historicum illum ignorasse vatem secundum praecepta rhetorica ἐγκώμιον πόλεως postulantia suum poema condidisse. Deinde idem rerum scriptor Rutilium duxit stultum, qui non videret imminentem imperii Romani interitum; at Rutilius memor versus Horatiani

merses profundo, pulchrior evenit

confidebat urbem aeternam hostes superaturam esse aeque atque temporibus belli Hannibalici.

POLLUX IX, 115.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Delectabantur quondam atque etiamnunc haud dubie delectantur nostrates pueri puellaeque ludo, cuius ratio haec est. Collusores omnes uno excepto in orbem ita consistunt ut vultus eorum intus conversi sint. Unus ille, sorte ductus, caespitem manu tenens circumit coronam, dum hanc naeniam decantat:

Furtim caespitem demittas, ut ne cuipiam id dicas.
Noctem totam vigilavi atque duo fabricavi
Calceorum paria,
Quorum illud pice dura, hocce pice fluida: [1])
En depono caespitem.

Inter cantandum caespitem post tergum unius e sociis clam demittit, quo facto propere ambit circulum id agens ut puerum illum ante manu attingat quam caespitem pone se collocatum esse animadverterit. Quod si prospere cessit, puer pulsatus ei locum cedere atque in circumeundo cantandoque succedere debet; sin minus, h. e. si puer caespitem post se iacentem sensit et eo prehenso alterum currentem persecutus ante attigit quam locum vacuum relictum obtinuerit, idem partes suas continuare debet. Rure autem caespite utuntur, qui pro loci natura gramineus est vel iunceus, oppidani vero pueri, quibus

1) Huius versus alteram lectionem nuper cognovi hanc fere esse:
Hoc e linteo contextum, alterum e corio.

caespites videlicet ad manum non sunt, sudarium ponunt atque in eorum cantilena pro caespite sudariolum est.

Iste ludi cursus, paulo sane violentior, apud Pollucem l. l. ita describitur:

Ἡ δὲ σχοινοφιλίνδα· κάθηται κύκλος, εἷς δὲ σχοῖνον ἔχων λαθὼν παρ' αὐτῷ τίθησι· κἂν μὲν ἀγνοήσῃ ἐκεῖνος παρ' ᾧ κεῖται, περιθέων περὶ τὸν κύκλον, τύπτεται· εἰ δὲ μάθοι, περιελαύνει τὸν θέντα τύπτων.

Kuehnius pro lusionis nomine σχοινοφιλίνδα scribere voluit: σχοινοβολίνδα — pro vocabulo σχοῖνον: σχοινίον.

Utraque coniectura improbanda videtur, nam σχοῖνος illud εἶδος φυτοῦ κατὰ τὸ ἄκρον ὀξέος καὶ πληκτικοῦ est et ad feriendum quam maxime accommodatum, quod respicit senex Acharnensis in Aristophanis comoedia vs. 230, neque magis nomen mutandum. Quis enim nunc eius dicat originem? Nonne per ironiam ludo inditum esse potest propterea quod pueri iuncum nimirum minime φιλοῦσι, sed φοβοῦνται quam plurimum?

Ad hos vero locos legentium animos advertere velim.

Verba quae sunt περιθέων περὶ τὸν κύκλον non suo loco nunc leguntur, id quod nemo non videbit qui ludi rationem, supra a me expositam, cognoverit: traicienda sunt superius inter verba ἔχων et λαθών!

Ceterum offendunt verba παρ' αὐτῷ τίθησι, quoniam cursor iuncum non ubicumque iuxta circulum deponit, sed prope unum e sodalibus, ut verba ἐκεῖνος παρ' ᾧ κεῖται comprobant, qua de causa emendandum est: παρά τῳ τίθησι vel παρ' αὐτῶν τινι τίθησι.

AD ARISTOTELIS LIBRUM DE REPUBLICA ATHENIENSIUM.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

I: *καταγνωσθέντος τοῦ ἄγους*. Supra secundam et tertiam syllabam vocis *καταγνωσθέντος* in papyro prima manu scriptum legitur *θαρθεν*, quasi scriba id quod scripserat corrigere aut saltem variam lectionem *καθαρθέντος* memorare voluisset. *Καθαρθέντος* autem hic non scribi posse manifestum est, cum sequatur: *Ἐπιμενίδης δ' ὁ Κρὴς ἐπὶ τούτοις ἐκάθηρε τὴν πόλιν*. Hoc omnes editores intellexerunt; sed nemodum, quod sciam, explicavit, quomodo istiusmodi correctio vel varia lectio oriri potuerit. Mea sententia erat scholion lectoris, quod qui adscripsit *καταγνωσθέντος* habuit pro *καθαγνωθέντος* sive *καθαγνισθέντος*. Aegyptii enim, qui Graece mediocriter docti erant, litteras *τ* et *θ* parum discernebant et in verbis flectendis saepe, qua erant inscitia, mirum in modum peccabant, littera *σ* modo neglecta [1]), modo superaddita [2]). Non temere conicere mihi videor verbum *καθαγνοῦν* iuxta *καθαγνίζειν* et *καθοσιοῦν* [3]) in usu fuisse: *ἁγνοῦν* certe sensu *τοῦ ἁγνεύειν* usurpatum esse ostendit glossa Hesychii: *ἁγνῶ· ἁγνὸς ὦ*, qua lexicographi hodierni hucusque non usi sunt. *Καθαγνοῦν* autem si quis per aliam vocem explicare velit, statim in *καθαίρειν* incidat; cf.

1) E. g. *ἐγνωμένα* (Mayser, Gramm. der griech. Pap. aus der Ptolemäerzeit, p. 376).

2) E. g. *θρυλησθέντων* (ibid. p. 378).

3) Cf. Plut. Solon. XII, 7: (Epimenides) *κατοργιάσας καὶ καθοσιώσας τὴν πόλιν*.

e. g. schol. T Hom. Il. XXIV, 480: τὸν δὲ καθαίροντα καὶ ἀγνίτην ἔλεγον; Poll. I, 24: (θεοί)... καθάρσιοι, ἀγνῖται; Hesych.: ἀγναῖον· καθαρόν. ἀγνεύειν· καθαρεύειν. ἀγνή· καθαρά. Suid.: καθήγνισμαι· κεκάθαρμαι. Scholion igitur istud καθαρθέντος fuisse sumo ineruditi lectoris scribaeve, quod scriba papyri nostrae in exemplo suo inventum pro varia lectione habuerit. Sane res est non magni momenti, nisi quod hunc locum iam iis addi oportet, e quibus aliquid efficere conantur viri docti de indole libri, e quo papyrus Musei Britannici exscripta est [1]).

V, 3: τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ (sc. Soloni) ποιήσαντι τὴν ἐλεγείαν ἧς ἐστιν ἀρχή·

γινώσκω, καί μοι Φρενὸς ἔνδοθεν ἄλγεα κεῖται
πρεσβυτάτην ἐσορῶν γαῖαν Ἰαονίας
κλινομένην.

Aut κλινομένην aut καινομένην in papyro scriptum esse hodie inter omnes constat. Kenyon in editione sua a. 1903 hoc dicit: „κλινομένην Wilcken (Kaibel-Wilamowitz[3]), quod verum esse potest, sed littera altera α potius quam λ esse videtur", itaque lectionem Blassii καινομένην in textum recepit. Idem adhuc in eadem sententia perstat, nam hodie locum Anglice vertit hoc modo: „as I mark the oldest home of the ancient Ionian race *slain by the sword*" [2]). Nihilominus istud Blassii commentum infelicissimum esse censeo [3]). Qualis enim nobis ante oculos oreretur imago: Attica quae ab hostibus conciditur vel a praedonibus iugulatur vel etiam ad supplicium ducitur! Neque solum imago inaudita et parum reverens, sed etiam sententia immoderata esset, siquidem patria Solonis illa aetate periclitabatur quidem discordia incolarum, sed non in eo erat, ut dissolveretur et prorsus interiret. Multis tamen etiam vox quae est κλινομένην offensioni fuit. Veluti apud Linforthium [4]) Blassium dixisse video: „urbs inclinari potest, non terra item". Fugit igitur virum clarissimum, quam saepe

1) Cf. Wilamowitz, Arist. und Athen, I, p. 294, 10; Arist. Πολ. Ἀθην. ed. Blass—Thalheim, 1909, praef. p. VII sqq.

2) Kenyon, Aristoteles, Atheniensium resp. Oxonii, Clarendon Press, 1920.

3) Cf. Kaibel, Stil und Text der Πολ. Ἀθην., p. 131.

4) Linforth, Solon the Athenian, p. 179.

apud Sophoclem *χθών* dicatur *ἡ πόλις* [1]), patria civitas. Ipse tamen memor fuit Aesch. Pers. vs. 929 sq.: *Ἀσία δὲ χθών... ἐπὶ γόνυ κέκλιται.* Sed non hic locus adferendus erat, verum ex Theognideis vs. 855 sq.:

πολλάκι δὴ πόλις ἥδε δι' ἡγεμόνων κακότητα
ὥσπερ κεκλιμένη ναῦς παρὰ γῆν ἔδραμεν [2]).

Iam quid est *κεκλιμένη ναῦς*? Legimus in lexico Graeco Passowii: „das vom graden Wege abgebogene, abgelenkte oder verschlagene Schiff"; item in lexico quod confecerunt Liddell et Scott *κλίνεσθαι* hoc loco esse dicitur „to wander from the right course". Commenticia et temere orta haec explicatio esse mihi videtur. Hoc enim diceretur *παραφέρεσθαι*, *κλίνεσθαι* vero apud scriptores Ionicos est *inclinari*; cf. Hom. Il. XXIII, 335:

αὐτὸς δὲ κλινθῆναι ἐϋπλέκτῳ ἐνὶ δίφρῳ.

Od. XIX, 479 sq.:

ἐν δὲ λέβητι πέσε κνήμη, καναχῆσε δὲ χαλκός,
ἂψ δ' ἑτέρωσ' ἐκλίθη, τὸ δ' ἐπὶ χθονὸς ἐξέχυθ' ὕδωρ.

Xen. Hell. V, 2, 5: *τὸ μὲν πρῶτον ἐρρήγνυτο τὸ τεῖχος, ἔπειτα δὲ καὶ ἐκλίνετο.*

Κλινομένην iam unice veram lectionem esse apparet. Poeta patriam suam comparavit cum nave ventis et maris fluctibus quassata, quae *πολλῷ σάλῳ σεισθεῖσα* vix *ὀρθοῦται*, atque *κατὰ πλευρὰν ὑπὸ τοῦ ἀνέμου βιαζομένη* inclinatur et tantum non evertitur. Cf. Soph. Oed. Reg. vs. 22 sqq.:

πόλις γάρ, ὥσπερ καὐτὸς εἰσορᾷς, ἄγαν
ἤδη σαλεύει κἀνακουφίσαι κάρα
βυθῶν ἔτ' οὐχ οἵα τε φοινίου σάλου.

Haec si recte disputata sunt, iam intellegere mihi videor, quid sibi velit vox *γινώσκω* quam Solon tam conspicuo loco posuit quaeque ex iis quae sequuntur idoneum explicatum non habet; nam participium *ἐσορῶν*, quod ad sententiam attinet, non bene cum ea coniungitur. Exstat in Theognideis quae dicuntur (vs. 667—682) elegia antiqua, qua respublica simili

---

1) Cf. Soph. Antig. 187: *ἄνδρα δυσμενῆ χθονός*; 368: *νόμους ... χθονός*; Oed. Col. 912: *οὔτ' ἐμοῦ κατάξιος ... οὔτε σῆς χθονός*.

2) Id est: *ἐν χρῷ τῆς γῆς παρέπλευσε* (cf. Poll. I, 113).

modo cum nave vento iactata comparatur. Quae cum Simonidi cuidam dedicata sit, cumque item Simonidi nuncupatum sit carmen Theogn. 467—478 [1]), ex quo vs. 472 Eveno tribuitur ab Aristotele, Bergkius eam olim nomini Eveni Parii addixit, scilicet non poetae illi Socratis aequali, sed alii aetate longe maiori, quem ab illo recentiore secernebat Eratosthenes [2]). Licet autem temerarium sit statuere Eratosthenem hoc de nihilo commentum esse, tamen argumentationem Bergkii incertam esse fatendum est, cum non sit demonstratum Simonidem versus 667 et Simonidem vs. 469 (taceo de vs. 1349) unum eundemque virum esse. Nihilominus ne Reitzenstein quidem, qui Bergkii sententiam de altero illo Eveno acriter impugnavit, versus apud Theognidem 667—682 sophistae exeuntis saeculi V[i] tribui posse putat [3]). Hic enim poeta eodem modo quo Theognis et ipse Solon cives dividit in *τοὺς ἀγαθούς* et *τοὺς κακούς* itaque antiqua prorsus aetate vixisse videtur. Age iam ipsius verba adferam inde a vs. 671:

νῦν φερόμεσθα καθ' ἱστία λευκὰ βαλόντες
Μηλίου ἐκ πόντου [4]) *νύκτα διὰ δνοφερήν·*
ἀντλεῖν δ' οὐκ ἐθέλουσιν· ὑπερβάλλει δὲ θάλασσα
ἀμφοτέρων τοίχων· ἦ μάλα τις χαλεπῶς
σῴζεται, οἷ' ἔρδουσι· κυβερνήτην μὲν ἔπαυσαν
ἐσθλόν, ὅτις φυλακὴν εἶχεν ἐπισταμένως·
χρήματα δ' ἁρπάζουσι βίῃ, κόσμος δ' ἀπόλωλεν,
δασμὸς δ' οὐκέτ' ἴσος γίνεται ἐς τὸ μέσον,
φορτηγοὶ δ' ἄρχουσι, κακοὶ δ' ἀγαθῶν καθύπερθεν.
δειμαίνω μή πως ναῦν κατὰ κῦμα πίῃ.
ταῦτά μοι ᾐνίχθω κεκρυμμένα τοῖς ἀγαθοῖσιν·
γινώσκοι δ' ἄν τις καὶ κακός, ἦν σοφὸς ᾖ.

Ultimum versum cum legis, nonne iam videtur tibi Solon

1) Theogn. vs. 479—496 aliud carmen esse mihi videntur, quod male cum praecedenti conglutinatum est. In priore enim carmine ad bibendum excitantur convivae: *τῷ πίνειν δ' ἐθέλοντι παρασταδὸν οἰνοχοείτω* (vs. 473), in altero admonentur ne vino nimis indulgeant: *ἀλλ' ἢ πρὶν μεθύειν ὑπανίστασο . . . ἢ παρεὼν μὴ πῖνε* (vs. 485—487).

2) V. Harpocr. lex. s. v. *Εὔηνος*.

3) Pauly—Wissowa, Realencl. s. v. Euenos, p. 976.

4) *Μήλιος πόντος* non minus bene diceretur mare circa Melum insulam, quae Paro vicina est, quam sinus Maliacus.

ad hunc respondisse: *γινώσκω*, ut significaret se aenigma illud probe intellegere? Solonem certe semel a carmine alius poetae profectum esse, ut suam sententiam aperiret, cognovimus e Diog. Laert. I, 60: *Φασὶ δ' αὐτὸν καὶ Μιμνέρμου γράψαντος·...*

ἑξηκονταέτη μοῖρα κίχοι θανάτου,

ἐπιτιμῶντα ὧδε εἰπεῖν·

ἀλλ' εἴ μοι κἂν νῦν ἔτι πείσεαι κτλ.

ὀγδωκονταέτη μοῖρα κίχοι θανάτου.

VII, 3: *καὶ τὰς μὲ[ν οὔσ]ας ἀρχὰς ἀπένειμεν ἄρχειν ἐκ πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων καὶ ζευγιτῶν, τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς ταμίας κτέ.* Impedita atque adeo vitiosa huius sententiae structura esse mihi videtur; nam post *ἀπένειμεν* exspectatur dativus neque verba *ἐκ πεντακοσιομεδίμνων* et quae sequuntur habent quo referantur. Cum tamen verba tradita nullam suspicionem praebeant, loci obscuritatem eo ortam esse crediderim, quod nonnulla exciderunt. Quid enim veri similius est quam unicum exemplum libri Aristotelis quod recuperavimus, utpote satis negligenter ab hominibus semidoctis conscriptum, lacunis laborare non ita paucis? Iure ac merito editores hoc non semper satis respicere nuper arguit Foucartius [1]). Collatis autem verbis ipsius Aristotelis in Politicis (II, 12, 4, p. 1274, a, 18—21): *τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν γνωρίμων καὶ τῶν εὐπόρων κατέστησε πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδίμνων καὶ ζευγιτῶν καὶ τρίτου τέλους τῆς καλουμένης ἱππάδος*, et Plutarchi in Vita Solonis (XVIII): *Σόλων τὰς μὲν ἀρχὰς ἁπάσας, ὥσπερ ἦσαν, τοῖς εὐπόροις ἀπολιπεῖν βουλόμενος...*, locum nostrum sic fere resarciendum esse arbitror: *καὶ τὰς μὲ[ν οὔσ]ας ἀρχὰς ἀπένειμεν ἄρχειν (τοῖς εὐπόροις ἁπάσας, καθιστὰς) ἐκ πεντακοσιομεδίμνων καὶ ἱππέων καὶ ζευγιτῶν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς ταμίας κτέ.*

Μὲ[ν οὔσ]ας supplevit Wilamowitzius, recte, ut opinor. Quamquam possis etiam sic: *καὶ τὰς μὲ[ν πάσ]ας ἀρχὰς ἀπένειμεν ἄρχειν (τοῖς εὐπόροις, καθιστὰς) ἐκ κτέ.* Wilckenii supplementum, quod probatur Thalheimio: *μὲ[ν ἄλλ]ας* abiciendum est: ista enim ratione etiam *τοῖς θησίν* aliquas *ἀρχάς* tributas

1) Revue de Philol. 1918, p. 56.

esse intellegeremus. Concedendum quidem est etiam ius ἐκκλησίας et δικαστηρίου interdum ἀρχήν, munus publicum, vocatum esse [1]). Sed hanc verbi vim a loco de quo nunc agimus alienam esse documento sunt quae leguntur § 4: τοὺς δ' ἄλλους θητικόν (sc. τελεῖν), οὐδεμιᾶς μετέχοντας ἀρχῆς [2]).

VIII, 1: προύκρινεν δ' εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἑκάστη (sc. φυλή) δέκα, καὶ τού..... λήρουν. „Supra versum (post του) aliquid additum esse videtur, dicit Kenyon, q. v. Numquid scripserat Aristoteles: καὶ τούτων θ' ἐκλήρουν?

XII, 1: δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον γέρας, ὅσσον ἀπαρκεῖ,
τιμῆς οὔτ' ἀφελὼν οὔτ' ἐπορεξάμενος.

Alterum versum hoc modo interpretari solent viri docti: „cum de iuribus plebis neque quicquam dempserim neque ei ius ullum porrexerim", sive: „plebis iuribus neque imminutis neque adauctis" [3]). Hanc sententiam ego etiam, si de legislatore, cuius vitam et facta omnino non cognovissemus, sermo esset, demirarer; nam fatui et superbi tyranni esset dicere: „plebi dedi quod satis est: non enim ei abstuli neque obtuli quicquam". Sed Solonem illum, quem postea Athenienses uno animo tamquam liberatorem et conditorem civitatis popularis coluerunt, cuius πολιτείας τρία τὰ δημικώτατα enumerat Aristoteles c. IX[1] § 1, quem αἰεὶ τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως ἀνάπτειν τοῖς πλουσίοις arguit c. V[1] § 3 [4]), qui cum plebeios invenisset οὐδενὸς ὡς εἰπεῖν μετέχοντας (II, 3), postea iis exprobravit ingratum animum (XII, 5) his verbis:

---

1) Cf. Aristot. Polit. III, 11, p. 1282, a, 34 sqq.; Wilamowitz, Leseb. I, Erläut. p. 112; voces ληξίαρχος, ληξιαρχικὸν γραμματεῖον.

2) Cf. Aristot. Polit. l. l. p. 1274, a, 21: τὸ δὲ τέταρτον θητικόν (sc. τέλος), οἷς οὐδεμιᾶς ἀρχῆς μετῆν; Plut. Sol. XVIII: ..θῆτες, οἷς οὐδεμίαν ἀρχὴν ἔδωκεν ἄρχειν, ἀλλὰ τῷ συνεκκλησιάζειν καὶ δικάζειν μόνον μετεῖχον τῆς πολιτείας.

3) E. g. Wilamowitz, Staat und Gesellschaft der Griechen, p. 96: „Solon der Dichter erklärt, dem Volke auf Kosten der durch Stellung und Besitz Bevorzugten Rechte weder gegeben noch genommen zu haben". Paulo aliter idem prius Leseb. I, Erläut. p. 24: „τιμῆς, nicht derer, die sie hatten, sondern derer, die ihnen gebührt".

4) Cf. Mathieu, Aristote, Constitution d'Athènes, Lutetiae Parisiorum, a. 1915, p. 14.

ἃ νῦν ἔχουσιν οὔποτ' ὀφθαλμοῖσιν ἂν
εὕδοντες εἶδον,

hunc plebi se nihil dedisse significasse credamus? Accedit alia difficultas. Potestne aetate Solonis ἐπορέγεσθαι dici pro ἐπορέγειν τινί τι, alicui aliquid porrigere? Veri simile hoc mihi non videtur; cum enim ipsum verbum primitus nihil significat nisi „(manum) tendere", apud scriptores antiquos ἐπορέγειν constanter est „porrigere", ἐπορέγεσθαι vero τινός dicitur is qui aliquid appetit. Quapropter Hom. Il. l. XXIV[1] vs. 506:

ἀνδρὸς παιδοφόνοιο ποτὶ στόμα χεῖρ' ὀρέγεσθαι

non cum Leeuwenio χεῖρε intellegendum est, sed χειρί. Constat quidem scriptores discrimen inter ὀρέγειν et ὀρέγεσθαι inde a saeculo III° a. C. facere desiisse. Velut cum Homerus dicit χεῖρας ὀρεγνύς, Leonidas Tarentinus scripsit:

ἤδη καὶ ναύταις χεῖρας ὀρεγνύμενος [1])

et Apollonius Rhodius:

ὁππότε οἱ στιβαρὰς ἐπορέξατο χεῖρας [2]).

Sed hoc nihil ad tempora antiqua pertinet; nam aetate alexandrina in universum discrimen inter genus medium et genus activum obsolescere coepisse nemini ignotum est.

Age vero iam qua ratione ipse locum Solonis interpretari velim exponam.

Ἐπορέγεσθαι non solum idem est quod ὀρέγεσθαι, appetere, sed etiam, si praepositionem acuas, significat: *insuper appetere*, sive *plus petere*. Cuius rei exemplum exstat apud Herodotum l. IX[1] c. 34: Melampus cum ab Argivis dimidium regni petiisset, primo repulsam tulit; sed mox ultro ei obtulerunt quod rogaverat. Ὁ δὲ ἐνθαῦτα δὴ ἐπορέγεται, tunc vero ille *plus petiit*, φάς, ἢν μὴ καὶ τῷ ἀδελφεῷ Βίαντι μεταδῶσι τὸ τριτημόριον τῆς βασιλήιης, οὐ ποιήσειν τὰ βούλονται. Eadem vis praepositionis ἐπί esse videtur e. g. in verbo ἐπικτᾶσθαι apud Xenophontem: τριήρεις κέκτησθε πολλάς, καὶ πάτριον ὑμῖν ἐστι ναυτικὸν ἐπικτᾶσθαι [3]), et in verbo ἐπαιτεῖν in epigrammate Posidippi: φαγὼν ἔτ' ἐπῄτεον [4]). Idem ac ἐπορέγεσθαι est προσ-

1) Anthol. Pal. VII, 506, 6.
2) Ap. Rhod. Argon. II, 1212.
3) Xen. Hist. Graec. VII, 1, 3.
4) Athen. X, p. 412, e.

ὀρέγεσθαι Herodoti l. VII^i c. 6, qui locus cum Herwerdeno distinguendus est hoc modo: *τοῦτο μὲν... παρὰ τῶν Ἀλευαδέων ἀπιγμένοι ἄγγελοι ἐπεκαλέοντο βασιλέα..., τοῦτο δὲ Πεισιστρατιδέων οἱ ἀναβεβηκότες ἐς Σοῦσα, τῶν τε αὐτῶν λόγων ἐχόμενοι τῶν καὶ οἱ Ἀλευάδαι καὶ δή τι πρὸς τούτοισι ἔτι πλέον προσωρέγοντο, οἳ ἔχοντες Ὀνομάκριτον... ἀναβεβήκεσαν.* Verbis *καὶ δή — προσωρέγοντο*, in quibus locutio *τι — πλέον* adverbii vice fungitur, significatur Pisistratidas similia, sed plura a rege Persarum impetrare voluisse: Aleuadae enim tantum tyrannidem suam ab eo confirmari cupiebant, Pisistratidae vero regnum recuperare quo exciderant.

Vox autem quae est *τιμή* apud Solonem mea sententia non plebis decus vel auctoritatem designat (quod vide quam insipienter et insulse de hominibus *οὐδενὸς μετέχουσι* dictum esset), sed munus, quod ipse a populo acceperat, ut leges ferret et ad arbitrium suum civitatem constitueret. Antiquitus *τιμὴ βασιληΐς* vocabatur regia potestas, neque postea aliter locuti sunt [1]). Ipsum quoque Solonem etiam alibi in carminibus suis voce quae est *τιμή* ita usum esse efficimus e c. XII^i § 5: *εἰ γάρ τις ἄλλος, φησί, ταύτης τῆς τ ι μ ῆ ς ἔτυχεν...*

Solon igitur verbis: *οὔτε τιμῆς ἀφελὼν οὔτ' ἐπορεξάμενος* significavit se neque munus iurave sibi a populo concessa inertia imminuisse neque vero maius quiddam, audi tyrannidem, concupivisse. Tyrannum enim Athenarum eum fieri noluisse, cum posset, omnes testantur et ipse multifariam prae se tulit.

XII, 3: *νῦν δέ μοι χολούμενοι*
λοξὸν ὀφθαλμοῖσ' ὁρῶσι πάντες ὥστε δήιον
οὐ χρεών·

Vulgo editores post vocem *δήιον* sententiam finiunt, quo facto oritur asyndeton satis molestum. Bene rem administraverant Herwerdenus et Leeuwenius in editione sua. *Οὐ χρεών*,

---

1) V. e. g. Hom. Od. I, 117; Theogn. 374; Herod. I, 59: *Πεισίστρατος ἦρχε Ἀθηναίων οὔτε τιμὰς τὰς ἐούσας συνταράξας οὔτε θέσμια μεταλλάξας*; Arist. Polit. III, 10, 4: *τιμὰς λέγομεν εἶναι τὰς ἀρχάς*; Herod. VII, 8, a; Aristoph. Av. 542.

quod hic, ut saepius, adverbii loco est, in fine sententiae positum est, ut magis aures feriat [1]).

XII, 4: *ἐγὼ δὲ τῶν μὲν οὕνεκα ξυνήγαγον*
δῆμον, τί τούτων πρὶν τυχεῖν ἐπαυσάμην;

Omnes interpretes Aristotelis, quorum scripta legi, *ξυνήγαγον* pro prima persona numeri singularis habent [2]). Qua in re eos errasse persuasum habeo. Non enim Solon primus Athenienses coegit ut de damnis publicis et de communi civium salute verba faceret, sed contra, cum factionum certamina et discordiam perosus rempublicam non attingeret, omnium suffragiis arbiter et reconciliator delectus est.

Audi ipsum Aristotelem c. V § 1 sq.: ... *ἀντέστη τοῖς γνωρίμοις ὁ δῆμος. ἰσχυρᾶς δὲ τῆς στάσεως οὔσης καὶ πολὺν χρόνον ἀντικαθημένων ἀλλήλοις, εἵλοντο κοινῇ διαλλακτὴν καὶ ἄρχοντα Σόλωνα καὶ τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ ποιήσαντι τὴν ἐλεγείαν... ἐν ᾗ πρὸς ἑκατέρους ὑπὲρ ἑκατέρων μάχεται καὶ διαμφισβητεῖ.* Plutarchus quoque in Vita Solonis (XIII, 6—XIV, 1) illum non a principio *δήμου* fuisse *προστάτην* narrat, sed omnes eum flagitasse ut dissensionis civilis, a qua se sedulo abstinuerat, finem faceret. Neque quisquam aliter. Ergo *συνήγαγον* pro tertia persona numeri pluralis habendum est. Poeta: „quod ad illa attinet", dixit, „propter quae populum in contionem vocabant, qua in re quievi priusquam ea absolvissem?"

XII, 4: *ἐν δίκῃ χρόνου.*

Procul dubio praestat scribere: *Χρόνου. Χρόνος* enim antiquus deus Orphicorum est, qui iudicis partibus non solum hic fungitur, sed etiam apud Pindarum Olymp. X, 52: *Μοῖραι.. ὅ τ' ἐξελέγχων μόνος ἀλάθειαν ἐτήτυμον Χρόνος*, et apud Euripidem frg. 305 Nauck:

ὁ γὰρ οὐδενὸς ἐκφὺς
Χρόνος δικαίους ἐπάγων κανόνας
δείκνυσιν ἀνθρώπων κακότητας ἐμοί.

---

1) Cf. Arist. Ἀθ. πολ. XIII, 5: *ὡς πολλῶν κοινωνούντων τῆς πολιτείας οὐ προσῆκον.*

2) E. g. Linforth, l. l. p. 137: „considering first the objects for which I brought the people together". Kenyon:
„Of all the aims for which I summoned forth
The people.."

Conferas velim epigramma in honorem civium Atheniensium, qui Chaeroneae ceciderant, quod incipit:

ὦ Χρόνε, παντοίων θνητοῖς πανεπίσκοπε δαῖμον,

in quo Χρόνος ideo nuntius cladis deligitur, quia illi provincia est de caesis pro patria aliquando iudicare eosque quamquam prostratos absolvere. Nec minus huc pertinet epigramma a Pausania memoratum:

πάντως ὁ Χρόνος εὗρε δίκην ἀδίκῳ βασιλῆι,
εὗρε δὲ Μεσσήνης σὺν Διὶ τὸν προδότην
ῥηιδίως. χαλεπὸν δὲ λαθεῖν θεὸν ἄνδρ' ἐπίορκον..[1])

Cf. quoque Athen. VIII, p. 347, e.

Χρόνος cum deus esse crederetur, facile nasci potuit locutio illa: Χρόνου ποῦς, quae bis apud Euripidem legitur (fig. 43, Bacch. 889) quamque cavillatus est Aristophanes (Ran. 100, 311).

XII, 4: Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε
ὅρους ἀνεῖλον.

Particula ποτέ hic non sensu cassa est, sed indicio esse videtur, quam diu hoc carmen a Solone postquam magistratum gesserat scriptum sit.

XII, 4: κέντρον δ' ἄλλος ὡς ἐγὼ λαβών,
κακοφραδής τε καὶ φιλοκτήμων ἀνήρ,
οὐκ ἂν κατέσχε δῆμον.

Apud veteres Graecos tam equites [2]) quam aurigae [3]), ut equos propellerent et excitarent, non semper flagellis utebantur, sed saepe etiam stimulis. Inde fit ut vocabula μάστιξ et κέντρον tropice usurpentur promiscue [4]). Facile igitur intellegi-

---

1) Paus. IV, 22, 7.

2) Vide unum ex adolescentibus Atheniensibus in zoophoro occidentali Parthenonis (Michaelis, Der Parthenon, pl. 9, XII, 23).

3) Vide e. g. currum Iovis in agmine hospitum Pelei et Thetidis in vasculo François, et nummos Messanae (Boissevain, Beschreib. der griech. autonomen Münzen der Akad. zu Amsterdam, p. 46, tab. III, 8) et Syracusarum (ibid. p. 48, tab. III, 11); Dict. des antiq. s. v. stimulus. Apud Homerum κέντορες ἵππων memorantur iuxta πληξίππους; cf. Il. XXIII, 336 sq.: τὸν δεξιὸν ἵππον κένσαι.

4) Cf. Eur. Herc. Fur. 20 sq.: Ἥρας ὕπο κέντροις δαμασθείς cum Hom. Il. XII, 37: Διὸς μάστιγι δαμέντες; XIII, 812: Διὸς μάστιγι κακῇ ἐδάμημεν; Aesch. Pers. 608: θεοῦ μάστιγι παγκοίνῳ δάμη.

mus, quaenam imago Soloni ante oculos obversata sit, scilicet aurigae currum regentis [1]). Optime autem hic locus illustrari potest ope quatuor locorum e poetis antiquis petitorum, e quibus unum et alterum iam coniunctim a commentatoribus adlatos invenias, sed quos non omnes aeque bene interpretantur:

1° Theogn. 847 sq.:

λὰξ ἐπίβα δήμῳ κενεόφρονι, τύπτε δὲ κέντρῳ
ὀξέϊ καὶ ζεύγλην δύσλοφον ἀμφιτίθει.

2° Soph. frg. 683 Pearson:

κωτίλος δ' ἀνὴρ λαβὼν
πανουργὰ χερσὶ κέντρα κηδεύει πόλιν.

3° Eur. Suppl. 242:

εἰς τούς τ' ἔχοντας κέντρ' ἀφιᾶσιν κακά.

Haec, cum vs. 240 οἱ οὐκ ἔχοντες opponantur τοῖς ὀλβίοις (vs. 238), vulgo latine reddi solent hoc modo: „et in divites malos aculeos emittunt". Verum hoc dicit poeta: ἀφιᾶσι κακὰ εἰς τοὺς τὰ κέντρα ἔχοντας, i. e. maledicunt iis, quibus rerum habenae traditae sunt. Convicia enim a tragicis κακά dici notissimum est. Quod ad verbum ἀφιέναι attinet, conferri iubeo Soph. Oed. Col. vs. 731: μήτ' ἀφῆτ' ἔπος κακόν.

4° Soph. Philoct. 1039:

εἰ μή τι κέντρον θεῖον ἦγ' ὑμᾶς ἐμοῦ.

Inepte vulgo cum Schneidewinio interpretantur: „κέντρον θεῖον ἐμοῦ, divinitus immissum stimulans desiderium mei". Aliquanto rectius Brunckius: „nisi vos impulisset stimulus quispiam divinus", et nostrates Ravius:

„had niet der goden stakkel u tot mij gejaagd", [2])

et Leeuwenius:

„de goden dreven thans u herwaarts heen". [3])

Sed potestne ἐμοῦ dici pro εἰς ἐμέ? Hoc cum negaret, Brunckius, qui ceteroquin hic quoque se virum fortem et prudentem praestitit, ἐμοῦ coniunxit cum verbis ἀνδρὸς ἀθλίου in fine versus praecedentis et totum locum distinxit hoc modo:

---

1) Cf. Wilamowitz, Griech. Leseb. Erläut. I, p. 25: „κέντρον (als Lenker des Staatswagens)". Scholia Sandysii et Linforthii exilia et parum dilucida sunt.

2) Rau, Sophocles' Philoctetes, Amstelodami, 1855.

3) I. van Leeuwen, Philoktetes, Lugduni Batavorum, 1882.

οὔποτ' ἂν στόλον
ἐπλεύσατ' ἂν τόνδ' οὕνεκ' ἀνδρὸς ἀθλίου,
εἰ μή τι κέντρον θεῖον ἦγ' ὑμᾶς, ἐμοῦ.

Atque hoc quidem conamen reiciendum esse quivis videt; sed haud scio an genitivus ἐμοῦ apte ad verbum ἦγε referri possit. Genitivus enim in lingua Graeca usurpatur de re, cuius aliquis particeps fit vel *ad quam tendit.* Hic est ille genitivus, qui apud Homerum et Herodotum post ἰθύ, ἰθύς [1]), apud Atticos post εὐθύ, εὐθύς [2]) occurrit, porro in locutione ἰέναι τοῦ πρόσω [3]) et in Euripidis Bacchis vs. 1096 sq.:

πρῶτον μὲν α ὐ τ ο ῦ χερμάδας κραταιβόλους
ἔρριπτον

et 1099 sq.:

ἄλλαι δὲ θύρσους ἵεσαν δι' αἰθέρος
Π ε ν θ έ ω ς.

Nihil tamen hac de re pro certo affirmaverim; reputent alii velim, num opinionem meam gravioribus argumentis affirmare possint.

XIII, 3: ὅλως δὲ διετέλουν νοσοῦντες τὰ πρὸς ἑαυτούς, οἱ μὲν ἀρχὴν καὶ πρόφασιν ἔχοντες τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν (συνεβεβήκει γὰρ αὐτοῖς γεγονέναι πένησιν), οἱ δὲ τῇ πολιτείᾳ δυσχεραίνοντες διὰ τὸ μεγάλην γεγονέναι μεταβολήν, ἔνιοι δὲ διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλονικίαν.

Nonnullos dicit propria causa reipublicae infestos fuisse, uti semper et ubique in turbis civilibus unus et alter propter odium privatum iis qui civitati praesunt adversatur. Iam vero, si hos omittimus, Aristoteles dicere videtur illa aetate solos εὐπατρίδας rerum impatientes et turbulentos fuisse, quippe quorum pars (οἱ μέν) damnis quibus affecti essent, pars (οἱ δέ) auctoritate, qua prius apud cives valerent, amissa maxime gravarentur. Atque Sandysius quidem in commentariis suis hunc de sententia Aristotelis Athenis rerum statum fuisse diserte dixit. Contra ego manifestum esse arbitror illum in

1) Hom. Il. XII, 254; XVI, 584; XVII, 233; Herod. VI, 95.
2) Eur. Hipp. 1197; Plat. Lys. p. 203, a.
3) Cf. Kühner—Gerth, Griech. Gramm. II, 1, p. 351, 384 sq.; Brugmann—Thumb, Griech. Gramm. p. 445 sq.

hac sententia non fuisse, idque duabus de causis: primum enim verum non est optimates iam tunc auctoritatem et principatum in rebus publicis amisisse [1]), deinde ipse nos docet etiam populares in republica tunc temporis multa aegre tulisse. Hoc iam usu venisse, cum Solon adhuc Athenis degeret, dixit c. XI[1] § 2: *ἅμα δὲ καὶ συνέβαινεν αὐτῷ τῶν τε γνωρίμων διαφόρους γεγενῆσθαι πολλοὺς διὰ τὰς τῶν χρεῶν ἀποκοπάς, καὶ τὰς στάσεις ἀμφοτέρας μεταθέσθαι διὰ τὸ παράδοξον αὐτοῖς γενέσθαι τὴν κατάστασιν. ὁ μὲν γὰρ δῆμος ᾤετο πάντ' ἀνάδαστα ποιήσειν αὐτόν, οἱ δὲ γνώριμοι πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν ἀποδώσειν ἢ μικρὸν παραλλάξειν.* Similiter hoc de quo nunc agimus loco Aristoteles narrare pergit tres fuisse Athenis factiones, quarum prima, duce Megacle, *τῇ μέσῃ πολιτείᾳ*, ergo Solonis legibus, faveret, altera esset *ὀλιγαρχική, τρίτη δ' ἡ τῶν διακρίων, ἐφ' ᾗ τεταγμένος ἦν Πεισίστρατος δημοτικώτατος εἶναι δοκῶν.* Pisistrato igitur et qui illum sequebantur iudicibus, rerum commutatio, quae Soloni debebatur, levis, ne dicam inanis, fuerat [2]).

Cum tamen e verbis traditis alia sententia elici non possit, Herwerdenus statim sensit haec non incorrupta aetatem tulisse: non solum enim divites et optimates, sed etiam populares et pauperes hoc loco memoratos fuisse consentaneum esse. Lacunam igitur suspicabatur, quam in editione a. 1891 a se et Leeuwenio parata hoc fere modo complendam esse coniecit: *οἱ μὲν ἀρχὴν καὶ (πλείονα ζητοῦντες, οἱ δὲ) καὶ πρόφασιν ἔχοντες τὴν τῶν χρεῶν ἀποκοπήν.* Sed nullam hic lacunam maioris ambitus esse efficitur e fragmento Berolinensi, in quo et alia multa cernuntur et haec verba: *ἀρχὴν καὶ πρόφασιν ἔχοντες* [3]). Accedit quod voces *ἀρχή* et *πρόφασις* tam bene congruunt, ut ea divellere reformidares. Cf. locutio: *ἀρχὴν πολέμου πορίζειν* [4]); Aristot. Polit. V, 1, p. 1301, b, 4 sq.: *ἀρχαὶ μὲν οὖν ὡς εἰπεῖν αὗται καὶ πηγαὶ τῶν στάσεων εἰσιν*; Polyb. III, 6, 2—7, ubi

1) Cf. Gilliard, Quelques réformes de Solon, p. 216: „Surtout ils (sc. optimates) conservent intacte leur puissance politique. C'est dans leurs rangs que se recrutent tous les hauts magistrats; c'est là un privilège inappréciable" etc.

2) Cf. Linforth, op. l. p. 21: „the rich were angry because his reforms cut too deep, the poor because they did not cut deep enough".

3) V. Diels, Abh. Akad. Wiss. Berl. Phil.-hist. Cl., 1885, tab. II.

4) Aristoph. frg. 26 Meineke, 81 Kock.

legentes admonet, quid intersit inter ἀρχάς (*aanleidingen*) et αἰτίας καὶ προφάσεις (*oorzaken*) τοῦ πολέμου. Remedium igitur ab Herwerdeno quaesitum utique damnandum est; sed tamen opera eius non fuit irrita; nam recte sensisse eum, qua in re fere verba tradita laborent, persuasum habeo, iamque sanare ea posse mihi videor, una vocula, quae saepissime a scribis praetermittitur, adiecta: οἱ δὲ τῇ πολιτείᾳ δυσχεραίνοντες διὰ τὸ (οὐ) μεγάλην γεγονέναι μεταβολήν, in quibus οὐ μεγάλην per litoteta pro ἐλαχίστην dictum sit. Fatendum est ne hanc quidem emendationem fragmento Berolinensi commendari; nam in eo voces quidem διὰ τό ante μεγάλην lacuna haustae sunt, sed spatium non sinit in illa plus quinque litteras restitui. Vide tamen ne hoc coniecturae meae non omnino obstet; nam leviorum corruptelarum hoc genus iam antiquissimas editiones Athenis a librariis paratas non plane immunes fuisse crediderim.

XV, 1: μετὰ δὲ ταῦτα ὡς ἐξέπεσε τὸ δεύτερον [1]) κτλ. Iure Kenyon: „structura et sententia corruptae". Ecquid post ὡς lacuna statuenda est? Quid si Aristoteles scripsisset: ὡς (λέγεται) vel ὡς (ἔνιοι) [2]) vel etiam ὥς (φησιν Ἡρόδοτος), ut c. XIV § 4?

XXI, 3: (Clisthenes) τὴν βουλὴν πεντακοσίους ἀντὶ τετρακοσίων κατέστησεν, πεντήκοντα ἐξ ἑκάστης (τῆς) φυλῆς· τότε δ' ἦσαν ἑκατόν. Nonne legendum est: (εἰς) τότε δ' ἦσαν ἑκατόν?

XXI, 5: προσηγόρευσε δὲ τῶν δήμων τοὺς μὲν ἀπὸ τῶν τόπων, τοὺς δὲ ἀπὸ τῶν κτισάντων· οὐ γὰρ ἅπαντες ὑπῆρχον ἔτι τοῖς τόποις. Sic papyrus musei Britannici, in fragmento Berolinensi pro ἔτι legitur ἐν.

Quasnam Clisthenes partes in demis constituendis tulerit, disserere nunc non curo; illud tantum enucleare cupio, quid Aristoteles, qui brevius hic quam par erat fontes suos contraxerit, illum fecisse dicat. Verba supra exscripta a viris

---

1) Cf. Aristot. Polit. V, 12, p, 1315, b, 30 sq.: δὶς γὰρ ἔφυγε Πεισίστρατος τυραννεύων.

2) Saepe Aristoteli (et post eum peripateticis) ita loqui placuit quasi rumores sine certis auctoribus referret (cf. Mathieu, Aristote, Constitution d'Athènes, p. 28).

doctis variis modis explicata sunt; quorum opinionum conspectum invenias apud Sandysium. Has ego non recensebo, ne legentes longis ambagibus detineam, sed quid ipse sentiam paucis enuntiare satis habebo. Clistheni de sententia Aristotelis id consilii erat, ut demis, quantum fieri poterat, nomina gentium nobilium inderet; quod facere consentaneum erat virum novarum rerum studiosum, ut splendida nomina quam plurima in vulgus profanarentur. Cur vero, si hoc perpetrare gestiret, non omnes demos suos nominibus optimatium ab heroibus ductis beavit? Causa in aperto est: non ubique gens nomenve gentis antiquae et cultus archegetae eius terrae adhaerescebat, sive, ut dixit Aristoteles: *οὐ γὰρ ἅπαντες* (sc. *οἱ κτίσαντες*) *ὑπῆρχον ἔτι ἐν*[1]) *τοις τόποις*. Huic sententiae aliquantum opitulatur, opinor, id quod Wilamowitzius (Aristoteles und Athen, II, p. 150) de duobus demis Atticis in medium protulit. Cum enim vici duo Paeonia et Cropeia essent, novis demis non haec nomina sunt indita, sed nomina gentium, quae ibi consederant, Paeonidarum et Creopidarum.

Aristoteles cum dicat: *ὑπῆρχον ἔτι*, sequitur ut crediderit olim totum solum Atticae inter gentes nobiles fuisse divisum[2]). Qua in sententia eum revera fuisse efficimus etiam ex iis quae scribit de aetate illa, qua tribus IV, phratriae sive trittyes XII, gentes CCCLX numerabantur[3]).

Quod ad rem grammaticam spectat, haec tria velim teneant qui sententiam meam examinabunt. Primum haud raro cum sententiae duae per *μέν* et *δέ* invicem opponuntur, prior tantum quasi praelusionis causa praemittitur, in altera demum dicitur id quod auctori cordi est. Deinde crebro accidit, ut sententia a particula causali incipiens non ad proxime antecedentem, sed ad alteram illi vicinam referenda sit. Postremo reputandum est neminem profecto magis quam Aristotelem constructionibus liberioribus et brachylogiae deditum fuisse.

(Continuabitur).

---

1) *ἔτι ἐν* recte Papageorgius.

2) De domicilio nunc loquor, non de dominio locorum.

3) Aristot. *Ἀθ. πολ.* frg. 5 Thalheim (lex. Patm. p. 152 Sakkel.; schol. Plat. Axioch. p. 371, d).

PROPERTIANA.

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

(Continuantur e pag. 111).

LIBER III.

Elegia 1.

Coniunxerunt hanc elegiam cum sequente (Orphea... stat sine morte decus) Muretus et Scaliger. In codicibus duae sunt, quarum secunda a versu „carminis interea" incipit in O. Haud dubie utriusque partis simile atque cognatum est argumentum. Non tamen inde apparet unum hic facere voluisse carmen poetam, non duo. Quid quod mihi quidem adeo est persuasum prioris elegiae ab initio hanc fuisse clausulam

carminis interea nostri redeamus in orbem,
gaudeat ut solito tacta puella sono

ut, tamquam si res gravis ageretur, iusto illud lubeat demonstrare argumento. Certe mihi iustum argumentum videtur.

Igitur omnium aetatum omniumque populorum poetae non solum certos sibi habent flosculos, sed etiam eos certo loco ponere solent, certisque vinculis coniungere cum iis quae praecedunt, certa denique in promptu habere artificia quibus a locis illis communibus ad sequentia paretur transitus et praesertim ad ipsam longioris loci conclusionem. Sic, ut exemplo utar, quod in manibus est, saepe futurum aliquid vaticinantur vel se facturos minantur, sed his minis atque his vaticiniis missis subito ad rem de qua cum maxime agitur redeunt, idque haud raro iocularem in modum. Iuvat eius rei

duo exempla e Catullo afferre, eaque et ipsa ad risum movendum satis apta.

Carmine 14 iratum se dulcissimo amico Calvo simulat poeta, qui sibi fasciculum ineptissimorum et ab ineptissimis compositorum poetis miserit carminum. Ergo ei haec minatur:

non, non hoc tibi, salse, sic abibit:
nam, si luxerit, ad librariorum
curram scrinia, Caesios, Aquinos,
Suffenum, omnia colligam venena,
ac te his suppliciis remunerabor.

Sed ad rem redit et epistolium suum sic concludit:

vos hinc *interea* (valete) abite
illuc, unde malum pedem intulistis,
saecli incommoda, pessimi poetae.

Carmine 36 poeta narrat Lesbiam vovisse se, si secum in gratiam rediisset poeta amator, utpote qui iam desiisset truces in se vibrare iambos, in ignem iniecturam pessimum aliquem hostiae instar electum poetam. Vehementer illud votum laudat probatque poeta ipsamque Venerem hoc precatur:

acceptum face redditumque votum,
si non illepidum neque invenustumst.

Sed a poeta illo ignoto, certe nondum nominato, se convertit ad notissimum illum a quo initium fecit ipse, et sic facetissimum carmen facetissime ita concludit:

at vos interea venite in ignem,
pleni ruris et inficetiarum
annales Volusi, cacata charta.

Nonne similiter nostro loco Propertius primum se quocumque tandem carminum genere immortalem fore vaticinatur, sed isto *interea* futura missa facit et de iis solis quae iam instant cogitare denuo incipit?

1 Callimachi manes et Coi sacra Philetae

varie haec emendare studuerunt viri docti, omnium venustissime Fonteinius:

C. m. et consors umbra Philetae

sed quod proposuit Baehrensius *fata* pro *sacra* id strenuum invenit patronum Enkium, cuius utique consulendae sunt duae doctissimae et sagacissimae disputationes in Mnemosyne anno-

rum 1914 et 1916. Ego tamen quominus illam probem lectionem obstat istud *Coi*, quod quam languide addatur vereor ut satis observetur. Si quis enim nihil aliud dicere vult quam hoc „o Callimache et Phileta", non enim video quid nobis praeter illud praebeat lectio „Callimachi manes et fata (= manes) Philetae", quid ponderis inest in adiectivo alterius notante patriam? Recordamur omnes lepidissimam et arte limatam Cyri ad duces allocutionem in Xenophontis Anabasi sic incipientem: *ἀπολελοίπασιν ἡμᾶς Ξενίας καὶ Πασίων*. Quid si ibi *ἀπολελοίπασιν ἡμᾶς Ξενίας καὶ Πασίων ὁ Μεγαρεύς* legeretur? Nonne inciderentur omnes orationis nervi? Quanto ergo venustior Fonteinii coniectura:

Callimachi manes et consors umbra Philetae

in qua manum agnoscis poetae lacerum mutilumque poetam sanantis. Neque est ea tam audax quam primo aspectu videtur. Idem enim huic versui evenisse quod 27° suspicor, ubi codex N. nihil habet nisi hoc:

Idaeum Simoenta Iovis

versum codices O ita suppleverunt ut immanis hic nasceretur in re mythologica error:

Idaeum Simoenta Iovis cunabula parvi

(confunditur enim Ida mons Troadis cum monte Cretensi). Sic nostri versus in communi codicum fonte nihil supererat nisi „Callimachi manes". Eiusmodi autem lacunas is bene suppleverit qui id restituerit quod maxime bono poeta dignum fuerit. Non ergo minore iure ego mihi Fonteinianum coniecturam

Callimachi manes et consors umbra Philetae

probare videor quam (ut hunc solum nominem) Baehrensius vs. 27 Gustavi Wolffii recepit lectionem

Idaeum Simoenta Iovis cum prole Scamandro.

In locis graviter corruptis raro ad probabilitatem palaeographicam res redit.

4 Itala per Graios oppida ferre choros

Sic Fonteinius. Valckenaerius vero:

Graia per Italicos orgia ferre choros.

In utraque lectione suspectum *ferre*, in illa etiam *per* non suo loco positum.

9 sq. quo me fama levat terra sublimis et a me
nata coronatis Musa triumphat equis.

Pentametri primum vocabulum *mota* fecit Richardsius (Class. Rev. XIII p. 16). Recte u. o. Quo enim, obsecro, iure ullus poeta umquam a se *natam* Musam dixit? In „deterioribus" est *nota*.

21 sq. Lenissima Marklandi coniectura *ut mihi... reddat* pro *at mihi... reddet* magnum vitatur incommodum.

(II, 1) Orphea detinuisse feras et concita dicunt
flumina Threicia sustinuisse lyra.

Nostris auribus ingrata haec, sed sententiae multo aptius *detinuisse* quam quod proposuit Ayrmannus *delenisse.*

3 Saxa Cithaeronis Thebas agitata per artem e. q. s.

Iure v. d. in Misc. Obs. *Phoebeam* legendo pro *Thebas* ne „per artem" sensu careret cavit.

11 sq. Nec mea Phaeacas aequant pomaria silvas
nec operosa rigat Marcius antra liquor.

A scopo hic plane aberrasse videtur magnus ille Schraderus *arva* pro *antra* legendo. Quid enim *operosa* arva hic sibi volunt? Sed luxum illum antrorum aliorumque ornamentorum per quae aqua duceretur novimus omnes.

13 sq. at Musae comites et carmina cara legenti
nec defessa choris Calliopea meis.

Gratia Baehrensio qui *nec* pro *et* restituendo e magnis legentes extraxerit molestiis.

Venustissima est Fonteinii et Santenii lectio

22 annorum aut ipso pondere victa ruent

Venustior tamen Eldikii illa

annorum aut tacito pondere victa ruent.

Elegia 3.

5 parvaque tam magnis admoram fontibus ora

Pro *parva* L. Muellerus proposuit *pronaque*, eleganter, ut vere metuo; totus enim contextus eiusmodi est ut *parvus* poeta et *ingens* argumentum inter se opponantur. Quapropter *tam* praetulerim Guyeti et Heinsii coniecturae *iam.*

7 et cecinit Curios fratres et Horatia pila
regiaque Aemilia vecta tropaea rate

victricesque moras Fabii pugnamque sinistram
Cannensem et versos ad pia vota deos
Hannibalemque Lares Romana sede fugantes,
anseris et tutum voce fuisse Iovem.

Magna res hic agi videtur, ita etiamnunc certant grammatici utrum cum „melioribus codicibus" *cecinit* sit legendum an cum „Italis" *cecini*. Equidem eodem utrumque redire putaverim. Nam verum sit hic Ennii Annalium brevem fere dari conspectum, nonne eadem fere *se* cecinisse narrare hic potuit Propertius quippe qui ora admorit fontibus unde ante biberit idem ille Ennius? Tum graviter indignantur viri docti quod versu 8

regiaque Aemilia vecta tropaea rate

tamquam res ab Ennio tractata Aemilii Pauli commemoretur triumphus qui anno post Ennii mortem evenerit. Hoc equidem in quovis poeta aequi bonique consulendum censeo, magis indigner quod hunc versum nonnulli viri docti referant ad rem multo minus notam quae a. 219 evenit. Ne cogitari quidem potest homo tam invenustus qui in eiusmodi conspectu quidquam ponat quod non cuivis mortalium sit quam notissimum. Sed heus tu! Serione credis ista omnia a Propertio addita? Relege ergo sex illos versus „et cecinit-fuisse Iovem". Nonne stridulam audis magistelli vocem invitissimis nobis suam obtrudenti doctrinam? Nonne sentis talia qualia sunt haec: „iam admoram... cum Phoebus" quam minimo esse separanda inter se spatio? Velocitate ibi ardentis iuvenis opus est, non loquacis senis odio.

13 Cum me Castalia speculans ex arbore Phoebus

Ecquid *speculatus ab arbore*? Risum enim hic movet Apollo tamquam avis arbori insidens.

Notetur licentia poetica in hisce:

28 pendebantque cavis tympana pumicibus

non enim *pumicis* sed *tympani* solitum est adiectivum *cavus* epitheton.

31 et Veneris dominae volucres, mea turba, Columbae

Lachmannus quid suo *sua turba* velit diudicent *οἱ νεκυομάντεις*.

Utique recipienda praeclara Scaligeri emendatio

33 et diversa novem sortitae iura puellae

„Noli Musa, ait, bellica canere et alia"
barbarus aut saevo perfusus sanguine Rhenus
saucia maerenti corpora vectet aqua.

Sic est in codicibus „melioribus", at Itali pro inepto isto *saeva* praebent quod unice verum est *Suevo*. Iuvat hac occasione oblata paucis exemplis, sed e Propertio prolatis omnibus demonstrare quantum illis Italis iam debeamus et quantum auctoritatis eos apud nos habere aequum sit. Habemus ergo hic illud *Suevo* at IV, 1, 33 sic ratio redditur qui iam Romulus triumphum reportare potuerit:

quippe suburbanae parva minus urbe violae.

Pro absurdo isto *violae* Itali ipsam poetae manum restituerunt *Bovillae* legendo. Haec enim est sententia: cum urbs etiam tum parva erat, minus suburbanae erant *Bovillae*, ita ut expeditionem eo facere minime esset ridiculum.

IV, 2, 31 Omnes deorum dearumque formas capere se posse et aliis affirmat versibus Vertumnus et hoc:

cinge caput mitra speciem furabor Achaei.

Praeclare Itali *Iacchi* pro *Achaei*. Pentameter, ne dubites, est:

furabor Phoebi si mihi plectra dabis.

IV, 4, 75 Palilia sic describuntur:

annua pastorum convivia, lusus in urbe,
cum pagana madent fercula deliciis
cumque super raros foeni flammantis acervos
traiicit immundos ebria turba dapes.

Pro ultimo vocabulo Itali dederunt *pedes*. Qui nisi fuissent, quantae etiamnunc molis esset illud *dapes* e textu removere! Videre mihi videor longas annotationes et aliarum rerum plenas et substantivorum, quae semper et ubique cum femini essent generis semel tamen adiectiva masculina sibi haberent adiuncta. I nunc et lectionem aliquam hoc solo sperne argumento quod ab Italis sit prolata! Quod et alibi factum est et versu illo Lucretiano, saepe iam a me allato:

non, ut opinor, enim dat quod promittit abundae

ubi operae pretium est cognoscere recentiores commentarios, quorum hoc consilium ut contra veram „Italorum" lectionem *abunde* insanum illud defendatur *et unde*, quod est in melioribus scilicet codicibus.

Elegia 4.

3 Magna, viri, merces, parat ultima terra triumphos.

Quosnam *viros* hic alloquatur poeta nemo mortalium dixerit, neque ullum habet vox quae est *merces* sensum, nisi aliquis addatur genitivus. Lege ergo cum Heinsio *Viae*, sic demum quae sequuntur recte erunt annexa. Quousque tandem nobis erit expectandum donec editiones habebimus, quae tam certas emendationes in textum recipiant? Nam in annotatione tantum critica eas commemorare eius est qui dubitet etiam, idque ego perversius etiam esse censeo quam omnino numquam a codicibus recedere velle.

4 Tigris et Euphrates sub *tua* iura fluent.

Sic codices; temere Baehrensius *nova*, multo melius Brouckhusius *sua* (fere = *debita*). Sed superat omnes Housmani *Thybris* (in vocativo).... *fluet*. Cogita enim de notissimo Propertii loco

gaude, Crasse, nigras si quid sapis inter arenas:
ire per Euphraten ad tua busta licet

et simplex illud et grave *Euphraten* compara cum languido hoc *Tigris et Euphrates*. Quod praeterea Paley proponit *ut*... *fluat*, plane inutile videtur.

5 *Seres et* Ausoniis veniet provincia virgis

Praeclare sic Ianus Gulielmius pro *sera sed*. Praeterea observa quam apte illud *Ausoniis* excipiat vocem quae est *Thybris* in versu praecedenti.

6 assuescent (vel: adsuescent) Latio Partha tropaea Iovi.

Unice verum Fonteinii *accedent*. Nam Slothouweri *adsurgent* parum intelligo. Baehrensii vero *adcrescent* ridiculum videtur. Non enim de homine in monstrum aliquod converso hic agitur.

7 sq. Ite agite, expertae bello date lintea prorae,
et solitum armigeri ducite munus equi

Equidem *armigeri munus equi* legens non possum non cogitare de *equo Troiano* idemque Burmannis evenisse arbitror quorum senior pro *ducite* legit *discite*, iunior *sumite* proposuit. Sic etiam in *solitum* haeremus. Baehrensii: „et solitum Armigeri ducite munus equos" languere videtur.

11 sqq. Mars pater et sacrae fatalia lumina Vestae,
ante meos obitus sit, precor, illa dies,
qua videam spoliis oneratos Caesaris axes,
ad vulgi plausus saepe resistere equos.

Non tulit, et iure non tulit, ingratam structuram et subito illatum infinitivum *resistere* Muretus et vs. 13 *onerato Caesaris axe* legit. Turbata etiam sequentia:

15 inque sinu carae nixus spectare puellae
incipiam et titulis oppida capta legam
17 tela fugacis equi et braccati militis arcus
et subter captos arma sedere duces

inter se his transpositis distichis locum non persanavit Keilius. Quorsum enim istud *sedere* pertinet? Et quid Baehrensii coniectura *captivos subterque* proficimus? Sterkii *victos* pro *nixus* (v. 15) probandum videtur.

Quae post vs. 22 sequuntur ea contra codices coniunxerunt Scaliger et Muretus, ut una fiat elegia „Arma deus Caesar...." „Crassi..... referte domum". Vanitas vanitatum! Quae enim ullius elegiae aptior clausula vel excogitari potest quam ipsum illud: „me sat erit sacra plaudere posse via"! Et quam inepte post illam sic eadem elegia pergitur: „pacis Amor deus est"! Probat tamen illam coniunctionem Baehrensius hoc argumento „quod in tota huius elegiae dispositione poetae nostro obversatam esse puto primam Tibulli elegiam". En qualem sibi posteriores viri docti finxerint poetae mentem et consilium! Nonne potuit Propertius scribere:

praeda sit haec illis quorum meruere labores

nisi Tibulliani versus

hoc mihi contingat, sit dives e. q. s.

memor? Vel

exitus hic vitae superet mihi: vos, quibus arma
grata magis, Crassi signa referte domum

nisi disticho Tibulliano

ferte et opes, ego composito securus acervo
despiciam dites despiciamque famem

in memoriam sibi revocato? Quae ista vita, non hominum sed instrumentorum! Tamen hae, ut ipse declarat Baehrensius, prae ceteris similitudines eum ad hoc paradoxon impulerunt.

Et omnino eiusmodi annotationibus nunc plerumque onerantur doctae editiones!

ELEGIA 5.

1 Pacis Amor deus est, pacem veneramur amantes,
stant mihi cum domina praelia dura mea.

Sic codices, haud male, ut equidem opinor. Certe connexus sententiarum satis est perspicuus et minime absurdus: „Ceteri omnes amantes veneramur pacem, ego miser unus excipior, qui semper praelia geram cum amica mea". At Livineius pro *stant* coniecit *sat*, idque adeo unice verum esse Baehrensio est persuasum ut tamquam fontem vitiosi scilicet illius *stant* indicet 3, 44, ubi Calliope sic poetam admonet:

nil tibi sit rauco....
. . . .
aut quibus in campis Mariano *praelia* signo
stent e. q. s.

Miram et vix credibilem librarii perversitatem, qui tam diverso loco in errorem inductus *sat* (in quo, per se spectato, suspecti nihil erat) mutaverit in *stant*, cui, Baehrensio iudice, nulla hic apta sedes.

Sequitur:

nec tamen inviso pectus mihi carpitur auro,
nec bibit e gemma divite nostra sitis

et multa alia in hanc sententiam (usque ad vs. 18): „neque dives sum neque esse cupio". Nullum hic a praecedentibus (sive vs. 2 *stant* legimus, sive eam a codicibus traditam vocem quocumque tandem modo mutamus) video transitum, et quaerere destiti. Ipse, ut opinor, poeta, parum hic logicam curavit artem, neque sanatur hoc vitium sollicitando vocabulo *tamen*. Multo iam sunt aptiora haec: „at alii neque maris neque belli reformidant pericula". Hic ego miror eos qui ex elegiis 4 et 5 unam fecerint, non simul cum ea iunxisse septimam, quae legentibus Paetum ponit ante oculos tamquam insigne exemplum insani hominis, qui divitiarum amore naufragii adierit pericula. Cetera satis apte decurrunt, vitiaque quae insunt probabiliter iam sunt sublata. Prae ceteris equidem laudarem Baehrensii coniecturam versum 18 sic restituentis:

optima mors carpta quae venit apta die,

nisi dubitarem primum de latinitate. Nam putidum quidem videri possit quod dicam, reticere tamen neque possum neque volo, tam grave mihi videtur. „Mors quae carpta venit die" significat mortem quae venit postquam *ipsa* diem carpsit, non eam quae venit postquam aliquis homo diem carpsit. Tum totum illud *diem carpere* admodum rarum est, fortasse nusquam invenitur nisi noto illo versu Horatiano. Postremo vel sic haeremus in voce quae est *apta*, pro qua multo rectius N. habet *acta*.

Sed de versu 21 ipse habeo quod proferam in medium. Totum distichon huiuscemodi est:

me iuvat et multo mentem vincire Lyaeo,
et caput in verna semper habere rosa.

Sed quis umquam audivit a Baccho vel mentem vel linguam cuiusquam *vinciri*? Solvere potius illius dei est, cuius Graecum nomen Λυαῖος non hercle ignotum fuit poetis latinis. Sensit hoc Fonteinius ideoque *fulcire* reposuit. Sed ne hoc quidem huic loco aptum. Quid si *suffire* legamus, sive *odore* aliquo *implere* illud est, sive *calefacere*. Vox parum usitata facile ab imperito librario in aliam quamvis corrumpi potuit.

Elegia 6.

Suavissima haec elegia, qua poeta, gaudii plenus propter laeta multa sibi modo a Lygdamo servo de Cynthia narrata, illum iubet eadem repetere, sed ita ut rogando illa omnia repetat ipse. Fingiturque Lygdamus tacitus solo capitis nutu affirmans.

Versus 3 sq. post 8 ponendo ultro ordinem perturbare mihi quidem Housmanus videtur. Quid enim post

incipe: suspensis auribus incipiam

aptius infertur quam illud „sicine" quo poeta rogando repetendi facit initium? Quid ineptius quam „num me laetitia-velle putas" quod ab 1 sq. ne divelli quidem potest? Suringarius vss. 12 et 14 inter se locum mutare iubens fortasse structuram paulo reddidit expeditiorem, sed ne illam quidem transpositionem necessariam dixerim.

6 Pro *timens* Itali *metu* praebent, quo totum distichon eam qua opus est obtinet sententiam:

omnis enim debet sine vano nuntius esse,
maioremque metu servus habere fidem.

At istud *timens* tantum non sensu caret.

21 sq. ille potest nullo miseram me linquere facto
aequalem (O) nulla (O) dicere habere domo
et qualem (N) nullo (N)

pentametrum sic refinxit Palmerius:

et qualem nolo dicere habere domi

qua emendatione nullam Propertio adhibitam esse, quae maiore sit admiratione digna, perhibet Housmanus, fortasse non iniuria.

De rivale sua sic conquestam Cynthiam Lygdamus refert:

25 non me moribus illa, sed herbis improba vicit.

Annotat Burmannus: „Artificioso numero singultantis puellae affectus exprimit''. Non minus pulchre in simili causa idem fit IV, 7, 41:

et graviora rependit iniquis pensa quasillis.

27 sq. illum turgentis ranae portenta rubetae... trahunt.

Delectet alios ista *rana rubeta*, mihi indignationem movet, quod prae illa spernitur praeclara Heinsii emendatio:

illum turgentis sanie prosecta rubetae.

31 si non vana canunt mea somnia.

Minime spernenda videtur lectio codicis D. *cadunt* pro *canunt*, quod vereor ut somniis aptum sit.

39 sq. me quoque consimili impositum torquerier igne
iurabo, bis sex integer ecce dies.

Poetae manum restituisse Palmerius videtur *torrerier* legendo pro languido *torquerier*. In pentametro Baehrensius pro *esse* dedit *ecce*. Quanto melius Housmanus *ipse*!

42 sq. ...per me, Lygdame, liber eris.

Illud *per me* criticus Graecus explicat *mea opera*. Iure, ut opinor.

Elegia 7.

Nullum fere huiusce elegiae versum non suo moverunt loco viri critici. Quae res me quidem admonet ut cautos nos esse oportere censeam, identidem rogitantes, ecquid fortasse ipse Propertius non suo posuerit loco omnia, sed suis cogitationibus ductus praecepti „ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici''

immemor, ea quae differenda fuerant iusto maturius in chartam coniecerit. Nam Housmanus certe suis transpositionibus quas enumerare longum est, totam elegiam planam reddidit perspicuamque: quid vero si paulo obscuriorem et turbatiorem eam ipse poeta esse voluit? Baehrensius vero quod ad Huschkii disputationem provocat (p. 101) parum me movet. Nolim enim credere totam elegiam nostram verbum de verbo ex aliquo exemplo Graeco esse expressam. Denique nihil hic molior praeterquam quod Fischerum secutus versus

51 huic fluctus vivo radicitus abstulit ungues
et 53 hunc parvo ferri vidit nox improba ligno

locum inter se mutare iussi, quae sane est lenissima transpositio et Scaligeri utor emendatione vs. 25—28

reddite corpus humo, positumque in margine ripae
Paetum sponte tua, mollis arena, tegas,
et quotiens Paeti transibit nauta sepulcrum,
dicat „et audaci tu timor esse potes"

ponentis post versum 70, quo eos tantum non vocat trahitque statim sequens elegiae clausula:

at tu, saeve Aquilo, numquam mea vela videbis:
ante fores dominae condar oportet iners.

Semel hac elegia deprehenditur vitium illud commune omnibus poetarum scriptorumque codicibus; versibus enim 21 sq., de quibus asseverare nihil possumus nisi Argynnum ibi Agamemnonis amasium commemorari, cetera sunt obscurissima, annotavit ludimagister ea quae in distichi formam conversa irrepserunt in textum:

hoc iuvene amisso classem non solvit Atrides,
pro qua mactata est Iphigenia mora.

Sed fortasse multo frequentius se iste morbus quam suspicantur viri docti offert Propertium legentibus. Mihi certe veri videtur similius hic illic additamento aliquo Propertii elegias esse inquinatas, quam toties tam absurde ordinem versuum esse perturbatum.

De Baehrensio hoc unum etiam observare velim. In errorem inductus vir sagacissimus ille mihi videtur de vs. 51

hunc parvo ferri vidit nox improba ligno

(Nam Fischeri transpositionem hic Baehrensius sequitur).

Putat enim significari tabulam aliquam cui se Paetus alligaverit. Sed quis non videt toto hoc loco 51—54

hunc parvo ferri vidit nox improba ligno
et miser invitam traxit hiatus aquam,
huic fluctus vivo radicitus abstulit ungues.
Paetus ut occideret tot coiere mala

enumerari causas quibus factum sit ut *navis* Paeti frangeretur et fluctibus mergeretur ipse?

Vs. 17. Certa mihi videtur Schraderi emendatio: „Paete quid aetatem *memoras*" pro absurdo isto *numeras*.

Vs. 29 ite rates curvae et leti texite causas.

Sic O, versum explet Fischerus *praetexite* legendo. Sed quam ineptum est ipsam navigationem non ab hominibus inventam dicere sed ab ipsis navibus! Quanto rectius simulque modulatius *curvas* pro *curvae* Passeratius, ut *et* habeat vim epexegeticam.

Vss. 32 et 35 egregie vocabula quae sunt *fortuna* et *natura* locum inter se mutare iussit Brouckhusius. Praeterea cum Italis *insidias* legendum pro *insidians* et *ponto* cum Fonteinio pro *pontum*.

40 (Saxa triumphales fregere Capharea puppes)
naufraga cum vasto Graecia tracta salo est.

Istud *tracta* me iudice ferri nequit; praetulerim Burmannianum *rapta* Heinsiano *strata*.

41 paulatim socium iacturam flevit Ulixes.

Tolerandum censeo primum versus vocabulum, cum praesertim quod pro eo saepe ponitur *palantum* non minus a veritate Homerica recedat.

„Mihi si morem gessisset Paetus" (poeta ait) viveret
45 pauper at in terra nil nisi (al. ubi) flere potest.

Quod reposuit Iacobsius: „pauper at in terra nil ubi flare potest" absurdum quidem est, si rem physice consideras; tamen ego hanc poetae negligentiam aequi bonique consulo et ne eo quidem confugiam ut „flare" substantive positum fingam. Hoc enim e Iacobsii coniectura cogitat poeta: numquam navigando semet Paetus locupletasset, sed ét maris emolumentis caruisset ét (quod multo pluris est) malis periculisque". Id autem parum accurate enuntiavit sed ita ut vel ipse Orbi-

lius dissimulare vitium possit. An prorsus omni culpa vacat versus paenultimus

„at tu, saeve Aquilo, numquam mea vela videbis?"

Nonne enim et *eius vela videt* Aquilo, qui in praedioli sui lacu se velificando oblectat? Vel olim vidit eius qui (IV, 9, 6)

nauta per urbanas velificabat aquas?

Talia in carmine severa examinare trutina, hic revera est ille „intellectualismus" saepe reprehensus.

Ante versum 49

sed Thyio thalamo aut Oricia terebintho

haud dubium est quin exciderit aliquid: caremus enim verbo. Sed ipse cogitationis decursus integer est.

Qui potuit Baehrensius legere velle

52 et miseri multam traxit hiatus aquam

simulque probare Fischeri transpositionem illam, qua totus locus longe diverso sensu accipitur?

57 di maris Aegaei quos sunt penes aequora venti.

Fortasse non necessarium hic cum I. H. Vossio *et* inserere ante *quos*.

60 attulimus longas in freta vestra manus.

Pro *longas* requiritur *castas*, *puras*, *sanctas* vel aliud adiectivum in eandem sententiam. Quod placet Housmano *nocuas*, ut tota sententia interrogativa fiat non satis videtur perspicuum.

63 at saltem Italiae regionibus advehat Eurus.

Sic Itali, recte, ut semper fere, non *evehat*, quod iure damnat Burmannus (M. O. II 112).

72 Ante fores dominae condar oportet iners.

Secundum Graecum criticum *condar* hic *moriar* est. Certe hic sensus requiritur, sed exemplum mihi non est in promptu.

Versu 25 legatur cum Marklando: *positumque in margine ripae*. An *ripa* pro *litore maris* dici non potest?

26 cur hic *vilis* dicatur harena non video. Quanto aptius Marklandi *mollis*!

Elegia 8.

Ex hac quoque elegia elui potest lacunae macula, qua saepe dehonestatur. Si enim versu 24 (volo)

Sive meas lacrimas, sive videre tuas

cum Sandstroemio vocabula quae sunt *meas* et *tuas* locum inter se mutare iusserimus, satis apte annectetur:

tecta superciliis si quando verba remittis

et deinde aliae afferuntur res, quae saepe lacrimas *amatori* movent.

vs. 3 cur furibunda mero mensam propellis.

Non credo istud *furibunda mero* huius esse loci: de *irata* enim, non de *ebria* Cynthia audire plura cupimus. Pro verbo quod est *propellis* aliud exspecto quocum ablativus *mero* tamquam ablativus *instrumenti* iungi possit („mero perfundis", vel eiusmodi aliquid).

12 quae mulier rabida iactat convicia lingua.

Scaligeri est *rabida*, nam inepte traditur *gravida*. Non tamen inutilis ille error, videmus enim quomodo natus sit: oscitans librarius in aure habebat etiam vs. 10: „nam sine amore *gravi* femina nulla dolet".

13 Fonteinium hic sequor sic legentem:

custodem gregibus seu se non stipat euntem

et deinde: sed sequitur medias, Maenas ut icta, vias.

Nec tamen vel sic ista inter se opposita probo.

19 non est certa fides quam non iniuria versat.

Sic vulgo editur. At codex N. habet non *iniuria* verum *iniurgia*. Ergo Vahlenus sic versum restituit

non est certa fides quam non in iurgia vertas

et ita nos posthac legere iubet Housmanus. Nunc quoque dubito etiam.

At gravior est dubitatio de versibus 29—32.

Inde ab initio hoc fere docet elegia: amatorem quo maioribus conflictetur molestiis, litibus, aerumnis, eo ardentiorem ideoque feliciorem eum esse in amore

militat omnis amans et habet sua castra Cupido

huc et Propertii redit philosophia quam nunc diserto illustrat exemplo:

dulcior ignis erat Paridi, quum Graia per arma
Tyndaridi poterat gaudia ferre suae.
dum vincunt Danai, dum restat barbarus Hector,
ille Helenae in gremio maxima bella gerit.

Rectissime Fruterius *Graia* reposuit pro *grata*, neque iniuria

Fonteinius in adiectivo *barbarus* haesit ut languidissimo atque adeo prorsus hinc alieno, sed eius coniectura *fervidus* parum proficimus, ut neque ea quam ante illum proposuerat Heinsius *Dardanus*. Graviori totus locus laborat vitio. Quis enim non videt tum demum iure eum suam obtinere sedem, si *duo* hic inter se opponuntur rerum status, alter cum in minore versabantur periculo Troiani, alter cum gravissimo premebantur bello? Quod sic obtinebimus, si pro *dulcior* (vs. 29) legemus *lentior* aliudve comparativum in eam sententiam et „Graia per arma-poterat" eo accipiemus sensu quo dicitur *per me licet*, tum versum 31 (ut simul istud *barbarus* corrigatur) sic fere refingemus

dum vincunt Danai nec restat barbarus hosti.

Elegia 9.

Invitatus, vel invitatum se simulans, ut amatorio genere misso se ad historiam patriam atque adeo ad fabulosam hominum aetatem canendam convertat, Maecenati respondet poeta tum se id facturum cum ipse tale mutati consilii dederit exemplum. Hoc elegiae argumentum, exile sane pro tanto carminis ambitu (sunt enim 60 versus) sed tamen argumentum, obtinebimus, si cum Lachmanno distichon quod nobis tamquam ultimum est traditum:

hoc mihi, Maecenas, laudis concedis et a te est
quod ferar in partes ipse fuisse tuas

transposuerimus ita ut versu 47 sic pergatur:

te duce vel Iovis arma canam

(aliaque vel fabulosa vel historica, sed quae utraque Virgilium aliquem requirant) vocabulaque quae sunt *te duce* cum critico Graeco in hunc sensum „si tu mihi exemplum dederis" acceperimus.

Esto, patronum suum Propertius leniter deridet et hoc est totius elegiae propositum. Sic certe evadere elegiam minime illepidam haud infitior, neque quod ex ea extraham argumentum, Lachmanni illa transpositione repudiata, video. Non tamen dissimulo nunc ultimum distichon

mollia tu coeptae fautor cape lora iuventae
dexteraque inmissis da mihi signa rotis

gravitatem habere ex animi sententia loquentis non derisionem iocantis. De tota ergo elegia incertus haereo.

5 sq. turpe est quod nequeas capiti committere pondus
et pressum inflexo mox dare terga genu.

Fortasse aequi bonique consulendum simplex istud *nequeas* non addita *perferendi* notione. Sed pentameter inepte balbutientis est et quocumque tandem modo versus conflantis. Neque omni labe caret qui sequitur:

omnia non pariter rerum sunt omnibus apta
palma nec ex aequo ducitur una iugo.

Observa enim quam ingrate post:

4 non sunt *apta* meae grandia vela rati

brevi intervallo inferatur

7 omnia non pariter rerum sunt omnibus *apta*

et quam sit inanis ista verbositas *omnia rerum* scribentis pro *omnes res*. Sed nunc quoque pentametrum considera:

palma nec ex aequo ducitur una iugo

nonne eiusdem videtur qui priorem illum

et pressum inflexo mox dare terga genu

e bene notis vocabulis tam male consarcinavit? Parum enim refert utrum cum O *flamma* vel cum G *palma* legas an Lipsii praeferas coniecturam *fama*.

Denique exime duo disticha ista, quam lepide nunc post lepidum illud responsum negantis se facturum quod rogatus est:

non sunt apta meae grandia vela rati

exempla aliorum enumerantur responsum illud suo exemplo probantium.

12 Parrhasius parva vindicat arte locum.

Neque *propria* quod Pontanus, neque *pulchri* quod Fonteinius pro *parva* reposuerunt equidem intelligo; omnium vero minime Lachmanni illud *iocum* pro *locum*. Sed in hexametro praecedenti nonne *summum* est legendum ut

in Veneris tabula summum sibi ponit Apelles

legamus? *Summum* sc. *locum* quod in pentametro habemus:

13 argumenta magis sunt Mentoris addita formae.

Haec cur improbaverit Fonteinius non video. An *argumenta* non potest significare: historias, bella, proelia, res gestas denique?

15 Phidiacus signo se Iuppiter ornat eburno

Lachmannus coniecit:

Phidiaca´ ars signo te, Iuppiter, ornat eburno

admodum speciose, sed nescio quid ingrati illa habet synizesis neque placet apostrophe quae a Propertio, certe si hic cum Ovidio comparatur, vitari potius quam quaeri videtur.

16 Praxitelem propria vindicat urbe lapis.

Sententiam satis claram reddit praecedens hexameter, sed verba sunt obscura. Nec multum proficimus Broukhusii coniectura *Paria*. Housmaniano vero invento

Praxitelem propria vendit at urbe lapis

quid faciamus!

17 est quibus Eleae *concurrit* palma quadrigae.

Sic Baehrensius. Fonteinius *consurgit* quod non intelligo coniecit. Quidni *contingit* legamus?

20 naturae sequimur semina quisque suae.

Quam egregia haec Brouckhusii lectio prae vulgata *sequitur*, quam cod. N. laceram tradidit. Quam venuste sic poeta aliis missis ad semet ipsum redit! Eadem virtus et vs. 21 cognoscitur in Baehrensii coniectura:

haec tua, Maecenas, vitae praecepta recepi

pro *et*. Nam hinc incipit facetum illud responsum, quo Maecenatem leniter deridet poeta.

22 *Cogor* et exemplis te superare tuis.

Perplacet Broukhusii *conor*, tum cum codice N. legendum *tuis* pro *meis*. Nam sic demum quae de praeceptis et de exemplis dicuntur venuste opponuntur inter se.

24 et liceat medio ponere iura foro.

„Ponere *signa* medio foro" signiferi illius est de quo Livius narrat in loco de Camilli cum tribunis certamine. At praetor iura non *ponit* sed *promit*. Recte ergo Ruhnkenius *ponere* in *promere* mutavit.

25 vel tibi (sc. liceat) Medorum pugnaces ire per *hostes*.

Sic satis inepte codices. Optima emendatio est Marklandi *hastas*. Housmani „Medorum pugna rescindere postes" cui potest placere?

26 atque *onerare* tuam fixa per arma domum.

Vulgata haec lectio. Quam quis aequo animo ferre potest aptissima Dempsteri correctione *ornare* cognita?

35 non ego velifera tumidum mare findo carina.

Notabilis hic versus propter corruptum ŏ in *findo*, quod iam usitatissimum apud Ovidium. Horatius et Tibullus primi habent *Polliŏ*, *desinŏ* simm. Imitatione expressum eum esse ab Ovidio Met. XV, 719 et Pont. III, 2, 67 censet Housmanus. Ille versus est

huc ubi veliferam nautae advertere carinam

at hic

cum duo velifera iuvenes venere carina.

Ergone adiectivum quod est *velifer* non potuit de suo comminisci Ovidius? Si minus placet, quidni in locum vocabuli quod est *velivolus* irrepsisse credamus, quod de versu e Ponticis coniecit Heinsius? Accedit quod versus ille Propertianus

non ego velifera tumidum mare findo carina

omnino in codice N. non legitur. Quae res, cum accedat insolita illa prosodia *findŏ*, haud parvi est ponderis.

36 tuta sub exiguo flumine nostra mora est.

Pro *sub* Baehrensius coniecit *sed*, quo facto melior certe fit sententiarum connexus. At retento *sed* Madvigius *flamine* legit pro *flumine*, quo me iudice nihil proficimus. Quod vero provocatur ad Ov. Tr. II, 328 sq.

non ideo pelago debet se credere, si qua
audet in exiguo ludere cumba lacu

cur id fiat non video. Ipsa enim oppositio admodum trita est, et est tamen quaedam inter hos locos discrepantia. An Ovidium nullo auctore adiectivum quod est *exiguus* adhibuisse est incredibile? Denique totius versus 35 defectus in magnae auctoritatis codice N. minime negligendus videtur. Ab Italis *tuta* pro *tota*, quod sensu caret, sumes.

38 nec semper proelia clade pari.

Pro *semper* Marklandus *fratrum* optimo sensu. Sed lenior multo Lipsii emendatio *septem*, licet recedat a narratione tradita. Aequo enim animo eiusmodi errores ferendos censeo.

Elegia 10.

Suavissima haec elegiarum, non solum Propertii sed omnium

qui umquam amarunt vel divina quadam cantandi arte praediti (nihil enim in hoc genere fieri non potest) amores sunt commenti, felici quodam casu tantum non integra ad nos pervenit. Non quod nulla ei aspersa sit macula, sed omnes primo adspectu deprehenduntur et a quovis vel mediocriter latine docto elui possunt. Transpositione opus esse videtur nulla, nisi quod 17 sq.

et pete, qua polles, ut sit tibi forma perennis,
  inque meum semper stent tua regna caput

statim post 12 inferri malim. Nam nunc satis ingrate adhortatio ad precandum et ipsum precum argumentum inter se divelluntur, divelluntur etiam illa quae ad vestitum ornatumque pertinent.

Quo magis miror quod editores, quantum videtur, omnes spernunt aspernanturque id quod de ipso versu primo a summo viro Heinsio est observatum. An forte haec

natalis nostrae signum *misere* puellae

et haec:

mirabar, quidnam *misissent* mane Camenae

una ferri possunt? Paulisper tecum rem considera: Post aliquod tempus intellexisse se *quidnam* sibi vellet signum illud a Musis missum poeta narrat, sed ipsum signum describere neglexit. Talia, non videre scin quorum ego editorum esse censeam? Eorundem qui cum in Anabasi argute sic disputat Clearchus: *μάχης δεῖ πρῶτον· ἄριστον γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδ' ὁ τολμήσων περὶ σπονδῶν λέγειν τοῖς Ἕλλησι μὴ πορίσας ἄριστον*, simulatque puero dignam illam coniecturam *μάζης* pro *μάχης* cognoverint, in textum eam recipere festinaverint. Utrobique enim eadem fere regnat ratiocinandi perversitas. Et ne poetae quidem condonandus est plenus recte disputandi neglectus. Accedit quod, si *misisset* scribere poeta voluisset, omittere *mihi* haudquaquam potuisset, et pro *quidnam* scribere *mihi quid* quam facile erat! Cum Heinsio ergo legamus:

mirabar quidnam *risissent* mane Camenae,
  ante meum stantes sole rubente torum:
natalis nostrae signum misere puellae
  et manibus faustos ter crepuere sonos.

Nonne enim bellissimum hoc, nonne omnibus numeris absolutum? Nam omnia perturbat H. Richardsius (Class. Rev.

XIII, 16) *bis* verbum *ridendi* huc introducendo. Legit enim versu 1 *risissent* et vs. 3 *risere,* cuius consilii ratio prorsus me fugit. Operae pretium est hic annotationem legere Rothsteinii de magistratu ludis circensibus praesidente et tamquam signum certaminis incipiendi album linteum deiiciente. Sic nullum non Antiquitatum Romanarum caput trahi huc potest. Sed contineo mea: metuo enim ne pro opinione mea pugnans paulo fiam acerbior. Sed facile hoc evenit, si quis pro certo scire aliquid sibi videatur, quidquid illud sit.

21 sq. sit mensae ratio, noxque inter pocula currat,
et crocino naris murreus ungat onyx.

Non negligenda hic fuerat Cornelissenii coniectura *surgat* pro *currat*, neque Heimreichii *crinis* pro *naris.*

23 tibia nocturnis succumbat rauca choreis.

Pro *nocturnis* Housmanus *continuis* commendat, fortasse non male.

Elegia 11.

Quod sit huius elegiae argumentum et qua via poeta a Cynthia et crimine ignaviae desidiaeque, quo ipse ab amico sit petitus, ad Actiacam perveniat victoriam et ad laudes Augusti, raptim percurso carmine nemo facile dixerit. Sed quicumque iterum iterumque carmen accurate consideraverit et omnia diligenter perpenderit, tandem aliquando mirari disinet Propertium ab hac interrogatione exorsum:

1 quid mirare, meam si versat femina vitam
et trahit addictum sub sua iura virum,
criminaque ignavi capitis mihi turpia fingis,
quod nequeam fracto rumpere vincla iugo?

sub finem elegiae nautas praesentes futurosque ita monere:

71 at tu, sive petes portus seu, navita, linques
Caesaris in toto sis memor Ionio.

Tamen, licet certo filo tota elegia cohaereat, tam tenue illud est et tam laxum ut fieri vix potuerit quin aliquid a sede sua aberraret. Cavendum tamen censeo ne modum excedamus. Nam si variis omnium criticorum hic aurem praebebimus coniecturis, nullus iam versus eo loco remanere poterit, quem ei codices assignant. Contra omnino totum illud transponendi

genus respuere et damnare nimiae sit pertinaciae. Testatur distichon 59 sq.

Hannibalis spolia et victi monumenta Syphacis
et Pyrrhi ad nostros gloria fracta pedes

quod nunc quidem sensu plane caret. Et quid nos adiuvant lacunae signa quae post pentametrum posuit L. Muellerus? At ergo nihil grave hic molior, tantummodo 59—64 post 68 pono. Vide enim an non ille locus:

haec di condiderunt, haec di quoque moenia servant:
vix timeat salvo Caesare Roma Iovem.
nunc ubi Scipiadae classes, ubi signa Camilli,
aut modo Pompeia, Bosphore capta manu?
Hannibalis spolia et victi monumenta Syphacis
et Pyrrhi ad nostros gloria fracta pedes
Curtius expletis statuit monumenta lacunis,
ac Decius misso praelia rupit equo,
Coclitis abscissos testatur semita pontes,
est cui cognomen corvus habere dedit

bene decurrat, annon sit in se teres atque rotundus, denique annon clare enuntiet quod quin voluerit Propertius non est dubitandum. Est enim huiuscemodi: „quis priora Romanorum praeclara facta cum victoria Actiaca comparare audeat? quae tutos nos reddidit a mulieris imperio". Sic totum totius elegiae argumentum hoc evadit: „desidiae turpisque amoris crimen a se repellit poeta declaratque olim se quoque quae esset mulieris potentia atque adeo impotentia ignorasse, et nunc accusatorem suum refutat e mythologia et ex historia tam barbara quam Romana afferendo exempla mulierum quae nimium sibi arrogaverint, quarum ultima audacissimaque fuit Cleopatra, cuius tamen insanas minas fregit Octavianus. Quae dum mente secum revolvit, intelligit pristinam omnium Romanorum virtutem irritam futuram fuisse, nisi unus exstitisset ille qui nunc totum regit orbem terrarum et hunc populum e tanto servavit incolumem periculo. Nihil ergo praeter unam illam versuum paucorum aberrationem tota habet elegia quod magnopere sit improbandum. Nam nimius ille ambitus in poeta nostro nil habet insoliti.

Nunc singula consideremus.

5 Venturam melius praesagit navita noctem

Nihil equidem hic mutandum censeo. Nam ipsum substantivum quod est *navita* iam in se habet adiectivi quod est *expertus* notionem, quod pro *melius* reponi vult Baehrensius. Mecum hic facit Ellisius, qui tamen lectionem *noctem* improbans *molem* coniicit, collato Virg. Aen. V. 789, ubi sic ad Neptunum de Iunone loquitur Venus:

ipsa mihi nuper Libycis tu testis in undis
quam molem subito excierit.

Sed ibi ipsum illud quod Neptunus hic in scena versatur facit ut *moles* pro *procella* dictum facile feramus atque adeo laudemus, nam omnino non placet. H. Richardsius „*venturum-ventum*" malit, mihi *ventum* pro *procella* iusto videtur languidius.

13 sq. Ausa ferox ab equo quondam oppugnare sagittis
iniectis Danaum Penthesilea rates.

Quam inane est *sagittis iniectis* istud! Quanto praestat varia lectio *Maeotis* quam et codex N. praebet! Eadem est Housmani sententia. Qui cur 13—16 post 20 transponi velit causam non video.

17 Omphale in tantum formae processit honorem,
Lydia Gygaeo tincta puella lacu e. q. s.

Mihi quoque nomen *Omphale* glossema videtur. Pro quo quod reposuit Baehrensius *egregiae* quam sono est ingratum et sententia languidissimum. Lubenter arriperem Housmani *Maeonis*, si crederem duo vocabula patriam significantia (*Lydia* et *Maeotis*) simul hic ferri posse.

21 Persarum statuit Babylona Semiramis urbem,
ut solidum cocto tolleret aggere opus,
et duo in adversum missi per moenia currus
ne possent tacto stringere ab axe latus

Ante versum 23 duos excidisse versus Baehrensio statuenti assentiri non possum. Multo malim cum Housmano et Tyrrello illum versum cum sequente sic refingere ut hoc exsistat distichon:

et duo in adversum *mitti* per moenia currus,
nec possent tacto stringere ab axe latus

et structura dura quidem sed minime inaudita hoc dicatur: „ut mitti possent nec stringere". Versu vero 22 quin acu

rem tetigerit Schraderus *cingeret* legendo pro *tolleret* non dubito: *ἀμφὶ δὲ τεῖχος ἔλασσε πόλει* i. e. urbem condidit et muro cinxit.

25 duxit et Euphratem medium quam condidit *arces*.

Sic O, Heins. *arci*. Revera sanasse vulnus videtur Baehrensius *arcis* legendo.

26 iussit et imperio surgere Bactra caput.

Sententiam sanam hinc extricari posse quis credat? Quis melius versum emendaverit quam Burmannus senior *subdere* pro *surgere* legendo?

30 et famulos inter femina trita suos.

Pro languidissimo isto *et* legendo *heu* Passeratius poetae manum restituisse videtur.

31 coniugis obsceni pretium Romana poposcit
moenia (Cleopatra).

Pro *coniugis* requiri *coniugii* primus mortalium intellexit Passaratius. Post eum alii alia sunt commenti et sic corruptum locum ultro reddiderunt corruptiorem.

35 .... Pompeio detraxit arena triumphos.

Initium versus incertum, sed quis non statim suspicetur hic quoque nobis *tres* illos Pompeii triumphos offerri? Nonne ergo paene certum est codices D. V. N. veram poetae scripturam

tres ubi Pompeio detraxit arena triumphos

servare?

55 sq. sic Housmanus legit:

„non hoc, Roma, fui tanto tibi cive verenda"
dixerat assiduo lingua sepulta mero

quod vix intelligo. An post *dixerat* semicolon vel virgula est ponenda ut sit: „vix ea fata erat Cleopatra statimque vino victa concidit"?

vs. 56 sic est in codicibus

dixit et assiduo lingua sepulta mero

pro *dixit et* D. Heinsius *et ducis*. Multo melius Passeratius *nec ducis*.

61 Curtius expletis statuit monumenta lacunis.

Pro *monumenta* Hauptius *lamenta* coniecit, sed quid, obsecro, est *lamenta statuere*?

70 tantum operis belli sustulit una dies

Feliciter absurda ista emendavit Housmanus

tanti operis bellum sustulit una dies

legendo.

71 sq. at tu sive petes portus seu, navita, linques,
Caesaris in toto sis memor Ionio.

Sic clauditur elegia quae coepit a refutatione amici, qui poetam ut nimis amicae deditum reprehendit. Sentisne hoc exemplo quam recte ab iis, qui elegiacos inter se compararunt, Propertium praeter ceteros hoc habere dicatur ut sensim ab alio ad aliud delabatur argumentum, donec tandem eo perveniat quo pervenire eum potuisse non possis non mirari? Et tamen una, eaque leni transpositione, quam ego proposui, admissa omnia sat bene decurrunt, nihil desideratur, nihil moleste abundat. Et ipsa clausula proposito tam, quod ad sonum attinet, apta est ut vix sentiamus sensu eam carere. Nulla enim non navis dum alium portum *linquit* simul alium *petit*. Sed quis tam est pertinax ut nolit „portum petere" tamquam de portu longinquo, at „linquere portum" tamquam de aliquo Italiae portu dictum accipere? Quare neque Francii emendatione *tuto* pro *toto*, quamvis sit elegans, opus esse censeo, et ne Baehrensii quidem illa, elegantiore etiam si fieri potest, *intrato* pro *in toto*. Sponte enim quivis sentit praeter traditum illud „in toto Ionio" nil amplius optari posse: toto mari Ionio nauta securum se esse intelligit.

Elegia 12.

3 sq. Postumum iamiam militatum abiturum suamque Gallam relicturum sic a proposito abducere tentat poeta:

tantine ulla fuit spoliati gloria Parthi,
ne facias Galla multa rogante tua?

Optime haec habent, modo „*ne facias*" scribamus, ut ipsa Galla sic obtestans inducatur.

11 sq. neve tua Medae laetentur caede sagittae,
ferreus aurato neu cataphractus equo.

Tradita haec lectio prorsus absurda mihi videtur. An forte sumamus Postumum hic fingi in terra hostili *aurato* vectum equo? Libenter ergo Heinsii *aerato* (vel *armato*) probo, ut ablativum qualitatis hic habeamus. Et iure Marklandum conie-

cisse censeo requiri pro eo quod est *ferreus* adiectivum quod hostis nationem (velut *Sericus*) indicet.

13 neve aliquid de te flendum referatur in urna,
sic redeunt illis qui cecidere locis.

Baehrensius *si* pro *sic* legendo hoc saltem demonstrat probe se sentire quam sit inepta lectio tradita. Mortuos in urna reportari neque inauditum est, neque tantummodo ultimae barbariae proprium. Sed neque *redeunt* in *redient* est mutandum: aliena enim ea a Propertii tempore forma, neque omnino illud verbum sollicitandum. Nunc non in eo latet vitium, verum in *cadendi* verbo. Vix dubito quin scripserit Propertius:

sic redeunt illos qui tetigere locos.

Elegia 13.

1 quaeritis unde avidis nox sit pretiosa puellis
et Venere exhaustae damna querantur opes

Merito de voce quae est *Venere* dubitavit Baehrensius. Nam verum quidem est hic metonymice paternas opes querentes induci quod ab amore capto domino dissipentur atque adeo exhauriantur (revera paterfamilias lamentatur quod sua res familiaris culpa filii amantis damnum capiat et detrimentum), sed *Venere exhaustae* tantum non cogit legentem de re hinc aliena cogitare. Accedit quod neglecta omni dominorum istorum significatione totum enuntiatum nimis fit obscurum. Versus vero sic a Baehrensio refictus

et iuvenum exhaustae damna querantur opes

omnibus est numeris absolutus.

9 haec etiam clausas expugnant arma pudicas

Sic est in O sine sensu. Optimum videtur quod pro *pudicas* coniecit Marklandus *puellas*. Nam Housmani *Euhadnas* pro *clausas* ingeniosum quidem est, sed simul falsissimum. Nam neque usquam Euhadne tamquam exemplum pudicitiae sollicitatae proponitur et est languidissimum „Euhadnas pudicas".

In versu proxime praecedente adstupeo *pastori* illi, quem novae editiones ab inferis reduxerunt, dudum Guyetiano *coston* necato et interfecto. An subito *pastor* factus est *cultor*, neque iam sentitur, quam ridiculam rem *pastor multi odoris* ille legentium menti subiiciat?

13 sq. nulla est poscendi, nulla est reverentia dandi,
aut, si qua est, pretio tollitur ipsa mora.

Pro *aut* Livineius *et* proposuit. Quo quid proficiamus non video.

19 sq. Eoae uxores sic laudantur:

et certamen habent leti, quae viva sequatur
coniugium, pudor est non licuisse mori.

Tolerabile non est *leti*, praesertim cum subito *viva* inferatur. Nec placet Lipsii *laetae* quod praecedentibus et sequentibus prorsus fit supervacuum. Magnopere mihi Housmani *letum*... *coniugii* arridet.

21 ardent victrices et flammae pectora praebent.

Tantum non necessarium est H. Stephani *gaudent*. Nam *ardent* in hoc contextu nimis est absurdum.

23 hoc genus infidum nuptarum, hic nulla puella
nec fida Euhadne nec pia Penelope.

Pro *puella*, quod ferendum non videtur, optime Burmannus *pudica*. Ceterum hic recte Euhadne nominatur et cum Eois componitur uxoribus, quae et ipsae se in funere maritorum in ignem coniiciunt, non vero vs. 9 (e coniectura Housmani, vide supra).

25 felix agrestum quondam pacata iuventus,
divitiae quorum messis et arbor erant.

Nil opus hic veteres agricolas propter placidum pectus (*pacata*) laudari. Quid quod iidem et placidissimi fuerunt. Sensit hoc Cornelissen nostras et *barbata* coniecit. Ad sensum aptissime, sed nescio an praestet lenior illa Iani Gulielmii coniectura *pagana* commendantis.

29 sq. Et alio nomine laudantur prisci agricolae et quod iis munus erat

nunc violas tondere manu, nunc mixta referre
lilia vimineos lucida per calathos.

Istud *mixta* vix concoquo; nam significare non potest *mixta violis*, utpote nimis quod sit languidum neque recte praecedenti *violas* opponatur; *vimineos* bona est Fruterii coniectura pro insano *virgineos*. Denique in *per calathos* haereo, quod vix habere vim ablativi instrumentalis posse videtur, quo tamen opus est.

35 hinnulei ac pellis totos operibat amantes.

Pro *totos* Baehrensius requirit *stratos*, Heimreichius *tutos*, Housmanus vero *lentos*. Equidem *lentos amatores* longe a Propertio retinendos arbitror, ne ira excandescat. Quod periculum non metuens Baehrensius versu 37 ultro *lentis* pro *lentas* legit, ut fiat:

pinus et incumbens lentis circumdabat umbras
36 altaque nativo creverat herba toro.

Fonteiniano *aptaque* vix opus esse putaverim.

38 nec fuerat nudas poena videre deas.

Hic ego non possum non cogitare de Paridis iudicio, cum praesertim

vs. 39 corniger atque dei vacuam pastoris in aulam

dubium non sit quin sub absurdo isto *atque dei* lateat *Idaei*. Ergo si totum distichon sic refingimus:

corniger Idaei vacuas pastoris in aulam
dux aries saturas ipse reduxit oves

et vocem quae est *vacuas* tamquam eo sensu dictum quo vult Baehrensius accipimus (vide eius Miscellanea critica), egregium, me iudice, obtinemus sensum.

41 sq. dique deaeque omnes, quibus est tutela per agros,
praebebant vestris verba benigna focis.

Assentior Baehrensio istud *vestris* non ferenti. Sed quod *iustis* coniicit, vereor ut sic locum correxerit. Etenim, iustis focis *verba* benigna praebere quid est? Requiritur aliquid in hanc fere sententiam: „*aures* praebere benignas".

43—46. Hos versus

et leporem, quicumque venis, venaberis, hospes,
et si forte meo tramite quaeris avem:
et me Pana tibi comitem de rupe vocato,
sive petes calamo praemia sive cane

Housmanus huc aliunde aberasse statuit. Neque ego obloqui ausim: non enim video quis hic subito loquens inducatur. An forte vs. 42 non solum Baehrensianum *iustis* recipiendum, sed etiam *reddebant* pro *praebebant* legendum? Sic certe obtinebimus aliquid quod Philemonis Baucidisque, deos hospitio recipientium et meritum benignitatis ab iis ferentium praemium, nos admoneat. Quid enim deos agrestes magis promittere decet hominibus agrestibus et ipsis, quorum sint experti benignitatem, quam auxilium in venando?

50 sq. auro pulsa fides, auro venalia iura,
aurum lex sequitur mox sine lege pudor.

Quid hic dicatur qui secum accurate pependerit vix, ut opinor, negare fidem Heimreichio poterit acute reponenti *furor* pro *pudor*.

52 dum petit intonsi Pythia regna dei.

Inani verbositate dei nomen describitur. Sanavit vitium Schraderus *ditia* pro *Pythia* legendo.

55 te scelus accepto Thracis Polymestoris auro
nutrit in hospitio non, Polydore, tuo.

Contorte et obscure dicta haec sunt, grammatici culpa, ut equidem opinor.

61 sq. certa loquor, sed nulla fides, nec credita quondam
verax Pergameis Maenas habenda malis.

Sic cum Schradero lego: *nec credita* pro *neque enim Ilia*, quod et verborum laborat nimia copia et sententiae defectu.

65 sq. ille furor (sc. Cassandrae) patriae fuit utilis, ille parenti
experta est veros irrita lingua deos.

Ne impudenter mentiretur poeta et inepte sibi obloqueretur, Baehrensius coniecit *vilis fuit* pro *fuit utilis*. Iam antea Fonteinius *fuit irritus*. Multo probabilius. Quodsi pentametro suum sibi sensum reddiderimus cum eodem *diruta Troia* legendo pro *irrita lingua*, simul vitii apparebit origo.

(Continuabuntur).

DE ORIGINE HYPOTHECAE IN IURE ATTICO.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Aristoteles initio libelli de republica Atheniensium angustias in quas rustici ante Solonem archontem adducti erant, depingit his verbis (II, 2): *ἐδούλευον οἱ πένητες τοῖς πλουσίοις καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα καὶ αἱ γυναῖκες· καὶ ἐκαλοῦντο πελάται καὶ ἑκτημόροι· κατὰ ταύτην γὰρ τὴν μίσθωσιν ἠργάζοντο τῶν πλουσίων τοὺς ἀγρούς (ἡ δὲ πᾶσα γῆ δι' ὀλίγων ἦν), καὶ εἰ μὴ τὰς μισθώσεις ἀποδιδοῖεν, ἀγώγιμοι καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ παῖδες ἐγίγνοντο.* Quinam autem fuerint *ἑκτημόροι*, adhuc inter viros doctos ambigitur. A quibus cum de origine hypothecae disputaturo mihi ordiendum sit, primum de illorum statu et conditione sententiam meam aperiam. Sed breviter id facere studebo; neque enim nova argumenta mihi suppetunt neque opinio mea ab opinionibus multorum, qui his de rebus egerunt, valde discrepat. Quamquam sunt etiam, qui ex iisdem fere argumentis longe alia concluserint. [1])

Ipsi iam grammatici antiqui de significatione prisci vocabuli nihil acceperant, itaque hectemoros modo sextam frugum partem retinuisse augurabantur, modo terrae domino reliquisse. Illud tantum nomen quod est *ἑκτημόρος* significare posse inter philologos hodiernos intellexerunt Schoemann Boeckh Wilamowitz Thumser Gilbert Busolt Guiraud Beloch Glotz [2]). Recte autem Belochius sic argumentatus est: „Sprachlich ist nur

1) Cf. Gilliard, Quelques réformes de Solon, diss. Losan. a. 1907, p. 93 sqq. 102, 2.

2) Glotz, Le travail dans la Grèce ancienne (1920), p. 100.

diese letztere Interpretation zulässig; da aber ein Teilbauer mit so wenig unmöglich bestehen kann, so müssen die Hektemoroi noch andere Bezüge gehabt haben" [1]). Quamquam protinus adiungit: „welche, ist natürlich nicht zu erraten". Atque patet et veterum grammaticorum partem et eorum qui nunc sunt ideo nomen hectemororum contra linguae indolem interpretatos esse, quod videbant partem frugum ipsis tributam minutiorem esse, quam qua vitam tolerarent. Sed hac in re equidem a Belochio dissentio, quod intellegere mihi videor, unde hectemori etiam alios fructus perceperint. Parvorum enim agellorum dominos eos fuisse reor [2]) qui cum victus egeni essent, sed labore et opera praestarent, etiam agros optimatium excolendos susceperint ea lege, ut sexta parte fructuum perceptorum remunerarentur [3]). Profecto gravissimus rerum status, quo omnes praeter solos divites affligebantur, diu perstare non potuit, sed rarae temporum iniquitati tribuendus est. Itaque hectemororum quoque reditus et mercedes eiusmodi fuisse consentaneum est, ut, si proventus agrorum bonus vel modicus esset, durare possent. Sed fructuum calamitate aliquando illos coactos a divitibus auxilium petiisse, deinde aere obrutos omnia sua, quoad lex sinebat, oppignerasse veri simile est.

Iam si quaeras unde efficiam quave ratione demonstrem id quod dixi, hectemoros non meros villicos vel colonos fuisse, sed etiam suos agellos coluisse, respondebo apparere hoc se ita habere, si reputes, quibus consiliis Solon iugum ab iis

---

1) Beloch, Griech. Gesch. I, 1², p. 295, 3.

2) Longe alia mens est viro doctissimo Bury, cuius haec sunt verba (A history of Greece², 1914, p. 174): „there was a mass of freemen who were not citizens. Among these we can distinguish the agricultural labourers, who, *having no land of their own*, cultivated the estates of the nobles. In return for their labour they retained one-sixth of the produce and were hence called „Sixth-partners" (Hektemoroi)".

3) Optime a. 1855 Schoemannus in libro cui inscribitur „Griechische Altertümer", I, p. 325: „die kleinen Besitzer auf dem Lande wurden von den adelichen Herren, deren Nachbarn, zum Theil vielleicht auch Pächter sie waren, gemisshandelt". Eadem in editione IVa huius libri, quam a. 1897 curavit Lipsius, repetita invenias (I, p. 337), excepto quod ille iure ac merito voculam „vielleicht" expunxit.

depulerit. Duae enim res sunt, quibus ille pauperes Atticae incolas aerumnis levasse traditur. Primum omnes pecunias creditas debitoribus condonavit atque etiam eorum, qui pignora dederant, aes alienum dissolvit, ut ipse dixit in carmine celeberrimo:

συμμαρτυροίη ταῦτ' ἂν ἐν δίκῃ Χρόνου . .
Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε
ὅρους ἀνεῖλον πολλαχῇ πεπηγότας,
πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα. [1])

Simul corpora debitorum non aere alieno amplius obligari decrevit. Inde inopes debitores statim eatenus utilitatem cepisse liquet, ut pro suo iure liberi neque cuiquam optimatium obnoxii essent; sed, nisi ipsis agri fuissent, tamen in summa egestate vix minus quam antea divitioribus servire coacti fuissent [2]). Tum demum igitur efficacitatem Solonis decreti, quo plebem et, ut ipse dicit, terram liberavit, intellegimus, cum hectemoros rusticos fuisse sumimus, pauperes quidem, sed tamen non omnino agris destitutos [3]), qui post *σεισάχθειαν* illam pristinos reditus suos recuperarint. Forsitan dixerit quispiam vel sic fieri potuisse ut deinceps, si quando tempora iniquissima fuissent, in easdem miserias delaberentur. Sed dehinc ipsorum in civitate potestas summa erat, ut etiam domi commodius sese tueri et defendere possent; imprimis autem lege Solonis, qua heliaea instituta est, telum acerrimum iis datum est, quo potentissimum quemque adversarium ferire et profligare pollerent. [4])

---

1) Aristot. de republ. Athen. XII, 4.

2) Hanc conclusionem iustam esse senserunt Glotz (La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce, 1904, p. 329: „Malgré son importance matérielle, cette abolition de dettes ne pouvait avoir par elle seule de grandes conséquences politiques et sociales") et Bury (l. l. p. 182: „though he (Solon) rescued the free labourer from bondage, he made no change in the sixth-part system, so that the condition of these landless freemen was improved only in so far as they could not be enslaved and in so far as the law limiting exportation affected prices").

3) Cf. insuper Beloch l. l. p. 364, 2: „Eben die Hypothekensteine beweisen ja, dass die Bauern auch vor Solon ihr Land zu freiem Eigentum hatten".

4) Cf. Aristot. de republ. Athen. IX, 1: *δοκεῖ δὲ τῆς Σόλωνος πολιτείας τρία ταῦτ' εἶναι δημοτικώτατα. . .τρίτον δὲ ᾧ μάλιστά φασιν ἰσχυκέναι τὸ πλῆθος, ἡ εἰς τὸ δικαστήριον ἔφεσις· κύριος γὰρ ὢν ὁ δῆμος τῆς ψήφου κύριος γίγνεται τῆς πολιτείας.*

Si autem hectemororum conditio talis fuit, qualem supra depinxi, sequitur ut ager Atticus saeculo septimo magnam partem in parvos fundos descriptus fuerit [1]), quibus latifundia principum interiacuerint. Quanam ratione quibusque temporibus hic rerum status ortus sit quaerere multis dulcissimum fuit neque hercle inutile esse videtur. Neque est cur meam sententiam celare instituam. Facio cum iis qui censent Graecos, cum primum in Atticam invaserunt, ipsos quidem fortasse adhuc pecuaria magis quam agricultura assuetos fuisse, sed cum ibi non latissima prata ad boves ovesque innumeras alendas idonea nanciscerentur, sed agros diligenter cultos et inter cultores divisos, ad haec se accommodasse ita, ut omnem agrum statim inter se dividerent. Nec solum in Attica, sed etiam in ceteris Graeciae regionibus ita evenisse crediderim [2]). Partitio autem agri captivi hoc modo instituta esse videtur, ut unicuique patri familias certa portio (κλῆρος) eodem fere pretio aestimanda assignaretur, nisi quod proceribus nonnullis iam inde ab initio maiora fortasse praedia data sunt. Tum progrediente aetate, quandocumque gens aliqua exstinguebatur, primum duos, deinde plures κλήρους in unum coaluisse consentaneum est. Contra alii censent principio apud Graecos communionem agrorum fuisse. Veluti Wilamowitzius, cui magis cum placitis viri clarissimi de Laveleye convenit, in Attica sero agrum communem inter cultores divisum esse autumat [3]). Sed hanc quaestionem dirimere non est huius loci; nunc enim non curamus, quando illa agri divisio facta sit, dummodo inter nos constet saeculo septimo ante Solonem archontem agrum

1) Cf. Beloch, l. l. p. 364, 2: „Da Solon, wie er selbst sagt (Ἀθ. πολ. XII, 3) an der Verteilung des Grundbesitzes nichts geändert hat, in Attika aber später der Kleinbesitz vorwog, so muss das auch vor Solon der Fall gewesen sein". Longe aliter Fustel de Coulanges, Recherches sur le droit de propriété chez les Grecs (Nouvelles recherches sur quelques problèmes d'histoire, 1891), p. 131: „De même que les Eupatrides des γένη possèdent seuls les droits politiques et religieux, de même ils sont seuls, ou presque seuls, propriétaires du sol. Deux ou trois cents γένη se partagent ainsi toute l'Attique... Nous avons donc sous les yeux un régime de grande propriété, de propriété aristocratique".

2) Cf. Fustel de Coulanges, l. l. Guiraud, La propriété foncière en Grèce (1893).

3) Wilamowitz, Aristot. und Athen, II (1893), p. 47; Staat und Gesellschaft der Griechen (1910), p. 60 sq.

Atticum ita divisum fuisse, ut partem minutatim dispertitam haberent rustici, partem optimates.

Erat autem antiquitus apud Graecos ius ita constitutum, ut praedia non proprie essent possessorum, sed familiae, sed gentis, ut semper pater familias agrum quem ipse acceperat integrum heredi suo et necessario relinqueret. Hoc maiorum institutum diu permansit, tametsi tempore hic illic nonnihil mitigatum est, veluti cum fratribus agri hereditarii inter se partiendi vel etiam possessori agri vendendi agnato [1]) potestas data est. In Attica certe ante Solonem ius familiare adhuc viguisse non ita pridem vir praestantissimus Fustel de Coulanges [2]) egregie demonstravit. Nihil enim clarius esse potest testimonio Plutarchi Vitae Solonis cap. XXI[i] § 3: ἐν τῷ γένει τοῦ τεθνηκότος ἔδει τὰ χρήματα καὶ τὸν οἶκον καταμένειν... (Σόλων) τὰ χρήματα κτήματα τῶν ἐχόντων ἐποίησεν. Primum Solonem ius testamenti civibus Atticis dedisse tradunt oratores, et ipsa fere legis verba apud illos feruntur: τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι εἶναι, ὅπως ἂν ἐθέλῃ, ἐὰν μὴ παῖδες ὦσι γνήσιοι ἄρρενες [3]). Minime nova sunt haec, nec tamen supervacaneum est memoriam ad ea revocare, quia nostra aetate a via Fustelio probata absistunt viri docti et, licet palam cum illo digladiari refugere videantur, tamen ipsius scita praetereunt deque eius praeceptis addubitant. Praeter v. d. Guiraud [4]) inprimis hic mihi nominandi sunt Zimmern Linforth Glotz.

E quibus Zimmern [5]) lepide narrat non quid revera in Attica ante Solonem evenisse resciscі possit, sed quomodo aliquis animo sibi fingere queat sermones et pactiones inter astutos principes et famelicos improvidosque colonos. Illius sententia dominium a familia ad possessorem transiit et agri pignori dari coepti sunt, quoniam ita inter dominum et colonos obae-

1) E notissimo Hesiodi versu (Op. 341):

ὄφρ' ἄλλων ὠνῇ κλῆρον καὶ τὸν τεὸν ἄλλος

non statim concludere licet in Boeotia illius aetate veterem morem iam prorsus obsoletum fuisse: poterat enim venditio fieri inter agnatos vel gentiles.

2) Fustel de Coulanges, Nouv. rech. p. 139.

3) V. Gilliard, l. l. p. 181 sqq.

4) Guiraud, La propriété foncière en Grèce, p. 103 sqq.

5) Zimmern, The Greek Commonwealth[2], 1915, p. 114.

ratos bis terve confabulatos convenerat. Quod si recte statuisset, non intellegerem, cur dominus agellos colonorum non occupasset suisque possessionibus adiunxisset, simulatque fenora debita non solvissent. Ne mihi obieceris dominum hoc modo egisse, cum ipsi conduceret. Nam colonum vel sic in agro et domo sua habitare sinere potuisset semel minatus se illum cum omnibus suis venditurum esse, nisi die ac nocte laborarent. Ergo si optimates in bona debitorum non invaserunt, ideo hoc usu venit, quod illos mos et fas praediis colonorum potiri vetabant.

Linforth [1]) admodum haerere videtur quid statuat: „Some scholars claim that the sale of land, unknown in primitive society, was only just coming into use in the first part of the sixth century..." „If this contention is sound"....

Denique Glotz, qui antea Fustelio astipulabatur [2]), nunc dominium agrorum in Attica iam ante Solonis aetatem mutatum esse censet: „Une fois happé par l'usure, le paysan est perdu. Le mieux qui puisse lui advenir, c'est qu'on se contente, comme garantie, de sa terre. Il la vend à réméré. L'échéance arrive, il n'a pas la somme due; la borne plantée sur son champ à titre hypothécaire devient la marque d'une aliénation définitive" [3]). Sed definitivae si fuissent alienationes, quomodo quaeso Solon eas rescindere potuisset? Et quare creditores ὅρους illos hypothecarios non amovissent, si agros debitorum possedissent, quo facto iam hypotheca nulla fuisset?

Quodsi iure statuimus ante Solonem praedia abalienari non potuisse, sequitur ut ne hypothecae quidem nomine obligari potuerint [4]). Hoc nemo negabit; sed protinus oritur quaestio,

---

1) Linforth, Solon the Athenian, University of California, 1919, p. 63.

2) Glotz, La solidarité etc. p. 327 sqq.

3) Glotz, Le travail etc., p. 99.

4) Cf. Fustel de Coulanges, l. l.; La cité antique l. IV[i] cap. VI, p. 75, 315 sq.; Wilbrandt, Philol. Suppl. VII (1899), p. 169; Gilliard, l. l. p. 127: „Lorsque la terre est inaliénable, l'hypothèque proprement dite est inconcevable. Comment donner en garantie d'une obligation un bien incessible, et que le créancier ne pourrait réaliser?" Contra G. de Sanctis (ΑΤΘΙΣ[2], 1912, p. 194, 3) Fustelium hac in re errasse contendit: „troppo palesemente accenna a quella ipoteca Solone menzionando gli ὅροι e la γῆ δουλεύουσα.

quinam fuerint ὅροι quibus sublatis Solon terram liberavit. Equidem persuasum habeo rusticos aere alieno obrutos, cum ipsa terra hypothecae dari non posset, oppignerasse terrae fructus [1]) praesentes et futuros in aeternum. Pignori dederint homines primum res mobiles pecus uxores liberos semet ipsos; deinde, cum ager hereditarius familiae esset, ius in reditus huius agri omnes (quo facto interdictio venditionis prorsus irrita facta esset, nisi Solon tabulas novas fecisset). Sunt autem ὅροι termini agrorum. In his principio inscriptas esse summas hypothecarum suspicor, quod termini sacri essent et gravissimis poenis multaretur quicumque eos laeserat vel everterat [2]).

Restat ut ostendam, quatenus sententia quam supra in medium protuli, nova sit. Apparet eam aliquantum distare ab opinione Glotzii, cuius haec sunt verba: „Le fardeau dont il (Solon) soulagea les ἑκτημόροι, c'était la servitude pour insolvabilité...; il les dispensa de remettre à leurs créanciers jusqu'à libération les cinq sixièmes de la récolte, et non d'abandonner un sixième éternellement à leurs patrons" [3]). Neque plane concinit cum iudicio Linforthii, qui l.l. obscurius de his rebus egit et dubitanter ita conclusit: „If this contention is sound, we can only conclude that the stone tablets were set up as a proof that the creditor could claim a certain fixed portion of the produce of the soil. This is equivalent to saying that while a creditor could not claim in return for a loan the land which served as security [?!], he could nevertheless exact regular interest upon it, in the form of natural produce, until the debtor was able to discharge the debt". Quae si vera essent, in ὅροις relatum fuisset aes alienum sine ullo pignore contractum. Contra non multum a mea opinione afuit Wilbrandt, cum a. 1899 l.l. p. 175 scriberet sic: „Die Schuldner durften ihre Aecker weder verkaufen noch verpfänden. Die Horoi, welche auf ihren Grundstücken errichtet waren, zeigten nur an, dass die so abgegrenzten Teile im Interesse der Gläubiger zu bebauen seien. Einen Teil ihrer

1) Etiam postea apud Graecos non solum praesentes reditus oppignerabantur, sed etiam futuri. V. Cuq, Dictionn. des antiq. grecques et rom. III, I, p. 357.

2) Cf. I. G. A. 381, S. G. D. I. 5653, A.

3) Glotz, La solidarité, p. 329.

Einkünfte also verpfändeten oder verkauften die Bauern". Ὅρους igitur suspicatus est esse terminos quibus conterminata esset agri pars illa cuius fructus pignori dati essent. Sed non quaesivisse videtur, quomodo fieri potuerit, ut colonus aere alieno oppressus nihilominus partem fructuum sibi vindicare valuerit. Similiter Gilliard l. l. p. 135 ὅρους a Solone sublatos fuisse autumat „un signe qui devait montrer aux yeux de tous que tout ou partie du revenu du sol appartenait à tel ou tel Eupatride". Quamquam quo iure, qua sponsione fructus illi obligarentur, Gilliard non diserte dixit. Idem ipse fundamenta disputationis suae subruit, dum adversariis concedit aetate Solonis terram vendere et hypothecae nomine obligare fortasse iam licuisse [1]). Si enim colonis ius fuisset agros suos hypothecae dare, creditores, sat scio, nulla alia securitate contenti fuissent.

Colonus cum proventum agelli sui in perpetuum oppignerasset, vix credendum est creditorem ei non per beneficium et gratiam quotannis aliquam partem frugum reliquisse. Illius enim non intererat hectemoros suos fame enecare, sed maligne sustentare, ut semper in arbitrio suo essent. Atque hoc quidem prorsus assequebatur; quin etiam debitorem, qui solvendo non erat et iugum aspernabatur, ilico mancipare poterat. Sed nihilominus potentiae et licentiae eius certi fines constituti erant vel tunc: ipsis debitorum praediis potiri nequibat, haec numquam sua facere potuerat, ut potuisset, si pignori opposita fuissent. Sed etiam hectemorus nullus per maturam agelli abalienationem aere alieno et servitute imminente liberare sese potuerat: fundus enim quem lex vendi vetet revera invendibilis esse solet.

Quam sententiam de origine hypothecae in iure Attico defendere conatus sum, longe abhorret ab illa, quam olim Fustel de Coulanges de his rebus exposuit. Is enim hectemoros clientes optimatium semiliberos fuisse censet, qui nihil haberent suum,

1) Gilliard, l. l. p. 131, 2: „On ne sait si la vente fut autrefois interdite à Athènes, comme cela est probable, ni depuis quand elle y a été autorisée. Elle se pratiquait peut-être déjà avant Solon..." p. 136: „Les hypothèques proprement dites étaient rares...."

sed quibus agri portionem dominus certis conditionibus tribuisset [1]), ὅρους vero signa, quae in istis agellis posita dominium patroni attestarentur et memoriam dominii perpetuarent [2]). Atque hoc quidem iudicium hodie vindicem habet nullum. Sed quamvis licet Fustelius his in rebus erraverit, illi in fine huius disputationis gratiae mihi referendae sunt, siquidem quod ipse proposui accedit ad similitudinem ingeniosissimae coniecturae, quam alibi de rebus Lacedaemoniorum agens adhibuit. Spartae enim saeculo quarto exeunte et tertio ineunte veteres κλᾶροι exstabant et etiam tunc, ut semper fuerant, invendibiles erant, sed palam et impune circumferebantur et vendebantur syngraphae κλάρια dictae, quibus ius perpetuum in fructus κλάρου alicuius consignatum erat. Ipsius verba [3]) describere libet:

„Remarquons bien ces deux faits que la législation de Sparte mettait en présence: propriété qu'on ne pouvait pas vendre, dette qu'on ne pouvait pas éteindre. Ces deux faits étaient, par la loi, associés et enchaînés l'un à l'autre. Le propriétaire était, en même temps, presque toujours un débiteur. Plutarque nous dit, en effet, que la classe des propriétaires était endettée à un tel point, „que si on leur offrait l'abolition des dettes, ils accepteraient sans se plaindre l'abolition des propriétés". Que devenait donc ce petit propriétaire endetté, ce propriétaire malgré lui, qui ne pouvait ni se débarrasser de son bien ni se libérer de sa dette?... L'hypothèque ne pouvait pas exister, du moins sous la forme que nous lui donnons aujourd'hui, puisque la vente de la terre était interdite. Il fallait alors... que le créancier prît gage sur la redevance [4]) annuelle....

1) Fustel de Coulanges, La cité antique, p. 312 sqq.; Nouv. rech. p. 129: „Ces tenanciers ... ne sont pas libres ... Ils sont dans une situation intermédiaire entre la servitude et la liberté. Un lien de dépendance héréditaire les attache au γένος de l'Eupatride".

2) Fustel de Coulanges, La cité ant. p. 315, 1: „A l'époque de Solon, l'ὅρος n'était et ne pouvait être que le *terminus*, emblème et garantie du droit de propriété. Dans le cas qui nous occupe, l'ὅρος marquait, sur le champ occupé par le thète, le domaine éminent de l'eupatride"; Nouv. Rech. p. 130: „L'ὅρος dont il est question ici ne peut être que l'antique borne sainte ... qui, attestant le droit de propriété du maître, est le lien sacré et indissoluble qui unit à jamais la terre à la famille Eupatride".

3) Fustel de Coulanges, Nouv. rech. p. 112 sq.

4) I. e. vectigal, quod Hilota Spartano agri domino pensitabat.

Le débiteur restait propriétaire sans jouir du revenu, lequel était porté par l'hilote cultivateur au créancier. Il n'était donc plus, lui et ses enfants après lui, qu'un propriétaire légal, un propriétaire de nom; mais le créancier avait la jouissance de fait. Ainsi, la vente étant interdite, l'emprunt donnait à peu près le même résultat en pratique qu'aurait donné la vente. Il y a plus: cette créance, qu'il était très rare qu'on pût éteindre, pouvait passer des mains du premier créancier dans celles d'un tiers et devenir un objet de commerce. On ne pouvait pas vendre la terre, mais on pouvait vendre le contrat ou l'obligation qui reposait sur cette terre et qui en représentait le revenu. Plutarque [1]) nous apprend que dans la langue de Sparte le lot de terre s'appelait *κλᾶρος* et la créance s'appelait *κλάριον*. Le mot est le même et il donne à penser que cette sorte de créance n'était pas autre chose que l'image mobilisée d'un immeuble invendable. Par là, le champ du Spartiate, ce *κλῆρος* qui produisait toujours une même redevance invariable, se transformait en une sorte de titre de rente, et sous cette forme il circulait. Il se transmettait de main en main par une sorte de transfert, quoique le propriétaire nominal du champ fût toujours le même".

Haec Fustelius omnino certa et explorata esse non contendit. Imo pudentissime haec subiunxit p. 114: „Nous ne présentons tout cela que comme hypothèse; mais nous ne voyons pas d'autre moyen d'expliquer un fait qui, lui, est bien avéré et qui est attesté par Aristote: les deux cinquièmes de la terre étaient entre les mains des femmes", et p. 115: „Tout cela, il est vrai, n'est que conjecture et vraisemblance; nous n'avons pas le droit de formuler une affirmation". Perinde ne ego quidem quae mihi in mentem venerunt impensius vera esse affirmabo. Paucis enim hic documentis utimur, et erroribus obnoxii sumus semper omnes, sive verum fateri sustinemus sive non. Si tamen quae mihi veri similia visa sunt, iamiam breviter verbis complecti licet, hoc modo sententiam meam enuntiare velim:

Hypotheca in iure Attico minime orta est ex venditione,

---

1) Plut. Agis, XIII.

quam Graeci dicebant *πρᾶσιν ἐπὶ λύσει* [1]). Imo vero hypothecae in Attica antecesserat pigneratio fructuum agri in perpetuum; quae cum in consuetudinem venisset, mox lex necessario ita immutata est, ut ius agri familiaris vendendi possessoribus non omnino denegaretur, postea sine ulla exceptione concederetur.

Ad Inscriptionem Argivam.

Bull. de corr. hell. 1909, p. 172, vs. 19—22: (*οἱ προμάντιες*) *τὰν[ς] θ[ύρα]νς τοῦ ναοῦ ὠχύρωάν [καὶ] λο[π]ίδας καὶ ἐπιχύ[τ]αν ἀργυρέα ἔθεν καὶ θηαῦρὸν ἐνσε.ọ.ạντο.* Nuper Fridericus Bechtel adnotavit: „Hier ist nur eine Ergänzung möglich: *ἐνσε[κ]ό[ψ]αντο*" [2]). Vellem tam fidenter loqui nobis liceret; sed adhuc dubitationi locus esse videtur. Cum verbum mutilum incipiat a praepositione *ἐνς*, expectaremus *θηαῦρόν* illum dici in templo *collocatum esse*; cf. inscriptio Andaniae: *καὶ χωραξάντω τὸν μὲν ἕνα* (sc. *θησαυρόν*) *εἰς τὸν ναόν* [3]). Iam vestigia litterarum neque *ἐνσεχωράξαντο* neque verbi causa *ἐνσιδρύαντο* legere nos sinunt; quapropter conieceram legendum esse: *ἐνσεποήαντο* [4]). Possis etiam: *ἐνσεστάαντο* (nam littera *ο* non plane certa est) vel *ἐνσεθήκαντο*, quod mihi nunc cum maxime placet. Certe de recto usu generis medii verbi *εἰστιθέναι* nihil ambigendum esset; optime enim iam Henricus Stephanus in Thesauro suo: „*εἰστίθημι*, impono, pono in... qua in signif. aor. med. 2 frequens est". Utut est, haec conamina mihi non minus veri similia videntur quam coniectura Bechtelii, qua

---

1) Hoc contenderunt Dareste (Nouv. rev. hist. de droit français et étranger, 1877, p. 171: „En Grèce, comme partout, le gage immobilier s'était d'abord produit sous la forme de vente à pacte de rachat"; et Fustel de Coulanges, La cité ant. p. 316, 1; Nouv. Rech. p. 140 sq. Cf. Beauchet, Hist. du droit privé de la républ. athénienne, vol. III[1] (1897) tit. III[1] cap. II.

2) Zeitschr. für vergl. Sprachforsch. L, p. 69.

3) Dittenberger, Syll.[2] 653; Syll.[3] 736, 91.

4) Bull. de corr. hell. 1913, p. 308.

cogimur ut sumamus in fano Apollinis Pythii fuisse *θησαυρόν* non ex lapide sculptum, sed in vivo saxo incisum, qualem Therae cognovimus fuisse [1]). Eiusmodi tamen thesaurus, licet solum, omni terra egesta, sedulo scrutati simus, Argis in fano Apollinis *τοῦ Δειραδιώτου* non est repertus.

In eadem inscriptione, quae lectu difficillima est, vs. 15 sq. primum legeram ΒΩ | ΜΟΝΣ [2]), deinde, cum paucis post annis retractanda esset, legi: Ṃ | ṆΟΝΣ. Iam Bechtelius conicit legendum esse Λ | ΑΟΝΣ. Equidem ne nunc quidem, quid scriptum fuerit, pro certo dixerim (..*μόνς* vel...*νόνς*). *Λάονς* tamen non legi posse omni asseveratione harum rerum studiosis affirmo, siquidem littera, quae Bechtelio Α esset, procul dubio aut Μ est aut Ν. Addo etiam quod ad sententiam attinet mihi non placere lectionem: *τὸνς λάονς ἐνς τάξιν πεδάγχγον καὶ τὸνς κολοσσόνς*; saxa enim nude sic dicta et colossi sunt res nimis inter se dispares, quam quas commode uno spiritu efferamus.

De forma Argiva *οἰκείη* v. Mnemos. 1919, p. 338, 6.

G. V.

---

1) Dictionn. des antiq. s. v. thesaurus, p. 224.
2) Bull. de corr. hell. 1903, p. 270.

DE ATELLANA FABULA.[1]

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

Perantiquum istud genus esse comoediae nemo nescit vel infitiari conatus est umquam. Sed quando natum sit et cur vetustum illud nomen per tot saecula retinuerit, de eo ariolari possumus et ariolati sunt multi. At nihil sic proficimus. Atellanane in oppidulo Campaniae adeo tamdiuque in tanto fuit honore ut propterea Pomponius Bononiensis, Sullae aequalis, et Novius, qui eodem tempore vixit, usi illo sint nomine tamquam egregio ornamento quo fabulas suas urbanis hominibus, iam Graece perdoctis, commendarent? An Atellani Abderitarum similes fuerunt, in quos omne genus iocorum fraudum fallaciarum optime conveniret, ita ut nullus in orbe locus aptior esset quo quidquid ad hominum mentes exhilarandas excogitatum esset transferretur? Difficile dictu. Sed errant ei qui putant longe longeque discrepuisse Atellanas a togatis vel a palliatis ipsis. An Atellanae ultima ab origine rusticanae fuerunt delectationes, haud multo praestantes iocis ineptis quibus nunc inhiat popellus incultus ligneis plaudens actoribus, qui alapis praesertim rem gerunt et motibus gestibusque obscenis? Quid tum postea? Itane nasci potuit fabula iusta in qua ordine procedunt omnia et verae vitae nobis pars aliqua non sine arte ita exhibetur ut aliquamdiu vincti ea teneamur et fictis nos decipi rebus plane obliviscamur? Immo vero quid-

1) Accuratius tota fere hac disputatione *exodium Atellanicum* pro *Atellana* scripsissem. Vide D. A. H. van Eck in dissertatione merito saepe laudata c. t. Quaestiones Scenicae Romanae p. 73 sqq. Amst. 1992 apud I. H. de Bussy.

quid ex ipsa popelli mente tamquam ex inculto solo prodit, aut penitus interit aut manet quale fuit ab initio. Habemus comoediam „moralem", „politicam", „domesticam" et quas non? Sed habemus et, ut opinor, habebimus vetusta illa *νευρόσπαστα θαύματα* in quibus primas partes agunt Ianus ille Nicolaides eiusque uxor, qui, nisi quod, quemadmodum nuper vidi, nonnumquam simium sibi adsciscunt socium, prorsus easdem exhibent ineptias tunicato popello ad ligneum confluenti theatrum ligneosque actores. Quodsi quis umquam portabilis illius scenae dominus vel scurriles illas loquentes induceret agentesque personas, quibus ante pauca decennia cultiorum hominum mentes delectabat, scilicet, Germania, si Ianus Nicolaides altius surgere conaretur atque laudem humilissimi, iusti tamen, comici sibi affectare, non foras eum eiiceret plebecula sed cum toto grege suo humum deiiceret. Age, finge tibi a te in theatrum duci hominem, cui suus tantummodo pagus notus. Pollicitus ei es spectaculo eum adfore, maiori quidem sed tamen subsimili illis quae toties domi ludorum tempore spectavit. Quid fit? Aulaeum tollitur (ut secundum nostri temporis morem loquar), aliquamdiu sedebit noster mirans quid tandem tantos ceterorum excitet cachinnos, mox aut obdormiscet aut circumspiciet quomodo hinc effugere possit.

Nihil quod a popello est excogitatum *sua sponte* ad maturitatem perveniet. Neque comicus quisquam Iani Nicolaidae sales veste induere honesta audebit, neque quisquam, qui fabulam quamvis „popularem" fecit, operam dabit ut a plebecula pro Iani Nicolaidae opella accipiatur, non sic iocantur homines qui, quamvis sint scurriles, musarum tamen adscribi cupiunt gregi, non sic popelli aucupantur rumusculos.

Illud *sua sponte* non est in historia literarum. Neque Ilias neque Odyssea solo tractu temporis in hanc quam nunc admiramur excreverunt amplitudinem, cum antea particulatim recitabantur ad citharam vel in epulis nobilium vel in circulis otiose confabulantium paganorum civiumve. Atellana autem opus est quam maxime literarium et quidquid literarii est generis suum sibi habet auctorem, hominem cultum et ipsum et literis haud leviter imbutum. Is fuit, ut in Atellanis subsistam, Pomponius Bononiensis, quem tempore Sullae fabulas

scripsisse audimus, quas *Atellanas* appellaverit. Earum uni nomen fuit „Armorum iudicium", quod nobis in mentem vocat non unam tragoediam, qua illud argumentum tragice fuit exornatum. Facio enim cum Ribbeckio qui scholiastae ad Statii Thebaidem obtemperans lepidum illud fragmentum

tum prae se portant ascendibilem semitam
quam scalam vocitant

„inter Atellanas reposuit". Nam Dieterichii rationem minime probo, qui eos versiculos tractat in libro cui nomen inscripsit „Pulcinellam" (p. 102). Sic enim prodit totum Atellanarum genus commune aliquid sibi habere videri cum vetustis ligneorum actorum facetiis. Opus enim literarium fuit Pomponii genus, quod vel maxime inde apparet quod etiam parodiam tangere ausus est.

„At enim in scena eiusdem locus fuit Macco et Pappo, Bucconi et Dossenno". Audio, sed sub illis nominibus latent Curculio, Demea, Thraso, Phormio et quis non e comoedia togata palliatave. Sic illud „ascendibilem semitam" egregie Gnathonem aliquem deceret, de rebus a patrono suo Thrasone fortiter gestis incredibilia omnia narrantem.

Agite, totam praeclari libri Ribbeckiani, quo fragmenta poesis scenicae Romanae sunt congesta, percurramus eam partem quae ad Atellanas pertinet. Obiter eam percurramus, vel sic tamen apparebit parum eas discrepuisse a ceteris omnibus fabulis, quotquot ex antiquitate ad nos pervenerunt. Nullus enim labor est iucundior quam ille quamvis miseras lacinias ita illustrandi ut vitae aliquid eis et lucis aspergatur neque fortasse utilior. Quicumque enim eum aggreditur, quamvis exiguum et tenue in eo sit ingenium, spes est sic fore ut nonnumquam e paucis vocabulis eluceat integrae alicuius fabulae, si non totum argumentum, at certe eius pars haud plane spernenda.

Sic, cum *aedituumum* in fabula cognomine ita cum deo suo expostulantem audimus:

qui postquam tibi appareo atque aeditumor in templo tuo,
nec mortalis nec mortalium ullum in terra miserius

statim admonemur Pluti Aristophanei, ubi sacerdos similiter lamentatur de vita sua variis districta negotiis. Sponte ergo

nobis nascitur coniectura de eodem hic agi deo, quo nemo umquam fuit occupatior. An forte Pomponius exagitavit novam quandam superstitionem ea aetate natam, quae ad id genus tam fuerit propensa?

(In versu secundo pro *miserius* cum Bothio *est miserius* reposuerim et cum editore Hauptioque probo *ullum* pro *quidquam* positum. Nam versui quomodo suum sibi reddatur metrum et iusta caesura non video.)

Aleones cur dicta sit fabula non est quod quaeramus; res enim agitur inter hominem urbanum rusticumque, fortasse fratres (videor enim mihi non temere hic de Terentianis *Adelphis* cogitare), sed utrumque eidem voluptati deditum. Quorum ille invitanti huic primum respondet:

alea non ludam sane ne meae male olant manus

(Ribbeckius *aleo* quod *allio* interpretatur affertque duos locos, quorum alter nusquam est, alter quid habeat praesidii non video. Pro *olant* altera lectio *oleant* erit recipienda ne claudicet metrum, aut, si nefas est vetustam formam tangere, fortasse pro *male* legendum est *mane* quo facto haud illepidam obtinemus alliterationem.)

Sed mox mentem mutat, nam iam secum ludenti minatur rusticus:

at ego rusticatim tangam nam urbanatim nescio

Minatur: non plagas, sed sequitur noster loquendi usum frequentissimum in sermone ludentium. Quodvis enim damnum nummarium cum plaga et vulnere comparatur. Confer quod est in initio Phormionis Terentiani „ferietur alio munere". Vides Pomponium virum esse quam maxime literatum, studiosissimum flosculorum quibus oratio cotidiana exornetur. An non lepidissimum illud *rusticatim-urbanatim*? Vides ad quantum splendorem vetusta pervenerit Atellana, non hercle sua sponte.

In *Asina*, si non primas, certe aliquas partes agit stolida aliqua ancilla, quam sic domina corripit:

atque auscultare disce, si nescis loqui:

Facete hic et rei convenienter variatur reprehensio illa usitatior: „loqui potes et nugari, aliorum verba intelligere non curas".

In hac quoque fabula *fullonum* fit mentio, unde apparet Pomponii Atellanam admodum cognatam fuisse comoediae togatae. Sic enim narrat, ut opinor, stolidae illius ancillae magistra, de opere fullonico, in quo cum festinato opus esset, ipsi mane fuerit de lecto surgendum:

exsilui de nocte ad molam fullonis festinatim.

De *ludo* et lusoribus agitur etiam in *Auctorato*, quo nomine *mercennarius* indicatur. Certe de uno homine ibi sermo est quocum ludere anceps res est, non quod fallere adversarium soleat sed quia modum tenere nescit:

metuo illum, iocari nescit, ludit nimium insaniter

alter ait.

Huius quoque fabulae mentionem fecit Dieterich in libro c. t. *Pulcinella*, de Pomponii genere falsam sibi imaginem informans. Qui enim ex ea citatur

occidit taurum torviter, me amore sauciavit

tragici poetae videtur versus leviter corruptus. Ribbeckii annotationem „*mea memores amavit* Ba, in quibus latere *saviavit* recte monet Bue, verum tamen esse vix credo" prorsus non intelligo. An invito viro egregio inter *latere* et *saviavit* excidit *posse*?

Satis scurriliter in *Buccone Auctorato* dicitur:

si praegnans non eo, paribis numquam

sed ne apud Terentium quidem (ut Plautum mittam) eiusmodi ioci desunt. Suspicor enim ludibrio hic haberi a petulante servo hominem aliquem obesum.

In *Campanis* Dossennus impostor satis ludicre lascivit. Audite psephisma quod cum magna gravitate fert apud ordinem municipalem vel apud ipsum populum:

dantor publicitus Dossenno et fullonibus
cibaria.

Magna hic est de singulis vocabulis inter viros doctos controversia. Sed illud *fullonibus* nemo tetigit. Fortasse fullonibus tamquam choro praefuit Dossennus coryphaeus. Certe hic primariae partes fuerunt fullonum quos e togatis tam bene cognitos habemus.

Incertum est nomen fabulae (Ribbeckius *Citharistam* appellat) e qua haec citantur:

noli, quaeso, irascere:
more fit, moriri suam vir quisque ut uxorem velit.

Alii editores hic illic discrepant; universa sententia saepe recurrit tam in togata quam in palliata. *Conchae* quod fuerit primarium argumentum sat probabili coniectura assequimur. Mater familias quaedam et impotens et damnosa, fortasse et pudica parum, amicas invitavit, cum illis hilariter diem sumtura. Maritum enim afuturum pro certo speraverat. Sed spes eam fefellit. Iamque domum sunt rediturae, cum domina eas revocat his verbis:

vos istic manete: eliminabo extra aedes coniugem.

Ergastulum. Sic fortasse tota fabula appellatur propter locum quo mox amandabitur is quem nunc inepte gloriantem audimus:

longe ab urbe vilicari quo erus rarenter venit,
id non vilicari, sed dominari est mea sententia.

Huius loci memorem esse oportet qui legit apud Horatium (Epl. I, 14, 14 sq.):

tu mediastinus tacita prece rura petebas.
nunc urbem et ludos et balnea vilicus optas.

Intelliget enim inter se opponi mediastinum (servorum urbanorum ultimum) et vilicum (rusticorum primum). An *mediastrinum* scribamus, ut significetur puer ultro citroque inter servos currens sitque *mediaster* formatum ad analogiam Ciceroniani *surdaster*?

Fullonibus suum sibi locum esse in Pomponii Atellana modo observavimus. Nunc eam eiusdem affero comoediam cuius ipsum nomen *Fullones* est. Audimus ibi dominum haec servis edicentem:

facite ut ignis fervat, ligna insipte, far concidite

Insipite Scaligeri est coniectura pro tradito *instipites*, quam recepit Ribbeckius, sed de sententia vocabuli incertos nos relinquit, cum praesertim in alia fabula (c. t. *Nuptiae*) illius obiectum sit *farinam* vel *farinae partem*. Aliud ergo vitium latere suspicor.

Certe fullonem in suo opere occupatum hic deprehendimus. Sed et graviores res ibidem tractantur. Verba enim:

quin ergo, quando convenit, complectite?
mi frater salveto! o soror, salve, mea

tragoediam sapere videntur magis quam scurrilem comoediam.

In „*Gallis Transalpinis*" verba

Mars, tibi facturum voveo, si umquam redierit,
bidenti verre,

patris sunt maerentis filii absentiam. Fortasse filius ille peregre militatum abiit, patris nimiam severitatem metuens. Sic hic habemus argumentum fabulae palliata non indignum. Quis enim non verbis illis admonetur Heautontimorumeni Terentianae?

Heres petitor iam nunc se gerit pro certo hereditatis domino. Sic enim imperat:

heus aptate, pueri munde atque ampliter convivium

in locuplete domo haec peraguntur, non in platea vel in pauperis casa.

In *Kalendis Martiis* non agitur de donis ad mulieres mittendis sed multo magis de mulieribus, quae iam ad ferias celebrandas convenerunt, decipiendis et speculandis. Quo modo in ea re se gerat servus, iam muliebri veste indutus, sic docetur

vocem deducas oportet, ne videantur mulieris
verba.

Et respondet ille:

iube modo adferatur, vocem reddam ego
tenuem et tinnulam

(*adferatur* sc. donum, mihi tamquam mulieri destinatum). Scena ergo haec est e vita cultorum hominum, non plebeculae pauperis sumpta).

Maccus miles mutatis partibus Thraso hic fit atque adeo Gnatho

nam cibaria
vicem duorum me comesse condecet

neque ulla re magis gloriatur quam quod (ut ait ipse)

cum contubernale pugnavi, qui meam cenam

deficientia facile supplentur.

Eadem atque Maccus ille miles voracitate esse videtur is qui in *Maiale* sic nobis depingitur:

caenam quaeritet:
si eum nemo vocat, revortit maestus ad maenam miser.

Observa lepidum verborum lusum qui est in *maestus-maenam*.

Successu carent et trechedipni illi de quibus agitur in

Munda, quod nomen fabulae designat mulierem luxus cupidam. Etenim

si kalendis domi convivant, idibus cenant domi

h. e.: kalendis lautum convivium opulentis apparant amicis, at cum revocandi dies adest, soli cum cotidiana sua cenula domi relinquuntur.

Pannuceatorum nomine designari videntur adulescentes, qui liberius viventes ad inopiam atque adeo ad pannos sunt redacti. Res hic agitur inter duos fratres, avarum alterum, at alterum helluonem. Hunc ille nescio quomodo extrusit foras:

sed meus

(sic helluo narrat)

frater maior, postquam vidit, me vi deiectum domo,
nupsit posterius dotatae vetulae varicosae vafrae.

Lepide *nupsit*: qui enim uxorem duxit dotatam, pro marito uxor fit: ipse domi iam secundas partes agit, at regnat atque imperat impotens illa. Cognosce nunc grammaticorum, tam vetustorum quam recentium perversitatem. Annotat ad locum hunc princeps ille stolidorum Nonius: „*nubere* veteres non solum mulieres, sed etiam viros dicebant, ut nunc Itali dicunt". Quasi vero quisquam *serio* umquam de viris nubentibus locutus sit! Non tamen eo contentus Ribbeckius sic pergit: „apte comparatur Martialis VIII, 12". Scripsit enim Martialis:

uxorem quare locupletem ducere nolim
  quaeritis? uxori nubere nolo meae.
inferior matrona suo sit, Prisce, marito:
  non aliter fiunt femina virque pares.

Quis non videt totam epigrammatis festivitatem in eo versari quod *nubendi* verbum prorsus *contrario* modo adhibeatur illi quo *vulgo ab omnibus mortalibus* adhiberi soleat? Iocatur Martialis sic ut olim iocatus erat Pomponius et fortasse maiorem natu minor est imitatus.

Lepidam in eadem Atellana hanc habemus locutionem:

Sarculum hinc illo profectus illim rediisti rutrum

cuius haec esse videtur sententia: „nebulo hinc profectus avarus huc rediisti".

Alibi de pannuceatorum genere unus lamentatur: „quid agam? quo me vertam?" responditurque ei:

Nunc rogas quid fiat? restis vilis est, velet gulam.

Facete iubetur seram sumere poenam de ea parte corporis quae omnia devoravit.

Maccum militem modo cognovimus; alibi *Pappum* agricolam videmus, *Dossennum* philosophum. Tam parum apud Pomponium sibi constant certae illae personae e vetusta Atellana translatae. Philosophia autem illa Pomponiana nihil celsi, nihil caeleste habet, sed tota humi repit atque adeo latitat in terrae visceribus. In fabula enim, quae *Philosophia* inscribitur, Dossennus magus est, qui ita roganti

ergo, mi Dossenne, cum istaec memore meministi, indica
qui illud aurum abstulerit

respondet:

non didici ariolari gratiis.

Agitur ergo in hac „Atellana" de eadem re quae praecipuum efficit argumentum Mostellariae Plautinae: de thesauro abscondito, deinde sublato.

In *Pictoribus* Pappus mendicus est. Habemus huius fabulae septem reliquias e quibus satis probabiliter coniicimus qui fuerit totius comoediae decursus. In tugurio Pappus habitat paupere:

Pappus hic mendicus habitat, senica non sescunciae.

Quomodo eo sit delapsus mox cognoscimus. Olim in urbe habitabat, vir erat opulentus quem adolescentuli colebant, testamento eius inhiantes. Omne genus donorum et nulla non bellaria in aedes eius ingerebant. Nam senex ille vafer modo hunc modo illum spe lactabat inani. Post, ubi divitiarum satis corraserat,

ipsus cum uno servo senex intestato... proficiscitur.

Lepidissimum est illud παρὰ προσδοκίαν pro „intestato obit". Sed ne ruri quidem senex ille dives et orbus quaestum suum missum fecit. Servum enim speculatum mittit ecquid novi lucelli afferatur:

asside, si qua ventura est alia strena strenue

(ubi sat probabiliter Ribbeckius *aliqua* pro *alia* coniecit). Lusus verborum *strena-strenue* Pomponio in deliciis fuisse videtur.

Quantum habeat periculum heredipetarum ars unus ex illo grege nos docet:

quae tuleram (ait) mecum milia decem victoriata
in Graeca mercede ilico curavi ut occuparem.

Audimus hunc vel rivalem eius aliquem cum sene suo colloquentem. Quemadmodum saepe fit in Luciani colloquiis Menandreis heredipeta et testator inter se heredes scribunt aut pecuniam legant. „Nummos certos dicas" ille ait et respondet hic „dico quinquaginta milia".

Uter horum diutius sit victurus iam in fatis est. Sed iunior nimis festinat quam ut fatale exspectet tempus. Certe in nostra fabula consulit sagam quandam, quae, quod res ipsa fert, simul est venefica. Sic illa nobis describitur:

mirum ni haec Marsa est: in colubris callet cantiunculas.

Observa alliterationem, ornamentum in hoc genere frequentissimum.

Qui sit futurus rerum exitus haud difficile est divinare. Satis enim nota res est e Luciano vel, si mavis, Menandro. Die ad id constituto iuvenis, nescio quomodo in errorem inductus, venenum seni destinatum ebibet ipse et sic piscis cum esca ipsum devorabit piscatorem. Praeter unum et alterum e Lucianeis Mortuorum colloquiis digna hic est quae conferatur Horatii Satira (II, 5), ubi Tiresias quo modo ditescere possit Ulyssem docet: videbis Atellanam, dum in scenam producit heredipetam deceptum, vix ullum iam servare originis suae vestigium.

De *Piscatoribus* vix quidquam pro certo commemorari potest neque de *Pistore* qui

decipit vicinos: quod molendum conduxit comest.

Fortasse et alias exercet artes de quibus celandi sunt aediles. Quarum una eiusmodi est ut ipse declaret: (hanc si cotidie exercere mihi liceret)

plus quaesti facerem quam quadrinas si haberem molas.

In hac quoque fabula sermo est de sene qui thesaurum abscondit. Ipse sic loquitur:

nisi nunc aliquis subitod obviam occurrit mihi
qui oquiniscat quo compingam terminum in tutum locum.

At cum de thesauro suo cogitat

fit desubitod hilarus, tristis saltat ridens ringitur

sic enim alius de eo narrat.

Quae verba quomodo sint disponenda docebit locus in Terentii Phormione, ubi „ringi" et „ridere" inter se „opponuntur".

Quod fere fuerit argumentum *Placentae* et *Porcetrae* prorsus latet. E priore fabula non sine admiratione quadam discimus poetae tempore *intibos* olus fuisse vile, quo praeter ceteros rustici delectarentur:

rustici
edunt lubenter tristes atros intibos.

Ovidii tempore aliter se rem habuisse dixeris. Philemonis enim et Baucidis, qui simpliciter, sed copiose epulentur paropsida esse:

intibaque et radicem et lactis massam coacti.

Sed et hi dapibus inemtis sunt contenti.

Contra „*Praeconis posterioris*" argumentum satis est perspicuum. Senex quidam uxorem duxit adolescentulam, quam deperit eiusdem filius. Malum minatur filius patri, qui sic respondet:

age modo, sta garri, particulones producam tibi.

Filii abominamur impietatem, qui sic patrem alloqui non vereatur:

ego dedita opera te, pater, solum foras
seduxi, ut ne quis esset testis tertius
praeter nos, tibi cum tunderem labeas lubens

miramurque Romanos aequo animo ferre talia potuisse qui paucis annis postea in oratione pro Roscio Amerino Ciceroni plausuri essent graviter de liberorum adversus parentes officiis oranti. Sed simul in mentem nobis venit Phidippidae Aristophanei, neque iam putamus Pomponium hic nobis praebere aliquid quod non sit commune omnium comoediarum antiquarum sed Atellanarum proprium.

Quid quod nihilo melior pater quam filius. Sic enim de eo lamentatur nova nupta:

sed me exercet senica nequam neque illo quid faciam scio

(ubi dubium non est quin verbum *exercendi* et adiectivum quod est *nequam* obsceniore sensu dicta sint).

At senex ipse vanus ille haud leviter sua victoria gloriatur. Sic enim de eo narratur:

ad Veneris est profectus mane vetulus votum ut solveret,
ibi nunc operatus est.

Interea fraudum quidam et dolorum artifex adolescenti operam suam pollicetur, rogatque:

vis facere ut noverca vetulum derepente deserat?

Eiusmodi autem ministrum adulescentulorum parentes suos decipientium vultu quoque et corpore a ceteris mortalibus differre oportet. Huius autem fabulae „sycophanta" calvus est. Et suggerit discipulo consilium scelestum, quo audito exclamat ille:

at te di omnes cum consilio, calve, mactassint malo.

Probatur tamen calvi consilium, aut leviter immutatum, aut pro eo aliud est inventum magis innocuum. Nuntiat enim ille rem prospere cessisse et aufugisse novercam. Laetusque exclamat rivalis iunior:

calve, apportas nuncium
nobis disparem, divisum, huic seni senium et metum.

Haud dubie laetum res habet eventum, certe filio. Sic enim ille exsultat gaudio ut ne gravissimum quidem soloecismum metuens exclamet:

quot laetiti*as* insperat*as* modo mi irrepsere in sinum.

Sed quamvis laetus sit fabulae eventus, res tamen in ea peragitur admodum seria. Non sunt ludicra omnia et ridicula. Nihilominus tamen illa quoque ab auctore suo *Atellana* nominata est.

„*Praefecti morum*" non plus tres superstites habemus versiculos et dimidiatum. Sed videmur hic nobis Terentii Adelphos legere. Quamquam non cum *fratribus* nobis res est, sed cum amicis, fratrum illorum Terentianorum simillimis, quemadmodum efficimus ex enuntiato hoc varie tentato sed ad usum nostrum sic satis perspicuo:

ut si quis est
amici amicus, gaudet si cui quid boni
evenit cui amicus est germanitus.

Idem vel (quod verisimilius est) alter cum edicit servo:

pater adest, negato esse hic me, ego operibo caput,

nonne admonet nos eiusdem fabulae Terentianae, ubi adolescens ille, quo pater hactenus tamquam antiquae virtutis exemplo sit gloriatus, ab ipso illo patre deprehenditur genio indulgens cum fratre nequissimo, vel cum eundem servum iubet curare ne pater sentiat se in urbe esse sed ruri versari putet et strenue agro colendo dare operam?

Saepius iam mentionem feci de ornamento illo orationis in

Atellanis frequentissimo quod plerumque *alliteratio* dicitur. Dabo exemplum unde appareat etiam Pomponio in deliciis illud fuisse. Apud nostrates in proverbio est: „fabellae non implent foramina". Si sententia haec est: „vocabulis vesci non potes" vel: „vocabula latrantem stomachum non satiant", admodum lepide eandem sic enuntiare Pomponius censendus est:

ego rumorem parvi facio, dum sit rumen qui impleam.

Quo qui hic utitur non hercule homo gravis est, sed est Phormio aliquis, isque in suo genere vel improbissimus, id quod iam ex ipso fabulae, in qua ille partes agit, apparet nomine, est enim „*Prostibulum*" illud. Omnia ibi per vim peraguntur maximam. Non deest ibi leno in quem impetum faciunt adolescentes protervi. Non tamen illi causam agunt suam sed amici procurant negotium, qui apud lenonem amicam habet, quovis pretio inde abducendam. Neque non sufficit ad illam oppugnationem militum numerus. Certe non re infecta a suo sibi castello eos abiisse efficimus e lenonis verbis, qui everberatus ad necem, cum tandem e stupore suo expergiscitur, sic eiulat:

iamne abierunt? iam non tundunt? iamne ego sum in tuto loco?
numqui hic restitat, qui nondum labeas lerarit mihi?

Sunt et Pomponii fabulae quarum tituli nos vitae admonent rusticae: „*Rusticus*, *Sarcularia*, *Vacca*, *Verres aegrotus*, *Verres salvus*." Ex ultima hic citatur versus:

tamquam frater mihi sis, medium abdomen tecum dividam

quo dubium non est quin veterinario gratias agat agricola aliquis.

Sed hic quoque eaedem res quae in ceteris peraguntur fabulis. Velut cum de altero filio pater haec narrat:

alter amat, potat, prodigit, patrem suppilat semper

sponte locum sic supplemus ut de altero filio haec dicantur: „alter antiquae frugalitatis est exemplum" totaque fiat fabula simillima vel Terentii Adelphorum vel Mostellariae Plautinae.

Denique quid Pomponium moverit ut vetustum illud Atellanorum nomen in vitam reduceret adeo ignoramus ut paene ad incitas redacti ad hanc confugiamus coniecturam: poetam, sui ingenii detrectatorem, usum eo esse ut verecundiam ostentaret et artis suae contemptionem quandam simularet. Sed huic quoque coniecturae obstat quod et alii poetae comici, quorum

unum nomino Novium, aetate supparem Pomponio, fabulas suas Atellanas dici voluerunt.

Sed in illis quocumque modo se res habet, Pomponius certe easdem fere res in scenam protulit atque Plautus Terentiusque et Titinius Afraniusque. Totum eius opus prorsus literarium est et sine ulla dubitatione „pulchris" quae dicuntur literis adscribendum. Idemque de Novio est statuendum, cuius non solum, id quod e fragmentis quae pauca ad nos pervenerunt, apparet, sermo fuit idem qui Pomponii sed etiam eadem fuerunt argumenta. Iuvat quosdam Novii enumerare titulos maxime huc pertinentes; sunt fere hi:

Agricola, Asinius, Bubulcus, Bubulcus cerdo, Gallinaria.

Milites Pometianenses, Optio.

Decuma, Dotata, *Fullones*, *Fullones* feriati, Gemini, Parcus, Surdus.

Duo *Dossenni*, *Maccus*, *Maccus copo*, *Maccus exul*, *Pappus* praeteritus.

Hercules coactor, *Mania* medica.

Hetaera, *Phoenissae*.

Quanta diversitas! clamet quispiam. Unitatem admiremur potius. Parum enim refert utrum *Atellana* dicatur comoedia aliqua an *togata* an denique *palliata*, nam de singularum fabularum argumento et indole certi nihil nos illa nomina docent.

AD LEGEM CINCIAM.

SCRIPSIT

J. VAN BINSBERGEN.

Qua ratione lex Cincia [1]) cum legibus repetundarum cohaereat haud facile accurate demonstres, sed videntur recentiore aetate (i. e. imperatoria) hae leges a ICtis quodammodo inter se esse coniunctae.

Legimus enim in l. 6 § 2 Dig. 48. 11 (de lege Iulia repetund.) „ut urbani magistratus ab omni sorde se abstineant neve plus doni muneris in anno accipiant quam quod sit aureorum centum".

Ex his verbis colligere licet legem Cinciam in hac parte legis Iuliae poenalem sanctionem nactam esse saltem respectu magistratuum urbanorum; notissimum enim est Cinciam esse ex genere legum imperfectarum i. e. quae sanctione carent. Procedente tempore legis Iuliae poenam et ad magistratus provinciales extensam esse, non nimis audax meo iudicio est coniectura. Quomodo haec poena ad Cinciam pertineat expressis verbis nusquam commemoratur, sed si Tacito [2]) fides habenda sit: „legemque Cinciam flagitant qua cavetur antiquitus ne quis ob causam orandam pecuniam donumve accipiat", sic res se habuisse mihi videtur: lex Cincia lata anno 204 a. C. n. donare plus quam? sestertios vetuit exceptis quibusdam cognatis. Eo consilio lata esse videtur, ut impediret quominus pars civium Romanorum ab altera parte ditaretur, quo facto haec ad egestatem perduceretur. Sed omni sanctione haec lex care-

1) Cf. Ulp. Reg. i. i. et Fragm. Vatic. §§ 248—316.

2) Ann. XI, 5.

bat; vigebat lex, sed quod semel contra legem datum erat, manebat apud eos, qui acceperant. Erat, ut iam dixi, lex imperfecta. Aetate tamen imperatoria saepe fit mentio de poena quadam legis Cinciae, quae qualis fuerit, non novimus, sed patet Cinciam his temporibus auctam et ad ius criminale, i. e. publicum, provectam esse. Antea mere iuris privati erat, quod ius de donationibus causam dedit intricatissimae illi doctrinae, de qua vide Fragm. Vaticana §§ 248—316. Nova autem pars, ut ita dicam, poenalis sive criminalis legis nostrae, aetate imperatoria orta, cum lege Iulia saltem artissime cohaeret. Ut non prorsus meo Marte haec contendere videar, eos qui scire cupiunt, relego ad Mommsenii opus de iure poenali Romano p. 705 sq. [1]). Neglexit tamen Mommsen demonstrare quale sit vinculum inter Iuliam et Cinciam. Saepissime a causarum patronis legem Cinciam violatam vel certe migratam esse ex iis quae nobis historia tradidit certissimum est. Sed impune migrare poterant, quia actio ad repetendum, nedum poena, a lege prorsus aberat.

Hanc lacunam supplevit lea Iulia repetund.: cf. l. 8 Dig. h. t. „quod contra legem repetundarum proconsuli vel praetori donatum est, non poterit usucapi" et l. un. Cod. (de contract. iud.) l. 53 „donationes vero omnimodo recusent". [2])

Vide praeterea l. 18 Dig. (de off. praes.) l. 18: „plebiscito continetur ut ne quis praesidum munus donumve caperet, nisi esculentum potulentumve". Quod plebiscitum quale fuerit non novimus. Sed hoc minus ad rem. Binas autem nostras leges aetate imperatoria arte cohaesisse persuasum mihi est; quod si aliis probavero, gaudebo.

---

1) Röm. Strafr. p. 705/6: uno casu, i. e. si causarum patroni pecunias accepissent, actionem ad repetendum ex lege Cincia iam antiquitus fuisse putat. Quod quo iure asseveret, non addit.

2) Plut. V. Cic. c. 7; Cic. in Verrem act. I, 14, 40.

AD PAEANA ISYLLI EPIDAURII.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Vs. 10 sq.:

ἐγ δὲ Φλεγύα γένετο, Αἴγλα δ' ὀνομάσθη·
τόδ' ἐπώνυμον· τὸ κάλλος δὲ Κορωνὶς ἐπεκλήθη.[1])

Balbutire[2]) hic videtur poeta cetera non inconcinnus. Licet tamen nobis litteras in lapide exaratas etiam hoc modo interpretari:

ἐκ δὲ Φλεγύα γένετ' Αἴγλ'· ἃ δ' ὀνομάσθη
τόδ' ἐπώνυμον, τὸ κάλλος δὲ Κορωνὶς ἐπεκλήθη.

Eodem modo α breve in fine nominis elisum est, quo Hom. Il. II, 107:

αὐτὰρ ὁ αὖτε Θυέστ' Ἀγαμέμνονι λεῖπε φορῆναι,

et Od. IV, 228:

ἐσθλά, τά οἱ Πολύδαμν' ἔπορεν Θῶνος παράκοιτις.

Etiam vs. 17, ubi nominativus eiusdem nominis iterum occurrit, scribere licet:

σέβομαί σ'· ἐν δὲ θυώδει τεμένει τέκε-
τό νιν Αἴγλα,

siquidem ultima syllaba metri Ionici etiam vs. 11 et vs. 24 correpta est[3]). At alibi heroina semper dicitur Αἴγλη. Esto; sed non raro apud poetas iuxta formas in ᾱ, η exeuntes comparent formae desinentes in α, velut νύμφα, ἔερσα[4]), Πέλλανα[5]),

1) I. G. IV, 950, 43 sqq.

2) Wilamowitz, Isyllos von Epidauros, p. 18: „was vs. 10 steht, ist so arg, dass ich mich nur sehr schwer dazu bekehrt habe, die überlieferung gelten zu lassen".

3) Cf. ibid. p. 20.

4) Pind. Nem. III, 78.

5) Pind. Ol. VII, 86; XIII, 109.

μίτρα [1]). Aeolum dialecto hoc maxime proprium esse dudum cognitum est [2]); cuius rei exempla ab antiquis grammaticis afferebantur voces Ἕλενα, Ἀφρόδιτα, εἴρηνα, ἔδυνα aliae.

Restant in versu altero aliae difficultates. Nudus enim accusativus τὸ κάλλος vix significare potest: „ob pulchritudinem" corporis; nec vero audiendi sunt ii qui nominativo hic locum esse censent [3]). Accedit quod praeter grammaticam etiam sententia loci laborat; nam qui fiat ut nomen quale Κορωνίς aptum sit, quo pulchra virgo cognominetur, non dispicimus.

Sed haud scio an eodem fere modo huic quoque loco mederi possimus scribendo:

ἐκ δὲ Φλεγύα γένετ' Αἴγλ'· ἃ δ' ὀνομάσθη
τόδ' ἐπώνυμον τόκ', ἄλλως δὲ Κορωνὶς ἐπεκλήθη.

Τόκα, i. e. ὅτ' ἐγένετο. Ἄλλως i. e. aliter atque oportuit, μάτην, falso, perperam. Cf. Soph. Philoct. 345:

λέγοντες εἴτ' ἀληθὲς εἴτ' ἄρ' οὖν μάτην,

Electr. 1298:

ἀλλ' ὡς ἐπ' ἄτῃ μὴ μάτην λελεγμένῃ,

Callim. epigr. XVIII, 4:

ἐγὼ δ' ἄλλως οὔνομα τύμβος ἔχων,

Epict. diss. II, 10, 13: εἰ μὲν χαλκεὺς ὢν ἐχρῶ τῇ σφύρᾳ ἄλλως.

In lapide extare videtur: ἄλλΟς, sed etiam vs. 9 exaratum est ἄνευ θεΟν pro ἄνευ θεῶν, et vs. 54 sq. invicem pro vera lectione αὖξον, quam restituit Wilamowitzius, mendose scriptum est αὔξΩν.

Κορωνὶς ἐπεκλήθη, Coronis nomen ei inditum est; cf. vs. 19: ἐπίκλησιν δέ νιν Αἴγλας ματρὸς Ἀσκλαπιὸν ὠνόμαξ' Ἀπόλλων, et supra: ἐπώνυμον.

1) Theocr. XXVII, 55.
2) Cf. R. Meister, Die griech. Dialekte, I, p. 159; Hoffmann, Die griech. Dialekte, II, p. 529 sq.
3) Radermacher, Philol. 1899, p. 314.

DE CULICE.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN J. f.

Argumentum Culicis pertinet ad tales res, quales saepe in poësi quae vocatur Hellenistica tractabantur. Eius autem inventorem fuisse poetam Graecum vel inde apparet, quod Cithaeron, ut ita dicam, scaena significatur, ubi fabula agitur. Idem indicat Vesper, qui dicitur oriri ab Oeta, sicut in Catulli Epithalamio (LXII 7). Quanquam summa epyllii debetur vati Graeco, facile vestigia Romana deprehendas, nam invocatur Pales (vs. 20), dedicatur carmen Octavio, praedicatur modo Lucretiano laus vitae rusticae (58—97), ubi iterum sermo est de dea Pale commemoranturque opes Attalicae (63), quin totus hic locus quasi praenuntia est extremae partis secundi libri Georgicon (458 sqq.). Denique manifesto interpres Latinus maximorum ducum seriem Romanorum addidit heroibus Graecis Elysium incolentibus (359—371).

Poetae Alexandrini parum aequabilitatem curare solebant itaque Culicis umbra multa est in tradendis Orphei et Eurydicae casibus (268—295), cum Alcestim et Penelopam tantummodo perstringat (262—266). Quae digressio aliquatenus similis est episodio elaboratissimo, quod claudit Georgicon quartum. Illa porro inconcinnitas augetur descriptione naufragii classis Graecorum inserta, qua culex a heroibus Graecis tanquam transit ad Romanos in sedibus beatis versantes. Hoc novum emblema (337—357) agens de re omnibus et poetis et rhetoribus gratissima nos admonet naufragii in primo Aeneïdos depicti.

Auctor Culicis dicit opusculum suum, quod Octavio dedicat, doctum fore. Re vera proprium est poetarum Latinorum Alexan-

drinos sequentium carmina condere, quae doctrinam prae se ferunt. Describens igitur silvam, quo pastor capellas agit, ut umbram quaerant, vates ipsas populos (128—130) non nominat, sed Heliadas mutatas inducit atque amygdalum significat commemorans metamorphosim puellae, cui Demophoon dolorem aeternum reliquit. Rursus vero alludit ad Myrsinae formam versam scribens *myrtus non nescia fati* (145). Dodonae oraculum ambagibus designat appositione usus: *fatalia carmina, quercus* (134).

Idem genus poetarum nomina geographica adamat admodum rara, quorum in numero habenda sunt *in Chalcodoniis* (264) (pro *Thessalia*), *Ericthonias prostravit funditus arces* (i. e. Troiam). E contra Cithaeronis nomen lectori colligendum est ex hisce verbis

quo quondam victa furore
venit Nyctelium fugiens Cadmeis Agave.

Longis periodis frequentibus parenthesesin interruptis abundat Culex ut primum quodque poema Alexandrinum. Eiusmodi carminum scriptores artificiosa et nimis quaesita affectare notum est. Expergefactum pastorem auctor sic inducit *hunc... dimisit inertia vitae* (385), at Penelope tanquam gloria sexus sui laudatur locutione mira: *femineum concepta decus* (266). Interdum dictio adhibetur cothurno digna *ferri capulum repetivit in usum*, quanquam nihil aliud dicendum erat nisi: palam manibus arripuit.

Ceterum ut recte cognoscamus genus dicendi in Culice obvium, necesse est scire eius poetam etiam minus quam Lucretium Propertiumque sermonem contemnere plebeium. Quare attendamus pleonasmum *magis* [1]) *beatior* (79), formam activam *metabat* (174), genetivos inhaerentiae *litoris ora* (313, sicut Georg. II 44) et *nemorum silvas* (382); simplicia pro compositis: *conformare locum capit* (391 pro *incipit*) [2]), *vincit* (244 pro *convincit*) [3]), *manet* coniunctum cum participio

---

1) Cf. Plésent, Etude sur l'Alexandrinisme latin pag. 361 (et in universum inde a pag. 330). 2) Plésent, Etude pag. 334.

3) Scribit autem Compernass (Glott. II pag. 125) „Das Vulgärgriechisch sowie das Vulgärlatein liebten es, das Simplex statt des Compositum zu setzen". Concedendum est metro coactum hic illic poetam formam vulgarem praetulisse.

64 lapidum nec fulgor in ulla
cognitus utilitate *manet*,

ubi *manet* [1]) eandem fere vim habet atque *est*, cuius rei 17 exempla e Manilio hausta congessit v. Wageningen (Mnemos. XLVII (1919) pag. 342).

Multo etiam magis quam sermo cotidianus, cui Culicis scriptor nimis indulsit, usus frequens eiusdem vocis post exiguum intervallum ostendit illum fuisse adulescentulum necdum diu artem poeticam coluisse. Legitur e. g. in toto epyllio undecies *decus*; insuper ter *devotus* (364—370), ter *torvus* (173—189) cet.

Ineunte adulescentia poetam Culicem panxisse etiam hac re merito concludas, quod ille dubitat inter Epicuream et Stoicam disciplinam, cum de pastore culicis ictu servato sic indicet

193 qui *casus* sociarit opem *numenve deorum*
prodere sit dubium.

Idem de tempestate, quae Graecorum classis iactatae multas naves in mari mersit, confitetur

347 cum seu caelesti *fato* seu *sideris ortu*
undique mutatur caeli nitor.

In universum generatimque descriptio inferorum regni in Culice quamvis parum certa et accurata tamen sequitur Odysseam. Unum modo vestigium rationis Stoicae deprehendere mihi visus sum. Cur enim Aiacis facinora multo fusius exposita sunt quam Achillis? Fortasse hanc ob causam quod vates favet Telamoniadae, qui cum honore polluto non diutius ei vivere liceret, voluntaria morte quasi praeceptum Stoicum coluit observavitque.

Verum constat non pauca Epicurea in Culice inveniri e. g. vs. 80 ubi agitur de *mente pura* [2]), quae opes non agnovit; vs. 188 docens atomos animae culicis obtriti dispersas esse; ipsius auctoris verba haec sunt *dissitus omnis spiritus* [3]) cet. Hic certe si usquam admonemur de Vergilio, qui a prima adulescentia Sirone magistro auctore disciplinam philosophi Gargetti maximi faciebat, quanquam provectus aetate Porticus

1) Plésent, Etude pag. 382 (cum annotatione).
2) Cf. Lucret. V 18 et 43.
3) Cf. Lucret. III 143 cetera *pars animae* per totum *dissita* corpus.

sectator evasit. Quare non miramur et Leonem in Commentario in Culicem et Skutschium in libro, qui inscribitur Aus Vergils Frühzeit pag. 127 tot imitationes Lucretii, qui Romae Epicuri interpres erat, indicare potuisse. Potuerunt addere
gemmantis... per herbas Cul. 70 = Lucret. V 461.
mundus (Cul. 102 et 236) positus sensu *caeli*, sicut Lucret. I 788, V 514 (Georg. I 232) cet.
densere (Cul. 233); neque Lucretius *densare* agnoscit.

At enim Vergilius adulescens Culicem componere nequivit, nam C. Weyman coll. Cul. 128 et Horat. C. IV 11, 25 (utrobique legitur *ambustus Phaëthon*) scribit [1]): Für mich ist dieser Ausdrück eine Prägung des Horaz, der sich später der imitirende Culexdichter bedient hat vielleicht zur Latinisierung des ἡμιδαὴς Φαέθων bei Apollonios Rhodios (IV 596). Sed doctissimus ille vir obliviscitur iam permultis annis, antequam Horatius illis verbis uteretur, Varronem Atacinum Argonautica Apollonii in linguam Latinam vertisse. Ab eo igitur Culicis auctor, si opus fuisset, locutionem illam mutuari potuisset. Attamen nihil est cur hoc sumamus. Forte enim bis participium, quod est *ambustus*, usurpatur in epyllio nostro, nempe legimus, ubi Aiacis fortia facinora et Hectoris impetus in classem narrantur

313 omnis ut in cineres Rhoetei litoris ora
classibus ambustis flamma lacrimante daretur.

Classibus ambustis nimirum respiciunt Iliad. XVI 294 ἡμιδαὴς δ' ἄρα νηῦς 'λίπετ' αὐτόθι. Itaque cum ἡμιδαής vox Homerica sit, dubitari nequit, quin a primo quoque discipulo rhetorum verba, quae sunt ἡμιδαὴς Φαέθων, transferri sic latine potuerint *ambustus Phaethon*.

Poteram Weymannum relegare ad Leonis Commentar. pag. 16, ubi de Culicis auctore affirmatur: „Lucretium Catullum Vergilium, Vergilio recentiorem nullum expressisse videtur" [2]). Sed invicem nunc rogamus, utrum Culex Vergilium imitatus sit, an Culicem Vergilius. Vel qui semel Culicem perlegerit, movebitur magna similitudine, quae intercedit inter hoc epyl-

1) Cf. Neophilolog. VII (1922) pag. 131.
2) Cf. etiam Schanz R. L. G. II 1 pag. 90.

lion et carmina maiora Vergiliana. In Diario c. t. The Classical Quarterly V (1911) pag. 161—174 Elizabeth Jackson octoginta fere locos similes enumeravit tractavitque. Quos facile equidem augere possum, desidero enim

Cul. 331 Aetnaeusque Cyclops.	Aen. XI 263 Aetnaeos.... Cyclopas.
Cul. 345 Nereis ab unda signa dabat.	Aen. XV 166 et Tellus et pronuba Iuno dant signum.
Cul. 11 aurea proles (= Apollo).	Aen. X 16 Venus aurea.
Cul. 25 Octavi venerande.	Aen. XI 276 venerande puer (Euryale).

Talis similitudo artum vinculum fortasse etiam cognationem scriptorum videtur indicare. Cum igitur in Bucolicis, Georgicis, Aeneïde verba atque sententias locorum collatorum plerumque rotundiora et elegantiora esse videantur, poeta, quae satis incondita scripserat ante, post expoliverit necesse est. Itaque assentior doctissimae illi mulieri, quam modo nominavi, sic concludenti (l. l. pag. 174). The evidence in many cases, as we have seen, would point to Vergil as the borrower. The resemblance, further, are of such a kind as to give reasonable ground for maintaining that Virgil was merely reusing what was his own. [1])

Illis ergo locis omnibus, ubi similitudo est inter Culicem et Buc. Georg. Aeneïd., Vergilius mihi videtur esse *sui imitator*. Hic commemorandum est iam a. 1908. Roironium [2]) demonstrasse Vergilium multo saepius Ovidio locutiones ante adhibitas post repetivisse paulum immutatas.

Leo quoque a locis similibus profectus est, putat autem Vergilium exemplo fuisse Culici, cuius auctor paulo post Maronis mortem hoc epyllion condidisset probavissetque aequalibus suum opus tribuendum esse nobilissimo illi vati nuper mortuo. Nititur autem Leo praesertim hisce tribus fundamentis:

I. De serpente pastorem petente secundum Leonem poeta cecinit

179 ardet mente, furit stridoribus, *intonat ore*.

Ad hunc versum in commentario suo ille haec annotat

1) In annotatione (pag. 163) auctor haec refert: Prof. Conway asks me to state, that he entirely accepts the conclusions, to which I have been led.

2) Etude sur l'imagination auditive de Virgile. Eius argumenta imprimis pertinent ad Aeneïd. Lib. IV et VIII.

(pag. 63) „hoc versu cecidit et se ipse indicavit imitator; nam quod Verg. Aen. 6, 607 de furiarum maxima praedicat *intonat ore*, id hic ad serpentem transtulit inepte". Sed codex Corsinianus (de quo Vollmer pag. 10 editionis suae sic refert „collectaneum est humanistae cuiusdam, in quod ex codice optimo et vetusto recepit Culicem" cet.) exhibet *insonat ore.* Itaque hanc unice veram lectionem editiones recentes Vollmeri, Faircloughii alii praebent.

II. Continent Cul. vs. 58—97 laudem vitae rusticae, Leo autem (Commentar. pag. 38) scribit „cuius loci colores poetam quaesivisse ex Georgicorum secundo (454—474) neminem fugit". Sed inter omnes constat Lucretii libris (secundo et quinto) et Culicis poetam esse instinctum et Vergilium in componendo fine Georgicon secundi. Cum autem permagnus numerus locutionum ex poemate de Rerum Natura in hanc partem Culicis translatus sit [1]), hoc epyllion existimandum est propius ad Lucretii tempora accedere quam Georgicon secundum.

III. Leo (Commentar. pag. 87) observat ad vs. 292

sed tu crudelis, crudelis tu magis Orpheu

„negari non potest *magis* ineptum esse, nam comparari Orphei actio non potuit nisi cum Eurydica... nimirum expressit (sc. poeta Culicis) duorum crudelium comparationem Eclog. 8, 47—49

saevus Amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus, crudelis tu quoque, mater.
crudelis mater magis an puer improbus ille?

Ne hic quidem Leo suam rationem nobis probare potuit, significat enim *magis* (Cul. 292) *potius* [2]), quocirca vertendum est: „(niet gij Eurydice waart wreed) maar gij, Orpheus, ja gij waart eerder wreed".

Ergo Leoni non contigit, ut probaret Culicem esse scriptum post Bucolica Georgica Aeneïdem, immo haec tria opera antecedit epyllion. Schanz quoque nobiscum faciens [3]) scribit illum

---

1) Plésent omnes locos similes afferens egregie de hac re agit Etude pag. 91—92.

2) Cf. Schmalz, Syntax pag. 501 § 257 Anm. Verg. Ecl. I [11].

Etiam Plésent Le Culex Edit. crit. et explic. pag. 211 similiter fere disserens cum alia contendit tum haec: Leo a tort de traiter cet adverbe d'inepte.

Skutsch (Aus Vergils Frühzeit pag. 128) item Leoni obloquens sic locum explanat: magis crudelis quam *manes severi* (cf. 289).

3) R. L. G. II 1 pag. 90.

praestantem philologum nusquam argumentis confirmasse Vergilium esse exemplar, Culicem imitationem. Equidem censeo quasi digitis monstrari posse, quomodo Vergilii ars scribendi a Culice usque ad Bucolica Georgica Aeneïdem magis magisque creverit.

Videamus quid res metrica nos doceat. Caesura praecipue penthemimeres invenitur in Culice, nonnisi perraro hephthemimeres, quae tamen sensim magis magisque crebrescit in Bucolicis Georgicis Aeneïde. [1])

Notatu dignum est in Culice inveniri viginti versus (e. g. 37, 39, 59, 105, 214 cet.), quorum prima syllaba quinti pedis vox est monosyllaba. Haec dura proprietas Lucretiana decrescit in Bucolicis, nam tot exempla praebent quot Culex, etsi duplicem numerum habent versuum. Eundem usum Warde Fowler [2]) computatione instituta deprehendit in Georgicis in centesima parte, in Aeneïdos sex prioribus libris in ducentesima parte versuum. Ita videmus Vergilium Lucretiano vitio solutum evadere summum artificem hexametri Latini.

Severam legem elisionis poeta sibi imponit: vix ter syllabam longam elidit. Severe etiam spondeum a quinto pede removet, ergo ne unum quidem versum spondiacum Culex offert.

Semel positio neglegitur nempe Cul. 195

horrida squamosi volventia membra draconis,

quocum conferri oportet Aen. XI 309

(spem) *ponite.* spes sibi quisque, sed haec quam angusta, videtis.

Et in Culice et in Aeneïde lepos versuum augetur pulchris allitterationibus, illic imprimis in loco de serpente, qui fortasse maxime egregius est totius epyllii (cf. 171 c c c c; 189 t t t; 192 d d d). Digna quae describatur est allitteratio in Epitaphio

413 *P*arve *c*ulex *p*ecudum *c*ustos *t*ibi *t*ale meren*t*i.

Saepe vocalis quaedam iterata [3]) versui vim suppeditat peculiarem, cf. 188 (litt. *i*)

---

1) Butcher, The caesura in Virgil, and its bearing on the authenticity of the Pseudo-Virgiliana (The Class. Quart. VIII (1917) pag. 125—131.

2) A metrical peculiarity of The Culex (The Class. Rev. XXXIII (1919) pag. 95—97.

3) Hanc soni repetitionem viri docti Germani vocant *Tonmalerei.*

obtritum morti misit, cui dissitus omnis
spiritus,

quocum conferas velim Aen. 4, 413

ire iterum in lacrimas iterum temptare precando.

Littera *a* repetitur prope in unoquoque horum versuum vocabulo:

Cul. 248 atque alias alio densas super agmine turmas et
Aen. II 303 ascensu supero atque arrectis auribus adsto.

At consonans *s* regnat in his duobus versibus:

Cul. 359 heroes mediisque siti sunt sedibus omnes
et Eclog. 4, 45 sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.

Culex abutitur epanalepsis figura (124 sq. *impia*; 122 sq. *perfide*; 239 *terreor*; 275 sq. *iudice*; 292 *tu crudelis* cet.), quae in Aeneïde eleganter adhibetur IV 247 sq. *Atlantis*, IV 25 sq. *umbras*; XII 89 sq. *ensem*.

Non raro Vergilius in Aeneïde nomen Graecum ponit, quod idem verbis Latinis reddit e. q.

VI 439 tristisque palus inamabilis undae [1])
alligat, et noviens Styx interfusa coercet.

Hic *inamabilis undae* spectant ad nomen proprium, quod est *Styx* (a verbo στυγεῖν, odisse, non amare). Id vestigium Vergilianum reperitur iam Cul. 272

nec timuit Phlegethonta, furens, ardentibus undis.

Quis non videt *Phlegethonta* exprimi verbis *ardentibus undis*?

Tot tantaeque similitudines cum externae tum interiores cogunt nos Culicem Bucolica Georgica Aeneïdem quasi fratres germanos agnoscere et quidem filios Vergilii quo dixi ordine sibi succedentes.

Addamus aliud, quod argumenti vi fungitur. Vergilii ars splendet in funeribus depingendis e. g. initium lib. XI Aeneïdos exponens Pallantis sepulturam habendum est in numero locorum pulcherrimorum illius carminis epici. Quare fieri non potest quin moveat nos, quod poeta iuvenis Culicem, cuius historiae funus summa est, sumit celebrandum. Memorabile est culicis umbram non diserte sepulturam rogare, exprobrat tamen pastori animum ingratum. Ille autem vix expergefactus

1) Sic edendum est cum Nordeno.

est, cum tumulum exstruit: hic ter vates — hic saltem non frustra — iterat verba, quae sunt *cura* (394, 398, 403) et *memor* (394, 398, 406), ut infitietur pastorem ingratum esse. Denique poeta mollissimus, qui rusticum inducit tumulum floribus conspergentem, idem debet esse, qui aliquando canet Aen. VI 883

manibus date lilia plenis,
purpureos spargam flores animamque nepotis
his saltem accumulem donis fungarque inani
munere.

Adversus testimonia poetarum Lucani, Statii, Martialis, grammaticorum Nonii et Donati, qui uno ore Vergilio Culicem tribuerunt, Leo huic vati epyllion abiudicat, quod illius ars plane diversa sit (Comment. pag. 15). Idem criticus de Culicis auctore scribit (l. l. pag. 21): „ille aliena habet a poetica urbanitate non pauciora quam a pedestri urbanitate Varro" et paulo infra carmen ipsum vocatur „iste ingenii mediocris, animi diligentis fructus". Sed Donatus tradidit a Vergilio quindecim annos nato id poema conditum esse, cum Suetonius memoriae prodiderit poetam id composuisse viginti sex annos natum. Hac fortasse aetate scriptor opus suum edidit, quod Schanz (l. l. pag. 89) magna cum probabilitate suspicatur. Quod si verum est, Vergilius, qui a. 70 a. C. n. natus erat, epyllion divulgavit ante mensem Iunium anni 44., cum Octavius [1]), cui carmen dedicatum est, adulescens erat duodeviginti annorum (cf. Octavi venerande..... sancte *puer* 25 sq.).

Quod attinet ad sermonem minus elegantem nimisque artificiosum, hoc vitium partim exemplari, partim imitationi imputandum est. Mihi videtur rectius quam Leo de poetae ingenio iudicasse Teuffel-Kroll (§ 230 1, 2; II pag. 41) asseverans: „Er ist keineswegs ein Stümper". Ceterum haud ignoramus Vergilium nunquam desiisse diligentissimis studiis artem suam excolere: etiam Aeneïde prope absoluta iter trium annorum facturus erat in Graeciam, ubi summam manum operi imponeret. Quocirca non est cur dubitemus quin tempus fuerit,

1) Tunc temporis ei nondum nomen Octavianus erat. Ceterum Octavium eundem esse atque Octavianum ne Leo quidem negat (cf. Comment. pag. 23 sq.),

cum Maro nihil melius quam Culicem pangere posset. Quanquam Culex opus est tironis, tamen sine ullo negotio unusquisque, si velit, 150 versus egregios excerpere possit. Insunt praeterea elementa carminum maiorum. Capellae pascentes et pastor calamo canens a Musa Bucolica in dignioribus eclogis celebrabuntur. Felicitas vitae rusticae, serpens, Orphëus atque Eurydice, haec tria argumenta in carmine didascalico Georgicon pulcherrimis versibus tractabuntur. Omnia denique quae culicis umbra pastori exponit somnianti res est epica, quae magnifice aucta et ornata in sexto Aeneïdos exsistet opus omnibus numeris absolutum, ubi vates ad ipsum fastigium artis pervenerit.

Ab arte critica, quae dicitur, superiore ad inferiorem transeamus, aliquot enim Culicis locos emendare posse mihi videor.

Beatitudine vitae pastorum depicta poeta exclamat

94 o pecudes, o Panes et o gratissima tempe
fontis Hamadryadum.......

Plerique editores *frondis* substituerunt voci traditae, quae est *fontis*, quorum alii *frondis* habent pro genetivo relationis pendente a *gratissima*, etsi hoc adiectivum eum casum adsciscere non solet, alii, velut Plésent, ducunt pro genetivo explicativo [1]) pendente a *tempe*. Hic *tempe frondis* audet vocare hebraïsmum, coll. *odor suavitatis*, *vas electionis* cet. Nemo criticus tamen explicavit, quomodo lectio facilior *frondis* abiisset in difficiliorem *fontis*, quare equidem *fontis* non prorsus reiciendum censeo. Colebatur enim a Romanis Fontus [2]), Iani filius, deus fontium. Itaque vix dubito quin genuina lectio fuerit

o pecudes, o Panes et o gratissima tempe
Fonti et Hamadryadum.....

Apte deus fontium invocatur una cum Hamadryadibus, quia sine aqua arbores crescere nequeunt. In eodem hoc episodio nomen alterius numinis Romani, nempe Palis (vs. 97) legitur. (cf. etiam vs. 20). Librarius non intellegens formam antiquam, quae est *Fonti*, exaravit *fontis* et coniunctionem delevit, ut

1) Plésent, Le Culex edit. crit. et explic. pag. 122 et Etude pag. 352.
2) Arnob. III 29 (Reiffersch. pag. 131, 13).

metrum salvum esset. Elisionem vocalis longae (*i*) ante *et* invenitur etiam vs. 216 *vidi et.*

De serpente ad sua vada repente cum alia legimus tum haec

168 tollebant *aurae* venientis ad omnia visus.

Inducitur nimirum anguis in omnes partes intuens, si forte hostem observet. Est haec bestia quasi imago cautionis, ideo plena curarum circumspicit, videtur ergo poeta posuisse

tollebant *curae* [1]) venientis ad omnia visus,

ita ut haec verba translate dicta sint pro: serpens caute allabens oculos circum se versat. Haec ratio loquendi non semel in Culice adhibetur, cf.

37 memorabilis et tibi *certet*
gloria perpetuom lucens, mansura per aevum;
223 heu quid ab officio *digressa est gratia*, cum te
restitui superis leti iam limine ab ipso?

Vim artis Orphei eodem modo atque alii vates noster exponit

278 iam rapidi steterant amnes et turba ferarum
blanda voce sequax regionem insederat Orphei,
iamque imam viridi radicem moverat alte
quercus humo ⟨*devincta modis*⟩ silvaeque sonorae
sponte sua cantus rapiebant cortice avara.

In lacuna supplevi *devincta modis*: cum *imam* pertineat ad *radicem*, *viridi* ad *humo*, *alte* ad *moverat*, et *quercus* aliquod attributum habeat necesse est. *Devinctum* proprio sensu positum est Cul. 235.

Poeta fingit apud inferos eadem fieri quae iam in terra acciderunt, itaque in Proserpinae regno Achilles a Paride caeditur atque Aiax in armorum iudicio ab Ulixe victus mortem sibi consciscit. Haec duobus versibus narrantur

325 rursus acerba fremunt [2]), Paris hunc [3]) quod letat et huius [4])
arma dolis Ithaci virtus quod concidit icta.

Arma tanquam glossema a Vollmero damnatur, sed quae vox

1) Cum serpens pastore animadverso demum ira accendatur (175 sqq.), in versum 168, verbum *irae*, quod Leo coniecit, non quadrat.

2) sc. umbrae. 3) i. e. Achillem. 4) i. e. Aiacis.

extrusa est? Novimus iam Aiacem in hoc epyllio propter singularem fortitudinem vel supra Achillem laudari, Flagitatur ergo

mira dolis Ithaci virtus quod concidit icta.

Similitudo, quae intercedit inter *mira* et *arma,* effecit ut adiectivum expelleretur. Accedit quod *mirus* est vox Lucretiana: quam optime Lucretii vocabularium Culicis auctor didicisset, satis ostendimus. Unum certe exemplum e pedestri oratione petitum comparetur: Iustin. XLI 5, 7 *mira* virtute pugnavit (sc. Arsaces).

Leo proponens *firma..... virtus* suam coniecturam nullo exemplo comprobavit.

Umbra Culicis heroes Romanos in Elysio visos enumerat:

361 hic Fabii Deciique, hic est et Horatia virtus,
hic et fama vetus nunquam moritura Camilli,
Curtius et, mediis quem quondam sedibus Urbis
devotum *bellis* consumpsit gurges in unda.

Livius [1]) aliique historici facinus praedicant Curtii, qui in voraginem in Foro repente factam se immisit, ut patriam servaret. Prorsus diversam narrationem legimus apud Ovidium (Fast. I 270 sqq.) et Macrobium (Sat. I 9, 17 sq.) de gurgite in via Tarpeia facto, unde aqua calida exsiluit tum cum Titus Tatius et copiae Sabinae Romuli exercitum pepulerunt. Illud miraculum periculum ab urbe defendit. De hac re ultimus paganorum poeta Latinus Rutilius Namatianus in Carm. de Reditu suo haec canit I 107

Nempe tibi [2]) *subitus* calidarum *gurges* aquarum
rupit Tarpeias hoste premente vias.

Hoc distichon docet in Culice quoque scribendum esse

364 devotum *subitus* consumpsit *gurges* in unda,

i. e. ook Curtius is in 't Elysium, dien eenmaal in 't hart der stad, toen hij zich vrijwillig opofferde, een plotseling ontstane kolk in haar wateren verzwolg.

Post *devotum* sive potius *devotū* haplographia *su* librarius omisit, sed e reliquis litteris *bitus* verbum finxit *bellis.*

1) VII 6. 2) i. e. Romae.

ΧΟΡΟΥΝ.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Anno MCMVIII Theodorus Wiegand (Sechster vorläufiger Bericht über die in Milet und Didyma unternommenen Ausgrabungen, Abhandl. der kön. preuss. Akad. der Wiss. 1908, p. 46) publici iuris fecit epigramma Didymis prope Miletum in sepulcro puellae inscriptum:

στὰς πρόσθε τύμβου δέρκε τὴν ἄνυμφον
  κόρην Διογνήτοιο νηπίην χοροῦ⟨ν⟩,
ἣν θῆκεν ῞Αιδης ἐγ κύκλοισιν ἑβδόμοις,
  οὐ δοῦσαν οὐ γονεῦσιν οὐ τροφεῖ χάριν.
ὦ ξεῖνε, ταῦτ' ἔκρανε μοῖρα καὶ τύχη,
  τὰ λοιπὰ χαῖρ', ἔρρωσο, κοινὰ γὰρ τάδε.

Permirum est virum cultissimum qui hoc carmen fecit, cum sermonem tragicorum tam bene calleret (vs. 4 τροφεῖ pro τροφῷ ex Aesch. Choeph. 760; vs. 3 ἑβδόμοις, v. infra), primum senarium decurtasse. Ecquid in lapide fuit: ἀνυμφέα? Wiegand legit ἄνυμφο[ν].

Secundi versus in fine legitur in lapide ΧΟΡΟΥΝ, cuius vocis Wiegand ultimam litteram delendam esse censet. Ceterum quid sibi vellet istud χοροῦ post νηπίην cum ille non explanasset, nuper enodare conatus est Franciscus Cumont (Revue de Philol. XLIV a. 1920, p. 77 sq.), cuius haec sunt verba: „Le troisième vers est particulièrement intéressant; je crois qu'il faut y rattacher χοροῦ (non pas χοροῦν) en coupant après νηπίην et traduire „qu' Hadès a placée dans le septième cercle d'un choeur". L'expression, volontairement vague, désigne, comme l'a remarqué M. Bernard Haussoullier, la sphère de la lune qui est la septième du choeur des planètes..." Iam quod de κύκλοισιν ἑβδόμοις nos docet vir harum rerum peritissimus, infra paucis attingam; sed valde dubito num neces-

sarium sit litteram N expungi. Poeta enim nullo apparatu hoc dixisse mihi videtur:

στὰς πρόσθε τύμβου δέρκε τὴν ἄνυμφέα
κόρην Διογνήτοιο νηπίην Χοροῦν.

Nomen muliebre quod est Χορώ, cuius legitimus accusativus in Ionum sermone est Χοροῦν, non minus certe hic mihi agnoscere videor quam in altera inscriptione Milesia, quae legitur in opere cui inscribitur: Milet, Ergebnisse der Ausgrab. III (1914), p. 34, a, 5 [1]). Paene supervacaneum est monere saepius in epigrammatis sepulcralibus nomen dilectum parentibus in ultima distichi sede collocatum esse. Cf. Kaibel, Epigramm. Graeca ex lapidibus conlecta, 112:

Ἀντιοχῆ Θεμίσωνος ἀεθλοφόρον κόνις ἥδε
κεύθει δωδεχέτη παῖδα Θεμιστοκλέα.

Ibid. 508:

παρθενίαν λείπουσ' ἐρατὴν θυγάτηρ Κλεαρίστης
ἠδὲ Πολυγνώτου κεῖται Ἀρισταγόρα.

Callimachi epigr. XIX:

δωδεκέτην τὸν παῖδα πατὴρ ἀπέθηκε Φίλιππος
ἐνθάδε τὴν πολλὴν ἐλπίδα Νικοτέλην.

Θῆκεν ἐγ κύκλοισιν ἑβδόμοις dictum esse mihi videtur pro: *ἔθηκεν ἐν τοῖς ἑπτὰ κύκλοις* sive *ζώναις* (ut legitur Aesch. Sept. 125 *πύλαις ἑβδόμαις* pro *ἑπτὰ πύλαις*) i. e. *caelo locavit.* Cf. Nonn. Dion. I, 145: *πόλος ἑπτάζωνος*; XXXVIII, 115: *αἰθέρος ἑπτάζωνον ἴτυν*, 312: *οὐρανόν... ἑπτὰ περὶ ζώναις κυκλούμενον.* Antea caelum in quinque *ζώνας* sive *κύκλους* describebatur; cf. Diog. Laert. Vita Zenon. VII, 155: *κύκλους δ' εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ πέντε*; Nonn. Dion. XXXVIII, 258: *πέντε... κύκλων*; Ov. Metam. II, 129: via quinque per arcus.

Plagulas dum corrigo, animadverti iam. a. 1909 Adolphum Wilhelm nomen Χοροῦν restituisse, Beiträge zur griech. Inschriftenkunde, p. 325. Spero fore ut mihi ignoscat vir egregius, qui tanta scientia et copia polleat, ut omnia eius inventa memoria tenere difficile sit.

---

1) Bechtel, Die histor. Personennamen des Griech. p. 471.

PROPERTIANA.

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

(Continuantur e pag. 212).

Elegia 14.

1 sq. Multa tuae, Sparte, miramur iura palaestrae,
sed mage virginei tot bona gymnasii.

De vocabulo quod est *iura* equidem dubito. Opponetur mihi, sat scio, ultimum elegiae distichon

quod si iura fores luctasque imitata Laconum,
carior hoc esses tu mihi, Roma, bono.

Sed ipsum illud iterum positum *iura* ultro magis me de priore dubitare cogit.

Nam „iura Laconum" egregie decet clausulam prius dicta repetentem et eleganti brevitate comprehendentem, sed „multa iura palaestrae" misere languet frigetque. Quanto praestaret: *iure*, quod tam apte cum *mirandi* verbo coniungitur, et *multa tuae palaestrae* brevitatem habet gratissimam.

Clausulae autem hexametrum ita citavi ut habet Baehrensiana. Nam in codicibus O *pugnasque* legitur, quod cur in *luctasque* mutaverit Fonteinius non video vereorque ut vox quae est *lucta* Propertii tempore in usu fuerit.

Codex N vero ridiculum errorem *pugnasque imitata leonum* exhibet.

5 cum pila velocis fallit per brachia iactus.

Neque haec intelligo, neque Scaligeri coniecturam *veloci.... iactu*, nam sic quoque haereo in isto *per brachia*, pro quo

(Scaligerano, ut opinor, invento probato) Cornelissen *per inania* commendat, minime inepte, ut mihi videtur.

9 nunc ligat ad caestum *gaudentia* brachia loris

Non receptam a Baehrensio splendidam Guyeti emendationem *candentia* est quod mireris.

11 gyrum pulsat equis.

Dubitaturne etiam de Fonteiniano: „gyrum curvat eques"?

15 sq. 13 sq. Hunc ordinem recte restituerunt Scaliger et Canterus. Denuo turbari mihi videtur 15 sq. ante 11 positis quod vult Housmanus. Nam quin de Amazonidum turba vs. 16 legendum sit cum Heinsio: „Thermodontiacis — vagatur agris" quis dubitet?

17 talis et Eurotae Pollux et Castor Athenis.

Ultimum vocabulum quam esset absurdum senserunt Itali, qui *ad undas* reposuerunt quod an Volsci coniecturae *arenis* praestet dubito.

19 inter quos Helene nudis..... capillis.

Nihili istud, nec tamen Baehrensii *fluidis* pro *nudis* probaverim. Totum argumentum elegiae *nudis... papillis* flagitat, quod est in N, qui et *capere arma* praebet pro *armata* et *est armata* ceterorum, quod Baehrensius iusto festinantius in *versata* mutavit. Propter primum pentametri vocabulum *fertur* quis eo loco non aliquem praeferat infinitivum?

22 et licet in triviis ad latus esse suae.

Eleganter Housmanus *isse* pro *esse*.

27 sq. Et aliis argumentis Spartanorum mores laudantur et hisce:

non Tyriae vestes errantia lumina fallunt,
est neque odoratae cura molesta comae.

Ultimum distichi vocabulum Canteri debemus sagacitati, nam traditum est *domi*. Quod unde huc pedem intulerit non assequor, miror tamen esse editores qui vindicent. Ceterum, ut tam saepe, ita hic quoque egregie de Propertio meritus est Housmanus, qui hos ex Ovidio adscripserit locos parallelos:

Fast. II, 357 sq.:

veste deus lusus fallentes lumina vestes
non amat et nudos ad sua sacra vocat.

Med. form. 19:

Vultis odoratos positu variare capillos.

Ars II, 734:

palmam date, grata iuventus,
Sertaque odoratae myrtea ferte comae.

Videmus hinc quantum habuerit auctoritatem apud iuniores poetas, quem quidem summus ille versuum pangendorum artifex Ovidius tantopere memoria teneat ut interdum — paene dixerim invito — illius magistri vocabula ei ex ore fluerent. Nam Ovidium et ex aliis poetis et e Propertio diligenter flosculos sublegentem fingere mihi non possum.

31 Contra corruptos Romanorum mores et inde apparet quod difficile est levissimas puellas a probis dignoscere:

nec quae sint facies nec quae sint verba rogandi
invenias, caecum versat amator iter.

Haud facile, ut opinor, ad desperationem adigatur, qui ex hexametro isto umquam sanum sensum extortum iri credat etiam. Miror Baehrensium commemorare tantummodo, in textum recipere non ausum esse praeclaram Burmanni lectionem:

nec quae sit facilis nec quae det verba roganti

quamvis illud ipsum voluisse poetam manifestum sit.

Elegia 15.

ὦ Ζεῦ τί δὴ χρυσοῦ μὲν ὃς κίβδηλος ᾖ
τεκμήρι' ἀνθρώποισιν ὤπασας σαφῆ,
στίχων δ' ὅτῳ χρὴ τὴν φύσιν διειδέναι
οὐδεὶς χαρακτὴρ ἐμπέφυκε ῥήμασιν;

Cui non saepe sic Medeam philosophantem παρῳδεῖν iuvet in omni poetarum antiquorum studio, sed praesertim in toto illo versuum transponendorum genere? Cum Scaligeris Housmanisque qui faciant pauci sunt et vereor ne semper sint futuri. Sed quis invenitur invenieturque qui omnibus hexametris, pentametris, distichis Propertii eum servare atque vindicare locum audeat quem in codicibus habent, etiamsi omnes illi inter se consentiant? At semel eiusmodi aliquid molito, ubi tandem tibi standum erit? Ergone eo metu adducti, quidquid est traditum aequi bonique consulamus? Feramusne Propertium, postquam sancte iuraverit se Lycinna reiecta soli

iam Cynthiae et esse et fore fidelem, quod iusiurandum graviter sic conclusit:

cuncta tuus sepelivit amor, nec femina post te
ulla dedit collo dulcia vincla meo,

haec subiungentem:

testis erit Dirce

et quae praeterea de Dirce, Zetho, Amphione, Antiope narrat? Cuius, obsecro, rei hic *testis* adhibetur Dirce? An gratiae inter Cynthiam Propertiumque reconciliatae? Apage ineptias, sed versus qui antea 43 sq. fuerunt statim post 10 ponamus cum Vulpio et Burmanno. Quid enim concinnius quam hoc

cuncta tuus sepelivit amor, nec femina post te
ulla dedit collo dulcia vincla meo.
at tu non meritam parcas vexare Lycinnam:
nescit vestra ruens ira referre pedem:

testis erit Dirce (et quae praeterea usque ad 42 de Dirce narrantur), quid aptius? Nam nunc quidem novimus Lycinna illa vs. 6 memorata quae sit, qui totam elegiam pervolvit oblivisci iam potuit. Perficiamusne antiquorum illorum criticorum transpositionem cum Fischero eodem trahentes vs. 45 sq.? Minime vero! Istud enim

fabula nulla tuas de nobis concitet aures

tum demum recte infertur cum modo exemplum narratum est malorum quae ζηλοτυπία olim attulit muliebris. Pentameter vero

te solam et lignis funeris ustus amem

efficit ut tota sit elegia una et simplex. Exorsus est poeta a sua adversus Cynthiam fide, qui dudum Lycinnam missam fecerit a qua ipse sit amoris initiatus mysteriis, neque cum illa iam per tres annos rem habuerit, vituperatque Cynthiam, quae tamen eandem illam Lycinnam suspectam habere numquam desinat eamque implacabili odio persequi pergat. Et admonet eam Dirces Thebanae, quae simili odio sibi dirissimum exitium paraverit ipsa. Quod in ea narratione exornanda poeta paulo est prolixior aequo animo ferimus: novimus enim quid sibi epexodium illud velit. Sub ipsum enim finem laxius illud vinculum firmiter adstringit et ad Cynthiam a qua fecit initium et propter quam tota est composita elegia sic redit:

fabula nulla tuas de nobis concitet aures:
te solam et lignis funeris ustus amem.

Quis tam temerarius ut hoc

te solam et lignis funeris ustus amem

tantum non adstante poeta et „ne facias" clamante paulo post initium carminis transponere audeat? Quid vero si hic eius fiat finis:

41 sq. prata cruentantur . . . , victorque canebat
paeana Amphion rupe, Aracynthe, tua:

nonne quivis videatur sibi nil nisi fabulosam legisse narratiunculam, utpote amorum Cynthiae et Propertii plane iam immemor?

Quod autem vs. 41 locum reliqui vacuum, ibi non *Zethi*, quae est vulgata lectio, sed *loci* alicuius nomen a poeta scriptum fuisse Baehrensio libenter assentior.

3 Meliorane fiunt tempora an ubique in deterius delabuntur? Nam qui fit ut saeculo XV intellexerint viri docti sensu cassum esse

ut mihi praetexti pudor est velatus amictus

et pro *velatus* requiri *sublatus* vel eiusmodi aliquid, at nunc profligata dudum lectio tradita iam tollere caput incipiat? An e terrae latebris scriptum aliquod est erutum quod nova et inaudita antea de togae praetextae usu doceat?

13 Et nostrane aetate „melior" quaedam „natura" homines docuit *non* insana haec de Dirce dici

ah quotiens pulchros *ussit* regina capillos

(Antiopes), neque ergo Roberti Titii *vulsit* opus esse?

29 (eadem Antiope)

et durum Zethum et lacrimis Amphiona mollem
experta est.

Pro *mollem* equidem contrarium fere exspectaverim, velut *lentum*. Alioquin enim non apte decurrit narratio, neque versu 35 recte infertur:

sera tamen pietas *natis* et cognitus error.

31 sqq. Instituitur comparatio, cuius quod sit „tertium" frustra quaeris.

34 Pulchra est emendatio Baehrensii:

sic, adit ut flexo lapsa puella genu

pro *si cadit*. Qui quod vs. 36 *prolem* legit pro *natos*, quoniam et vs. 35 *natis* legatur, fortasse iusto severior est dicendus.

Elegia 16.

Transpone hic cum Struchtmeyero vss. 19 sq. ut statim post 14 legantur et... tolle hinc vss. 21—30 cum Heimreichio: concedes te numquam quidquam legisse quod esset simplicius simulque perfectius. Sic enim secum disputat deliberatque poeta: „noctu me Tibur venire Cynthia iubet. Suscipiamne iter tam plenum periculi? At si morem non gessero, Cynthiae minas e dolore (vs. 8 *fletus*) natas magis mihi timendas esse expertus novi". Tum sic pergit

11 nec tamen est quisquam sacros qui laedit amantes

„Nec tamen" hoc fere sensu „sed quid itineris pericula loquor? Etiam latrones et ferae amantibus parcere solent". Quam sententiam postquam paucis illustravit verbis poeta sic epistolium (ex ipsa vita sumptum) concludit.

18 huic generi quovis tempore tuta via est.

Quodsi quis mihi obiiciat quae tam saepe iam dixi de subitis, quas Propertius habeat in deliciis, ad aliud argumentum transitionibus, primum reputet quam exile sit argumentum quod fere totum insit in versu

30 „non iuvat in media nomen habere via", et quantopere sermo assuti istius panni 22—30 discrepet ab oratione genuinae elegiolae 1—18. Testis profecto est Struchtmeyerus ille iam multo ante Peerlkampium ipsum alios vixisse Peerlkampios. Fischerum 21—30 post 10 traiecisse credo quia tradit Baehrensius.

Versu 12 cum Heinsio lege: Scironis media, *si libet*, *ite* via pro: *sic licet ire*.

vs. 20 *ecce suis* it comes ipsa Venus. Sic recte Fischerus pro *exclusis*. Housmanianum *exsuctis* quid sibi velit non assequor.

Elegia 17.

7 sq. Verba poetae ad Bacchum et alia sunt et haec:

te quoque enim non esse rudem testatur in astris
lyncibus ad caelum vecta Ariadna tuis.

In astris et *ad caelum* ingratum efficiunt pleonasmum, neque nudum *rudem* ferri potest. Duo haec argumenta sufficiunt, ut opinor, ad Burmanni emendationem *amoris* (pro *in astris*) ab omni vindicandam dubitatione.

11 semper enim vacuos nox sobria torquet amantes.

Nisi vs. 41

tu modo servitio vacuum me siste superbo

vacuum tam diverso esset sensu positum, hic *vacuos* nulli suspicioni obnoxium affirmarem, esset enim fere idem quod „solos relictos (ab amica)". Nunc etiam atque etiam deliberandum censeo de Baehrensii coniectura *somni* (pro *sobria*), quae, si recte consideras, vel sic magnam habet veri speciem.

12 spesque timorque animum versat utrimque meum.

Non, ut opinor, de se solo hic poeta loquitur. Lege ergo cum Heinsio *animos*, cum Baehrensio *malus* pro *meum*. Housmano legenti

spesque timorque animae versat utroque modo

ut „animae modo" sit „venti instar" quis obtemperabit?

19 quod superest vitae, per te et tua cornua vivam.

Quid attinet hic, quod facit Baehrensius, annotare a Lachmanno *et* deleri? An ea omissa vocula versus integer dici potest?

24 Pentheos in triplices funera grata greges.

Heinsii *lata* (pro *grata*) nimis est languidum. Quanto praestat Passeratii *rapta*. Housmani *carpta* iam idem Heinsius occupaverat.

27 et tibi per mediam bene olentia flumina Naxon.

Praeclara est Palmeri emendatio *per Diam* (pro *per mediam*), ἀτὰρ οὐ τέλος ἵκετο μύθων. Perfecisse emendationem videtur Baehrensius pro supervacuo *Naxon* legendo *nasci*, quo simul apte suppletur sententia.

31 sq. levis odorato cervix manabit olivo
et feries nudos veste fluente pedes.

Pro *nudos* Heinsius *udos* malit. Haud opus, ut opinor. Sed *ferire pedes* quid est?

37 sq. ante fores templi crater antistitis auro
libatum fundens in tua sacra merum.

Heinsius: „cratere antistes et auro", quod placet Baehrensio.

Sed potestne sententia carere verbo finito? Et *cratere et auro* num fere idem quod *aureo cratere* significat? Vix credibile. Quid fieri possit nescio. Nam traditam lectionem ferri non posse libenter concedo.

Elegia 18.

Nulla laborare lacuna huiusce elegiae initium, sed primum distichon sic esse legendum:

Claudius umbroso qua tundit pontus Averno
fumida Baiarum stagna tepentis aquae

(*tundit* pro *ludit* cum Baehrensio, possis etiam *alludit* cum Lambino) tam saepe, tam copiose, tam diligenter iam demonstrare studui, ut tandem aliquando iam invitis persuadere pigeat. Hi ergo Averno illo quo pontus clauditur delectentur et aequi bonique consulant stagna Baiarum sine ullo vinculo viciniae suae adiecta; ego legere quod olim conieci pergam et *Averno* tamquam ablativum instrumenti accipiam: pontus (i. e. mare externum) Averno tamquam instrumento usus tundit stagna Baiarum.

19 sq. Attalicas supera vestes atque omnia magnis
gemmea sint ludis: ignibus ista dabis.

Absurda haec venuste sic emendat Housmanus:

Attalicas supera vestes atque ostra smaragdis
gemmea sint Indis: ignibus ista dabis.

21 Sic pergit poeta de via mortis communi omnibus:
sed tamen hoc omnes.

Lege cum Heinsio (nam nulla hic fit oppositio): „tendimus huc omnes" et Propertium addentem fac, non „hoc primus et ultimus ordo" sed:

hic primus et ultimus idem

ἐν δ' ἰῇ τιμῇ ἠμὲν κακὸς ἠδὲ καὶ ἐσθλός.

31 sq. at tibi, nauta, pias hominum qui traiicis umbras
huc animae portent corpus inane suae
qua e. q. s.

multi multa hic temptarunt, certe non sanat locum coniectura Burmanno-Heinsiana:

at tu, nauta, p. h. q. t. u.
duc animae, Porthmeu, c. i. s.

An forte *nauta porthmeu* ferendum videtur?

34 Caesar ab humana cessit in astra via.

Ultimam vocem recte in *vice* mutavit Heinsius.

ELEGIA 19.

27 Postquam quomodo Scylla poenas dederit narravit poeta, sic ratiocinatur:

non etenim immerito Minos sedet arbiter Orci.

Recte Baehrensius *etenim* pro *tamen*. Nihil proficimus Rothsteinii consilio sententiam incidentis signo interrogandi post *immerito* posito.

ELEGIA 20.

Post vs. 10 lacunae signo opus non est; dummodo Scaligerum sequamur et 11 sq. post 14 ponamus, nulla hic lacuna cernitur et ne audax quidem sententiarum saltus. Sed vs. 11 *data* legatur, nam *date* hic sensu caret.

Recte deletis versibus 28 sq. Heimreichius lepida hac imprecatione in perfidum amatorem concludit elegiam:

illi sint quicumque solent in amore dolores:
semper amet, fructu semper amoris egens.

ELEGIA 21.

3 Causam cur sibi sit peregrinandi hanc poeta affert:

crescit enim assidue *spectandi* cura puellae

Sic N., Mullerus *spectanti*. Certe pro *puellae* legendum *puellam*.

7 vix tamen aut semel admittit, cum saepe negarit.

Pro *tamen* Fonteinius *tandem*. Multo melius versum correxit Cornelissen legendo *bis tamen* e. q. s.

11 nunc agite, o socii, propellite in aequora navem,
remorumque pares ducite sorte vices.

A re quae hic iubetur plane diversum est id quod describitur Virg. A. II, 510: „sortiuntur remos, tum „sternuntur optatae gremio telluris ad undam", denique „corpora curant". Narrat ergo Virgilius de rebus quae peraguntur antequam navis soluta est; at Propertius nautas alloquitur iam sedentes in scamnis. Apud hunc igitur lege:

remorumque pari ducite sorte vices

remorum vices = „remos alternantes" et *pari sorte* = „aequabiliter".

27 sq. persequar aut studium linguae, Demosthenis arma,
librorumque tuos, culte Menandre, sales.

Parum feliciter pentametri initium *mimorumque* fecit Heinsius; requiritur enim verbum novum, nam unum *persequar* non sufficit, neque recte Menandri comoediae *mimi* dicuntur. Haud male ergo Fonteinius *miraborque*, sed melius Baehrensius *ridebove*, optime vero Suringarius *libaboque*.

31 Nunc *et-et* opus esse, non *aut-aut* probe intellexit Baehrensius. Denique recte Vossius sic elegiam claudit „*sic* moriar fato" e. q. s. Absurdum est codicum *seu* nec multo praestat Guyeti *aut*.

Elegia 22.

1 sq. frigida tam multos placuit tibi Cyzicus annos,
Tulle, Propontiaca qua *fluit Isthmos* aqua.

Absurda ista; sensum restituit Fonteinius legendo *furit aestus*. Lenius sane nec minus probabiliter Baehrensius *fremit Isthmos,* nam in nomine illo nulla est suspicio.

19—22 armis apta magis tellus quam commoda noxae,
Famam, Roma, tuae non pudet historiae;
nam quantum ferro, tantum pietate potentes
stamus: victrices temperat illa manus.

Facundam hanc Italiae laudem perspicaciter Baehrensius ponendam esse post 38 intellexit. Sic enim demum omnia bene cohaerent, sic suo sibi loco posita erit haec clausula:

haec tibi, Tulle, parens, haec est pulcherrima sedes,
hic tibi pro digna gente petendus honos,
hic tibi ad eloquium cives, hic ampla penatum
spes et venturae coniugis aptus amor.

25 Inter amoenissima Italiae spectacula memoratur et:

Albanus lacus et socii Nemorensis ab unda.

Sic est in N, *sociis* in DV, Francius *socia* coniecit, quod probavit Baehrensius, sed haec quoque lectio cui placere potest? Housmanus tamquam certam hanc proposuit:

Albanus lacus et foliis Nemorensis *abundans.*

Venustissimam esse libenter declaro. Quae enim aptior huic

lacui laus? Et in quanto periculo apud librarios sint versatae voces quales sunt *abundare* et cognatae admonere nos potest versus e tertio libro Lucretii: „non ut opinor, enim dat quod promittit abunde", ubi ultima vox abiit in *et unde*, quod defendere et interpretari non desinunt editores mysteriorum amantes.

Elegia 23.

Qualis quantusque poeta fuerit Propertius si quis vult intelligere, hanc praesertim elegiam consideret. Quam vera et sincera hic sunt omnia, quam lepide venusteque enuntiata. Atque hanc esse causam puto cur tam incolumis ad nos pervenerit. Non quod nullis umquam laboraverit vitiis, sed ea et ab aliis et praesertim ab Italis, qui non sine contemptu sic appellantur, certissimis sunt sublata emendationibus. Ergo et alibi in hisce carminibus semper id quaeramus quod hoc artifice tam limpido tamque veritatis studioso dignum sit, atque sicubi haeremus ab Heinsiis, Schraderis, Fonteiniis opem petamus potius quam ab iis qui nunc vivunt Nigidii Figuli!

Elegia 24.

Est et haec elegia summa laude digna. Quam utrum unam esse sinamus quid attinet an inter vs. 20 et 21 in duas dissecemus? Non enim clausulae minus aptus vs. 20 quam 38, et tamen hic

eventum formae disce timere tuae

artissimo cohaeret vinculo cum

falsa est ista tuae, mulier, fiducia formae.

2 olim oculis nimium facta superba meis.

Hanc lectionem qui probant sic Propertium secum disputantem faciunt: „vidi te, adamavi te, carmina de te scripsi, ea te superbam reddiderunt — ergo oculis meis superba facta es". Hoc est illud „utinam ne in nemore Pelio e. q. s.". Nos vero laeti accipiamus Schraderi emendationem *elegis* pro *oculis*.

9—12 Locus graviter corruptus, quod vel maxime apparet e vocabulo *quod* a quo vs. 9 incipit et quod in *quae* mutando nil proficit Guyetus. Transponendo nullam difficultatem tollit Housmanus.

Vs. 29 e praeclara Burmanni emendatione sic restituatur:

limina iam lacrimis valeant manantia nostris.

In sequenti vs.

nec tamen irata ianua fracta manu

quid miserum illud *tamen* deliquerit ut tam graves daret poenas Baehrensio me fugit.

LIBER IV.

Elegia 1.

Suavissima haec elegia et plena facetiarum. Nam quod varia doctrina huc undique est collata id quidem neutiquam latini poetae meritum imminuit. Quod enim hic primarium est, utpote quod prae ceteris toti carmini suum sibi praebeat colorem, inepti dico ineptum astrologi vaticinium, id a solo Propertio inventum exornatumque esse quivis non malignus facile sentit. Neque tam multa hic mutanda delenda transponenda esse quam et olim et nostra aetate sibi persuaserunt philologi et alii et Housmanus mihi quidem constat. Si quid tamen ex eo genere hic illic moliendum videbitur, id suo loco observabimus.

4 Euandri profugae concubuere boves.

Quidquid dicunt docti interpretes, istud *concubuere* aut turpe est et obscenum, aut ineptum ridiculumque, neque est dubium quin hic quoque, ut tantum non semper, contempti illi Itali poetae servarint manum *procubuere* legendo.

8 et Tiberis nostris advena bubus erat.

Pro *bubus* in codicibus vulgo *tutus* legitur, quod Baehrensium ad infelicem coniecturam *temptus* adduxit. Quam quis, obsecro, intelligat? An quidquam ei lucis affert lepidissimus ille locus Fastorum Ovidianorum, ubi ipse fluvius sic:

V, 642 et quem nunc gentes Tiberim noruntque timentque
tunc etiam pecori *despiciendus* eram

loquens inducitur? Alia alium decent ornamenta et par Ovidio Propertius in perspicue enuntiando quid velit. At *bubus* omnes habet numeros. Egregie enim eo depingitur et antiquae urbis

exiguitas et antiquorum morum simplicitas rusticitasque. Quid quod ipsum illud *bubus* abesse nullo modo potest? Eadem fere vs. 33 sqq. significantur:

quippe suburbanae parva minus urbe Bovillae
et, qui nunc nulli, maxima turba Gabi,
et stetit Alba potens, albae suis omine nata,
ac tibi Fidenas longa erat ire via.

Qui locus et ipse variam est expertus sortem: versu 33 „meliores" scilicet codices habent *violae*, at unice verum illud *Bovillae* nobis servarunt Itali. En iterum insigne exemplum unde discamus vix minorem esse illorum auctoritatem quam antiquissimorum qui umquam sunt eruti codicum. Eandem fere vim habet id quod elegiae 2 praebet versus 31:

cinge caput mitra, speciem furabor *achei*
furabor Phoebi, si modo plectra dabis.

Insanum istud *achei* est in codicibus „melioribus", sed in tempore adfuerunt Itali qui veram lectionem *Iacchi* ab interitu defenderent. Tum pentametros 34 et 36 locum inter se mutare iussit L. Muellerus, quam transpositionem utique necessariam dicerem, si nobis res esset cum magistello pueris antiqui Latii topographiam dictante, non cum elegiacorum principe suaviter narrante. Nam in ipso versu 33, modo longe inde arceatur mysterium istud Lachmannianum *parva eminus*, molesti nihil est. Sic enim poeta disputat: „nolite mirari iam a Romulo triumphum ductum" (hoc enim inest in illo „quattuor albos Romulus egit equos), „nam cum parva etiam nostra erat urbs, Bovillae minus erant suburbanae, ergo cum illis bellum geri poterat". Quod non est nimis contorte enuntiatum. Denique penitus sentiens cum quam egregio hic sibi res esset poeta, Baehrensius vs. 36 *ac tibi* reposuit pro *hac ubi*, quod sensu cassum. Quantum enim in uno illo *tibi* ἦθους inest!

13 sq. bucina cogebat priscos ad verba Quirites:
centum illi in prato saepe senatus erat.

Potestne una illa vox quae est *verba* magistratuum significare verba? Haud opinor, sed aut cum Heinsio pro ea *septa* aut cum Fonteinio *iura* legendum censeo. Et *illi* quorsum est referendum? Ecquid ad „bucina"? Vehementer dubito.

15 *cavo.... theatro*. Baehrensio plaudo ‚*alto... theatro*' reponenti.

18 Confer hic, ne inutilibus praebeas aurem coniecturis, utilissimam Rothsteinii annotationem de oscillis.

19 annuaque accenso celebrare Palilia faeno.

Non cohaerent haec cum praecedentibus. Haud spernenda Housmani coniectura *celebrante.*

Apte enim haec Ovidiana structura comparatur (Met. X, 362 sq.):

postquam exploratum satis est loca nulla labare
depositoque metu.

48 sqq. felix terra tuos cepit, Iule, deos,
si modo Avernalis tremulae cortina Sibyllae
dixit Aventino rura pianda Remo.

Versu 49 nihil tangere malim quam iusto audaciorem Heinsii coniecturam „si modo certa olim" in textum recipere. Versu 50 „dixit ab eventu verba probanda bono" Baehrensius coniecit, et sic certe sensum quo opus erat restituit. Nam Housmani

dixerat a ventis non rapienda Remo

suum sibi requirit Oedipodem.

55 sq. optima nutricum nostris lupa Martia rebus,
qualia creverunt moenia lacte tuo!

Hos versus post 38 ponendo Langius iustum ordinem ultro perturbasse videtur. Quam eleganter enim e tradita lectione nunc sequitur

moenia namque pio coner disponere versu.

Quamquam haec quoque immutat Lucianus Muellerus legendo:

munere namque pio conor disponere versus.

Quod est commentum vere Muellerianum.

61 Ennius hirsuta cingat sua dicta corona:

Hoc nihili esse intelligens Baehrensius ipsi rerum naturae convenienter legit: „cingat sua tempora oliva".

71 quo ruis imprudens, vage, dicere facta, Properti?

Mihi quidem *vage* perplacet, sed neque *fata* neque *facta* concoquo.

73 accersis lacrimas cantas.

Sic ineptus astrologus Propertium abducere a consilio heroica canendi avertere conatur. Totum versum ingeniose sic refingit Heinsius:

aversis Charisin cantas, adversus Apollo.

Dignum hoc Propertio, dignum summo critico. Nam quod dedit Baehrensius

accersis lacrimas cantans

eius esse videtur qui de industria id excogitat quod nemini mortalium probatum iri probe novit.

81 in pretium fecere deos.

Primum vocabulum in *en* mutavit Baehrensius. Unice verum videtur *nunc* quod manus secunda in margine codicis F servavit.

86 Dubium non est quin post hunc versum exciderit aliquid unde pendebant accusativi: *signa iterata* (82) et sequentes. Versu 83 Baehrensius edidit:

felicesque Iovis stellas Martisque *rapacis*.

Melius Livineius *rapaces*. In codicibus est *rapacis*.

94 De alterius ex Arriae filiis morte a se praedicta haec gloriatur vanus astrologus:

quippe Lupercus, equi dum saucia protegit ora,
heu sibi prolapso non bene cavit equo

pro *equo* euphoniae magis quam sententiae consuluit Heinsius *eques* legendo. Iam enim de equo desiluerat Lupercus, iam saucius equus erat, quem a novis vulneribus defendere ante ipsum vel ad latus eius stans conatur Lupercus, equus iam moriens in dominum incidit.

97 De pueris illis idem sic lamentatur:

fatales pueri, duo funera *matris ἀvarae*!

Haud dubie ingeniosissima est Muelleri coniectura „Martis avari", sed veram esse posse nego. Nam id quidem de omnibus dici potest qui in proelio ceciderunt, sed Arriae eadem fuisse culpa videtur quae Eriphylae. Lepidissime poeta hariolum gloriantem fecit propter rem ipsi soli notam.

113 sq. Calchanti obtemperans suam ipse filiam immolavit Agamemnon „exitus ut classi felix faustusque daretur".

nec rediere tamen Danai. *tu* diruta fletum
supprime et Euboicos respice, Troia, sinus.
Nauplius ultores sub noctem porrigit ignes,
et natat exuviis Graecia pressa *tuis*.

Longiorem exscripsi locum, quo magis appareret quam necessarium esset illud *tuis*, quod Muretus adversus omnes coniecit codices. Hi enim *suis* habent.

124 Poetae patria sic ab hariolo describitur:

qua nebulosa cavo rorat Mevania campo
et lacus aestivis intepet *uber* aquis

sic edidit Baehrensius quoniam „Umbria qua lacus Umber tepet" balbutientis sit poetae. At proprium illud „Umber lacus" est nomen. Idem pro *intepet* coniecit *ut tepet*. Quanto melius Housmanus „non tepet"! Quae enim maior lacus laus quam quod media quoque aestate frigidam servat aquam. Idem apud Plin. Ep. 8, 8 ipsum nostrum Umbrum lacum significari acute suspicatur.

126 murus ab ingenio notior ille tuo.

An in hoc quoque arioli derisio inest quod poeta eum ipsa illa repetentem fingit vocabula quibus modo usus est ipse? Confer enim vs. 66

ingenio muros aestimet ille meo.

136 hactenus (*turba tua*) pertinet me iudice Apollinis monitum, deinceps iterum loquitur Horus; secundum Heimreichium 135—146 sunt Apollinis; Apollini tantum 135—138 dat Luetiohannus qui vs. 139 *nam* in *iam* mutat.

139 nam tibi felices, quascumque labore parasti,
eludet palmas una puella tuas.

Egregia est Luetiohanni emendatio, *in amore* pro *labore*.

Vss. 141 sq. Baehrensius ponit post 146. Quid prodest? an sic 142 minus fit obscurus? Initio versus 142 Baehrensius *nil iuvat* ponit pro *nil premit* vel *nil erit*. At vs. 145 denuo *iuvabunt* legitur.

Elegia 2.

Mellitissimum hoc carmen nullam requirere videtur transpositionem, certe nullam equidem vidi a viro docto propositam quae plane esset necessaria. Sed, id quod semper est verisimilius, laborat additamentis quae commenti sunt putidi magistelli. Deprehendit ea primus mortalium Fonteinius, qui sic se ante ipsum Peerlkampium Peerlkampium praebuit. An quisquam est qui versus 35 sq.

est etiam aurigae species Vertumnus et eius
traicit alterno qui leve pondus equo

huic poetae et huic loco vindicare velit nec sentiat quam languide quamque obscure haec sint enuntiata?

Quis non intelligit additamento versuum 46—52 totum elegiae pessumdari consilium? Inest illud in pentametro 6:

Romanum satis est posse videre forum,

qui vere ipsum potest dici initium, iuncto cum clausula 55 sq.

sed facias, divum sator, ut Romana per aevum
transeat ante meos turba togata pedes.

Quam venuste et artificiose totum poema urbi atque paci laudandae inservit! Quam inutiliter reliqua adduntur! Quam parum apte sunt enuntiata! Quid sibi istud „sex superant versus" vult? Quasi vero cuiquam opus sit scire quo nomine fuerit caelator simulacri! Quam indignus praecedentibus iocus iste „te, qui ad vadimonia curris"? Novimus a vico Tusco non longe afuisse tribunal praetoris. Ergone ii soli versiculis (praesertim tam ineptis) legendis non vacant quibus est „obeundus Marsyas"? Quam parum Vertumnum, suum sibi locum fideliter obtinentem, etiam si pro *creta* cum „Italis", omnium poetarum scriptorumque strenuis adiutoribus, *meta* legimus, istud *spatiis meis* decet! Quam aliena a proposito laus ista artificis in terra remotissima sepulti! Et qui est *usus* ullius simulacri, huius praesertim quod peculiare nihil habet nisi quod omne genus vestimenti et ornamenti recipit? Nam ultimus versus

unum opus est, operi non datur unus honos

omnino sensu caret. Certe ego nullum inde extundere possum.

1 sq. Saepe, ubi duplex alicuius loci lectio se offert, tam certa tibi utra sit probanda stat sententia ut ipsa te inopem faciat copia. Exscribam ergo hic tantummodo vulgatam lectionem, si quem forte ipse eius aspectus sponte ad meam perducat opinionem, quam quotiescumque huc redeo nullo modo a me repellere possum.

quid mirare meas tot in uno corpore formas?
accipe Vertumni signa petenda dei.

Non ego concoquo istam omnis iuncturae inter hos versus absentiam. Aliter talia enuntiare solere Propertium et debere quemvis cultiorem poetam admonet me initium elegiae III, 11:

quid mirare, meam si versat femina vitam
et trahit addictum sub sua iura virum,

criminaque ignavi capitis mihi turpia fingis,
quod nequeam fracto rumpere vincla iugo!
venturam melius praesagit navita noctem e. q. s.

Plaudo ergo Baehrensio hic quoque Italos secuto et pro interrogationis signo virgula posita, *qui* non *quid* edenti. Quid porro in verbis quae sunt *signa petenda* lateat frustra quaero. Grave subesse vitium suspicor.

3 Tuscus ego Tuscis orior.....

Nonne *ego* corruptam habet secundam syllabam? Sic certe meus me docet „thesaurus poeticus." Fateor me numquam eius rei causa Propertium excussisse. Confidenter tamen „Tuscus ego *et* Tuscis orior" corrigerem, si omnino de versibus 3—20 certus essem. Quid enim ad quaestionem primo disticho propositam faciunt illi? Ergo hic quoque scrupulus ceteris meis accedat dubitationibus. Saepe enim impudentem hic odoror interpolatorem.

9—12 Quisquis est et qualiscumque horum versuum auctor, Paleyi acumen laudandum vs. 10 *Vertamnis* legentis, at vs. 12 *Vertanni*, hic quoniam praecedat *vertentis anni*, illic quoniam sequatur *verso ab amne.*

29 Sobrius ad lites at cum est imposta corona.

Insolita haud dubie est verbi *sum* omissio. Malo tamen omnia quam cum Baehrensio *ago* pro *at* legere.

Elegia 3.

Ad amorem poeta redit et hic quidem pro se Cynthiaque sua Lycotam nescio quem cum simulata quadam Arethusa substituit, sed idem est carminis ingenium idemque color calorque propter quae totos libros I—III amamus et admiramur. Laborat tamen nimia quadam eorundem vocabulorum repetitione nec semper satis perspicua est enuntiatio. Sed nusquam idonea adest causa cur ad graviores medelas confugiendum videatur, transpositiones dico, atheteses et deperditorum versuum indicationes. Sed et de hoc carmine et de toto libro quarto quidquam pro certo statuere difficile est. Totus collectus et utcumque ab alio dispositus est: praestantissima insunt multa, nec pauca mediocria. Sed de singulis huius carminis

videamus controversiis et paucas quasdam nostras addamus dubitationes.

Sic ergo ad amatorem absentem Arethusa lamentatur de variis illius in varias gentes expeditionibus (vss. 7—10):

te modo viderunt iteratos Bactra per ortus,
te modo munito Neuricus hostis equo,
hibernique Getae, pictoque Britannia curru,
ustus et Eoa decolor Indus aqua.

Hic primo quid istud *iteratos* sibi velit, vel, si corruptum est, quid pro eo sit legendum quaerere desii. Nomen populi, qui vs. 8 designatur, misere corruptum ad nos pervenit: fuit etiam librarius qui *Henricus* daret. Vs. 9 fortasse Schraderi *vultu* praeferendum est tradito *curru.* Sed vs. 10 primum vocabulum nullo ferri posse modo mihi est persuasissimum. Nam, ut mittam quo modo aqua incolarum mutet *colorem*, (quod et Gruterus sentiens pro *Eoa*... *aqua* coniecit *Eoo*... *equo*, neglecto, ut opinor, vs. 8, qui et ipse in *equo* exit), quid interest inter *ustus*, quod est in codicibus, et *decolor* quod recte pro *discolor* reposuit Passeratius? Sed, quod multo est gravius, observa bis iam a poeta *binos* populos simul esse significatos et inter se oppositos: 7 sq. Bactra-Neuricus, 9 Getae... Britannia. Feramusne nunc subito Indum solum incedere duobus insignem epithetis, quod ad sensum attinet, nihil inter se discrepantibus? Immo quisquis ipsum poetam recitantem audire hic cupit mecum legat:

Parthus et Eoa decolor *Indus* aqua.

Nonne bella haec et frequenti componendi usui convenientia?

11 haecne marita fides, hae sunt pactae mihi noctes.

Sic variantibus codicibus edidit Baehrensius; sed est versus elumbis et Propertio plane indignus. Quocumque tandem modo est efficiendum ut istud *pactae mihi* tollatur. Quidni „hae pactae sunt mihi noctes" legamus?

13 Intolerabilem ultro invexit repetitionem Livineius, pro

quae mihi deductae fax omen praetulit, illa

legens „q. m. d. fax *lumen* praetulit i." Sequitur enim:

traxit ab everso *lumina* nigra rogo.

Et cur omnino illud *lumen* tangamus?

17 Omnibus heu portis pendent mea noxia vota.

Ipsa nocte obscuriora haec videntur. Ultimi distichi:

armaque cum tulero portae votiva Capenae,
subscribam „salvo grata puella viro"

quae sit ratio probe intelligo. Quicumque aliqua re se iam non usurum novit, eam dedicat deo qui operi praesidet. Id nunc pro amatore se facturam promittit amata, et de porta Capena loquitur, utpote qua eum, in Asiam profectum, rediturum exspectat. At hic „omnibus portis" ait. „Recte" dixeris „saepius enim iam apud exteros arma tulit Lycotas". Audio et aequi bonique consulo „omnibus" pro „tribus" dictum. Nam *quarta* est lacerna, quam cum maxime texit Arethusa. Sed quid istud *noxia* sibi vult? An sic designantur *debiti* vota, pro quibus aliquis se obligavit? Ne hoc quidem plane incredibile. Tamen semper mihi renascitur suspicio longe diversi aliquid hic a librario corruptum, et a poeta factam esse Arethusam lamentantem quod sola sit tanto miserior quam ceterae omnes uxores. Contrarium et tamen cognatum est Ovidianum illud in narratione de Ceyce et Alcyone: „saepe in tumulis sine corpore nomina legi". Decet, ut opinor, Arethusam aliquid in hanc sententiam: „me miseram! aliae uxores maritos recuperarunt, ego meum iam plus triennium frustra exspecto!"

19 sq. occidat immerita qui carpsit ab arbore vallum
et struxit querulas rauca per ossa tubas.

Vidi qui haec sic interpretaretur ut *vallum* pro „fructu" dictum putaret. Mihi oxymoron istud plane μωρόν videtur.

27 diceris et macie vultum tenuasse sed opto
e desiderio sit color iste meo.

Haud iniuria Baehrensius malit *tenuatus; at opto*. Heinsianum *diceris et macies* iusto est audacius.

31 tum queror in toto non sidere pallia lecto.

Non sic haec accipio ut Arethusa se *queri* dicat id quod cum maxime *facit* ipsa, sed construo, ut aiunt: „queror non in toto lecto sidere pallia" i. e. „queror non duobus sed mihi soli paratum esse lectum." Conferri quadamtenus potest Ovidianum illud de Alcyone: „renovat lectusque locusque | Alcyonae lacrimas et quae pars admonet absit".

33 sq. noctibus hibernis castrensia pensa laboro
et Tyria in gladios vellera secta suos.

Haud dubie est cur plaudamus Rossbergio *suo* pro *suos* coniicienti. Sed estne hoc latinum „suo in gladios" hoc sensu (vellera, dissecta in eam qua opus est formam) „ita consuo ut fiant gladiorum vaginae"? Italorum *radios* id ipsum velle videtur quod modo dicebam: coria in eam dissecta figuram ut bina consuta bene gladium tegant, quae cum sint praeacuta, ideo fortasse non inepte *radii* appellentur. At Rossbergius *gladios* retinet et *suo* legit. Acutius fortasse quam verius sed certe acutissime.

37 sq. conor et e tabula pictos ediscere mundos
qualis et haec docti sit positura dei.

De pentametro desperandum censeo. Nam quod reposuit Fonteinius

qualis et Arctoi sit positura dei

venustissimum quidem est sed nihil praebet quod non in iis quae continuo sequuntur etiam disertius sit enuntiatum. In hexametro *conor* optima est Broukhusii coniectura pro *cogor*.

41 Mendacio lenire nutrix Arethusae desiderium conatur. Hoc, ut opinor, est cur nutrix ab Heinsio *callida*, non *pallida* dicatur. Sed obstat adiacens *curis*. Et quidni nutrix palleat cum domina pervigilando?

51 Ante hunc versum nulla est lacunae suspicio, modo cum Heinsio *si* legamus pro *tibi* et e cod. N. vs. 52 recipiamus *meas* pro *tuas*.

61 sq. Ille dies, quo malum de te omen vidi audivive
hornis caedem denuntiat agnis,
succinctique calent ad nova lucra popae.

Quid sibi *lucra* hic volunt? Ecquid *lustra* legendum? Idem et Housmano in mentem venit.

66 subdolus et versis increpat arcus equis.

Persanavit hunc versum Baehrensius legendo:

subdolus aversis et crepat arcus equis.

Elegia 4.

1 De proditione et poena Tarpeiae se narraturum sic poeta pollicetur:

Tarpeium nemus et Tarpeiae turpe sepulcrum
fabor....

Ain vero? Nemus illud, quod paucis describitur versibus, tam longi carminis primarium est argumentum? Haud opinor, sed *scelus* pro *nemus* legendum censeo. Sic et multo fit probabilior Baehrensii coniectura versus 3—6 ponentis post 12 Heinsiique versu 7 *montem* legentis pro *fontem*. Ex uno enim vitio (*nemus* pro *scelus*) duo nata fuerint.

Abhinc me intra paucos continebo versus. De maiore parte controversiarum, quae multae hic sunt prolatae, sed non ita graves, quid mecum statuerim ex editione interpretationi meae addita sponte apparebit.

19 sq. Tarpeia

vidit arenosis Tatium proludere campis
pictaque per flavas arma levare iubas.

Haud dubie pentameter corruptus sed non ita ut ad desperationem nos adigat, quod Heinsio evenisse dixeris, qui *arma* in *ora* mutaverit. Ipsa rei natura quid requiratur clamat. An quisquam puer rogatus quid eques per equi moveat iubas non statim „habenas" respondeat? Lege ergo

pictaque per flavas *lora movere* iubas.

Parum abest quin suspicer calami lapsu Heinsium primam vocis literulam omisisse.

Credere non possum Romuli aequalem ab eo tamquam barbarum descriptum.

27 dumque subit primo Capitolia nubila fumo.

Vocabulis quae sunt *primo-fumo* diei aiunt significari initium. Sed quid miserae proderat per totam noctem domo abesse? Tunc certe non poterat Tatium conspicere. Narrationis contextus docet vesperi eam in Capitolium adscendisse. Quidni autem hic certe *primo fumo* de primis vigilum ignibus dictum statuamus? Quantum vitae sic accedat narrationi!

29 sq. et sua Tarpeia residens ita flevit ab arce
vulnera, vicino *compatienda* Iovi.

Sic O, *non patienda* V mg. m. 2, N., Baehrensius *comperienda*, quod quid sibi velit haud facile divines. Ipse quid mihi in mentem venerit vix audeo proloqui; dico tamen mihi unice rectum videri quod est in O. An Francogallorum „compassion" de nihilo natum censeamus? Et nonne aliquo modo hic significandum est Tarpeiae mala ipsi quoque Iovi fuisse

miseranda? Denique, quidni credamus semel ab uno poeta latino „compati" dictum esse verbi Graeci *συνάχθεσθαι* sensu?

39—52 Iamne satis intellectum est hic nobis rem esse cum iusta *suasoria*, in quo genere excellit Ovidius! Sunt autem hae partes altercationis quam secum habet Tarpea, modo semet incitans modo revocans:

1 quid mirum — torta via (39—42).
2 quantum — foco (43 sq.).
3 Pallados — meis (45 sq.).
4 cras — iugi (47 sq.).
5 lubrica — aquas (49 sq.).
6 o utinam — *naenia ferret opem* (sic enim cum Heinsio legendum pro „lingua tulisset opem" in quo *tulisset* non ferendum 51 sq.).

57 sq. me iudice post 62 sunt ponendi.

93 sq. a duce Tarpeio mons est cognomen adeptus:
o vigil, iniuste praemia sortis habes.

Sic legitur hexameter in O, at in G ille sic incipit: „a duce Tarpeia", unde cur in alia omnia (*a nece Tarpeiae* Bassanus) eamus nullam causam video. Hoc dico propter pentametrum in quo nihil mutandum censeo, atque adeo propter totum sententiarum connexum, quem toti disticho equidem inesse credo. *Vigil* enim ipse est Tarpeius, cui mons custodiendus fuerat commissus, haec eius fuerat *sors*, id est „provincia". Huius habebat, et etiam nunc habet *praemium*, idque insigne: eius enim nomen monti inhaeret. Sed ne eo honore glorietur pater, *αἴτιον* suum poeta sic concludit et in breve contrahit: „non tibi, Tarpei, id quod vulgo opinantur homines (et facile opinari possunt), illud montis nomen debetur, sed sceleratae filiae tuae".

Elegia 5.

1 sqq. terra tuum spinis obducat, lena, sepulcrum,
et tua, quod non vis, sentiat umbra sitim.

Istud „quod non vis" ferri nullo modo potest, neque quidquam nos codex N. adiuvat, qui *vis* omittit. Quid quod ne in coniecturis quidem virorum doctorum („*quam meruit*" Broukh., „quod *nolis*" Burm., „quod *nunc es*" Pont.) quidquam est prae-

sidii. Longè vehementius aliquid requiritur in tanta conviciorum et exsecrationum acerbitate, velut „quod tibi ultimum malorum semper visum est". Sed et in iis haereo, quae continuo sequuntur:

nec sedeant cineri Manes, et Cerberus ultor
turpia ieiuno terreat ossa sono.

Nihili enim esse „sedeant cineri" quivis non nimis pertinax leviter monitus mihi concedet et quid fere sit rescribendum sponte inveniet et aliis locis viam monstrantibus et hoc ex elegia 11 (vs. 50)

turpior assessu non erit ulla meo

(*ulla* e nobilissimis feminis quae ante me vixerunt; *assessu* ab Italis servatum quin ab ipso Propertio sit scriptum quis dubitet?)

Legamus ergo: „nec sedem tibi dent Manes": omnes Manes tuum assessum aspernentur. Aut, si cui istud cineri praeplacet, „nec cedant cineri Manes", quod tamen multo minus est venustum. Sed multo molestior mihi est scrupulus quem praebent vocabula „Cerberus ultor". Cerberum aditu arcentem quos intrare nefas novimus omnes, sed quis umquam de Cerbero *ultore* audivit, id est de Cerbero poenas a damnatis sumente? Denique in lena illa, quam poeta noster tam vehementer odit, omnia nova esse debent et inaudita, a Cerbero *terreri* omnium est qui ad inferos descenderunt.

Nonne certum est „Cerberus alter" a poeta excogitatum? Ceteri, qui sunt demortui, tantummodo ad ianuam Ditis latratibus Cerberi terrentur, at lena etiam postquam iam introiit et frustra quaerit ubi considat, alterum habet Cerberum sibi minitantem.

19 Lenae fraudes et praestigiae in universum sic indicantur (nam priore hac elegiae parte esse quandam temporum inconstantiam id quidem aequi bonique est consulendum):

exorabat opus, verbis ceu blanda perure
saxosumve ferat sedula culpa viam.

Sic fere codices et innumerae coniecturae inter se pugnant de victoria. Partem veri invenit Baehrensius *vermis* scribendo pro *verbis*, Rossbergius *forat* pro *ferat*, m² in codice V *talpa* pro *culpa*. Quantum hic communis potuisset perficere labor! An iusto sumus audaciores nos:

> excercebat opus, vermis ceu tarda pererrat,
> saxosamve forat sedula talpa viam

legendo? Quis enim aliquid sperat etiam de *exorabat* vel de *exornabat*? Estne quisquam cui non absurde *blanda* dici videatur vel *vermis* vel *rura*? Quis non ex isto *perure* (cdd. D. F. N.) intelligit totam distichi structuram esse corruptam? Quis non hactenus oppositiones illas desideravit, quae nunc tantummodo levia quaedam sui reliquerunt vestigia? At nunc vide „vermis tarda, sedula talpa; pererrat, forat". Et quam apte quamque disertae utriusque bestiolae labor tamquam opus describitur, quod *exerceatur*, quo verbo earum natura clandestina et subdola tam egregie adaptatur rei de qua agitur. Mirari satis non possum Baehrensium, cum semel vocabulum *vermis* invenisset, non sponte in alterum illud quod est *talpa* incidisse quodque et ipsum in codice quodam invenitur. Hic habebat quo sibi inter Batavos vindicaret locum philologos.

21 sqq. Lena puellam a recta via deducere temptans his ei verbis pretiosissima sua dona promittit:

> si te Eoa Dorozantum iuvat aurea ripa
> et quae sub Tyria concha superbit aqua,
> Eurypylisque placet Coae textura Minervae
> sectaque ab Attalicis putria signa toris.

Dorozantes illi fortasse non dedecent lenam, magam atque id genus hominum merces suas extrudentium, sed inepte inter se coniunguntur et tantum non opponuntur ipsa concha et ripa in qua illa invenitur. Hoc intelligens Ellisius proposuit *rica*. At multo absurdius quartum est donum, quod hic puellae a lena oblatum fingitur. Vidi qui sic interpretaretur ut essent statuae pro fulcris appositae vel suppositae lectis Parthicis, quae quia essent perantiquae magnum haberent pretium. At, o bone, non res hic nobis est cum aliquo sene vafro, subdolo, avaro, rem facere cupiente e mercibus vel aliam ob causam vel propter ipsam antiquitatem raris carisque, sed cum muliercula prae comptu ornatuque cetera omnia contemnente. Illi pedes veteris grabati oblatos tibi finge! Quid sit legendum me nescire fateri non pudet, dummodo ne legatur id quod traditum est!

44 Admonet puellam lena ne Medeam imitetur quae ab

amatore ideo sit contumeliose tractata quod ei ultro se obtulerit, et hoc illi exemplum opponit:

sed potius mundi Thais pretiosa Menandri
cum ferit astutos comica moecha Getas.

Operam mihi perdidisse videtur summus ille Guyetus „comis amica" legendo pro „comica moecha". Ipsa enim haec lectio tradita prodit auctorem et huiusce pentametri et hexametri praecedentis. Vir ille est severus, in monasterio aliquo educatus, apud quem nulla est venia adolescentulis paulo liberius viventibus, nulla ferula castigans vitia sed omnia scutica. Comoediam et quidquid ad hilaritatem pertinet odit sed magis etiam ignorat. An in ulla comoedia Menandri Geta non servus est sed ingenuus adolescens a quo se in libertatem vindicare Thaidis est? Et de qua ille Thaide hic cogitat? Certe nullam Terentianam accurate depingit. Sed totus hic locus de theatro (41—44) quam multa habet a contextu atque ab indole poetae aliena. Cum quanto elegiae emolumento eximetur!

47 sq. Est et hoc lenae monitum ad puellam neque astutam satis neque avaram:

ianitor ad dantes vigilet: si pulsat inanis,
surdus in obductam somniet usque seram.

Levissime immutata haec leguntur in pariete Pompeiano qui codices omnes quos habemus tanto aetate superat. Temerarium ergo est quidquam hic mutare. Quid tamen si quid inest quod intelligi nullo modo potest, sed una lineola addita ipsa luce fieri clarior? Quid enim est dormire, somniare *in obductam seram*? Nonne „donec vespera cecidit"? Interdiu ergo dormiet miser homo. Quid noctu? Vigilabitne? Non me hinc extricem nisi *abductam* pro *obductam* legamus. Cum semel patet ianua omnibus, nulli accedunt adulteri, neque pauperes neque opulenti.

51 sq. „Nullos sperne amatores" lena monet „dummodo aurum ferant"

aut quorum titulus per barbara colla pependit,
caelati medio cum saliere foro.

Caelatum argentum quid sit novi, caelati servi qui fuerint inter Romanos donec didicero, Passeratio assentiar *cretati* legenti.

55 sq. Minime cum Scaligero hos ego versus tamquam ex I, 2, 1 interpolatos deleverim:

quid iuvat ornato procedere, vita, capillo
et tenues Coa veste movere sinus?

Habemus hic exemplum ornamenti satis rari in literis latinis: ut aliquis quod dictum est ab alio repetat et „depravet pronuntiatione" ut ait Donatus ad versus primae scenae Eunuchi Terentiani „at ego nescibam quorsum tu ires e. q. s." Cuius annotationis si memor fuisset Scaligerus, athetesin suam, opinor, inhibuisset. In ore enim lenae istud ludibrium admodum est efficax.

Elegia 6.

2 et cadet ante meos icta iuvenca focos.

Pro *et* Marklandus legit *en*. Perfecisset emendationem, si *cadit* pro *cadet* (et *cadat*) restituisset: sic demum suam verbi formam quaeque res haberet.

3 serta Philetaeis certet Romana corymbis
et Cyreneas urna ministret aquas.

En iterum hic habemus quod tam saepe cum apud alios poetas Latinos tum apud Propertium miror: quod cum auctores suos „Alexandrinos" nominet, quid et de quibus dicat ignorare videatur. Sic ut hic ei Philitas (sic enim scribendum aiunt qui tales minutias magni faciunt) et Callimachus poetae sunt bellicorum carminum, hymnorum, paeanumque at III, 9 43 sq. levium amorum cantores, quorum ipse se similem cupiat esse:

inter Callimachi sat erit placuisse libellos
et cecinisse modis, clare Phileta, tuis:
haec urant pueros, haec urant scripta puellas,
meque deum clament et mihi sacra ferant.

C. III, 1, 7 Iisdem quem opponit? Nempe

Phoebum quicumque moratur in armis.

Ipsum poetam postquam dehortata est Calliope a genere bellico, eius

ora Philitea.... rigavit aqua (III, 3, 52).

Denique sic imprudens viros doctos refutat a quibus ad servum pecus imitatorum relegatur, seque vindicat in libertatem.

Elegia. 7.

Pulcherrima haec elegia et tenerorum affectuum plenissima, quae certe non ab ipso poeta consulto hic est posita ut cum octava iungeretur, et ne a collectore quidem rei poeticae perito. Restat ut post mortem poetae undecim illa carmina sint inventa, tum in iusti libri formam temere coniecta. Et opus est sat longum tempus intercesserit inter libros I—III perfectos et haec de Cynthia addita. Sed hoc prae ceteris certum, omnia quae Propertius de Cynthia cantaverit in ipsius mente nata neque ullam veram et, ut aiunt, historicam eius fictionibus subesse Cynthiam. Quid hoc, si tamen omnia veram vitam spirant verosque amores? Quid anxie scrutemur unde poeta suam habeat materiam suaque ornamenta? Modo evaserit carmen quod legentem detineat hominesque vivos ei ponat ante oculos! Quae virtutes hic vel maxime elucent.

Transpositionibus hic ego non utendum censeo, certe iis non indulserim. Omnia potius suo loco reliquerim. Nihil enim hic adeo turbatum invenitur ut frustra exitum quaeras. Quod vero desultorie poeta rem interdum tractare videtur, nonne egregie amatorem decet singultientem magis quam certo ordine narrantem? Idem illud subinde in singulis deprehenditur versibus, velut in hoc (41) ubi Cynthia lamentatur de nova poetae domina crudeliter poenas sumente ab ancillis quas ipsa sibi fideles sit experta:

et graviora *iniungit* iniquis pensa quasillis

(sic enim cum Baehrensio erit legendum pro *fundit* (O). Nam quod N. pro varia habet lectione *rependit*, id quidem ferendum non est: „rependit... pensa"!). Denique ne dubites quin hic poeta suis verbis vera certaque facere possit quae ipse de nihilo sit commentus, audi ultimos hosce versiculos somnii:

nunc te possideant aliae: mox sola tenebo:
mecum eris et mixtis ossibus ossa teram.

Contra, quod saepius iam dixi haud raro Peerlkampiana quoque medicina Propertio opus esse, insigne eius rei exemplum haec quoque elegia praebet. Quis enim inter tot lepida et venusta, casta, pura, urbana subito istud ferat distichon:

saepe Venus trivio commissa est pectore mixto,
fecerunt tepidas pectora nostra vias

quod est hominis impudicissimi, inter infimam plebem nati educatique, quique os aperire non possit quin turpiter ineptiat?

3 sq. Cynthia namque meo visa est incumbere fulcro,
murmur ad extremae nuper humata viae.

Corruptus pentameter, quem non sanat lectio ς *margine in* pro *murmur ad*. Housmanus proponit: „Tibure ad extremam... viam" idque probat Paley I. o. Ph. vol. 16. Et certe, ne omni sensu careat inscriptio versuum 85 sq., quae totius carminis est pars praecipua, iam multo antea Tiburis est mentio facienda. Sed nunc haereo in voce quae est *extremae*, qua non *margo* (id quod putabat qui *margine in* scripsit) significari potest. Non enim, ut ita dicam, ad latitudinem sed ad longitudinem viae ille superlativus pertinet.

15 iamne tibi exciderunt vigilacis tecta Suburae
et mea nocturnis trita fenestra dolis?

Si, id quod ego hinc efficio, Cynthia ipsa in Subura habitasse fingitur, nihil est quare in voce *tecta* offendamur. Certe codicis N. lectio *furta* mox sequente *dolis* refellitur. Vitae sunt hic omnia plena, ex ipsa vita sumpta quis affirmet? Qui enim quod statim additur:

per quam demisso quotiens tibi fune pependi,
alterna veniens in tua colla manu

fieri potuit in *vigilaci* illa vicinia?

23 at mihi non oculos quisquam inclamavit euntis.

Quid illud esset „oculos euntis inclamare" postquam diu frustra quaesivisti, propensum fieri te sentis ad recipiendam variam lectionem ς „inclinavit", probandamque Heinsii coniecturam „hiantes". Ita certe res quae fieri assolet suis sibi verbis describitur. At sic quaenam inter hexametrum et pentametrum

unum impetrassem te revocante diem

intercedit ratio? Pentameter enim rursus te ad „inclamandi" revocat verbum, quod in hexametro tam parum habet aptum obiectum „oculos".

35 Lygdamus uratur, candescat lamina vernae:
sensi ego, cum insidiis pallida vina bibi.

Quid, obsecro, sensit Cynthia cum venenum ebibebat? An a Lygdamo paratum? Qui potuit? Nam *porrectum* ab eo quivis circumstantium vídere poterat. Id ipsum quod flagitat contextus vel optime restituit Baehrensius „huius ego insidiis p. v. b." legendo. Qui cur vs. 37

aut Nomas arcanas tollat versuta salivas

haut pro *aut* legerit non video. Ipsa ab eo introducta lectio, licet eam illustret, nocte est obscurior. At omnibus numeris est perfecta tradita: „aut, si Lygdamus in culpa non est, in culpa est Nomas: haec modo ne saliva humectet manum, quaestioni ferendae par non erit sed se nocentem fatebitur" (an „tollas salivas" non est hoc quod dicebam „ne saliva humectet manum"?)

51 iuro ego Fatorum nulli revolubile carmen

pro ultimis vocabulis et „revocabile" et „stamen" sunt tradita. Quidni ergo aut *revocabile carmen* aut, quod malim „revolubile stamen" legamus? An metrum hoc respuit? Non opinor: in mentem enim mihi veniunt Horatiana illa „praemia scribae" et „fastidire strabonem".

63 sq. Andromedeque et Hypermestre sine fraude maritae

pentameter varie traditur et varie temptatur. Res est incertissima. Quo enim erga *maritum* merito Andromeda innotuit?

69 Sic mortis lacrimis vitae sanamus amores.

Si (id quod vehementer dubito) „mortis lacrimae" dici possunt lacrimae quas fundunt mortui mortuaeve, fortasse optimum factu est cum Passeratio „solamur" legere pro „sanamus" et praeterea nil tangere.

79 sq. pelle hederam tumulo, mihi quae pugnante corymbo
mollia contortis alligat ossa comis.

Obtemperandum Ellisio videtur *mollis* rescribenti, nam quo iure „mollia" hic dicantur ossa non video. Neque obloqui ausim Burmanno „pungenti" coniicienti pro *pugnanti*.

Elegia 8.

Excipit lacrimosam de mortua (iamdudum ut opinor) Cynthia elegiam iocosissima haec de eadem vigente etiam et florente narratiuncula. Vides quam longe absit omne studium

ordinis historici, non ab hoc solum libro sed etiam a tribus quos ipse collegit poeta, quosque ita conclusit ut in perpetuum Cynthiam facessere iuberet. Tota illa Cynthia commentitia est muliercula, cui suo arbitratu omnia poeta tribuit vitia omnesque virtutes, quibus ipsi opus est ut iustum possit efficere opus amatorium. Prout ipsi cantanti mens est hilaris vel afflicta, Cynthiam inducit levem vel fidelem, facilem vel crudelem, quin et vivam et mortuam. Non reiicimus quae de Cynthia-Hostia tradita sunt, sed, ad poetam quod attinet, parvi ea momenti res est. Dummodo affectus proprios ad fabellas retulerit, veraene illae sint parum curat: satis ei est si singulae elegiae verae *videri* possint. Atque est haec totius poesis elegiacae Romanae, si non sola, certe praecipua lex.

Iuvat autem ad hanc elegiam, in suo genere praestantissimam omnium, annotare quam sit fallax et quam (ne quid dissimulem) parum seria omnis ista transponendi libido, nostro renata tempore. Cum pellicibus genio indulgentem Propertium suum deprehendit Cynthia, iam tristissima quaeque animo praesagientem. Sequitur (49 sqq.):

cum subito rauci sonuerunt cardine postes,
  et levia ad primos murmura facta Lares.
51 nec mora cum totas resupinat Cynthia valvas,
  non operosa comis, sed furibunda decens;
pocula mi digitos inter cecidere remissos e. q. s.

Numquid, obsecro, hic deest? Immo vero ne cogitari, ne fingi quidem quidquam potest quod intrudi possit quin omnia perturbentur et obscura fiant atque adeo inepta absurdaque. At nunc sunt tersissima et ipsa luce clariora. Iubemur tamen post versum 52 haec inserere:

illa ruit, qualis celerem prope Thermodonten
  Strymonis abscisso pectus aperta sinu.

Vide mihi quid sic proficiamus scilicet. Iam advenit Cynthia ad aedes in quibus cum maxime Propertius versatur, at nunc subito quo modo iter eo facere coeperit describitur. Et ne ex eodem quidem carmine hoc distichon est translatum, verum ex IV (ubi est 71 sq.), unde tolli nequit quin tota narratio concidat: habemus dormientem Tarpeiam, expergisci etiam debet et iam Tatium convenit! Quasi vero satis non sit

quod Thermodon et Strymon, Bacchae et Amazones inter se confundantur.

Opponere isti transponendi temeritati unam iuvat coniecturam cui fortasse nulla par est omnium illarum quae vel ab Heinsiis Schraderisque ulli loco Propertii corrupto est adhibita: tam certa ea est, tam ingeniose excogitata. Cornelissenii ea est, cuius ne nomen in historia criseos Propertianae sileatur pro virili parte contra iniquam Baehrensii acerbitatem obnitemur. Postquam poeta narravit de pabulis annuis quae Lanuvii serpens a puella accipit, haec addit:

9 talia demissae pallent ad sacra puellae,
cum temere anguino creditur ore manus.

Delicias illas grammaticorum, *ore* pro dativo positas, nihili faciens prae sententiae sanitate vir ille nostras legit:

cum tenera anguino raditur ore manus.

En, hoc est more Batavo emendare!

40 Inter mensae ornamenta fuit
et facilis spargi, munda sine arte rosa.

„Simplici myrto nihil adlabores" monet Horatius. Sic suae cenulae campestri non operosas postulat coronas Propertius similiaque artificia: simplici et ad spargendum habili rosa est contentus. Quid sibi velit Baehrensii *quae* pro *et* quis scire cupit?

48 Lanuvii ad portas, ei mihi, solus eram

lamentatur poeta memor cenulae illius quae sibi sine Cynthia peragenda fuerit. Cenula illa in Esquiliis fuerat apposita sed poeta ipse mente animoque Lanuvii erat cum sua sibi Cynthia. Sic rem probe intelligens Cuperus *totus* pro *solus* reposuit.

80 Ultimo hoc versu quid legendum esset pro
respondi et toto solvimus arma toro

frustra hactenus quaesitum videtur.

Elegia 9.

Inclaruit, revera inclaruit haec elegia... scin quae? Emendatione quadam, nam neque argumentum neque enuntiatio quidquam habet quod magnopere legentem moveat. Sed emendatio illa vere admirabilis est. A sacro luco, ubi Hercules sitim vult sedare, arcet eum anus sacerdos, monens eo intrare

fas non esse maribus; quoque magis eum deterreat, et hoc utitur argumento:

57 magnam Tiresias aspexit Pallada vates
fortia dum posita Gorgone membra lavat

quod nullam habet convincendi vim, ne plane carere sensu dicam. Quanta ergo laude dignus Passeratius qui *magno* scripserit pro *magnam*! Senserunt hoc, quantum scio, omnes editores, nam in nullo iam textu istud *magnam* comparet. At ego... Passeratio obloqui audeo. Nego enim latinum esse istud *Tiresias vates*, immo vero nego adulti esse viri. Sic loquuntur pueri. Nos Passeratii emendationem sic perficiamus ut fiat:

magno *Thebanus* conspexit Pallada vates.

Quod vero vs. 50 etiam nunc legitur „et manibus duris apta puella fui" causam hanc esse suspicor quod praeclara emendatio: „et manibus duris apta quasilla tuli" non tam innotuit quam Passeratii illud *magno*.

Elegia 10.

Pro re nata docti critici et interpretes bene mereri de locis a se tractatis variis possunt modis, ita ut ne illorum quidem opera spernenda sit, qui quod corruptum esse probe sentiant, tamen doctis interpretari annotationibus conentur. Sic ad versus 43 sq., ubi de Virdumaro, quem profligavit Marcellus, haec sunt tradita:

illi virgatis iaculantis ab agmine bracis
torquis ab incisa decidit unca gula

vir doctus quidam adscripsit: „illi accidit ut torquis viri virgatis bracis ab agmine iaculantis incisa gula decideret" et deinde Germanica multa quae rem etiam obscuriorem reddunt. Poteratne, obsecro, Schraderi praeclara illa emendatio

illi virgatas maculanti sanguine bracas
torquis ab incisa decidit unca gula

disertiore commendari argumento? Ut cetera taceam, nihilne refert utrum alicubi *ab acie* an *ab agmine* legatur?

De ceteris huius elegiae locis controversis nil novi habeo nisi vs. 13 me haerere in „*cavas*... turres" et versu 37 sq.

desecta Tolumni
cervix Romanos sanguine lavit equos

improbare Guieti coniecturam *agros* pro *equos*. Non enim Roma verum Veii obsidentur.

Elegia 11.

Quot quantisque laudibus iam hoc Epicedium Corneliae in caelum est elatum! Quas omnes sinceras fuisse et ex animi sententia profluxisse quis non libenter credit? Ipsi tamen laudatores carminis virtutes multas variasque sibi magis per transennam perspectas quam plane intellectas haud raro confiteri debebunt: tot nobis hic librariorum sunt traditi errores, quos corrigere iam ante multa saecula critici sedulo studuerunt, ita ut inopes nos faciat copia. An forte non miraculi instar sit, si inter tot locos corruptos vel unus restaret quem non ita Heinsius aliquis vel Schraderus, vel plures simul ex eo heroum genere, ita emendasset ut vel hac vel illa coniectura contentos nos esse oporteat? Quodsi bene filiolum pater instituit, qui nunc bono nunc malo ad eum adducto musico modo „sic cane" modo „sic canere noli" monuit, nonne is quoque optime meritus de hoc carmine est dicendus, qui absurdis commentis a malis coniecturis deterrere tirones videatur? In quo genere cum semper, tum hic quoque ceteris omnibus facem praefert Lachmannus ille, qui, ut insigne afferam exemplum unum, versum 66 quem talem exhibent codices O:

consule quo facto tempore rapta soror

ita refinxit:

consul quo factus tempore rapta soror.

E qua vocabulorum temere coniectorum farragine quis, obsecro, mortalium vel per somnium sibi extrahere videri possit id quo opus est, ut Cornelia aliquo modo dicat se fratre suo consule esse mortuam?

Iam ad versuum ordinem quod attinet, in admittendis adhibendisve transpositionibus quam cautissime versari cupio. Non tamen dubito quin ipsum carminis initium sit a Propertio fuerit scriptum:

1 desine, Paule, meum lacrimis urgere sepulcrum:
6 nempe tuas lacrimas litora surda bibent.
3 cum semel infernas intrarunt funera sedes,

8 obserat umbrosos lurida porta locos.
5 te licet orantem fuscae deus audiat aulae;
2 panditur ad nullas ianua nigra preces.
7 vota movent superos: ubi portitor aera recepit
4 non exorato stant adamante fores,

(ubi 3 *sedes* est Heinsii pro *leges*, 8 *locos* Marklandi pro *rogos*, 4 *fores* Heinsii pro *viae*). Longo enim intervallo inter se dirimi „lacrimis" et „lacrimas", „orantem" et „preces", „vota" et „exorato", nefas mihi videtur

16 et quaecumque meos implicat *unda* pedes.

Dubitaturne etiam quin cum Schradero *ulva* sit legendum? An hoc quoque natura patitur quidquam *implicari* unda? Praesertim vero *pedes* eius qui eam est ingressus?

21 sq. Aeaco
assideant fratres, iuxta et Minoida sellam
Eumenidum intento turba severa foro.

Ablativo absoluto „intento foro" significari videtur corona orationibus aurem praebentium.

29 sqq. De gentis suae honoribus haec declarat Cornelia:

si cui fama fuit per avita tropaea decori,
nostra Numantinos signa locuntur avos

istud suum *nostra* (nam in codicibus *et* et *aera* leguntur) propter oppositum *si cui* necessarium esse fortasse non iniuria contendit Baehrensius. Certe sic omnes simul tolluntur difficultates et sequentia egregie annectuntur. Quidni enim in his:

altera maternos exaequat turba Libones

„exaequandi" verbum „referendi imagines" vim habeat?

69 sq. mihi cymba volenti
solvit lucturis tot mea fata meis.

Difficilis optio inter hanc editoris Etonensis lectionem et illam Slothouweri

solvit victuris post mea fata meis.

Utraque enim bonae est latinitatis (*solvit*, non *solvitur*) utraque venustissima.

93 De marito ad communes liberos haec mortua dicit:

discite venturam iam nunc lenire senectam.

Facultatem hic versus praebet observandi quam certam stabilemque certo tempore variae verborum iuncturae obtineant

sedem. Siquidem apud Ovidium A. A. III, 59 legitur

venturae memores iam nunc estote senectae

qui tamen versus haud dubie ad diversissimum pertinet locum.

101 sq. Sic clauditur, et aptissime clauditur, elegia:

moribus et caelum patuit, sum digna merendo,
cuius honoratis ossa terantur avis.

Ita enim paucis traditarum lectionum leviter mutatis literulis legendum. Hinc illa imitatio in Consolatione ad Liviam 329 sq.

ille pio, si non temere haec creduntur, in arvo
inter honoratos excipietur avos.

Utrobique recurrit minime rara apud Romanos confusio illa duarum diversissimarum de vita futura opinionum, recentioris de beatis communi sede, vel caelesti vel terrestri, viventibus in plena perfectaque felicitate, et multo antiquioris de mortuis, qui in suo sepulcro terrestrem quodammodo vitam continuant. Conferantur praeterea quae insigni loco profatur Cynthia Propertiana (IV, 7, 94):

mecum eris et mixtis ossibus ossa teram.

AD ARISTOTELIS LIBRUM DE REPUBLICA ATHENIENSIUM.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(Continuantur e pag. 183).

XXIII, 2. Post bella Persica crevit auctoritas Areopagi, *καὶ ἐπολιτεύθησαν Ἀθηναῖοι καλῶς κατὰ τούτους τοὺς καιρούς. συνέβη γὰρ αὐτοῖς περὶ τὸν χρόνον τοῦτον τά τε εἰς τὸν πόλεμον ἀσκῆσαι καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμῆσαι καὶ τὴν τῆς θαλάττης ἡγεμονίαν λαβεῖν, ἀκόντων Λακεδαιμονίων.* Ultima verba, praecipue cum antecedat: *παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμῆσαι*, inconcinna et contra exspectationem dicta esse senserunt nonnulli. Iam cum Xenophon plane contraria nos doceat Hell. VI, 5, 54, ubi haec dicunt Lacedaemoniorum legati: *Ἀθηναῖοί τε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ᾑρέθησαν ἡγεμόνες τοῦ ναυτικοῦ...*, *τῶν Λακεδαιμονίων ταῦτα συμβουλομένων* (ita recte L. Dindorf; codd. perperam *συμβουλευομένων*) cumque eo faciat Isocrates Paneg. 72: *τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον, δόντων μὲν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐκ ἀμφισβητούντων δὲ τῶν νῦν ἡμᾶς ἀφαιρεῖσθαι ζητούντων*, qua in re illi a Thucydidis historiis non discrepant (cf. I, 95, 7: *τοὺς Ἀθηναίους νομίζοντες ἱκανοὺς ἐξηγεῖσθαι καὶ σφίσιν ἐν τῷ τότε παρόντι ἐπιτηδείους*), iure Aristoteles hoc loco nihil novasse, sed idem fere dixisse illis visus est quod ceteri. E quibus Gennadius et Mayor *ἀκόντων* mutaverunt in *ἑκόντων*. Sane legitur apud Thucydidem (I, 96): *ἑκόντων τῶν ξυμμάχων*, sed tu vide ne vox *ἑκόντων*, ubi non de sociis, sed de Lacedaemoniis sermo est, hyperbolica sit. Saga-

cius Naberus pro *ἀκόντων* reposuit *εἰκόντων*, ut illi dicantur non ultro imperium deposuisse, sed, imperio amisso, Atheniensium sociorumque consilio concessisse. Quam coniecturam si defendere cupias, uti possis loco ex Ethicis Eudemeis petito (III, 5, p. 1233, a, 28 sq.): *εἴ τις μέτοικος ὢν ἄρχειν μὴ ἀξιοῖ ἑαυτόν, ἀλλ' ὑπείκει.* Tamen haud scio an veri similius sit hic, ut alias saepissime, excidisse negationem, ut legendum sit: *οὐκ ἀκόντων Λακεδαιμονίων*, non invitis Lacedaemoniis, ne ipsis quidem Lacedaemoniis repugnantibus.

Quodsi maior pars virorum doctorum hodie lectionem traditam tutatur, in eam opinionem adducti esse videntur argumentis Kaibelii, qui de hoc loco paulo minus circumscripte disseruit quam ceteri [1]). Inter omnes tamen scriptorum locos qui huc faciunt ne unum quidem invenias, ex quo rem aliter evenisse efficias, atque eam narret Thucydides: sociorum consilio cum imperium ad Atheniensium praefectum delatum esset, Lacedaemonii non repugnaverunt. Quod autem dicit Plutarchus in Vita Aristidis c. XXIII: *ἔνθα δὴ καὶ τὸ φρόνημα τῆς Σπάρτης διεφάνη θαυμαστόν· ὡς γὰρ ᾔσθοντο διὰ τὰ μεγέθη τῆς ἐξουσίας διαφθειρομένους αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας, ἀφῆκαν ἑκουσίως τὴν ἡγεμονίαν*, paulo quidem rem augere laudando existimandus est neque causas, cur Lacedaemonii hoc fecerint, aeque bene legentibus ante oculos ponit atque Thucydides verbis supra adlatis; fabulam tamen et mendacium Lacedaemoniorum hic a Plutarcho proferri tu credere noli.

XXIV, 2: *τοῖς τε συμμάχοις δεσποτικωτέρως* (*sic*) *ἐχρῶντο πλὴν Χίων καὶ Λεσβίων καὶ Σαμίων· τούτους δὲ φύλακας εἶχον τῆς ἀρχῆς ἐῶντες τάς τε πολιτείας παρ' αὐτοῖς καὶ ἄρχειν ὧν ἔτυχον ἄρχοντες.* Si *ἐᾶν τὰς πολιτείας* hoc loco significat: „civitatum formam incolumem relinquere", optime Richards Papabasileios Kaibel Wilamowitz repetito articulo scripserunt: *τὰς πολιτείας τὰς παρ' αὐτοῖς*. Sed collato Menandri Discept. vs. 140:

---

1) Kaibel, Stil und Text der Πολ. 'Αθ. des Aristoteles, p. 178: „Dass die Athener die Hegemonie zur See nicht *ἑκόντων*, sondern *ἀκόντων τῶν Λακεδαιμονίων* gewonnen oder genommen haben, ist doch wol allein historisch begründet", etc.

οὔπω παρ' ἐμοὶ τότ' ἦν ὑπὲρ τούτου λέγειν,

in quo παρ' ἐμοί id esse videtur quod Graece dici solet ἐπ' ἐμοί, haud scio an verba ἐῶντες τὰς πολιτείας παρ' αὐτοῖς significent: „civitatum temperationem ipsis permittentes". Sententiam sic nanciscimur probabiliorem; nam etiam si res commutare vellent socii illi praecipue amici, Atheniensibus se interponere nefas erat.

XXIV, 3. In indice τῶν δημοσίᾳ τρεφομένων δισμυρίων ἀνδρῶν lepidissime senatores positi sunt inter milites et... custodes navalium: τοξόται δ' ἑξακόσιοι καὶ χίλιοι, καὶ πρὸς τούτοις ἱππεῖς χίλιοι καὶ διακόσιοι, βουλὴ δὲ πεντακόσιοι καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι. Tantopere istos regulos populares despicatui ducebat princeps philosophorum. Erunt qui fonti quo Aristoteles usus sit hanc petulantiam tribuere studebunt. Cf. Mathieu, Aristote, Constitution d'Athènes (1915), p. 68: „L'auteur qui est ici la source d'Aristote, cherchait évidemment à rabaisser la démocratie par tous les moyens pourvu qu'ils fussent un peu spécieux" etc. Tamen non minus recte ipsi Aristoteli hoc deberi statuas, quippe quem fontes suos non temere ac fortuito elegisse et religiose adhibuisse veri simile sit. Non credis? Audi eundem πρυτάνεων officia ironice describentem c. XLIII[i] § 3: οἱ δὲ πρυτανεύοντες αὐτῶν πρῶτον μὲν συσσιτοῦσιν ἐν τῇ θόλῳ λαμβάνοντες ἀργύριον παρὰ τῆς πόλεως, ἔπειτα συνάγουσιν καὶ τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον. Cf. Ps. Xen. Ἀθ. πολ. III, 1: ἔτι δὲ καὶ τάδε τινὰς ὁρῶ μεμφομένους Ἀθηναίους, ὅτι ἐνίοτε οὐκ ἔστιν αὐτόθι χρηματίσαι τῇ βουλῇ οὐδὲ τῷ δήμῳ ἐνιαυτὸν καθημένῳ ἀνθρώπῳ·... διὰ τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων οὐχ οἷοί τε πάντας ἀποπέμπειν εἰσὶ χρηματίσαντες. πῶς γὰρ ἂν καὶ οἷοί τε εἶεν, οὕστινας πρῶτον μὲν δεῖ ἑορτάσαι ἑορτὰς ὅσας οὐδεμία τῶν Ἑλληνίδων πόλεων... ἔπειτα δὲ κτλ. Nondum vides? Ergo ne irrisionem quidem sentis, qua Aristoteles τὸ τριώβολον perstrinxit c. XXVIII[i] § 3: Cleophon, ὁ λυροποιός, τὴν διωβελίαν ἐπόρισε πρῶτος. Καὶ χρόνον μέν τινα διεδίδου, μετὰ δὲ ταῦτα... κατέλυσε Καλλικράτης Παιανιεύς, πρῶτος ὑποσχόμενος ἐπιθήσειν πρὸς τοῖν δυοῖν ὀβολοῖν... ἄλλον ὀβολόν! Diobeliam *abolevit*, ut institueret scilicet... triobeliam! Sententiam loci optime intellexit auctor Zenobii VI, 29, ubi

haec leguntur: Ἀριστοτέλης δέ φησιν ἐν τῇ Ἀθηναίων πολιτείᾳ Καλλικράτην τινὰ πρῶτον τῶν δικαστῶν τοὺς μισθοὺς εἰς ὑπερβολὴν αὐξῆσαι. Inter recentiores vero vereor ut ullus perceperit, quam salse et mordaciter Aristoteles his tribus locis popularem civitatem Atheniensium lacessiverit.

XXIV, 3: ἀρχαὶ δ' ἔνδημοι μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, ὑπερόριοι δ' εἰς ἑπτακοσίους. Alterum numerum e priore falso iteratum esse minime constat, siquidem etiam paulo supra legitur: βουλὴ δὲ πεντακόσιοι, καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι.

XXIV, 3: νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσι, ἄλλαι δὲ νῆες αἳ τοὺς φόρους ἄγουσαι τοὺς ἀπὸ τοῦ κυάμου δισχιλίους ἄνδρας. Sic papyrus. Φόρους, non φρουρούς cum Blassio et Leeuwenio, scribendum esse summo iure contendit Wilamowitzius (Aristoteles und Athen, II, p. 204 sq.): tributa enim valido praesidio munita in urbem devehere necessarium fuisse apertum est, et naves ἀργυρολόγους in socios, si qui pacta non servarent, immissas esse testatur Thucydides (III, 19, 1; IV, 50, 1; 75, 1). Idem probabiliter coniecit viros illos sorte electos esse cives, quos quotannis lex in arte navigandi et remigandi se exercere iuberet. Recte igitur post vocem ἄγουσαι lacuna statuta est. Sed nemo, quod sciam, ausus est lacunam explere, quam videlicet satis magnam esse credebant. Mihi una particula, quae quidem sexcenties excidit, inserta, omnia bene se habere videntur, modo simul in fine sententiae adicias navium numerum (quem periisse consentiunt omnes). Scripserim: ἄλλαι δὲ νῆες αἳ τοὺς φόρους ἄγουσαι καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ κυάμου δισχιλίους ἄνδρας εἴκοσι (vel alius numerus). Aetate belli Peloponnesiaci aliquanto plures quam duodecim naves ἀργυρολόγους fuisse efficitur e locis Thucydidis supra adlatis. Neque mirum est in iisdem navibus non solum tributa transportata esse, sed etiam classiarios stipendia fecisse; sin aliter, longe maiorem anni partem vacuae iecissent in portu.

XXIV, 3: δεσμωτῶν φύλακες. Negat Sandysius, idque summo iure, hos esse carcerarios et carnifices, quippe quorum munere

apud Athenienses fungerentur servi publici. Suspicatur igitur hoc nomine designari τοὺς ἕνδεκα: hos enim posteriore aetate δεσμοφύλακας appellatos esse. Sed undecimviri procul dubio adnumerandi sunt ταῖς ἐνδήμοις ἀρχαῖς, quas Aristoteles paulo supra suo loco commemoravit. Mea sententia δεσμωτῶν φύλακες erant custodes, puta e militibus veteranis delecti, qui ante portam carceris in statione erant et circa muros eius excubias agebant. Eiusmodi custodia vix carere poterant qui carceri praeerant, si recte sumpsit Wilamowitzius (Aristoteles und Athen, II, p. 206, 10) Athenienses non reos tantum, sed etiam captivos in vincula publica conicere solitos fuisse.

XXV, 3: βουλόμενος δὲ καταλυθῆναι τὴν βουλὴν ὁ Θεμιστοκλῆς. Neque adversativa neque copulativa coniunctio hoc loco tolerari potest. Scribendum esse videtur: βουλόμενος δή. Cf. XXVII, 4: πρὸς δὴ ταύτην τὴν χορηγίαν ἐπιλειπόμενος ὁ Περικλῆς τῇ οὐσίᾳ.

XXVIII, 5: δοκεῖ μέντοι μὴ παρέργως ἀποφαινομένοις οὐχ, ὥσπερ αὐτὸν διαβάλλουσι, πάσας τὰς πολιτείας καταλύειν (sc. Theramenes), ἀλλὰ πάσας προάγειν, ἕως μηδὲν παρανομοῖεν. Thalheimius dubitanter proposuit: ἐδόκει, quod verum esse non potest; non enim quid olim nonnulli, sed quid ipse de Theramene sentiat, Aristoteli significare in animo est. Requiri tamen videtur praeteritum pro infinitivis praesentis καταλύειν et προάγειν (cf. huius capitis § 3: Κλέων ὁ Κλεαινέτου, ὃς δοκεῖ μάλιστα διαφθεῖραι τὸν δῆμον), praesertim cum post coniunctionem ἕως sequatur optativus. Quapropter fuit cum conicerem legendum esse: πάσας τὰς πολιτείας καταλύειν (ἐπιχειρῆσαι), ἀλλὰ πάσας προάγειν. Cf. Aristot. Polit. V, 5, p. 1304, a, 26 sq.: ἐπεχείρησαν καταλύειν τὸν δῆμον, ibid. 7, p. 1307, b, 10 sq.: τοῦτον τὸν νόμον λύειν ἐπεχείρησαν, 19: τῶν ἐπιχειρησάντων νεωτερίζειν. Ἀθ. πολ. XV, 2; 4; XIX, 2; XX, 3: τὴν μὲν βουλὴν ἐπειρᾶτο καταλύειν. Nunc vero καταλύειν et προάγειν pro infinitivo imperfecti qui dicitur habeo, cui non solum post verba dicendi et sentiendi, sed etiam post δοκεῖν locum esse documento est locus Isocratis, Archid. 98: δόξομεν γὰρ τὸν παρελθόντα χρόνον ἀλαζονεύεσθαι. Ex magna grammatica

Graeca, quam conscripserunt Kuehner Gerth (cf. II, 1, p. 193 sq.) hoc non eruas: docet Madvigius in libello de syntaxi Graeca, cui suum hodie manet pretium (§ 171, b, 2).

XXIX, 1: *ἕως μὲν οὖν ἰσόρροπα τὰ πράγματα κατὰ τὸν πόλεμον ἦν, διεφύλαττον τὴν δημοκρατίαν, ἐπεὶ δὲ μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ γενομένην συμφορὰν ἰ σ χ υ ρ ό τ α τ α τὰ τῶν Λακεδαιμονίων ἐγένετο διὰ τὴν πρὸς βασιλέα συμμαχίαν...*

Consentiunt hodie viri docti Iosephum Mayor traditam vocem *ἰσχυρότατα* recte mutasse in *ἰσχυρότερα* [1]). Necessariam hanc coniecturam esse nego: et hoc dici poterat et illud.

XXXIII, 1: *τὰ πράγματα παρέδωκαν τοῖς πεντακισχιλίοις τοῖς ἐκ τῶν ὅπλων.* Non inutile videtur adnotare *τὰ ὅπλα* apud Xenophontem compluribus locis dici *τοὺς ὁπλίτας.* Cf. Anab. II, 2, 4: *ἕπεσθε... τὰ μὲν ὑποζύγια ἔχοντες πρὸς τοῦ ποταμοῦ, τὰ δὲ ὅπλα ἔξω,* III, 2, 36: *πλαίσιον ποιησαμένους τῶν ὅπλων,* 3, 7; 4, 26; Cyri Inst. VIII, 8, 24. Idem huius vocabuli usus occurrit apud Sophoclem, Antig. vs. 115 sq.:

πολλῶν μεθ' ὅπλων
ξύν θ' ἱπποκόμοις κορύθεσσι,

i. e. *μετὰ πολλῶν ὁπλιτῶν καὶ πολλῶν ἱππέων,* et apud Eurip. Phoen. 112 sq., ubi de eadem expeditione militari agens haec dicit:

οὐ γάρ τι φαύλως ἦλθε Πολυνείκης χθόνα
πολλοῖς μὲν ἵπποις, μυρίοις δ' ὅπλοις βρέμων. [2])

Apparet igitur apud Aristotelem *τοῖς πεντακισχιλίοις τοῖς ἐκ τῶν ὅπλων* dictum esse pro: *τοῖς πεντακισχιλίοις τοῖς ἐκ τῶν ὁπλιτῶν,* scilicet, ut hoc addam, ex iis hoplitis, qui, sicut lex iubebat, ipsi impensas armorum suorum praestabant. Non enim si belli necessitate coacta respublica etiam *θῆτας* aliquot scutis et galeis exornasset, hos nunc iura hoplitis concessa usurpare fas erat. Contra in verbis Thucydidis, VIII, 97, 2: *εἶναι δὲ αὐτῶν* (sc. *τῶν πεντακισχιλίων*) *ὁπόσοι καὶ ὅπλα παρέ-*

---

1) Class. Rev. 1891, p. 113: „*ἰσχυρότατα*... Should this be *ἰσχυρότερα*?"

2) Cf. Callim. Epigr. XXI, 3.

χονται subaudiendum est: τοὺς ὁπλίτας ὁπόσοι καὶ ὅπλα παρέχονται. Manifestum enim est non si qui leno vel caupo vel ἀδύνατος nummis arma parasset, eum propterea unquam τοῖς πεντακισχιλίοις adscribi potuisse. Cf. XXIX, 5: τοῖς δυνατωτάτοις καὶ τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς χρήμασιν λητουργεῖν μὴ ἔλαττον ἢ πεντακισχιλίοις.

MEDESICASTA.

SCRIPSIT

I. SIX.

Septem fere anni sunt ex quo Conradus Kuiper, nuper amicis suis studiisque inexspectate morte abreptus, in Societate nostra Amstelodamensi, cui *Graeca* nomen est, de rebus egit quae neque Graecae essent neque Troianae, quarum tamen in Iliade manifesta exstarent vestigia.

Nihil, quantum scio, de eo genere in lucem edidit.

Sed meam quoniam tunc mentem ad Polygnoti convertit Medesicastam, decreveram viro amicissimo disputatiunculam quandam meam offerre de insigni loco quem mulier illa in pictoris obtinuerit Iliuperside, et eo quidem die offerre qui nostra opera festus illi futurus esset.

Quem quoniam, eheu, non vidit ipse, hac nunc egregio viro philologo, optime et de nostra disciplina merito, piae sunto inferiae!

Ergo inter Andromacham, quae filiolum viri fortis, in quo non coniugem tantum perditit, strenue pugnans adhuc servavit et Polyxenam, miserrimam illam puellam, e cuius oculis, insontibus, cum a Graecis necaretur, totus belli terror relucere videbatur, eximio igitur loco, Medesicastam pinxit Polygnotus, notham Priami filiam, cuius semel tota Iliade fit mentio his verbis XIII, 170 sqq.:

Τεῦκρος δὲ πρῶτος Τελαμώνιος ἄνδρα κατέκτα,
Ἴμβρίον αἰχμητήν, πολυΐππου Μέντορος υἱόν.
ναῖε δὲ Πήδαιον, πρὶν ἐλθεῖν υἷας Ἀχαιῶν,
κούρην δὲ Πριάμοιο νόθην ἔχε, Μηδεσικάστην·
αὐτὰρ ἐπεὶ Δαναῶν νέες ἤλυθον ἀμφιέλισσαι,

ἂψ εἰς Ἴλιον ἦλθε, μετέπρεπε δὲ Τρώεσσιν
ναῖε δὲ πὰρ Πριάμῳ· ὃ δέ μιν τίεν ἶσα τέκεσσιν.
τόν ῥ' υἱὸς Τελαμῶνος ὑπ' οὔατος ἔγχεϊ μακρῷ
νύξ, ἐκ δ' ἔσπασεν ἔγχος· ὃ δ' αὖτ' ἔπεσεν, μελίη ὥς,
ἥτ' ὄρεος κορυφῇ ἕκαθεν περιφαινομένοιο
χαλκῷ ταμνομένη τέρενα χθονὶ φύλλα πελάσσῃ·
ὣς πέσεν· ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ.

Iam olim certabatur ubi terrarum situm fuerit illud Pedaeum unde Imbrius oriendus esset. Certe Caricum sonat nomen eius. In Caria non tantum Mercurius Imbramus et Imbrasus vocabatur, non solum *imbr*, literae in nominibus Caricis saepius occurrunt, sed et in Caria *urbem* fuisse Imbrum verisimile est, quin *mons* fuerit *Imbrus* non est quod dubitemus.

Sed sit sane Pedaeum in Troade situm vel in Thracia, vel ubicumque terrarum, nihil tamen obstabat quominus Polygnotus aut Cnidii, quibus ille Leschen suam pinxit, Imbrium sibi ut Carem vindicarent, et, cum ille diu ante Troiam captam cecidisset, uxorem eius, iam marito orbam, quamvis humili stirpe natam, in media opere et quasi primario loco ponerent.

Sic illa comparari potest cum Iaso illo, qui quod tam insignem in Necuia locum tenet, rectissime Carolus Robert eo explicat quod origine Car fuerit, nec iam amplius cum illo hunc cum Iliuperside contextum longis ambagibus indagare necesse est.

Et ut Iasus Car cum Phoco Phocensi in Necuia amicitia iungitur, sic Medesicasta captiva in Iliuperside proximi erant Epeius, et ille Phocensis, et Neoptolemus, qui pro Delphis ipsis, ubi sepultus erat, stabat.

Sed in nostra hac terra infelici nil nisi bellum et damna, Aiacis facinus, saevitiam Epei, caedem virorum, mulierum luctum, urbis ruinam, profugorum maerorem pinxisse videtur nobilis ille ethographus; contra apud inferos non poenas dant nisi scelerati et impii, sacris vero initiatos aut de patria bene meritos viros fortes et poetas beata quiete frui demonstravit.

Doctrina illa pictoris verecunda prolata non prohibuit antiquos ne bella gererent. Durat ferrea aetas, ut ante bellum Trojanum, sic et hodie post tot saecula. Sed Delphis, in Amphictyonum urbe, certe iam antiquitus exstiterunt, qui

salutem generis humani, non ab armis exspectabant, sed a pace, pactione conventu sponsione firmata, fide iure legibusque fulta, quibus peregrini non hostes sed socii videbantur, genus humanum quasi immensa familia, cui Delphicus cultus centri instar esse deberet, ut umbilicus ille vittis sollemnibus ornatus, orbis terrarum credebatur.

Quae autem Otto Benndorff et Carolus Robert olim sagaci ingenio de dispositione pictarum illorum parietum protulerunt, licet nihil fere nos docuerint de figurarum forma, atque minus etiam de ductu linearum, multa tamen contulerunt ad melius intelligendum pictoris animum, quemadmodum ex iis quae de Medesicasta nos disputavimus luce clarius iterum eluxit.

ΑΛΧΑΝΙΑ.

In inscriptione Cretensi diu perperam Corcyrae tributa [1]) leguntur haec verba: *οἰκίαν ἐν τᾷ* ΑΛΧΑΝΙΑΙ *κώμᾳ* (vs. 22 sq.). Sic codex Ambrosianus; Muratorius legit ΑΛΛΑΝΙΔΙ. Iam Ziebarth coniecit: Ἀλλκρίδι, Dittenberger: Λαχανίδι, Hillerus vero: Λαχανίᾳ simulque monuit hodie Rhodi vicum Λαχανιάν (i. e. hortum olitorium) dictum exstare. Coniectura est pulchra, sed non omnino necessaria; nam etiam lectio cod. Ambros. Ἀλχανίᾳ defendi posse videtur. Sicut enim Ἀμοργός etiam Ἄμολγος [2]) dicebatur, vel sicut in insula Creta ex μάρτυς primum *μάλτυς [3]) ortum est, deinde μαῖτυς, fieri potest ut nomen Ἀλχανία ortum sit ex Ἀρχανία. Cretae autem cum extitisse vicum Ἀχάρναν [4]) cognorimus, qui hodie Ἀρχάναι [5]) dicitur, quidni etiam Ἀρχανία vico Cretensi nomen fuisse possit?

G. V.

1) I. G. IX, 1, 693; cf. p. 212; S. G. D. I. 3198; Syll.³ 940.
2) Herodian, II, p. 475. Cf. G. Meyer, Griech. Gramm.³, p. 235.
3) Cf. Brugmann-Thumb, Griech. Gramm. p. 94, Anm. 1.
4) Bull. de corr. hell. 1910, p. 331, 16.
5) Ibid. p. 345.

DE CONDICTIONE FURTIVA.

SCRIPSIT

J. VAN BINSBERGEN.

Haud verisimile est hanc actionem iam Ciceronis temporibus exstitisse. An vero Labeoni, qui vixit ineunte aetate imperatoria, innotuerit, alia res est. Unus ex paucissimis locis qui ad hanc quaestionem pertinent, est l. 60 § 5 Dig. 19. 2: „Messem inspiciente colono, cum alienam esse non ignorares, sustulisti. Condicere tibi frumentum dominum posse Labeo ait, et ut id faciat, colonum ex conducto cum domino acturum".

Vocabulum „*inspiciente*" sine dubio vitio laborat. Inde Mommsen legit „*in spicis cessante*". Sed fortior medela adhibenda mihi videtur.

R. von Mayr [1]) hoc fragmentum aeque sanam ac facilem intellectu speciem prae se ferre contendit. Condictio colono negatur et tantum domino conceditur. Colonus (qui nummis colit) statim separatione fructuum dominus efficitur, ut est in glossa. Melius fortasse esset dicere „quasi traditione", sed hoc minus refert. Colonus dominus fit fructuum. Videmus tamen condictionem (furtivam) hoc loco domino dari; scholiasta ad Basilica hanc ob causam messem intellegit etiamtunc solo cohaerentes fructus, quorum, quamdiu sunt in agro, dominium est apud dominum fundi. Et quia notissimum est, condictionem furtivam domino tantum competere, sic omnia recte evadunt. Sed haec significatio vocabuli messis nonnisi perraro occurrit. Est messis id, quod demessum est, quod etiam Mommsen coniectura sua agnoscit.

1) Die Condictio des Römischen Privatrechtes. Leipzig 1900, p. 83.

Alibi in Pandectis, l. 52 § 8 D. 47. 2 haec sunt: „Si sulpurariae sunt in agro et inde aliquis terram egessisset abstulissetque, dominus furti aget: deinde colonus conducti actione consequitor, ut id ipsum sibi praestaretur". Quae est haec actio: actio furti an condictio furtiva? R. von Mayr praeterea laudat l. 26 § 1 D. 47. 2 et l. 83 h. t. ad docendum quid intersit inter dominum et colonum respectu actionis fonti et inde concludit l. 60 § 5 D. 19. 2 interpolatam esse i. e. ICtum hoc loco egisse non de condictione furtiva sed de actione furti. Fortasse legendum esse censet „*tenere te furti dominum*" pro „*condicere tibi frumentum dominum posse*".

Qua in re prorsus a vero aberrare mihi videtur.

Certo certius est fragmentum interpolatum sed ita restitutum velim, ut simul quod Labeoni debetur ei restituatur, simul a me demonstretur iam initio aetatis imperatoriae condictionem furtivam exstitisse.

Hanc rei rationem esse credo: librarius in exemplari suo ante oculos habebat: *messem in spicis non inspiciente colono.*

Cum scripsisset: *messem inspic*, aberraverunt oculi ad sequens *inspic* (in vocabulo *inspiciente*"); neglexit igitur verba *is non inspic* et per errorem sic supplevit *messem inspiciente.*

Ergo sine dubio lectio vera ac genuina est:

Messem in spic[is non inspic]iente colono e. q. s.

Quod si mecum reposueris, omnia recte procedent.

DE ALCMEONIS CORINTHII FABULA EURIPIDEA.

SCRIPSIT

TH. ZIELINSKI.

Th. Zielinski I. I. Hartmano s. p. d. Iam a. 1914, postquam me Universitas Groningana doctoratu honorario in me collato inter cives academicos ascivit, in animo mihi erat hujus tam insignis honoris gratiam quam solam poteram Vobis referre, scilicet hujus ipsius industriae, cujus tam benigni extitistis judices, specimine aliquo Annalibus Vestris inserendo. Hoc vero consilium bellum primum, quod eo ipso anno exarsit, deinde vero discordiarum civilium in Russia flammae irritum reddiderunt. Multa ex hoc tempore mutata sunt et in publica et in privata singulorum hominum vita, meque post quadraginta fere professurae Petropolitanae annos, cujus non ingratam me spero et apud collegas et apud discipulos memoriam reliquisse, antiqua mea patria, postquam ipsa resurrexit, novorum qui instabant laborum pro virili parte socium efflagitavit. Cui vocanti cum nefas duxissem non obtemperare, Varsaviam senectutis meae sedem transtuli. Varsavia igitur Tibi quoque, Vir Doctissime, hoc qualecunque est munus mitto; quod si honestissimo isto coetu non indignum judicaveris, iterum mihi auspicatissimos illos dies Groninganos mente dumtaxat recolere videbor. Vale.

Dabam mensis Maji d. 27 a. D. MCMXXII.

20

I.

Alcmeonem Corinthium simul cum Bacchabus et Iphigenia Aulidensi post mortem demum poetae scaenae commissam esse constat: apud posteros tamen longe iniquiore usa est fortuna, quae cum has benigne usque ad nostra conservaverit tempora, illam oblivionis situ obtegi est passa. Quae res utpote fortuita nullo pacto ipsi de praestantia fabulae quaestioni praejudicio esse debet; immo cum illas constanti favore inter pulcherrimas poetae tragoedias referamus, etiam hanc illarum gemellam tanto consortio dignam fuisse suspicandum est.

Ac mythopoeiam quidem ejus a vulgata de fabula Alcmeone penitus discrepare jamdudum animadversum est; quod ut etiam lectori persuadeatur, hanc ipsam vulgatam fabulam omnium primam ei proponere libet, eam scilicet, quam — ut epicos fontes omittamus — ab Alcmeone et Epigonis Sophocleis aque ipsius Euripidis Alcmeone Psophidensi profectam ad cyclographos manasse consentaneum est.

Amphiaraus igitur, dux idem fortissimus et peritissimus augur, in matrimonium ducta Eriphyle Adrasti Argivorum regis sorore, filios ex ea procreavit duos, Alcmeonem et Amphilochum; quae propinquorum conjunctio ne ulla unquam pessumdaretur dissensione, ita inter eos compromissum erat, ut si quando mente in diversa abiissent, ad Eriphylen arbitrium deferretur. Quod cum probe sciret Polynices, qui ab Eteocle fratre expulsus ad Adrastum auxilii causa venerat filiamque ejus in matrimonium acceperat, ut invitis deis augurem sanctissimum funestae illius expeditionis socium haberet, uxorem ejus nobili illo „Harmoniae monili" corrupit. Obtemperandum fuit; antequam tamen patriam relinqueret, Alcmeonem filium majorem suprema oratione allocutus in Eriphylen uxorem mortis sibi imminentis culpam recidere puerum docet, qua re ei terribile „sanguinis ulciscendi" officium imponit. Neque eum illa spes fefellit: in effusa enim Argivorum fuga vivus a Tellure matre exceptus, illic prope Thebas in mirabili sepulcro potens et fatidicus „heros" habitat, aegro tamen et dolente animo, donec impiam avidamque conjugem merita parricidii poena consequatur.

Alcmeon interim ceterique Argivorum filii cum adulescentiae limen attigissent, belli Thebani instaurandi consilium capiunt; quam rem eis ita prospere cessuram Apollo Delphicus respondit, si Alcmeonem expeditionis ducem elegissent. Amphiaraus autem juveni ad sepulcrum ejus accedenti ita demum piam castamque fore portendit Epigonorum — ita enim appellati sunt — societatem, si prius „sanguinis ulciscendi" officio satisfecisset. Hoc modo infelix medius inter duo oracula captus ad extremam necessitatem redactus est, ut matris cruorem deo patrique libaret; quo facinore perpetrato Thebas quidem feliciter una cum Epigonis cepit, ipse tamen post captam urbem a Furiis agitari coeptus est.

Prima aerumnoso lux affulsit Psophide in Arcadia Phegei regis benignitate, qui cum sanguinis materni nefas arte Apollinea solvisset, filiam ei in matrimonium dedit, quam Sophocles Alphesiboeam, Euripides Arsinoen nominat; ei ille pro dono nuptiali — quid enim aliud potuit? — fatale illud, quod matri occisae detraxerat, monile tradidit. Brevi tamen expertus est communem illum ritum ad matris sanguinem abluendum non sufficere: redintegrato Furiarum impetu Psophidem uxoremque relinquere coactus oraculum accepit eam demum terram ei perfugio fore, quae matricidii ab eo perpetrati testis non fuisset. Hanc aliquando in insula invenit novissimis Acheloi fluctibus exaggerata; ipse deus eum purificat purificatoque Callirrhoen filiam in matrimonium tradit... Haec omnia nunc breviter et jejune secundum aridam cyclographorum famam referuntur; in tragoedia autem non potuit iterum absolvi iterumque uxorem ducere parricida nisi prioris absolutionis priorisque matrimonii oblitus. Nec mirum: fuit enim illud breve refrigerium Psophidense quasi parva oasis inter duo infinita amentiae inconscientiaeque deserta. Qua re quantus tragicis affectibus tragicaeque peripetiae oblatus sit campus quivis intelleget.

Utut est, reviviscente paulatim viri memoria omnia rescivit Callirrhoe, summaque se ab eo affectam esse injuria rata Harmoniae monile priori donatum uxori ut sibi traderetur postulavit. Nec sane recusandum fuit Alcmeoni, nisi in aeternum Noctis filiarum imperium subituro. Reversus igitur Psophidem

donum suum ab amantissima et ab omni suspicione remotissima Alphesiboea accepit, cum id se Apolline postulante Delphos dedicaturum esse diceret. Neque id ei tamen impune cessit: fratres enim puellae cum a comite ejus verum rescivissent multiplicis perfidiae convictum occiderunt ornamentumque occiso ademptum sorori restituerunt. Tum vero in furorem conversus est amor: ut viri mortem ulcisceretur, fratres interfecit — et tum demum fatale aurum tot hominum cruore conspersum Apollinis Delphici tutelae commissum conquievit.

II.

Haec, inquam, vulgata est de Alcmeone fama, quam posteriorum indagationi integram relinquere placet; nunc ad Corinthium pergimus, cujus notitiam brevi, sed admodum pretioso Apollodori (III 94—95) excerpto debemus. Ita enim ille:

1) „Secundum autem Euripidem Alcmeon per insaniae tempora ex Manto Tiresiae filia duos liberos procreavit, Amphilochum et Tisiphonen.

2) Quos cum Corinthum asportasset, Creonti Corinthiorum regi educandos reliquit.

3) Et Tisiphone quidem cum pulcherrima virgo facta esset, a regina trans regni fines vendita est, metuente, ne eam Creon in matrimonium duceret.

4) Emit eam autem Alcmeon, emptam nec agnitam secum ancillae loco habuit.

5) Cum postmodo liberorum reposcendorum causa Corinthum venisset, etiam filium accepit.

6) Amphilochus autem secundum Apollinis vaticinium Argos Amphilochicum condidit".

Alcmeonis Corinthii Euripideae hoc esse argumentum ex primis statim excerpti verbis evincitur; facile tamen concedetur ad ipsam fabulae actionem unam solam ex sex §§ pertinere, quintam dico, cum quattuor priores res referant ante fabulae exordium gestas, in prologo haud dubie cum spectatoribus communicatas, sexta futuras praeoccupet ab ipso Apolline more Euripideo e x m a c h i n a nuntiatas. Et de hoc quidem constat; de prologizonte neque Welckerus neque alius

quisquam [1]) quidquam conjicere ausus est. Alcmeonem eum non fuisse ex §§ tertia et quarta sequitur; neque enim dubitandum est quin poeta patris et filiae anagnorismon ad ipsius tragoediae scaenam lyricodramaticam, quales in Electra, Ione, Hypsipyle nobis relictae sunt, reservaverit. Iam cum ceteris fabulae personis arcanus rerum conexus etiam minus cognitus esse potuerit, restat ut eundem Apollinem et prima et ultima verba pronuntiasse statuamus. Quae res nil sane quod displiceat habet; eadem enim etiam aequalis Baccharum fabulae est ratio, in qua prologi auctorem Bacchum etiam in exodo ex machina futura vaticinantem habemus.

Post Apollinis igitur in prologo discessum Alcmeonem intrantem videmus Tisiphones ancillae ductu incertos passus legentem... sed priusquam in fabulae progressum inquiramus singulas §§ Apollodoreas perlustrare praestat.

III.

§ 1. Alcmeoni insano insanos Mantus amores cur addiderit Euripides si quis quaerere velit, ei reputandum erit Amphilochum, qui in hac fabula filius ejus fuisse fingitur, inter nobilissimos fabulosae antiquitatis augures relatum esse. Qui cum in vulgata quam supra exposuimus traditione Amphiarai filius perhibeatur, vates a vate patre fatidicam facultatem accepisse non inepte est creditus. Hoc ipsum immutavit Euripides, cum patrem ei Alcmeonem daret; qui cum ipse fatidica potestate careret, necesse erat aliunde, hoc est a matre, eam filio transmissam fuisse. Sequitur ut quid causae poetae fuerit quaeramus, cur Alcmeoni potius quam Amphiarao filium adiceret Amphilochum; qua de re nobis infra (cap. VIII) agendum erit.

---

1) Welckerus enim (die griechischen Tragoedien II 579 sqq.) solus, quod equidem sciam, sed felicissimo acumine in fabulae argumentum inquisivit; Hartungi irrita, ut fere semper, fuit opera; ac ne Basedowius quidem peculiari dissertatione *„de Euripidis fabula quae inscribitur* 'A. ὁ διὰ K.'' (Berol. 1872) quidquam nisi eruditionis specimen praestitit. P. autem Girard disceptatiuncula s. t. *la trilogie chez Euripide* (Rev. des ét. gr. XVII 1904, 149 sqq.) cum aliqua de Macedonica poetae peregrinatione memoratu non indigna protulisset, nostrae fabulae argumentum nullis observationibus ditavit.

Iam si fatidica mater desiderabatur, de nomine nulla exoriri potuit dubitatio: Epigoni enim cum Thebas cepissent, voti suscepti memores se „pulcherrimam praedae partem" Apollini dedicaturos esse, Tiresiae nuper defuncti filiam Delphos miserunt (Apollod. III 85). Hoc epicum commentum utilem poetae ansam ad cetera fingenda praebuit. Potuit ita rem instituere, ut Alcmeon utpote belli imperator quasi novus Agamemnon novae Cassandrae amore caperetur simulque noxam et furias Ajacis Oilei imitaretur; vel ita, ut jam vesanum ad Orestae exemplum Delphos profectum in antiquam suam captivam incidentem induceret [1]). Utram viam ingressus esset, sciremus, si ipsa nobis fabula conservata esset.

§ 2. Ceterum Amphilochum Tisiphonenque geminos fuisse paene certum est. Quos cum pater renovatis erroribus Delphos reversus etiamdum infantes invenisset, secum ambos asportavit et Creonti Corinthiorum regi, hospiti haud dubie suo, educandos tradidit; matre quid interea factum sit nescitur. Eodem modo in Hypsipyla (fr. 64, 93) Iason filios suos geminos, quos Hypsipyla pepererat, matre orbatos secum avehit Orpheoque educandos relinquit.

Hic igitur Creon ab illo non diversus fuisse videtur, quem postea ulta est Medea; quanquam diserte hoc testatum esse poetam non credo. Ita etiam Thebanum Creontem ex Hercule Euripideo cognitum Iocastae fratrem fuisse probe sciebant ei, qui Aeschyli Eleusinios Euripidisque Antigonam legerant; quod tamen ne ipsum quidem Herculis auctor premere voluit. Cui cum liberos suos educandos traderet Alcmeon Thyestae exemplum secutus esse videtur, qui cum exul et errabundus Pelopiam filiolam secum habere non posset, Sicyoniorum regi eam educandam tradiderat. Cur autem poeta cum totam hanc fabulam primus concinnaret Corinthiorum potissimum regem elegerit, ex eis elucebit, quae infra (cap. VIII) de tragoediae nostrae ratione politica dicturus sum.

§ 3. Odium, quod in Tisiphonen collegit Creontis uxor —

1) Neque enim mihi persuasit Immisch in libro de Claro scripto, qui Petropoli perlectus hic mihi praesto non est, Apollodori errore factum esse, ut pro Manto Polyidi filia, de qua admodum obscura est fama, Tiresiae filia induceretur.

Merope igitur, si idem hic fuit atque Iasonis hospes — ad ejus similitudinem confictum est, quo in Antiopen Dirce flagrabat. Hoc idem motivum (liceat enim hoc vocabulo uti hominibus non puerilis exercitationis sed rei tradendae causa latine scribentibus) etiam ad posteros transiit fabularum Romanensium scriptores: ita enim apud Xenophontem Ephesium Manto — quod ille nomen ipsum quoque ab Euripide mutuatus esse videtur — Antheam odit propter nimiam mariti sui Moeridis in eam benignitatem et trans civitatis suae fines vendendam curat.

Nobis tamen totam rem contemplantibus quaestio exoritur haud sane facilis de liberorum educatorum ratione. Quod tandem nomen fuit Tisiphonae, dum apud Creontem asservabatur? Nativum enim a patre ei inditum est ad „sanguinis ultionis" (*Φόνου τίσις*) memoriam, quod saepissime usu venisse scimus; hoc illi si etiam adultae remansit, qui tandem factum putamus, ut Alcmeon non continuo emptam sibi ancillam filiam esse agnosceret? Amphilochum porro filii loco a Creonte educatum esse videbimus; quod si eadem fuit puellae condicio, non intellegitur Meropes timor, ne eam vir suus in matrimonium duceret. Necesse est igitur ab ipso initio dolo malo rem gesserint rex et regina, scilicet ut nominibus mutatis puerum pro filio, puellam pro peregrina vel serva educarent. Talem educatorum in patrem perfidiam etiam in Apollonii regis Tyrii historia invenimus.

§ 4. Alcmeon emptam filiam ancillae loco secum habet; inde non illud solum edocemur, quod supra monui, eam a patre agnitam non esse, sed etiam aetatis, qua tum erat ille, certissimum capimus indicium. Per se enim adultae filiae patrem senem fuisse non est necesse: etiam Agamemnoni tres filiae nubiles domi florebant, qui tamen, cum Chryseidem captivam nactus est, non illam *ἱστὸν* solum *ἐποιχομένην*, sed etiam *ἐὸν λέχος ἀντιόωσαν* secum habuit. Hic tamen omnis eorum, quae a domino valente in juvene ancilla exerceri solebant, vitanda erat suspicio, ne parricidii involuntarium crimen involuntario incestu cumularetur; quod ita demum fidem invenire poterat, si senex inducebatur Alcmeon. In senibus enim hoc saepius usu venisse constat; velut Soph. fr. 447 (ex Peleo):

Πηλέα τὸν Αἰάκειον οἰκουρὸς μόνη
γεροντagωγῶ κἀνακαιδεύω πάλιν.

At enim juvenis plane et Thebas cepit et Tisiphonen procreavit Alcmeon. Quid Oedipus? Nonne et ipse, cum juvenis Antigonen procreasset, senectute confectus adultam exilii comitem habet? Nec sine causa ad Oedipum Coloneum provocavi; sed de ejus affinitate infra dicetur.

IV.

Haec omnia, quae hucusque disputavi, praemissas tantum dramatis attingebant; ad ipsum drama unam Apollodori § pertinere vidimus quintam: παραγενόμενος δὲ εἰς Κόρινθον ἐπὶ τὴν τῶν τέκνων ἀπαίτησιν καὶ τὸν υἱὸν κομίσασθαι. Quae res satis illa quidem jejuna quem tandem tragico πάθει locum praebere potuerit non perspicitur; hoc ipsum tamen prudenter et acute Welckerus enucleavit conjuncta Apollodori fama cum ipsius tragoediae fragmentis. Priusquam igitur ad ulteriora pergamus, ejus nobis vestigia premenda erunt.

„Parodum commi instar ad Orestis Euripideae exemplum ab aliquot choreutis et una persona ἀπὸ σκηνῆς decantatam fuisse jam C. O. Muellerus (Mus. Rh. V 361) ex fabulae fragmento (74 N) evicit:

φίλαι, φίλαι,
πρόβατε, μόλε τις ὧδε· ποδαπὸς ὁ ξένος
Κορινθίοις ἔμολεν ἀγχιάλοις;"

quae ad parodum referri ipse citationis auctor (Anecd. Paris. I p. 20) testatur. Constabat igitur chorus e mulieribus Corinthiis; hoc primum est. Tum autem dubitari nequit, quin ipsi parodo praemissa fuerit scaena, in qua ipse Alcmeon senex filia comitante Corinthum intrabat, qua re civium animos vehementer commotos esse ex ipso fragmento concludimus. Hoc vero si recte indagatum est, non ad Orestis, sed ad Oedipi Colonei exemplum compositum est fabulae initium; qua de re primo obtutu patente vix dubitaturos fuisse credo tantos viros, Welckerum dico ejusque auctorem C. O. Muellerum, nisi rectae conclusioni obstitisset notissima res — Oedipum scilicet Coloneum, utpote postumam Sophoclis fabulam, nullo

pacto Alcmeoni Euripideae, licet et ipsi postumae, exemplum praebere potuisse. Hoc ipsum tamen num recte ponatur quaerendum est.

Didascalias nobis pro certissimo disquisitionum chronologicarum fundamento esse nemo peritus unquam negavit; constat igitur semperque constabit et Oedipum Coloneum et Alcmeonem Corinthium post mortem demum poetarum scaenae commissas esse. Unamquamque porro fabulam paucis antequam spectaretur mensibus compositam esse prudenter praesumitur; hanc tamen meram esse praesumptionem et per se patet et recte a Wilamowitzio (Eur. Her. I² 135 sq.) monitum est; quas enim turbas concitaremus, si e. g. eadem praesumptione Fausti posterioris nullam partem vivo poeta cuiquam innotuisse contenderemus! Potest igitur fieri, ut hic vel illic ab hac praesumptione decedendum sit; quam licentiam nobis et pudenter et raro nec nisi validissima coactis ratione sumendam esse non est quod moneam.

Iam Oedipi Colonei ea est ratio, ut magnam ejus partem aliquot ante poetae mortem annis compositam esse putandum sit. Primum enim trimetri formam aliquanto in hac fabula severiorem esse quam in Philocteta jam dudum animadversum est; quae res cum non ex poetae arbitrio pendeat — quis enim sanus poetam digitis aut calculis credet solutos iambos computasse? — sed ex arcana et inconsciente sensus metrici evolutione, gravissimo nobis esse debet argumento. Tum vero incredibiles turbas movit Phoenissarum (a. 409 actarum) vss. 1703 sqq. cum Oedipo Coloneo affinitas; nam et ad interpretationes portentosas et ad atheteses arbitrarias confugerunt viri docti, modo ne id quod simplicissimum est concederent, scilicet notam fuisse Euripidi, cum hos versus conscriberet, posteriorem Sophoclis fabulam Oedipodeam. Quod quomodo fieri potuerit ut pro certo nunquam scire licebit, ita conjectura admodum probabili assequi possumus; lectitasse enim Sophoclem in eo, quod ab ipso conditum erat Museo poemata sua praesentibus cum aliis tum maxime Euripide perquam est verisimile.

Nil igitur obstat, quominus Alcmeonis quoque parodum ad illius fabulae similitudinem compositam esse ponamus; quae

res ex eis, quae infra allaturi sumus, etiam magis patebit. Interim ad Welckerum revertimur.

Ita enim ille: „Ex ipso argumento necessario sequitur non sine difficultate Alcmeonem Corinthi filium suum Amphilochum recuperare potuisse; cujus rei causam vix aliam poeta fingere poterat, quam ut Creon, quippe qui filii loco illum educavisset, primo Alcmeonis postulationem respueret, donec ab ipso convinceretur". Quam suspicionem et speciosam et veram esse duo fragmenta demonstrant, quorum alterum Creontis filium, alterum regem filio orbatum exhibet.

Et prius quidem ad orationem pertinet, qua Alcmeon suum ipse filium nondum a se agnitum alloquitur (75 N.):

ὦ παῖ Κρέοντος, ὡς ἀληθὲς ἦν ἄρα,
ἐσθλῶν ἀπ' ἀνδρῶν ἐσθλὰ γίγνεσθαι τέκνα,
κακῶν δ' ὅμοια τῇ φύσει τῇ τοῦ πατρός.

Ipsi enim Creonti nullum fuisse filium ex fragmento, quod illico allaturus sum apparebit. Videtur igitur Alcmeon, cum nulla se etiamtum a Creonte injuria affectum esse comperisset, honoris causa nomen ejus usurpare; quare rectissime a Welckero prologo assignatur hoc fragmentum ex scena petitum ejus, puto, non dissimili, in qua Oedipum silente Antigona cum peripolo Coloneo colloquentem videmus.

Posterius autem fragmentum (76 N.):

ὁρᾶτε τὸν τύραννον, ὡς ἄπαις γέρων
φεύγει· φρονεῖν δὲ θνητὸν ὄντ' οὐ χρὴ μέγα

propter ipsum argumentum exodo dandum est. Et rectissime Welckerus „Creontem, quem antea superbe se et imperiose adversus Alcmeonem gessisse consentaneum est, nunc propter probrum in liberos sibi commissos perpetratum ab ipso pelli" contendit, nisi quod exilii auctorem non Alcmeonem existimaverim, cui nihil in civitatis alienae regem esse potuit juris, sed ipsum ex machina deum, Apollinem scilicet. Ita etiam in Antiopa Lycus a Mercurio exilio solum vertere jubetur, ita in Bacchabus a Libero Cadmus, a deo ex machina uterque.

Hic igitur fabulae exitus fuit, ut Creonti filius per nefas arrogatus adimeretur ipseque fraudem temptatam exilio luere cogeretur. Quae fraus quomodo detecta fuerit si quaerimus, anagnorismum statuamus oportet eumque duplicem. Aliquas

in eo reginae partes fuisse probabile est, quae paelicis reditum minime aequo animo ferre potuit; ceteras Welckeri suspiciones, cum incertissimae sint, praeterire praestat, quo celerius ad ea, quae ipsi ad fabulae argumentum restituendum conferre possumus, transeamus.

V.

Primo loco afferenda mihi est vascularis pictura ex collectione Vaticana satis illa quidem nota nec tamen a quoquam adhuc explicata. Scaenam rei agendae et palma indicat (I) procera et fructifera, et humilis laurus (E); sumus igitur in Apollinis templo. Mediam aream ara occupat, in qua

sedentem videmus supplicis ritu senem quendam cano capillo canaque barba conspicuum (G), tunica amictum longis et angustis manicis insigni, pallio insuper imposito, quod fibula in dextro humero continetur; caligae grandes nigraeque peregrinum produnt. Succinctus est autem gladio, quem sinistra manu sustinet. Astat ei eidem arae innisa mulier juvenis (H)

tunica talari pallioque amicta, cujus pars superior flammei instar caput ejus velat. Utriusque voltus dextrorsum (a spectatore) est conversus; hic eis tardo incessu vir quidam obviam venit (F) regio scipione regiaque infula insignitus, picta praeterea tunica cum longis et decoris manicis et pretioso pallio, cujus et universus habitus et manus dexterae gestus severitatem quandam prodere videtur. A sinistra scenam symmetrice claudit puer pulcherrimus (K), regis haud dubie filius, picta et ipse tunica, brevi tamen succinctoque pallio ornatus, diademate praeterea radiato; caligae duaeque hastae peregre advenientem significant.

Humano huic agmini divinum imminet. Et medium quidem locum Venerem (C) videmus cum Cupidine filio volucri (B) vividissime colloquentem. Claudunt autem utrimque scaenam a dextera Furia (D) plus medio corpore e tumulo prominens, quales tragoedia adamavit, face et viperis insignita, a sinistra autem dea (A) venerabilis, Iuno puta vel Ceres, praeter amplissimum ornatum etiam diademate radiato conspicienda, quod etiam in Veneris Cupidinisque frontibus apparet.

Haec igitur pictura continentur. Interpretationes mihi innotuerunt hae.

1) Millingenus primus editor, id quod maxime erat proclive, in Oedipum Coloneum incidit (G: Oedipus, H: Antigone, F: Theseus). Quo nihil infelicius excogitari potuit: neque enim caecus est senex G, et inexplicata remanserunt gladius, ara, palma, laurus, Venus, Cupido.

2) Welckerus (Alte Denkmäler III 371), qua erat antiquae tragoediae peritia, de Atrei fabula cogitavit (G: Thyestes, H: Aerope, F: Atreus). Sed neque elici potest ex Pelopidarum mytho talis scena, et obstat aetatis G et F differentia, nec locus ullus in illo dramate fuisse videtur palmae lauruique.

3) Loewy (Eranos Vindobonensis 272) paulisper conversa Welckeriana ratione non ad Mycenensem, sed ad Sicyonium Thyestem Sophocleam deflectit argumentum, scilicet ad Thyestis cum Pelopia filia incestum (G: Thyestes, H: Pelopia, I: Sicyoniorum rex). Ipse tamen fatetur apud Sophoclem in Palladis templo facinus committi, cum vasculum Apollinis exhibeat, et gladium — id quod gravissimum est — post

incestum commissum Thyestae ereptum esse. Addo etiam aetatem senis huic conjecturae refragari et in universum talem Thyestae cum Pelopia ἱκεσίαν ab illa fabula plane alienam esse.

Iam si explicationem quaerimus dubitare non debemus, quin et tragicum sit picturae nostrae argumentum, nec tamen in ipsa, ut ita dicam, superficie traditionis mythographicae positum; nam si ibi esset, jamdudum esset inventum. Immo haec est quaestionis nostrae condicio, ut paullo altius scrutandum sit, ita tamen, ut naturalis ἱκεσίας nostrae cum traditione mythographica conexus quidam appareat; nam nisi ita esset, prorsus esset desperandum. Videamus igitur, ecqua praeter jam allata talis, qualis nostra est, ἱκεσίας vestigia inveniantur, ea proposita condicione, ut omnes picturae nostrae partes nulla excepta facilem et pronam explicationem inveniant.

4) De Heraclidis neque alium quemquam cogitasse video neque ipse cuiquam talis interpretationis auctor sim. Quamquam enim aliqua concinere videntur (G: Iolaus, H: Macaria, F: Demophon, K: Hyllus), tamen nec senis gladius, nec regis actus, nec palma cum lauru, nec universus deorum coetus cum illa tragoedia conjungi potest, ut non dicam talem in ea scenam omnino desiderari.

5) Longe speciosior est Dictyis Euripideae ratio, quae nobis ἱκεσίαν praebet nostrae non dissimilem (G: Dictys, H: Danae, F: Polydectes, K: Perseus). Obstat tamen et gladius, et puer K plane non ad Persei exemplar figuratus, et palma cum lauru, et Furia.

6) Post longas ambages indignabundo, credo, lectore temptatas ad nostram fabulam relabimur; qua una omnes, sed omnes picturae partes explicari quis est quin primo obtutu videat? Est igitur G ipse Alcmeon fatalem illum gladium parricidii instrumentum secum portans — eadem est Orestis et apud Aeschylum (Eum. 42) et in vasculis ratio, symbolica haud dubie, attamen constans; H—Tisiphone, velata illa quidem, ut virgines in virili coetu decebat (cf. e. g. Phoen. 1485); F—Creon, K—Amphilochus; Furia apte parricidam comitatur, Venus et Cupido de regis illicito in hospitis filiam amore disserunt, palma autem cum lauru vel maxime sunt appositae loco, quo Apollo futuri nuntius proditurus est. Omnia igitur

felicissime quadrant, nisi quis in eo haerere velit, quod Creon nigram etiamtum pascit barbam, cum in fragmento supra allato γέρων appelletur. Frustra tamen; fas est juniorem Alcmeone eum fuisse, qui etiamtum amore incensus sit ejus puellae, quae illi ancillae tantum loco fuerit, γέρων autem cum ἄπαις conjunctum eum significat, quem orba senectus manet; ita etiam Helena, ne ipsa quidem ut anus inducta, filiam suam queritur ἄνανδρον πολιὰ παρθενεύεσθαι (Hel. 282), et Menelaum interrogat Andromache, num hanc eandem Hermionen ἄνανδρον domi χήραν habiturus sit πολιόν (Andr. 348). Proleptice talia accipienda sunt.

Nunc demum post tantam lucem picturae affusam arcana ejus pulcritudo apparebit. Liberos suos quaesitum venerat Alcmeon: jam ambo ei praesto sunt, et filius et filia, neque id tamen novit.

VI.

Quae si vere disputavimus, incrementum nacti sumus non contemnendum ad fabulae nostrae mythopoeiam accuratius adumbrandam; quod ut cum ceteris concinnemus, ad ea quae capite II extremo posuimus redeundum est.

Post Apollinis, inquam, in prologo discessum Alcmeonem intrantem videmus, Tisiphones ancillae ductu incertos passus regentem; qui volet, senem paedagogum comparare potest a Creusa in scaenam productum (Ion 725 sqq.), idque eo aptius, quod hic quoque in Apollinis templo, suburbano puto, res geri videtur. Quibus advenientibus obviam fit Amphilochus e peregrinatione domum revertens; sed benignum, quod inter eos ortum erat, colloquium asperiorem accipit notam advenae nomine a juvene audito. Qui si non ipse subitanea in parricidam ira exarsit, attamen populi in eum animos exacerbatos esse ostendit; qua re cum ignotum patrem compulisset, ut ad Apollinis aram confugeret, ipse ad regem arcessendum abit.

Atque ita quidem ἱκεσία instituitur, cujus nobis vasculum imaginem servavit. Secuta est parodos mulierum Corinthiarum, cujus unicum frustulum jam supra cap. IV allatum est. Qua finita supervenit Creon; hic igitur Theseo Sophocleo respondet. Sed cum ille nullius sibi erga hospitem injuriae conscius amice

rem transigat, Creon Tisiphone agnita et de Amphilocho metuens maxime sua interesse existimat, ut advenam incommodum solum dumtaxat urbe ejiciat aut etiam summo afficiat supplicio. Parricidii eum igitur causam dicere jubet. — At illud tot jam annis praecesserat! — Num pluribus quam Oedipi in cognomini Sophoclis fabula posteriore? Quo in crimine intendendo utrum ipsius Creontis persona abusus sit poeta, an Adrastum grandaevum, Tyndareum illum ex Oreste reponens, Argis arcessiverit, nescimus; illud tamen certissimum est, ante Apollinis aram locum habuisse ἀγῶνα inter Alcmeonem ejusque adversarium de matre ab ipso occisa.

Neque enim dubium esse potest quin Alcmeoni eique Corinthio reddendum sit gravissimum fragmentum 67, quod cum aliis ad Psophidensem rettulit Nauckius:

ὁ φόβος, ὅταν τις σώματος μέλλῃ πέρι
λέγειν καταστὰς εἰς ἀγῶν' ἐναντίον,
τό τε στόμ' εἰς ἔκπληξιν ἀνθρώπων ἄγει
τὸν νοῦν τ' ἀπείργει μὴ λέγειν ἃ βούλεται.
τῷ μὲν γὰρ ἔνι κίνδυνος, ὁ δ' ἀθῷος μένει.
ὅμως δ' ἀγῶνα τόνδε δεῖ μ' ὑπερδραμεῖν·
ψυχὴν γὰρ ἆθλα κειμένην ἐμὴν ὁρῶ.

Fatendum quidem est citationis auctorem Stobaeum abbreviato lemmate ἀκμ' haec verba afferre, quod non modo Alcmeonem utrumque, sed etiam Alcmenen significare potest; et revera ad Alcmenen ea rettulit Engelmannus [1]) nec tamen cuiquam quod sciam persuasit. Nostra disceptandi ratione Alcmene una cum Psophidensi Alcmeone removebitur; est autem haec.

Psophidensis enim Alcmeon anno 438 scaenae commissus est simul cum Alcestide; hae sunt severioris stili fabulae. Contra Corinthius cum inter postumas locum habuerit, plus

1) Archäol. Stud. zu den Tragikern (1900) 60. Uno verbo refellere possemus ejus conjecturam, si recte concederemus Nauckium primo fragmenti versu αἵματος pro σώματος scripsisse; nullius enim sanguinis rea fuit Alcmene, cui adulterii crimen a viro intenditur. Verum rectissime se habet tradita scriptura; σῶμα enim usu raro ab oratoribus atticis pro capite usurpatur, velut Aeschin. 2, 8 ὁ κινδυνεύων ἐγὼ περὶ τοῦ σώματος.

triginta annorum intervallo ab illa remotus est stilumque liberrimum exhibet. Iam in severioris stili fabulis iamborum solutorum modulus 5 % non excedit, — hoc est, in vicenis versibus singulae tantum solutiones inveniuntur; nostrum autem fragmentum in septem versibus tres exhibet solutiones. Scio plerosque viros doctos invitos poetas ad abacum adigi pati idque etiam in integris fabulis, nedum in fragmentis solutionum computandarum ratio constare possit; casuine ergo dabimus tantam in iambis solvendis fragmenti nostri licentiam? Sed in uno v. 5 duas adeo solutiones habemus, qui abusus in severioris stili tragoediis (puta in Alcestide, Medea, Heraclidis, Hippolyto, quibus etiam adnumeranda est Rhesus) admodum raro invenitur, ita ut binarum solutionum bina tantum in singulis exempla extent; etiamne hoc casui dandum ponemus? Ponamus sane; remanet tamen ultimum idemque firmissimum argumentum. Praeter quantitativam enim analysin, quae jam a multis jure est adhibita, etiam ad qualitativam recurrendum est, quam ante me, quod sciam, adhibuit nemo: non perinde est quomodo quaeque longa solvatur. Hac de re alias pluribus acturus sum; hoc loco illa satis habeo monere, quae ad nostram rem pertinent.

Principio in longis solvendis non ἔρως sed ἀνάγκη regnasse videtur; quo fit ut etiam in Euripidis tragoediis, quae quidem severioris sunt stili, in polysyllaba potissimum — qualia sunt πόλεμος, πολέμιος cett. — solutiones cadant, quippe quae nullo alio modo in versum includi possint; raro in bisyllaba et monosyllaba, in ea praesertim — substantiva vel adjectiva vel verba — quae ipso pondere suo attentionem ad se trahunt. Cui usui plane refragantur nostri fragmenti solutiones; exhibet enim v. 5 bisyllabum ἔνι, v. 1 adeo substantivum bisyllabum Φόβος. Omnino autem inaudita in severioribus tragoediis est tertiae solutionis ratio, v. 5 ὁ δ' ἄθλιος, tria vocabula in una sede coacervata; talia apud Euripidem, quo nemo tenuiore aure legitimum versuum sonum callebat, ante Troadas (a. 415) plane non inveniuntur.

Praefracte igitur negandum est ex Psophidensi Alcmeone Alcestidis aequali fragmentum nostrum peti potuisse; quod idem tamen etiam in Alcmenen valet, quam inter antiquiores

tragoedias esse referendam reliquiae arguunt ad severiorem regulam omnes conformatae. Restat igitur ut Corinthio assignetur; quod quam bene cum fabulae argumento concordet, ex eis, quae supra vidimus, apparet.

Agon igitur instituebatur inter Alcmeonem ejusque adversarium, quo ille matris a se occisae crimen a capite suo removere debebat; cujus causae status cum is fuerit, quem Graeci δικαιολογίαν, Latini juridicialem appellabant, nulla alia reo defensio relinquebatur, quam ut ad Apollinis jussum provocaret. Qua re aptissime ipsius dei in exodo adventus praeparabatur.

VII.

Quod tamen antequam fieret, necesse erat duplici ἀναγνωρισμῷ et Amphilochus et Tisiphone patri redderentur. Id vero qua ratione sit effectum ut per singula persequi hariolo dignius est quam philologo, ita in universum ex eis, quae jam eruta sunt, probabiliter sane enucleari potest.

Id enim premendum est ipsum Alcmeonem in hac re nihil perficere potuisse; alioquin diuturna cum Tisiphone consuetudine de liberorum suorum statu edoctus esset. Creonti sane omnia bene nota erant; ejus tamen ne tantillum quidem intererat tenebras, quibus liberorum origines obvolverat, discutere. Amphilochus rursus Tisiphoneque pari esse debebant in hac re ignorantia. Restabat Merope regina; quae cum ipsa stirpe mascula orba esset, qua tandem ratione impelli potuit, ut vera Amphilochi origine patefacta sibi ipsa una cum viro solitariae senectutis causa existeret?

Qua tandem ratione, quaeris? Ea, quae in matronis, Euripideis praesertim, semper maxime fuit legitima: zelotypia. Neque enim immerito picturae vascularis auctor Veneri Cupidinique de illicito Creontis amore deliberantibus opposuit Iunonem, severam injuriae maritalis vindicem.

Et nunc demum mythopoeiae ab Euripide inventae virtutes quales quantaeque fuerint assequi possumus; nunc demum intellegimus, cur Amphilocho, in quo — ut capite insequenti demonstraturus sum — totus rerum cardo vertitur, sororem addiderit Tisiphonen. Finge enim Creontis victoria finiri agonem

Alcmeonemque ut parricidam morte multari — eum sibi enim finem instare ipse fragmento, quod modo explicavimus, praedixit. Quid tum? Amphilochum regni heredem originis suae inscium apud parentes adoptivos remanere haud sane aegre tulisset regina. Sed una cum Amphilocho etiam Tisiphone remansisset invisa paelex, in dies magis efflorescente juventute potens; hoc vero nullo pacto ferri poterat. Atqui ferendum erat; quid enim profecisset, etiamsi coram advena viro dixisset eum non peregrinam incertae stirpis, sed hospitis sui praesentis filiam in scelestum matrimonium ducere velle? Mortem tantum huic ipsi hospiti properasset, quo semel remoto in eundem statum res restituebatur, quo ante venditam Tisiphonen erat. Restabat tamen aliud idemque ultimum desperantis perfugium; frater puellae incognitus, idemque incognitus advenae filius.

Quidni enim solido jacto actionis fundamento etiam superficiem, ea qua par est cautione adhibita, restituere conemur? Exitus quidem agonis haud dubie is fuit, ut Creontis, sive ea fuit Adrasti, sententia vinceret; ad mortem igitur ducendus est parricida, ancilla ejus autem regi restituenda. Attamen dei supplex erat uterque. Quasi vero hoc tanto fuerit impedimento; conferatur modo Alcmenae, Herculis vel etiam Ionis similis scena. Nec dubitabit tragici moris peritus, quin hoc ferale officium Amphilocho traditum sit: ita etiam in Antiopa filii incognitam matrem occidere jubentur, ita in Ione filius incognitae matris carnifex est futurus, ita — nam Hypsipyles obscurior est ratio — etiam Thyesti Sophocleo ex filii incogniti manibus mors portenditur. Hoc igitur supremum est fabulae discrimen: Alcmeon parricida simili parricidio vitam amissurus.

Ecce autem impotens irae properantibus supervenit Merope regina, sportulam, credo, manu gerens, in qua liberorum erant *γνωρίσματα*. „Abstine manus!" inquit; „verus tibi pater est is, quem occisurus es". Conversi inde animi; ac fieri potest, ut ex ea, quae sequi debebat, scaena petitum sit fragmentum Nauckii 84:

ἢ τί πλέον εἶναι παῖδας ἀνθρώποις, πάτερ,
εἰ μὴ 'πὶ τοῖς δεινοῖσιν ὠφελήσομεν,

quod licet solo *'Αλκμέωνι* lemmate traditum sit, tamen Co-

rinthio reddendum esse metrica iambi soluti ratione evincitur. Utut est, jam in ipsa tyranni domo auxilium invenit reus. Probabile est Creontem et ipsum ad extrema redactum vim parasse; qui novus rerum nodus Apolline vindice ita solutus est, ut spe sua dejectus tyrannus in exilium proficisci juberetur. Quid regina puellaque factum sit, indagare jam non possumus.

Sed quoquo modo se habent singula, id pro certo affirmare licet, Meropes zelotypia factum esse, ut arcana patefierent Alcmeonique cum liberis etiam salus redderetur.

VIII.

Neque hoc tamen solum fuit summi judicis decretum: praeter ea enim, quae nunc sciri non possunt — velut Corinthiorum regnum successori addictum — ab Apollodoro docemur (v. supra c. II § 6) Amphilochum κατὰ χρησμοὺς Ἀπόλλωνος Ἀμφιλοχικὸν Ἄργος οἰκῆσαι. Nec dubium est quin in hoc vaticinio politicus fabulae cardo versetur.

Secundum Thucydidem, cui ea, quae de hoc oppido scimus, fere omnia debemus (II 68), „Argos Amphilochicum ceteramque Amphilochiam post bellum Trojanum Amphilochus condidit Amphiarai filius, cum domum reversus statum ibi rerum non probaret; Argos autem oppidum in patriae suae honorem appellavit". Ex eis quae sequuntur barbaros proprie fuisse Amphilochios apparet. Multis generationibus post coacti sunt Argivi vicinae Corinthiorum coloniae Ambraciae cives intra muros suos recipere, a quo demum tempore Graeci fieri coeperunt. Post novam annorum seriem tota urbe potiti sunt Ambraciotae expulsis indigenis civibus Amphilochiis, qua victoria corona imposita est Corinthiorum in mari occidentali dominationi. Quod quando factum sit, accuratius definiri nequit, post Persica tamen bella, a quibus Argivi Amphilochii genuinorum Argivorum exemplum secuti abstinuerunt.

Nec tamen multum temporis intercessit, quin iterum converteretur orbis. Acarnanes enim, Amphilochiorum et ipsi vicini, primis Periclis temporibus hostes erant Atheniensium propter Naupactum, ab illis a. 455 Messeniis traditam, quo factum est ut etiam exercitus eo anno a Pericle coercendorum

causa mitteretur; postmodo vero commune Corinthiorum odium Amphilochios cum Acarnanibus conjunxit. Arcessito igitur Athenis Phormione Argos Ambraciotis adimunt, ipsos in servitutem redigunt, urbem autem suis Acarnanumque colonis tradunt. Quod brevi post Samiam Phormionis strategiam a. 440 accidisse videtur. [1])

Peloponnesiaci belli vicissitudines Acarnanum Amphilochiorumque cum Atheniensibus foedus corroboraverunt, quod demonstratum est Acarnanicis expeditionibus, et ipsius Phormionis et post ejus mortem ejus filii. De insequentibus illorum populorum fatis nil nobis proditum est; nec tamen dubitare possimus, quin classe Atheniensium Syracusis amissa Corinthiorum in illis oris hegemonia restituta sit. De solo exitu certi aliquid affirmare licet; qui qualis fuerit inde maxime apparet, quod saec. IV Amphilochiorum Argivorum stater Corinthiorum insigne gerit — Pegasum. [2])

Nunc demum satis perspicere possumus quid sibi velit mythopoeia Euripidea, cujus ea est ratio, ut Creon Corinthiorum rex Amphilochum Alcmeonis Argivi filium pro suo educet; hoc fuit nimirum Atheniensium responsum, cum Corinthii eadem pervicacia Amphilochum sui fuisse regis filium asseverassent, ut se legitimum scilicet in Argivos Amphilochios imperium exercere demonstrarent. Quae „mythologia politica" minime mira esse videbitur peritis, eis nimirum, qui non ignorant e. g. etiam II a. Ch. saeculo Telephi mythopoeiam aspectum suum immutasse, prout amico an hostili fuerint in Romanos animo Pergamenorum reges.

Revera igitur sibi arrogabat Creon Amphilochum adulescen-

---

1) Cf. Beloch, Attische Politik 299. Eo ipso tempore Euripides Alcmeonem Psophidensem scaenae commisit (simul cum Alcestide a. 438), in qua — nam ei reddenda esse videtur permira Apollodori III 91—93 fama — Acarnan et Amphoterus, Alcmeonis ex Callirrhoe filii, Iovis beneficio statim ab infantia juvenilem aetatem adepti patris mortem ulciscuntur, quo facto in Acarnaniam coloniam deducunt. Quod si Acarnan sine dubio Acarnanum est eponymus, fas est insolitum Amphoteri nomen ipsum quoque ad populum trahere ex „utraque" gente constante, sive eas fuisse putamus Amphilochios cum Ambraciotis, sive Amphilochios cum Acarnanibus conjunctos. Utcumque est, mythicam habemus projectionem fraterni Argivorum et Acarnanum a. 438 animi.

2) Cf. Head, Historia numorum 341.

tem. Quae res tamen male ei cessit: rediit enim verus pater, Alcmeon Argivus, et Apollinis patrocinio surreptum sibi filium restituit.

Tragoedia igitur ejus erat generis, quod nos patrioticum dicimus, ad Corinthiorum injusta postulata repellenda composita, itidem ut Ion, anno puto 411 docta, ad pietatis erga metropolin officia Ionibus inculcanda. Nisi quis in eo haerebit, quod cum Ion Athenis acta sit, Alcmeon Corinthius apud Archelaum Macedonum regem scripta Dii docenda erat a. 407 vel 406 [1]). Nil tamen mirum, si Euripides etiam apud alienigenas fidelis patriae suae civis remansit. Macedonum enim reges originem suam ducebant ab eis qui Argis consederant Heraclidis; quam originem ipse Euripides paullo ante illustraverat tragoedia sua, cui titulus fuit Archelaus — vel potius, ut mihi quidem verisimile videtur, trilogia sua, quam Macedonicam voco, ex Temeno, Temenidis, Archelao composita. Intererat igitur etiam ejus, qui tunc temporis Macedoniae regnum obtinebat idemque poetam honorificentissimo acceperat hospitio, ut Corinthii Amphilochiae possessione removerentur. Quam coincidentiam opportuna oblata occasione poetam in suum patriaeque suae usum convertisse non est quod miremur.

IX.

Sed utut se habet politica ratio, quam non altiore atque dignum est loco ponimus: tragoedia opus est poeticum maxime. Restat igitur, cum de singulis jam dicta sint omnia quae quidem dici potuerunt, ut universae fabulae cum tragoediis gemellis unitatem adumbremus.

Anno enim 415 Euripides aliquas antiquioris, id est Aeschyleae artis proprietates tragoediae reddidit, inter quas praeter tetrametri trochaici usum etiam trilogica ratio eminet. Iam dudum enim animadversum est tragoedias a. 415 doctas argumenti unitate inter se conjunctas esse; quae res etiam eis approbatur, quae de tragoediis post eum annum doctis aut scire aut probabiliter conjicere possumus. Quod quo facilius

1) Cf. P. Girard, Rev. d. ét. gr. XVII 158 sq.

percipiatur, tabulam earum adjungam secundum fastos meos, quos in commentatione mea „de trimetri Euripidei evolutione" propediem editurus sum (conservatas litteris diductis imprimendas curavi):

A. 415. Trojana trilogia:
Alexander, Palamedes, Troades.
„ 414. Thebana trilogia prior:
Oedipus, Antigone, Hercules.
„ 413. ?
? Melanippe Desmotis, Electra.
„ 412. Trilogia fabulosa:
Phaethon (?), Andromeda, Helena.
„ 411. Trilogia Palladis:
Iphigenia Taurica, Auge, Ion.
„ 410. ?
Polyidus (?), Plisthenes (?) Antiope.
„ 409. Thebana trilogia posterior:
Oenomaus, Chrysippus, Phoenissae.
„ 408. Trilogia Delphica prior:
Hypsipyle, Meleager (?), Orestes.
„ 407 (?) Trilogia Macedonica:
Temenus, Temenidae, Archelaus.
post Trilogia Delphica posterior:
Bacchae, Alcmeon Corinthius, Iphigenia Aulidensis.

Conjungebantur igitur inter se trilogiae postumae tragoediae Delphica religione: Delphis enim omnium deorum maxime colebantur Apollo cum Diana et Bacchus. Quodsi nostram trilogiam cum illa comparamus, quam a. 408 composuisse videtur, in „Hypsipyla" quidem Bacchus actionem regit, is, ad quem in parodo provocatur, qui in exodo ex machina heroum fata gubernat; in Meleagro eaedem fuerunt Dianae partes, in Oreste sunt Apollinis. Neque alia est nostrae trilogiae condicio: in Bacchabus Bacchus dominatur, in Alcmeone Corinthio Apollo, in Iphigenia Aulidensi Diana.

Iam dudum igitur defervuit hostilis ille poetae in Apollinem Delphicum animus, infesta ipsius dei erga Athenienses voluntate commotus, quae quidem primis belli Peloponnesiaci

annis sese ostenderat — hostilis ille animus, cui et Andromache debetur et Electra multo illa quidem ante annum 413 concepta; videtur autem 411 reconciliatae utrimque gratiae fuisse annus. Notabile enim est, quam amice in omnibus ejus anni tragoediis Pallas cum Apolline ad heroum felicitatem conjuret. In Iphigenia Taurica Apollinis oraculo Orestes ad Tauros mittitur, sed Palladis ope fit, ut incolumis cum sorore domum reverti possit. In Auge ejusdem oraculo heroidis in Palladem incestus coarguitur, quae tamen ipsa peccatrici veniam impertit. In Ione denique eadem Pallas heroibus Apollinis nomine fatorum rationem explicat placatosque communi patriae reddit. Inde ab hoc anno autem poeta prorsus immutata anteriore inclinatione fidelissimus fit Delphicae religionis cultor; quam ille studiorum conversionem cum alias, tum vero trilogiis duabus quas Delphicas appellavi testificatus est.

Sed Bacchas praeterea cum Aulidensi Iphigenia etiam ecstasis quaedam religiosa conjungit, qua illa fabula tota, haec scaenis dumtaxat finalibus praestat; quae num in Alcmeone quoque locum habuerit, nunc quidem dicere non possumus. Neque vero opus est: spero etiam ex eis, quae indagari poterant, satis apparere non indignam fuisse hanc fabulam, quae una cum Bacchabus et Iphigenia Aulidensi poetae memoriae primum praemium conciliaret.

AD T. LIVII LIB. XLIII–XLV NOTULAE.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

T. Livi ab urbe condita. Ed. A. Zingerle. Editio maior. Vindobonae 1902—1908.

Lib. XLIII.

5. 5. Querelas de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, apud senatum habuerant multarum gentium legati nec non legati regis Gallorum Cincibili. *et regulo Gallorum absenti et his populis responsum est, senatum ea, quae facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare.*

Pro *absenti*, quod ab hoc loco alienissimum atque etiam ineptum est, reponendum est: *ab senatu.* Non opus est me monere, repetitionem *ab senatu* — *senatum* in senatus responso ut in formula gravi ac solemni legitimam esse.

De iisdem legatis infra § 8 haec in codice exarata sunt:

munera mitti legatis ex binis milibus aeris censuerunt duo fratres regulis haec praecipua, torques duo e. q. s.

Lectio manifeste corrupta variis modis emendata est. Editor Bas. 1531 scripsit: *censuerunt; duobus fratribus regulis haec* atque ita Weissenborn recensuit. Madvig corrigendum censuit: *censuerunt;* [*duo*] *fratri reguli haec*, quem Zingerle secutus est, idem vero in editione scribere maluit: *censuerunt; duobus fratribus reguli haec* probante Hartelio. Denique Harantii est propositum: *censuerunt;* ⟨*erant*⟩ *duo fratres reguli;* ⟨*ii*⟩*s haec.*

In nulla tamen ex his coniecturis origo corruptelae probabiliter explicatur. Persuasum mihi est restituendum esse:

censuerunt; [*duo fratres*] *regulis haec praecipua* e. q. s.

Nempe vocabula *duo fratres* inducenda sunt: debentur enim interpretatori, qui voce *regulis* Cincibilum fratremque eius, qui in senatu verba fecerat, indicari lectorem admonere voluit. Fortasse addita fuit nota, qua significatur *scilicet* vel *sunt* vel *erant.*

6. 12. Legati Carthaginiensium se frumenti copiam devexisse in senatu renuntiant, quod munus minus quidem esse quam pro meritis populi Romani et voluntate sua profitentur, *sed saepe alias, bonis in rebus utriusque populi, se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse.*

Verba quae sunt *bonis in rebus utriusque populi* sanam interpretationem non admittunt, id quod Novák ante me sensisse videtur cum proposuerit: *bonis in rebus* ⟨*suis*⟩ *dubiisque populi* ⟨*Romani*⟩ *se gratorum* nec non Weissenborn, qui haec ad locum extricandum annotavit: „der Zusammenhang scheint zu sein: aber sie könnten jetzt, in ihrer gedrückten Lage (eine indirecte Anklage Masinissas, der ihnen die fruchtbarsten Landstriche entrissen hat) nicht mehr geben, früher, als sie, wie die Römer noch jetzt, in günstigeren Verhältnissen gewesen wären, hätten sie mehr gethan".

Vides quam contorta atque importuna sit vocabuli *utriusque* explicatio. Nonne potius legendum est:

bonis in rebus utique populi (sc. Carthaginiensium). Cf. XLIV. 14. 8: Rhodii superbe commemoratis meritis suis erga populum Romanum et paene victoriae, utique de Antiocho rege, maiore parte ad se vindicata, adiecerunt e. q. s.

Item legati Masinissae prodeunt et frumentum, equites, elephantos in usum belli cum Perseo gerendi pollicentur *et si quid aliud opus esset, uti imperaret senatus.* Deinde in codice haec sequuntur (§ 14): *aeque propenso animo et quae ipse ultro pollicitus sit praestaturum esse.*

Quandoquidem *aeque — et* ex usu Liviano non est, ed. Bas. 1531 pro *et quae* exhibet: *ac quae*, Zingerle cum H. I. Muellero post *animo* inseruit: *et ea*, qui etiam ⟨*ea*⟩ *et quae* temptavit. Equidem nullus dubito quin Livio reddendum sit:

aeque propenso animo et quasi ipse ultro pollicitus sit praestaturum esse.

h. e. regem alia quoque aeque propenso animo atque superiora praestaturum esse et quasi ipse ultro pollicitus sit, non senatus ea imperaverit.

8. 1. Micythion, princeps legatorum Chalcidensium, postquam in senatu exposuit quae C. Lucretius in populares suos superbe, avare, crudeliter fecisset, *accersere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret coram purgaretque sese, ceterum multo plura praesens audivit quam in absentem iacta erant.*

Hunc locum legentem me semper tenet suspicio, post *plura* revocandum esse vocabulum *probra*. Cf. Tac. Hist. IV 45: cum contumeliis ac probris, quae in senatum universum iacerentur, Liv. XXIX. 9. 4: probra in eum ipsum iactata.

9. 5. Romani suspectum habebant Gentium, Illyriorum regem. *itaque et octo naves ornatas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium insulae praeerat; duo milia militum in eas naves sunt inposita, quae M. Raecius praetor... conscripsit; et consul* e. q. s.

Quoniam naves ipsae iam ornatae fuisse dicuntur, fieri non potuit ut singulae numerum CCL militum insuper reciperent, ut Weissenborn iure monuit. Cui difficultati ut obviam veniret, nnmerum corruptum esse suspicatus *itaque X et octo naves* in commentario coniecit, in editione vero Teubn. post *praeerat* lacunae signum collocare maluit; hanc autem rationem saniorem esse existimo. In codice enim post *praeerat* exaratum est verbum *miserunt*, quod post ed. Bas. 1531 editores indicta causa deleverunt; accedit quod *et consul* nimium distat quam ut ad *et octo* possit referri. Desideratur igitur mentio navium, in quas duo milia militum, a M. Raecio conscripta, imposita sunt eademque pars enuntiati, quae verbis *et octo* respondeat. Quae cum ita sint, versus unus excidisse atque ita fere locus refingendus esse videtur:

praeerat, ⟨et octo naves militibus nondum ornatas⟩ miserunt.

14. 5: *censores, ut eam rem adiuvarent, ita in contione*

edixerunt: legem censui censendo dicturos esse, ut praeter commune omnium civium ius iurandum haec adiurarent:

Vocabulum *ita* de loco suo deturbatum reponendum est post verbum *censendo.*

16. 7 sqq. Rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur, quae publica vectigalia aut ultro tributa C. Claudius et Ti. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: *ab integro locarentur, e t ut omnibus redimendi et conducendi promiscue ius esset.*

Corrigendum puto: *ab integro locarentur i t a ut* e. q. s.

In eodem capite § 10 haec sunt: *postero die ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecravit* e. q. s.

Infinitivi *ciere* subiectum desiderari I. F. Gronovius quoque vidit, qui legere voluit *ciens*, atque sane tumultus uni P. Rutilio, tribuno plebis, debentur. In codice autem scriptum est: *tĩb. gracci*, quod compendium editores male interpretatos esse arbitror; credo enim Livium scripsisse:

postero die ingentes tumultus ciere t r i b u n u s. Gracchi primum cet. Similiter in huius capitis fine nomen Gracchi praenomine non addito bis occurrit.

18. 6 sqq. In eo est ut obsidionem oppidi Uscanae Perseus incipiat, *prius tamen quam vim admoveret missis qui temptarent nunc praefectorum p r a e s i d i i, nunc oppidanorum animos. erat autem ibi cum iuventute Illyriorum Romanum* ⟨*praesidium*⟩.

Ut cancelli indicant, voc. *praesidium* in codice deest et in ed. Bas. 1531 primum est repositum. At editores, qui ducem illum Basiliensem merito secuti sunt omnes, videant an non simul eliminandum fuerit *praesidi,* quod in versu superiore exaratum est. Mihi certe constat, vocabulum, cuius suus locus est post *Romanum*, abbreviato suffixo scriptum in locum alienum post *praefectorum* migravisse. Continuo sequuntur haec (§ 7):

postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus.

In hisce nescio an post *pacati* propter litterarum similitudinem voc. *l e g a t i* omissum sit.

Incolae tamen oppugnationem fortiter sustinebant, (§ 8) *quia spes erat neque hiemis vim diutius pati Macedones in aperto*

posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari.

An forte legendum est: *ut* <*ultra*> *posset morari?* Cf. XLIV 2 § 2: placuit non ultra morando in Thessalia tempus terere.

22. 9: *ibi consilio advocato cum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis praeparatis commeatibus, cum inopiam prius obsidentes quam obsessi sensuri essent,.... deterritus in Aperantiam castra movit.*

Inducatur praepositio *cum*, quae nunc ante voc. *infesto* legitur; coniunctionem *cum* in versu sequenti causam erroris fuisse suspicor. Principes scilicet infestum tempus anni neque ullos praeparatos commeatus tamquam argumenta afferunt propter quae non pugnandum sibi videatur.

Lib. XLIV.

1. 4: *inde consul ad Ambraciam egressus itinere terrestri petit Thessaliam; praetor superato Leucata Corinthium sinum invectus et Creusae relictis navibus terra et ipse per mediam Boeotiam — diei unius expedito iter est — Chalcidem ad classem contendit.*

Post *invectus* excidisse videtur: *est.*

In eodem capite inferius paulo (§ 5) haec sunt:

castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palaepharsalum habebat sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad iunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite.

Editores varie temptarunt corruptam scripturam *iunctam*: ed. Bas. 1531 *cunctam*, I. F. Gronovius *unicam*, Kreyssig *iustam*, Novák *intentam* scribendo, quamquam postea voc. *iunctam* deleri iussit, Zingerle denique <*in*>*iunctam* scripsit.

An forte: *ad arctam militarem disciplinam?* Cf. Plin. N. H. XVI. 4, ubi *arctae leges* pro legibus severis, duris est nec non Lucret. V. 1146: sponte sua cecidit sub leges arctaque iura.

5. 1: *progressis vixdum quattuor milia passuum nihil optabilius* *e s s e t* *quam redire qua venerant, si possent.*

Sic in codice exaratum est et apud editores multos legitur, alii vero cum ed. Bas. 1531 recensere maluere *optabilius e s s e*, quod Zingerle quoque praetulit.

Fortasse emendandum est: *optabilius v i s u m e s t.*

8. 4. Consul ab Dio ad Philan copias suas ducit, quae profectio famam haudquaquam secundam habuit. *Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem ut tunc tandem sentiret recuperanda esse, quae p r i u s culpa amissa forent.*

Alii locum ita corrigendum esse crediderunt ut *sua* vel *ipsius* ante *culpa* insererent, sed potius credo pro voc. *prius*, quod moleste abundat, reponendum esse id *ipsius*, neque scio an post *Dii* exciderit: *et.*

11. 3. Situs atque natura Cassandreae oppidi describitur. *eminet namque in altum lingua, in qua sita est, nec minus quam e l a t u s m a g n i t u d i n e Atho mons excurrit, obversa in regionem Magnesiae duobus inparibus promunturiis*, e. q. s.

Ita Zingerle cum Hartelio locum constituit, alii Kreyssigium secuti *inclutus magnitudine* scripserunt pro eo quod in codice est: *inaltusmagnitudine.*

Equidem sic locum restituendum esse puto:

nec minus quam e l a t u s m a g i s i n a l t i t u d i n e m Atho mons excurrit. Cf. Pomp. Mela II 2, 20: Athos mons est adeo elatus, ut....; ceterum non promunturio, ut alii, verum totus exstat, totoque longe dorso procedit in pelagus.

16. 10: *aedes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quae postea Sempronia appellata est.*

Moneo, voc. *i b i* post *basilicamque* excidisse. Cf. XXXIX. 44. 7: Cato atria duo Maenium et Titium in lautumiis et quattuor tabernas in publicum emit basilicamque i b i fecit, quae Porcia appellata est. Ceterum olim iam corrupta est scriptura, cum in codice legatur: *basilicamfaciendamque.*

18. 1: *Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum, praeterquam quodaliisvir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea sola, quae ad id bellum pertinerent, animo agitabat.*

Dedi id quod in codice invenitur *quodaliisvir*, quod alii aliter emendare studuerunt: Zingerle scripsit *quod ali<as agil>is vir.* Si magno coniecturarum numero meam quoque addere licet, proponere velim: *quod al<acer rebus in al>iis vir erat.*

20. 4. Legati, qui in Macedoniam missi erant ad res ibi inquirendas, Romam reversi et alia in senatu nuntiant et haec: *neque regem pugnandi potestatem facere nec nostris vim ad cogendum esse. hiemem etiam insuper rebus gerendis intervenisse. in otio militem ali nec plus quam sex <dierum> frumentum habere.*

Verba *in otio militem ali*, quae scriptura ed. Bas. 1531 est, proxime quidem accedunt ad lectionem in codice traditam *notiomilitialii*, sed tamen multos haud sine causa offenderunt. Madvig corrigere voluit: *<vix> in otio militem ali*, Hartel: *no<n sine nego>tio militem ali*, Harant: *noxia militi alia.* Tradita lectio quin corrupta sit nulla potest esse dubitatio. Milites ad otium desidiosum damnati erant propterea quod rex pugnandi potestatem non faciebat, quod ipsis vis ad cogendum deerat, quod hiems interim rebus gerendis intervenerat. Dubitandum igitur non est quin lectio *in otio* pro *notio*, quam codex praebet, vera sit ac genuina, qua de causa coniecturae Hartelii et Harantii repudiandae esse videntur. Quod autem Madvig *vix* ante *in otio* addidit, locum minime emendat: quod milites, ad otium inertiamque coacti, aluntur vel vix aluntur-id ex se intellegitur atque est frigida admodum ac supervacua mentio, pro qua gravius aliquid exspectaveris.

Legendum esse arbitror: *in otio militem<debilit>ari.*

Finis vocabuli *militem* cum per notam expressus esset, facile creditur scribam, copulatione litterarum *lit* repetita in errorem inductum, litteras *debilit* omisisse, quo facto postea *ari* in *alii* mutatum sit.

Paulo inferius (§ 7) iidem legati affirmant: *Eumenen classemque eius, tamquam vento adlatas naves, sine causa et venisse et abisse.*

Pro *naves* Rob. Titius coniecit *aves*: equidem pro *adlatas* potius *delatas* corrigendum esse credo.

25. 5. Eumenes animadverterat, Perseum ab ipso initio belli occasionem quaerere pacem cum Romanis componendi, quae cupiditas in dies cresceret, atque Romanos etiam a fine belli molestissimi non abhorrere. *hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare conciliandae gratia pacis cupiit.*

Ita Zingerle duce Hartelio scripsit pro eis quae in codice leguntur: *conciliandam gratiam magis cupit.*

Madvig dubitanter proposuit: *concilianda gratia magni*, Cobet: <*ad*> *conciliandam gratiam* [*magis*] *coepit.*

Videntur mihi omnes, hunc locum restituere conantes, non modo a lectione tradita nimium discessisse sed etiam rationem non habuisse Eumenis consilii. Quid enim facturus est? Animos utriusque partis perspexit iamque in re, quam fieri etiam sua sponte taedio validioris, metu infirmioris credebat posse, in ea suam operam venditare vult — utri partium? Id neque e lectione tradita neque ex coniecturis propositis patet, sed ex eis quae sequuntur comperimus, Eumenem cum Perseo uno agere, quod ita ibi infertur quasi satis superque edocti simus, eum decrevisse operam suam venditare Perseo, non Romanis.

Quae cum ita sint, omnino tuendum esse censeo *magis,* quod Hartel et Zingerle in *pacis*, Madvig in *magni* mutare, Cobet delere voluit, atque sic locum refingo:

> *in eo suam operam venditare* <*re*>*conciliandam gratiam magis* <*cupienti*> *coepit.*

Perseus autem erat, qui magis quam Romani pacem cupiebat.

27. 1. Multitudo XX milium Gallorum in Paeonia comparuit, quae auxilia regulus eorum Perseo aduersus Romanos offert certo auri pretio. Perseus advocato consilio, cum, quid omnes suasuri essent, appareret, ipse pecuniae quam regni melior custos institit de perfidia et feritate Gallorum disserere: periculosum esse tantum multitudinem in Macedoniam accipere,

atque decernit, quinque milia equitum satis esse, quibus et uti ad bellum possent et quorum multitudinem ipsi non timeant. *Apparebat ibi omnibus, mercedem eum timere nec quicquam aliud; sed cum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret quinque milium equitum opera tantum uti regem, non tenere multitudinem aliam.*

Verba *sed cum suadere consulenti nemo auderet* accuratius velim consideres. An verisimile est Livium tradidisse, neminem regi consulenti suadere ausum esse, ita ut ne uno quidem verbo causam verecundiae eorum significaret? Id non me primum offendit, nam Madvig corrigendum esse censuit: ⟨*non*⟩ *consulenti*, sed Weissenborn iure observat, regem consilium non advocaturum fuisse, nisi speciem saltem praebere voluisset, se decernere secundum eorum sententiam. Neque id quod Hartel proposuit, ut post *suadere* adderetur: *e re*, scrupulum evellit. Iam in archetypo locus ambigue exaratus esse videtur, quoniam in codice est *consulent*, quod ed. Bas. 1531 in *cōsulenti* primus emendavit. Legendum esse credo:

sed cum suadere ⟨*de re consulta*⟩ *consulenti nemo auderet*, h. e. sed cum ex advocatis nemo suadere auderet, cum rex de re, quae consulta sive decreta iam esset, rogaret eorum sententias, e. q. s.

Manifestum est quid librario acciderit: cum verbum *suadere* posuisset, oculus eius aberravit a voc. *consulta*, quod in exemplari erat, ad sequens voc. *consulenti*, unde omisit vocabula *de re consulta*, quorum priora (*de re*) ultimis litteris verbi *suadere* similia sunt.

(Continuabuntur).

AD T. LIVII LIB. XLIII—XLV NOTULAE.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

(Continuantur e pag. 336.)

T. Livi ab urbe condita. Ed. A. Zingerle. Editio maior. Vindobonae 1902—1908.

29. 2. Forte III quinqueremes Romanorum, XL lembi Macedonum, V quinqueremes Eumenis regis uno eodemque tempore Delum venerant, ita ut amici hostesque simul in insula versarentur, *sanctitas templi insulaeque inviolatos praestabat omnes. itaque permixti Romanique et Macedones et Eumenis navales socii in templo, indutias religione loci praebente, versabantur.*

Weissenborn ad locum ascripsit, quod codex voculam *et* ante verba *in templo* exhiberet, tota etiam insula sacrosancta esset, praeterea cuncti homines in templo vix ac ne vix quidem versari potuissent, necesse esse aliquid excidisse quale est: *socii* 〈*et in insula*〉 *et in templo* vel cum Madvigio: *socii* 〈*et in urbe*〉 *et in templo;* neutrum tamen additamentum recepit, sed verbis *et in templo* asteriscos praefixit. Zingerle cum ed. Bas. 1531 voculam *et* omisit, quod merum est arbitrium: nempe ante omnia rogandum est, ubi librarius noster illud *et* ante *in templo* invenerit vel se invenisse putarit. Ad quam quaestionem hoc habeo quod respondeam: in exemplari eius non exaratum erat *et,* verum *velut,* non plene videlicet scriptum, sed significatum una littera *l* cum lineola transversa: hanc autem notam pro *et* esse putabat, quae etiamnunc in usu est. Ecce origo voculae *et* non intellectae atque immerito reiectae.

Unde autem factum est ut nemo id prius perspexerit?

Eo quod in versu superiore mentio iniecta est templi Delii (*sanctitas templi insulaeque*), apud editores nulla dubitatio fuit quin nostro quoque loco verba *in templo* ad idem templum pertinerent. At nihil minus verum est atque ex Weissenbornii annotatione abunde patet, quam absurda sit ista interpretatio. Vocabulum *templum* h. l. significat „asylum", quae notio est etiam Liv. II, 1 § 4: „Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi.... agitari coepta esset tribuniciis procellis?" Emendandum igitur est: *velut in templo — versabantur*, id quod verba *indutias religione loci praebente* optime illustrant.

31. 1. *Deinceps et urbes regionis eius idem faciebant, adiuvante inclinationem animorum clementia <in> omnis et iustitia praetoris Romani.*

Ita nunc fere editur cum ed. Bas. 1531. Equidem non *in* ante *omnis* inserendum credo, sed *omnis* in locum suum revocandum, unde per errorem in versum inferiorem migravit: est enim is post *eius* vel post *faciebant.*

36. 8. L. Aemilius Paulus proxime hostium castra advenit, sed ei destinatum est in animo, milites, aestu sitique et longo itinere exhaustos, eo ipso die poelio non obiicere. Ipsi tamen tanto pugnandi ardore fervent ut duci non minus esset negotii suos fallere quam hostes. Quid igitur facit? Instruit copias suas atque aciem se commissurum simulat. Deinde increscente aestu cum lassitudine magis magisque deficiunt et alacritas studiumque pugnandi decrevit, tum iam aperte imperat ut castra metarentur et impedimenta constituerent — gaudent ipsi milites quod proelium dilatum est:

> *legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, omnes adprobantes, cum pugnaturum consulem credebant — neque enim ne his quidem cunctationem aperuerat suam —; tunc mutatione consilii subita cum alii silerent, Nasica unus* e. q. s.

Num de ulla cunctatione apud imperatorem Romanum sermo esse potest? Immo, inde ab initio ei constiterat, eo die proelium non facere (§ 2 *statuit sic adfectos recenti atque*

integro hosti non obicere), sed metu seditionis ductus primum se ita facturum simulaverat, deinde vero, cum ipsi milites condicionem suam miserrimam persensissent, id fieri iussit quod numquam non deliberatum ei fuerat, sc. castra metiri et impedimenta constituere. Nonne igitur revocanda est vera lectio:

neque enim ne his quidem c o g i tationem aperuerat suam,

h. e. neque enim ne his quidem c o n s i l i u m aperuerat suam?

Alibi quoque Livius vocabulo hac notione usus est: minor cogitatio intervenit maiori. Cf. etiam Sueton.: vix a tam praecipite cogitatione revocatus, Tac.: ipse maestus et magnae cogitationis manifestus.

38. 6. Aemilius Paulus legatis tribunisque suis rationem reddit dilatae pugnae: Primum, ait, certum habeo neminem vestrum nec ante ignorasse, quantum numero hostes nos praestent, et hesterno die, explicatam intuentes aciem, animadvertisse.

ex hac nostra paucitate q u a r t a pars militum praesidio inpedimentis r e l i c t a erat; nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. sed fuerimus omnes: cet.

Duo menda huic loco inhaerent, quorum unum Roobol l. l. p. 64 sq. correxit: de hoc autem pauca primum dicenda sunt.

Ex hac nostra paucitate, Aemilius ait, q u a r t a pars militum praesidio inpedimentis relicta erat. Weissenborn ad verba *quarta pars* annotavit: „Dieses scheint also gewöhnlich geschehen zu sein", sed iure Roobol observat, nusquam id traditum esse neque affirmari posse, cum quot copiae ad impedimenta tutanda relinquantur, id in exercitus magnitudine positum fuerit, atque pro *quarta* emendavit *quanta*, monens idem vitium a librariis commissum esse Lib. XLV 2, 4 iamque ab ed. Bas. 1531 correctum.

Aemilius igitur pridie copias suas proelio impares iudicarat; simulaverat tamen, eorum pugnandi ardore perterrefactus, se facturum esse pugnam; deinde vero, cum ipsi milites quassatam suam condicionem persensissent, dilato proelio castra muniri, impedimenta constitui iusserat. Postea autem loquitur ita fere: Hostes copiarum numero nos iam superabant et ex

hac nostra paucitate quanta pars militum praesidio impedimentis relicta erat! Ita in codice scriptum est *relicta erat*, sed impedimenta nondum congesta in tutoque erant. Cf. C. 36, 7: „inperat metarentur frontem castrorum et inpedimenta constituerent" atque ea quae loco nostro insuper leguntur: „nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis". Quibus omnibus consideratis Livium scripsisse suspicor:

ex hac nostra paucitate quanta pars militum praesidio inpedimentis relinquenda erat.

39. 8: *quid autem est nobis optatius quam ut, quorum castra praealta fluminis ripa tuta, vallo insuper saepta <ac> crebris turribus oppugnare adorti sumus, eos... adoriamur?*

Ita Zingerle locum recensuit inserendo *ac* cum ed. Bas. 1531 ante voc. *crebris*. Novák coniecit: *saepta*, *crebris turribus <instructa>* vel *<munita> oppugnare*. At nihil deesse videbis, si verba *crebris turribus*, quae nunc per errorem in versum inferiorem migrarunt, supra post voc. *castra* reposueris: castra crebris turribus praealta, fluminis ripa tuta, vallo insuper saepta.

40. 4: *flumen erat haud magnum propius hostium castra, ex quo et Macedones et Romani aquabantur praesidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent.*

In verbis *ex utraque ripa* praepositionem *ex* inducendam esse puto tamquam male repetitam e vocabulis supra quae scripta sunt *ex quo*.

41. 8, ubi de Macedonum phalange sermo est, haec sunt: si carptim adgrediendo circumagere inmobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusa strue inplicantur; si vero aut ab latere aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinae modo turbantur, *sicut tum adversus catervatim incurrentes Romanos, et interrupta multifariam acie, obviam ire cogebantur; et Romani, quacumque data intervalla essent, insinuabant ordines suos.*

Delendum est *et* post voc. *Romanos*, quod nescio an e sq. *et Romani* ortum sit.

Lib. XLV.

16. 2: *censuere patres... Macedoniam Illyricumque eosdem, L. Paulum et L. Anicium, obtinere, donec de sententia legatorum res et bello turbatas et in statum alium ex regno formandas conposuissent..*

Pro *res* emendandum videtur: *regiones.*

Ibid. 5: *Anagniae terra pluerat et Lanuvi fax in caelo visa erat; et Calatiae in publico agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat ex foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manasse.*

Verba *in publico agro*, quae post *Calatiae*, ubi nunc leguntur, sanam interpretationem non admittunt, fortasse transponenda sunt in versum superiorem post nomen *Anagniae.*

20. 2. Attalus, in senatum introductus, mandatis suis expositis, *petiit ut legatos mitteret ad eos* (Gallos sc.), *quorum auctoritate ab armis avocarentur.*

Pro *mttteret* Roobol numerum pluralem requirit: videat tamen ne post *legatos* exciderit: *senatus.*

22. 5. Rhodiorum legati in senatu crimina civitatis suae purgare conantur. In oratione autem eorum et alia sunt et haec: *certe eidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia iusta sint, prae vobis fertis, nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod num<quam>sine causa suscipiatis, gloriamini.*

In codice quod est *quodnumsine* Wesenberg addendo *quam* correxit, quod Zingerleo probavit, alii praetulerunt emendationem, quae in ed. Bas. 1531 invenitur: *quod non sine.*

Nonne *num* potius pro: *nullum* positum fuisse putandum est?

24. 9. In eadem oratione haec leguntur: *Philippum, Antiochum, Persea tamquam tris sententias ponite: duae nos absolvunt, una dubia est; ut gravior sit, illi de nobis<si> iudicarent, damnati essemus.*

Ita Zingerle cum H. I. Muellero locum constituendum existimavit mutata una interpunctione ed. Bas. 1531: *una dubia est, ut gravior sit. illi de nobis <si> iudicarent.* In codice haec scripta sunt: *unaaut dubiaestutgraviorsitille denobisiudicarent.* Multis coniecturis, quas enumerare longum est, addere liceat meam: *una autem dubia est an gravior sit: illi de nobis<si>iudicarent* e. q. s.

37. 8. M. Servilius adversus Ser. Galbam verba faciens pro L. Pauli triumpho et alia dicit et haec: *duas mihi aliquis contiones parumper faciat, unam militum Macedonicorum, puram alteram et integrioris iudicii a favore et odio, universi populi Romani; apud contionem togatam et urbanam prius reus agatur. quid apud Quirites Romanos, Ser. Galba, diceres?*

In codice exaratum est: *integrioris iudicii et a favore* cet. Male Zingerle H. I. Muellero obsecutus est transponi iubenti *et* ante *integrioris*. Voc. *puram* traiciendum est post *odio* atque scribendum: *alteram integrioris iudicii et a favore et odio puram.*

In eis quae continuo sequuntur: *illa enim tibi tota abscisa oratio esset „in statione severius et intentius stetisti"* e. q. s. pro *severius* emendandum est: *serius.*

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER.

(Continuantur ex pag. 36).

XI—XIII RESCRIPTA.

XI.

AD INTERDICTUM „NE VIS FIAT AEDIFICANTI".

CONSPECTUS. **1.** Quum desideratur, ut missa fiat operis novi nuntiatio, non utique remittitur (opinio Donelli). **2.** Non utique cautio exigitur (op. Burckhardi). **3.** Non a magistratu cognoscitur tota causa (op. Cuiacii). **4.** Non a magistratu cognoscitur pro portione (op. Adolphi Stölzel). **5.** Non a magistratu cognoscitur summatim (op. Hessii). **6.** Revera dabitur interdictum de opere faciendo. **7.** Cuius forma generalis „ne vis fiat aedificanti." **8.** Specialia interdicta cur desiderata sint. **9.** In interdicto generali quo sensu iubeat Iulianus actorem defensoris partibus fungi. **10.** Remittitur nuntiatio ob rem adversus interdictum non defensam.

1. Potest is, cui opus novum nuntiatum est, *ad praetorem ven(ire) et desider(are), ut missa fiat nuntiatio* [1]), potest quoque amicus vel procurator *remissionem absentis nomine desidera(re)* [2]). Quodsi tunc simul offertur satisdatio repromissiove opus restitui, quando iudicetur non iure factum esse, sine dubio nuntiationem praetor remittit, adeo ut ne expectetur quidem decretum eius [3]). Quae vero partes sint praetoris, si

1) L. 5 § 17 D. 39. 1.
2) L. 5 § 19 D. 39. 1.
3) L. 5 § 17 D. 39. 1.

nec repromissio offertur nec, ubi requiritur [1]), satisdatio, alii aliter definiunt. Placuit olim Donello [2]), praetorem omnimodo remittere nuntiationem; quod quam sit improbabile, tribus verbis demonstravit Stölzel [3]): nullum vel certe lusorium et inane futurum esse *beneficium praetoris* [4]), quod nuntiationem sequitur, nuntiatio si in ius venienti remittatur omnimodo; sive enim est remissio decretum [5]) purum, quod placebat Cuiacio [6]), sive *sub condicione* consistendi et vincendi, id est, litis formula quaedam, quod èt Donello placebat [7]) èt hodie magis placere video [8]), illud utique constat remissione aboleri *beneficium praetoris* [9]), ne vel *iure* opus fiat [10]). Post remissionem enim aedificare licet ei, qui alioquin *ius aedificandi habet* [11]). Ergo, si praetor aditus omnimodo remittit, quum id valeat nuntiatio, quod valet *iussu(s) praetoris* [12]), fiet, ut ipse *imperium (suum)* [13]) convellat absque ratione permittendo, quod haud sine ratione vetuerat. Est igitur haec sententia prorsus abicienda nec verbis Ulpiani insistendum, ubi scribit, satisdanti

---

1) Requiritur satisdatio, ubi pro alio quis caveat vel pro se, si *ad privatum, (non) ad publicum ius* ea nuntiatio pertineat (l. 1 § 6 D. 46. 5; l. 5 § 19, l. 8 § 3, l. 20 § 13 D. 39. 1). Procuratori satisdatur (l. 3 D. 46. 5; l. 1 § 4 D. 36. 3; l. 3 § 2 D. 36. 4; cf. tamen l. 8 § 3 D. 39. 1). Satisdatur propria cautione, nisi quis damni infecti causa nuntiaverit (l. 1 § 17 D. 39. 1); tunc enim ea cautio exigitur, quae de damno infecto loquitur.

2) Comment. XV 46 § 18 *(semper remittitur).*

3) *Die Lehre von der* operis novi nuntiatio (1865) p. 274/6. Cf. Burckhard, *die* operis novi nuntiatio (1871) p. 285.

4) Cf. l. 13 § 2 D. 39. 1.

5) Decretum esse non dubitatur propter l. 1 pr. D. 43. 25. Me magis movet *qu(od) in ea re praetoris imperium vers(a)tur* (l. 7 § 14 D. 2. 14; l. 1 § 10 D. 39. 1). Ceterum l. 13 § 2 D. 39. 1 *remissio* non est decretum sed postulatio („*Remissionsverfahren*").

6) Paratitl. D. 43. 25 (Paris. I 872 B); ad l. 1 pr. D. 39. 1 (X 924 B); ad l. 18 D. 39. 1 (IV (Quaest.) 96 D: *remissio est nuntiationis abolitio*). Hoc probat Stölzel, op. cit. p. 193 (§ 31): „*die Remission hebt jede Wirkung der* operis novi nuntiatio *auf*".

7) *Sub condicione (remittitur), quatenus scilicet is, cui nuntiatum est, aedificandi ius habet.* Eundum igitur est ad arbitrum quasi ex interdicto. Hanc quoque Donelli sententiam Stölzel (op. cit. p. 178) probat vel certe non improbat.

8) Contra ibimus capite sequenti (XII).

9) L. 13 § 2 D. 39. 1.

10) L. 1 pr. D. 39. 1.

11) L. 8 § 4 D. 39. 1.

12) L. 1 § 10 D. 39. 1.

13) Cf. l. 7 § 14 D. 2. 14.

repromittentive remitti *vexationem ad praetorem veniendi* [1]), quasi tantum valeat praetoris conventio, quantum satisdatio repromissiove. **2.** Longe distat a Donelli sententia ea, quam tuetur Burckhard [2]), cui videtur praetor numquam remittere, nisi satisdetur, quod cupit obtinere adhibita quum l. 8 § 2 D. 39. 1:

si, cum possem te iure (meo) prohibere, nuntiavero.....
non alias aedificandi ius habebis, quam si satisdederis [3]),

tum l. 7 § 2 D. 43. 24:

.....remissione.....facta.....licere.....debet aedificare
ei qui satisdederit [4]).

Nisi hic quoque verba potius captare videtur. Nam priore fragmento [5]) magis indicatur repromissionem non sufficere, quam cautionem omnino exigi [6]); altero [7]) remissio *facta* dicitur pro facienda [8]), sicut aliquoties *condemnatus* pro condemnando [9]). Constat quidem, satisdatione oblata remitti nuntiationem, sed, alias quoque remitti, docent quum Ulpianus [10]) tum Paulus [11]) ad edictum. Ulpianus:

edicto expressum est, ne post operis novi nuntiationem quidquam operis fiat, antequam
vel nuntiatio missa fiat
vel.....satisdatio de opere restituendo fuerit interposita.

Paulus:

sciendum est, facta operis novi nuntiatione, cui nuntiatum est, abstinere oportere, donec
caveat vel donec
remissio nuntiationis fiat.

---

1) L. 5 § 17 D. 39. 1.

2) *Die* operis novi nuntiatio (1871) p. 5, p. 337—349. Tulit paulisper adsensum Ottonis Lenel (*das* edictum (1883) p. 388 not. 7).

3) Etiamsi maxime remota nuntiatione ius aedificandi haberes.

4) *Si* alioquin *ius aedificandi habet* (l. 8 § 4 D. 39. 1).

5) L. 8 § 2 D. 39. 1.

6) Cf. l. 8 cit. (D. 39. 1) § 3.

7) L. 7 § 2 D. 43. 24.

8) Cf. Stölzel, *die Lehre von der* op. nov. nunt. p. 195: *„auch die Wirkung der Cautionsleistung (kann man) als* remissio *bezeichnen*". Est autem cautionis effectus, ut remittendum sit.

9) Exempla dedimus cap. LXXIX.

10) L. 20 § 1 D. 39. 1.

11) L. 8 § 4 D. 39. 1.

3. Ergo nec remittitur omnimodo [1]) et potest remitti, licet cautum non sit [2]). Dicemusne igitur magno cum Cuiacio [3]), ubi ad praetorem ventum sit, ibi causam cognosci, deinde nuntiationem missam fieri, si constiterit aedificandi ius esse? At iure quidem Iustiniano [4]) *causam dirimere* magistratus iubetur atque sic remittere, verum, iure genuino causa incognita remitti, ex hoc apparet, quod interdictum ex operis novi nuntiatione non tenet, *(si) in ea causa (nuntiatio) esset, ut remitti deberet* [5]). Atqui, si causa cognita praetor remitteret, iudex ex interdicto eodem modo, si esset ius faciendi, absolveret; novimus autem ex interdicto condemnari, *etsi* quis *ius faciendi hab(ea)t* [6]). Quia igitur causa incognita remittitur, idcirco auctore Paulo [7]) non omnino, sed, *si ius aedificandi habet* is, cui nuntiatum erat, *recte* post remissionem *aedificabit* [8]). **4.** Ergo, ne magistratus *causam dirimat* neve is omnimodo remittat, invenit hanc Stölzel rationem: apud praetorem quaeri [9]) de iure prohibendi, quod competat nuntiatori, salvo iure faciendi, quod huic opponere possit adversarius [10]), velut altius non tollendi servituti ius altius tollendi; proinde, si nullum appareat ius prohibendi nuntiationem remitti [11]), sin

---

1) Ne quis provocet in contrarium ad l. 5 § 18 D. 39. 1, observetur, ibi tunc *omnimodo remit(ti)* scriptum esse, *(si) qui procuratorio nomine nuntiaverit* etc., ergo non omnimodo.

2) Opponit Burckhard (op. cit. p. 345 not. 99): „*dass hier unter* satisdatio *die aussergerichtliche Cautionsleistung verstanden ist*", nec dicit, cur plus valeat satisdatio extra ius quam in iure interposita.

3) Ad l. 1 pr. D. 39. 1 (Paris. X 924 B, 925 B, 927 B); ad l. 8 § 2 D. 39. 1 (V 694 B); ad l. 13 pr. D. 39. 1 (VI (Jul.) 314 D); ad l. 18 D. 39. 1 (IV (Quaest.) 96 D).

4) C. 14 (1) C. 8. 10 (11).

5) L. 20 pr. D. 39. 1.

6) L. 20 § 1 D. 39. 1.

7) L. 8 § 4 D. 39. 1.

8) Cf. Burckhard, op. cit. p. 283.

9) Valde quidem sibi contradicit Stölzel, quum scribat (p. 169 sq.), apud praetorem quaeri per interdictum. Quod notavit etiam Burckhard, op. cit. p. 289.

10) Eodem modo in interdicto *quod vi aut clam* non obstare putat ius faciendi (l. 1 § 2 D. 43. 24), attamen docendum esse de iure prohibendi (p. 381, p. 414), cui sententiae adstipulatur Windscheid (1891) § 465. 3. In interdicto, quod nuntiatori competit, uterque diversum probat (Stölzel, p. 168, 227, 233; Windscheid (1891) § 466. 2), qua de re dicetur ad cap. XIII (infra lineam).

11) Op. cit. p. 169 sq., 194, 352: „*die Remission wird erkannt, (wenn der) Gegner den Beweis eines* ius prohibendi *nicht führt*".

appareat ius prohibendi, licet contrario faciendi iure pensatum dicatur, tamen denegari nuntiationis remissionem [1]). Obstat huic quoque sententiae auctoritas Pauli [2]), quam quidem pro se adducit Stölzel [3]): post remissionem eum, cui nuntiatum esset, *si ius aedificandi habe(a)t, recte aedifica(turum)*, quia, si constat ius prohibendi nullum esse, qua de re, ut remittatur, constare oportere Stölzel autumat, omnino recte aedificabitur neque ullum inquiretur ius aedificandi [4]), quum praesertim *operis novi nuntiatione possessorem* adversarium *f(e)c(eri)mus* [5]). **5.** Alio modo Hesse [6]) efficere studet, ne vel causa cognita remittat praetor vel omnimodo, qui tunc citra satisdationem repromissionemve praetorem remittere docet, quum summatim cognoscenti de iure suo non probet nuntiator. Quam rationem hoc argumento impugnat Stölzel [7]), quod iure Romano numquam summatim cognoscatur, quam opinionem, antequam ei nasceretur, iam refellerat Savigny [8]). **6.** Errat nihilominus Hesse, si quidem constat iure genuino, quum remissio postuletur, si contradicatur, litigatores ad iudicem mitti, is ut *causam dirimat*, sicut novo iure [9]) magistratus, variis ex interdictis [10]) *de opere faciendo* [11]). Veluti, si quis sepulcrum aedificet propius sexaginta pedes aedes vicini, quod fieri vetat lex Decemviralis, deinde huic opus novum vicinus nuntiet [12]), ille aut neget intra legitimum spatium aedificari aut dicat eodem mor-

---

1) Op. cit. p. 27, 197 sq., 295.

2) L. 8 § 4 D. 39. 1.

3) Op. cit. p. 199.

4) Adnotat Stölzel: *„die Zufügung dieser Bedingung* (si ius aedificandi habet) *zeigt, dass.... die* remissio *den Entscheid über das* ius aedificandi *offen lässt"*. Ergo dat praeiudicatum non esse iuri prohibendi, nam, si constaret ius prohibendi non esse, constaret esse ius aedificandi.

5) L. 1 § 6, l. 5 § 10 D. 39. 1 (cf. tamen l. 7 § 2 D. 43. 24).

6) *Einspruchsrecht* (1866) p. 131 sqq.; p. 135 sqq. Eodem rem deducit Biondi, *Bull. dell'istit. di dir. rom.* XXIX (1916) p. 238.

7) Op cit. p. 274 (adnot.), quo remittit Burckhard p. 278[46].

8) *Verm. Schr.* II p. 242—253.

9) C. 14 (1) C. 8. 10 (11).

10) Hactenus verum vidit Stölzel p. 169 sqq. (licet sibi contradicat), sed errat, quum putet remissionem ipsam esse interdicti dationem. Quod sequenti capite (XII) demonstrabimus. Reddit praetor interdictum; quodsi id non accipitur, tunc nuntiationem remittit.

11) L. 1 § 38 D. 43. 20.

12) L. 3 pr. D. 11. 8.

tuum antea illatum adversario sciente[1]) interdicto certabunt[2]):

„*quo illi ius est invito te mortuum inferre, quominus illi in eo loco sepulchrum sine dolo malo aedificare liceat, vim fieri*[3]) *veto*".

Item, si quis post satisdationem nuntiationem patitur — *n(eque) enim permittitur iterum nuntiare, quamdiu stipulatio ex operis novi nuntiatione tene(a)t*[4]), *licere enim debet aedificare ei qui satisdederit*[5]), quia *vice nuntiationis missae satisdatio de opere restituendo interpo(nitur)*[6]) — si cui igitur post satisdationem nuntiatum erit, habebit interdictum[7]):

„*quem in locum nuntiatum est,.... si de ea re satisdatum est,.... quominus illi in eo loco opus facere liceat, vim fieri veto*".

Huic simile interdictum reddi post remissionem, probabiliter coniecit Cuiacius[8]), quam coniecturam non pretiosa ratione impugnat Stölzel[9]). Certius est ei, qui in flumine publico ripave fluminis opus faciat, adversus nuntiantem[10]) propositum esse interdictum[11]):

---

1) L. 3 § 1 D. 11. 8.

2) L. 1 § 5 D. 11. 8. Alibi quidem (l. 3 § 8 D. 43. 21) docet Ulpianus, quum detur interdictum, *posse contemni operis novi nuntiationem*, quo pugnat mecum Martin, *Études d'hist. jurid. pour Girard* (1912) p. 161. Atqui, si hoc verum esset, posset omnis possessor nuntiationem contemnere. Vid. quoque p. 368 (A.).

3) Qui *vim fieri* vetat, is operis quoque novi nuntiationem cohibet (l. 3 § 8 D. 43. 21). Est enim *nuntiatio* species ex genere *prohibitionum* (l. 1 pr. D. 39. 1; l. 7 § 2 D. 43. 24), *prohibere* autem et *vim facere* prorsus idem est (l. 3 § 1 D. 43. 24; l. 11 D. 43. 16). Quocirca, licet ita caveri iubeat Africanus (l. 15 D. 39. 1), tamen ex abundanti cavet *opus novum se non nuntiaturum*, qui cavit *aedificanti vim (se non) facturum*.

4) L. 13 § 1 D. 39. 1.

5) L. 7 § 2 D. 43. 24.

6) L. 20 § 1 D. 39. 1.

7) L. 20 § 9 D. 39. 1.

8) Ad l. 1 pr. D. 39. 1 (Paris. X 924 D, 925 C, 927 A); ad l. 6 D. 39. 1 (VI (Iul.) 314 A); ad l. 20 § 9 D. 39. 1 (X 952/3); Paratitl. D. 43. 25 (I 872 B).

9) Op. cit. p. 177: „*ungeachtet geschehener Remission dem Nuntiaten ein Schutzmittel zugestehen, wodurch er sich einstweilen als Besitzer der Baubefugniss schützen könnte, heisst das ganze Wesen der Remission missverstehen*". Quid ita? Quia putat remitti, postquam constiterit ius nuntiandi non esse (cf. ibid. p. 194 sq.). Quod argumentum obtinebit quidem adversus Cuiacium, non vero adversus nos.

10) Burckhard, op. cit. p. 419: „*nur.... gegen.... factische Störungen*".

11) L. 1 pr. D. 43. 15.

„*quo minus illi in flumine publico ripave eius opus facere.... liceat, dum ne ob id navigatio deterior fiat,.... vim fieri veto*".

Ei vero, qui in via publica operatur [1]):

„*quo minus illi viam publicam..... aperire reficere liceat, dum ne ea via..... deteri(or) fiat, vim fieri veto.*"

Sin quis praeterea in loco publico aedificat, quia huius rei concessio impetranda est lege [2]) vel senatusconsulto edictove decretove principis [3]), concessione autem ita utendum, *ut sine iniuria cuiusquam fiat* [4]), tale concipiendum est interdictum:

„*quod lege senatus(ve)consulto edicto decretove principum (in loco publico facere inve eum locum immittere illi) concessum est (dum ne quid ex ea re tibi damnum detur, quo minus ita faciat immittat) vim fieri veto* [5]).

Similia proponuntur interdicta servitutem veluti possidentibus de itinere actuque reficiendo [6]), de rivis reficiendis purgandis [7]), de fonte reficiendo purgando [8]), et item ei, in cuius aedes cloaca pertinet, de cloaca purganda reficienda [9]). **7.** Ceteris omnibus [10]), qui non iure prohibentur, generali prospicitur interdicto „*ne vis fiat aedificanti*", cuius mentio fit apud Paulum [11]):

si procuratori opus novum nuntiatum sit isque interdicto utatur „*ne ei vis fiat aedificanti*".

Cuius interdicti forma fuisse videtur:

(ubi illi ius est invito te aedificare) quominus (illi in

---

1) L. 1 pr. D. 43. 11.

2) *municipal(i)* (l. 3 § 4 D. 43. 24).

3) L. 2 pr. D. 43. 8. 4) L. 2 § 10, § 16 D. 43. 8.

5) Hoc interdictum compilatores abiecerunt quidem, sed ita ut principium eius interdicto „*ne quid in loco publico*" per articulum *praeterquam* applicarent pronomine mutato. Quod interdictum eiusmodi exceptionem nullam habuit (l. 2 § 10, § 16 D. 43. 8).

6) L. 3 § 11 D. 43. 19. 7) L. 1 pr. D. 43. 21.

8) L. 1 § 6 D. 43. 22. 9) L. 1 pr. D. 43. 23.

10) Nisi speciale interdictum *de opere faciendo* ei ostenditur, cui ex castello aquam ducendi ius fuerit l. 1 § 38 D. 43. 20.

11) L. 45 § 2 D. 3. 3.

eo loco sine dolo malo) aedificare liceat, vim fieri veto.

Eius altera mentio, sub interpolatione [1]) delitescit apud Ulpianum [2]):

si procurator autem opus novum mihi nuntiaverit [et satis acceperit], *deinde interdicto adversus eum utar „ne vim mihi faciat, quo minus aedificem", ex interdicto eum oportet iudicatum solvi satisdare, quia partes sustinet defensoris: et si satisdationem non dabit, summovendus erit ab executione operis novi* etc.

Haec hucusque intellecta sunt perperam de speciali interdicto, quod proponitur post interpositam operis restituendi satisdationem. Etenim post eam satisdationem, quia licere debet aedificare ei qui satisdederit [3]), iam nulla superest *executio operis novi* [4]), id est, actio ex nuntiatione [5]); porro ab eo quod non est, submoveri non potest. Quum igitur scribat *submovendum* esse procuratorem *ab exsecutione operis novi* et submovendum sub condicione (*si satisdationem non dabit*), satis indicat Ulpianus ex nuntiatione cautum non fuisse. Pertinet igitur fragmentum, quod exscripsimus ad generale interdictum *„ne vis fiat aedificanti"*, quod intenditur ab eo, qui aedificandi ius competere sibi adversus nuntiatorem contendit. Cuius interdicti natura Ulpiano nihil habere novi, Iuliano autem peculiaris visa est. **8.** Sed antequam ad eam disputationem venimus, causa inquirenda est, cur variis interdictis adversus iniustam nuntiationem opus sit, nec generale sufficiat. Ratio

1) Olim putabam scripturae vitium esse (*acceperit* pro *accepero*), ut rescripsit Mommsen l. 12 § 2 D. 7. 1 pro *locavero: locaverit.*

2) L. 5 § 20, l. 7 pr. D. 39. 1.

3) L. 7 § 2 D. 43. 24.

4) Post remissionem superesse exsecutionem, doctorum est opinio, quam refellemus sequenti capite (XII).

5) Actio ex nuntiatione, quam appellat etiam Paulus (l. 19 D. 39. 1) *exsecutione(m) operis novi*, Iulianus (l. 5 pr. D. 39. 1) *operis novi nuntiationis exsecutionem*, interdictum est, quod proponitur l. 20 pr. D. 39. 1, quod hodie appellatur *demolitorium*, aut interdictum *quod vi aut clam;* tenetur enim *duobus interdictis*, qui adversus nuntiationem quid molitur (l. 7 § 2 D. 43. 24). Stephanus autem, quod miror, non aliam operis novi exsecutionem agnoscit quam per interdictum *quod vi aut clam* (sch. 32 ad Bas 11. 1. 7; cf. sch. 1 ad Bas. 42. 3. 46).

igitur haec est, quod generale interdictum in ius concipi necesse fuit, itaque inutile est servitutis veluti possessionem defendenti quive satisdederit quive remissionem impetraverit, ut qui non iure sed edicto practoris potestatem nacti sint [1]); licet autem in ius conceptum sit, adhuc inutile est generale interdictum ei qui ius sepulchri habet, quod iure civili nullum est. Etenim dominus quidem in loco puro proprietatis iure sepulcrum aedificat, sed proprietatis ius amitti certum est, postquam illatus sit mortuus, loco religioso facto [2]). Posthac, si velit aedificare vel reficere is, ad quem sepulcrum pertinet, *civilem .... actionem de faciendo*, id est, confessoriam actionem [3]), aeque *habe(bit)*, atque is, qui in litore maris aedificare velit [4]). Sed huic quidem non erat adversus nuntiationem prospiciendum [5]), erat ei, qui in publico aedificaret. Recte igitur et ex ordine specialia interdicta praetor proposuit, sed omisit speciale interdictum de eo qui, quum ad ius publicum pertineret nuntiatio, repromiserit tantum. Qua re efficitur, ut repromittens edicto satisfecerit, neque tamen ei aedificare tuto liceat. Quod iustum videtur Ulpiano [6]): *neque enim permittendum fui(sse) in publico aedificare, priusquam appareat, quo iure quis aedificet.* Ergo, si hoc verum est, non debuerat praetor repromissionem exigere sed satisdationem ex tali causa reprobare.

9. Generalis interdicti „*ne vis fiat aedificanti*" naturam diximus Iuliano peculiarem visam esse. Nam Iuliano si fides, actor in hoc iudicio *defensoris partes sustine(t)*, proinde, *si procuratori opus novum nuntiatum sit isque interdicto utatur „ne vis fiat aedificanti".....n(on) compelli(tur) cavere*

---

1) Idem valet de eo, cuius in aedes cloaca pertinet.

2) Sepulcri nemo dominus est: l. 13 § 5 D. 43. 24; c. 4 C. 3. 44.

3) Domino competere confessoriam directis verbis demonstrat Africanus l. 26 pr. D. 44. 2 (cf. quoque Ulp. l. 11 § 1 D. 8. 2), nec, nisi competeret, intelligeretur intentio *ius.... nobis competere.... altius tollendi* (Gai. IV § 3). Quis enim sic intendere potest praeter dominum? Intendet autem ius sibi esse altius tollendi, sive nulla servitus sit, sive post servitutem constitutam adquisierit ius faciendi.

4) Cf. l. 50 D. 41. 1.

5) L. 1 § 18 D. 39. 1. Cf. tamen l. 50 D. 41. 1 (eicio *ut id facere liceat*); l. 2 § 8 D. 43. 8.

6) L. 20 § 13 D. 39. 1.

ratam rem dominum habiturum.... [1]), quibuscum coniungendum est alterum Iuliani fragmentum [2]): *et ideo neque exceptiones procuratoriae opponi ei debent....*, quod fragmentum a Triboniani sociis inverecunde Ulpiani cuidam fragmento est applicitum, quum Ulpiani fragmentum ad procuratorem, qui nuntiaverit, Iuliani ad procuratorem, cui nuntiatum sit, pertineat, licet uterque scribat procuratorem defendere. Sed hoc Iulianus de eo, qui postulat interdictum, Ulpianus de eo, adversus quem impetratur; huic enim is, qui remissionem desiderat, actoris partes sustinet, nuntiator defensoris. Itaque:

> *Si procurator....opus novum mihi nuntiaverit....deinde interdicto adversus eum utar ne vim mihi faciat quo minus aedificem; ex interdicto eum oportet iudicatum solvi satisdare, quia partes sustinet defensoris* [3]).

Adnotat ad Iuliani sententiam Cuiacius [4]): „ut qui actor „est reus sit, vel rei partes sustineat vel sustinere possit, qua „ratione id fieri possit non video". Concludit tamen [5]), ita intelligendam esse, ut „quamvis sit revera actor, vide(a)tur „eatenus defensoris partes sustinere, quatenus non cavet de „rato". Immodestum licet videri possit, id intelligere velle, quod tantus interpres se non intellexisse profiteatur, tamen huius rei rationem reddere posse mihi videor. Constat *in exceptionibus....reum partibus actoris fungi oportere* [6]), quod nemo dixit absurdum esse; indicat enim, qui sic loquitur, reo id probandum esse, quod exceptione concludatur. Contra, si dicatur actor *defensoris partes sustinere*, eodem redit acsi dicatur nulla probatio ab eo desiderari. Quod in hoc interdicto „*ne vis fiat aedificanti*" summam habet rationem: *operis* enim

---

1) L. 45 § 2 D. 3. 3. 2) L. 6 D. 39. 1.

3) L. 5 § 20 D. 39. 1. Est quidem contraria l. 5 § 19 eod. *(qui remissionem desiderat... sustinet... partes defensoris)*, sed videtur tota (delet Biondi, *Bull. dell' ist. di dir. rom.* XXIX (1916) p. 241: *sustinet enim partes defensoris*) deberi interpolatori, qui § 20 inseruit tantum *et satis acceperit*. Nam hoc subditivum esse, dubitari non oportet (cf. supra: § 7). Ergo concedo viro clarissimo Martin (*Etudes d'hist. jurid. pour Girard*, p. 163 not. 1) post purgatam § 20 conciliari § 19 cum hac non posse (posse olim putaveram), sed opus esse iam nego.

4) Paris. V 124 C.

5) Paris. V 125 A/B et VI (Iul.) 314 A, nam X 945/6 ad emendandum se confert. 6) L. 19 pr. D. 22. 3; l. 1 D. 44. 1.

novi nuntiatione possessorem eum fac(imus), cui nuntiaverimus [1]), is igitur interdicto reddito satis probat, si adversarius probatione deficitur. Ergo, qui hoc interdicto utitur, defensoris partes sustinet. Sane, quia, si probaverit adversarius, pronuntiabitur actori non esse ius aedificandi [2]), ideo, *si satisdederit* ratam rem haberi procurator et pronuntietur contra eum, deinde dominus causam retractet [3]), contra quam putat Iulianus [4]), *stipulatio committ(e)tur*. Ergo cum Iuliano dicemus „*ne vis fiat aedificanti*" interdicentem defensoris partes sustinere, quatenus probare debet adversarius; verum cum Ulpiano actoris, quatenus rem in iudicium deducit.

10. E superioribus apparet, quum apud praetorem nuntiationis remissio postuletur, neque subtiliter apud eum quaeri neque summatim, sed habiturum eum, cui nuntiatum est, interdictum prohibitorium [5]) sive satisdatum sit sive aedificandi ius sit. Quando igitur praetor remittet? Remittet nuntiationem, sive fateatur adversarius sive interdictum non accipiat sive cetera ex interdicto facere nolit [6]), veluti sponsionem non faciat sponsionisve iudicium non accipiat, sive in procuratorem interdictum redditum sit neque is iudicatum solvi satisdet eorum utique sententia, quibus, hoc interdicto qui convenitur, defensoris partes agere videtur vel omnino vel eo excepto, quod probare debet. Procurator enim eius, quocum agitur, *id facere* debet, *quod dominus in litem faceret, et cavere idonee* [7]), id est, iudicatum solvi. Ergo sive quis aut interdictum aut cetera ex interdicto recusabit, sive procurator *satisdationem non dabit*,

1) L. 1 § 6, l. 5 § 10 D. 39. 1 (cf. tamen l. 7 § 2 D. 43. 24).

2) Ita necesse fuit interdictum conciperem: „ubi illi ius est invito te aedificare".

3) Retractare posse negat quidem Cuiacius (Paris.) V 125 B, VI (Iul.) 314 B: „quia non potest dominus, cuius mandato procurator novum opus instituit, non „habere ratum, quod procurator illo interdicto egit, quia mandata aedificatione, „id quoque ei mandasse videtur, sine quo aedificium expediri non potest (l. 52, l. 62 D. 3. 3)". Sed X 945 E retractat ipse.

4) L. 45 § 2 D. 3. 3: .... *si satisdederit, non animadverto,.... quo casu stipulatio committatur.*

5) *De opere faciendo* (l. 1 § 38 D. 43. 20).

6) Interest quidem in *uti possidetis* interdicto, utrum quis ipsum interdictum non accipiat, an cetera ex interdicto facere nolit (Gai. IV § 170). Sed in ceteris interdictis interfuisse non puto.

7) L. 35 § 3 D. 3. 3.

submovendus erit ab exsecutione operis novi [1]) neque cogetur pati [2]). Tantum ob rem non defensam denegabitur *operis novi executio*, remittetur operis novi nuntiatio; nam hoc et illud prorsus idem esse, quamvis negetur, sequenti capite [3]) demonstrare conabor. Erit autem demonstratum, si docuerimus remissionem pure fieri, proinde omnem vim ac potestatem nuntiationis resolvere. Nam interesse creditur, quod remissio condicionem [4]) habeat.

XII.

Quid sit remittere.

Conspectus. **1.** Quibus modis operis novi nuntiatio resolvatur. **2.** Refelluntur qui doceant remissione non totam resolvi nuntiationem. **3.** Adversariorum testimonia interpolata. **4.** Praetor solet pure remittere. **5.** Restituitur in integrum titulus *de remissionibus* (D. 43. 25). **6.** Restituitur in integrum l. 13 pr. D. 39. 1.

1. Variis modis resolvitur operis novi nuntiatio. Decreto solvitur, ubi praetor vel ex lege Rubria [5]) duumvir nuntiationem missam facit; satisdatione solvitur, quia satisdatio de opere restituendo nuntiationis missae vice est; tempore solvitur *ann(o) elaps(o) ex quo denuntiatio missa*, id est, emissa *est* [6]); morte quoque extinguitur eius qui nuntiaverit [7]); et item praedii alienatione cuius nomine dominus nuntiaverit [8]),

---

1) L. 7 pr. D. 39. 1. Interpolatio non pervenit ad ipsum intellectum legis.

2) Interdicta quum sint *personalia* (l. 1 § 3 D. 43. 1), *cogend(i sumus) quasi aliam quamvis personalem actionem* ea *suscipere* (l. 21 § 3 D. 15. 1). Sed nuntiator non cogetur, quia remissa nuntiatione interdictum supervacaneum fit. Plane similiter ex interdicto *uti possidetis* sponsionibus factis liberum est *sponsionu(m) iudicia non accip(ere)*, quia sufficit interdictum secundarium (Gai. IV § 170).

3) Cap. XII.

4) *Quatenus scilicet is cui nuntiatum est aedificandi ius habet.* Verba sunt Donelli.

5) Cap. 19.

6) C. 14 pr. C. 8. 10.

7) L. 8 § 6 D. 39. 1.

8) L. 8 § 6 D. 39. 1. *Quodsi is cui opus novum nuntiatum erat.... aedes alienaverit, non extinguitur operis novi nuntiatio* (l. 8 § 7, l. 23 D. 39. 1), etsi dissentit Gaius (l. 3 § 3 D. 4. 7).

nisi excipitur alienatio per arbitrum iudicii divisorii [1]); pacto solvitur, *si post opus novum nuntiatum conveniat tibi cum adversario, ut opus fac(ias)* [2]); iudicio, si ex interdicto „*ne vis fiat aedificanti* [3])" iudex datus aedificandi ius esse pronuntiaverit. Donec horum quid fiat, nuntiatori proponitur interdictum restitutorium, cuius exitus, ut reus cogatur omnia destruere, quae post nuntiationem aedificaverit, forma haec est [4]):

> „*quem in locum* ab illo [5]) *nuntiatum est, ne quid operis novi fieret, qua de re agitur, quod in eo loco, antequam nuntiatio missa fieret, aut in ea causa esset, ut remitti deberet (intra annum ex quo nuntiatum est) factum est, id* illi [6]) *restituas.*

Ab hac forma diversam fuisse eam, quam respiceret lator Rubriae legis [7]), rectissime aduotabat Stölzel [8]). Etenim defuerit oportet clausula *antequam nuntiatio missa fieret, aut in ea causa esset, ut remitti deberet* [9]), quia legis exceptionem: *qua de re operis novi nuntiationem duumvir..... non remiserit*, vulgaris clausula inutilem reddit [10]). Erat igitur pristina interdicti forma:

> „*(quem in locum nuntiatum est, ne quid operis novi fieret, qua de re agitur, quod in eo loco intra annum, ex quo nuntiatum est, factum est, id restituas)*".

---

1) L. 47 D. 10. 2.

2) L. 1 § 10 D. 39. 1; l. 7 § 14 D. 2. 14.

3) Quod e tenebris in lucem protraximus superiore cap. XI § 7.

4) L. 20 pr. D. 39. 1 (Lenel, *das* edictum § 257. 2).

5) Requiritur *ab illo* et mox *illi*; alioquin dominus ageret ex procuratoris nuntiatione (Burckhard, *die* operis novi nuntiatio (1871) p. 192), quod refutatur l. 7 pr. D. 39. 1. Opponuntur enim ibi operis novi executio et *actiones, quas domini nomine intendit* procurator. Contrarium placuit in interdicto *quod vi aut clam* (l. 72 D. 3. 3 (cf. Vat. 334); l. 17 D. 39. 1; l. 3 pr. D. 43. 24), quia ex parte agentis in rem scriptum est.

6) Similiter habet interdictum, quod appellare consuevimus fraudatorium (Lenel, *das* edictum (1907) § 268 = l. 10 pr. D. 42. 8): „*quae* L. Titius.... *fecit,* ea *illis*.... restituas". 7) Cap. 19.

8) *Die Lehre von der* op. novi nuntiatio (1865) p. 235: „*die (Exception der)* lex Rubria.... *ergibt ein anderes Interdictsformular*".

9) K. A. Schmidt, *Interdiktenverfahren* (1853) p. 99: „*zur Zeit dieses Gesetzes (kann) das Interdikt.... jene Worte noch nicht enthalten haben*".

10) Cf. Karlowa, *Rechtsgesch.* II p. 472⁵.

Etsi putat Karlowa [1]) huic ipsi formae [2]) neque ante Iustinianum locum esse desisse nec umquam fuisse nisi post remissionem [3]), quam sententiam post paulo refutabimus. Interim observabimus alteri formae, quam huius in locum putamus successisse, inesse videri sive tacite sive expressim eas exceptiones, quae nascuntur decreto, satisdatione, alienatione, tempore, morte. Quodsi pactum factum sit, *conventionis exceptio* danda est [4]); si ius esse aedificandi iudex pronuntiaverit, rei indicatae exceptione actor removebitur. **2.** Atqui negant Baron, Karlowa, Burckhard remissione nuntiationem totam resolvi [5]); provocantque ad ipsius remittentis verba, quae exstent [6]):

> *quod ius sit illi prohibere ne se invito fiat, in eo nuntiatio teneat: ceterum nuntiationem missam facio*".

item ad Ulpiani (sic enim putant) testimonium [7]):

> *remitt(i)tur..... hactenus, quatenus prohibendi ius is, qui nuntiasset, non haberet.*

Ergo licere nuntiatori post remissionem [8]) intendere *adversus edictum praetoris (opus) factum (esse)* [9]); superesse etiamtunc *executionem operis novi* [10]), id est, actionem honorariam: id tantum remissionem efficere, ut exinde *inter(sit) iure factum sit* necne [11]), quum, *quidquid ante remissionem fiat.... pro eo habendum (sit) atque si nullo iure factum esset* [12]). Si quaeris, qua actione post remissionem nuntiatori sit utendum, in varias

---

1) *Beitr.* (1865) p. 71.

2) *Rechtsgesch.* II p. 1229: „*der Passus* antequam nuntiatio missa fieret u. s. w. *(wurde) weggelassen*".

3) Utroque nomine dissentit (p. 71 cit. not. 24) a Carolo Adolpho Schmidt.

4) L. 1 § 10 D. 39. 1.

5) Quibusdam speciebus exceptis (Burckhard p. 331/2).

6) L. 1 pr. D. 43. 25. 7) L. 1 pr. D. 39. 1.

8) Post satisdationem superesse operis novi exsecutionem negat Karlowa, *Beitr.* (1865) p. 74 *(„die Satisdation hat weiter reichende Wirkungen"); Rechtsgesch.* II p. 1230. Laudat in eam rem l. 8 § 2 D. 39. 1 (*Beitr.* p. 75); l. 7 § 2 D. 43. 24 (*Rechtsgesch.* II p. 1230). In contrarium non movet eum l. 1 § 2 D. 43. 25 (cf. *Rechtsgesch.* II p. 1229 lin. 4 sqq.).

9) Cf. l. 5 § 4, l. 16, l. 18, l. 20 § 1 (cf. Lenel, *das* edictum (1883) p. 389 (ante 3); Cuiac. Paris. IV (Q) 96 C; X 924 C), l. 22, l. 23 D. 39. 1.

10) L. 5 pr., l. 7 pr., l. 19 D. 39. 1. Cf. l. 7 § 14 D. 2. 14.

11) Cf. l. 20 § 3 D. 39. 1. 12) L. 20 § 4 D. 39. 1.

partes itur. Interdicto restitutorio, quod exscripsi [1]), adhuc locum esse Baron [2]) existimat, remissionem enim pro non facta esse, *quatenus prohibendi ius is qui nuntiasset.... haberet.* Huic proxima est Ottonis Karlowa sententia proprium interdictum, restitutorium tamen, post remissionem proponentis [3]) forma supra scripta: „*quem in locum nuntiatum est, ne quid operis novi fieret, qua de re agitur, quod in eo loco (intra annum ex quo nuntiatum est) factum est, id restituas* [4])", quo tollit adversario post remissionem ipsum remissionis beneficium [5]). Hugoni Burckhard [6]) placet ex ipsa remissione agendum esse, quasi ex interdicto prohibitorio. Praetor enim quum dicat „*nuntiatio teneat*", idem esse acsi dixisset: „adversus nuntiationem quidquam fieri veto". Sed omnibus his sententiis obstat testimonium Iuliani [7]), quo certiores nos facit *remissione.... facta.... licere.... aedificare*, quod confirmatur tam Ulpiani [8]) voce quam Pauli [9]): post nuntiationem abstinendum esse, *donec remissio nuntiationis fiat*, nec in contrarium agit [10]), qui subiungit Paulus: *si ius aedificandi habe(at) recte aedifica(turum)*, superest enim post remis-

---

1) Ex l. 20 pr. D. 39. 1.

2) Cf. Burckhard, *die* op. novi nuntiatio (1871) p. 294, 387.

3) *Beiträge* (1865) p. 69.

4) *Rechtsgesch.* II p. 1229: „*der Passus* antequam nuntiatio missa esset *u. s. w. (wurde) weggelassen*".

5) Absurdum hoc esse intelligit, itaque pergit: vice omissi (*antequam* etc.) postulante reo includendam eam exceptionem, quam servat lex Rubria (c. 19) „qua de re operis novi nuntiationem duumvir.... non remiserit", quaeve huic materiem praestiterit „qua de re operis novi nuntiationem ego non remisero". Quasi possit exceptio efficere, ne sit absurda formulae conceptio. Sequitur hunc nihilominus Lenel, *das* edictum (1907) p. 465, prudenter abstinet Martin, *Études d'hist. jur. pour Girard* (1912) p. 153/4.

6) Op. çit. 5, 305 sqq., 380 sqq. Hunc paulisper secutus est Lenel, *das* edictum (1883) p. 388. Disputat quoque in eandem sententiam Stölzel, *die Lehre von der* op. novi nunt. (1865) p. 169 sqq., ita tamen, ut simul defendat contrariam (p. 193 (§ 31): „*die Remission hebt jede Wirkung der* op. novi nuntiatio *auf*").

7) L. 7 § 2 D. 43. 24.

8) L. 20 § 1 D. 39. 1.

9) L. 8 § 4 D. 39. 1.

10) Agere putat Martin, *Études* cit. p. 159[3] („*ce texte constituera toujours une objection décisive contre les théories n'admettant que la* remissio *pure et simple*"). Itaque damnat verba Biondi, *Bull. dell' ist. di dir. rom.* XXIX (1916) p. 240.

sionem legitima actio, si qua adversus aedificantem competit [1]).

3. Quibus autem tuentur se testimoniis Baron, Karlowa, Burckhard, ea testimonia genuina non sunt, sed novo iuri accommodata. Quod ut probetur, cogitari oportet, Iustiniani aevo iudiciorum ordine sublato praetoris partes quantopere auctae sint ad ipsius officium accedente iudicis officio [2]). Remissionem desideranti, quum vigebat iudiciorum ordo, praetor „*ne vis fiat aedificanti*" interdictum proponebat; iure Iustiniano, quum *perinde.... iudic(etur) sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset* [3]), ipse magistratus *causam diri(mit)* [4]); causa audita nuntiationem remittit, quum de prohibendi iure non probatur. Huic iuri accommodatum est Ulpiani fragmentum in tituli *de operis novi nuntiatione* introitu [5]):

> *Hoc edicto promittitur, ut, sive iure sive iniuria opus fieret, per nuntiationem inhiberetur* [deinde remitteretur prohibitio hactenus, quatenus prohibendi ius is, qui nuntiasset, non haberet].

Ergo remitti vult Iustinianus causa audita, *quatenus prohibendi ius is qui nuntiasset non haberet*, perinde acsi praetor decrevisset remittendam esse nuntiationem, si nullum esset ius prohibendi, deinde ex eo decreto actio utilis impetrata esset. Cuiusmodi decretum [6]) proponitur sub titulo *de remissionibus* [7]): „quod ius sit [8]) illi prohibere.... in eo nuntiatio teneat, ceterum [9]) nuntiationem missam facio [10])". Interpolatum

---

1) L. 19 D. 39. 1.

2) Hoc potest converti, quin convertit Biondi, *Bull.* cit. XXIX p. 240 (ima): „*(Il) nuovo diritto.... attribui(sce) al giudice, quanto era di competenza del magistrato*".

3) § ult. Inst. IV 15. 4) C. 14 § 2 C. 8. 10.

5) L. 1 pr. D. 39. 1, quod purgabam Mnemos. XIX (1891) p. 123.

6) *Edictum* esse vult Cuiacius ad l. 1 pr. D. 39. 1 (Paris. X 927 A et B), ex quo fiat remissio. *Decretum* esse ipsamque remissionem, docet Donellus (Comment. XV 46 § 18), quod probant Stölzel (p. 178), Karlowa (*Beitr.* p. 59; *Rechtsgesch.* II p. 1228), Burckhard (p. 281/2), Baron (cf. Burckhard p. 292), nos quoque, sed addimus: *suppositum*.

7) L. 1 pr. D. 43. 25.

8) Requiritur: *est* (Diversum putat Stölzel p. 179).

9) I. e., salvo hoc decreto.

10) Concedit Burckhard (p. 305) appendiculam (*ceterum nuntiationem missam facio*) redundare. Ex diverso Karlowa (*Rechtsgesch.* II p. 473) adiciendam fuisse

tria arguunt. Inprimis, quod novo exemplo in duo membra scinditur decretum [1]), eaque coniunguntur articulo *ceterum*, qui nec usquam in edicto occurrit et in similibus, ubi poterat adhiberi, vitatur potius [2]). Secundum est, quod decretum adversus nuntiatorem impetratur et pro nuntiatore scriptum est [3]) *(nuntiatio teneat)*. Tertium, quod de iure prohibendi vel aedificandi genuinum interdictum „*ne vis fiat aedificanti*" etiamnunc apparet [4]). Etsi putat Martin [5]) interdictum reddendum post remissionem impetratam; qui non dicit, quam habitura fuerit utilitatem eiusmodi remissio. Decreta enim a praetore solent interponi vel finiendis controversiis [6]) vel inchoandis [7]); verum eo decreto quo remittitur nuntiatio, quatenus prohibendi ius non sit, neque finitur controversia, neque, si interdictum expectandum est, inchoatur. **4.** Ergo, si nulla talis est remissio, qualem habet l. 1 pr. D. 43. 25, id est, sub condicione [8]), remanet, ut praetor semper pure remittat: *nuntiationem missam facio* varia sub demonstratione veluti „quod satisdatum est", „quod interdictum non accipis", „quod cetera ex interdicto non facis", ut possit ferri rubrica [9]) *de remissionibus*, etiamsi una forma [10]) sufficit, *sive ad privatum sive ad publicum ius .... remissio pertinet* [11]). **5.** Quodsi

---

putat, ne iure civili nuntiatio teneat („*Hätte die Kraft der* nuntiatio.... *nur auf dem Edikt.... beruht, so hätte der Prätor sich mit dem Ausspruch begnügen können*: Quod ius sit.... teneat"). Quorsum igitur sensus principalis (*in eo nuntiatio teneat*), si omnino tenebit nuntiatio?

1) Expectares eiusmodi: „quod ius (non) sit illi.... prohibere.... in eo.... nuntiationem missam facio". Cf. Martin, *Etudes* cit. p. 165 summa.

2) L. 42 D. 21. 1 non *ceterum* habet sed *ceterarum rerum;* l. 4 pr. D. 47. 8 et l. 1 pr. D. 47. 9: *post annum;* l. 1 § 1 D. 16. 3: *quod ipsius;* l. 15 § 34 D. 47. 10: *item si quid aliud factum esse dicetur.*

3) Hoc utroque utitur argumento Martin, *Études d'hist. jurid. pour Girard* (1912) p. 148/9, ne videatur interdictum prohibitorium esse. Sed serpet res ultra.

4) L. 45 § 2 D. 3. 3 atque (interpolatione remota) l. 5 § 20 D. 39. 1.

5) *Études* cit. p. 166.

6) Ad Herenn. II 13 § 19.

7) Gai. IV § 139 ia. 141.

8) Iudicii. Non enim tollo exceptionem procuratoriam (l. 13 § 2 D. 39. 1) similesve condiciones, quocirca non obstat ἐξ ἀντιδιαστολῆς l. 5 § 18 D. 39. 1 *(omnimodo remittitur).*

9) D. 43. 25.

10) Nostra. Nam tradita, quia *ad publicum ius* porrigi non potest, ob id ipsum sola fuisse non potest (Burckhard, p. 398 not. 46).

11) L. 5 § 19 D. 39. 1.

vero commentitium est interdictum decretumve „quod ius sit illi prohibere" et omnis remissio pura, Ulpiani quoque qui adhaeret commentarius (l. 1), magna ex parte rescriptus nobis videatur necesse est:

> [§ 1. sub hoc titulo remissiones proponuntur].

Hoc dicere valde fuit necessarium.

> [§ 2. Et verba praetoris ostendunt remissionem ibi demum factam ubi nuntiatio non tenet [1]), et nuntiationem ibi demum voluisse praetorem tenere, ubi ius est nuntianti prohibere, ne se invito fiat].

Si quidem *verba praetoris* commentitia esse recte docuimus, ne haec quidem eorum interpretatio stare potest. Sequitur:

> [ceterum sive satisdatio interveniat sive non, remissio facta hoc tantum remittit in quo non tenuit nuntiatio].

Ergo semper ex abundanti remissio interponitur, quod est quidem verum, sed alia ratione: non quia id remittit remissio, quod ab initio *non tenuit*, sed, quia perinde est, utrum remissio interponatur an iusta causa sit remittendi. Hoc enim praetor totidem verbis significat [2]). Ceterum sive decreto interposito sive, quum causa esset decreti interponendi [3]), *hoc tantum remitt(i) in quo non tenuit nuntiatio*, scribere qui potuit Ulpianus? Necessarium enim est, ut *hoc tantum remitt(atur)* [4]) *in quo* nuntiatio *tenuit* [5]). Sequitur:

> [plane, si satisdatum est, exinde remissio facta est, non est necessaria remissio].

---

1) Haec statim redeunt cum adiectione *sive satisdatio interveniat sive non*. Quid his significetur, ibi quaeremus.

2) L. 20 pr. D. 39. 1: *antequam nuntiatio missa fieret aut in ea causa esset, ut remitti deberet.*

3) *Remissio facta* non tantum intelligitur, quum decretum sit interpositum, sed etiam, quum causa sit decreti interponendi. Ita in proxime sequentibus *remissio facta* necessario intelligenda est, quum opponatur ipsa remissio. Eodem modo l. 7 § 2 D. 43. 24 interpretati sumus cap. XI.

4) Cum effectu.

5) Intellexit hoc Karlowa, *Rechtsgesch.* II p. 473, quocirca sic interpretatur: a praetore remitti effectum nuntiationis, quatenus non tenuerit iure honorario, quum tenuisset iure civili („*die Worte des Prätors sollen sagen, die* remissio *sei nur erfolgt*, ubi nuntiatio non tenet, *d. h. praetorisch nicht bindend ist*"). Atqui, quod non tenuit iure honorario cur remittit? Nam iure civili ne teneat, efficere non potest (ibid. p. 1229. Aberrat Martin, *Études* cit. p. 152 not. 2). Itaque nodum non solvit ille.

Remissione facta, id est [1]), quum remittendi causa extiterit, non tantum, *si satisdatum est*, sed numquam est decretum necessarium. Quod latuisse Ulpianum non est verisimile. Quae sequuntur pro parte quidem corrupta sunt, non vero ex integro scripta:

§ 3. *ius habet opus novum nuntiandi qui aut dominium aut servitutem habet.* § 4. *item Iuliano placet* [2]) *fructuario vindicandarum servitutium ius esse; secundum quod opus novum nuntiare poterit* [et remissio utilis [3]) erit]; *ipsi autem domino praedii si nuntiaverit*, remissio [4]) *inutilis erit, neque (enim) sicut adversus vicinum, ita adversus ipsum dominum agere potest ius ei non esse invito se altius aedificare. Sed si hoc facto usus fructus deterior fiat, petere usumfructum debebit* [idem Iulianus dicit de ceteris, quibus aliqua servitus a vicino debetur [5])]. § 5. *ei quoque, qui pignori fundum accepit, scribit Iulianus non esse iniquum* detentionem [6]) *servitutis dari.*

6. Eandem ob causam, quia diximus praetorem semper pure remittere: „nuntiationem missam facio", suam difficultatem coepit [7]) habere Iuliani textus [8]):

quum procurator opus novum nuntiat, ét satisdat ratam rem dominum habiturum ét remissio *in domini personam confertur.*

Quomodo enim potest praetor, quum in rem loquatur, in domini personam sermonem conferre? Sed restituendum est *stipulatio*, quum praesertim, si procurator de rato caverit,

---

1) Cf. l. 7 § 2 D. 43. 24. Hic quidem, quia opponitur *remissio*, aliter explicari non potest.

2) Diversum Labeoni Nervae Marcello (l. 1 pr. D. 7. 6) quin ipsi ut videtur Iuliano l. 5 § 1 D. 7. 6 *(non servitutem sed usumfructum vindicare debet adversus vicini fundi dominum)*.

3) I. e. necessaria. Quod verum est, licet auctorem habeat Tribonianum.

4) L. *nuntiatio* (l. 2 D. 39. 1). Plane, ubi haec *inutilis* est, remissio est supervacanea. Quod dictum voluit interpolator.

5) Haec nemo umquam intellexit.

6) Obtemperandum est Mureto restituenti *defensionem*.

7) Nam conservata forma l. 1 pr. D. 43. 25, quae personam demonstrat, difficultas est nulla. Cf. Donellus, Comment. XV 46 § 19 *(missa fiet nuntiatio non quatenus procuratori prohibendi ius est sed quatenus domino)*.

8) L. 13 pr. D. 39. 1.

nulla causa est, cur nuntiatio remittatur [1]). Potest *stipulatio* ex operis novi nuntiatione in alterius personam conferri; habet enim, si Lenel [2]) verum vidit, condicionem: „*si (ea res secundum me) iudicata (erit)*", quae convertetur in personam domini stipulante procuratore „si ea res secundum dominum negotii erit iudicata".

XIII.

Quando remittatur.

Conspectus. **1.** Quibus ex causis remissio sit interponenda. **2.** In danda denegandaque operis novi executione arbitrium versari. **3.** Perinde esse in interdicto „quod vi aut clam".

1. Explosa Donelli sententia omnimodo remittentis nuntiationem, si id postulaverit is, cui nuntiatum fuerit, nunc videndum, quibus casibus praetor exve lege Rubria [3]) duumvir missam nuntiationem faciat. Et quidem remittit praetor nuntiationem ob rem non defensam, veluti quod interdictum *ne vis fiat aedificanti* nuntiator non accipiat ceterave ex interdicto non faciat [4]). Quae eadem erunt in persona duumviri, si potuit is interdictum *ne vis fiat aedificanti* reddere vel quatenus potuit, veluti *quae res non pluris sestertium XV milium erit* [5]). Remittetur [6]) praeterea nuntiatio, quum pupillus nuntiaverit nec *ad ipsius privatum commodum res pertineat*, aut sine tutoris auctoritate nuntiaverit [7]). Quod quare fiat, dicendum est; nuntiatione enim actio quaeritur, adquirere autem pupillus sibi potest, etiamsi tutor auctor non sit. Sed videtur ideo fieri, quia nuntiatione ipsum ius nun-

1) Cf. l. 5 § 18 D. 39. 1.

2) *Das* edictum (1907) p. 524[8]. 3) Cap. 19.

4) Hoc demonstrare conati sumus cap. XI § 10.

5) Eam condicionem lex Rubria habet in petitionibus vel certis (cap. 21) vel incertis (cap. 22).

6) Ulp.: *rata (non) habebitur.*

7) L. 5 pr. D. 39. 1. Ex diverso *in e(xcipiend)a nuntiatione* tutoris auctoritas non exigitur (l. 10 D. 39. 1).

tiandi quodammodo consumitur propterea quod *iterum aedificationem prohibere* a quibusdam omnino non permittitur [1]), a ceteris *intra diem*, *quae stipulatione ex operis novi nuntiatione comprehensa esset* [2]), quod *licere..... debe(at) aedificare ei qui satisdederit* [3]), *quamdiu stipulatio ex operis novi nuntiatione teneret* [4]). Eadem ratione respondetur satisdandum esse de rato, quum procuratorio nomine quis nuntiet [5]), interest enim adversarii dominum potius nuntiare, ne vel omnino iterare nuntiationem liceat vel saltem intra diem stipulatione comprehendendam. Ergo, nisi de rato cavetur, *nuntiatio omnimodo remittitur* [6]). Missa fit praeterea nuntiatio, si de calumnia non iuratur. Debet enim, *qui opus novum nuntiat*, *iurare.... non calumniae causa (se) nuntiare* [7]). Remittitur etiam, quum satisdatum fuerit de opere restituendo, satisdatione enim teste Ulpiano nuntiatio *in ea causa* esse coepit, *ut remitti debe(at)* [8]). At neque semper satisdatur neque, quum satisdatur, utique de opere restituendo; ridicule enim praetor hoc exigeret, si nuntiaverimus, *ut damni infecti caveatur nobis;* sufficit repromissio, si nuntiatum fuerit *iuris publici tuendi causa*, nisi alieno nomine remissionem quis desideret [9]). Sunt praeterea multae species, in quibus remittendum est, veluti, *si opus novum praetor iusserit nuntiari deinde prohibu(er)it* [10]) — potest enim ex auctoritate nuntiari, etsi plerumque [11]) non est necessarium — aut, si tale fuerit opus, *ut contemni nuntiatio deberet*, id est, *cuius mora periculum allatura esset.* Haec enim

---

1) C. 14 (1) pr. C. 8. 10 (11).

2) L. 13 § 1 D. 39. 1.

3) L. 7 § 2 D. 43. 24.

4) L. 13 § 1 (cf. l. 20 § 14) D. 39. 1.

5) L. 13 pr. D. 39. 1 (ubi pro vocabulo *remissio* reposuimus (cap. XII § 6) *stipulatio*).

6) L. 5 § 18 D. 39. 1.

7) L. 5 § 14 D. 39. 1. Sequitur: *hoc iusiurandum auctore praetore defertur, idcirco non exigitur, ut iuret is ante, qui iusiurandum exig(i)t.* Ratio non est idonea, quia alias, *qui iusiurandum* auctore praetore *defert*, nihilominus *de calumnia debet iurare, si hoc exigatur* (l. 34 § 4 D. 12. 2).

8) L. 20 pr., § 1 D. 39. 1.

9) Locos dedimus ad caput harum observat. XI (infra lineam).

10) L. 16 D. 39. 1.

11) Quid enim, si quis parenti patrono vult nuntiare? Cf. Pothier ad ipsius Pand. XXXIX 1, 20.

generaliter *praetor.... opera excepit* [1]). Sunt et alia talia quam plurima [2]). **2.** Tenendum est denique, praetorem quidem iubere, *ut, sive iure sive iniuria opus fieret, per nuntiationem inhiberetur* [3]), itaque, si post nuntiationem opus factum sit, *sive iure, factum (sit) sive non iure*, restitutorium interdictum locum habiturum [4]). Sed haec aeque observata esse, atque regulam celeberrimam, de qua fuit caput harum observatiuncularum VI, multa probant. Ipse est auctor Ulpianus [5]) causa cadere nuntiatorem, nisi aut dominium aut servitutem habeat, his enim quaeri *ius nuntiandi*. De hoc iure nuntiandi multa supersunt fragmenta, quae saepe conciliari non possunt, ubi possunt, ostendunt ex nudo praetoris iudicisve arbitrio [6]) has pependisse causas. Tenere dicitur nuntiatio, si opus in solo fiat, at non tenere *si quis messem faciat, arborem succidat, vineam putet* [7]). Quid est arbitrium nisi hoc est? Servitutium nomine nuntiatio utilis est, neque id Iuliano displicuit [8]), attamen scribit viae nomine nuntiari non posse, etsi quis in via aedificet [9]). Multa de hoc genere praetereo. At oleum ni fallor et operam perdunt, qui, dum ludi se patiuntur argutiis, a quibus haud semper abstinuerunt prudentes, harum differentiarum rationem aut quaerunt aut reddunt [10]). Rationis enim et arbitrii naturalis interse pugna est. Id tantum dici potest generaliter, quare recessum sit ab Edicti rigore, quo omne opus, quod non sit exceptum, post nuntiationem inhiberi iubetur. Verbis dicam Bernhardi Windscheid [11]), quibus ille utitur

---

1) L. 5 § 11—13 D. 39. 1.

2) In quibusdam speciebus quaeritur, utrum sit iusta causa remittendi, an ab initio nuntiatio non teneat (cf. Karlowa, *Beitr.* (1865) p. 60). Nos putamus, quum nuntiatio non teneat, vel iustiorem causam esse remittendi, itaque videbatur Hugoni Burckhard (p. 332).

3) L. 1 pr. D. 39. 1.

4) L. 20 § 3 D. 39. 1.

5) L. 1 § 4 D. 43. 25.

6) Quum dico praetoris iudicisve arbitrium, non me latet prudentium auctoritate hos plerumque regi.

7) L. 1 § 12 D. 39. 1.

8) L. 2 D. 39. 1; l. 1 § 4 D. 43. 25.

9) L. 14 D. 39. 1.

10) Veluti Cuiacius, Observ. I 17, quem praeterea refellunt finalia verba l. 9 pr. D. 8. 5 (*contra si in itinere* etc.).

11) *Lehrbuch* (1891) § 465[18].

ad interdictum *quod vi aut clam*, sed aeque aut magis valent de interdicto quod ex operis novi nuntiatione competit. Inhumanum esse ait et vix ferendum, quod omnis prohibitio opus sistat, etiamsi maxime quis in suo moliatur, neque de iure eius hucusque dubitatum umquam fuerit. Inhumanum et vix ferendum, quod eiusmodi possessoris molitio impediatur, donec aut satisdet aut iudicio certet dummodo de calumnia iuret nuntiator [1]). Id si ius sit, calumniatoribus viam sterni, possessores iugulari. Huic igitur iniquitati ut obviam iretur, ad arbitrium confugisse existimandi sunt Romani. **3.** Idem remedium interdicto *quod vi aut clam* adhibitum fuisse, dubitari non oportet. Fuit autem hoc interdictum eo quod ex operis novi nuntiatione competit in possidentem iniquius. Nam quum constet in utroque iudicio *parvi refer(re)* utrum is, qui quum prohibitus esset opus facere perseveraverit, *ius habuerit faciendi an non* [2]), tamen id praecipuum habet interdictum quod ex operis novi nuntiatione competit, quod securus aedificat, qui satisdationem obtulerit de opere restituendo, quia operis novi nuntiatione possessor constituitur is, cui nuntiatum fuerit [3]). Quod non ita est in altero interdicto, nisi convenerit cum adversario, ut possessor sit, qui opus facere instituit [4]); tunc enim, *quum propter hoc*

---

1) L. 5 § 14 D. 39. 1.

2) L. 1 § 2 D. 43. 24; l. 20 § 1 D. 39. 1. — Ceterum in interdicto *quod vi aut clam* docendum esse de iure prohibendi autumat Stölzel (*die Lehre von der* op. nov. nunt. p. 381, 414), adstipulatur Windscheid (§ 465. 3). In interdicto quod nuntiatori competit uterque diversum probat (Stölzel p. 168, 227, 233; Windscheid § 466. 2). Quamquam de illo interdicto nihil tale extat, ex diverso hoc tenere tunc dicitur quum *habeat* nuntiator *ius prohibendi* (l. 5 § 6 (i. f.), l. 8 § 2 D. 39. 1), atque praeterea praeiudicavit sibi Stölzel scribendo remittendum esse, si nullum ius sit prohibendi. Porro quia interdicto inest condicio: *(nisi) in ea causa e(s)t (nuntiatio) ut remitti debe(a)t*, si remittendum est propter defectum iuris prohibendi, ob eandem causam absolvendum est interdicto. Scilicet metuit Stölzel ne hoc modo semper ex abundanti remissio detur (p. 227: *„(der Remissionsprozess wäre) völlig überflüssig"*, cf. ibid. p. 279). Quod frustra timet, indicant enim ipsa verba praetoris perinde esse, utrum remissio data dandave sit, proinde ex abundanti dari semper.

3) L. 1 § 6, l. 5 § 10 D. 39. 1. — Negat id quidem Africanus (l. 15 D. 39. 1) sed refellitur eo, quod satisdatio quae nuntiationis missae vice est, nullo fundamento niteretur, nisi pro commodo possessoris interponeretur. Cf. l. 7 § 2 D. 43. 24.

4) L. 1 § 3 D. 43. 17.

tantum (sit) prohibitus, *quia non defende(ret)* [1]), id est, quia non caveret, satisdatione oblata *vi facere desin(et)* [2]). At si non convenerit, ut sit possessor qui opus facere vult, omnimodo tenebitur qui fecit, *cum* de ea re *controversiam haberet.* Quod confirmatur Q. Mucii [3]), Ciceronis [4]), Servii [5]), Cassii [6]), Iuliani [7]) testimoniis. Quae quum ita sint, tamen interdictum in dominum competere negatur [8]), nisi servitus actori debeatur [9]). Quod explicari non potest, nisi sumis pro arbitrio iudicantis aut quaesitum esse aut non quaesitum de iure prohibentis, sicut in operis novi executione pro arbitrio aut sufficere aut non sufficere nuntiationis causam visam esse [10]). Quod tamen supervixit utraque actio, ideo factum esse dixerim, quia necessario *occur(rendum) est calliditati eorum qui vi aut clam quaedam moliuntur* [11]), etiamsi hoc materiem litium contentiosis hominibus praestare potest; pertinet enim non solum ad utilitatem privatorum sed ad summam rem publicam, non sibi ius quemque dicere. Quocirca hodie, etiamsi sublata sit [12]) *operis novi executio*, tamen non dubito, ubicumque lege Romana iudicia iudicantur, ibi quin supersit interdictum *quod vi aut clam;* indignum quippe esset nullum remedium dari adversus vim, quae licet non recte dicatur excusari numquam posse, *nulla iusta exceptione* defendi [13]), tamen plerumque coercenda est aut, nisi coercebitur, totam generis humani societatem pessum dabit. Alioquin, si odio calumniatorum adversus vim nullum remedium dabitur, fumum fugiens in ignem legis lator incidet.

---

1) Haec ex l. 3 § 6 D. 43. 24 transponenda sunt post ea quae leguntur initio § 5: *si quis paratus sit se indicio defendere adversus eos, qui interdicendum putant ne opus fiat.*

2) L. 3 § 6 D. 43. 24.

3) L. 73 § 2 D. 50. 17.

4) Pro Tull. 23 § 53.

5) L. 4 D. 43. 24.

6) L. 3 § 7 D. 43. 24.

7) L. 13 § 7 D. 43. 24.

8) L. 5 § 10 D. 39. 1.

9) L. 21 D. 39. 3.

10) Eiusdem generis est, quod in possessionis quaestione causa possidendi èt requiritur (l. 3 pr. D. 43. 17) èt non requiritur (l. 1 § 2 D. 43. 18). Cf. Baron apud Rudolphum Jhering, *Besitzw.* (1889) p. 179.

11) L. 1 § 1 D. 43. 24.

12) Cf. Windsch. (1891) § 466[20].

13) L. 1 § 3 D. 43. 24.

ELENCHUS FONTIUM.

(Numeri sunt paginarum et notarum).

Additamentum

(ad pag. 348 not. 2) Movit in proposita specie iurisconsultum *publicae salutis et securitatis* ratio (l. 5 § 11—13 D. 39. 1).

SOPHOCLEI CHORI PERSONA TRAGICA.

SCRIPSIT

IGN. ERRANDONEA S. I.

Τὸν χορὸν δὲ ἕνα δεῖ ὑπολαβεῖν
τῶν ὑποκριτῶν... μὴ ὥσπερ Εὐριπίδῃ
ἀλλ' ὥσπερ Σοφοκλεῖ.
ARIST. *Art. Poet.* cap. XVIII.

CAPUT PRIMUM.

Aristotelis de Sophocleo choro testimonium [1]).

Chorum in tragoedia ait Aristoteles [2]) haberi debere ut unum ex actoribus et tamquam verum totius dramatis membrum, eumque adlaborare debere (cum actoribus *συναγωνίζεσθαι*); id apud Sophoclem fieri, apud Euripidem non fieri.

Sophocleum chorum ita esse constitutum, ut verum actorem, hisque virtutibus ornatum, quas commemorat Aristoteles, concedunt scriptores qui acervatim tantum et universim de tragoedia graeca disputant [3]); hi vero quos aut libera voluntas

---

1) Antequam viam ingredior, liceat mihi gratias hic agere his viris quorum consilio sum, dum haec scribebam, usus. Atque imprimis Regio Professori Graecarum Litterarum in hac Oxoniensi Universitati G. Murray M. A., D. Litt., quem saepe multaque mea utilitate consului. Etiam Rev. P. C. C. Martindale S. I. M. A. (Campion Hall, Oxford), J. T. Sheppard M. A. (King's Coll., Cambridge), G. C. Richards B. D., M. A. (Oriel College, Oxford), qui alii alia capita legerunt manuscripta, nonnullasque mihi sapientes animadversiones suggesserunt. Multo mihi iuvamini fuerunt quoque in Musaeo Britannico cl. vv. Sir Fred. Kenyon M. A., D. Litt., et H. B. Walters M. A., I. S. A.

2) *Art. Poet.* 18, 1456.

3) Ita plurimi scriptores historiae litterarum graecarum, aut theatri graeci, et fere omnes, valde paucis detractis.

induxit aut operis quod scribunt natura coëgit haec cum singulis verbis factisque chori in Sophoclis tragoediis comparare, multo cautiore multoque magis moderato sermone sunt usi, et si minus aperte [1]), saltem tacite haec esse vera negarunt.

Etenim ut ab his incipiam quae minima sunt, cum initium et progressus exitusque actionis in tragoediis singulis consideratur, nemo unus ex auctoribus, quos adhuc legi, quidquam Sophocleo choro ita definitum et praecipuum tribuit, ut ab ipso quidquam sit in actionem effectum; auditorum animos choro regi et moveri, dant certe multi, actionem ullam a choro in scaena pependisse in Sophoclis tragoediis, chorum vere *συναγωνίζεσθαι*, non video quis ostendat.

In affectibus concinendis quod fit in stasimis, non singula quae dicat singulis quae viderit audieritque debere conformari dicunt omnes, sed licere choro attollere sese et elevare, tandiu tantum, dum non transgredietur terminos et ambitum tragoediae in qua est, dum *tonum* illius tragoediae servabit [2]), dum ei non repugnabit; ita fieri in Antigonae stasimo tertio et quarto, ita in Oedipo Tyranno.

Pauci iam sunt, praesertim postquam cl. U. v. Wilamowitz severe de hac re iudicavit, qui, ut solvant nodos difficiles, ad illam facilem omnique securitate plenam artem decurrant, publicas res illius temporis tangi, pungi alios aliosque duces, poetam per chorum loqui, extra drama rem agi [3]). Sed quamquam haec ita sunt, et coërcita est tanta auctoritate antiqua illa libido parabases multiplicandi, tamen idem ipse scriptor non potest non fateri in Oedipi Tyranni stasimo secundo res agi alienas ab eo dramate, quae in adiunctis nullum habeant fundamentum, vanum esse ea quaenam sint exquirere, poetam

---

4) Ut Reisch in Pauly-Wisowa *Realenc. d. klass. Alt.* 3, 2387.

5) Vid. Eugen Wolf, *Sentenz und Reflexion bei Sophokles*, Tubingae 1910, pgs. 25, 63 sq. Rahm, *Ueber den Zusammenhang zwischen Chorliedern und Handlung in der erhaltenen Dramen des Sophokles*, Erlangen 1907 pg. 85.

6) Plurimas adhuc parabases et historicas quas vocant allusiones admittebat R. v. Breitenberg, *Die historischen Anspielungen in den Tragödien des Sophokles*, Prag 1881; Salomone Piazza, *La politica in Sofocle*, Padova 1896; de Oed. Tyr. agit cap. X, pgs. 163—225. Cfr. etiam Otto Krausse, *De Euripide Aeschyli instauratore*, Ienae (1905) pg. 212 sq.

illic, magistratum publicum, loqui [1]). Id repetunt commentatores bene multi, quorum iam alii [2]) hoc aiunt esse unum et solum parabasis exemplum in Sophocle, alii [3]) addunt in Aiacis parodo idipsum fieri.

Exstat in eadem tragoedia O. T. stasimum tertium, laetissimus, ut dicitur, hymnus quo exsultant thebani senes in choro, illi ipsi qui seipsos Oedipo addictissimos professi sunt, cum tamen sit evidens Oedipum iam in ruinam et in ipsas fati fauces irruere. „Si chorus qui, quae in scaena acta sunt, debuit et audire et intellegere, non conclusionem eruit plane evidentem, ideo est quia chorus saltem eo tempore in dramate graeco, nullam per seipsum actionis partem gerere debebat, et quia damnatus, ob eius statarium munus, hybrido seu ancipiti cuidam statui, oculos habebat nec videbat, aures nec audiebat" [4]).

Nihil habent haec verba admiratione dignum; doctrina est enim haec communis de hyporchematis: cum exitus adventat, canuntur quae ei sunt contraria ut maior sint inde commotio;

---

1) U. v. Wilamowitz-M. *Excurse zum Oedipus des Sophokles*, Hermes 34 (1899), 55—80, pgs. 58. 59. „Es ist schon richtig, dass hier der Dichter den Chor Dinge sagen lässt, die aus dem Stücke herausfallen, deren Erklärung also ausserhalb gesucht werden muss. Die Frivolität Jokastes motivirt die Forderung.... Aber der Fluch auf frevelhafte Gesinnung, Vergreifen an dem Unantastbaren und Streben nach unlauteren Gewinne ist durch die Situation nicht begründet, und dass der Umsturz der Verfassung bei der frevelhaften Zügellosigkeit drohe, ist vollends in Theben unter König Oedipus keine nahe liegende Befürchtung. Das sagt der Athenische Dichter und Staatsmann Sophokles. Aber vergeblich ist nach concreten Anlassen zu suchen, die hier bezeichnet wären. Den Dichter umgab eine Gesellschaft, in der die Gesinnungen Jokastes verbreitet waren, wo es genug *ὕβρις* und *αἰσχροκέρδεια* und Übergriffe in das was ihm *ἄθικτον* schien gab.... Es ist auf das schärfste zu sagen, dass keine sophokleische Tragödie eine unmittelbare Beziehung auf ein Faktum der Gegenwart enthält".

2) Helmreich, *Der Chor bei Sophokles*.. (1905).

3) Bruhn (Schneidewin—Nauck) Kön. Öd. [11] 1910, pg. 39. 40.

4) *Oedipus, Geschichte eines poetischen Stoffs im griechischen Altertum* von Karl Robert, Berlin, 1915, I. pg. 286 sq.: „Der Chorus aber muss die ganze Rede gehört und verstanden haben; zieht er trotzdem daraus nicht die selbstverständlichen Konsequenzen, so liegt der Grund dafür darin, dass der Chor, wenigstens in dieser Period des griechischen Dramas, nicht selbsttätig in die Handlung eingreifen darf, dass er infolge der ihm zufallenden passiven Rolle zu einer Zwitterstellung verurteilt ist, in der er Augen hat und nicht sehen darf, Ohren hat und nicht hören darf".

utrum ab eo choro eoque temporis locique vestigio id sit exspectandum necne, hoc non refert; si id quod in Antigona concinitur aptissime congruit moribus et scientiae chori, id quod in Aiace canitur [1]) non magis cohaeret cum his quae sciunt et tenent nautae chori, quam illa tristis de morte oda [2]), quae paulo ante finem in Oedipo Coloneo est posita; tamen sunt ea opportunissima, dicunt, nam contraria contrariis opposita eminent magis [3]).

Mediatoris munus choro sophocleo passim tribuitur, media persona appellatur. Si huius verbi sensus hic est ut agat chorus, constanter quidem et ut vera persona, cuius autem propositum semper sit consilia cum aliis communicare, personas in concordiam discordiamve vocare, id esset certe refellendum, sed non hoc loco; vera enim essent Aristotelis dicta, si eandem choro firmitatem eosdemque effectus possemus dare, quos Paedagogo ex. gr. in Sophoclis Electra, aut Phaedrae nutrici in Hippolyto euripideo aut *tertiae* illi quam dicunt personae in dramatis Calderonis [4]).

Sed cum haec media chori persona explicatur, non munus solum, sed natura etiam significatur; non est una fixa persona quae aliquid certum noverit, certumque aliquid quaerat, quidquid tandem sit illud, sed est incertus quidam actor qui, si non semper, saepe saltem alia aliis contraria dicere possit, quia id in finem dramatis conveniat, quia eius munus sit personas alias aliis opponere, agonem ducere, propter exitum laborare.

Ita chorum agere, dicunt imprimis Scholiastae; non ita crude, ut ego, sed dissimulato sermone. Ad Oed. Tyr. 523: *ἐπειδὴ τὸ τοῦ χοροῦ πρόσωπον ἰσσόρροπον δεῖ ἐν ταῖς διαίτιχις εἶναι, διὰ τοῦτο καὶ νῦν παραμυθεῖται τὸν Κρέοντα ὅτι ἴσως κατ' ὀργὴν τοῦτο εἶπεν ἐρεθισθεὶς ὑπὸ τοῦ μάντεως.*

---

1) Ai. 692—716. 2) O. C. 1211—1248.

3) Cfr. Commentatores in eos locos, et scholiastas ex. gr. in Ai. 693: *χρείας ἕνεκα τὸ χορικὸν νῦν παρείληπται. Ἐξελθόντος γὰρ τοῦ Αἴαντος ἔδει βραχὺ διάλειμμα γενέσθαι ἵνα μὴ καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου...· εὐεπίφορος δὲ ὁ ποιητὴς ἐπὶ τὰς τοιαύτας μελοποιίας ὥστε ἐντιθέναι τι καὶ τοῦ ἡδέος.*

4) Cfr. HANS AHLERS, *Die Vertrautenrolle in der griechischen Tragödie*. Giessen, 1910, pg. 11 sqq.

Ad. v. 681: ὁ χορὸς ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἀπολογεῖται, ὑπὲρ μὲν τοῦ Κρέοντος ὅτι ἐπ' ἀδήλοις ἐγκέκληται, ὑπὲρ δὲ τοῦ Οἰδίποδος ὅτι εἰκότως ὠργίσθη ἐπὶ τοιούτοις διαβληθείς.

Sicut Scholiastae, ita scriptores plurimi, tam qui perpetuos commentarios versionesque faciunt, quam qui singularia studia conscribunt hac super re, chorum interdum sibi ipsi dissimilem admittunt et verba dicentem alia aliis actoribus, quae a nulla fixa persona nulloque fixo proposito dici possint.

Ut de recentioribus loquar, nemo, credo, est de tragici chori persona tam sapienter locutus quam Friedrich Helmreich [1]), cuius in opere multa quae fuerant ab aliis scriptoribus contra illius personae firmitatem dicta, sunt valide refutata [2]); et tamen cum de hoc medio situ chori quem dico disputat § 4, et de unitate habitus seu characteris chori § 7, „in agone tragoediae ubi esset exspectandum ut alterutri contendentium parti adhaereret chorus, neutri adhaeret, inquit, sed conservat cautam quandam „neutralitatem"; utrique competitori commendat moderationem et sistit se ubicumque se profecturum videt" [3]). Ostendit hoc exemplis usus Oed. Tyr. 404 sq. ubi utriusque disputantis iram coërcet chorus, v. 523 quo loco iratum Creontem mitigat, vv. 616, 650, 681 quos omnes versus quia mediator sit chorus dicit; deinde exemplis ex Electra sumptis: 369 sqq. inter utramque sororem chorum intercedere, 469 omnino pro Electra stare, 610 conscia quadam obscuritate uti; his esse similes versus 830. 990. 1015 [4]).

Copiosius haec ipsa explicat postea. Exceptis quibusdam locis ut Oed. Col. 726, Ant. 1092 sqq. 681, Electr. 127, ubi chorum tamquam valde definitam personam loquentem facit Sophocles, „generatim hic poeta noluit chorum in scaenam

---

1) Friedrich Helmreich, *Der Chor bei Sophokles und Euripides nach seinem ἦθος* betrachtet, Erlangen 1905.

2) Cfr. quae disputat contra Friederichs cap. I. § 1, contra Muff et Bergk § 2, contra Hense § 6 cetera.

3) „Mitten in dem heftigsten ἀγών, wo die beiden das Stück beherrschenden Principien auf einander stossen und nun eine Entscheidung für oder wider möglich scheint, schliesst sich der Chor keiner Partei an, sonder verharrt in reservierten Neutralität, mahnt beide Teile zu massvoller Besonnenheit und sucht jedem Standpunkt etwas gutes abzugewinnen", pg. 18.

4) Pg. 19.

producere determinatis et definitis qualitatibus praeditum, nec certis cogitationibus ductum, fixove ullo proposito agentem; constat id palam ex contradictionibus quae in unius eiusdemque chori charactere reperiuntur. Cf. Bergk.... 'non igitur debet a choro ulla constantia, ullum certum consilium postulari'. Sunt hoc loco consideratione digna quae vv. 284. 298. 500 sqq. in O. Tyr..." [1]).

Ob dramaticos effectus ait his locis perseverantiae characteris renuntiasse poëtam; idem fieri ex. gr. in Electra: nam tametsi est chorus addictissimus Electrae, post illam concitatam dialogum se omnino pro Chrysothemi profitetur (vv. 990. 1015); at abiit tunc haec puella et chorus subito contrariam mentem induit in stasimo (1058—1097); „si hanc subitam mutationem volumus intellegere, debemus meminisse illius singularis situs quem in similibus contentionibus assignavit poëta choro, personae scilicet cuiusdam quae sit inter contrarias mediatrix et dura quaeque vitet". [2])

Et postquam subscribit iis quae a Kaibel dicta sunt pg. 153, concludit: „Ex quibus exemplis id conficitur: noster poëta non chori personam finxit ut sibi ipsi staret, sed ob dramaticam efficientiam saepe renuntiavit eius unitati et perseverantiae". [3])

Ut de his qui postea et his nostris temporibus scripserunt, brevissime dicam, opus F. Allégre [4]) nec habet nec erat cur

1) „Solche Stellen finden sich nur vereinzelt. Im allgemeinen wollte Sophokles in dem Chor nicht eine Person mit ganz bestimmt umgrenzten Charaktereigenschaften und bestimmtem Vorstellungskreis, mit feststehenden Ansichten auf die Bühne bringen. Das sieht man auch aus den Widersprüchen, die sich in dem ἦθος eines und desselben Chores finden. Cf. Bergk, a. a. O. p. 449: 'Daher darf man auch vom Chore keine Konsequenz, keine feste Ansicht verlangen'. Interessant sind von diesem Standpunkt aus die Meinungsäusserungen des Chors im Oed. Tyr. über die Mantik" Op. laud. pg. 27. 28.

2) „Wenn wir diesen plötzlichen Umschlag richtig würdigen wollen, müssen wir uns der eigenartigen Stellung erinnern, die der Dichter den Chor bei derartigen 'Αγῶνες einnehmen lässt, einen zwischen den Gegensätzen vermittelnden, alle Härten vermeidenden Figur". Pg. 29.

3) Pg. 29. 30: „Aus diesen Beispielen folgt: Das ἦθος des Chors ist für den Dichter nicht selbstzweck, sondern der dramatischen Wirkung zuliebe verzichtet er manchmal auf eine einheitliche Durchführung desselben".

4) F. Allégre, *Sophocle, Étude sur les ressorts dramatics de son théatre et la composition de ses tragédies* (Lyon, Paris, 1905).

deberet habere multa de choro, cum sit, ut ipse auctor id appellat (pg. LX) „un chapitre de critique litteraire"; eo vero capite alias res a choro diversas tractet.

Aliquanto plura de choro disputavit et investigavit M. Patin [1]), praesertim de Antigona et de aliquibus partibus chori O. T. et O. C.; noluit tamen clarus auctor ingenium suum ad investigandam chori personam applicare. Multa etiam habet de aesthetica pulcritudine sophocleae artis Post [2]), et chori saepe meminit; firmitati vero huius personae incommoda quae obstant removere alienum erat ab animo scriptoris, cuius opus, singularis quidem meriti opus, synthesin artisticam potius quam minutas investigationes persequitur.

Minutatim singulas tragoedias consideravit et iudicavit Ad. Müller [3]), egregiasque personarum, historiae, fabulae, artis, pulcritudinis descriptiones fecit; colligit etiam multa quae in choris sunt pulchra, praesertim in secunda editione, sed postquam primis paginis explicuit generatim partes chori in dramatis, postea solos cantus ponderavit Antigonae et Oedipi Tyranni, nec eos fuse admissisque iis incommodis quae in illius stasimo quarto et in huius stasimo secundo commemoravi.

Bina sunt opera quae eandem fere ac nostrum inscriptionem ferunt: Hansii Fries alterum [4]), quod ea saltem parte quae anno 1913 edita est [5]), non id omnino tractat quod nos, sed „quemadmodum chorus in universum cohaereat cum argumento". Sumit autem ut indubitatum chori *carmina* non coniungi interdum cum argumento; id qui sit factum postea se explicaturum promittit. Alterum est scriptum a Rahm [6]),

---

1) Al. Patin, *Aesthetisch-kritische Studien zu Sophokles* (in *Studien z. Gesch. u. Kultur d. Altertums* IV, 4) Paderborn 1911.

2) Ch. R. Post, *The dramatic art of Sophocles* (in *Harvard Studies in class. Phil.*, 22, pg. 71 sqq.) Cambridge, Mas. 1912.

3) *Aesthetischer Kommentar zu den Tragödien des Sophokles* von Dr. Adolf Müller, *Professor an d. Gel. zu Kiel* Paderborn² 1913.

4) Hans Fries, *De conexu chori personae cum fabulae actione*, Diss. inaug. Gottingae 1913.

5) Non novi sitne reliquum opus typis datum.

6) Rahm, *Ueber den Zusammenhang zwischen Chorliedern und Handlung in der erhaltenen Dramen des Sophokles*, Sondershausen 1907, pg. 85: „Jeder Versuch, Beziehungen zwischen den Einzelheiten des Chorlieds und dem Drama herzustellen, ist schlechtweg als eine exegetische Verirrung zu bezeichnen".

solidum etiam opus, quod tamen continet talia verba: „omnis conatus conexum stabiliendi inter singula quae chorus canit et inter ipsum drama appellandus est purus putus error exegeticus".

Unus est T. v. Wilawitz-Moellendorff [1]), qui singulas tragoedias pervestigavit, et de choro saepe non veritus disputare difficultates multas, quales repperit, tales fassus est, et aggressus solvere. Saepe sum in hoc opere de eo locuturus; adhibui enim eum frequenter, tamquam quem magni habeam. Liceat autem mihi in antecessum dicere, quod attinet ad chorum, perstare etiam post lectum illud opus, omnes illos nodos quos ante connumeravi; personam vero firmam tam noluit exstruere in choro, ut putet ne in reliquis quidem personis Sophocleis fixum et valde definitum characterem reperiri posse.

His igitur continentur quae de persona chori sophoclei perhibentur hodie [2]); recentes enim sunt omnes auctores quos adduxi nec ullus triginta annis antiquior, et neminem omisi consulto qui amplius aliquid confirmaverit, etsi multos qui asserant et asseverent de choro multo maiora. Repertae etiam sunt causae cur chorum non magis definitum fecerit Sophocles: firmae illi planeque definitae personae in tragoedia quae principem heroa constituit, opponi debuit persona chori non nimis fixa et certa, ne illa minueretur aut obscuraretur [3]); aut ratio ea est, quod

---

1) Tycho von Wilamowitz-Moellendorff, *Die dramatische Technik des Sophokles.* Mit einem Beitrag von Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff *(Philologische Untersuchungen)* Berlin 1917.

2) Hi ipsi qui verbo multo plura tribuunt choro sophocleo, re saepe nihil his maius dant; v. gr. Th. Dwight Goodell, *The Athenian Tragedy,* a study in popular art, New Haven, 1920: „They (the members of the chorus) are a part of the group of people, isolated from the rest of the world, who are living the story, men or women deeply interested, whose lives will be affected by the outcome"; id autem quid sibi velit, explicant verba quae consequuntur: „This is no less true for Euripides than for Aeschylus and Sophocles; there is no deterioration in that respect in the surviving plays from the fifth century".

3) Helmreich, op. l. pg. 88; addit utilitates inde venientes, quod moderetur actores, quod spectatoris animum possit ita post concitatas scaenas relevare; eam ob causam nautas in Aiacis choro tam nihil agere pro ero suo in illa disceptatione. Friederichs, *Chorus euripideus*... pg. 7, ait: „et recto, opinor, consilio poeta ita fecit. Noluit enim nec potuit per artis leges quem percipit animus spectatoris dolorem dividere quasi inter chorum et actorem".

„cum Aeschyli chorus persona fabulae principalis fuerit, adeo ut multis tragoediis daret titulum, Sophocles choro secundum vel tertium locum tribuit, itaque titulos a personis primarum partium sumpsit.... Intellexerunt enim Sophocles et Euripides turbam duodecim vel quindecim hominum, quae ad manendum cantandumque vi tralatitia erat destinata, non agere posse ut unam personam" [1]); frequentissima vero omnium est explicatio historica, tragoediam e choro esse natam, dramaticam e lyrica esse factam; cum vero eum conservarit cuius non erat tantus usus in dramate quam in antiquis principiis, lyricam potius quam perfecte dramaticam personam constituit [2]).

Quae cum ita sint, non possumus non ita cogitare: aut Aristoteles fallebatur in Sophocle interpretando, aut nos fallimur; namque agebat ipse saepe de iis tragoediis ipsis quae ad nos pervenerunt.

Disiunctionis autem huius vim non video quemadmodum possimus effugere. Etenim demus, quod dari nullo modo potest, chorum etiam nihil agentem in actionem et tragoediam posse adhuc dici συναγωνίζεσθαι, demus, quod minus etiam potest dici, chorum etiam nihil constanter cogitantem et volentem, immo etiam contraria alia aliis sine propria ipsius ratione dicentem, posse appellari veram dramatis personam, debilitemus sensum eorum Stagiritae verborum quantum volemus, stat adhuc immobile et intactum illud, Aristoteles ait illa omnia in choro sophocleo perfici, in Euripidis choro non perfici; aliquid igitur certum et fixum vidit aut credidit videre in illo, in hoc non vidit, quo uterque discernebatur; illud autem nos tam non videmus, ut *si qua sit* inter utriusque chorum differentia ea sit, quod euripideus chorus magis videatur conecti cum actione, magis adlaborare, id quod etiam nonnulli non

---

1) PAUL. GRABER. *De poetarum atticorum arte scaenica quaestiones quinque*, (Gottingae, 1911) pg. 15. Et pg. 12: „Sophocles ut actionem histrionalem suscepit et auxit, ita chorum actoris vice fungi non est passus, sed lyricam solam vim eius servavit, vel potius restituit".

2) HAIGH, *Tragic drama of the Greeks* ch. III, 151—156. — Omitto consulto acria illa verba quibus iam nonnulli auctores inurunt omnes eos qui aliquid amplius a choro sophocleo aut postulant aut conantur elicere; aliqua sunt acerbissima.

veriti sunt fateri [1]). Non igitur idem dicimus quod Aristoteles; si nos non erramus, ipse errabat; si ipse in errore non est, nos sumus.

Viderunt huius argumenti vim illi clari viri qui, cum cernerent a commentatoribus Sophoclem non ita perhiberi choris utentem, quales ab Aristotele describerentur, dixerunt hunc philosophum falsum omnino fuisse et longe distare ab aureis illis temporibus quibus tragici graeci penitus intellegerentur.

Quorum in dicendi ratione, latere quidem potest error in his quae argumentum antecedunt, sed in ipsa argumentatione non. Ut enim illa praeteream quae de stasimorum affectibus dicuntur, — sunt enim haec quae de affectibus agunt valde lubrica et de manibus elabuntur nec se ad digitos vocari facile patiuntur — ut igitur illa omittam, qui possunt Aristotelis verba cum his quae in Sophocle nos reperimus componi, cuius chorus aut dicitur esse „merus spectator idealis", qualem tam multi post Schlegel tamque sine varietate dixere, aut, quod est fortasse magis absonum, non spectatoris sed *auctoris* partes agere, ita ut quod hic multo labore domi dum scribebat debuisset facere, id ipse in scaena facillime faciat, actoresque coniungat, separet, decipiat, confirmet, ut quidque expediet in exitum tragoediae? Nisi si malumus eos sequi, qui, chorum merum obicem, merum mutum lapidem saepe in tragoedia esse, dixerunt.

Sed quamquam eorum qui Aristotelis errorem accusant, constantiam argumenti admittendam, sinceritatem laudandam puto, tamen quaestionem ad ipsum fundamentem transferendam opinor. Numquam equidem de nostra antiquitatis cognitione tam elate sentiam ut Sophoclem a nobis melius quam ab Aristotele perceptum esse credam. Sint aliae nostrae aetatis scientiaeque laudes, nec ea est exigua quod illas septem

---

1) „Aristotle failed to notice or did not value the other characteristic of Euripidean choruses, viz., that they have more effect upon the plot and come into more direct contact with the actors, that is to say, that they really act more than is the case in Sophocles. In fact it is Sophocles' use of the chorus which is mainly responsible for the modern notion that the Greek chorus was merely 'the ideal spectator'". R. C. Flickinger Ph. D., *The Greek Theater and its Drama*, Chicago [1918] pg. 144.

tragoedias, tamquam de naufragio tabulas receptas, multo labore diuturnaque diligentia compegit tandem et explicuit et antiquitatis pulcritudinem nobis reparavit.

At vero utebatur Aristoteles lingua graeca ut sua, nos autem, etsi nemo me magis miratur incredibiles hac in re factos progressus, nos multis in locis coniectura ducimur, multis omnino haesitamus, multis fortasse perpetuo iam errore haerebimus. In *hapax legomenois* ex. gr. soli etymologiae nitimur, et qui ignorat quam divergant leges semanticae a phoneticis quamque saepe etiam in contrarios exitus ducant?

Videbat Aristoteles illas tragoedias saepe actas in scaenam et fortasse ab ipsis actoribus quos Sophocles ipse et Euripides docuissent; quantum vero lucis et claritatis dramati saepe affert ipsa imitatio vocis, ipsa gestus significatio, sola loci ornatusque conformatio!

Graecus erat Aristoteles et atheniensium graecorumque omnium moribus et institutis apprime eruditus, eorum religiones, superstitiones, cogitatus: eorum de antiquitate et heroibus sive errores sive scientiam optime norat: quidquid igitur ludi illi in scaena acti insinuarent aut dicerent auditoribus callebat: quem „complexum psychologicum" (adhibeam nova verba ad rem significandam tam antiquam quam est antiquus homo) nos penitus ignoramus, aut particulatim et per minimos gradus summo labore restituimus studio religionis, historiae, morum, artis, ceterorum. Est autem verum, etsi fuit per iocum dictum, quod apud Athenaeum cecinit poeta de tragoedia [1]):

μακάριόν ἐστιν ἡ τραγῳδία
ποίημα κατὰ πάντ', εἴγε πρῶτον οἱ λόγοι
ὑπὸ τῶν θεατῶν εἰσιν ἐγνωρισμένοι
πρὶν καί τιν' εἰπεῖν· ὥσθ' ὑπομνῆσαι μόνον
δεῖ τὸν ποιητήν· Οἰδίπουν γάρ ἂν μόνον
Φῶ, τἄλλα πάντ' ἴσασιν· ὁ πατὴρ Λάιος,
μήτηρ Ἰοκάστη, θυγατέρες, παῖδες τίνες
τί πείσεθ' οὗτος, τί πεποίηκεν... κτέ.
ἡμῖν δὲ ταῦτ' οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ πάντα δεῖ
εὑρεῖν, ὀνόματα καινά, τὰ διῳκημένα

1) Athen. 6, 222.

πρότερον, τὰ νῦν παρόντα, τὴν καταστροφήν,
τὴν εἰσβολήν· ἂν ἕν τι τούτων παραλίπῃ
Χρέμης τις ἢ Φείδων τις, ἐκσυρίττεται,
Πηλεῖ δὲ ταῦτ' ἔξεστι καὶ Τεύκρῳ ποιεῖν.

Scribebat Aristoteles his qui frequenter videbant [1]) illas tragoedias in scaena actas, et dicebat aperte in Sophocle chorum esse personam tragicam, in Euripide non esse; aegerrime adducar ut credam posse a nobis post viginti quattuor saecula illum virum erroris coargui, quem non arguerint aequales sui de aequalibus eorum rebus disputantem. [2])

Aristotelem igitur a nobis hac in re esse superatum malim ne omnino dicamus, aut saltem non ita confidenter ut non etiam liceat dubitare de nobismetipsis et ne quid temere dixerimus vereri, nec ita obstinate ut si quis haec conetur retractare, cocta recoquere et stultus esse et sensu antiquitatis destitutus dicatur, vel potius repetatur.

Volui hoc argumentum ita adstricte persequi et contente (contentius fortasse quam ut prologum deceat) quia novi optime quam sit difficile persuadere multis restare hac de re multa etiamnum investiganda, et quia non vereor de nostra gloriola adimere quod sit adiciendum scientiae, cum mihi sit persuasum nulla re magis ingenia hebescere et emolliri quam si credant cuncta iam esse perfecta, nulla magis acui et excitari quam si difficultatibus superandis allectentur et invitentur.

---

1) HAIGH, Op. laud. ch. VI § 3.

2) Non addam alios quoque scriptores ante Aristotelem eadem dixisse quae ipse dixit; tametsi sunt omnibus noti illi Aristophanis versus (*Acharn.* 440—445), quibus deridet *Euripidem* quod chorum fingat qui non videat nec noverit quod in oculis habeat. Cf. GUIL. WILSON BAKER, *De comicis graecis litterarum indicibus*, in *Harvard Studies in Class. Phil.* XV (1904) 158. Eadem reprehendunt in Euripide Scholiastae *Phoen.* 1019, *Hec.* 450. 451. 455. 466. *Hippol.* 733. Cfr. BYWATER, *Aristotle Art of Poetry* 1909 pg. 255.

Nolim tamen inde concludere tamquam rem *certam* laudari Sophoclem ab Aristophane de chori constantia; non enim credo eum tragicum semper immunem esse ab his de quibus solus Euripides damnetur a comico poeta; et de chori natura Scholiastae multo magis ignorant quam nostrae aetatis boni commentatores. Cfr. etiam Schol. in Soph. *Ai.* 693. 205; O. T. 463. *Trach.* 497.

Valent igitur adhuc et clamant verba illa Aristotelis: *καὶ τὸν χορὸν δὲ ἕνα δεῖ ὑπολαβεῖν τῶν ὑποκριτῶν καὶ μόριον εἶναι τοῦ ὅλου καὶ συναγωνίζεσθαι, μὴ ὥσπερ Εὐριπίδῃ, ἀλλ' ὥσπερ Σοφοκλεῖ·* haec persona chori inquirenda et exstruenda est; fines aliqui magis definiti et certi in ea quaerendi; quousque progrediendum seu quam sint chori sophoclei perfecte definiti, non nunc sed in fine investigationis erit statuendum; investigationis vero, non meae, sed eorum qui id perficient; hic enim liber nihil aliud est nisi conatus aliquis; sat mihi erit si meo incepto, et fortasse meo casu, alios qui me maiores ingenio et scientia erunt, induxero ut id quod est etiamnum indagandum investigent, et persequantur, et inveniant inventumque proferant in lucem.

Quae cum dixi, iam eo ipso mihi et illis viam et rationem necessariam definivi: primo quidem Sophoclem ex Sophocle oportet *σαφηνίζειν·* non enim quid chorus cum his quae aliena sunt a tragoedia commune habeat quaeritur, sed ut chorus sibi ipsi cohaereat in singulis tragoediis, a principio ad finem semper sibi constans; interna igitur argumenta sunt generatim adhibenda.

Deinde etiam, quoniam non ea difficultas est, num chorus aliquando sibi ipsi consistat, sed num ita semper sibi consentiat ut numquam dissentiat, singula eius verba actusque et singula sensa sunt diligenter percurrenda, sacrificanda est fortasse varietas veritati, septies eadem via facienda, nihil in septem tragoediarum choro omittendum.

Quoniam nemo id, credo, ante fecit, utar lectorum patientia, quae ipsis fortasse ut legant, quam mihi ut scribam, est magis necessaria.

CAPUT SECUNDUM.

Oedipus Tyrannus.

Sicut in omnibus, hic etiam observandum diligenter est, chorus quid noverit, quid ignoret cum est primo in scaenam ingressus; vera enim persona esse non potest, nisi affectus

verbaque his quae scit, quaeve nunc in tragoedia discit, accommodet.

Pestem quidem qua populus thebanus conflictatur, nimis clare videt et sentit [1]; novit etiam Creontem ab Oedipo esse missum consultum oracula Apollinis; immo etiam non eum latet adventasse iam Creontem [2], cumque Oedipo de deorum responsis egisse. Quae autem in prologo sunt dicta, sive quid Apollo ad avertendam pestilentiam consilii dederit, id omnino ignorant thebani illi senes [3].

Cum autem sint in populum summa benevolentia affecti, immo vero sint ipse populus et ipsa thebana nobilitas [4], ab Oedipo in id ipsum, ut populum repraesentent, evocati [5], est bene in eorum natura et moribus positum ut parodum illam habeant, cuius haec est summa sententia:

Stroph. α′ „Quaenam sunt Apollinis Delii responsa? exhorresco metu, O Apollo, quaenam sunt tua verba? Te, Athena, teque Artemi, et te etiam iaculator Apollo, rogo; qui nos quondam peste liberastis, liberate etiam nunc. Infinita enim gero mala (stroph. β′) mihique tota civitas tabescit et perit (sequitur dilucida descriptio pestis). Venite, Iuppiter et Apollo, et Artemi et Bacche, huncque Martem (pestilentiam) unum deum infamem deorum excutite hinc" [6]. Quae quoniam sunt adeo facilia et clara, nihil est cur de eis longius sermonem producam.

Iis senibus Oedipus, qui aderat dum haec concinebantur [7], narrat confestim oraculum Apollinis a Creonte delatum, interfectorem scilicet Lai in causa esse totius thebanae illius calamitatis ruinaeque, eumque interfectorem aut de patria esse quam primum expellendum aut morte quam citissime multandum; pestem non ante cessaturam; si quis senum, interfector

---

1) De ea tota parodus agit. 2) 152.

3) 216 sqq. 242 sqq. Id etiam ignorat Teresias 305.

4) 911.

5) 144; id maxime singulare huius tragoediae; et inter Sophocleas tantum commune cum Oedipo Coloneo (78) et Antigona (160. 164 sqq.).

6) 151—215.

7) 216; fortasse in fine solum adfuit, cfr. HANS DÜTSCHKE *Anleitung zur Inscenierung antiker Tragödien*, I, *Sophokles, König Oedipus*, 1884.

quis fuerit, noverit, statim ut deferat [1]). Quibus auditis, nihil mirum si persona chori et sibi ignotum esse ait parricidam illum, et si quem alium, Teresiam id haruspicem posse divinare [2]). Venit igitur augur ille cui (simulque *choro*) clarius etiam Oedipus oraculum refert [3]).

Nemo non novit acrem illam disputationem cuius in aestu Teresias Oedipum ipsum ait ab oraculis significari atque dici parricidam et incestuosum, pestisque causam; hic autem Tèresiam et Creontem [4]) accusat, quod in se coniuraverint et prodere nitantur. Tunc chorus se interponit, ne diutius rixentur, illis verbis:

„Nobis autem, quantum conicimus, et huius verba iracundiae ardore dicta videntur, et tua etiam, Oedipe" [5]). Quae non ideo locutus fuisse est dicendus quia sit chorus merus mediator, neve quia liceat graeco choro, quia graecus sit, semper temperantiam commendare, sed quia revera ita utrumque per iram locutum esse credit chorus: id enim Oedipum peccasse, nemo non videt; Teresiam vero non *ἐκ τῆς τέχνης*, sed ira hoc modo oracula fuisse interpretatum chorus et potest et debet credere: ne semel quidem dixit se id ab Apolline scire (etsi dixit Apollinem id facturum certum) [6]), contra, fassus est se id ab Oedipo coactum esse locutum [7]); chorus autem de populo maxime sollicitus, remedia ait esse quam diligentissime quaerenda, non tempus terendum fictis contumeliis coniciendis, ideo addit:

δεῖ δ' οὐ τοιούτων, ἀλλ' ὅπως τὰ τοῦ θεοῦ
μαντεῖ' ἄριστα λύσομεν, τόδε σκοπεῖν. [8])

Paulo post abit Teresias, iisdem quidem auguriis repetitis, sed eadem etiam ira, pariterque id cognitionis unde eruerit reticendo.

Quapropter chorum Sophocles in *stasimo primo* [9]) ita cogitantem facit: „Quisnam ille (distroph. α') homicida esse potest? iam nunc exterminandus est omnibus fulminibus et igne Iovis,

---

1) 216—376. 2) 276—279, 284—286. 3) 300—315.

4) Expedit observare quam nihil de choro, nec nunc nec postea, suspicari velit Oedipus; et tamen ut Teresiam evocaret, etiam chorus eum fuerat hortatus (285).

5) 404—405. 6) 377. 7) 358.

8) 406. 407. 9) 464—512.

dirarumque iaculis; vagatur enim alicubi per antra, ut selvaticus taurus; sed oracula aeterna vigent et circumvolant".

Tum subit in senum mentem illius interpretationis a Teresia factae, quam tamen subito ut nefastam mente excutiunt, „quid enim? nulla umquam, quod ipsi sciant, Polybi filio (Oedipo) contentio fuit cum Laio familiaque Labdacidarum". „Apollo [1]) et Iuppiter veraces quidem in suis oraculis sunt; ita sane, et hoc etiam oraculum sit verum; sed augur, interpres, tandem est homo, et falli potest; equidem nisi confirmatum aliunde id videro, numquam adducar ut credam Oedipum sontem, cum sit ille sapiens vir qui Sphingis aenigmata solvit, meaeque patriae salus fuit; *τῷ ἀπ' ἐμᾶς φρενὸς οὔποτ' ὀφλήσει κακίαν*, *numquam* meo iudicio censebitur pravus". Velim hic observes chorus quam clare secernat oraculum ab eius interpretatione; hanc admittit esse fallacem, oraculum hoc, sicut omnia oracula, et hic et alias saepe per totam tragoediam, semper dicit esse certissimum nec falli umquam posse. [2])

Episodium secundum. Oedipum temere locutum esse cum in Teresiam prius et nunc in Creontem coniecit oraculi ficti crimen, chorus nec dubitat nec occultat; id enim et Creonti aperte dicit (523. 527) et ipsi deinde Oedipo [3]) et Iocastae etiam, cum paulo post adveniet. [4])

Hoc Sophocles tamquam eius characteris partem esse voluit, sed non minus clare voluit significatum et saepe repetitum nihilo eo minus esse in Oedipum benevolos eos senes, nec Oedipum in eos; immo hanc mutuam inter se benevolentiam, praesertim senum in Oedipum, voluit in hoc episodio iterum et saepius descriptam vivis coloribus, quod est maximi momenti in nostra hac investigatione et magno auxilio, credo, nobis erit ad reliquam tragoediam interpretandam.

Iam nuper dixerant se numquam criminaturos suum regem [5]). Nunc vero, cum ipse iracundia raptus velit occidere Creontem, illi autem senes petant (per eos enim *etiam Iocasta* regem

---

1) Stropha β'.

2) 481. 499. 901. 1213. 1336 (cfr. 1329): Eurip. El. 399. 400: *Λοξίου γὰρ ἔμπεδοι χρησμοί, βροτῶν δὲ μαντικὴν χαίρειν ἐῶ.*

3) 656 (cp. 616).

4) 681. 5) 512.

rogandum existimarat)[1] ne ita temere et iudicet et damnet Creontem, rex vero respondeat: „scitote, dum haec petitis, mihi mortem et exsilium vos quaerere"[2]), reclamant atque iurant una voce: „minime, minime vero; per solem id iuro, deorum omnium principem; immo diis invisus hominibusque, et pessima cuncta passus peream, si quid huiusmodi sentio. Sed miserum meum animum cruciat mei populi consumptio, si prioribus malis haec a vobis addantur".[3])

Et eis, eis *solis* cedit Oedipus et miris quidem verbis[4]): „is (Creon) abeat igitur, etiamsi me funditus perire oporteat aut contemptum omnibus vi ex hac urbe eici. Tua enim (senum), non eius, miserabili oratione commoveor. At ille ubicumque fuerit, odio habebitur"; mirus affectus!

Quo facto chorus, quae est sua de Oedipi innocentia persuasio (681) et de populo suo cura (685. 686), conatur vitare ne ultra Oedipus pergat loqui de illis querelis, nec de variis Teresiae auguriis quaestionem novam cum uxore constituat: „satius enim mihi, satius videtur, ita urbe calamitatibus affecta, rem, ubi constitit, illic intactam relinquere[5]). Denuo laudat Oedipus chori fidelitatem, et denuo facit Sophocles chorum gravissimis verbis iurantem et promittentem hanc fidem et benevolentiam: „O Rex, dixi quidem non semel tantum, scito me dementem omnique sano consilio destitutum habitum iri, si a te discesserim, qui meam quondam patriam calamitatibus obrutam evexisti recto cursu, te, inquam, qui etiam nunc recte nos direxeris."[6])

Ita est chorus animo in Oedipum constitutus hoc loco, cumque nihil interea loquatur[7]), incipit stasimum secundum, quod, si fides habenda plurimis scriptoribus, omnino aliena ab his continet, et si credendum multis, omnino his contraria. Veni enim in locum inter Sophocleos maxime omnium disputationibus et dubiis obnoxium.

---

1) 648. Eleganter autem respondet Oedipus eam a se pluris fieri quam illos senes (v. 700).
2) 658. 659. 3) 660—668.
4) 669—672. 5) 685. 686. 6) 689—696.
7) Si excipias distichum 834. 835, quod his maxime consonat, et infra est explicandum.

De quo stasimo multae sunt diversissimaeque scriptorum sententiae. Dixi superiore capite fuisse qui crederent, Sophoclem hic parumper tragoediam veluti reliquisse, deque rebus chorum dicentem fecisse, quae ad illorum temporum quibus scribebat, ad eosque homines quibuscum vivebat pertinerent. Quaenam facta referat quasve personas, id nos penitus latere dicunt. Rei difficultate compulsus, C. F. Hermann Periclem certo significari contendit; id ipsum ait Schoell, „quae consensio tamen non impedit quominus in hac disquisitione in diversas partes abeant; Hermannus enim ad Periclem vituperandum et criminandum, Schoellius ad eundem virum laudandum et commendandum fabulam conscriptam esse putant". [1]) Haec prima sententia (omnes, credo, id mihi dabunt) non prius est accipienda, quam constiterit reliquas omnes esse falsas; dicere enim extra drama quaerendam esse [2]) rationem eorum quae in dramate aguntur, idem est dicere nullam adhuc eiusmodi causam in dramate ipso potuisse reperiri.

Alii vero putavere chorum hic plane contra Oedipum loqui, eum tyrannum appellare, diras in eum omnes conicere quibus totum stasimum constet; idque, si minus cohaereat dictis vel dicendis a choro, ideo esse, quia nulla sit personae firmitas et definitio in choro Sophocleo. Quae ut explicent, alii omnia crimina et maculas naevosque congerunt quibus vita eius fuerit maculata ante initium dramatis, alii ea sola quae in ipso dramate commisit peccata. Non ea repetam hoc loco [3]); iis vero omnibus illa est facillima responsio quam et in hac tragoedia insinuat [4]), in Oedipo autem Coloneo saepe repetit ipse rex; veluti cum dicit Creonti [5]): „O impudenter audax, utrum lacessere putas his conviciis, mene, an te ipsum? qui mihi caedem illam et nuptias verbis tuis calamitatesque exprobras, quas ego, me miserum, tuli *invitus*. Diis enim ita statutum erat, nostro generi fortasse iamdudum iratis aliquam ob causam.

1) I. A. Stricker, *De Tragicorum anachronismis*, Amstelodami 1880, pg. 93 sq.

2) Vid. O. Krausse, *De Euripide Aeschyli instauratore*, Jenae 1905, pp. 212 sq.

3) Consule de his agentem I. T. Sheppard, *The Oedipus Tyrannus of Sophocles* (1920) chap. II, *The innocence of Oedipus*.

4) Id elucet ex tota exodo.

5) Oedip. Col. 960—1013.

Nam quod ad me ipsum attinet, nullam mihi indagaveris vitii labem, cuius causa haec in me meosque commiserim. Nam doce me, sodes, si quo oraculi responso praedictum fuit patri, peremptum iri a filio, quo iure mihi exprobres qui nec a patre tunc satus, nec a matre conceptus, necdum generatus eram?" Tunc de nuptiis: „peperit quidem me, peperit (heu quantum est mali!), sed *ignarum* ignara.... Verum unum saltem hoc mihi constat, te quidem ultro meque et illam his urgere conviciis, ego autem eam invitus duxi, invitusque haec loquor". Sunt et alia praeterea multa in eodem loco; quae omnia eum solus Creon inimicus dicere coegit, nemo enim, iusto animo qui sit et amico, ut hic est certissime chorus, potest eum de his invitis criminibus accusare. Ideo in eadem tragoedia Oedipum choro, qui, exterritus de his factis quaerebat, nihil aliud facit Sophocles dicentem, nisi se inscium haec omnia patrasse; quibus auditis, nihil de reliquo curat chorus, nec ullam de his requirit lustrationem, qui de adita Eumenidum sede tam diligentem expiationem praecipit; et erat quidem tunc chorus si non inimicus, non certe nimium amicus Oedipo.

Merito igitur multi, et est eorum sententia tertia, non Oedipum hic tangi, aut non praecipue saltem, credunt, sed Iocastam, si alios audias, Creontem, si alios, utrumque, et fortasse, si nonnullis fides habenda, Teresiam, sive cum iis etiam Oedipus significatur, sive non. In hac sententia sunt recentiores fere omnes, quorum ipsa me multitudo ab onere liberat nomina recensendi verbaque referendi. Universim vero eos hic ita inclusi, quia id eis omnibus est commune, quod ad aliquam ex inferioribus personis cuncta referri aiunt.

Qua in re, ut omittam quam sit difficile illas diras de ulla ex illis personis interpretari, certe arti Sophoclis id non favet, quod per tam pretiosum tempus auditorum attentionem in alienas personas trahat, et ne illa quidem sit excusatio, quod sic Oedipus magis in errorem inducatur; abest enim ab scaena toto eo tempore. Quamquam igitur sapienter consulunt Oedipo, derogant, credo, Sophocli nonnihil, et ipsi etiam choro.

Omnia paene haec incommoda vitat illa quae ante duos

annos edita est nova sententia, qua dicitur hic chorus de Oedipode quidem loqui, id autem non mentem iudiciumque Sophoclis de rege referre, sed tantum „timorem chori anxii et turbati propter dicta et facta cum Teresia, Creonte, Iocasta. Chorus enim ita agit: credo equidem Oedipum non esse improbum, tametsi aliqua eius dicta factave id insinuant. Si est, sine dubio patietur. Non tamen esse mihi persuadeo. Et tamen illud est gravissimum, si oracula non perficiuntur". [1])

Doleo quod cl. v. Sheppard sequi hic non ego possim, qui constantiam et fixos chori mores defendam in hoc opere, cum videam nuper et paulo ante chorum artissime adhaerere Oedipo, nulla autem ab eo manifesta facta sit causa, cur mentem de rege potuerit mutare; quodque est praecipuum, omnes rationes quibus hic ad dubitandum potuit induci, mirum in modum augentur per totum episodium quod sequitur porro [2]), et tamen in sequenti stasimo chorus totus ab Oedipo est. Praeterea si hic mera suspicione ductus tam severe et acriter condemnat regem (qui tandem est Oedipus) si quidem sit sons, in fine tragoediae cum certo videbit Oedipum et filium esse Lai, et parricidam, et incestuosum et causam fatalis pestilentiae, erumpet sine dubio in eum et diras multiplicabit, et confirmabit has quas nunc facit coniecturas; tota autem exodo ne verbum quidem dicit quo eum criminetur chorus.

Omnibus autem his sententiis illud est commune, quod nulla explicat quaenam divina lex tam graviter fuerit violata, ut chorus iure admirabili illa stropha α′ stasimum incipere debuerit.

Si licet igitur mihi in tanta opinationum varietate et dis-

---

1) "It expresses not the judgment of Sophocles, but the fears of the chorus, distressed and agitated by the scenes with Teresias, Creon and Jocasta. The chorus says in effect: 'We hope that Oedipus is not really, as some of his words and actions suggest, a bad man! Of course, if he is, he will suffer. But we hope he is not. On the other hand, it is a serious matter for religion if the oracles are false'. They assume, as many Greek and other moralists assume, that only the guilty are ruined". J. T. SHEPPARD, *The Oedipus Tyrannus of Sophocles*, Cambridge 1920, Introduction, pg. XLI.

2) Scilicet pro illo καλῶς νομίζεις, quod ante dixerat, nunc dicit totos illos versus 964—973. Argumenta autem quae eum filium Lai demonstrant hoc tertio episodio tam clara sunt, ut difficultas ea sit, qui verisimile videri potuerit quod chorus non id oculis perspexerit iam ante stasimum tertium, 1086—1109.

sensione aliquid tentare, mihi hoc stasimum non solum contra Oedipum nihil habere condemnationis certum est, sed etiam summam continere laudem et commendationem; describi autem et damnari in eo non tyrannum, ut omnes hucusque voluere, sed insolentiam qua sit tyrannus generatus; insolentiam vero eam non Oedipi esse, sed illius de quo nuper sint omnes actores collocuti [1]), illius quem conceptis verbis nominat ipse chorus in fine stasimi, cum deplorat quod non perficiantur sed videantur cassa et inania reddi Apollinis oracula, nempe insolentiam Lai:

φθίνοντα γὰρ Λαΐου παλαίφατα
θέσφατ' ἐξαιροῦσιν ἤδη
κοὐδαμοῦ τιμαῖς Ἀπόλλων ἐμφανής·
ἔρρει δὲ τὰ θεῖα. [2])

De quo, siquidem ad rem meam omnino pertinet, dicam copiosius. Atque imprimis, actio dramatis quo progressa iam sit, videamus.

Anagnorisis, qua tota huius fabulae catastrophe nititur, bina complectitur: *a*) Oedipum occidisse Laium, *b*) Oedipum filium esse Lai; homicidium scilicet et parricidium. De secunda hac parte, quamquam iacta iam sunt semina argumentorum [3]), nondum actum est; omnes pro certo et indubitato habent Oedipum Polybi, non Lai filium esse. Prima vero pars, sive Lai necis indagatio, eo iam perducta est, ut tantum non sit evidens: omnia adiuncta loci, personarum, reliqua homicidii cuiusdam ab Oedipo facti, cohaerent mire cum his quae de Lai occisione fert fama; sola est levissima haec discrepantia, quod Oedipus *solus* erat, dicebatur autem Laius a pluribus occisus.

Quae cum ita constent, Iocasta quidem iam se dat, admittitque Laium ab Oedipo necatum, quo admisso, oracula irridet, quae dixissent Laium a filio suo interfectum iri. Oracula igitur si ita aperte mentiuntur, de novis istis oraculis ipsi Oedipo olim factis, deque his quae Teresias cantat, quis iam angatur? quis sollicitetur? quis non ea flocci pendat? [4])

---

1) Cfr. n. 812—815. 852—858. 2) 906—910.

3) V. gr. quae de filio Iocastae exposito, eiusque pedibus transfixis (718), de ebrio qui Oedipum non filium esse Polybi dixerat (780).

4) 720 sqq. 848 sqq.

Oedipus cum haec audit, assentitur omnino suae coniugi [1]: *καλῶς νομίζεις*. Ut est tamen de sua sorte valde sollicitus, arcessiri iubet pastorem de agris, qui solus morti Lai dicebatur interfuisse. Igitur Oedipus qui ante, fingens tantummodo et sumens se occidisse Laium, cetera cuncta oraculi turpissima adiuncta de incestu et reliqua sibi applicabat [2], quia credebat oracula falli numquam posse, nunc alia sine aliis vera esse posse credit, seque occidisse Laium, non vero eius esse filium fatetur, oracula enim et fallere et falli posse opinatur.

Longe alio modo his ipsis factis ratiocinantur nunc senes chori, sicut antea Oedipus. Apollini eiusque religioni firmissima fide addicti, gnarique res divinas non ideo perire quia negentur, pro verissimo habent Oedipum, si Laium occiderit, et eius filium esse et Iocastae, et causam pestilentiae et cuncta quae dixerat Teresias vera esse; oracula enim firma esse debent; quapropter clamant, nondum certo constare Oedipum occidisse Laium, sed spectandum [3] esse servi illius adventum (haec enim fuere postrema chori verba), et illa ipsa oracula quae Oedipus et Iocasta irrisui nuper habuerunt, corripiunt ut argumenta ad suam sententiam asserendam, Oedipum esse innocentem, vel, ut rectius dixerim, ut petant ab Iove, Oedipi innocentiam faciat manifestam. Quasi dicant: „Illa antiqua de Laio oracula firma esse debent, ostende ea firma, o Iuppiter; si enim tua oracula inania esse possunt, perit tota religio totusque deorum cultus. Ex eis vero oraculis, occisor Lai fructus futurus erat turpissimi illius Lai facinoris; Lai illa *ὕβρις* filium tyrannum verumque parricidam et merebatur generare et erat e fatis generatura".

Haec si ita essent, omnes mihi concederent, nihil absonum a moribus horum Thebanorum senum toto hoc stasimo contineri, sed eundem hic amorem, eandemque fidelitatem resonare, quam paulo ante tam plane tamque firmo animo proclamarunt. Spem enim fovent, etiam cum ipse Oedipus iam desperavit.

Atqui ita se rem habere efficitur, nisi fallor, si totus iam locus inspicitur, partesque eius singillatim considerantur.

---

1) 859. 2) 813 sqq.

3) *ἡμῖν μέν, ὦναξ, ταῦτ' ὀκνήρ'· ἕως δ' ἂν οὖν πρὸς τοῦ παρόντος ἐκμάθῃς, ἔχ' ἐλπίδα.* 834. 835.

Cuius *prima stropha* nullius est negotii; eius enim interpretatio una est, quaecumque tandem est de reliquo stasimo cuiusque opinatio. Illi enim Thebani, qui, ut senes, meminerunt optime antiqui illius Lai facinoris, cum oracula Apollinis commemorari vident, quibus legum naturalium a Laio violatio puniebatur, commemorant et ipsi, lex naturalis quam sit immutabilis, quam ultra fines temporis locique posita, quam certa in investigandis puniendisque sontibus; cupiunt autem contra eam numquam peccare: *εἴ μοι ξυνείη φέροντι μοῖρα τὴν εὔσεπτον ἁγνείαν...* Nimirum gravissima fuerat legis violatio a Laio; multo maior quam omnia levissima Oedipi, Teresiae, Creontis, Iocastae peccata.

Fuerat enim crimen Lai hoc: quod cum pulsus patria ab Amphione et Zetho fugisset in domum regnumque Pelopis, fuissetque ab hoc rege hospitio acceptus et benevolentissime recreatus, illic turpi amore inflammatus corripuit eius filium Chrysippum cumque eo fugit. Tunc pater Pelops ei est diras deorum imprecatus, ne ullum filium habere posset, aut, si haberet, parricidam. Inde irae et lacrimae. Erant qui adderent hanc eandem esse causam cur *Ἥρα γαμοστόλος* in Thebanos, qui hoc scelus impune reliquissent, Sphingem quae eos vastasset, misisset. [1])

Huius nefandi criminis memoria occupat mentes eorum senum; legem illam, non scriptam sed natam, caelum terramque pervadentem, divinam illam legem naturalem commemorant.

Non praetermittam hic id quod, postquam haec scripseram, animadverti, meamque interpretationem summopere confirmat. Vix ulla restant de Euripidis tragoedia „Chrysippo" fragmenta, unum est „distichon ex oratione Lai crimen perditi amoris defendente" [2]) quo flagrabat in puerum; aliud est chori fragmentum, et (mirum!) ea ipsa tractat Euripides quae hic Sophocles, et eadem occasione, et in eundem virum, Laium; quo in loco aptissime ait U. von Wilamowitz: „aeternam naturae legem in „*Chrysippo*" celebratam esse; sane mira occasione,

---

1) Cfr. PAULY-WISSOWA, *Realencyclopaedie*, III, 2 „Chrysippos". Roscher, Lexicon der Mythol. „Laios".

2) U. VON WILAMOWITZ, *De tragicorum fragmentis commentatio*, Gottingae 1893, pg. 6.

nimirum cum ad naturam provocaret (ut postea facturus erat Diogenes canis) is, qui plerisque atque ipsi Euripidi contra naturam peccare videbatur", scil. Laius [1]); dixerat enim Laius [2]):

λέληθεν οὐδὲν τῶνδε μ' ὧν σὺ νουθετεῖς,
γνώμην δ' ἔχοντά μ' ἡ φύσις βιάζεται.

Quid igitur hic Sophoclei senes in mente habeant, dubitare iam non possum.

Antistr. *α'*. Imago quam huius raptus exhibet cista Barberini [3]), habet adiunctum in dextro latere ipsum Laium, iam seniorem, barbatum, regia veste, atque Apollinis, qui iuxta sedet, consulentem oracula [4]). Consuluit autem deum, num esset filium haeredem habiturus, cui Apollo, ut est in Anthol. Pal. [5]):

Λάϊε Λαβδακίδη, παίδων γένος ὄλβιον αἰτεῖς·
δώσω τοι φίλον υἱόν· ἀτὰρ πεπρωμένον ἐστὶ
σοῦ παιδὸς χερσὶν λείψειν φάος, ὣς γὰρ ἔνευσα.

Fatis igitur est destinatum, ut Laius a filio occidatur: id vero non temere nec sine causa est ita constitutum, sed in poenam sui sceleris, propter suam impudentiam et effrenatam libidinem haec ita Iuppiter decreverat, motus imprecationibus quas Pelops in Laium pronunciaverat. Ideo hoc ipsum oraculum in Euripidis Phoenissarum scholiis ita perhibetur a secundo versu:

τέξεις μὲν φίλον υἱόν, ἀτὰρ τόδε σοι μόρος ἔσται
παιδὸς ἑοῦ χείρεσσι λιπεῖν βιόν· ὣς γὰρ ἔνευσε
Ζεὺς Κρονίδης Πέλοπος στυγεραῖς ἀραῖσι πιθήσας
οὗ φίλον ἥρπασας υἱόν· ὁ δ' εὔξατό σοι τάδε πάντα.

Scilicet, erat quidem Laius filium habiturus, sed in poenam suae insolentiae, hic filius futurus erat parricida; *ὕβρις* igitur eius generatura erat tyrannum, quod est id ipsum quod hic a choro dicitur: *ὕβρις φυτεύει τύραννον*. Illum enim innominatum filium Lai, a quo

---

1) Ibid. pg. 8.

2) Fragm. 837, servatum a CLEMENTE ALEX. *Strom.* 2, pg. 426, et a PLUTARCHO *Mor.* p. 446 a.

3) *Mon. d. Inst.* VIII tab. 29, vel *Wiener Vorlegeblätter* 1889 tab. VIII, 2.

4) Adulescentem quendam posuit pictor hic iuxta Apollinem; hunc ROBERT (*Oedipus*, Berlin 1915, I, 403; cfr. II, 135) positum ait malo artificis ioco, qui ita significare vellet ipsum Apollinem ipsius criminis, quod in Laio puniret, fuisse reum; non video qui possim assentiri; Apollo hic Chrysippum defendebat, de eo erat consultatio, ipsius memoria in mente auctoris sine dubio erat.

5) *Anthologia Palatina* XIV, 67.

fuit pater interfectus, quique nunc sine dubio vagatur per antra et silvas ut ferus taurus, quique est postea reliquas oraculi partes perfecturus, illum, inquam, non absurde credit chorus esse „tyrannum" aliquem; quam enim aliam ob causam filius[1]) patrem regem occidat, nisi ob tyrannidis affectationem? Tyranni autem nomen hoc pravo sensu apud populum, qualis est chorus, tunc temporis gaudere, constat plane, et saepe poetae hac ancipiti significatione in suae artis utilitatem sunt usi[2]). Idem est quod Aeschylus dicit: *ἐγείνατο μὲν μόρον αὑτῷ | πατροκτόνον Οἰδιπόδαν*[3]).

Ὕβρις, εἰ πολλῶν ὑπερπλησθῇ μάταν, cfr. Platonis Legg. 783 A: *ἔρως ὕβρει καόμενος*, quam vero arte hic satietatis sive saturitatis conceptus coniunctus esset cum illo insolentiae, clarissimum fit ex frequenti utriusque rei in eadem sententia usu: *τίκτει τοι κόρος ὕβριν, ὅταν κακῷ ὄλβος ἕπηται ἀνθρώπῳ* (Theogn. 153); *ὕβριν κόρου ματέρα* (Pind. O. 13, 12); *κόρον ὕβριος υἱόν* (Bacis ap. Hdt 8. 77); adeo ut *πρὸς κόρον, ἄχρι κόρου, εἰς κόρον* significent „insolenter". [4])

„Insolentia generat tyrannum, insolentia, si se multis exsaturavit, quae nec decora sunt neque convenientia, in summum culmen evecta, praecipitem se dat in suum fatum[5]), ubi non

---

1) Chorus novit filium quendam Lai expositum fuisse (717—719); cfr. etiam Eur. *Phoen.* 524, 525 ubi Eteocles ait Iocastae:

Εἴπερ γὰρ ἀδικεῖν χρή, τυραννίδος πέρι
κάλλιστον ἀδικεῖν, τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

2) „The notion of a tyrant, with which we are acquainted in later Greek literature was already common-place in the fifth century and... many dramatic effects depend on the recognition by the audience of the commonplace as such. Indeed, it is often the adaptation by the poet of the familiar ideas that lends formal beauty to composition which, if we think simply of the plot, appear at first sight jerky or "epeisodic". Id ostendit in trag. Eurip. q. t. Heraclides, Supplices, Medea J. F. Sheppard, Classic. Quart. ii, 3 sqq. *τύραννος, κέρδος* and the modest measure in three plays of Euripides.

Cp. etiam Walther Heim, *Die Königsgestalten bei den griechischen Tragikern*, Erlangen 1904, 5—10.

3) Aesch., *S. c. Theb.* 751, 752.

4) Cp. Liddell and Scott, *Lexicon* s. v. *κόρος, κορέννυμι, ἀκόρεστος*.

5) Versus 876. 877 corruptos esse omnes fatentur. Non dubito quin eo loco chorus in fugam Lai referat, qualis in omnibus antiquis picturis, quae sunt de hac re, perhibetur; rapuit enim eum puerum, dum quadrigas eum agitare docebat, iisdemque quadrigis usus; hic igitur currus eum in has angustias contulit.

V. Gerhard, *Apulische Vasen* Tb. 6; *Wiener Vorlegeblätter* VI Tb. ii (vel

pede libero iam utitur. Certamen vero quod urbi est consentaneum ne umquam cesset, deum rogo; deum numquam cessabo protectorem habere". Hic deus ille est qui in illis legibus naturalibus vivere dictus est; hic sicut sontes persequitur, ita innocentes defendit. [1])

Stropha β'. „Si quis vero insolenter verbis factisve se gerit [2]), neque timens... Iustitiam, neque veritus sedes deorum [3]), malum eum fatum corripiat, propter eius impudicitiam [4]), si non honeste fruitur fruendis, et a nefandis se abstinet, aut si sacrilegas admovet manus ad ea quae non sunt tangenda". Quibus omnibus scelus Lai tam impuritatis quam violati hospitii, aperte, nisi fallor, describitur.

Nunc iam de poena quam in hoc crimen constituit Iuppiter agunt Thebani senes. Poena enim constituta fuit, nec potuit non constitui: „Qui enim talia fecerit (*ἐν τοῖσδ'*) quomodo gloriari poterit tela se fugisse deorum? Si enim impia haec facta honorem (non supplicium) inveniunt, quid ego iam sacris intersim choris? Non amplius adibo (antistr. β') illum intactum umbilicum terrae, religionis gratia, nec delubrum quod est Abis, nec Olympiam, si haec non ita perspicue perficientur ut digito possint ostendi cunctis mortalibus".

'Αλλ', *ὦ κρατύνων*.... Haec cum ita sint, et ita debeant certo esse (secum ipse cogitat chorus), in Laio etiam debent firma ostendi, generari debuit ex eo filius parricida, ab hoc filio, *non ab Oedipo*, debuit pater occidi...., et tamen non apparet

---

ROSCHER, *Mythol.* I, 903), *Λάϊος ἐν Πελοποννήσῳ διατελῶν ἐπιξενοῦται Πέλοπι, καὶ τούτου παῖδα Χρύσιππον ἁρματοδρομεῖν διδάσκων, ἐρασθεὶς ἀναρπάζει* APOLL. III, 5, 5, 12.

1) Consonant his illi versus EURIP. *Med.* 627—662.

2) Resonat hic versus 864, ubi chorus innocentiam suam descripserat, contrariam huic crimini.

3) Sedes *δαιμόνων* (v. Liddell and Scott s. v. *ἕδος*) domesticas numinum imagines significant; cfr. Soph. Electra 1374.

4) Hic est sensus verbi *χλιδᾷ*. Ne quis vero vereatur, severius quam pro graecis facinus Lai toto hoc loco damnari, liceat insinuare, non solum nomen ipsum Lai graecis impudicitiam redoluisse, sed ipsius Lai memoriam cum turpi vitio ita fuisse coniunctam, ut huius inventor et in Graeciam inductor sit creditus ab omnibus. Haec ita refert *Athen.* III. 602 sqq.; et *Aelian.* XIII, 5. *Suidas* vero s. v. *Θάμυρις*, disputat utrum Laius, an Thamyris, an Iuppiter aliive huius vitii fuerint auctores.

qui id ita sit, non possumus illum invenire, omnia inclinant ut Oedipus occisor credatur fuisse; quid est hoc? an corruit tota deorum religio? — Haec enim sunt senum eorum verba [1]: „O dominator Iuppiter, siquidem rite diceris universorum rector, nec te haec lateant nec tuum semper immortale imperium. Evertuntur enim et irrita fiunt antiqua illa de Laio oracula; et nusquam Apollo honoribus celebratur [2]. Divina cuncta collabuntur".

Haec ita existimavi interpretanda; video enim hoc modo consonare cum reliqua tragoedia cumque his quae est chorus hucusque locutus.

Nam cum totus ἀγών huius tragoediae eo vergat ut ostendat eum, qui ab oraculis et nunc petatur et ante sit designatus, esse Oedipum, facit Sophocles ut, dum Iocasta, rex, alii humana investigatione pergunt indagare Oedipus quis sit et unde quidque fecerit, chorus et in parodo, et in primo et secundo hoc stasimo et postea in tertio, oraculis divinis semper insistat, ea declaret, ex eis poenas in sontem minetur [3]; dumque putet fugere longius a persona Oedipi significanda, magis ad eam accedat, quoad tandem et chorus sua via et sua reliquae personae in unum punctum coëant, cuncta patefiant subito, eoque maiore luce collustrentur quo minus fuerint a choro exspectata.

Sed est illa difficultas his quae dixi. Euripidem quidem suis tragoediis (Οἰνόμαος, Χρύσιππος, Φοίνισσαι) ita Laium sontem finxisse, invisumque diis ob crimen in Chrysippum commissum, certum est omnino cum ex fragmentis priorum, tum ex aliquibus versibus Phoenissarum; idque passim commentatores concedunt.

At vero negat cl. v. Robert ullum scriptorem ante Euripidem haec ita tractasse; Euripidis id facinus ait esse, primum fuisse Euripidem qui quandam nemaeam fabulam de Iove

1) 903—910.

2) Facile est cernere Sophoclem admisisse opinionem illam inter multos vulgatam Apollinem vindicem fuisse Chrysippi; id tota loquela chori ostendit, iam a primo stasimo.

3) 464: τίς ὅντιν' ἁ θεσπιέπεια Δελφὶς εἶπε πέτρα...;
1086: εἴπερ ἐγὼ μάντις εἰμὶ καὶ κατὰ γνώμαν ἴδρις...

Chrysippi raptore arripuisset, Laio pro Iove appinxisset, eoque modo duarum familiarum (Pelopis et Labdaci) fata in unum coniunxisset. [1])

Praeter Euripidem num etiam Sophocles ita rem finxerit, his qui me legant relinquo iudicandum.

Utrum etiam Aeschylus eodem modo senserit necne, nec certo confirmari nec certo refelli potest; clare enim elicere nihil licet nec ex exiguis, quae restant, duarum priorum tragoediarum (Lai et Oedipi) fragmentis nec ex Septem c. Thebas; at si quid licet coniecturis divinare, potius credendus est Laius ea etiam macula ab Aeschylo fuisse actus in scaenam. Nam 1⁰ nimium audax esset Euripides, si tam foeda et horrenda attribuisset ei viro qui a tota spectatorum corona semper fuisset innocens habitus; 2⁰ ipsa vaga forma qua rem tractat Sophocles, tam vaga ut eius nos hucusque latuerit sensus, magnum argumentum est de re omnibus nota se agere; iam igitur illa de Laio fabula definitam formam nacta erat, sive ab Aeschylo, sive ab aliis ante eum; 3⁰ aliqua ratio ficta fuit in sua fabula ab Aeschylo cur Laius consuluerit et quidem ter, Apollinem, et aliqua causa cur hic tam severum oraculum dederit; 4⁰ quamquam *ἀβουλιᾶν* [2]) eum sensum habet quem optime explicat ipse clarus auctor [3]), at illa *παρβασίᾳ* [4]) peccatum Lai significat. Certum est in Euripidis Phoenissis Laium ob antiqua facinora puniri, non vero quia non oboedierit Apollini prohibenti filium generari, et nihilominus oraculum hoc modo imperativo utitur [5]): *μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοκα δαιμόνων βίᾳ·* igitur nec quia in *Septem contra Thebas* dicatur *Ἀπόλλωνος εὖτε Λάϊος βίᾳ... ἐγείνατο μὲν μόρον αὑτῷ πατροκτόνον Οἰδιπόδαν* [6]), licet iam eo ipso conficere Laium ab

1) „Wir dürfen so kategorisch sprechen, da wir oben S. 155 ff. den Beweis geführt haben, dass die Chrysippossage in der Oidipodie nicht vorkam, dass sie überhaupt weder episch noch alt war, und dass somit die mythologische Neuerung, für die Wilamowitz den Verfasser der Oidipodie verantwortlich macht, vielmehr von Euripides herrührt ..." *Oidipus.* Pg. 396. 397. Aeschylum ait pg. 488 finxisse Oedipum puniri quod Laius *non oboedierit,* Sophoclem puniri arrogantiam Oedipi, Euripidem crimen Lai in Chrysippum.

2) Sept. c. Th. 750.

3) Pg. 253.

4) 747.

5) v. 18.

6) 745 sqq.

Aeschylo non ob impudicitiam in Chrysippum multari, sed quia noluerit huic praecepto oboedire [1]).

Quod vero scholium illud omnibus notum in Phoenissas 1760, ubi haec omnia de Lai vitio referentur, non contineat summam eorum quae in Oedipodia tractabantur, et falsa proinde sit omnium scriptorum ab E. Bethe sententia (omnes enim eum pedibus sequuntur, Wilamowitz, Bruhn, Hofer, etc.) quod id igitur ita sit, vel, ut potius dixerim, quod tandem in Oedipodia de peccato Lai eiusque poena nulla fuerit mentio, id mihi non satis videtur a cl. auctore confirmatum, cum videam debilitari hac parte eius argumenta. [2])

Quod nobis haec subobscura videntur, et quod credimus, si haec esset vera huius loci interpretatio, debuisse Sophoclem clarius hac de re loqui, ideo est, quia nostro iudicio ea discernimus, non iudicio Atheniensium. Imaginem gerimus nos Lai puram quandam et quasi honesti viri, tum requirimus ut si quis eum foedum esse contendat et impurum, id confirmet et huius rei fidem faciat; aliter non cedimus, iniuria eum affectum dicimus. Sed finge spectatores Athenienses qui nomine Lai audito id intellegebant quod in Oedipodia ferebatur, quod in Aeschyli tragoediis etiam actum in scaena viderant, quod etiam

---

1) Ideo sunt qui, ut *Christ*, dicant Sophoclem quidem de crimine Lai non cogitasse, Aeschylum vero *probabiliter* usum eo crimine fuisse in fabula.

2) Dicit enim Laium aut ante matrimonium cum Jocasta, aut post illud sed ante natum Oedipum, aut post hunc natum peccasse. Ad primum membrum vero ait: „Hat Laios den Chrysippos vor seiner Vermählung mit Iokaste geraubt, so lässt sich, wie oben gezeigt, der Groll der Hera auch begreifen, aber er müsste, sollte man meinen, etwas gemildert werden, wenn nicht ganz erlöschen, sobald Laios durch seine Verheiratung wieder in die Bahnen der Sitte einlenkt, aber nach dem Scholion währt der Zorn der Hera gegen Laios bis zu dessen Ermordung und darüber hinaus. Sehr logisch ist das nicht. Raubt aber Laios den Chrysippos nach seiner Vermählung..." *Oidipus* pg. 155, 156.

Miror hunc naevulum in hoc opere quod ego optimum omnium de hac re puto; praesertim cum agatur de historia Oedipi, cuius solum nomen memoriam excitat diuturni deorum odii a patribus in filios. Caeterum multo iniuriosius egit Iuno vel Apollo vel dii omnes si haec omnia sine causa, aut propter rem licitam in Laium innocentem decreverunt et perfecerunt, quam si non cessarunt animadvertere in sontem, simul ac hic cessavit peccare.

Schneidewin-Nauck-Bruhn potius quaerendum credit, quis poeta primus hanc Chrysippi memoriam omiserit, et quibus de causis, quas sine dubio non habuit auctor Oedipodiae; K. Oed. Einl. 11. 12.

fortasse in Euripidis trilogia, si ante hanc nostram tragoediam est acta.

Si est difficile virum, quem honestissimum putarint auditores, subito foedare impune in theatro, multo est difficilius eum, quem turpissimum crediderunt, subito honestum amabilemque perhibere; et ne Sophocles quidem impedire potuisset quin Laius in auditorum mentibus talis esset qualem noverant fuisse, ruinam videlicet totius generis, idque propter suam impudicitiam. Quod si ita est, facile chori sensus capiunt.

Quod autem Iocasta de eo crimine non loquatur, quid mirum est? Anne loquitur in Phoenissis? et tamen toto eo dramate impudicitia Lai apertissime patet. Quod reliqui actores non eius faciunt mentionem, difficultatem nullam facit; an meminerunt eius in Phoenissis? Nonne chorus ipse tum se cogitatibus his tradidit, cum est sibi soli relictus, tempusque nactum se putat aptum gravissimis his cogitationibus quae eius aetati praesentibusque adiunctis aptissime conveniunt?

In episodio tertio [1]) nulla fere verba loquitur chorus; ea autem quae audit et ab actoribus discit, utile est animo recolere.

Si non certum, at fere certum factum est ex episodio praecedenti Oedipum occidisse Laium; nunc eo iam dirigitur actio ut gradatim manifestum fiat, eundem esse filium Lai. Ex colloquio igitur Iocastae, suique coniugis, nuntiique qui domo Polybi nuper advenit discit chorus, nec Polybum nec Meropen veros parentes fuisse Oedipi, sed fictos et adoptivos, hunc autem, cum adhuc infantulus esset, ab eo ipso qui nunc nuntius sit, traditum fuisse in Polybi manus, signa illas cicatrices esse unde et nomen obtineat; se autem illum infantem non ex eius matre excepisse sed alius pastoris; hunc pastorem de domo Lai fuisse; etiamnum in familia Lai vivere...; quae omnia dum audit Iocasta ita clare cernit suum coniugem suum filium esse, ut se praeceps eripiat de scaena illis clamoribus: „Eheu, eheu, miser! hoc enim solum est quod te compellare possim; et nihil amplius posthac". [2])

---

1) 911—1085.

2) 1071. 1072, vel fortasse melius: „Nunc te postremum alloquor, et iam numquam posthac". „Unhappy one, goodbye! Goodbye before I go: this once, and never never more!" (G. Murray).

Non intellegit sensum horum verborum chorus; sed ne Oedipus quidem, qui credit eam id tantum vereri ne ipse humili loco natus esse detegatur; pergit ergo investigare quis tandem suus pater sit et in hunc finem famulum iubet evocari.

Chorus autem qui haec omnia diligenter et attente audivit, brevissimum stasimum tertium concinit. [1])

Quo magis illud contemplor, eo minus adduci possum ut adhaeream communi scriptorum interpretationi, hunc hymnum quendam esse hilarem et exsultantem, eoque fine positum, ut post hanc gestientis laetitia animi elationem et altitudinem, maius sit et gravius proximae calamitatis pondus.

Effectum hoc aestheticum et haberi et intendi hoc loco non dubito, laetitiae vero hymnum esse, non possum videre, et revera, si ita esset, chorus hic contraria contrariis misceret, nec umquam diceretur fixa persona ab Aristotele, si in hac omnium notissima et ab Stagirita saepissime laudata tragoedia haec laeta nunc caneret.

Hoc stasimo chorus (haec mea opinatio est), nec tam rerum gnarus quam Iocasta, nec tam caece ignarus quam Oedipus, huic vero suo Regi mirum in modum addictus, cum videat solam eam spem reliquam esse, ut cum Lai famulus veniat, dicat se illum infantem non ab Iocasta sed ab aliqua Cithaeronis nympha excepisse; si haec dicat, cuncta salva esse, cuncta corruere si neget, illud facit quod est eorum naturae qui in similibus adiunctis versantur maxime consentaneum, ut illam unam spem reliquam corripiant, ei adhaereant, eam sibi ipsis repetant et quasi augeant verbis, non tam ut aliis id persuadeant, quam ut sibi ipsis de spei veritate et firmitate faciant fidem.

Luce enim veritatis quae iam accedit exterritus, spem adhuc suam fovet, cumque omnia iam clament Oedipum filium esse Lai, chorus etiamnum spei suae insistit, cuncta miracula et prodigia credit admittenda prius quam suam de carissimo rege mentem mutet. Tantus est eius in Oedipum amor, et tanta fuit Sophoclis cura id in prima parte significandi et repetendi.

Sed venit famulus Lai, fateturque se puerum illum ab eius matre recepisse ut occideretur, misericordia vero se motum

1) 1086—1109.

tradidisse illi alteri nuntio, qui nuper in scaena fuerit, matrem vero a qua recepisset esse... *Iocastam*! „Hei, hei mihi, cuncta facta sunt manifesta. O lux, postremum te conspicio,

> ὅστις πέφασμαι φύς τ' ἀφ' ὧν οὐ χρῆν, ξὺν οἷς τ'
> οὐ χρῆν ὁμιλῶν, οὕς τέ μ' οὐκ ἔδει κτανών, [1])

qui duo versus suis ipsis sonorum signis exprimunt totam illam indecoram confusionem et factorum in vita Oedipi et sensuum in eius animo nunc.

Dilapsa est tota spes chori. Attonitus et deiectus veritate humanarum rerum vanitatem meditatur: „O mortalium generationes, quam vos, dum vivitis, in nullo numero habeo. Quis enim, quis hominum felicitatis amplius obtinet quam umbram quae nunc appareat et vix nata evanescat? Tuum exemplum conspicatus, tuam sortem, tuam, inquam, miserrime Oedipe, mortale nihil beatum dico". [2])

Facillima sunt quae sequuntur; in antistr. α' praeteritam gloriam Oedipi celebrat, in str. β' eius praesentem ruinam lamentatur.

> Ἐφεῦρέ σ' ἄκονθ' ὁ πάνθ' ὁρῶν χρόνος·
> δικάζει τὸν ἄγαμον γάμον πάλαι...
> ...τὸ δ' ὀρθὸν εἰπεῖν, ἀνέπνευσά τ' ἐκ σέθεν
> καὶ κατεκοίμησα τοὐμὸν ὄμμα.

Mira est haec loquela. Ait hic chorus cuncta quae ante tam studiose inquisisset, cuncta quadrare Oedipo. Erat haec igitur opportunissima occasio illa omnia quae tam saepe optaverat et expetierat a diis in causam pestilentiae, illa inquam, cuncta congerendi nunc et in caput Oedipi coniciendi, aut saltem mortem eius exsiliumve, quae Apollo ad patriae liberationem requirebat, decernendi et urgendi; praesertim cum Oedipus ipse haec eadem tam saepe in ignotum Lai interfectorem decrevisset.

Tamen eum chorus ne verbo quidem lacessit, ne meminit quidem poenarum; facta eius praeterita, etsi hic eo absente commemorat, eo praesente reticet omnino; culpam vero *numquam* ei tribuit, sed cuncta eo verbo explicat, quod iam posthac erit summa totius Oedipi historiae: ἰώ, Λαΐειον ὦ τέκνον.

Illud autem quod addit „utinam te numquam vidissem",

---

1) 1182—1185. 2) 1186—1196.

non tam severum est quam primo adspectu videtur; cum enim deberet dicere: „iam nunc tandem relevor, teque pulso, patria mea salva erit", dicit se *nunc* esse miserum, *nunc* decidisse ab altissimo culmine, quo eum evexerat Oedipus; adeo suam cum Oedipi sorte amore copulatam existimat: „ut verum dicam, per te respirabam, et per te oculos iam claudo".

Verum totius huius tragoediae commentarium constituit illa sculpta imago in Sarcophago Lateranensi, ubi qualis vita Oedipi ab antiquitate conciperetur, bene elucet. Constat septem parvis veluti quadris, quorum primo (a sinistra ad mediam imaginem) Laius fingitur ante Apollinem, huius oracula excipiens, secundo Laius ipse iam puero nato, tertio exponitur in Cithaerone Oedipus, exit quarto Oedipus domo Polybi, occidit quinto (a dextra ad mediam) Laium, Sphingem destruit sexto, septimo tandem Oedipus, quis ipse sit, reperit. [1])

Eam quam dicebant benevolentiam in Oedipum clarius etiam ostendunt Thebani senes simul ac ipse denuo apparet, oculis iam effossis turpiterque foedato vultu; nam obstupefacti et in summam miserationem rapti ob terribilem oculorum lacerationem, quaeritant quis daemon insiluerit super eius iam sine hoc acerrimam calamitatem [2]), et ne cogitare quidem audent quae iam antea ipsi locuti fuerant, tacentque exterriti, etsi multa habent dicenda, multa quaerenda, multa etiam contemplanda; eo stupore sunt correpti: *τοίαν φρίκην παρέχεις μοι.* [3])

Hi sensus chori quam sint sibi grati declarat Oedipus cum ei dicit: „Io, amice; tu mihi etiamnum constanti fide famularis, perstas enim mihi, etiam caeco, adesse. Heu, heu, non me lates, clare agnosco, etsi tenebris obvolutus, tuam vocem".

De sola etiam caecitate quaerit denuo chorus:

ὦ δεινὰ δράσας, πῶς ἔτλης τοιαῦτα σὰς
ὄψεις μαρᾶναι; τίς σ' ἐπῆρε δαιμόνων; [4])

cui Oedipus Apollinem ait in causa totius ruinae fuisse; scilicet hic etiam illius prisci oraculi fit mentio quo Laius dice-

1) ROBERT, *Die Antiken Sarkophag-reliefs* in Auftr. d. Kais. D. Arch. Inst. Berlin. 1890, 2 pl. LX fig. 183; vel. S. REINACH, *Reliefs grecs et romains*, 3, pg. 278 (1912).

2) Πρὸς *σῇ δυσδαίμονι μοίρᾳ*, 1302.

3) 1303. 1304.

4) 1327. 1328.

batur filium parricidam et incestuosum geniturus. His assentitur chorus 1336; sed brevissime id dicit, attonitus spectaculo sui regis *oculis* tam crudeliter capti [1]). Tam fixum id in mente et in animo habet ut maledicente Oedipo illis qui se liberaverint morte in recessibus Cithaeronis, quia tum vitatus fuisset tam magnus dolor et *suis amicis* et sibi ipsi, clamet chorus id se etiam cupere avide, rationem autem hanc afferat:

„melius enim eras vita captus, quam visu vivus''. Non enim videt qui eius consilium oculos effodiendi possit probare. [2])

His absolvitur tota chori actio et sermo in Oedipo Tyranno; tres enim illi versus 1416—1418 nihil ad nos pertinent, et postremi septem [3]), si sunt genuini et a Sophocle conscripti, certe extra drama sunt et potius ad spectatores quam ad actores dicuntur; continent autem alio metro eandem sententiam strophae α', v. 1186—1195.

Atqui hucusque saltem est chorus definitus quidam et stabilis actor, qui certa quaedam et fixa quaerit et ea constanter persequitur et omnia verba sua omnes sensus animi in eum finem accommodat, dictis factisque dramatis afficitur, sicut alii, ut sententiam sive confirmet sive mutet, verba oraculi et intellegit et interpretatur et de quo agant investigat, Oedipum hortatur, ducit, consiliis prosequitur, amore, summa in fine misericordia.

---

1) 1347. 1348: *δείλαιε τοῦ νοῦ τῆς τε συμφορᾶς ἴσον,*
ὥς σ' ἠθέλησα μηδέ γ' ἂν γνῶναί ποτε.

Optime hoc loco J. T. SHEPPARD: "I agree with Jebb that *τοῦ νοῦ* means 'thy sense of thy misfortune'. This makes me inclined to keep *ἀναγνῶναι*, and to suppose that the chorus means, not 'I wish I had never known you', as in line 1356, but 'would that you had not lived to recognize your destiny'.

2) 1367. 1368.

3) Scholiasta eos Oedipo, non choro tribuit. Rationes quibus de eorum authentia dubitant nonnulli, collegit FRANZ MAYERHOFER. *Ueber die Schlüsse der erhaltenen griechischen Tragödien.* (1908) pg. 17—21.

CAPUT TERTIUM.

Oedipus Coloneus.

Hunc Oedipum quem nuper incertum de reliquo futurae vitae eventu reliquimus, mortuum esse Thebis et sepultum Eteoni, antiquissimo testimonio constat. Nam Didymus [1]) in schol. ad v. 91 huius tragoediae legisse se ait in opere Lysimachi cui inscribebatur Θηβαικά, narrari ab Arizelo haec:

Oedipum mortuum cum vellent eius amici sepelire Thebis, prohibiti sunt a Thebanis propter illa praeterita facta, de quibus in Oedipo Tyranno agitur. Extulerunt igitur eum in locum quendam Boeotiae, nomine Ceon, illicque terra condiderunt. Cum vero eveniret illis incolis calamitatis nescio quid, crederentque huius causam Oedipi sepulcrum esse, adegerunt illos removere denuo eius ossa et de finibus deducere. Faciunt id quidem ii viri, ossa Eteonum transferunt noctuque et secreto sepeliunt. Postridie eius diei, bene mane, comperiunt locum in quo fuisset sepultus esse sacrum Cereri; mittunt anxii qui numen interrogent quid sibi sit faciendum. Quibus responsum: eum ne loco removeant, qui supplex adsit deae. Quapropter illic iacet sepultus, locusque Oedipodeum est appellatum. [2])

Eteonus hic vicus in Boeotia erat, non longe a Thebis, cumque viderent eae gentes deos de Oedipi ossibus tam fuisse sollicitos, praesertim Cererem quae dea erat copiae et prosperitatis, sensim sine sensu finxerunt eius sepulcrum esse auxilii urbi Thebanae, et, quoad illic iaceret Oedipus, hanc fore incolumem et beatam; simul ac abesset, infelicem; ita deos rem constituisse; data etiam esse ea de re oracula multa.

Haec ita Thebis temporibus illis. In Attica vero, longo tempore post, nata est illa fama, Oedipum non Thebis mortuum, sed eis pulsum et mendicantem adiisse Atticam, huiusque in pago, Colono, vita decessisse; ita ab oraculis fuisse praedictum. Haec nota erant Athenis cum Euripides Phoenissas scripsit [3]);

---

1) Cfr. JOHANN RICHTER, *Die Scholien zu Oedipus Koloneus und ihr Verhältnis zum Ὑπόμνημα des Didymus.* Wiener Studien 32 (1911) 37—70.

2) Haec omnia subtili et nova argumentatione confirmavit Robert, Oidipus I, 1—47.

3) *Phoen.* 1703—1707.

dum enim facit eo venientem Oedipum eiectum Thebis, hospitalitatem Atheniensium et humanitatem laudat. [1])

Sophocles vero cum haec ita esse videret, opportunissimam occasionem nactum se esse arbitratus est, ut laudes sui paguli, (natus enim fuerat Coloni, ab Athenis decem stadiis) cum laudibus Athenarum connecteret, simulque Atheniensibus monumentum relinqueret sui erga eos grati animi perpetuaeque benevolentiae. Nemo enim qui Aristophanem eiusque scholia legerit, aut vitam Sophoclis, ignorat quam carus fuerit semper Atheniensibus civibus is vir cuius ea erat Athenis summa laus:

μάκαρ Σοφοκλέης ὃς πολὺν χρόνον βιοὺς
ἀπέθανεν, εὐδαίμων ἀνὴρ καὶ δεξιός,
πολλὰς ποιήσας καὶ καλὰς τραγῳδίας
καλῶς δ' ἐτελεύτησ' οὐδὲν ὑπομείνας κακόν.

Igitur fere nonagesimum agens annum recinxit se huic operi, in quod et diuturnum suum amorem effundere voluit, et artem exercere quae in senectute, quae non sit caduca, perfectissima esse solet.

Quocirca, omnia illa quae de Thebis dicebantur deque Oedipo illis favente, transtulit in Atticam. Finxit illud oraculum quod eius mortem Coloni futuram nuntiasset in Phoenissis, praedixisse non mortem sed decessum e vivis (utitur enim hoc ancipiti sermone Sophocles iam ab initio); eum autem futurum non conceptis verbis Coloni, sed eo loco ubi in Eumenidum luco primum constitisset errans Oedipus; tandem, id quod praecipuum est, ubi decessisset, loco illi fore saluti, locis vero unde depulsus fuisset, ruinae. Sophocli enim tribuere debemus, quandiu aliud non affertur, quod ante ipsum in hac re nemo dixerat.

Oedipum de vivis sine morte evehendo, et eius gloriae consulebat, et simul subveniebat obscuritati famae quae de Colono ferebatur. Eumenides vero in fabulam inducendo, laudes canebat Athenarum, ubi illae ipsae deae, quae terror essent omnium gentium, humanissimae factae fuerant suavitate morum et

1) Quod facit Antigonam comitem patris, debuit etiam ex fabula recipere Euripides; caecum enim senem aliquis debuit dici manu duxisse. In bonum et felicitatem Atticae quod veniat Oedipus, non video in ea tragoedia significatum.

institutis Atheniensium [1]). Coloni denique cum haec omnia perficerentur, et Coloni poneret eum qui arx et propugnaculum Athenarum esset futurus, confirmavit illud gloriosum nomen ἔρεισμ' Ἀθηνῶν, et Oedipi, Coloni, Sophoclis, Athenarum nomina in perpetuum coniuncta fore putavit.

Id nisi clare perspiciatur, multae sunt difficultates [2]); non enim est haec tragoedia mortis vel transitus Oedipi, sed tragoedia qua gloria celebratur Athenarum per Oedipi decessum de vivis. Hunc in finem tota actio vergit; hoc consilio positae sunt scaenae qua Creon et Polynices conantur Thebas et Argos deferre Oedipum, hoc hymni omnes et cantus chori, hoc tandem illa sollemnis pompa qua Oedipus deducitur in fine. [3])

Iam illud gratissime debuit afficere Athenienses, quo tragoediam orditur Oedipus: „O filia caeci senis Oedipi, in quae

1) Cp. Hild, *Études sur les démons*, pg. 182 sqq. Aesch. *Eumen.* 892—1407. Praeterea, ut optime explicat *Robert*, Oedipi nomen antiquitus connexum erat cum Cerere et cum Furiis (Ibid. pg. 44—47).

2) Aliquas tantum collegit Ad. Müller (*Aesthetisch. Kommentar*²... pg. 135—140), cum ait in hac tragoedia, actioni non solum non prodesse sed plane obesse scaenam Polynicis, cuius solus fructus sit ponere denuo ob oculos spectatorum calamitates domus Labdacidarum; prologum longe produci sine causa, adducto illo ξένῳ, quid enim aliud cum dicere quod non dicat postea chorus, cuius sit ipse solus praenuntius? in commo chori cum Oedipo indulsisse Sophoclem studio et voluptati musicae sine ratione, idipsum peccare in altero quod consequitur post; inutilia esse quae de purgatione Oedipi aguntur in scaena postquam dixerit quid cum Furiis ipse habeat, et 48 versus illic consumi ut Ismene de scaena eiciatur, tum alia multa. Quo acervo incommodorum cogi se dicere Sophoclem hanc tragoediam ita non scripsisse ut est nunc, multa a nepote mutata fuisse; quaenam ea sint aliis se investigandum relinquere; nam rem difficilem admodum esse.

3) Sicut in hac summa naturae et finis huius tragoediae interpretatione, ita in multis singulis partibus debeo a Nicola Festa discedere, qui in *Studi Sofoclei* (*Atene e Roma* 20 (1917) 61—90, 210—140) ait: „Queste parole" [vid. v. 607 sqq,]... representano ad ogni modo la nota fondamentale nei pensieri e nei sentimenti del personaggio che le pronunzia: il disgusto per questa vita mortale, piena di disinganni, priva di stabilità, ignara di calma... E tutta la tragedia non rappresenta altro, in fondo, che l'affannoso dibattersi d'un naufrago della vita per raggiungere la sponda dell'eternità. Per questo è stato detto, non sensa razione, che l'Edipo a Colono è una tragedia religiosa e per questo meriterebbe che la considerassimo come un „poema sacro".

Multo magis accedit vero, etsi chori personam praetermittit, Chandler Rathon Post, The Dramatic Art of Sophocles, pg. 86.

loca, aut qualium gentium in *urbem* venimus, Antigona? quis hodie errantem Oedipum excipiet modicis donulis"....? — „Pater miserande Oedipe, muri quidem qui *urbem* cingunt, illic procul, quantum oculis conicio; *locus* vero hic sacer sine dubio, quippe qui lauro, olea, vitibus crebris sit consitus..." — Et simul ac in saxo consederant: „potesne me, quaeso, docere quo devenerimus et ubi constiterimus? — Illas quidem *Athenas* esse novi [1]), *locum* vero *hunc* non novi... visne eam et inquiram? — Ita sane". Tunc venit quidam vir de quo disputant multi Coloneusne sit an Atheniensis [2]); hunc alloquitur Oedipus; at ipse clamat, eo loco ut secedat, sacrum eum esse, Eumenides illic coli. Senex tunc videt eum esse locum, ubi ex oraculis sit finem laborum obtenturus: renuit ergo inde secedere; quaerit deinde: „*hic* autem *locus* ubi constitimus, quisnam tandem est?" — Cui ille: „dicam tibi, inquit, et audies quaecumque ego novi; *locus hic* quidem totus sacer est, tenent autem eum et venerabilis Neptunus et ignifer deus Titan Prometheus; quodque nunc calcas solum, id appellatur limen aeneum, *firmamentum Athenarum*; vicina vero arva equestrem *Colonum* gloriantur praesidem habere, et ab eius nomine nomen derivarunt; ita sunt tibi haec, non verborum fama multum celebrata [3]), sed ipsa praesentia".

Et confestim iterum: „habitant igitur haec loca aliqui? — Profecto, et nomen ex deo nacti. — Regemne habent, an

---

1) Minus feliciter, credo, *Jebb*: „Athens I know, but not this place"; sed ita nullum habet sensum Oedipi responsum v. 25.

2) Etsi multa novit de Colono eiusque religionibus, Coloneum eum non esse non solum eius mores ostendunt, tam diversi ab his quos choro tribuet Sophocles, sed ipsa etiam eius verba: tamquam de viris sibi alienis agit de Coloneis (78), ut de re non sibi propria de cultu Eumenidum (*hic populus* eas appellat omniscias Eumenides), ut de re non valde gravi de Oedipi ingressu in lucum earum, ubi nemo Coloneus eum sedere permitteret, nedum iuberet, ut hic vir (77).

Nomen huius nullum potuit inveniri minus aptum hoc nomine ξένος, in hac tragoedia, ubi omnes se mutuo passim appellant „hospites". Brevitatis gratia eum hoc capite *viatorem* nominabo.

U. v. Wilamowitz eum Coloneum esse nec probari nec refutari posse ait. N. Festa eum putat „un campagnuolo di Colono... un uomo simplice, religioso, caritatevole". (ib. pg. 62).

3) Hic significat Sophocles eas laudes Coloni non multum divulgatas fuisse.

penes multitudinem est imperium? — *Haec loca* a rege qui *urbi* praeest gubernantur... Theseus ille vocatur..."

Sic iam a principio Athenae et Colonus connectuntur. Sed porro multo magis, nam venient statim senes Colonei, et paulo post rex Athenarum, quibuscum tota tragoedia erit agenda. Etenim viator ille rogatus ab Oedipo Theseum ut arcesseret, erat enim ei Oedipus magna collaturus bona, abiit quidem [1]), sed cum discedebat, addidit se convocaturum etiam *cives Coloneos*, ut quid de Oedipi ingressu esset iudicandum decernerent.

Haec igitur cum audiant senes Colonei qui chorum faciunt, veniunt in theatrum, ingrediuntur exterriti, accedunt caute, nulloque cantu parodico, cumque conspiciant scaenam nec videant Oedipum — sese enim cum Antigona in luco abdiderat cum eos venientes sensit — ita dicunt:

„dispice, quisnam erat? ubi constitit? ubi versatur egressus finibus (sacris) ille omnium, ille omnium impudentissimus? Inquire, cerne eum, inspice ubique. Vagus, vagus aliquis est ille senex, neque indigena. Non enim inaccessum lucum subiisset indomitarum dearum, quas nomine compellare veremur, quasque praeterimus aversis oculis, compressa voce, taciturnam cogitationem ore referentes. Nunc vero aliquis advenisse fertur inverecundus, quem ego, circumspectans per totum nemus, nondum possum videre ubi tandem desideat".

Tunc subito Oedipus videndum se praebens inter lucum: „Ego sum ille; voce enim video quod dicitur". — „Eheu, eheu, gravis aspectu, gravis et auditu" [2]). Quoniam audivit

---

1) Iuvat hic nuntia huius viatoris examinare: dicet Theseo virum quendam, senem, puella quadam comitatum venisse Colonum, et rogasse *ut Theseum illuc arcesserent*, pro parvulis donis summa se dona collaturum (72); *addet* summa cum maiestate et dignitate virum esse (fuerat enim hoc maxime affectus, 76) et cum Eumenidibus aliquid se commune habere insinuasse et laetatum esse cum audisset eis dicatum esse locum ubi stetisset. Viator non novit nomine Oedipum.

Viris vero Colonensibus, sicut praeteriens promisit Oedipo, ita praeteriens dixit *solum* hoc: virum quendam senem lucum Eumenidum ingressum esse; nihil de caecitate (147. 149); nihil de promissis, quae non ad eos pertinebant, dicendum paganis putavit civis Atheniensis. Hoc enim utrumque ignorat chorus cum ingreditur theatrum.

2) Non terroris ob oculorum lacerationem sed admirationis est haec vox; Oedipus longe est, venerando aspectu eum fingit Sophocles (cp. v. 76); chorus nondum cognovit eum esse caecum.

quae dum latebat dixerunt, clamat: „ne me, obsecro, pro legum contemptore habeatis..." — „O Iuppiter propulsator, clamat chorus cum iam accedentem videt eum, quisnam est hic senex?" — „Non talis quidem, o terrae huius praesides, quem possit quisquam prima sorte beatum putare; en argumentum; (et iam plene accedit) non enim sic alienis oculis traherer, neque magnus parvulae innixus ambularem". — „Hei, hei, caecus oculis (nunc primum id observavit chorus); ἆρα καὶ ἦσθα φυτάλμιος; tam longa tua quam misera vita, ut conicio. Quantum in me est, non hanc addes calamitatem; transgrederis enim, transgrederis. Sed, ne irrepas in taciturnum istum herbosum lucum, ubi crater aquae miscetur latice liquati mellis (id, miserrime hospes, maxime caveto) retrocede, abi...." Et in hac eadem sententia alia multa aniliter et superstitiose. [1])

Totum hunc modum loquendi eorum senum multoque magis eorum postea verba qui consideret, non poterit non videre eos non quoslibet senes esse, sed rusticanos et vere Coloneos [2]); adeo ut sola haec comparatio cum senibus Oedipi Tyranni facile refellat opinionem eorum qui dicunt, personas chorales eo tantum sensu esse fixas quatenus, si senes sint, ut senes loquantur, si puellae ut puellae, alias vero ab aliis eiusdem aetatis vel ordinis non differre.

Postquam clamoribus atque minis huc illuc eum versarunt, hinc exeundum esse, illuc non adeundum, procedendum esse, discedendum — quae omnia bellissime facit Sophocles ut eius miseria summa appareat maiorque gloria fulgeat in fine [3]) — cum igitur iam eum sedentem habent, sine dubio in media scaena, quaeritant: „O miser senex, si quidem iam nunc vacas, dic, quibus es natus? quo nomine duceris in tua calamitate? quamnam tuam patriam doces nos? — *Oed.* Patriam ego

---

1) Versus 184—187 non possum credere dictos a choro, tametsi id iam dicitur passim ab editoribus post Hermannum; malim tributos Antigonae, sicut est in codd. mss., nam benigniora verba habent quam quae adhuc a choro possint exspectari.

2) Rebus tamen atheniensibus ita afficiuntur, quasi veri Athenienses sint; tales enim volebat in suum propositum eos senes Sophocles, cp. vv. 236. 260. 282. 288. 292; id per totam tragoediam manifestum est.

3) Ita aptissime Wilamowitz op. laud. pg. 341.

nullam, o hospites, sed ne... — *Cho.* Quid vetas, senex? — *Oed.* Ne, ne me roges quis sim; neve me pervestiges ulterioribus quaestionibus... — *Cho.* Quid hoc? — *Oed.* Horrendus ortus meus. — *Cho.* Dic. — *Oed.* O filiola, hei mihi, quid dicam? — *Cho.* Quis tuus sator, dic, hospes, quis pater? — *Oed.* Quid faciam, hei mihi, filiola mea? — *Ant.* Dic, siquidem iam in extremis versaris. — *Oed.* Dicam ergo, non habeo effugium. — *Cho.* Iam dudum ambo rem prolatatis, agedum, properate. *Oed.* Nostisne Lai quendam natum, o..! — *Chor.* Io, io. *Oed.* Et Labdacidarum genus? — *Cho.* O...! Iuppiter! — *Oed.* miserum Oedipum? — *Cho.* Tu es igitur ille? — *Oed.* Ne metum habeatis, ea quae dico... *Cho.* Io! o! o! — *Oed.* Miser. — *Cho.* O! o! — *Oed.* Filia, quid de nobis fiet nunc? — *Cho.* Abite procul foras *ab his terris.* — *Oed.* Et quae promisisti quorsum exsolves? — *Cho.* Nulla cuiquam a diis poena venit, si quae passus est vindicat; dolus alteri dolo qui respondet, non gratiam sed damnum compensat; tu vero has sedes linquens quam citissime te abripe ex *terra mea*, ne quod ultra *urbi* meae negotium facessas". [1])

Duris his et immitibus verbis opponit tunc puella tenerrimam orationem, qua pro caeco patre supplex precatur; ea commotus chorus animi sui descriptionem clarissimam facit nostroque huic studio admodum aptam:

„At scito, o filia, tui quidem pariterque parentis tui nos valde miseret, ob vestram calamitatem. Sed deorum iram timentes non possumus quidquam ultra ea quae diximus" [2]). Metu deorum prohibentur simplices illi viri favere Oedipo. Quibus hic apte inquit, a diis eis nihil ob haec metuendum, se innocentem esse; immo quia deos colere velint, Oedipum debere iuvari; „ne deorum cultui studentes, deos nullos faciatis", quodque est initium et finis orationis eius [3]): „ubi sunt religiosissimae illae, ubi humanissimae illae Athenae" (260. 283)? huic autem urbi multa bona collaturus venit Oedipus (287).

Qua oratione commotus chorus, nescit iam quid faciat. Regem

1) 203—236. 2) 254—257.

3) Nil mirum si et hic et saepe alias in hac tragoedia primae partes huic argumento gloriae et honoris Athenarum dantur; pertinet enim id ad finem huius fabulae.

exspectandum ait [1]). „Non possum, inquit, tuo sermone non sollicitari; haud enim levia tua verba fuere. Sed sat erit ut huius terrae reges haec perspiciant". [2])

Antequam ipse veniat, dumque Oedipus cum Ismene colloquitur, observare licet, chorum iam ad Oedipum trahi misericordia illa naturali ob praeteritas praesentesque calamitates [3]) et spe etiam bonorum quae Athenis promittit [4]); retrahi tamen eundem chorum ab Oedipo, metu deorum, scil. ob violata nemora Eumenidum, cum est Colonum ingressus, et ob antiquam labem parricidii. Iam nunc gradatim sed valde clare id efficiet Sophocles, ut ea quae ab Oedipo chorum avertunt, deminuantur et evanescant, et ea quae eum cum Oedipo coniungunt, augeantur et roborentur.

Simul enim ac Ismene exposuit Oedipo quae Argis acta a duobus filiis erant, Oedipusque dixit choro: „si mihi vos, senes, adesse cum his tutricibus deabus (Eumenidibus) voletis, magnum huic urbi sospitatorem comparabitis, meisque inimicis multa mala", respondit chorus: „Dignus profecto es, et tu, Oedipe, et virgines hae misericordia; quoniam autem hac oratione te servatorem huic urbi polliceris, de iis quas expediunt, admonitum te volo". [5])

Quaenam illa sint nemo non novit: aquae mulsae libatio mera, eaque sive ab eodem Oedipo, sive a quolibet alio pro eo facta, eoque fine „ut eas vocamus benevolas (Eumenides), ita ut benevolo animo suscipiant supplicem sospitentque". [6])

Tam facile primus obex remotus est, secundus vero facilius etiam. Abeunte enim Ismene ut has libationes pro patre peragat, chorus, non sine quadam subrustica importunitate, de parricidio et incestu rogitat Oedipum. Renuit hic loqui, tandem coactus dicit brevissime immunem se esse ab eo crimine, cum inscius invitus et occiderit patrem et in coniugium susceperit matrem. Haec satis sunt; etenim chorus, praesertim cum eis assentientem videt Theseum qui statim veniet, ita acquiescit, ut numquam iam eorum meminerit, ne cum alii quidem Oedi-

1) Nam dixit Oedipus se choro, praesente Theseo, cuncta quae afferat ipse, declaraturum (288).

2) 292—295. 3) 237—257. 4) 287—291.

5) 461—464. 6) 486—488.

pum accusabunt et criminabuntur; Sophocles vero iam strata via pergere potest, nec quidquam iam de simplicium Coloneorum praeoccupato animo laborabit.

Immo vero iam quasi remotis rusticanorum praeiudiciis, senibus iis, quasi Atheniensibus factis, utetur Sophocles in reliqua tragoedia ad Oedipum Athenas inferendum.

Simul ac sermones absolverunt de innocentia Oedipi quos dicebam, digito ostendit chorus Theseum venientem:

Καὶ μὴν ἄναξ ὅδ' ἡμῖν Αἰγέως γόνος
Θησεὺς κατ' ὀμφὴν σὴν [1]) ἐφ' ἀστάλη πάρα.

De Thesei vero persona non possum non mirari eos qui accusant Sophoclem, quod, qui chorum exterritum finxerit simul ac nomen Oedipi audiisset, Theseum faciat hunc ipsum Oedipum summa benevolentia excipientem iam inde a primo eius concursu. Sat est meminisse quid Sophocles hac tragoedia intenderit, et quaenam singulae personae sint, ut iniuria accusatus appareat.

Minus etiam reprehendendum puto quod in scaenam non adducat binos Oedipi filios; multoque minus quod nec Creonti nec Polynici det victoriam. Agon enim huius tragoediae, qui sequitur, non inter illos duos fratres disputatur sicut in Phoenissis, sed inter Athenas quas Theseus chorusque repraesentant, et eos qui Oedipum quondam eiecerunt, Creontem et Oedipi filios.

Gravissimae autem sunt partes chori in hoc agone, maioresque quam sunt aestimatae ab scriptoribus; chori etiam actio

---

1) Prima Thesei verba non intelleguntur, nisi illa quae de eius evocatione praecesserunt, perspiciantur. Illic — delenda enim non puto quae Wecklein (299—307) et Hirzel (299—307) abiecere — chorus fingit multos via illa iuxta quam ipse sit, transire et audire quae dicantur, et ea *praecipueque nomen Oedipi* pervulgare. Id laudandum erit aut vituperandum in Sophocle, negandum certe non est. Brevitati ita consulebat, ut Theseum, Ismenen, reliquas personas gnaras fingeret loci ubi Oedipus esset (570—574).

Tria igitur dicit aperte Theseus: 1° se quia nosset historiam Oedipi, divinasse iam ille caecus quis esset, (a quo se arcessiri rettulit viator). 2° deinde, in via certiorem se factum esse (erant ergo rumores in via diversi ab illis viatoris). 3° se iam oculis perspicere quis sit, etiamsi nihildum loquatur. Radermacher-Schneid. mutat secundum ἀκούων in λεύσσων; Jebb tametsi optime attigit sensum, titubat. Duplex illud ἀκούων videtur bene opponi; γάρ vero perfectum sensum habet v. 555, nullo verbo mutato: „audivi ante.... audivi nunc; (nunc autem quis dubitet?) nam....", haec cogitationum conformatio usitata est in Sophocle.

coniunctionem tribuit huic toti loco, quam saepe commentatores desiderant. Haec igitur omnia iam perpendamus.

Chorus, qui iam ante viderat Oedipum multa bona promittentem [1]) Athenis, si illo loco quievisset, postea Ismenen audivit dicentem, filios Oedipi, oraculis permotos, venturos esse ut Oedipum Athenis deferant in suas regiones; multa enim esse passuros, si eius sepulcro careant; nunc autem ipsum Oedipum colloquentem cum Theseo dum audit, discit haec: venire hunc caecum senem ut corpus suum tradat urbi; quid boni secum afferat, experturos Athenienses postquam ipse moriatur; futuram enim fortasse esse olim cum Thebanis contentionem; se Coloni sepultum, Coloni futurum esse ruinae Thebanis; Thebanos iam nunc venturos esse eo consilio ut eum Thebas deportent. [2])

Quod autem est maximi momenti, nec hucusque, credo, animadversum, videt chorus Theseum eo nobili et generoso animo totam hanc rem tractasse, ut omnia in libera Oedipi voluntate liberoque desiderio constare permiserit. Non solum antea dixit, si velit licere ei per Theseum ire quo a filiis evocabatur (590), nec solum ei permisit sive Athenas adire sive Coloni permanere (638—642) omnia largissime eius libertati committendo, sed nuper admodum, cum petiit Oedipus, ne discederet, — timebat enim eos qui venturi erant ut Thebas eum deferrent — respondit Theseus se nihil timere: τοὐμὸν οὐκ ὀκνεῖ κέαρ, minas vero illas quas Oedipus timeat vana esse verba minantium, quamdiu ipse in proposito perstiterit:

ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν
αὑτοῦ γένηται, φροῦδα τἀπειλήματα. [3])

Etiamsi haec non essent ita vertenda, nec quidquam horum a Theseo audissent senes chori, vident liquido, Oedipum, si velit, posse cedere petitionibus filiorum et Creontis; si velit, posse perstare in proposito Athenas beatas reddendi.

Praeterea, animadvertit chorus, Oedipum qui se antea chori patrocinio defensionique commisisset [4]), nunc ita tradi a Theseo

---

1) 457—460, cp. 284—291.
2) 576—628.
3) 659. 660.
4) 459. 460.

in chori manus, ut tota res totusque rerum eventus ab his Coloneis senibus pendeat:

Oi. Πῶς οὖν ποιήσεις — Θησ. τοῦ μάλιστ' ὄκνος σ' ἔχει;

Oi. Ἥξουσιν ἄνδρες. — Θησ. ἀλλὰ τοῖσδ' ἔσται μέλον.

Et abit, relicta scaena, seneque his defensoribus [1]) tradito.

Facile igitur intellectu est quid chorus, — qui iam multo ante, ob sola audita prima Oedipi promissa, etiam ante huius purgationes, tam fidam ei defensionem promiserit, — quid, inquam, sit nunc chorus facturus, cum totam videat Atticae sive prosperitatem sive ruinam a desiderio pendere Oedipi quo velit Coloni permanere, ipsum autem Oedipum in suas manus traditum a Theseo habeat. Totum se eo confert, ut hanc Oedipi voluntatem verbis et factis defendat, sustentet, corroboret, alacrem, si possit, faciat.

Sic voluit Sophocles in Theseo nobilissimum et integerrimum animum Athenarum regis exhibere, in senibus vero Coloneis fidissimum patriae Atticae amorem et studiosam et sedulam diligentiam. Ideo discedit Theseus, ut Colonei pro Athenis decertent.

Sic ultro delabimur in stasimum primum, odam unam in graecis litteris pulcherrimam qua iucundissima Coloneae regionis suavitas simul cum fortitudine et magnificentia Atheniensis civitatis celebratur. In illis frondosis silvis virentibusque vallibus frequens luscinia cantat Bacchusque inambulat multiplici comitatu; illic narcissus aureusque crocus, et insomnes rivuli Cephisi, et musae et aurearum habenarum dea. Quod nullibi alias, illic generatur robur olivae, illic summa terrae gloria, fortissimus equus, remique celerium navium. Dii his locis delectantur.

Non inepte concinunt haec de pulcritudine et robore Atticae senes, simul atque Oedipus est eis relictus; est enim ipse et cupidus se dandi Colono, et verens minas Creontis qui iamiam est venturus.

Eorum postrema verba excipit Antigona his: „O summis laudibus celebrata *terra*, nunc hora factis tuam inclytam famam comprobandi". — Huic Oedipus: „Quid, filia, novi evenit?"

1) 652—667.

Ant. „En huc accedit Creon, o pater, et quidem satellitum comitatu". — *Oed.* choro: O senes carissimi, ex vobis mihi nunc certa manifestetur salutis meta". — Cui *chorus*: „Confide, aderit. Nam etsi sum ego senex, tamen *huius terrae* robur non consenuit". Quibus promissis stetit quidem chorus.

Oedipus totum se his senibus commendatum sentit. Ideo etsi tacere eos videt quandiu ipse acriter fortiterque resistit Creontis verbis, simul ac hic in minas venit: „quis me invitum, inquit, rapiet *his* adiutoribus? — „Certe tu, ait Creon, etiamsi non capiaris, dolebis" significatque se iam corripuisse alteram filiam, alteram autem tunc corripere conatur; tunc Oedipus ad chorum: „O hospites, quid facietis? num me prodetis? non expelletis hanc pestem terra vestra?" — „Iam istinc, clamat chorus, facesse ocius, iniusta enim et ante patrasti et nunc patras".

Et cum Creon corripit Antigonam (824—843), et cum fugere ipse conatur (856—857), et cum contendit deportare ipsum Oedipum (860—871), Colonei senes tam ardenti motu animi repugnant et laborant, ut difficilior sit actu quam intellectu totus hic tragoediae huius locus.

Frustra contendunt; Creon iamiam corripit defertque Oedipum totamque spem chori; tunc Colonus Athenas invocat:

ἰὼ πᾶς λεώς, ἰὼ γᾶς πρόμοι,
μόλετε σὺν τάχει, μόλετ', ἐπεὶ πέραν
περῶσ' οἵδε δή. [1])

Et venit Theseus, mittitque qui cogat omnes equites peditesque ut immissis habenis currant capiantque puellas Oedipi, quae iam a Creontis satellitibus deferebantur.

Senex tunc Theseus, cum sene Creonte, adstantibus senibus Coloneis, de sene Oedipo disputat. Longa oratio Thesei [2]), qua laudes colligit Athenarum et Thebarum, quas utrasque foedaverit Creon; huic chorus: „viden ubi steteris, quamque a iustis quidem natus iniusta facere deprehendaris?" Tunc Creontis oratio, quam subsequitur alia etiam longior Oedipi, sed eas resecandas putat chorus et, postquam sermonibus

---

1) 885—886.

2) „Senectus est natura loquacior", id non ignorat senex Sophocles.

indulserunt, iam factis incumbendum: „Hospes hic, o Rex, valde utilis; sed eius calamitates summae, et dignae vindicta.“ — „Sat iam verborum“, ait Theseus, pergitque cum Creonte ut binas puellas Oedipo recuperent.

Manet igitur solus chorus cum Oedipo. Quid canet? Quod eius animum confirmare possit, illos scilicet equites peditesque a Theseo missos, conseruisse sine dubio iam pugnam, Athenienses milites cum Colonea plebe vincere iam Creontem suosque; sic honorari Minervam et Neptunum (videlicet hastis et equis); certo scit se redditurum patri miseram puellam: δεινὸς ὁ προσχώρων Ἄρης, δεινὰ δὲ Θησειδᾶν ἀκμά. Athenienses dii et venatores Colonei dii id certo exsequentur.

Et quidem quae praesenserant vera evasere. Venit enim statim Theseus et reddit puellas patri, qui tenerrime eas complexatur et alloquitur.

Sapienter reticet Sophocles qui eas Theseus recuperarit. Nimis enim in serium verba chori sumunt, qui Sophoclem et senes Coloneos accusant, quod non sit probabilis tam gravis pugna tamque magnus exercitus. Oedipi animus fovendus erat illis senibus. Haec nisi ita propter solum Oedipum celebrata intellegentur, iure merito ridicule aucta et exaggerata videbuntur.

Nullum verbum dicit toto eo tempore chorus, nec postea toto episodio; sed postquam Theseus abiit denuo, nuntiato proximo adventu filii ipsius Oedipi, Polynicis, senes illum funebrem cantum concinunt, cuius haec est prima sententia [1]: „Quisquis moderationis oblitus, longius aequo vitam protrahere cupit, is mihi stulta quaerere semper videbitur.... Natum non esse, optimum est omnium; huic vero valde proximum, si quidem natus sis, quam citissime eo reverti, unde veneris“. Demum describunt calamitates aetatis senilis, maxime in Oedipo, cuius animum infinitae miseriae, ut boreale littus, quatiunt, „aliae quidem a solis occasu, aliae vero ab ortu, aliae a meridiano solis radio, aliae a nocturnis auris“.

Si cur haec chorus dicat quaeritur, non satis est respondere opportunissimum id esse ad exitum tragoediae, ad animos audientium praeparandos et ad maiestatem proximae Oedipi

1) 1211—1248.

deductionis altius provehendam. Id enim maxime in quaestione versatur, quid Sophocles eos senes cogitantes facere potuerit, ut haec, quae in tragoediae exitum opportuna esse existimaret, possent et deberent canere, si personae suae constantiam servare vellent.

Certe illud non est, quod Jebb, Radermacher, alii dicunt, Oedipi praesentia commotum id concinuisse chorum. Nam Oedipus multo miserabilior erat ante, et tamen chorum spectatores viderunt laetiora canentem; et Colonei, tam senes quam senex est Oedipus, non ita desperate de vita sentientes se hucusque exhibuerunt.

Chorus hic, credo, eadem ipsa persequitur quae ante; animum Oedipi erga Colonum et Athenas sustentare cupit. Nam venturus est nunc filius ut eum sollicitet; quam rem eo graviorem et proposito suo periculosiorem chorus putat, quo magis etiam ipsum Oedipum timentem vidit, ne paterno amori cedat [1]).

Iam vero chorus, etsi ex his quae antea Ismenen dicentem viderat (390) et ex ipsa natura rerum et statu Polynicis potuerat id coniectari, at ex his quae Creontem proponentem Oedipo audivit, certo cognovit, Polynicem nunc promissurum

---

1) Totam hanc scaenam a v. 1173 qui attente legat, non poterit non videre nullam hic nec a Sophocle nec ab Oedipo vim *corporis* in hunc senem a filio Polynice faciendam significari; de solo colloquio cum filio est semper sermo, de eo loquitur Theseus (1775...); eo etiam argumento utitur Antigona: „nemo te a tuo consilio (γνώμης) vi trahet" 1186; et ipse Oedipus, cum cedit, id petit: „ne quisquam, cum ille loquitur, meo animo vim faciat": μηδεὶς κρατείτω τῆς ἐμῆς ψυχῆς, quod verbum, etsi hic ab omnibus vertitur de vi corporea, demiror qui ita intellegi possit. Nullae hic minae commemorantur ab Oedipo, qui, cum Creontem venturum cognovit, eas clare et saepe commemorarat.

Victus est nunc precibus Antigonae: τέκνον, βαρεῖαν ἡδονὴν νικᾶτέ με λέγοντες, id ne iterum accidat rogat: „tamen, sit ita ut vultis, veniat, sed siquidem veniet huc, id rogo, nemo *meo animo* vim faciat".

Nisi hoc dictum fuisset, Antigona sine dubio dilectissimi fratris precibus suffragata fuisset (1284—1413). Iure Oedipus timebat id, siquidem insinuarat Antigona Polynicis consilia fortasse bona et laudanda fore τά τοι καλῶς ηὑρημέν' ἔργα τῷ λόγῳ μηνύεται (1187); cur enim καλῶς, quod omnes codd. mss. habent, in κακῶς sit mutandum, non video.

Antigonae insinuationes quanti faciat Oedipus, qui eius voci et nutui iam per annos oboedit, apparet ex vv. 170 (184). 217. 1117 et ex hoc loco 1181—1203.

Ex omnibus his quae de Antigona et Polynice dixi, constat maiorem esse connexionem inter hanc tragoediam et „Antigonam" quam aliqui putavere.

esse parenti, non sepulcrum in morte, sed *vitam* honoratam felicemque ante mortem [1]). Vicissim, choro praesente, Oedipus non solum dixerat se, cum *mortuus* esset, futurum esse salutarem Athenis (619—623), sed petenti Theseo ne de morte cogitaret, sed de his quae ante mortem media essent, responderat:

ἐνταῦθα γάρ μοι κεῖνα συγκομίζεται (585).

Mori ergo debere Oedipum nunc, et quidem Coloni (644) scit chorus, *si* sit futurus Atticae salus; quocirca ante animum caeci illius senis hanc disiunctionem propositum iri et quidem a filio: ut aut Coloni moriatur nunc quemadmodum intendit, aut Thebis vivat beatus cum filio et filiabus. Sicut igitur, cum Oedipus Creontis iam venturi minas pertinescebat, robur, et potestatem et gloriam Atticae concinebat, sic nunc ne illectus spe et promissis longe et beate vivendi de proposito deducatur Oedipus, canit chorus:

ὅστις τοῦ πλέονος μέρους χρῄζει τοῦ μετρίου παρεὶς
ζώειν, σκαιοσύναν φυλάσσων ἐν ἐμοὶ κατάδηλος ἔσται. [2])

Venit Polynices, explicat patri quanta sit passus, quanta facere paratus, sermonemque claudit his verbis, quae optime Sophocles facit ultima, ut ea bene audiat non Oedipus sed chorus: „quem (meum fratrem) si tu ad mentem meam accedes, facili negotio brevique tempore dissipabo; sicque *in domum tuam te restituam* restituamque me ipsum, illo per vim eiecto" [3]). Graviora sunt haec profecto, quam ut possit tacere chorus: „Oedipe, clamat, propter Theseum qui eum misit, dic isti quod opportunum iudicabis, et *expelle* eum rursum" [4]). Ita sane facit Oedipus, nam erumpit in horrendas illas imprecationes contra suos filios; quibus auditis, iterum chorus: „Polynices, de praeteritis tuis fortunis tibi non gratulor; nunc vero *abi* iam quam celerrime". [5])

1) Chorum non falsum esse dum haec coniceret, ostendunt verba ipsa Polynicis quibus suas preces absolvit: 1340—1345.

2) Hi senes graeci sunt, et paulo ante cantabant stasimum illud primum; quid igitur de sua ipsorum senectute sentiant, ex his verbis eorum non est inferendum. Mortem, ne postea quidem, cum tonitruis exhorrescent, sibi ipsi optabunt. Oedipum sibi retinere cupiebant. Calamitates ipsius Sophoclis relatas hic non video, quas dicit A. MAYR, *Ueber Tendenz u. Abfassungszeit des Sophokleischen Oedipus auf Kolonos* pg. 165 sq. in *Commentat. Philolog... Monac.* 1891.

3) 1340—1343. 4) 1346. 1347. 5) 1397—1398.

Post aliquos versus quibus Polynices sororibus vale dicit, ita repente chorus: [1])

νέα τάδε νέοθεν ἦλθέ μοι
κακὰ βαρύποτμα παρ' ἀλαοῦ ξένου... κτλ.

„Subito mihi subita haec nova et funesta mala venere ab hoc caeco hospite..." Hic de Oedipo est sine dubio sermo. Dubitari non potest quin tonitruum aut saltem aliquod signum de caelo [2]) factum sit iam inde ab initio strophae [3]). Dicere enim, ut fere dicitur, id non ante finem accidisse, interea vero chorum Polynicis sorte commotum id loqui, hoc est oblivisci penitus quis chorus sit, quidque egerit dixeritque per totam tragoediam. [4])

Opportune providerat Sophocles ut nondum adessent in scaena senes chori cum Antigonae significavit Oedipus (v. 95) signum quo de caelo evocaretur fore aut terrae motum aut tonitruum aut fulgur. Ita nunc exterriti putant mala haec illis imminere, quia causam attigerint illius caeci senis. Bellissima est affectuum gradatio; quo plura signa accidunt, eo magis horrescunt senes, eoque magis placide et tranquille Oedipus horam sui decessus venisse intellegit et laetatur.

Absoluta prima illa eorum stropha, vere metu plena, Oedipum dicentem audiunt his tonitruis se transferendum esse in Erebum; Theseum ut arcessant. Denuo corripitur metu chorus, nam caelum iam corruere putat, orbemque totum confringi. Iterum Oedipus: „Venit iam mihi, filiae, exitus vitae

---

1) 1447—1449.

2) Hoc signum potuit esse terrae motus imitatio quaedam in scaena, nam etsi disiunctione et non copulativis particulis est usus, cum ea est vaticinatus (v. 95): *ἢ σεισμὸν ἢ βροντήν τιν' ἢ Διὸς σέλας*, potuit primum poni, sicut posita sunt secundum *et* tertium. Minus autem id cohaereret v. 1514 sq. Quidquid id est, dubito an non restituenda sit antiqua lectio 1454: *ἐπεὶ μὲν ἕτερα*
τάδε παρ' ἦμαρ αὖθις αὔξων ἄνω
ἔκτυπεν αἰθήρ, ὦ Ζεῦ.
Quae enim chorum dicentem faciunt mutato textu, acutiora sunt quam quae in tam horribili metu possint dici; *ἕτερα, αὖθις, αὔξων, ἄνω*, cuncta ostendunt antea aliud portentum praecessisse.

3) Wilamowitz etiam (op. laud. pg. 332) dicit indubium esse iam ab initio tonitrum intonuisse. Si ita est, et restituitur antiqua lectio, primum accidit ante v. 1447, alterum, credo, ante 1454, et inter eum: *ὁρᾷ ὁρᾷ.*

4) Vr. gr. eius postrema verba 1397. 1398.

quem fata dicebant, non est ea vitare" rursumque petit ut evocetur Theseus.

„Heu, heu, denuo chorus, ecce iterum cuncta penetrans circumtonat fragor. Propitius esto, deus, propitius...." Atque dum ita metu deicitur, audit supremum iam vitae Oedipi momentum instare, vereri Oedipum ut Theseus, si moretur, eum in vivis inveniat; necesse esse ut veniat quam primum, ut possit,

ἀνθ' ὧν ἔπασχον εὖ, τελεσφόρον χάριν
δοῦναί σφιν, ἥνπερ τυγχάνων ὑπεσχόμην. [1])

Quid igitur illi senes, et metu et amore patriae, et horrore tempestatis et spe felicitatis et admiratione et cunctis simul affectibus impulsi, clament, nisi ea?

ἰώ, ἰώ, παῖ, βᾶθι, βᾶθι, εἴτ' ἄκρα
περὶ γύαλ' ἐναλίῳ
Ποσειδωνίῳ θεῷ τυγχάνεις
βούθυτον ἑστίαν ἁγίζων, ἱκοῦ,

„hospes enim *tibi*, *civitati*, *amicis* meritam cupit gratiam rependere pro acceptis beneficiis. Propera, citato cursu veni, o Rex."

Afferunt Theseum hi clamores; et dum ei Oedipus vale dicit, et suprema consilia dat, dum ei secretum commendat de loco ubi sit futurus ipse tamquam firmamentum urbis, multo securius quam sexcenti clypei et infinita multitudo exercituum, paulatim et per gradus maiestate quadam insolita induitur Oedipus, impulsum sentit et vocem deorum, luce subito oculorum donatur, incipit pergere in eum locum, aliosque cunctos in scaena non tam ducit ipse quam trahit magnificentia quadem conspectus, incessus, habitus totius corporis: „hac, illac, ea pergite; hac me deducit Mercurius deductor...; valete iam, tu dulcissime hospitum, *tu*, *tuaque terra*, *tuique ministri*, fortunati estote, et in rebus prosperis memores estote mei mortui, felicitate gaudentes aeterna".

„Si fas est mihi — canit cum eos abeuntes videt chorus, qui tandem impleri videt quae tam avide optarat et procurarat — si fas est mihi in tenebris latentem deam, et te precibus venerari, rex manium, Aidoneu, Aidoneu, precor, ut nec

1) 1489. 1490.

laboriosa nec maesta morte confectus adeat infera mortuorum arva, quibus omnes conduntur, Stygiamque domum..."

Post nuntium (unum e ministris Thesei, v. 1589) qui cuncta narrat choro evenisse qualia cupiebat, bene facit Sophocles utramque puellam summe dolentem ingredientem in scaenam; nam etsi sciunt, siquidem esset moriendum, optimo eum modo mortuum fuisse 1678, et in ea quam dudum concupisset terra (1705), ipsae et amore quo in eum feruntur (1705—1713) et ob suam ipsarum sortem futuram 1675, 1684..., 1714...) anguntur et a lacrimis et gemitibus temperare non possunt.

Aliter Theseus, et longe aliter chorus, quia longe alia erat eis ratio. Oedipus suo decessu patriae prosperitatem confirmarat (1751 sqq.); id eos delectat et laetificat. Tam est clarus finis totius dramatis. His etiam rationibus conatur Theseus consolari filias Oedipi. Is etiam est finis verborum quae iam pauca restant chori: nec tristem fuisse exitum patris sed qualem optasset (1720), nec ipsas mala fortuna uti (1695). [1]

Postrema sententia haec est: „Cessate iam, neve ultra fletum lugubrem suscitate. Haec enim omnia firma manent". [2]

Nulla praeterii consulto quae difficultatem facere posse crederem. Vestigia autem chori secutus, visus sum mihi eum semper eundem invenire, actioni quidem servientem sed talibus factis verbisque quae unam fixam et constantem personam non dedecerent. Praeiudiciis primum ab Oedipo alienatus, allectus deinde huius promissis et innocentia, ardentissimo in Athenas amore affectus, summa contentione laborat, ut Oedipi animum contra omnes defendat, in eumque finem lyricis non minus quam dramaticis adminiculis utitur. Postea facit Sophocles, ut Oedipus de manibus chori in manus Thesei transferatur (simile quid fecit in Electra, ut ostendam), sed haec ipsa

1) Versus 1746 contrarius videtur his, si vertitur de futuris „vastum malorum pelagus sortitae estis".

2) Voluit Sophocles ita ignoto loco neque morte peremptum Oedipum de vivis tollere, non solum quia sic maior accedebat factis veneratio et antiquitas, sed etiam quia occurrere voluit his qui Euripidem iure interrogarent, qui fieri posset ut, siquidem fuisset Oedipus mortuus Coloni, nullum exsisteret ei dicatum sepulcrum Coloni.

derelictio chori eiusque ignorantia et metus maiorem etiam vitam et motum tribuunt actioni et toti exodo. [1])

Quae chori in veram personam constitutio, agentem, disputantem, contendentem qualem exposui, nonnulla luce collustrat aliquot huius tragoediae partes.

Ac primo quidem illa Polynicis scaena, quam nonnulli nuper [2]), aut additam a Sophocle, ob domesticas perturbationes, operi iam sine ea absoluto putant, aut iniectam ab aliis post eum mortuum, quamque dicunt adeo non cum reliqua tragoedia connecti, ut ultro decidat sine dramatis actionisque detrimento, ita mihi suo loco illic nata esse videtur, ut radices suas per totam tragoediam sparsas et propagatas credam.

Cum exodo saltem constat esse connexam, ubi Antigone rogat ut Thebas mittatur, si quo modo possit impedire fraternam pugnam [3]), illam scilicet quam antea precibus non potuerat [4]) in Polynicis scaena. Ex praecedentibus vero, si haec scaena decerpitur, revellit secum primum odam illam de morte, quam ostendi ideo solum cani quia esset Polynices venturus; deinde totam etiam pulcritudinem eorum quae praecesserunt, etiam ante illam odam. Etenim iam a parodo summa arte id laborarat Sophocles, ut chori personam formaret et fingeret; multa, etiam quae Theseo dicuntur, hanc animi chori conformationem intendunt; quod adeo verum est, ut fuerint qui Sophoclem accusaverint quod haec inutilia in tragoediam invexerit, siquidem ne meminerit quidem Theseus eorum postea (videlicet, isti homines non meminerunt chori). Nemo enim in tota tragoedia utitur illis quae Oedipus dicit 569—628, nisi solus chorus, et quidem praecipue cum est Polynices venturus, chorus, inquam, qui adeo cum ea audivit est commotus, ut clamaverit (629. 630):

ἄναξ, πάλαι καὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτ' ἔπη
γῇ τῇδ' ὅδ' ἀνὴρ ὡς τελῶν ἐφαίνετο.

---

1) Singulare est etiam huic choro, quod fingit Sophocles eius voces et loquelam audiri ab his qui extra scaenam sunt; ita paulo ante clamoribus evocatus est Theseus (1500), et prius sicut dixi, a praetereuntibus didicit nomen Oedipi. Scaena iuxta viam publicam fingitur.

2) ROBERT, *Oidipus* pg. 469—485. A. MÜLLER, *Aesth. Komment.* pg. 137; cfr. WILAMOWITZ, *Die dram. Technik* pg. 367 sqq.

3) 1778—1783. 4) 1413—1446.

Si igitur praeciditur Polynicis scaena, frustra haec dixit Sophocles, et fere frustra formavit chorum, qui solum contra odia Creontis, non etiam contra filii supplicantis preces, Oedipum defenderet. [1])

Dum huic crimini respondebam, respondi etiam alteri illi, nuntia Ismenae [2]) et Oedipi [3]) inutilia esse reliquo dramati.

Subtilior est, sed non magis vera, illa alia accusatio, per totum agonem huius tragoediae, id est a v. 720 ad v. 1445, in oblivionem tradi Oedipum iam scire se moriturum et quidem Coloni; quid ergo eos decertare de re quam iam dudum constitutam et acceptam esse constet?

Hic etiam error inde nascitur quod praeteritur persona chori ab auctoribus, cum actionem tragoediae investigant. Chorus numquam audivit aperte *in oraculis* esse ut Oedipus Coloni moriatur, sed semper putat liberum esse ei etiamnum mentem mutare et Thebas redire [4]); et chorus est qui de hac mente Oedipi certat cum Creonte, chorus qui cum Polynice.

De aliis difficultatibus quae sunt extra drama, aut, si [5]) in dramate, non sunt cum choro connexae, non est meum hic disputare.

---

1) Nimirum, repeto quod initio dixi, non est haec mera tragoedia mortis Oedipi, nec tragoedia restitutionis Oedipi in pristinum statum eiusve herois purgationis. Athenarum causa per totam tragoediam agitur eamque maxime chorus defendit.

2) 361—420. 3) 570—628.

4) Audit ex oraculis esse, ut Oedipus, si sepeliatur ad Thebas, sit Thebanis saluti (390—402), *si* Coloni, Atheniensibus (644—648); videt Oedipum et a Theseo (645—655) et a choro ipso (624. 625) petentem ut *defendant* eum contra eos qui eum deducere conabuntur. Cum autem v. 585 dictus est, nulla facta est mentio oraculi. Chorus igitur de re omnino incerta contendit et pugnat. Oedipus ipse soli Antigonae dixit se ex oraculis inventurum Coloni παῦλαν ἐν χρόνῳ μακρῷ, et illic se debere κάμψειν τὸν ταλαίπωρον βίον. Nihil amplius.

5) Si quis me legit, potuit videre me coactum esse dicere multa contraria his quae de hac tragoedia scripsit cl. U. v. Wilamowitz capite VII quod apposuit operi filii Tychonis: *Die dramatische Technik des Sophokles* von TYCHO VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF mit einem Beitrag von ULRICH VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Berlin 1917.

AD AVIENI ORAM MARITIMAM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

In novae Avieni editionis [1]) censura, quam in Museo nostro nuper scripsi, eam omni fere numero ita placere posse professus sum ut gratiam quam maximam Schulteno habendam esse censerem. Pauca tamen erant in quibus a docto editore dissentirem, quem coniecturis modo supervacaneis modo perversis nonnullos locos minus bene constituisse mihi videri tunc paucis indicavi, nunc vero plenius atque accuratius demonstrare conabor. Primus locus quo scrupulum mihi iniecit de Oestrymnidum incolis est:

98 multa vis hic gentis est,
superbus animus, efficax sollertia,
negotiandi cura iugis omnibus,
N o l u s q u e cumbis turbidum late fretum
et beluosi gurgitem Oceani secant.
non hi carinas quippe pinu texere
et acere norunt, non abiete, ut usus est,
curvant faselos, sed rei ad miraculum
navigia iunctis semper aptant pellibus
corioque vastum saepe percurrunt salum.

Quid tandem pro vitiosa scriptura *Nolusque* editionis principis, quae pro codice est, poeta scripserit critici quaesiverunt

1) Avieni Ora Maritima (Periplus Massiliensis saec. VI. a. C.) adiunctis ceteris testimoniis anno 500 a. C. antiquioribus edidit A. Schulten, Barcinone et Berolini MCMXXII.

olim atque etiamnunc quaerunt. Coniecturae *notisque* et *novisque* nimirum in promptu erant; illud editores alii receperunt, quod explicant: cumbis eiusmodi, quae illis sigillatim cognitae, usitatae, consuetae sunt, singularibus alias et insolitis; alii hoc praetulerunt, quod equidem propter sententiam maluerim: *novisque* scilicet interpretandum est cumbis inauditis invisitatisque. Cf. Liv. IV 33, 1: *nova* erumpit acies *inaudita* ante id tempus *invisitataque*, Ov. Her. 12, 13, ubi Argo navis *nova puppis* appellatur. At vero in utraque coniectura haec magna difficultas est: quomodo fieri potuit ut ullus scriba quamvis oscitabundus pro vocabulis usitatis tritisque, qualia *notis* et *novis* sunt, insolitum illud atque obscurum *nolus* exararet?

Minus etiam probabiliter alii editores recensuerunt: *non usque* — *nullisque(!)* — *soliti usque* — *solitisque* — *levibusque.*

Quod ad sententiam attinet, ultimum quidem adiectivum, quod vs. 369 (*levique cumba*) redit, aptissimum esset, nisi a scriptura vetere nimium discederet. Videantur ea quae de hoc navigiorum genere in oratione de Pytheae itinere (Utrecht 1917 p. 19) patrio sermone a me exposita sunt.

Nunc autem Schulten pro corrupta lectione *Nolusque* de suo *netisque* substituit, quam coniecturam non nisi tribus locis comparandis in Commentario commendare et stabilire satis habuit, sc. vs. 106: 'navigia iunctis semper aptant pellibus', cui subsidium nullum inesse reor quo verbi nendi usus in hac re confirmetur, tum ῥαπτὰ πλοιάρια Peripl. mar. Erythr. 36 et 'vitilibus navigiis corio circumsutis' Plin. IV 104. At hercle vero quid hi loci prosunt? Ut verbum texendi de navium corpore componendo, sic de coriis corpus integentibus verba ῥάπτειν et circumsuere commodissime usurpantur, sed nere hac in re importunum est neque usquam apud veteres scriptores adhibetur. Cf. C. Torr, Ancient Ships (Cambridge 1894), qui p. 33 èt locos a Schulteno allatos èt alios multos, ubi haec navigia commemorantur, congessit.

Omnino igitur improbandam esse aio hanc coniecturam atque scriptura perplexa *Nolusque* aeque inexplicabilis manet atque antea fuit. Si quid mihi quoque temptare liceat, proponere velim: *Voluc<res>que*, sed incertus haereo.

Poeta Himilconem Carthaginiensem suis oculis aequor pigrum sive Sargassum mare vidisse et descripsisse affirmat.

122 adicit et illud: plurimum inter gurgites
extare fucum et saepe virgulti vice
retinere puppim.

Facere non possum quin confitear, vocabuli *vice* vim mihi quidem eiusmodi videri, ut Avienum non *virgulti vice*, sed *vinculi vice* posuisse suspicer. Nempe fucus ille natans, qui prata marina (*praderias de yerva* Hisp.) efficit, eiusdem fere naturae est atque virgultum, qua de causa secum ipse comparatur, si lectio tradita retinetur. Verum non quo hanc coniecturam qualemcumque proferrem locum attuli, sed ut librum editori indicarem, in quo multa utilissima de hac re nobis scriptor impertiit, sc. *A history of ancient geography* by H. F. Tozer (Cambridge 1897) p. 111 sq.

135 Liguresque pulsi, ut saepe fors aliquos agit,
venere in ista, quae per horrentis tenent
plerumque dumos. creber his scrupus locis
rigidaeque rupes atque montium minae
caelo inseruntur.

Emendandum est: *tument*.
Cf. vs. 70: et siquae in illo marmore insulae tument.
vs. 259: Cassius inde mons tumet, e. a.

152 Ophiussa porro tanta panditur latus
quantam iacere Pelopis audis insulam
Graiorum in agro.

Quamquam Avienum accusativum partis sive Graecum quem dicimus adamasse bene novi, hoc tamen loco eum scripsisse puto: *panditur⟨in⟩latus*, quoniam legitur vs. 679:

panditur porro in decem
flexus recursu gurgitum.

Sermo est de insula Saturno sacra, quae Berlenga nunc est.

166 sed vis in illa tanta naturalis est,
ut siquis hanc innavigando accesserit,
mox excitetur propter insulam mare,

quatiatur ipsa et omne subsiliat solum
alte intremescens cetero ad stagni vicem
pelago silente.

Pro voc. *solum* editor de suo *salum* substituere non veritus est, quod cur repudiandum mihi videatur breviter exponam.

Ordinem rerum narratarum hunc esse aio: primum mare, quod insulae proximum est, excitari fertur estque id monstri mox futuri praenuntium, deinde vero ipsa insula ita quati dicitur ut solum omne, alte intremescens, subsiliat, atque in hac maris insulaeque perturbatione aequora a litore remotiora nihilominus silent iacentque stagni instar.

Quid iam fiet, si pro voc. *solum* coniectura Schulteni *salum* substituta erit? Fiet ut poeta, postquam mare excitari et ipsam insulam quati dixit, ad mare revertatur idemque de eo asseveret quod modo affirmavit. Hoc probe tenendum esse moneo, insulam ipsam in tota pictura esse rem summam ac praecipuam, ad cuius miraculum describendum verbis *sed vis in illa* cet. se accingit, mare vero, quamvis causam insulae trementis, ei non nisi praenuntium miraculi atque in narratione quidem minoris momenti esse, qua de causa ipsi insulae summam descriptionis dicavit.

Iamque ad Erythiam insulam poeta pervenit.

311 habuere primo quippe eam Carthaginis
priscae coloni interfluoque scinditur
a continente quinque per stadia modo
Erythia.

Editor pro editionis principis scriptura *modo* Klotzii coniecturam *mari* recepit. Ego vero quin reponendum sit *vado*, quod ad vocabuli traditi formam propius multo accedat, nullus dubito.

Celebratur Oceanus, parens nostri maris.

394 plerosque quippe extrinsecus turbat sinus
nostrumque in orbem vis profundi inlabitur.

Editores, qui Schraderum secuti sunt, pro lectione mendosa *turbat* eius coniecturam *curvat* fideli concordia recipere solent neque aliter Schulten recensuit.

Avienus videlicet idem significare voluit quod D. O. vs. 75 his verbis expressit:

Oceanus sic cuncta vago complectitur aestu,
Innumerosque sinus cavat inlabentibus undis
Desuper,

sed tum hic locus cum ductus litterarum traditi verbi *turbat* mihi persuaserunt, pro *turbat* non corrigendum esse *curvat*, sed *terebrat*, h. e. terebrando efficit, qua verbi notione Vitruv. X 16, 5 usus est.

504 iuxta superbum mons Sacer caput exerit
Oleumque flumen proxuma agrorum secans
geminos iugorum vertices interfluit.
mox quippe Sellus, nomen hoc monti est vetus,
ad usque celsa nubium subducitur.

Quid editorem adegerit ut inferret mutationem: *mons quippe Sellus* me non intellegere confiteor. Oleum flumen, cui nomen Iberus postea inditum est, inter montem Sacrum a meridie et montem Sellum a septentrione in mare effluere dicitur. Sunt hi 'gemini iugorum vertices'; postquam illius situm poeta iam nos docuit, de huius loco apte nos facit certiores ita fere loquendo: mox h. e. haud procul inde Sellus, nam sic alter mons dicitur, verticem egerit: adverbium *mox* loco aptissimum est neque in *mons* mutandum, cum praesertim hoc vocabulum in eodem versu sequatur.

616 tum Mansa vicus oppidumque Naustalo
et urbs.... haesice gen... sale.

Talem versum lacunosum editio prima exhibet neque aliae editiones integriorem reddere potuerunt. Wernsdorf recte observavit, in residuis litteris vel vocibus vestigia apparere nominum propriorum, quae quia librarii notitiam fugerent et difficilius legerentur, has lacunas pepererint. In nova editione Schulten sic eas explere conatus est:

et urbs ⟨impendet⟩ † haesicae gen⟨tis⟩ salo,

sed erravit, nam virum doctum fugit, in secundo senarii pede spondeum apud Avienum inveniri numquam.

Denique legentes monitos esse volo, duo menda typographica molestissima editorem in corrigendis plagulis fefellisse, quorum alterum est ubi agitur de monte Argentario, qui est ‘sic a vetustis dictus ex specie sui’:

293 stagno iste namque latera plurimo nitet
magisque in auras eminus lucem evomit,
cum sol ab igni celsa perculerit iuga.

Editorem scripturam editionis Venetae manifeste corruptam *stagno* pro *stanno* imprudentem invitumque recepisse, ipsius verba comprobant quae scripsit in Proleg. p. 32 supra: „Stanno nitere mons Argentarius... dicitur". Mendum alterum eo quod metrum conturbat, deprehenditur:

628 Ligures ad undam semel interni maris
Setiena ab arce et rupe saxosi iugi
procul extulere.

Nimirum corrigendum est: *semet*.

ΣΧΙΝΟΥΡΙΣ.

In magni illius lexici, quod nominibus Paulyi et Wissowae designare consuevimus, volumine recens edito leguntur haec: „Schinuris (ἡ Σχινοῦρις?, Σχίνουρις C. I. G. II, 1840, 21; Name hängt vielleicht mit σχῖνος und οὐρά zusammen), Gewannenname für Weinfelder auf der Insel Korkyra im Ionischen Meer, Bursian, Geogr. von Griechenl. II, 361; s. auch den Art. Korkyra Nr. 1".

Adnotaverim primum inscriptionem C. I. G. II, 1840 (= I. G. IX, 1, 693; S. G. D. I. 3198; Syll.[3] 940) non ad Corcyram pertinere, sed ad Cretam, ut iam a. 1897 docuit Ericus Ziebarth; deinde nomen quod est Σχινοῦρις procul dubio ductum esse a vocibus σχῖνος et ὅρος, ut significet agrum quem lentisci terminabant. G. V.

DE CALLIMACHI EPIGRAMMATE XXI°.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Ὅστις ἐμὸν παρὰ σῆμα φέρεις πόδα, Καλλιμάχου με
ἴσθι Κυρηναίου παῖδά τε καὶ γενέτην.
εἰδείης δ' ἄμφω κεν· ὁ μέν κοτε πατρίδος ὅπλων
ἦρξεν, ὁ δ' ἤεισεν κρέσσονα βασκανίης·
οὐ νέμεσις· Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας
μὴ λοξῷ, πολιοὺς οὐκ ἀπέθεντο φίλους.

Huius carminis primum distichon in Anthologia Palatina (VII, 525) vel in sylloge epigrammatum Callimachi legenti semper mirari mihi subit, quomodo quis simul Callimachi filius et pater dici possit. Atque protinus reminiscor carminum ludicrorum quibus puerorum acumen exercere solemus et delectare adolescentulos, velut: „rusticis Hyperboreis sunt decem digiti in utraque manu, quinque et viginti in manibus et pedibus", vel: „rustici erat sus, et mater rustici erat etiam pater suis". Sed ne ab iocis ordiri videamur, serio perpendamus, quomodo viri docti hodie hoc epigramma interpretentur. Primum autem quaeramus, in cuiusnam honorem carmen scriptum esse arbitrentur. Εἰς Καλλίμαχον τὸν Κυρηναῖον ποιητὴν τὸν γράψαντα τὰ Αἴτια, adnotavit lemmatista codicis Palatini, sed egregie errasse creditur. Patrem suum his versibus celebrasse volunt poetam, patrem, cui Batto nomen fuisse ex Suida et Proclo novimus, quique Callimachi filius fuerit idemque pater Callimachi,

ὥσπερ εἰ λέγοις·
Ἱππόνικος Καλλίου καὶ ἐξ Ἱππονίκου Καλλίας.

Γριφῶδες hoc esset, sed non plane inauditum, nam, ut dixit Hauvettius [1]), in epigrammate Attico saeculi a. C. n. V[i] similiter legitur: Ἐκφάντου με πατὴρ ἀνέθηκε καὶ υἱός..., Ἡγέλοχος. [2]) Graviora vero sunt quae Schneiderus [3]) in commentariis suis disseruit: „miror neminem offendisse, quod quum poeta patrem epitaphio celebrare voluisset, nihil nisi boni eum patris filium et boni filii patrem fuisse dixit, quos impense laudat, de ipso nihil addens laudis ac ne nomen quidem adiciens, ob quam rem impietatis crimen vix effugere potuerit". Animadvertit quidem Hauvettius non revera monumento Batti destinatum fuisse epigramma; sed vel sic impium fuisset patris famam prae sua, et avi, prorsus negligere. Mutilum igitur esse carmen traditum statuit Schneiderus: omnino enim desiderari id quod caput esset, scilicet nomen et laudes Batti, in cuius honorem carmen esset scriptum. Iam vero, priusquam ad eiusmodi coniecturam confugias, mente te redire iubeo ad griphos vernaculos, quorum supra mentionem inieci. Aut firmiter constare oportet nobis carmen in editionibus nostris recte distinctum esse? Age experiamur aliam viam. Incipit poeta:

ὅστις ἐμὸν παρὰ σῆμα φέρεις πόδα, Καλλιμάχου με
ἴσθι Κυρηναίου.

Non ipsum monumentum hic loquitur, sed is qui in eo sepultus est. Quam ob rem vide ne corrigendum sit:

Καλλίμαχόν με
ἴσθι Κυρηναῖον.

Tum pergit:

παῖδά τε καὶ γενέτην
εἰδείης ἄμφω κεν.

Particulam δέ quod supprimere ausus sum, non mihi malo vertes, sat sciam. Sed procul dubio quaeres, ad quosnam referenda sint verba: παῖδά τε καὶ γενέτην; solus enim adhuc Callimachus nominatus est, non pater eius. Hoc tamen impedimentum discuti poterit, si primo versu pro Callimacho licebit reponere Battiaden: in patronymico enim inest notio et filii

---

1) Revue des Et. grecques, 1907, p. 310, 2.
2) I. G. I, 374.
3) Schneider, Callimachea, vol. I, p. 418.

et patris. Ne hanc quidem mutationem in epigrammate Anthologiae iusto audaciorem esse puto. Itaque, si me audis, epigramma *εἰς ἑαυτόν* scripsit Callimachus hoc modo:

ὅστις ἐμὸν παρὰ σῆμα φέρεις πόδα, Βαττιάδην με
ἴσθι Κυρηναῖον. παῖδά τε καὶ γενέτην
εἰδείης ἄμφω κεν· ὁ μέν κοτε πατρίδος ὅπλων
ἦρξεν, ὁ δ' ἤεισεν κρέσσονα βασκανίης.
οὐ νέμεσις· Μοῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας
μὴ λοξῷ, πολιοὺς οὐκ ἀπέθεντο φίλους.

Iam cum hoc carmine comparandum est epigramma XXXV, quod Schneiderus olim cum nostro in unum conglutinabat. In epigrammate XXI° se praetoris quidem filium, ipsum vero poetam esse praedicavit Callimachus; iam videamus, quid ei in altero illo aequalibus suis de se ipso exhibere curae fuerit:

Βαττιάδεω παρὰ σῆμα φέρεις πόδα εὖ μὲν ἀοιδήν
εἰδότος, εὖ δ'...

quid in reliqua parte versus exspectares, si forte Battiaden non novisses? Procul dubio poetam dicturum fuisse se praeter *ἀοιδήν* etiam aliud quiddam optime calluisse. Neque potes non meminisse tritissimi distichi Archilochi:

εἰμὶ δ' ἐγὼ θεράπων μὲν Ἐνυαλίοιο ἄνακτος
καὶ Μουσέων ἐρατὸν δῶρον ἐπιστάμενος.

Sed falleris. Nam contra exspectationem ita pergit poeta:

...εὖ δ' οἴνῳ καίρια συγγελάσαι.

Excellit in poesi et... lusu poetico. Genus hoc est figurae *παρ' ὑπόνοιαν*, cuius exemplum clarissimum exstat in Aristophanis Thesmophoriazusis, vs. 531 sq.:

ἀλλ' οὐ γάρ ἐστι τῶν ἀναισχύντων φύσει γυναικῶν
οὐδὲν κάκιον εἰς ἅπαντα πλὴν ἄρ' εἰ... γυναῖκες. [1])

Poeta arma capessere, licet viri bello strenui filius sit, ipse non valet.

„Quem tu, Melpomene, semel
nascentem placido lumine videris",

cantat Horatius [2]) Callimachi epigrammatis XXI non immemor, illum non equus impiger curru ducet

1) Plura exempla attulit Willems ad hunc locum.
2) Hor. Carm. IV, 3.

„neque res bellica Deliis
ornatum foliis ducem",
sed „spissae nemorum comae
fingent Aeolio carmine nobilem".

Cur autem Callimachus bis intelligentibus significavit se utpote Musarum sacerdotem non fortem ad arma esse? Suspicor hoc eum fecisse, cum ad arma concurrebant qui sub regno Ptolemaei erant, ipse vero excusatione utebatur et domi manebat. Efficimus autem ex epigrammatis XXI[1] vs. 6 eum tunc temporis iam bene canum fuisse. Quapropter ad annos 250—247, cum etiam in Cyrenaica seditio orta esset, haec carmina referenda esse dixerim. In hoc enim rerum articulo cavendum erat Callimacho, ne e statu suo excelso concideret atque caute ei in scriptis suis et sapienter administranda erant omnia. Qui si popularium suorum causam orasset, occisus aut in exilium pulsus esset; si patriam aperte obiurgasset, post pacem perpetratam invidiam contraxisset. Reliquum igitur erat, ut tectius significaret se regi suo fidum esse. Iisdem annis iure tribuitur [1]) epigramma XXXVII, quod speciem praebet carminis inscripti pharetrae, quam veteranus Sarapidi dicaverat, sed revera epinicii instar est:

ὁ Λύκτιος Μενίτας
τὰ τόξα ταῦτ' ἐπειπών
ἔθηκε· τῆ, κέρας τοι
δίδωμι καὶ φαρέτρην,
Σάραπι· τοὺς δ' ὀιστοὺς
ἔχουσιν Ἑσπερῖται.

Cum Hesperitis enim aetate Callimachi non nisi his annis pugnasse Ptolemaei milites videntur.

1) V. apud Belochium, Griech. Gesch. III, 1, p. 642, 1.

DE CIRI.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN J. f.

Postquam primum annis 1901 et 1902 deinde annis 1906 et 1907 Leo et Skutsch tanquam duo nobiles athletae de auctore Ciris pugnaverunt, haec quaestio etiam atque etiam ab aliis viris et mulieribus doctis tractata est. Vehementissime Nemethy Skutschium impugnavit in opusculo c. t. Epyllion Pseudovergilianum (Budapestini 1909). De re cognata egit Lulu Eldridge in dissertatione, quae inscribitur: Num Culex et Ciris epyllia ab eodem poeta composità sint quaeritur (Friburgiae 1914). Paulo post Conway partes Skutschii strenue defendit in disputatione c. t. The Youth of Vergil (Reprinted from „The Bulletin of the John Rylands Library" July 1915). Eum secutus est Rand, qui Vergilio vindicavit Culicem Cirim Copam Aetnam Catalepton Diras (cf. Harvard Studies in Classical Philology, Vol. XXX (1919) Young Virgil's Poetry). Nuper T. Frank statuit Vergilium anno 48 Culicem, inter annos 45 et 43 Cirim scripsisse (Classical Philology XV (1920) Vergil's Apprenticeship). Quarum commentationum argumenta, imprimis autem Nemethyii ratio me moverunt [1]), ut pauca de Ciri observarem in universum, etsi necesse erit quaedam in medium proferre, quae forsitan „iam dicta sint prius", coniecturasque aliquot proponerem.

Inter annos 60 et 40 a. C. n. regnavit in litteris Latinis Parthenius, qni in bello Mithradatico captus anno 73 Nicaea Romam venit, ubi mox dux poetarum Alexandrinorum factus est.

1) De Culice disputavi Mnemos. Vol. L pag. 243—254.

Is ibi dubium non est quin familiariter uteretur cantoribus Euphorionis. Ex his uni, Helvio Cinnae, cuius patrem fortasse in Italiam comitatus erat, auctori Smyrnae, Parthenius fuit exemplo. Huius idyllion Μυττωτός i. e. Moretum bis Latine versum est primum a Sueio, deinde, ut fertur, a Vergilio. Idem vates Graecus in Metamorphoses suas recepit Cirim, quod carmen exemplar fuit poematis Latini eiusdem nominis.[1]) Cornelio Gallo dedicavit opus c. t. Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων idemque videtur magister fuisse Galli, qui pater habendus est eroticae elegiae Romanae. Quoniam Vergilius iuvenis Culicem poema Alexandrinum panxit, ille quoque in Parthenii sectatoribus numerandus est non minus quam Catullus, qui nuptias Pelei Thetidisque celebravit et Calvus Ius poeta. Tum re vera fuit aetas aurea epylliorum. Nunc autem quaeritur utrum Ciris carmen una cum Epithalamio, quod modo nominavi, cum Io, cum Smyrna, cum Culice tribuendeun sit decenniis 60—40, de quibus agimus, an excludendum ab illo temporis spatio ducendumque opus scriptum paulo ante Augusti mortem.[2])

Illius epyllii ultima pars plurimarum metamorphoseon ritu narrat, quomodo Scylla Nisi Megarorum regis filia in avem mutetur, cirim scilicet, quemadmodumque eius pater in vitam revocetur, nempe ut haliaeetus factus illam semper persequatur. Terminatur autem carmen hisce versibus

quaecunque illa levem fugiens secat aethera pennis,
ecce inimicus atrox magno stridore per auras
insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
illa levem fugiens raptim secat aethera pennis.

Talem finem unusquisque iudex aequus quidem concedet esse et naturalem et necessarium et artissime cohaerere cum iis quae praecedunt. Ad eum carminis exitum alludit iam vs.
52 hanc pro purpureo poenam scelerata capillo (sc. solvens).

Summopere igitur miramur quinque illos versus vix mutatos legi in Georgicis post I 404

---

1) Conferri potest etiam M. Kreunen, Prolegom. in Cirin, pag. 49—85.

2) Hic Leonis ipsius verba laudo: So giebt uns die Ciris das treffliche Beispiel eines zurückgebliebenen Neoterikers (Hermes XXXVII (1902) pag. 48) et Für uns in der Perspektive, ist ein solcher Neoteriker zurückgeblieben (Hermes XLII (1907) pag. 73).

apparet liquido sublimis in aere Nisus,

ubi *apparet* secundum Skutschii adversarios idem valet atque *αἴσιος φαίνεται* [1]). Docemur porro eis sex versibus signa serenum caelum portendentia describi. Inserti certe sunt praesagiis bonae tempestatis ex Arati *Φαινομένοις* haustis. Mitto quod Kroll [2]) negat pugnam illarum avium unquam omen fuisse, verum rogare velim, cur in Georgicis sermo sit de Niso et Scylla neque haliaeetus et ciris nominentur quanquam ibidem prius alcyones et noctuae post autem corvi appellantur, quae aves aera serenatum significant. Nemo ergo nisi Ciri carmine lecto locum Vergilianum intellegere poterat. Itaque perspicuum est eos versus, de quibus agimus, initio destinatos fuisse Ciri (id est primum exemplari Graeco, deinde versioni Latinae), postea in Georgica ex illo epyllio esse translatos. Hic Georgicon auctor nos quasi sic alloquitur: vos meministis horum versuum, quibus paene ad verbum transferendis amicum mihi familiarissimum colo observoque. Scitisne quem dicam? Ii, qui cum Skutschio stant, continuo respondebunt Cornelium Gallum, at Nemethy iam respondit Albinovanum Celsum (cf. Hor. Ep. I 3, 15 sqq.). Hic falso utique coniecit, illi fortasse recte.

Extremis Ciris versibus tanquam fundamento fixo immotoque nituntur omnes, qui probare student illud carmen tempore praecedere Georgica. Nullius impetus ne Leonis [3]) quidem valuit ad evertendam argumentationem, quam supra rettuli. Nemethy l. l. pag. 18 sq. praepostere scribens Vergilium ipsum Georg. I 404—409, falsario ansam dedisse epyllii de Scylla pangendi putavit Skutschium a se refutatum esse. Quasi vero sic doctissimus ille vir Hungaricus ostendisset Parthenii versus apte quadrare in locum Vergilianum ex Arato expressum! Sed de hoc quidem hactenus.

Scylla proditione perpetrata praemium exspectat a Minoe, qui tamen regis filiam navi affixam Cretam petens per mare trahit.

---

1) Cf. Bukolika und Georgika (9e Aufl.) von P. Jahn (1915) pag. 281 Anhang (Deuticke).

2) Pauly-Wissowa s. v. *Κεῖρις*.

3) Cf. Hermes 42er Band (1907) Nochmals die Ciris und Vergil pag. 48—66.

Tum virginem miseram mirantur Nymphae Oceanus Tethys Galatea sororesque Leucothea cum Palaemone denique

397 illam etiam alternas sortiti vivere luces,
cara Iovis suboles, magnum Iovis incrementum,
Tyndaridae niveos mirantur virginis artus.

Hic patronos nautarum Castorem Pollucemque commemoratos esse consentaneum est. Quare nemo unquam versum praeclarum illum 398 non optime huc convenire efficere potuit. Hunc versum meminimus paulum immutatum repeti Verg. Eclog. IV 49. In illa Ecloga vates celebrat infantem, qui nasciturus erat [1]) Pollione consule (40 a. C. n.), canens

adgredere o magnos (aderit iam tempus) honores,
cara deum suboles, magnum Iovis incrementum!

Quae verba non pertinent ad filium ipsius Pollionis, sed ad infantem, quem Scribonia, Octaviani uxor, paritura erat. Qua de re consentiunt Skutsch [2]) Wendland [3]) Hartman [4]) Jahn [5]). Recte mea quidem sententia *incrementum* interpretantur *accessionem*, *amplificationem* *αὔξησιν*. Quodsi consideramus Iovem imperare dis daemonibus heroibus atque numerum numinum Dioscuris natis esse auctum, cum id homine nato (i. e. Scriboniae infante) dici nequeat, necessario sequitur, ut epyllion c. t. Ciris illum versum vindicare possit suum. In huius carminis contextum verba *magnum Iovis incrementum* optime quadrant, hic nihil contorti nihil artificiosi habent, cum poeta Eclogae quartae virtutes pueri mortalis nimis exaggeret. Unde recte concludas Bucolica scripta esse post Cirim.

Hexameter, quem Vergilius adhibet IV 49 quemque supra exscripsimus, est versus spondiacus. Notatu dignum est in decem Eclogis i. e. in 830 versibus tres modo *σπονδειάζοντας*, at in Ciri carmine, quod 541 versus habet, 15 versus spon-

---

1) Nam versu 10 invocat Iunonem Lucinam, deam genitalem.
2) Aus Vergils Frühzeit (pag. 148—160); Gallus und Vergil pag. 81—82.
3) Hellenistisch-Römische Kultur I pag. 88.
4) Vergilius Profeet Nieuwe Theologische Studien 1922, pag. 293 sqq.
5) In sua editione (1915) pag. 34.

Operae pretium est legentes admonere de iis, quae Bücheler scripsit a. d. III Id. Octob. 1901 comprobans Skutschii rationem „die mir ganz aus der Seele geschriebene Partie über Ecloga IV".

diacos deprehendi. Hoc indicium nos cogit Cirim ascribere temporibus quae non longe a Catulli et *νεωτέρων* aetate absunt, qui huic metri vitio indulgebant. Idem flagitant caesurae in Ciri obviae; longe frequentissima est penthemimeres, occurrit enim in 486 versibus, at hephthemimeres (in 6 versib.) et caesura *κατὰ τρίτον τροχαῖον* (in 49 versib.) etiam minus saepe adhibentur quam in Culice (qui habet 13 caesuras semiseptenarias et 50 caesuras *κατὰ τρίτον τροχαῖον*). [1])

In Culice nullus versus spondiacus legitur. Etiam quod attinet ad elisiones Culex et Ciris multum inter se differunt: in illo epyllio syllaba longa non nisi perraro eliditur, in hoc crebro. In nonnullis versibus Culicis ceterorumque Vergilii carminum repetitio unius litterae in unaquaque voce pulchrum sonum efficit (Germanice „Tonmalerei"), hunc usum Ciris vix agnoscit (cf. vs. 507 et 536). Natura allitterationis in Culice [2]) alia est atque in Ciri; in illo frequenter tres vel quattuor voces ab eadem consonanti incipiunt, in hac saepe duo verba, vix ter tria (cf. vs. 52, 248, 325). Ciris poeta epanalepsis figuram tantummodo aeque adamat atque Vergilius: ceterum quae attulimus iam satis declarant Culicem et Cirim non ab eodem auctore esse conscripta [3]). Accedunt haec.

Poetae, qui Cirim condidit, ars narrandi longe alia est atque Culicis auctoris: ille expeditius molliusque res exponit, hic implicatius duriusque. Pulchre depingitur Scylla de nocte surgens, ut patris capillum purpureum desecet (vs. 206 sqq.); eius autem vinctae ad navem commiseratio legentes non potest non movere (vs. 404 sqq.).

Sermone plebeio Ciris auctor multo rarius utitur quam Culicis [4]) poeta; praecipuae locutiones formaeque vulgares hae sunt: *ut quid* (vs. 294, cf. Schmalz Synt. pag. 575), *recrepat*

---

1) Virgilius hephthemimeri utitur in Bucolicis in 11 versibus, in Georgicis in 63, in Aeneide in 371 (cf. Butcher The Classical Quarterly VIII (1914) The Caesura in Virgil cet. pag. 129).

2) Cf. quae de Culice disputavi in hoc Mnemosynes vol. pag. 249 sq.

3) Idem censet Lulu Eldridge (l. l. pag. 66). Haec mulier doctissima recenset figuras rhetoricas in Ciri obvias, omisit autem aposiopesim (vs, 137); praeterea eam fugit similitudo epica, quae legitur vs. 491.

4) Cf. me l. l. pag. 244 sq.

(vs. 108) tmesis *quam...diu* (vs. 123), *quare* (vs. 92 cf. Löfstedt Peregrin. Aether. pag. 324 sq.) fortasse *se meminere* (vs. 140).

Deminutiva in deliciis habet Ciris poeta e. g. *ocellis* (vs. 132, cf. vs. 238), *hortulus* (vs. 3), *parvolus* (vs. 138), *tabidulam* (vs. 182), *frigidulam* (vs. 251, cf. 348), *nutricula* (vs. 257 et 277) cet. Hoc quoque usu ille accedat ad Catulli tempora necesse est.

Si quis etiam nunc credit Vergilium conscripsisse Cirim, provoco ad eius iudicium atque elegantiam rogoque num verisimile sit poetam, qui Culicis sepulturam tam miserabiliter depinxit, cuius „labor in tenui" (cf. Georg. IV 6) testatur magnum amorem vitae rusticae et simplicis, qui denique pium Aeneam cecinit, carmen composuisse de impia Scylla? Non ita — verum huius epyllii argumentum debet spectare ad auctorem, cuius cor Cupidineis telis haud inexpugnabile erat quodque levis causa moveret, qui idem ut ipsa Carme potuisset iurare per (cf. vs. 325)

expertum multis *misero sibi* rebus amorem,

id est fortasse ad Gallum, infelicem Lycoridis amatorem, multarum elegiarum poetam.

His omnibus rebus perpensis haud temere statuemus Cirim carmen conscriptum esse post Culicem et ante Bucolica ergo inter annos 44 et 42 fere a. C. n.

Nemethy (l. l. pag. 17—19) auctorem Ciris falsarium atque simiam appellans contendit eum expilasse Lucretium Catullum Vergilium Ciceronem (poetam atque philosophum) Horatium Tibullum Lygdamum Propertium Ovidium Manilium Germanicum. Schanz partim Nemethyio assentiens partim impugnans profert haec (R. L. G. II 1 § 241 pag. 99): Auf diese Weise ist ein Cento entstanden, aber durch den grossen Fleiss, dessen sich der Dichter mit Recht rühmen darf, ist das Centoartige fast ganz verwischt worden. Aber seine Abhängigkeit von Vergil will er offenbar nicht verschleiern, und die Annahme, dass der Dichter ein Fälscher gewesen sei, ist eine irrige. Schanz quantopere erret cum auctorem Ciris asseveret pendere a Vergilio ex iis, quae supra disputavimus, facile

elucet simulque Nemethyii accusationem redarguimus probantes Cirim tempore antecedere carmina Lygdami Propertii Ovidii Manilii cet. Ceterum magis Nemethy vituperandus est, quod adversus codices licentissime textum constituit traditamque memoriam temere sprevit, cuius rei exemplis liber philologi Hungarici, c. t. Ciris Epyllion Pseudovergilianum, scatet.

Scylla simulans se turres altissimas inspicere cupere re vera sperat se Minoa, quem Megara obsidentem amore deperit, intueri posse. Ipsius poetae verba haee sunt

173 aeriasque facit causam se visere turres.

Aerias in omnibus codicibus aut a prima aut a secunda manu exaratum est et ab omnibus editoribus in textum receptum praeter Nemethyium, qui legit *Phoebeas*. Cur? Ut nasceretur similitudo aliqua inter hunc Ciris locum et Ovid. Met. VIII vs. 14—20 e quibus attulit Nemethy

regia turris erat *vocalibus* addita muris

contendens Scyllam causam praetexuisse muros lyrae Phoebeae sonum reddentes (cf. vs. 108) videre velle. Tali ratione adductus qui *aerias* mutat in *Phoebeas*, non textum sed poetam corrigere vult.

Paulo infra vehemens amor miserae Nisi filiae sic describitur

et horribili praeceps impellitur vestro
185 ut patris, a demens, crinem de vertice serum [1])
furtim atque argute detonsum mitteret hosti.

Vollmer in ceteris codices secutus *argute* (pro *arguto*) correxit, quod coniunctione *atque* duo adverbia copulante flagitatur. Apud Nemethyium legimus

crinem de vertice *sectum*
furtimque arguto *desponsum* mitteret hosti.

De vocabulis *sectum* et *furtimque* tacere volo, quia leguntur in codicibus deterioribus, verum quid est causae quod Nemethy *desponsum* in textu posuerit? Ut novus locus similis existeret, nam utitur eodem verbo Propertius scribens III 19, 21—24

tuque o Minoa venundata, Scylla, figura
tondes purpurea regna paterna coma.
hanc igitur dotem virgo desponderat hosti!

1) Egregie Vollmer interpretatur *sero demptum*.

Hic venit in mentem dicti Venusini cuiusdam „credat Iudaeus Apella!"

De Nisi capillo poeta sic loquitur

nam capite a summo regis (mirabile dictu)
candida caesaries (florebant tempora lauro)
et roseus medio surgebat vertice crinis.

Integra est lectio, quam boni codices servaverunt editoresque quales Vollmer Fairclough cet. sanam duxerunt. Sed βίη Nemethyii nihil reveretur, ei placuit scribere

nam capite *in* summo regis (mirabile dictu)
candida caesaries *florebat* tempora *circum*.

Nunc est beatus, nam eundem versus finem (*tempora circum*) assecutus est atque Eclog. VIII 12 et Aen. V 435. Verum quis librarius *lauro* et *circum* unquam confudit? Insuper sententia prorsus immutata est, tum parenthesim editor Hungaricus sustulit, etsi poetae Alexandrini consulto persaepe periodum parenthetis interrumpunt. Hoc praesertim loco verba *florebant tempora lauro*, quae parenthetice accipienda sunt, peculiari vi sunt praedita: Nisus capilli magici possessor certus victoriae coronam lauream gestabat. Nemethy scribens l. l. pag. 124 *Nullus est locus hic mentioni lauri* locum venustum non intellexit.

Versum 397 ad Dioscuros pertinentem cum plerisque editoribus Vollmer sic legit

illam etiam alternas sortiti vivere luces (sc. mirantur).

Quattuor codices exhibent *illi*, Heinsius vero iam vidit scribendum esse *illam*, ut epanalepsis figuram (cf. vs. 394) lucraremur.

At Nemethy recepit *quin etiam*, a quibus verbis incipit etiam vs. 365, quanquam non explicavit, quemadmodum *quin* abiisset in *illi*.

De regis coma purpurea auctor narrat haec

cuius quam servata diu natura fuisset
tam patriam incolumem Nisi regnumque futurum
concordes stabili *firmarant* [1]) numine Parcae.

1) *Firmarant* dictum est pro *affirmarant*, ut apud Lucr. III 319 (vide Munronem), Tacit. Ann. I 81 cet.

Ecce lectio, quam probaverunt Heyne Ribbeck Leo Vollmer Fairclough, a quibus Forbiger et Ellis hac in re tantummodo recessernnt, quod retinuerunt traditum perfectum *firmarunt*. Qui tamen Batave vertet: zoolang die eigenaardige haarlok behouden bleef, zoolang zou, naar de Parcae eendrachtig met onveranderlijken wil verzekerd *hadden*, 't vaderland veilig zijn en de heerschappij van Nisus blijven bestaan, facile perspiciet plusquamperfectum in verborum contextu rectius se habere, quoniam sic maiore cum emphasi quondam Parcas fata cecinisse significatur.

Nemethy tamen *formarant nemine* in textu posuit, cui album calculum adicere non possum, primum quod *nemen* vix ter et quidem in inscriptionibus modo legitur, deinde quia nimis quaesitum videtur pro *decreverant* amplecti locutionem *formarant nemine*, quae nullo loco parallelo comprobari potest. Quia igitur verba *stabili firmarant* [1]) *numine* optimum praebent sensum (alium quidem atque Nemethyii lectio), nihil est cur duabus mutationibus poetam corrigamus.

Ceterum ad hunc Ciris locum necessario pertinent duo versus Eclog. IV 46—47

„Talia saecla" suis dixerunt „currite" fusis
concordes *stabili fatorum numine* Parcae.

Hic nova difficultas oritur voce *fatorum* addita, nam Parcae repraesentant Fata, ergo non recte dicat quispiam Parcas concordes esse fatorum numine. Quis tautologiam non animadvertat in versione Batava „Brengt dergelijke tijdperken voort" zeiden tot haar spinrokken de Parcen eendrachtig door den wil van 't lot? Procul dubio hic versus [2]) Nemethyium movit ut coniecturam suam proponeret. At nos nostram rationem videmus confirmatam Ciris auctorem esse exemplar, Vergilium imitatorem. Maro enim voluit Catulli versum [3]) contextui Eclogae adaptatum et Ciris versum contaminare. Oportuit igitur eum aliud verbum substituere pro voce *firmarant*: quoniam elegit

1) De confusione *a* et *u* cf. infra ad vs. 265.
2) Leo (Hermes XLII (1907) pag. 42 adnot. 2) de Nemethyio haec scribit: nur hätte ihn das nicht zur Conjectur (*nemine*) verleiten sollen.
3) Carm. LXIV 327 currite ducentes subtegmina, currite, fusi.

fatorum, pleonasmum effecit manifesto imitatorem arguentem. A mutatione igitur utique abstinendum est.

Si supra recte statuimus Ciris carmen ascribendum esse biennio 44—42 a. C. n. Messala, cui epyllion dicatum est, nemo alius est nisi orator nobilissimus natus anno 64 a. C. n. dignus ergo qui appelletur *iuvenum doctissime* (vs. 36). Hunc in dedicatione poeta alloquitur sic vs. 46—48

accipe dona meo multum vigilata labore
promissa atque diu iam tandem ⟨*rite dicata*⟩
impia prodigiis ut quondam exterrita proles.....

Rite dicata supplevi, quia credo librarium haec verba omisisse deceptum vocabulo versus sequentis infra scripto *exterrita*. Sententiam Batave verto: Ontvang dan mijn geschenk onder veel inspanning des nachts tot stand gekomen en dat, lang u beloofd eindelijk u toegewijd, verhalen zal, hoe de goddelooze dochter Scylla..... *Atque* secundo loco positum est etiam vs. 445. Leo addere volebat *reddita vota*, quod probarem si sermo esset de dis cf. Ovid. Trist. III 12, 45—46

is, precor, auditos possit narrare triumphos
Caesaris et Latio *reddita vota* Iovi.

Poeta Alexandrinus doctrinam ostendit vs. 54—91, ubi varias fabulas, in quibus Scylla Homerica et Nisi filia confunduntur, recenset, concludit autem expositionem his versibus

quidquid et ut quisque est tali de clade locutus,
omnia sim: potius liceat notescere cirin......

Heinsius *omnia sim* corrupta habebat ex *somnia sunt*. Haud facile tamen talia verba simplicia (*somnia sunt*) videtur aliquis depravavisse. Potius sumo *omnia sim(ilia)* notam marginalem fuisse significantem *omnia aeque stulta sunt*, quae veram lectionem extruserit. Fortasse integra verba fuerunt *inritum habe.*[1]) Sententia Batave reddita sic se habet: Wat en hoe ook elk over die jammerlijke gedaanteverwisseling moge verteld hebben, houd dat niet voor de ware (gewettigde) voorstelling van zaken, 't zij mij liever toegestaan u te verhalen van de ciris.....

---

1) Cf. *habeto* (vs. 267).

Scylla amore Minois incensa modo turres muri visit, unde castra regis amati intueatur, modo secum reputat, quam sit misera. Describo haec tantum verba

saepe etiam tristis volvens in nocte querelas
175 sedibus ex altis caeli speculatur amorem.

Quanquam *cella* plerumque significat conclave servi et hominis pauperis, tamen non desunt exempla, ubi positum est pro quovis cubiculo cf. Terent. Adelph. 552 nam me iam in *cellam* aliquam cum illa concludam; id tutissimumst. Quare verisimile est h. l. *caeli* corruptum esse ex *cellae*.

Nemethy *honorem* edidit pro *amorem*: hic Cobetus nostras exclamavisset: Callistratus legendum videtur Philonides!

Contra tueor *caeli* versu 218, ubi Scylla narratur patris cubiculo appropinquasse

vestibulo in thalami paulum remoratur et alti
218 suspicit ad *caeli* nictantia sidera mundi
non accepta piis promittens munera divis.

Nimirum *mundi* h. l. legitur sensu *caeli*, quocirca *caeli..... mundi* genetivus inhaerentiae habendus est, sicut Cul. 382 *nemorum silvas* cet. Vox *mundi* saepe accipienda est pro *caelo* e. g. Lucret. I 788, V 514; Cul. 102 et 236; Gratt. 295 cet.

Scylla confessura est nutrici, quem amet:

262 nil amat hic animus, nutrix, quod oportet amari,
264 sed media ex acie, mediis ex hostibus — heu, heu,
265 quid dicam quove *agam* malum hoc exordiar ore?

Pro *agam* vel potius *agā*, quod exaratum est in tribus codicibus L exhibet *ipsa*, quamobrem suspicor veram lectionem fuisse *usa*. *A* et *u* in scriptura (praesertim Visi-Gothica) identidem confunduntur (supra egimus de (vs. 125) *firmarant* et *firmarunt*). Baehrens amplexus est lectionem *aegram*, sed parum verisimile est Scyllam se ipsam appellasse *aegram*. Contra apte poeta de Scyllae pectore haec dicit

341 blanda pectus spe luserat (sc. Carme) *aegrum*.

Convenienter quoque Vergilius de Didone Aen. IV 389

aegra fugit seque ex oculis avertit et aufert.

Carme nutrix Scyllam amore inflammatam artibus magicis adiuvare Nisoque persuadere conatur ut filiae desideriis obsequatur. Iam herbis et filis usa est atque alumnam satis arcana iussit facere dicens

372 ....ter in gremium mecum.... despue, virgo,
despue ter virgo: numero deus impare gaudet".

Quae cum frustra adhibita essent, Carme videtur rationem turpem et atrocem iniisse, nam sic pergit poeta

374 inde Iovi geminat magno *frigidula* sacra
sacra nec Idaeis anubus nec cognita Grais.

Verbum *frigidula*, cuius secunda syllaba brevis est, metrum violat. Vitium nimirum ortum est cum librarius nimis memor versuum 251 et 348 deminutivum iteraret, etsi apparet hic poetam fortius locutum esse. Ideo non dubito proponere *p̄frigida* i. e. *praefrigida*. Hoc adiectivum Ovidius proprie usurpat loquens de *praefrigido Austro* (Ex Ponto IV 12, 25). Invenitur autem locutio *frigidus rumor* (Hor. Sat. II 6, 50) i. e. rumor, qui horrorem excitat, itaque *praefrigida sacra* meritissimo vocantur sacra qualia perpetrat Canidia, quae homines perhorrescunt [1]).

1) Kreunen (l. l. pag. 102) versum 274 cum Maehlyio sic edebat:
inde agno venerata Iovis Stygialia sacra.
Quis talia probet?

Ad Aristophanis Nubium vs. 543.

Suam prae aemulorum ineptiis laudat artem poeta et aliis nominibus et quod

οὐδ' εἰσῆξε δᾶδας ἔχουσ' οὐδ' „ἰοὺ ἰοὺ" βοᾷ.

Nihil hic annotatum video. Soline ergo mihi intempestive in mentem venit ab illo ἰοὺ ἰού hanc ipsam facere initium fabulam? Solvant nodum peritiores, nam vix quisquam semel monitus eum, ut equidem opinor, dissimulare poterit.

I. I. H.

DE QUIBUSDAM LOCIS TERENTIANIS.

SCRIPSIT

I. S. PHILLIMORE.

Hauton timorumenos, *289*. Narrat Syrus Cliniae (modo reduci, incerto, omnia timenti, diffidenti qui sit erga se amicae animus) qualiter Antiphilam uiuentem inuenerit:

texentem telam studiose ipsam offendimus,
mediocriter uestitam ueste lugubri.......
sine auro; tum ornatam ita uti quae ornantur sibi,
nulla malamre esse expolitam muliebri.
malare

MALARE Bembinus; MALAMRE Calliopiani, quae lectio ut corruptelam prae se fert ita nescio an salutis in se semina habeat. Laborare adhuc uersum uix inuenies qui neget; multi enim emendare eum conati sunt. Magnus quidem Bentleius et longius a traditis discedit quam ut credatur haec proponenti

nulla mala re interpolatam muliebri;

nec tamen persuadet ut *mala re* mundum muliebrem significari posse concedam. Nec ille Fleckeisenus, toties ipse Latinitatis Terentianae corruptor, melius processit, qui

nulla arte malas expolitam

legendum censuit. Vereor enim ne ridiculum sit illum arte quaesitum candorem (seu magis ruborem) non in os, in faciem, in uoltum, in genas saltem inducere, sed in malas. Felicius Dziatzko, qui

nulla mala re os expolitam,

sed et huic obest illud ineptum *mala re.*

Quid si ad antiquariorum manus redeamus qui certe illud M ab exemplari Calliopiano descripserunt, non sponte finxerunt. Non enim fingi solent uerba sine sensu. Ergo inde illa esse orta facile suspiceris quod uox aliqua rarior, atque potissimum Graeca, librarium rudem fefellerit: qualis uox potuit esse MALAΓMA. Nunc enim cum meretricius ille mos latissime etiam apud honestas inualuit, quis nescit faciem (ut ait Propertius) quaeri non solum puluisculo rubro alboue iniciendo sed cerussa

cutem inungi, subigi ac paene macerari? Puto igitur pro eo q. e. MALAGMATE (uel magis uolgari scriptura MALAMMATE) scribam uidere sibi uisum esse MALAM...RE; hoc stolida fide exscripsisse. Quam maluisset illud certe in MALA RE uertere! Nec tamen idem putandus est omnino sibi temperasse; nam ut sententia absoluatur, sic ferme corrigendum est

NULLO MALAGMATE OS POLITAM MULIEBRI.

Eunuchus, *400*. Labore alieno magno partam gloriam
VERBIS saepe in se transmouet qui habet salem.

Sic codd. perperam: nam non *uerbis* sed *uerbo* emicant sales; neque in plurali numero idem ualet ea uox quod *dicta* uel *dicteria*. Igitur ut sic legamus

VERBO IS saepe in se transmouet qui habet salem

suadet usus boni sermonis. Accedit autem aliud argumentum quod nunc explicare longum est. Sed ut summam rem breviter expediamus, apud Terentium pronomen *qui*, quotiens ei subaudire oportet demonstratiuom *is* uel *ille*, in ictu uersus ponitur. Quod cum hic in uolgata lectione non fiat, opus est ut *is* restituatur, quo res metrica bene habeat. Huius legis alibi, in actis quae uocantur Classical Quarterley, rationem pleniorem reddimus: hic altera utra res correctionem satis comprobat.

Eun., *670*. illud uide! os ut sibi distorsit carnifex!

Ora torquere Vergilianum est (G., II, 247), *pertorquere* Lucretianum (II, 401); *labra distorquere* habet Quintilianus (Inst. Or., I, XI, 9); *distortus uultus* legitur apud eundem (ib., VI, III, 19). Rarius inuenitur singulari numero; sed hoc quoque apud Augustinum, uirum Terentiano sermone non leuiter imbutum: „aliquando ipse frater catholicus *torquet os* quando promissa Dei praedicantur" (Enarr. in Psalm. LXXIII, p. 1115 ed. Benedict.).

At quid facit illud *sibi*? Ecquis auctor umquam *sibi* os torquere aliquem dixit? Nimis insolita me mouet locutio ut coniciam

illud uide! os ut SUBIDUS torsit carnifex.

Eun., *836*.
PY. Viden? TH. Video. PY. {comprehendi iube / iube comprehendi} quantum potest.

Compr(eh)endi iube ABCF; *iube comprehendi* DEG. Neutri

quidem recte, sed hi uerius quam illi, siquidem in uerbis imperatiuis disyllabis, qualia sunt *caue*, *iube*, non producitur finalis nisi ante plenam distinctionem. Bene igitur codd. DEG *iubĕ comprehendi*; quam lectionem eo in ceteris libris immutatam puto ne aperte hiaret uersus: qui tamen nihilominus hiat, siquis subtilius ad normam Terentianam exiget. Si igitur sic statueris uersum ut accentus uerborum eum feriendum esse docent, liquebit deesse uocabulum duarum aut trium morarum:

PY. Vidĕn? TH. Vídeo. PY. Iúbĕ comprehendi ⏑– quantum potest.

Vix dubitabis quin exciderit EUM.

PY. Viden? TH. Video. PY. Iube comprendi eum quantum potest.

Eun., *847*. ita miserrimus
fui fugitando ne quis me cognosceret.

Immo non in ea re miserrimum se praedicare Chaeream oportet, quod fugitaret, sed potius assidue fugitasse, totum in fugitando fuisse, nulli alii rei uacasse, nisi ut fugitaret. Hoc enim efficit loci contextus. Quae sententia ut euadat, collato u. 38 Prologi ad *Hecyram* facile succurret hic legendum esse

ita miserrimus
fui ⟨in⟩ fugitando,

i. e., ὁ τρισάθλιος διετέλουν ἀποδιδράσκων; nam ibi cum dicit *in experiundo ut essem*, nihil aliud significat nisi „ut saepius, assidue, indesinenter experirer".

Adelphi, *745*. neque est neque illam sane studeo uendere.

„Scilicet: nec est ea psaltria abicienda neque illam etc." Sic uolgo interpp.: uix Latine, nedum eleganter. Sed et demonstrabimus alio loco peccari hic quoque contra leges senarii uersus, quod cum *nec...nec* iteratur in neutro feriatur uersus, tum quoque quod non corripiatur *i* ἐν τῷ *nec ĭllam*. Quippe cum scripsisset poeta

NEC ISTANC ANCILLAM sane studeo uendere

(quod quidem optime ad sensum facit), primum illud corrupit haplographia ut exiret NECISTANCILLAM, mox duabus litterulis intercidentibus NEC ST NC ILLAM, unde agnitum NEC EST NEC ILLAM diutius placuit incuriose legentibus.

HYMNUS AD MNEMOSYNEN.

Mnemosyne, coleris docta quae gente Batavûm,
  Musarum o genetrix-sis modo culta satis!
Assiduos certe non infitiabere nactam
  Te quotquot comites haec tibi terra tulit:
Aspice fasciculi titulus quid clamitet huius:
  Iam sibi testatur lustra peracta decem;
Tempore nec tanto fuit aut est credita cuiquam,
  Quamlibet infesto, desidiosa cohors.

Talia virtutes variae maledicta refellunt.
Quot res tractantur lepide nunc, nunc et acute!
Quidquid at obscurum vitatur quodque molestum
Pondere vel nimio, numero vel terret inepto;
Laeditur hic nemo nisi siquis laedere princeps
Coeperit, id quoque sat rarum, sed pagina nulla
Ausonium praeter, nisi si cui scribere Graece
Praeplacet, admittit verbum: lex unica regnat
Haec, neglecta semel vel bis (semperque pudebit
Sed rerum novitas suasit); iam, cetera vindex
Sermonis patrii cum libertate Batava,
Mnemosyne numquam patietur finibus hisce
Non fore qui iam iam scribat cantetque Latine,
Si non egregie, tamen haud male, barbaries quod
Iam sibi promittit: modo tu vigilare memento:
Nec dormitabis nec desperabimus umquam,
Mnemosyne, nostra te iudice teque magistra!

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUINQUAGESIMUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1922.

INDEX

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 10.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae, gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores! Iidem rogantur ut illas aut quam nitidissime scribant aut prelo Britannico („type-writer") utantur et sic parcant impensis.

Hoc loco posthac, ab Academia Regia disciplinarum nederlandica rogati, quidquid philologici generis ab illa proximo trimestri tempore erit editum commemorabimus. Nunc prodiit: J. van Wageningen Commentarius in M. Manilii Astronomica.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUINQUAGESIMUM. PARS II.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1922.

INDEX.

Pag.

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Januariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 10.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae, gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores! Iidem rogantur ut illas aut quam nitidissime scribant aut prelo Britannico („type-writer") utantur et sic parcant impensis.

Hoc loco posthac, ab Academia Regia disciplinarum nederlandica rogati, quidquid philologici generis ab illa proximo trimestri tempore erit editum commemorabimus. Nunc prodiit: J. van Wageningen Commentarius in M. Manilii Astronomica.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

C. G. Cobet, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 8°. . . *f* 7.—.

—— Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. - 7.—.

—— Collectanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 8°. . . . . - 7.—.

Feestbundel Prof. Boot, Verzameling van wetenschappelijke bijdragen den 17den Augustus 1901 Prof. Dr. J. C. G. Boot aangeboden bij gelegenheid van zijn negentigsten geboortedag door eenige vrienden en oudleerlingen. gr. in-4°.. . . . . - 6.—.

Halbertsmae, Tjallingi, Adversaria Critica. E schedis defuncti selegit, disposuit, edidit H. v. Herwerden. Accedit Epimetrum de Codicibus Bibliothecarum exterarum quos descripsit aut adhibuit Halbertsma. gr. in 8°. . . . . - 3.—.

J. J. Hartman, De Ovidio Poeta commentatio. 8°. . . . . - 1.75.

—— Analecta Tacitea. 8°.. . . . . - 4.20.

—— De Plutarcho scriptore et philosopho. gr. in-8°. . . . - 7.—.

H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Traiectinae 8°.. . . . - 1.50.

H. T. Karsten, De Commenti Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione. 8°. . . . . - 2.20.

Lysiae Orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Editio quarta, quam novis curis recensuit J. J. Hartman. (Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta). 8°. . . . . - 2.40.

Manilii, M., Astronomica. In het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen. 8°. . . . . - 2.25.

E. Mehler, Luciani dialogi quatuor (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum 8°.. . . . . . . - 1.90.

Smits, J. C. P., De geschiedschrijver Herodianus en zijn bronnen. Een poging tot analyse van zijn werk. 8°. . . . . . - 1.75.

—— Die Vita Commodi und Cassius Dio. — Eine quellenanalytische Untersuchung. 8°. . . . . - 1.75.

Matthaeus Valeton, De Iliadis fontibus et compositione. 8°. - 3.50.

Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, TJ. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (*f* 56.50) . . . . - 30.—.

—— Nova series, Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XLVI colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeton, J. J. Hartman, P. H. Damsté, C. W. Vollgraff, 1873—1918. 8°. pro vol.. . . . . - 5.25.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUINQUAGESIMUM. PARS III.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1922.

INDEX

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 10.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae, gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores! Iidem rogantur ut illas aut quam nitidissime scribant aut prelo Britannico („type-writer") utantur et sic parcant impensis.

Hoc loco posthac, ab Academia Regia disciplinarum nederlandica rogati, quidquid philologici generis ab illa proximo trimestri tempore erit editum commemorabimus. Nunc prodierunt:

K. Kuiper, over de jongst ontdekte fragmenten van den sophist Anthiphon . . . . *f* 0.40

H. van Gelder, iets over de Grieksche eigennamen. „ 0.60

K. Kuiper, over de Smeekelingen van Euripides . . „ 0.40

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.
VOLUMEN QUINQUAGESIMUM. PARS IV.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1922.

INDEX

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 10.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae, gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores! Iidem rogantur ut illas aut quam nitidissime scribant aut prelo Britannico („type-writer") utantur et sic parcant impensis.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

